

UNIWERSYTET W BIAŁYMSTOKU
WYDZIAŁ HISTORII I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Agnieszka Zaniewska

Działalność Ligi Kobiet na Białostocczyźnie w latach 1945–1989

Rozprawa doktorska
przygotowana pod kierunkiem
prof. dr hab. Małgorzaty Dajnowicz

Białystok 2022

Spis treści

Wstęp	1
Rozdział I. Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (1945–1949)	18
I. 1. Podstawy funkcjonowania organizacji.....	18
I.2. Pierwsze liderki i ich rola.....	26
I.3. Struktury i liczebność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet.....	34
I.4. Kierunki rozwoju Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet.....	50
I.4.1. Działalność polityczna.....	51
I.4.2. Działalność pomocowa.....	65
Podsumowanie.....	80
Rozdział II. Liga Kobiet w okresie stalinizmu (1949–1956)	82
II.1. Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet w Białymstoku.....	95
II.1.1. Działalność w terenie.....	100
II.2. Koła terenowe.....	112
II.3. Ku aktywizacji zawodowej kobiet.....	123
II.4. Kobieta pracująca a rodzina.....	132
II.5. Wzorem kobiety radzieckiej.....	144
Podsumowanie.....	150
Rozdział III. Kierunki rozwoju Ligi Kobiet w latach 1956–1982	152
III.1. Zarząd/y Wojewódzki/e Ligi Kobiet.....	161
III.1.1. Stan liczbowy organizacji.....	167
III.1.2. Działalność polityczna.....	197
III.1.3. Działalność w terenie.....	204
III.2. Kobieta pracująca i „sfera domowa”.....	216
III.3. Kobieta w społeczeństwie socjalistycznym.....	222
III.3.2. Poradnictwo Ligi Kobiet.....	229
III.4. W kołach osiedlowych, blokowych i zakładowych.....	241

III.5. Liga Kobiet a Koła Gospodyń Wiejskich.....	253
III.6. Zmiany organizacyjne w 1966 roku.....	257
III.7. Wokół Międzynarodowego Roku Kobiet.....	265
Podsumowanie.....	272
Rozdział IV. Schyłek aktywności organizacji: Liga Kobiet Polskich (1982–1989).....	274
IV.1. Struktura i liczebność Zarządów Wojewódzkich Ligi Kobiet Polskich.....	287
IV.2. Działalność Ligi Kobiet Polskich w okresie kryzysu ekonomicznego.....	315
IV.3. Aktywność organizacji w środowiskach kobiet pracujących.....	343
IV.4. Liga Kobiet Polskich i aktywność polityczna.....	352
Podsumowanie.....	358
Zakończenie.....	360
Wykaz przewodniczących Ligi Kobiet w latach 1945-1990.....	368
Aneksy.....	369
Bibliografia:.....	375

Wykaz skrótów

AAN – Archiwum Akt Nowych

AIPN – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

b.n.k. – brak numeracji kart

b.n.s. – brak numeracji stron

b.r.w. – brak roku wydania

FJN – Front Jedności Narodu

KC – Komitet Centralny

KGD – Komitet Gospodarstwa Domowego

KM – Komitet Miejski

KP – Komitet Powiatowy

KRM – Koło Rodzin Milicyjnych

KW – Komitet Wojewódzki

LK – Liga Kobiet

LKP – Liga Kobiet Polskich

MHB – Muzeum Historyczne w Białymstoku

MNR – Miejska Rada Narodowa

MO – Milicja Obywatelska

MPiOS – Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej

ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych

ORW – Organizacja Rodzin Wojskowych

PCK – Polski Czerwony Krzyż

PGR – Państwowe Gospodarstwo Rolne

PPR – Polska Partia Robotnicza

PPS – Polska Partia Socjalistyczna

PRON – Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego

PUR – Państwowy Urząd Repatriacyjny

PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

SD – Stronictwo Demokratyczne

SOLK – Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet

ŚDFK – Światowa Demokratyczna Federacja Kobiet

TPD – Towarzystwo Przyjaciół Dzieci

TPPR – Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej

TŚM – Towarzystwo Świadomego Macierzyństwa

USC – Urząd Stanu Cywilnego

WRN – Wojewódzka Rada Narodowa

WUSW – Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych

ZSL – Zjednoczone Stronictwo Ludowe

Wstęp

Rozprawa doktorska przygotowana w ramach realizacji projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki pt. *Liga Kobiet w terenie. Działalność organizacji i realia jej funkcjonowania na szczeblu regionalnym i lokalnym w rzeczywistości Polski Ludowej (1945-1989)* – nr 2017/25/B/ HS3/02015.

Liga Kobiet (dalej: LK) została powołana w sierpniu 1945 roku, jako Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (dalej: SOLK). Swoją nazwą miała nawiązywać do organizacji patriotyczno-niepodległościowej założonej w 1913 roku, której celem było wspieranie działań na rzecz odbudowy państwa polskiego. Od 9 września 1949 roku do 2 grudnia 1982 roku organizacja funkcjonowała pod nazwą LK, a od 1982 roku funkcjonuje jako Liga Kobiet Polskich (dalej: LKP)¹. W pracy wymiennie stosowano nazwę LK dla poszczególnych okresów jej rozwoju, co znajdowało także odzwierciedlenie w materiałach źródłowych.

Założycielkami SOLK były działaczki Polskiej Partii Robotniczej (dalej: PPR), Polskiej Partii Socjalistycznej (dalej: PPS), Stronnictwa Ludowego (dalej: SL) oraz Stronnictwa Demokratycznego (dalej: SD), które jeszcze przed II wojną światową angażowały się politycznie². Przewodniczącą Zarządu Głównego SOLK w 1945 roku została wybrana, oficjalnie bezpartyjna, Irena Sztachelska, żona działacza komunistycznego Jerzego

¹ Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 grudnia 1982 r. w sprawie zmiany nazwy stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet" na "Liga Kobiet Polskich" oraz nadania statutu temu stowarzyszeniu. Dz.U. z 1982 r., nr 38, poz. 254; B. Nowak, *Serving Women and the State: The League of Women in Communist Poland* praca doktorska, The Ohio State University 2004, online: <https://etd.ohiolink.edu> [dostęp: 15.05.2018]; D. Jarosz, *Idee, programy i realia: funkcje Ligi Kobiet w porządku instytucjonalnym Polski Ludowej (1945-1957)*, [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz, Warszawa 2009, s. 307-330; M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” 1947-1949*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2016, s.295-297; eadem, „Walka o pokój” w wypowiedziach propagandowych publikowanych na łamach „Naszej Pracy” – biuletynie Ligi Kobiet 1947-1953, [w:] *Bezpieczeństwo Europy - bezpieczeństwo Polski, t. 5, Metamorfozy bezpieczeństwa. Teraźniejszość i przeszłość*, red. E. Maj, W. Sokół, A. Szwed-Walczak, Ł. Jędrzejski, Lublin 2017, przyp. 5, s. 410; eadem, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet 1975 na Białostocczyźnie (na tle głównych kierunków działalności Ligi Kobiet w kraju i regionie)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych 1(2) 2017, s. 9; eadem, „Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957-1961, 1982-1989), „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2017, t. 20, s. 67-90; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu władz „Polski Ludowej”*, [w:] *Polska Ludowa 1944-1989 – wybrane problemy historii politycznej i społecznej*, red. D. Litwin-Lewandowska, K. Bałkowski, Lublin 2016, s. 283-301; A. Nowakowska-Wierchoś, *Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (1945-1949) i Związek Kobiet Polskich im. Marii Konopnickiej we Francji (1944-1950)*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja. Rocznik Naukowy.” 2013, nr 2, s. 251-272; N. Lubik-Reczek, R. Reczek, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet w Polsce Ludowej. Zarys działania*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2013, t. 4, s. 105-120.

² M. Dajnowicz, *Two faces of Polish women's political activity: the women's movement in the period from the end of the nineteenth century to the second half of the twentieth century*, „Women's History Review” 2019, t. 28, s. 75-76, online: <https://tiny.pl/w9tc2>, [dostęp: 15.12.2019].

Sztachelskiego³. Już w początkowym okresie działalności SOLK, dzięki zabiegom Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: PZPR), wchłonęła ona mniejsze organizacje kobiece, które chciały reaktywować swą działalność po wojnie, tj. „Demokratyczny Klub Kobiet”, „Ligę Kooperatystek”, „Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem Uniwersyteckim” i w ten sposób LK została jedyną reprezentantką kobiecych interesów na arenie politycznej kraju⁴.

Liga była organizacją kobiecą działającą na terenie całego kraju. Aktywność jej była zauważalna także na Białostocczyźnie, rozumianej jako terytorium województwa białostockiego w jego administracyjnych granicach sprzed reformy administracyjnej 1975 roku. Zarząd Wojewódzki SOLK w Białymstoku według materiałów źródłowych miał rozpocząć działalność już w sierpniu 1945 roku⁵. Choć w niektórych źródłach wskazywano, iż fakt ten miał miejsce jesienią 1945 roku⁶. Działalność organizacji podporządkowana była całkowicie polityce władz komunistycznych. Głównym zadaniem Ligi było również szerzenie propagandy komunistycznej wśród kobiet. W pierwszych latach powojennych szczególny nacisk kładziono na rozbudowę aktywu LK i promowanie równości kobiet poprzez włączanie ich do pracy w zawodach typowo męskich. Poprzez aktywizację kobiet w odbudowę Polski SOLK zwalczać miała postawy kobiet opłakujących stratę najbliższych w czasie wojny⁷. Po śmierci Stalina nastąpił przełom w polityce PZPR i postępująca liberalizacja życia

³ B. Nowak, *op. cit.*, s. 25-26; N. Lubik-Reczek, R. Reczek, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet...*, s. 107-108; U. Ćwik, *Podstawowe założenia Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Mody i życia Praktycznego” (1946-1951)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017, s. 50-51; S. Maleszak, *Działalność społeczno-polityczna Ligi Kobiet w województwie lubelskim w latach 1945-1957*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja. Rocznik naukowy” 2017, nr 6, s. 135-136.

⁴ D. Jarosz, *Idee, programy i realia: funkcje Ligi Kobiet w porządku instytucjonalnym Polski Ludowej (1945-1957)*, [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarc, Warszawa 2009, s. 308; S. Walczewska, *Czy kobietom w Polsce potrzebny jest feminizm?*, [w:] *Co to znaczy być kobietą w Polsce*, red. A. Titkow, H. Domański, Warszawa 1995, s. 249.

⁵ Na terenie województwa białostockiego działalność w 1945 roku rozpoczął również Zarząd Powiatowy SOLK w Augustowie, Białymstoku, Bielsku Podlaskim, Elku, Hajnówce, Łomży i Olecku. W 1946 roku powołano Zarząd Powiatowy SOLK w Gołdapi, Grajewie, Sejnach, Sokółce i Suwałkach. W 1947 roku powołano Zarząd Powiatowy SOLK w Łapach i Wysokiem Mazowieckiem. W kolejnym roku, tj. w 1948 utworzono Zarząd Powiatowy SOLK w Kolnie. Następnie w 1952 roku Zarząd Powiatowy LK w Siemiatyczach, w 1954 roku w Mońkach, w 1955 roku w Zambrowie i w 1956 roku w Dąbrowie Białostockiej. Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej: APB], Urząd Wojewódzki w Białymstoku [dalej: UW w Białymstoku], sygn. 510, *Pismo z dnia 29 sierpnia 1974 r. Zarządu Głównego Ligi Kobiet do Wojewody Białostockiego*, k. 2-3.

⁶ APB, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku [dalej: KW PZPR w Białymstoku], sygn. 1140, *Organizacja i działalność kół Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego w okresie 35-lecia*, k. 140.

⁷ Z. Sokół, *Wzór osobowy kobiety i model rodziny na łamach prasy kobiecej (1945-1990)*, [w:] *Polskie oblicza feminizmu*, red. W. Chałasińska, D. Ulicka, Warszawa 2000, s. 71-72; M. Fidelis, *Czy „nowy matriachat”? Kobiety bez mężczyzn w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Kobieta i rewolucja obyczajowa. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*, red. A. Żarnowska, A. Szwarca, Warszawa 2006, 433-434.

publicznego⁸. Osłabła wówczas cenzura, polepszyły się stosunki z Kościołem katolickim, uwolniono więźniów politycznych, wzrósł poziom życia Polaków oraz rozwój kultury i sztuki⁹. Władze PRL zaczęły promować powrót kobiet do zajmowania się gospodarstwem domowym i wychowaniem dzieci. Podkreślano, że początkowy okres komunizmu nie przyniósł równości płci, a doprowadził do „wynaturzenia” kobiet. Kobiety zostały wtłoczone w męskie zawody i pozbawione możliwości realizacji naturalnych ról życiowych tj. żony i matki. W drugiej połowie lat 60. zaczęły narastać trudności społeczne. Okres ten nazwany został „małą destabilizacją”¹⁰. Kolejny wzrost zatrudnienia kobiet nastąpił w wyniku rozwoju gospodarczego kraju okresu rządów Edwarda Gierka. Szczególny nacisk kładziono wówczas na unowocześnianie gospodarstw domowych i podkreślanie roli kobiet jako żony, matki i pracownika. Choć promowano uaktywnienie mężczyzn w obowiązkach domowych, to nadal jednak były one główną domeną kobiet. Ostatnia dekada PRL przyniosła trudności gospodarcze w kraju. Wprowadzony system kartkowy i kolejki przed sklepami stały się niejako symbolem tego okresu. Organizacja kobieca starała się znaleźć sposób by wspomagać kobiety w każdym z tych okresów. Podejmowała działania, które pozwalały jej budować zaufanie kobiet i poparcie partii rządzącej.

Głównym celem pracy jest ukazanie obszarów działalności LK w regionie białostockim, także przedstawienie zasad obowiązujących w Lidze. Opracowanie jej struktur terenowych, liczebności aktywu organizacji oraz głównych kierunków aktywności podejmowanych przez Zarząd Wojewódzki LK. Postawiono pytania badawcze, tj. m.in. jaki wpływ na działalność Ligi miały decyzje polityczne oraz ówczesna sytuacja społeczno-polityczno-gospodarcza w Polsce? W jakich latach i regionach LK w województwie białostockim działała najbardziej prężnie? Jakie trudności pojawiały się w rozwoju organizacji w terenie? Kiedy nastąpił kres działalności LK w okręgu białostockim?

Cezura czasowa dysertacji obejmuje lata 1945–1989. Początek pracy stanowi data utworzenia SOLK, natomiast końcową jest upadek PRL i likwidacja struktur organizacji na Białostocczyźnie. Lata te pozwoliły wykazać procesy przekształcania się organizacji kobiecej będące odzwierciedleniem polityki realizowanej przez władze komunistyczne. Choć oficjalnie Zarząd Wojewódzki LKP w Białymstoku zaprzestał działalności w maju 2004 roku. Brak jest

⁸ A. Friszke, *Jakim państwem była Polska po 1956 r. Spór historyków*, „Więź” 1996, nr 2, s. 131-146; „Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956-1970, red. M. Markiewicz, Białystok 2012.

⁹ M. Markiewicz, *Wstęp*, [w:] „Mała stabilizacja”..., s. 7-12.

¹⁰ M. Zaremba, *Spółczesność polskie lat sześćdziesiątych – między „małą stabilizacją” a „małą destabilizacją”*, [w:] *Oblicza Marca 1968 r.*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004, s. 24-51.

jednak uchwały rozwiązującej Oddział Wojewódzki LKP, bowiem jak wynikało z pisma Zarządu Głównego LKP z dnia 6 lipca 2004 roku skierowanego do Prezydenta miasta Białostok, *przewodnicząca ZW LKP wyjechała do Stanów Zjednoczonych nie powiadamiając Zarządu Głównego LKP ani też nie przekazała dokumentów*¹¹. W związku z tym *Stowarzyszenie Liga Kobiet Polskich Oddział Wojewódzki w Białymstoku figuruje w rejestrze Stowarzyszeń mających siedzibę na terenie miasta Białostok*¹². Ostatnia formalna wzmianka na temat istnienia Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku widniała w *Ewidencji oddziałów stowarzyszeń i stowarzyszeń zwykłych za lata 1989-1998*, przechowywanej w archiwum zakładowym Podlaskiego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku. Wpis wskazujący na istnienie badanej organizacji w województwie pojawił się w 1996 roku¹³. W wyżej wymienionym archiwum zakładowym nie odnaleziono jednak innych materiałów źródłowych wytworzonych po 1989 roku np. sprawozdawczych czy kontrolnych, umożliwiających ukazanie działalności LKP na obszarze województwa białostockiego. Niestety nie udało się również odnaleźć w Archiwum Państwowym w Białymstoku Oddział w Łomży rejestru stowarzyszeń zarejestrowanych w województwie łomżyńskim w latach 1975-1998¹⁴, co utrudnia ustalenie zaprzestania działalności LKP w województwie łomżyńskim. Z relacji byłych członkiń LKP organizacja kobieca przestała funkcjonować w województwie łomżyńskim i białostockim na przełomie 1989-1990 roku¹⁵. Wówczas, tj. na początku 1990 roku rozwiązano również LKP w województwie suwalskim¹⁶.

Zakres terytorialny dysertacji obejmuje obszar województwa białostockiego w jego administracyjnych granicach. Do reformy administracyjnej 1975 roku obejmowało 19

¹¹ Archiwum Zakładowe Urzędu Miejskiego w Białymstoku, *Pismo Zarządu Głównego LKP z dnia 6 lipca 2004 r. do Prezydenta miasta Białostok*, (b.n.k.).

¹² *Pismo Urzędu Miejskiego w Białymstoku Departament Organizacyjny i Nadzoru z dnia 1 marca 2022 r.*, l.dz. ORN-I.1431.4.2022.

¹³ Również z ustaleń pracowników Urzędu Miejskiego w Białymstoku wynikało, że faktyczne zaprzestanie działalności nastąpiło w latach 1994-1997. Ibidem; Archiwum Zakładowe Podlaskiego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku, sygn. Ob.II.5010, *Ewidencja oddziałów stowarzyszeń i stowarzyszeń zwykłych 1989-1998*, s. 8v, poz. 218.

¹⁴ *Pismo Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży z dnia 23 lutego 2022 r.*, l.dz. OŁ.6342.101.2022.

¹⁵ Wywiad z P. Krystyną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Białostok, dn. 10.08.2019 r.; Wywiad z P. Janiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 12.07.2019 r.; Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.; Wywiad z P. Barbarą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Grajewo, dn. 18.01.2019 r.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Suwałkach [dalej: APS], Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach [dalej: ZW LKP w Suwałkach], sygn. 2, *Pismo Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach do Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich w Warszawie z dnia 6 lutego 1990 roku*, k. 2; ibidem, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 2.02.1990 r.*, k. 4-5.

powiatów i miasto wydzielone Białystok¹⁷. Zmiany administracyjne roku 1975 zdecydowanie zmniejszyły obszar województwa białostockiego, dlatego praca od 1975 do 1989 roku obejmuje także działalność i współpracę LK województwa białostockiego z nowo utworzonymi województwami tj. z województwem łomżyńskim i suwalskim. Zawężenie badań jedynie do terytorium województwa białostockiego skutkowałoby zakrzywieniem realnej skali działalności organizacji po 1975 roku. W pracy zasięg terytorialny wymiennie określano jako województwo/obszar/region białostocki oraz Białostoczczyzna.

Materiał źródłowy pracy stanowią przede wszystkim fragmentaryczne materiały archiwalne zdeponowane w Archiwum Państwowym w Białymstoku oraz w Archiwum Państwowym w Białymstoku Oddział w Łomży, tj. m.in. KW PZPR Wydział Kobiety, Wydział Organizacyjny, Urząd Wojewódzki w Białymstoku, akta rad narodowych oraz w Archiwum Państwowym w Suwałkach, które jako jedyne na analizowanym obszarze posiada wyodrębniony zespół LKP. Cenny zasób znajduje się również w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, tj. m.in. akta Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Społecznego Komitetu Przeciwalkoholowego, Związku Samopomocy Chłopskiej, akta Najwyższej Izby Kontroli, Biura Pełnomocnika Rządu ds. Walki z Analfabetyzmem czy akta Komitetu Centralnego PPR. Wykorzystano również materiały źródłowe z Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie oraz w Białymstoku, a także materiały prasowe wydawane w tym okresie tj. m.in. „Nasza Praca”, „Gazeta Białostocka”, „Gazeta Współczesna”. W celu rozpowszechniania kierunków działalności LK organizacja w krótkim czasie od powstania rozpoczęła wydawanie pism skierowanych do kobiet¹⁸. Pierwszym pismem, tzw. biuletynem branżowym wydawanym przez Zarząd Główny SOLK była „Kobieta Dzisiejsza” (dwutygodnik wydawany od kwietnia 1946 roku)¹⁹. Jej nakład wynosił w 1947 roku 60 tys. egzemplarzy.

¹⁷ W 1946 roku w granice województwa białostockiego wchodziło 11 powiatów i miasto wydzielone Białystok, tj. powiat augustowski, białostocki, bielski, ełcki, gołdapski, łomżyński, olecki, sokólski, suwalski, szczuczynski, wysokomazowiecki. W wyniku zmian administracyjnych granice województwa białostockiego dopiero od 1956 roku do 1975 roku miały stały kształt tworzony przez 19 powiatów i miasto wydzielone Białystok, tj. powiat augustowski, białostocki, bielski, dąbrowski, ełcki, gołdapski, grajewski, hajnowski, kolneński, łapski, łomżyński, moniecki, olecki, sejneński, siemiatycki, sokólski, suwalski, wysokomazowiecki, zambrowski. Zob. *Województwo podlaskie w niepodległej Polsce w świetle danych statystycznych*, oprac. Urząd Statystyczny w Białymstoku pod kierunkiem E. Kamińskiej-Gawryluk, Białystok 2018, s. 40, 68.

¹⁸ Według ustaleń Zofii Sokół, LK w latach 1945-1949 wydawała 12 tytułów czasopism, w tym 7 dotyczyło spraw organizacyjnych SOLK. Natomiast z ustaleń Magdaleny Grabowskiej SOLK w latach 1945-1947 wydawała 10 tytułów prasy kobiecej. Por. Z. Sokół, *Prasa kobieca w Polsce w latach 1945-1995*, Rzeszów 1998, s. 46-47; M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce (1945-1956)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2019 nr 2(7), s. 32.

¹⁹ Powstanie „Kobiety Dzisiejszej” związane było przede wszystkim z koniecznością prowadzenia propagandy wyborczej przed referendum 1946 roku i wyborami do Sejmu Ustawodawczego. Kobiety stanowiły 53% społeczeństwa, dlatego ich agitację wyborczą uważano za niezbędną w osiągnięciu wygranej w wyborach. Jednak „powstające nowe władze i rząd ukonstytuowały się bez udziału kobiet”. Z. Sokół, *Prasa kobieca...*, s.

Pismo było przeznaczone: *dla szerokich mas czytelniczek o różnych zainteresowaniach. Uwzględniła ona rozmaite zagadnienia obchodzące kobiety. Znajdziemy tutaj artykuły o najważniejszych wydarzeniach w polityce, o tym, co słyhać w kraju i na świecie. Znajdziemy dział mody i gospodarstwa, wychowanie dziecka, przeczytamy o najnowszych książkach i sztukach teatralnych, o pracy w organizacji*²⁰.

Zupełnie inne przeznaczenie miała „Nasza Praca” (miesięcznik wydawany od marca 1947 roku). Jego nakład w 1947 roku wynosił 15 tys. egzemplarzy. Był to biuletyn organizacji o charakterze ściśle instruktarzowym, przeznaczony wyłącznie dla czynnych działaczek Ligi w terenie²¹. Jednak w początkowym okresie rozwoju organizacji oba te pisma znajdowały się *daleko od ideału dobrego pisma kobiecego i organizacyjnego*²². Przyczyn tego upatrywano nie tylko w trudnościach finansowych, ale także w bierności kobiet, które nie angażowały się w tworzenie obu pism. W celu zwiększenia oddziaływania na kobiety treści artykułów nakazywano rozpowszechnianie ich podczas zebrań członkiń kół LK w terenie. Zaznaczano jednak, że analiza artykułów z „Naszej Pracy” winna być prowadzona w węższym gronie aktywistek, nie w gronie wszystkich członkiń Ligi²³. Taki podział odbiorców pism w gronie kobiet należących do LK nasuwa pytanie o jego przyczynę. Dlaczego Zarząd Główny SOLK ograniczał dostęp do informacji z biuletynu dla członkiń Ligi? Można postawić hipotezę, że tylko część kobiet z przekonania i wyznawanych wartości należała do organizacji. To one właśnie miały stanowić grupę docelową czytelniczek „Naszej Pracy” i kierować terenowymi oddziałami Ligi. Były wtajemniczane w treści pozwalające manipulować kobietami w celu realizacji założeń aktywności organizacji²⁴. Pozostałe

45, 65; M. Dajnowicz, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji - „Kobiety Dzisiejszej” (1946–1947) i „Kobiety” (1947–1949)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, T. XXI, Z. 3 (51), s. 57-74; eadem, *„Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet” jako platforma informacyjna o kierunkach prac organizacji (w początkowym kresie formowania struktury)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017, s. 73–83; M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 32-45, 48-49; A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 210-213.

²⁰ *Nasza prasa*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 16-17; Dwutygodnik „Kobieta Dzisiejsza” trafiało głównie do większych miast. Zarząd Główny zalecał oddziałom terenowym prenumeratę pisma w nakładzie np. 10 egzemplarzy na 50 członkiń. *Z Wydziału Organizacyjnego. Okólnik nr 1*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 23. Według okólnika nr 17 z 1948 r. zobowiązano wszystkie Zarządy Wojewódzkie do prenumeraty min. 5 egzemplarzy, Zarządy Powiatowe i Miejskie min. po 3 egzemplarze i Koła terenowe min. Po 2 egzemplarze. *Z Wydziału Organizacyjnego. Okólnik nr 17*, „Nasza Praca” 1948, nr7, s. 28.

²¹ *Nasza prasa*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 17.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, s. 18-19; Wzrost liczebności aktywu przyczynił się do wzrostu prenumeraty „Kobiety Wiejskiej” oraz „Naszej Pracy”. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc sierpień 1949 r.*, k. 40.

²⁴ Ponadto aktywistkom i instruktorcom Ligi sugerowano sięganie do innych pism, zawierających propagandowe opracowanie zagadnień życia politycznego i gospodarczego, np. „Poradnik Pracownika Społecznego” –

członkinie były traktowane z dystansem, a nawet być może nieufnie, i choć należały do organizacji i stanowiły zaplecze jej działalności, to wykluczone były z kręgu osób zaufanych. Prawdopodobnie były to kobiety, które zapisały się do LK w celu osiągnięcia jakichś korzyści np. materialnych, bowiem członkinie Ligi często zwalniane były z opłat za różnego rodzaju kursy i szkolenia oraz otrzymywały ulgowe bilety do kin i teatrów oraz inne artykuły przemysłowe²⁵. Ponadto członkinie Ligi uzyskiwały darmowe porady prawne, a w przypadku konieczności skorzystania z usług prawników w sprawach sądowych znaczne ulgi²⁶.

Działalność Zarządu Wojewódzkiego LK w regionie białostockim w źródłach partyjnych wyglądała na słabo zorganizowaną i niewystarczającą²⁷. Natomiast w „Naszej Pracy” ten krytyczny obraz funkcjonowania organizacji w terenie był łagodniejszy, bowiem choć dezaprobowano słabe zaangażowanie w rozwój masowości LK, to pojawiały się też pochwały za podejmowane akcje w terenie.

Cennym uzupełnieniem materiałów źródłowych są wywiady z byłymi członkiniami LK z północno-wschodnich województw Polski Ludowej. Stanowią one rozszerzenie informacji zawartych w materiale prasowym i archiwalnym. Pozwalają ukazać czynniki decydujące o przynależności do organizacji, wpływ Ligi na kobiety i postrzeganie działalności organizacji przez członkinie. Rozmówczyniami były kobiety w przedziale wiekowym 58-90 lat. Do LK wstępowały najczęściej w wieku 30-45 lat. W okresie przynależności do LK niektóre z nich były członkiniami prezydium Zarządu Miejskiego i Wojewódzkiego LK, członkiniami WRN, dwie były członkiniami Kół Rodzin Milicyjnych (dalej: KRM) jako żony milicjantów, jedna była kierowniczką Ośrodka Gospodarstwa Domowego²⁸. Przed przeprowadzeniem wywiadów skonstruowana została lista

dwutygodnik wydawany przez Ministerstwo Informacji i Propagandy; *Co czytać?*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 29.

²⁵ E. Orłowska, *Pracujemy w Kole. O kołach terenowych słów kilka*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 21; *Okólnik nr 18*, „Nasza Praca” 1948, nr 7, s. 29.

²⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], SOLK sygn. 888, *Wytyczne organizacji poradni prawnej przy Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet*, k. 26.

²⁷ Nie był to odosobniony przypadek, bowiem materiały źródłowe wskazywały również niewystarczającą i nieudolną aktywność LK w aktywizacji członkiń rodzin ze środowiska partyjnego. Zob. Archiwum IPN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [dalej: MSW], sygn. IPN BU 01790/350, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Dzielnicowym PZPR MBP i Ligi Kobiet za okres od grudnia 1948 r. do marca 1949 r.*, k. 34.

²⁸ Wywiad z P. Barbarą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Grajewo, dn. 18.01.2019 r.; Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.; Wywiad z P. Janiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.; Wywiad z P. Kazimierą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 2.03.2019 r.; Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.; Wywiad z P. Alicją (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 8.03.2019 r.; Wywiad z P. Ireną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Białystok, dn. 22.03.2019 r.; Wywiad z P. Janiną

podstawowych pytań, które pozwoliły ukierunkować rozmówczynię na te same zagadnienia²⁹. Były to wywiady sterowane, pogłębione, w formie luźnej rozmowy. Należy zaznaczyć, że informacje uzyskane z przeprowadzonych rozmów z byłymi członkiniami LK nie należy traktować jako w pełni wiarygodny materiał źródłowy³⁰. Doświadczenia respondentek oraz znajomość zdarzeń po upadku PRL mogły kształtować ich wypowiedzi w sposób pozwalający zwiększyć zasługi jednostek na rzecz lokalnych społeczności czy „wybielić” obraz organizacji kobiecej. Dominującą narracją było podkreślanie zasług LK w pomoc kobietom pracującym, organizowanie kolonii dla dzieci i imprez rodzinnych oraz dbanie o estetykę miast. Większość respondentek przyznawała, że ideologia komunistyczna była obecna „bo musiała być”. Podkreślano, że dzięki współpracy LK z władzami partyjnymi udawało się osiągać stawiane cele. Część z respondentek wstydziła się przynależności do PZPR, część otwarcie deklarowała poparcie dla partii, twierdząc, że to dzięki niej możliwa była poprawa warunków życia ówczesnych Polek. Wśród respondentek pojawiły się również głosy krytyki wobec działaczek LK, które w ocenie rozmówczyni, miały być próżne, zamykały się w swoim gronie i tylko czekały aż dostaną jakieś profity za podejmowane działania.

Ciekawym uzupełnieniem materiałów źródłowych były również, nigdzie dotąd niepublikowane, kroniki. Przedstawione przez respondentki kroniki, tj. Kronika Zarządu Miejskiego LK w Zambrowie oraz Kronika KRM w Białymstoku, zgodnie ze swoim przeznaczeniem dokumentowały najważniejsze wydarzenia w swoim środowisku, tj. wybory nowych władz czy aktywności podejmowane w terenie. W obu kronikach datacja skończyła się jednak na 1986 roku. W przypadku KRM ostatnim wpisem była choinka noworoczna dla dzieci (styczeń 1986 roku). Zaś Kronika z Zambrowa odnotowała jako ostatnie wydarzenie IX Krajowy Zjazd LKP i Zjazd Wojewódzki (październik 1986 roku). Jednak interesującym obrazem działalności działaczek terenowych Ligi były przechowywane przez nie ich odznaczenia, dyplomy, legitymacje oraz fotografie z działalności w organizacji kobiecej. Wśród niepublikowanych źródeł wykorzystano także księgę pamiątkową „Nestorka wychowania przedszkolnego w Sokółce. Zasłużona miastu” przechowywaną w Muzeum

(wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 12.07.2019 r.; Wywiad z P. Krystyną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Białystok, dn. 10.08.2019 r.

²⁹ Pytania zadawane respondentkom dotyczyły takich zagadnień jak m.in.: przyczyny i okoliczności przystąpienia do LK, ile miały lat gdy przystąpiły do LK, jaki był okres ich przynależności, pełnione funkcje, działalność LK w terenie, sposób oceny działalności LK również z perspektywy czasu (pozytywnie/negatywnie i dlaczego).

³⁰ Zob. P. Kowal, *Dlaczego doszło do Okrągłego Stołu? Przyczyny zmian politycznych w Polsce w latach 1989-1990 w opiniach polityków, aktywnych uczestników wydarzeń tego okresu*, [w:] *Komunizm: ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001, s. 157-161.

Ziemi Sokólskiej oraz materiały przechowywane w Muzeum Historycznym w Białymstoku, tj. legitymacje członkowskie, dyplomy, plakaty.

W pracy została wykorzystana metoda analizy źródeł zastanych (*desk research*) polegająca na analizie materiałów źródłowych pisanych, głównie wytworzonych przez LK oraz organy partyjne, w tym materiałów archiwalnych oraz analizy źródeł wywołanych (*oral history*), tj. ww. wywiadów³¹. W dysertacji posługiwano się metodą semantyczno-logiczną. Treści zawarte w materiałach archiwalnych skonfrontowano z informacjami uzyskanymi z wywiadów przeprowadzonych z byłymi członkiniami LK w województwach północno-wschodnich. W celu lepszego zobrazowania skali działalności organizacji w terenie wykorzystano również metodę porównawczą do skali krajowej oraz metodę statystyczną. Wśród wykorzystanych metod zastosowano również metodę biograficzną wybranych członkiń LK.

Działalność LK, najbardziej masowej organizacji kobiecej w PRL, nie została dotąd dostatecznie opracowana. Próbę całościowego opracowania organizacji podjęła w 2004 roku Barbara Nowak w pracy doktorskiej pt. *Serving Women and the State: The League of Women in Communist Poland* obronionej na Uniwersytecie w Ohio³². Jednak praca ta w głównej mierze skupia się na działalności Zarządu Głównego LK w Warszawie i nie wykorzystuje w pełni dostępnych źródeł archiwalnych zwłaszcza z wojewódzkich Archiwów Państwowych³³. W 2014 roku powstała również praca doktorska Ireny Ewy Naguszewskiej pt. *Stowarzyszenie Ligi Kobiet Polskich w przemianach politycznych Polski XX i początku XXI wieku*³⁴ obroniona na Uniwersytecie Gdańskim. Jednak skoncentrowała się ona przede wszystkim na omówieniu Zarządu Głównego LK. Istotne ustalenia o funkcjonowaniu organizacji w pierwszych latach jej rozwoju, tj. w latach 1945-1957, dostarcza artykuł Dariusza Jarosza *Idee, programy i realia: funkcje Ligi Kobiet w porządku instytucjonalnym Polski Ludowej (1945-1957)*³⁵. Prezentacji działalności LK podjęła się również Natalia Jarska, jednak zakres terytorialny jej artykułu obejmuje jedynie jedną z dzielnic Poznania w latach 1957-1966. Ponadto Jarska w monografii *Kobiety z marmuru. Robotnice w latach 1945-1960*³⁶, podobnie jak Barbara

³¹ M. Fiteńnicka-Gorzko, *Historia mówiona: od metody historycznej do interdyscyplinarnego podejścia badawczego*, „Opuscula Sociologica” 2012, nr 2, s. 5-23.

³² B. Nowak, *op. cit.*

³³ M. Dajnowicz, *Działalność SOLK...*, s. 295-297.

³⁴ I.E. Naguszewska, *Stowarzyszenie Ligi Kobiet Polskich w przemianach politycznych Polski XX i początku XXI wieku*, Uniwersytet Gdański. Wydział Nauk Społecznych, praca doktorska, Gdańsk 2014.

³⁵ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*

³⁶ N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie. Działalność Zarządu Dzielnicowego Poznań-Wilda w latach 1956-1966*, [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2009. Referaty*, red. Ł. Kamiński, T. Kozłowski, Warszawa 2010, s. 149-158;

Klich-Kluczevska w monografii *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956-1989*³⁷ i Agnieszka Chłosta-Sikorska w monografii *Między propagandą a rzeczywistością. Mieszkanki Nowej Huty w latach 1956-1970* przedstawiła ogólną sytuację kobiet w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, w przyczynkarskim nawiązaniu do działalności LK³⁸. Do znaczenia LK w PRL nawiązuje również praca Małgorzaty Fidelis *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*³⁹, w której Autorka odnosi się do przykładu robotnic fabryki włókienniczej w Zambrowie. Magdalena Grabowska w monografii pt. *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*⁴⁰, wskazuje na znaczenie roli LK w walce o równouprawnienie kobiet. Praca ta obejmuje także postrzeganie działalności LK w okresie Polski Ludowej przez ówczesne członkinie organizacji. Uwagę na działalność LK zwróciła również Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, jednak jej artykuły skupiają się głównie na omówieniu propagandy ideologicznej organizacji⁴¹.

Należy podkreślić, że istotny wkład w poznanie i upowszechnianie informacji na temat działalności jedynej i masowej organizacji kobiecej okresu Polski Ludowej mają badacze z Uniwersytetu w Białymstoku. To oni dzięki realizacji wspomnianego już grantu, opracowują działalność LK na szczeblu ogólnokrajowym (Zarząd Główny LK) i regionalnym, tj. w województwie gdańskim, łódzkim, szczecińskim, wrocławskim, krakowskim, katowickim i białostockim. Efekty ich prac wielokrotnie były już publikowane na łamach czasopism naukowych w kraju i za granicą⁴². Ponadto badania nad historią kobiet

eadem, *Kobiety z marmuru. Robotnice w latach 1945-1960*, Warszawa 2015; zob. również: M. Dajnowicz, Natalia Jarska, *Kobiety z Marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945-1960*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2015, ss. 368, ISBN 978-83-7629-764-4, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2016, nr 1(1), s. 166-175;

³⁷ B. Klich-Kluczevska, *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956-1989*, Kraków 2015, eadem, *Kobieta wobec rodziny*, [w:] *Kobiety w Polsce 1945-1989. Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*, red. K. Stańczak-Wiślicz, P. Perkowski, M. Fidelis, B. Klich-Kluczevska, Kraków 2020, s. 291-336.

³⁸ A. Chłosta-Sikorska, *Między propagandą a rzeczywistością. Mieszkanki Nowej Huty w latach 1956-1970*, Kraków 2019.

³⁹ M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, tłum. M. Jaszczurowska, Warszawa 2010, s. 111, 232, 235-240.

⁴⁰ M. Grabowska, *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Warszawa 2018.

⁴¹ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet...*; eadem, *Treści propagandowe rozpowszechniane przez Społeczno-Obywatelską Ligę Kobiet/Ligę Kobiet na podstawie pisma „Poznajmy Prawdę” (1946-1952)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017, s. 59-72; eadem, *Koła Rodzin Milicyjnych – powstanie, organizacja i praca propagandowa*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” nr 1(2) 2017, s. 28-46; eadem, *Rola kobiety w Polsce Ludowej w świetle treści propagandowych rozpowszechnianych przez Ligę Kobiet w latach 1946-1956*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 2, s. 149-179; eadem, *Wybory parlamentarne w propagandowych publikacjach prasy Ligi Kobiet. Wybrane przykłady*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2020, nr 1(8), s. 158-175.

⁴² Zob. m.in. M. Dajnowicz, *Two faces of Polish women's political activity...*, s. 69-85; eadem, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim w latach 1982-1989. Główne kierunki działalności w świetle materiałów*

upowszechniane są w ramach działalności Instytutu Studiów Kobietych, przy którym powołany został Ośrodek Badań Historii Kobiety⁴³. Działalność Instytutu Studiów Kobietych

sprawozdawczych organizacji, „Dzieje Najnowsze” 2021, t. 53, nr 2, s. 143-160; eadem, *Działalność Ligi Kobiety na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji...*, s. 57-74; eadem, *Kobiety – polityka – wybory w świetle „Zwierciadła: Pisma Ligi Kobiety Polskich” (1982–1990)*, [w:] *Rzeczpospolita w koncepcjach polskich partii i środowisk politycznych XX i XXI wieku*, red. G. Radomski, M. Strzelecki, K. Sopolińska, Toruń 2018; eadem, „Zwierciadło”..., s. 67-90; eadem, „Walka o pokój”..., s. 409-421; eadem, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiety...*, s. 295-307; eadem, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiety ...*, s. 9-27; eadem, „Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiety” jako platforma informacyjna o kierunkach prac organizacji (w początkowym okresie formowania struktur), [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017, s. 73-83; eadem, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiety w Polsce Ludowej do 1975 roku*; eadem, *Liga Kobiety w terenie. Kierunki działalności organizacji na przykładzie struktur białostockich w latach 1966-1981*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 2(62), s. 161-182; eadem, *Posłanki Ligi Kobiety Polskich i wybory parlamentarne 1989 roku (prezentacja w świetle „Zwierciadła”)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019, s. 205-215; eadem, *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiety na podstawie wytycznych Krajowych Zjazdów Ligi Kobiety*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku: stan badań i perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2020, s. 261-275; A. Miodowski, M. Dajnowicz, *Bariery rozwoju Ligi Kobiety w okresie stalinowskim (przyczynek do badań na przykładzie dolnośląskich struktur organizacji)*, [w:] *Badania historii kobiet polskich na tle porównawczym. Kierunki, problematyka, perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2021, s. 233-254; idem, *Деятельность организаций объединенных в Международной демократической федерации женщин в аспекте публикаций ежемесячника „Prasa Kobiety” (март-декабрь 1946)*, „Журнал Белорусского государственного университета. История” 2019, nr 2, s. 71-83; idem, *Local conditions for the activities of the League of Women structures in the Lower Silesia during the the Stalinist period*, „Społeczeństwo i polityka” 2018, nr 4(57), s. 137-155; idem, *Udział dolnośląskiej Ligi Kobiety w kampaniach propagandowych na rzecz aktywizacji zawodowej kobiet ze środowisk patologicznych i społecznych (1949-1955)*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, t. 26, nr 1, s. 279-302; idem, *Partycypacja kobiet w obsadzie organów parlamentarnych i wpływ posłanek na stanowienie komunistycznego prawodawstwa na przykładzie reprezentantek Ligi Kobiety w Sejmie Ustawodawczym (1947-1952)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 2(36), s. 208-233; idem, *Działalność zagranicznych ruchów kobiecych w świetle publikacji „Pracy Kobiety” – organu prasowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiety (marzec-grudzień 1946)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2020, t.23, z. 1 (57), s. 99-114; idem, *Działalność zagranicznych ruchów kobiecych w świetle publikacji „Naszej Pracy” – organu prasowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiety (1947-1949)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2020, nr 1(8), s. 140-157; idem, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiety w latach 1947-1949 w świetle publikacji „Naszej Pracy”*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej...*, s. 167-183; idem, „Robotnica”, „Włościanka” i „Kobieta Sowiecka” - wiodące tytuły masowej sowieckiej prasy kobiecej szczebla centralnego (przed i po II wojnie światowej), „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych”, 2021, nr 1(10), s. s. 97-125; M. Bauchrowicz Tocka, *Działalność Ligi Kobiety Polskich w okręgach katowickim i krakowskim w świetle publikacji „Naszej Pracy” (1982-1989)*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich...*, s. 321-340; eadem, *Ewolucja celów Ligi Kobiety w latach 1945-1989 w świetle jej statutów*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2020, nr 1(8), s. 176-193; eadem, *Liga Kobiety wśród autochtonek na Górnym Śląsku w pierwszych latach PRL*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2021, nr 2(11), s. 129-141; eadem, *Posłanki – liderki Ligi Kobiety (na wybranym przykładzie)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2021, nr 1(10), s. 127-142; eadem, *Zjazdy Ligi Kobiety na łamach „Trybuny Ludu”*, [w:] *Badania historii kobiet polskich...*, s. 255-276; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiety w północno-wschodniej części Polski Ludowej w latach 1975-1989 w świetle „Naszej Pracy”*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, nr 2(66), s. 183-211; eadem, *O działalności Ligi Kobiety w okręgu białostockim (w świetle „Naszej Pracy”)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Polityka w prasie kobiecej...*, s. 185-204; eadem, *Liderki Ligi Kobiety Polskich wobec wyborów w latach 80. (w świetle „Naszej Pracy”)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2020, nr 1(8), s. 194-209; eadem, *Liga Kobiety w województwie białostockim. Stan badań i postulaty badawcze*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2018, nr 2(5), s. 112-127; A. Zaniewska, *Liga Kobiety w okręgu białostockim w latach 1956-1975. Kierunki i efekty działalności*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich...*, s. 297-319; eadem, *Poradnictwo Ligi Kobiety na łamach „Naszej Pracy”*, [w:] *Badania historii kobiet polskich...*, s. 277-292; eadem, „Nasza Praca” miesięcznik wytycznych do działań i praktyk Ligi Kobiety w terenie, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2021, nr 1(10), s. 143-160.

⁴³ Zob. <http://www.isk.bialystok.pl/obhk/>.

uwidacznia się m.in. poprzez organizowanie konferencji naukowych i szkół letnich, podczas których prezentowane są dotychczasowe ustalenia dotyczące szeroko rozumianej historii kobiet⁴⁴.

Rozważania nad działalnością LK w województwie białostockim jako pierwsza podjęła Izabela Ratman-Liwierska⁴⁵. W swojej pracy skoncentrowała się na funkcji wychowawczej realizowanej przez organizację kobiecą do początku lat 80. Fragmentaryczną działalność LK na Białostocczyźnie poruszyła również Emilia Świętochowska⁴⁶ i Agnieszka Stasiewicz⁴⁷. Na marginesie badań dotyczących więzienia białostockiego Marcin Zwolski zauważył również istnienie koła LK w tej placówce penitencjarnej⁴⁸. Jednak najwięcej uwagi dla działalności LK poświęciła Małgorzata Dajnowicz⁴⁹. Badaczka w artykule pt. *Two faces of Polish women's political activity: the women's movement in the period from the end of the nineteenth century to the second half of the twentieth century*⁵⁰, opublikowanym na łamach czasopisma naukowego „Women's History Review” podjęła się próby zarysowania rozwoju aktywności politycznej kobiet od końca XIX wieku do drugiej połowy XX wieku. Wskazała również podobieństwa w rozwoju ruchu kobiecego w krajach satelickich Związku Radzieckiego.

⁴⁴ Instytut Studiów Kobietych w Białymstoku pod przewodnictwem prof. dr hab. Małgorzaty Dajnowicz od 2016 roku organizuje cykl konferencji pt. *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*. Efektem tych konferencji są monografie zbiorowe. Więcej na temat działalności Instytutu Studiów Kobietych i Ośrodka Badań Historii Kobiet zob. A. Miodowski, *Środowiska naukowe związane z Instytutem Studiów Kobietych w Białymstoku i ich wkład we współczesne polskie badania z zakresu historii kobiet (2011-2019)*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich...*, s. 15-35; www.isk.bialystok.pl;

⁴⁵ I. Ratman-Liwierska, *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet (na przykładzie badań na Białostocczyźnie)*, Białystok 1984; eadem, *Edukacja poza konwencją*, Białystok 1993.

⁴⁶ E. Świętochowska, *Sytuacja społeczna kobiet w PRL w latach 1956-1970 na przykładzie województwa białostockiego*, [w:] *„Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956-1970*, red. M. Markiewicz, Białystok 2012, s. 197-210; eadem, *Kochana redakcjo, droga Ligo... Problemy kobiet na łamach prasy kobiecej i w dokumentach partyjnych w latach siedemdziesiątych XX wieku. Zarys problematyki*, [w:] *Historia kobiet czy historie kobiet?*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław-Warszawa 2019, s. 157-167; E. Świętochowska-Bobowik, *„Kwestia kobieca” i jej propagandowe wykorzystanie przez władze na przykładzie działalności Ligi Kobiet i Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku w latach 1945-1953*, [w:] *Kobiety a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XX-XXI wieku*, red. E.J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska, Białystok 2012, s. 167-174.

⁴⁷ A. Stasiewicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1945-1948 na Białostocczyźnie w świetle dokumentów PPR*, [w:] *Kobiety „na zakręcie” 1933-1989*, red. E. Chrabos, A. Klarman, Wrocław 2014, s. 51-76.

⁴⁸ M. Zwolski, *Więzienie w Białymstoku w latach 1944-1956*, Białystok 2011, s. 181-182.

⁴⁹ Zob. A. Drozdowska, *Liga Kobiet w województwie białostockim – stan badań i postulaty badawcze*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2018, nr 2(5), s. 112-127; M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory w świetle „Zwierciadła”...*; eadem, *„Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet”...*; eadem, *„Walka o pokój”...*; eadem, *„Zwierciadło”...*; eadem, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju...*; eadem, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*; eadem, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet...*; eadem, *Liga Kobiet w terenie...*; eadem, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet...*;

⁵⁰ M. Dajnowicz, *Two faces of Polish women's...*, s. 69-85.

W badaniach prowadzonych nad LK Małgorzata Dajnowicz podejmowała się rozważań nad aktywnością organizacji kobiecej prezentowaną głównie na łamach ówczesnej prasy⁵¹. W swoim artykule pt. *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji – „Kobiety Dzisiejszej” (1946-1947) i „Kobiety” (1947-1949)*⁵² opublikowanym w „Roczniku Historii Prasy Polskiej” oraz w artykule pt. *„Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet” jako platforma informacyjna o kierunkach prac organizacji (w początkowym okresie formowania struktur)*⁵³, zawartym w monografii pokonferencyjnej pt. *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, przeanalizowała obraz aktywności SOLK upowszechniany w pierwszych czasopismach kobiecych. Badana organizacja jawiła się w nich jako niezwykle potrzebna i pomocna w rozwiązywaniu problemów kobiet. Pierwszy okres rozwoju organizacji kobiecej Małgorzata Dajnowicz analizowała również przez pryzmat „Naszej Pracy” – biuletynu LK. Odmienny charakter i przeznaczenie oraz węższa docelowa grupa odbiorczyń rzutowały na treści upowszechniane w tym periodyku. Badaczka zwróciła uwagę na hasła propagandowe upowszechniane przez SOLK np. „walka o pokój”. W artykule pt. *„Walka o pokój” w wypowiedziach propagandowych publikowanych na łamach „Naszej Pracy” – biuletynie Ligi Kobiet (1947-1953)* Małgorzata Dajnowicz wskazała podejście LK do kwestii bezpieczeństwa wewnątrz kraju oraz na świecie. W analizowanym źródle prasowym prócz współpracy ze Światową Demokratyczną Federacją Kobiet (dalej: ŚDFK) promowano aktywne włączenie się w odbudowę Polski Ludowej. Realizacja planu 6-letniego miała być formą zapewnienia pokoju w kraju⁵⁴. W artykule pt. *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” (1947-1949)*⁵⁵ badaczka przedstawiła m.in. historię powołania organizacji kobiecej i jej główne aktywności w terenie. Odwołując się bezpośrednio do Białostoczczyzny zaznaczyła również czas przeprowadzenia pierwszych wyborów do Zarządu Wojewódzkiego SOLK w Białymstoku (1948 rok) oraz działania podejmowane na tym obszarze, tj. organizowanie kursów kroju i mody oraz powołanie Komisji Społeczno-Obyczajowej.

Przykład Białostoczczyzny stanowił podstawę rozważań Małgorzaty Dajnowicz nad działalnością organizacji kobiecej również w późniejszym okresie jej rozwoju. W artykule pt.

⁵¹ Na temat działalności Ligi Kobiet w świetle publikacji prasowych zob. również m.in. Ł. Jędrzejki, *Obraz Ligi Kobiet na łamach prasy dla kobiet w okresie gomulkowski (1956-1970)*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich...*, s. 277-295; M. Bauchrowicz-Tocka, *Działalność Ligi Kobiet Polskich w okręgach katowickim i krakowskim...*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich...*, s. 321-340; A. Zaniewska, *Liga Kobiet w okręgu białostockim w latach 1956-1975...*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich...*, s. 297-319.

⁵² M. Dajnowicz, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju...*, s. 57-74.

⁵³ Eadem, *„Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet”...*, s. 73-83.

⁵⁴ Eadem, *„Walka o pokój”...*, s. 409-420.

⁵⁵ Eadem, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 295-3-7.

*Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet 1975 na Białostocczyźnie (na tle głównych kierunków działalności Ligi Kobiet w kraju i regionie)*⁵⁶ ukazano nie tylko realizowane kierunki działalności i przemiany programowo-ideowe organizacji, ale także promowane wówczas aktywności uczczenia Międzynarodowego Roku Kobiet i 30-lecia istnienia LK. Podejmowane wówczas przez LK działania miały podkreślać zasługi kobiet w wyzwoleniu Białegostoku oraz promować lokalne przodownice pracy. Okres rozwoju LK od początku jej założenia do 1975 roku skrótowo został zaprezentowany w artykule pt. *The League of Women (Liga Kobiet) – the conditions for functioning of the women's organisation in the communist system of the Polish People's Republic (in the first period of the organisation's activity from 1945 to 1975)*⁵⁷ opublikowanym w „Czasopiśmie Naukowym Instytutu Studiów Kobięcych”. Badaczka wskazała w nim rolę jaką odegrała LK we wdrażaniu reżimu komunistycznego w kraju. Przykład Białostocczyzny rozważany był także w artykule pt. *Liga Kobiet w terenie. Kierunki działalności organizacji na przykładzie struktur białostockich w latach 1966–1981*⁵⁸ opublikowanym w czasopiśmie naukowym „Niepodległość i Pamięć” oraz w artykule pt. *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku (ze szczególnym uwzględnieniem województwa białostockiego)*⁵⁹ opublikowanym na łamach „Zeszytów Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”. W obu tych artykułach badaczka analizowała program działalności realizowany przez LK w kraju i na Białostocczyźnie. Wskazała przemiany zachodzące w aktywności organizacji w całym kraju pod wpływem decyzji politycznych oraz działania podejmowane w regionie białostockim.

Wśród artykułów historyczki znalazły się również teksty poświęcone działalności LK w ostatniej dekadzie PRL. Małgorzata Dajnowicz podejmowała się próby analizy aktywności organizacji kobiecej w latach 80. m.in. przez pryzmat publikacji zawartych w „Zwierciadle”⁶⁰. W artykule pt. „Zwierciadło” - platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957-1961, 1982-1989)⁶¹ i w artykule pt. *Posłanki Ligi Kobiet Polskich i wybory*

⁵⁶ Eadem, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet...*, s. 9-25.

⁵⁷ Eadem, *The League of Women (Liga Kobiet) – the conditions for functioning of the women's organisation in the communist system of the Polish People's Republic (in the first period of the organisation's activity from 1945 to 1975)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2020, nr 2(9), s. 186-207.

⁵⁸ Eadem, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 161-182.

⁵⁹ Eadem, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku (ze szczególnym uwzględnieniem województwa białostockiego)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2018, z. 3, nr 145, s. 579–601.

⁶⁰ Eadem, *Успешные женщины в Польской Народной Республике в свете публикаций журнала «Зверциадло: Писмо Лиги Кобіет Польскіх»*, „Journal of the Belarusian State University. History” 2019УДК 94(438).396, s. 64-71.

⁶¹ Eadem, „Zwierciadło” - platforma polityczna Ligi Kobiet..., s. 67-90.

*parlamentarne 1989 roku (prezentacja w świetle „Zwierciadła”)*⁶², zwróciła uwagę na promowaną przez Ligę aktywność polityczną wśród kobiet. Zachęcano Polki do oddawania swoich głosów na kobiety, które w ich imieniu miały walczyć o szeroko rozumiane równouprawnienie kobiet. Działalność organizacji kobiecej w ostatniej dekadzie PRL została również skrótowo przedstawiona w artykule pt. *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet na podstawie wytycznych Krajowych Zjazdów Ligi Kobiet*⁶³. Artykuł ten systematyzuje kierunki podejmowane w terenie odzwierciedlające ustalenia zjazdowe delegatek organizacji z całego kraju.

Należy jednak zaznaczyć, że większość wskazanych wyżej artykułów skupiała się w głównej mierze na pierwszych latach funkcjonowania LK. Działalność organizacji od drugiej połowy lat 70. jest prawie zupełnie nie opracowana⁶⁴. Fragmentaryczność problematyki poruszanej przez badaczy w powyższych artykułach nie wyczerpuje tematu badań. Ponadto brak całościowego opracowania działalności LK na Białostocczyźnie potwierdza trafność podjętych badań. Zagadnienia aktywności podejmowanej przez członkinie organizacji zarysowane w przytoczonym stanie badań stanowią punkt wyjścia do dalszych rozważań.

Praca składa się z czterech rozdziałów prezentujących działalność LK. Przyjęto układ chronologiczno-problemowy. W pierwszym rozdziale wskazano zasady funkcjonowania i działalność SOLK w latach 1945-1949. W rozdziale tym przedstawione zostały sylwetki pierwszych liderek SOLK oraz zasady działalności i dobieralności aktywu. Całkowicie upolityczniona organizacja kobieca w okresie największego stalinizmu i początkowego rozwoju organizacji główny akcent działalności kładła na budowę struktur i propagandę ideologiczną. Propagowała aktywne włączanie się kobiet w odbudowę Polski Ludowej, walkę o pokój na świecie oraz równouprawnienie w zakresie pracy zawodowej. Udzielała także realnej pomocy kobietom i ich rodzinom poszkodowanym w wyniku II wojny światowej.

Rozdział drugi obejmuje działalność organizacji po przekształceniach politycznych i zmianie nazwy w 1949 roku na LK. Pierwsza część zawiera informacje na temat struktury Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku, z wyszczególnieniem skrótowych informacji biograficznych czołowych działaczek. Na tym etapie pracy wykazano również kolejność powoływania pierwszych zarządów kół terenowych, trudności pracy instruktorek terenowych

⁶² Eadem, *Posłanki Ligi Kobiet Polskich...*, s. 205-215.

⁶³ Eadem, *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet...*, s. 261-275.

⁶⁴ M. Markiewicz, *Wstęp...*, s. 10; A. Drozdowska, *Liga Kobiet w województwie białostockim – stan badań...*, s. 112-127.

na Białostocczyźnie oraz formy pracy kół terenowych. W latach 1949-1956 LK rozwijała swą działalność rozpoczętą w początkowym okresie. Realizacja założeń planu 6-letniego spowodowała konieczność aktywizacji kobiet w zawodach typowo męskich. Organizacja kładła szczególny nacisk na współzawodnictwo kół LK i nawiązywanie kontaktów z kobietami radzieckimi. Większe wówczas znaczenie w działalności LK miało propagowanie kultury wśród kobiet, aktywizacji zawodowej kobiet dla realizacji planu 6-letniego oraz zwalczanie analfabetyzmu i alkoholizmu. Te propagandowe hasła odzwierciedlały jednocześnie politykę władz partyjnych. Plan 6-letni miał być nie tylko gospodarczą odbudową kraju, ale także formą „walki o pokój” w kraju⁶⁵.

Kolejny etap badań obejmuje działalność LK w latach 1956-1982. Rozdział prezentuje skład Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku, a od 1975 roku także Zarządów Wojewódzkich w Łomży i Suwałkach. Zakończenie planu 6-letniego wpłynęło na zwiększenie bezrobocia wśród kobiet. Rozpoczęto propagowanie powrotu kobiet do zajmowania się gospodarstwem domowym i wychowaniem dzieci. W działalności LK wyróżnić można m.in. prowadzenie kursów zawodowych, poradni wychowawczych, zdrowotnych oraz Ośrodków Gospodarstwa Domowego. Rozdział prezentuje kryzys w rozwoju organizacji kobiecej, jaki miał miejsce w drugiej połowie lat 60., kiedy to działalność LK została oddzielona od Kół Gospodyń Wiejskich (dalej: KGW), a jej miejsce w zakładach pracy zajęły związki zawodowe. Obszarem działalności Ligi zostały jedynie osiedla miejskie, w których powoływano koła osiedlowe i blokowe. Przy współpracy z komitetami osiedlowymi organizowano wówczas pomoc kobietom z zakresu porad prawno-społecznych, kulturalno-oświatowych, kursy estetyki mieszkań i osiedli. Rozdział ten stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o skalę tej aktywności na Białostocczyźnie. Chcąc pomóc kobietom pozbawionym środków utrzymania LK zaczęła promować dodatkowe kursy zawodowe oraz prace chałupnicze. Dużą aktywność działaczek LK wywołał rok 1975, ogłoszony przez Organizację Narodów Zjednoczonych „Międzynarodowym Rokiem Kobiet”.

Ostatnia część pracy obejmuje działalność organizacji w latach 1982-1989, funkcjonującej pod nazwą LKP. Zmiany społeczno-polityczne lat 80. stanowiły kres działalności organizacji w północno-wschodnich województwach Polski Ludowej. Rozdział, tak samo jak poprzednie, prezentuje struktury Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku, Łomży i Suwałkach. Zawiera informacje na temat głównych kierunków działania, wpływu wydarzeń społeczno-polityczno-gospodarczych na LKP. Przedstawiono w nim działania

⁶⁵ M. Dajnowicz, „Walka o pokój”..., s.413- 414, 416-420.

organizacji podejmowane wśród kobiet pracujących i walkę o prawa kobiet. Wydarzenia, jakie miały miejsce w końcowym okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, stanowią elementy składowe czynników świadczących o schyłku aktywności LKP na ziemiach powojennej Białostoczczyzny. Ze względu na ubogą literaturę przedmiotu na temat działalności organizacji w drugiej połowie jej istnienia w PRL, rozdział ten, podobnie jak poprzedni, został oparty nie tylko na materiałach archiwalnych i prasowych, ale także na wywiadach, przeprowadzonych z byłymi członkiniami LKP z północno-wschodniego terytorium Polski Ludowej.

Zakończenie pracy stanowi podsumowanie i wnioski, jakie udało się osiągnąć po przeanalizowaniu materiału archiwalnego i prasowego oraz przeprowadzonych wywiadach z byłymi członkiniami LK/LKP.

Rozdział I. Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (1945–1949)

I. 1. Podstawy funkcjonowania organizacji

Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (dalej: SOLK) powstała w drugiej połowie 1945 roku, a pierwsze organizacyjne spotkanie przedstawicielek ruchu kobiecego w Polsce⁶⁶ zrzeszonych w SOLK odbyło się 25 sierpnia 1945 roku. Siedem dni później wybrano tymczasowy zarząd organizacji, na czele którego stanęła Irena Sztachelska⁶⁷. Dnia 6 listopada 1945 roku decyzją Prezydenta miasta stołecznego Warszawy została wpisana pod numerem 35 do Rejestru Stowarzyszeń i Związków działających w powojennej Polsce⁶⁸. Od tego momentu rozpoczęło się oficjalne funkcjonowanie największej organizacji kobiecej okresu Polski Ludowej. Organizacja z jednej strony miała stanowić kontynuację działalności Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego i Ligi Kobiet Galicji i Śląska działających w okresie pierwszej wojny światowej⁶⁹, z drugiej zaś strony miała to być pierwsza masowa i jednolita organizacja

⁶⁶ W rzeczywistości SOLK powstać miała „z inicjatywy Komitetu Centralnego PPR i lewicy PPS”, AAN, Akta Żanny Kormanowej, sygn. 402, *Zadania i podstawy organizacyjne ruchu kobiecego*, k. 2.

⁶⁷ Według informacji zawartych w „Naszej Pracy” SOLK została utworzona 15 sierpnia 1945 r. Natomiast w innym numerze ww. pisma wskazano, że organizację utworzono 25 sierpnia 1945 r., pierwszy tymczasowy Zarząd został wybrany 1 września 1945 r., a statut uchwalono 9 września 1945 r. Według ustaleń niektórych historyków SOLK rozpoczęła swą działalność już w lipcu 1945 roku. Por. AAN, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej [dalej MPiOS], sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 14; *35 lat Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1980, nr 1, s. 82; W. Jackowska, *Z 35-letniej historii Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1980, nr 2, s. 14; A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1947–1949 w świetle publikacji „Naszej Pracy”*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019, s. 168; M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” (1947–1949)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2016, s. 295–307.

⁶⁸ AAN, MPiOS sygn. 300, *Statut SOLK 1945 r.*, k. 105. Mylnie datę 25 sierpnia 1945 roku wskazaną ww. *Sprawozdaniu* niektórzy historycy uznali za datę wpisania organizacji do Rejestru Stowarzyszeń. Zob. N. Lubik-Reczek, R. Reczek, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet...*, s. 105–120; A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1947–1949 w świetle publikacji „Naszej Pracy”*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019, s. 168; I. Ratman-Liwerska, *Edukacja poza konwencją...*, s. 108-109.

⁶⁹ Liga Kobiet Pogotowia Wojennego powstała 5 sierpnia 1914 roku w Warszawie. Jej założycielką była Iza Moszczeńska. Organizacja funkcjonowała na terytorium Królestwa Polskiego. W dwa lata później (w 1915 roku) w Krakowie z inicjatywy m.in. Zofii Moraczewskiej i Pauliny Kuczalskiej, powstała Liga Kobiet Galicji i Śląska. Organizacje powstały niezależnie od siebie, ale głównym ich celem była walka o niepodległość Rzeczypospolitej i równouprawnienie kobiet. Z. Sokół, *Prasa kobieca w Polsce w latach 1945-1995*, Rzeszów 1998, przyp. 7, s. 66-67; S. Walczewska, *Liga Kobiet – jedyna organizacja kobieca w PRL*, „Pełnym Głosem” 1993, nr 1, online: <https://tiny.pl/t1766>, [dostęp: 22.04.2018]; K. Jurkowska, *Kłopoty z tożsamością, czyli Liga Kobiet Polskich*, „Ośka”, 2000, nr 2(11), s. 37; M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” 1947-1949*, s. 297; J. Gorący, *Liga i nie tylko. Początki ruchów emancypracyjnych kobiet na ziemiach polskich na przykładzie zaboru rosyjskiego i austriackiego*, [w:] *Obywatelki na obcasach. Kobiety w życiu publicznym (XIX-XXI w.)*, t. I, red. U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, Radzymin-Warszawa 2016, s. 87-99.

kobieca, która nie posiadała żadnej tradycji na ziemiach polskich⁷⁰. Jednak kierunki aktywności SOLK odbiegały od założeń wspomnianych wyżej organizacji kobiecych⁷¹. Podstawową różnicą była podległość Ligi wobec partii politycznej. Utworzony przy PPR Wydział Kobiecej sprawował bezpośredni nadzór nad SOLK, która systematycznie przedkładała sprawozdania ze swojej działalności organom partyjnym⁷². To właśnie działaczki partyjne decydowały o funkcjach pełnionych przez kobiety w szeregach LK⁷³. Ponadto [...] obowiązek nadzoru nad stowarzyszeniami, zarejestrowanymi zgodnie z Prawem o stowarzyszeniach (Dz. U. R.P. nr 94, poz. 808), spoczywa na władzy administracji ogólnej⁷⁴. Polityczny motyw utworzenia organizacji kobiecej, zrzeszającej wszystkie polskie kobiety miast i wsi bez względu na wiek czy wykształcenie, był najważniejszym czynnikiem decydującym o powołaniu SOLK. Ponadto brano pod uwagę potrzebę pomocy kobietom w rozwiązaniu ich problemów i konieczność odbudowy zniszczonej działaniami wojennymi Polski⁷⁵.

W początkowym okresie działalności, do 1946 roku, organizacja nie miała skonkretyzowanego planu działania⁷⁶. Kobiety tam skupione w pewnym zakresie same, z

⁷⁰ AAN, MPiOS, sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k.14; D. Jarosz, *Idee, programy i realia: funkcje Ligi Kobiet...*, s. 308.

⁷¹ „Członkinie Ligi [Kobiet Pogotowia Wojennego – A.Z.] miały wspierać materialnie ruch wojskowy zapoczątkowany w Galicji przez Józefa Piłsudskiego, a po wybuchu wojny otaczać opieką rannych żołnierzy polskich i ich rodziny oraz prowadzić w społeczeństwie polskim akcję propagandową na rzecz walki zbrojnej o niepodległość. [...] Statut LKPW podkreślał niezależność organizacyjną kobiecego stowarzyszenia. Liga zobowiązała się do współpracy z każdą organizacją polityczną <<służącą tej samej sprawie>>, czyniła to jednak z zastrzeżeniem, że nie odda się pod <<zwierchnictwo żadnej z nich>>”. Cytat za J. Dufurat, *Powstanie Ligi Kobiet i działalność w okresie I wojny światowej*, online: <https://tiny.pl/7q147> [dostęp: 9.11.2019]; Zob. również: Eadem, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej: od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908-1918/1919)*, Toruń 2001; B. Nowak, *op.cit.*; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet...*, s. 179-183; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim w latach 1945-1981. Główne obszary działalności organizacji*, „Dzieje Najnowsze” 2019, R. LI, nr 4, s. 77; eadem, *Liga Kobiet w terenie. Kierunki działalności organizacji na przykładzie struktur białostockich w latach 1966-1981*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 2(62), s. 162; Z. Sokół, *Prasa kobieca...*, przyp. 7, s. 66-67.

⁷² Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej: APB], Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku [dalej: KP PPR w Białymstoku], sygn. 29, *Pismo z dnia 30 września 1947 r. do KP PPR w Białymstoku*, k. 26; M. Mazur, *O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944-1956*, Lublin 2009, s. 484-485; A. Chłosta-Sikorska, *Boginie PRL – nowe role kobiety w społeczeństwie socjalistycznym*, [w:] *Kobieta i mężczyzna jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha, Warszawa 2015, s. 617.

⁷³ APB, Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku [dalej: KW PPR w Białymstoku], sygn. 299, *Sprawozdanie z Białegostoku*, k. 8-9.

⁷⁴ AAN, MPiOS sygn. 323, *Pismo do Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 20 stycznia 1948 r.*, l.dz. II.PP.3824/47, k. 72; *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1932 r. Prawo o stowarzyszeniach*, Dz. U. 1932, nr 94, poz. 808.

⁷⁵ R. Lewandowska, *Społeczno-polityczne czynniki powstania Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 23-26.

⁷⁶ AAN, MPiOS, sygn. 323, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 1-9; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z Białegostoku*, k. 8. Według ustaleń Małgorzaty Dajnowicz SOLK nawet przez pierwsze 2 lata działalności nie miała skonkretyzowanego planu działania. M. Dajnowicz, „Walka o pokój”..., s. 411; eadem, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji...*, s. 60; eadem, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 162.

własnej inicjatywy zaczęły organizować pomoc usługowo-opiekuńczą, higieniczno-sanitarną, kulturalno-oświatową⁷⁷. Jednak sterowana odgórnie organizacja miała za zadanie uświadomić polskim kobietom, że poglądy i wartości wyznawane i narzucane społeczeństwu przez władze komunistyczne są w rzeczywistości ich własnymi poglądami i wartościami. Kobiety miały w pełni zaakceptować narzucane z zewnątrz ideologie i zadania⁷⁸. *Propaganda nasza winna stale wskazywać, jak interesy postępu demokracji narodu wiążą się z pośrednimi interesami kobiety, z codziennymi sprawami jej życia*⁷⁹. Jak słusznie zauważyła Halina Sekuła-Kwaśniewicz *Liga Kobiet od początku swego istnienia pełniła równolegle dwie z góry zamierzone funkcje: 1. legitymizacji rządów PZPR i 2. deklaratywnie głoszonej emancypacji kobiet, niezależnie od ich zróżnicowania demograficzno-społecznego*⁸⁰. Problem złożoności charakteru organizacji kobiecej powstałej po II wojnie światowej wskazywała także Małgorzata Dajnowicz. *Liga z jednej strony miała być wielonurtowa, gotowa również na wchłonięcie różnorodnych środowisk i organizacji kobiecych z okresu przedwojennego, z drugiej zaś jako organizacja nowa, starając się sprostać potrzebom stawianym przez aparat partyjny Polskiej Ludowej, miała być mono partyjna i masowa, dostosowana do potrzeb nowej rzeczywistości Polski powojennej*⁸¹. Oznacza to, że organizacja kobieca była głównym narzędziem władzy w dotarciu do kobiecych mas, wśród których mogła realizować odgórnie wyznaczone zadania, które nie zawsze były zgodne z potrzebami i możliwościami samych kobiet⁸². Choć jednocześnie Liga starała się interweniować w sprawie pomocy kobietom m.in. w znalezieniu zatrudnienia, poprawie warunków mieszkalnych czy zwalczaniu alkoholizmu⁸³.

⁷⁷ I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik...*, s. 121-123.

⁷⁸ A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 65; A. Chłosta-Sikorska, *Boginie PRL – nowe role kobiety w społeczeństwie socjalistycznym*, [w:] *Kobieta i mężczyzna jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha, Warszawa 2015, s. 616.

⁷⁹ APB, Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku [dalej: KP PPR w Białymstoku], sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Białymstoku za miesiąc listopad [1946]*, k. 14.

⁸⁰ H. Sekuła-Kwaśniewicz, *Meandry ruchu kobiecego w czasach PRL*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica* 2013, nr X, s. 66.

⁸¹ M. Dajnowicz, „*Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*” jako platforma informacyjna o kierunkach prac organizacji (w początkowym okresie formowania struktur), [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz A. Miodowski, Białystok 2017, s. 74.

⁸² APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół sporządzony w dniu 10 stycznia 1947 r. z zebrania Wydziału Kobiecego PPR w obecności tow. Orłowskiej*, k. 265; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 76;

⁸³ J. Gorący, *Kobiety w walce z marginesem. Liga Kobiet na Pomorzu Środkowym w okresie PRL i skala pomocy kobietom na podstawie księgi skarg i wniosków*, [w:] *Marginalizacja a rozwój społeczny – między teraźniejszością i przeszłością*, red. Z. Galor i in., Bielefeld 2017, s. 231-246.

Podstawowy zakres działalności SOLK został zawarty w pierwszym statucie organizacji uchwalonym 9 września 1945 roku⁸⁴. Wówczas w 19 paragrafach ujęto główne kierunki i zasady funkcjonowania kobiecej organizacji w powojennej rzeczywistości. W statucie określono, że obszarem działalności jest terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a siedziba Zarządu Głównego mieści się w Warszawie. Jako cel organizacji wskazano: *Liga zmierzać będzie do skupienia w swych szeregach najszerszych mas kobiecych, prowadząc pracę ideowo-wychowawczą, oraz broniąc praw i interesów szerokiego ogółu kobiet. W szczególności dążyć będzie do rozbudowy ustaw ochronnych, do pogłębienia opieki społecznej, w pierwszej linii – do opieki nad matką i dzieckiem, do zdrowotności społecznej, do podniesienia kultury życia rodzinnego, do torowania drogi dla budownictwa mieszkaniowego, do umocnienia ruchu spółdzielczego, do popularyzacji wszelkich zagadnień, związanych z życiem kobiety w mieście i na wsi*⁸⁵.

Zgodność przytoczonej wyżej treści statutu, stanowiącego załącznik do pisma Zarządu Głównego SOLK skierowanego do Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej datowanego na dzień 1 października 1946 roku, z treścią fragmentu statutu opublikowanego na łamach biuletynu „Nasza Praca”⁸⁶, pozwala przyjąć założenie, że był to ten sam statut, uchwalony 9 września 1945 roku⁸⁷.

Zdecydowanie bardziej rozszerzony zakres miała ogłoszona do końca 1945 roku przez SOLK *Deklaracja ideowa*, w której bardzo ogólnie zapisano hasła o zaktywizowaniu wszystkich kobiet w działalności gospodarczo-społeczno-politycznej ludowej ojczyzny. Organizacja kobieca odwołując się do wydarzeń wojennych podkreślała, że kobiety rozumieją swoją ważną rolę w funkcjonowaniu społeczeństwa i konieczność aktywnego udziału w utrwalaniu pokoju w Polsce i na świecie oraz odbudowie zniszczonej Ojczyzny. Dokument nie zawierał jednak żadnej daty, co utrudnia ustalenie czasu jego powstania. Jednak treść

⁸⁴ W. Jackowska, *Z 35-letniej historii Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1980, nr 2, s. 14-15; *Od redakcji*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 1; R. Lewandowska, *Społeczno-polityczne przesłanki powstania Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 26.

⁸⁵ AAN, MPiOS sygn. 300, *Statut SOLK 1945 r.*, k. 104; aktywistki Ligi Kobiet w 1948 roku podjęły dyskusję na temat ochrony matek pracujących. Więcej na ten temat zob. M. Dajnowicz, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju...*, s. 71.

⁸⁶ W. Jackowska, *Z 35-letniej historii Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1980, nr 2, s. 15; *Wczoraj i dziś*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 7.

⁸⁷ Egzemplarz pierwszego statutu SOLK znajduje się również w zespole SOLK archiwizowanym w AAN wraz z deklaracją ideową SOLK. Pierwszy statut można znaleźć również w dokumentach Wydziału Kobiecego Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku. Na białostockim egzemplarzu statutu ołówkiem została dopisana na nim data 21.V.46 oraz słowo „okólnik”. AAN, Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet [dalej: SOLK], sygn. 888, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 1-4; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, 1945 r., k. 1-3.

Deklaracji pozwala przypuszczać, że mogła ona zostać napisana między 25 sierpnia a listopadem 1945 roku. Bowiem wśród celów organizacji wskazywano *Chcemy nawiązać stosunki z demokratycznymi organizacjami w innych krajach, by ogniwa pracy dla pokoju i szczęścia ludzkości objęły świat cały*⁸⁸. Czas przyszły w powyższym cytacie oznaczać może, że kontakty z innymi organizacjami nie zostały jeszcze wówczas zawarte. A pierwsza międzynarodowa organizacja kobieca, do której należała SOLK powołana została w listopadzie 1945 roku i była nią Światowa Demokratyczna Federacja Kobiet (dalej: ŚDFK)⁸⁹. Ponadto w sprawozdaniu z działalności SOLK za rok 1946 zapisano: *Końcowe miesiące 1945 roku miały raczej charakter prac przygotowawczych (ukonstytuowanie się Zarządu Głównego, uchwalenie i opracowanie deklaracji ideowej i tymczasowego statutu oraz powołanie i budowa tymczasowych Zarządów Wojewódzkich)*⁹⁰. Oznacza to, że *Deklaracja ideowa* SOLK powstała jeszcze w 1945 roku.

Dostępne materiały źródłowe Biblioteki Narodowej w Warszawie wskazują, że kolejny statut SOLK został wydany w 1947 roku⁹¹. Drugi statut SOLK miał zostać przyjęty z dniem uchwalenia go przez Ogólnokrajowy Zjazd Delegatek. *Do czasu powstania warunków statutowych Zarząd Główny może ustanowić Zarządy lub Delegatury Wojewódzkie dla załatwienia spraw bieżących i organizacyjnych, które posiadają uprawnienia do chwili wybrania na I Zjeździe Wojewódzkim, zwołanym przez Zarząd Główny*⁹². Oznacza to, że do tego czasu władzę sprawował zarząd tymczasowy. Zastanawiające jest jednak użycie w statucie sformułowania *Liga jest uznana za Stowarzyszenie wyższej użyteczności*⁹³, bowiem status taki nadała jej Rada Ministrów dopiero w 1949 roku⁹⁴. W sprawozdaniu z działalności SOLK w 1946 roku nie pojawiła się żadna wzmianka na temat uchwalenia nowego statutu, co sugerować mogłoby iż w 1946 roku nadal obowiązywał statut z września 1945 roku. Ponadto w sprawozdaniu z inspekcji w SOLK przeprowadzonej przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w dniach 7-26 maja i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku wskazano, że SOLK

⁸⁸ AAN, SOLK, sygn. 888, *Deklaracja ideowa Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 8.

⁸⁹ Więcej na temat Światowej Demokratycznej Federacji Kobiet w podrozdziale poświęconym kierunkom rozwoju SOLK.

⁹⁰ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 14.

⁹¹ Statut SOLK nie posiada daty wydania. Rok 1947 został dopisany ołówkiem na pierwszej stronie statutu. Na ostatniej stronie statutu widnieje data 24.V.[19]47. Dokument o takiej samej treści znajduje się również w zbiorach AAN. Zob. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Magazyn Druków Ulotnych DŻS I 3, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet* [1947]; AAN, MPiOS sygn. 323, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 1-9.

⁹² AAN, MPiOS sygn. 323, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 9.

⁹³ Ibidem, k. 1.

⁹⁴ *Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 X 1949 w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet”*, „Monitor Polski” [dalej: M.P.]12 X 1949, nr A-73, poz. 923.

jest stowarzyszeniem wyższej użyteczności. Jednak zdanie to zostało podkreślone ołówkiem, a tuż obok pojawiła się adnotacja *nie jest tak, złożono dopiero zapytanie o zatwierdzenie*⁹⁵. Może nasuwać to przypuszczenie, że opracowywany statut (drugi w rzeczywistości, a pierwszy właściwy – nie tymczasowy) nie został uchwalony do dnia zakończenia ww. kontroli Zarządu Głównego SOLK, tj. do 15 czerwca 1947 roku. Jednak zestawienie dokumentu archiwalnego ze statutem przechowywanym w Bibliotece Narodowej w Warszawie powoduje rozbieżność co do daty powstania statutu. Bowiern na egzemplarzu z Biblioteki Narodowej ołówkiem dopisana została data 24 maja 1947 roku⁹⁶. Wskazanie chronologii czasu powstania i obowiązywania statutów dodatkowo komplikuje data 30 maja 1947 roku pojawiająca się w statucie z 1948 roku jako dzień zatwierdzenia kolejnych zmian statutowych przez Prezydenta m. st. Warszawy. Na pierwszej stronie owego statutu z 1947 roku archiwizowanego w Archiwum Akt Nowych widnieje dopisany czarnym długopisem napis: „Zał. nr 1”. Zatem sugerować to może, że statut ten był załącznikiem do innego pisma przewodniego, które się nie zachowało⁹⁷, i stanowić mógł „projekt nowego statutu”, który wymagał uzyskania zgody władz państwowych. Hipotezę tę zdaje się potwierdzać analiza statutu SOLK opublikowanego w 1948 roku.

Statut z 1947 roku zawierał nazwę „SOLK”, a wśród głównych celów działania wymieniono: *walkę o stały i sprawiedliwy spokój świata, oparty na zasadach demokratycznych, obronę praw i interesów kobiety, obronę interesów rodziny [...] wychowanie kobiety, obywatelki świadomej swych praw i obowiązków w stosunku do Ojczyzny i społeczeństwa, czynny udział w pracy Państwa i w jego odbudowie*⁹⁸. Cele te były zbieżne z kierunkami działalności wskazanymi w 1948 roku w biuletynie „Nasza Praca”⁹⁹ oraz w statucie opublikowanym w 1948 roku.

⁹⁵ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47*, k. 35.

⁹⁶ Egzemplarz przechowywany w BN został wydany w nakładzie 1500 egzemplarzy.

⁹⁷ A. Nowakowska-Wierchoś, *Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (1945-1949) i Związek Kobiet Polskich im. Marii Konopnickiej we Francji (1944-1950) – dokumenty programowe*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja. Rocznik naukowy” 2013, nr 2, s. 266.

⁹⁸ AAN, MPiOS sygn. 323, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 1-2.

⁹⁹ Dnia 5 czerwca 1948 roku w Warszawie odbył się zjazd nauczycielek – członkiń Ligi, które przyjęły rezolucję w sprawie obrony pokoju. Rezolucja kończyła się słowami „I my, nauczycielki polskie, wraz z całą postępową ludzkością w szeregach Ligi Kobiet wzmacniać i utrwalać będziemy sprawiedliwy i trwały pokój”. „*Nie chcemy wojny*”. *Rezolucja Zjazdu Nauczycielek - członkiń Ligi Kobiet*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 114 z dnia 12 czerwca 1948 r., (b.n.s.); *Robimy bilans*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 2. Na łamach biuletynu „Nasza Praca” w latach 1947-1948 nie odnotowano jednak zmiany statutu.

Ponadto wspomniany wyżej status stowarzyszenia wyższej użyteczności wskazany w paragrafie 4 i 6 statutu SOLK z 1947 roku nie został podtrzymany w statucie organizacji wydanym w 1948 roku. W tym ostatnim statucie w paragrafie 5 zapisano jedynie, że jest to organizacja posiadająca szczególne znaczenie dla społeczeństwa i Państwa¹⁰⁰. Nie pojawiło się jednak określenie „stowarzyszenie wyższej użyteczności”. Jest to jedyna różnica pomiędzy tymi statutami. Treść statutu opublikowanego w 1948 roku została zatwierdzona decyzją Prezydenta m. st. Warszawy z dnia 30 maja 1947 roku, l.dz. 01-1624/47¹⁰¹.

Opóźnione wydanie statutu z 1948 roku rzutuje na terminowość obowiązywania również poprzedniego statutu. Brak paragrafu wskazującego na termin zaakceptowania zmian przyjętych statutem z 1947 roku utrudnia ustalenie okresów ich funkcjonalności. Analiza materiałów źródłowych Najwyższej Izby Kontroli wskazuje, że statut zatwierdzony decyzją Prezydenta m.st. Warszawy dnia 6 listopada 1945 roku zawierał zmiany, które zatwierdzone zostały decyzją Prezydenta m.st. Warszawy z dnia 29 października 1948 roku, l.dz. 0.15-8447/48¹⁰². Brak jednak informacji czego dotyczyły te zmiany. Jednak odległość czasowa od chwili zatwierdzania zmian przez Prezydenta do chwili opublikowania statutów LK pozwala przyjąć hipotezę, że mogły to być zmiany ogłoszone statutem z 1949 roku.

Następny statut został uchwalony dnia 9 września 1949 roku. Składał się on z 90 paragrafów i zmienił nazwę organizacji na LK¹⁰³. Wśród celów organizacji kobiecej wymieniono kolejno: *1) wychowanie kobiety w duchu patriotyzmu dla Polski Ludowej oraz w duchu solidarności międzynarodowej z obozem postępu, a w szczególności z kobietami całego świata, walczącymi o pokój, postęp i sprawiedliwość społeczną; krzewienie uczuć przyjaźni dla Związku Radzieckiego, 2) podnoszenie poziomu politycznego i kulturalnego szerokich rzesz kobiecych i wyjaśnianie im ich roli w budowie Polski Socjalistycznej, 3) włączenie kobiet do twórczej pracy nad rozbudową Kraju i budową fundamentów socjalizmu, 4) dążenie do realizacji pełnego równouprawnienia kobiet przez awans społeczny we wszystkich dziedzinach życia, podnoszenie kwalifikacji zawodowych, rozbudowę opieki nad matką i*

¹⁰⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie, Magazyn Druków Ulotnych DŻS I 3, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet 1948 r.*, s. 3.

¹⁰¹ Na ostatniej stronie statutu dopisano ołówkiem datę 24.IV.[19]48; Biblioteka Narodowa w Warszawie, Magazyn Druków Ulotnych DŻS I 3, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet 1948 r.*, s. 3.

¹⁰² AAN, Najwyższa Izba Kontroli [dalej: NIK], sygn. 1363, *Sprawozdanie inspektora Hoecka Tadeusza z kontroli planowanej, przeprowadzonej w Zarządzie Warszawskim Ligi Kobiet, Warszawa ul. Poznańska n. 3 podl. Zarządowi Głównemu L.K. w Warszawie. Kontrolę rozpoczęto dn. 2.IX.49. zakończono dn. 19.IX.49.*, k. 1.

¹⁰³ Decyzja o zmianie nazwy organizacji na Ligę Kobiet została podjęta jeszcze w 1948 roku podczas Krajowej Odprawy Ligi Kobiet, która odbyła się w dniach 26-28 lutego 1948 r., O. Tomaszewska, *Krajowa Odprawa Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 16.

dzieckiem, zrationalizowanie gospodarstwa domowego¹⁰⁴. Szeroki zakres działania miał pozwolić skupić kobiety z miast i wsi, organizacji milicyjnych i wojskowych oraz kobiet w zakładach pracy¹⁰⁵.

Zmiana kierunków aktywności LK i pogłębiona ideologizacja była odzwierciedleniem zmian politycznych i gospodarczych w kraju. Liga podporządkowana Wydziałom Kobięcym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: PZPR) musiała realizować narzucane jej zadania¹⁰⁶. Wydział Kobiety w Białymstoku już od początku 1949 roku, wśród głównych zadań wymieniał kolejno: 1. *Rozpocząć systematyczną pracę nad włączeniem szerokich rzesz kobiecych do budowy socjalizmu.* 2. *Spowodować wielki udział kobiet w Radach Narodowych specjalnie w Gminnych Radach Narodowych.* 3. *Wynaleźć odpowiednie formy celem dotarcia do kobiety wiejskiej.* 4. *Zająć się sprawą awansu społecznego wśród kobiet.* 5. *Zlikwidować w szeregach Zjednoczonej Partii różnice pochodzenia społecznego.* 6. *Umasowienie Ligi Kobiet*¹⁰⁷. Ostatni punkt przez cały okres PRL stanowił podstawowy cel organizacji, który wpłynął na wzrost znaczenia ŚDFK oraz samej partii¹⁰⁸.

Organizacja mogła prowadzić szeroko określoną działalność dzięki funduszom uzyskiwanym z różnych źródeł. Podstawowym źródłem utrzymania były środki z *subwencji państwowych, samorządowych, ofiar publicznych, wpisowego i składek członkowskich*¹⁰⁹. Istniała również możliwość dobrowolnego opodatkowania się na rzecz organizacji¹¹⁰. Wysokość wpisowego w latach 1945-1946 roku wynosiła 5 zł, a składki członkowskie określono na wysokość 1 zł miesięcznie. Natomiast od 1947 roku wysokość miesięcznych składek wzrosła do 5 złotych. Dochód ze składek był przekazywany w 15% do Zarządu

¹⁰⁴ *Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 X 1949 w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet”*, M.P. 12 X 1949, nr A-73, poz. 923.

¹⁰⁵ I. Ratman-Liwerska, *Edukacja poza konwencją...*, s. 113; H. Sekuła-Kwaśniewicz, *Meandry ruchu kobiecego...*, s. 68; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w latach 1945-1981 (na przykładzie kierunków aktywności organizacji okręgów gdańskiego i łódzkiego)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2022, nr 1(12), s. 60-62.

¹⁰⁶ A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 181-183.

¹⁰⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2442, *Protokół z posiedzenia Wydziału Kobięcego przy KW PZPR z udziałem Kier. Centr. Wydz. Kobięcego tow. Orłowskiej, 14.02.1949*, k. 1. Więcej na temat założeń zawartych w deklaracji ideowej w podrozdziale poświęconym kierunkom działalności SOLK.

¹⁰⁸ Więcej na temat liczebności członkiń SOLK w podrozdziale I.3. *Struktury i liczebność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobięcych*. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół z zebrania aktywu kobiecego z dnia 25.05.1947 r. w lokalu Pow. Kom. PPR [w Suwałkach]*, k. 286; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół Wydziału Kobięcego PPR odbytego 7.XI.b.r. [1946 r.]*, k. 284.

¹⁰⁹ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47*, k. 36, 42.

¹¹⁰ *Ibidem*, k. 35.

Głównego SOLK, w 15% do Zarządu Wojewódzkiego SOLK a w 70% pozostawał do dyspozycji poszczególnych kół. Jednak kontrola Zarządu Głównego SOLK przeprowadzona w maju i czerwcu 1947 roku przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej wykazała, że składki członkowskie do dnia 15 czerwca 1947 roku nie wpłynęły do Zarządu Głównego SOLK¹¹¹.

I.2. Pierwsze liderki i ich rola

SOLK powstała z inicjatywy Polskiej Partii Robotniczej (dalej: PPR) przy współpracy Bloku Stronnictw Demokratycznych (dalej: SD). Wśród pierwszych liderek, czyli czołowych przedstawicielek SOLK były przede wszystkim założycielki organizacji, reprezentujące wszystkie ówczesne stronnictwa polityczne wchodzące w skład PPR (Irena Płotnicka¹¹², Felicja Fornalska, Maria Turlejska, Izolda Kowalska¹¹³), PPS (Eugenia Pragierowa¹¹⁴, Regina Fleszerowa¹¹⁵), SL (Stanisława Garnarczykowa¹¹⁶), SD (Maria Jaszczukowa)¹¹⁷. Dwanaście spośród 21 członkiń tymczasowego Zarządu Głównego SOLK przynależało do PPR. Tymczasowy Zarząd Główny ukonstytuował się 1 września 1945 roku, a w jego skład weszły

¹¹¹ Ibidem, k. 35, 42, 55, 70, 74.

¹¹² Prawdopodobnie chodziło o Helenę Płotnicką – skarbnik ZG LK i przewodnicząca Wydziału Opieki. M. Mroczek-Szymańska, *Sylwetki 40-lecia. Pamiętajmy o nich*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, 15.

¹¹³ Izolda Kowalska – sekretarz ZG SOLK, członkini Krajowej Rady Narodowej (1943–1947), we wspomnieniach działaczek Ligi to właśnie ją nazwano „motorem zespołu założycielskiego” „jej wielki talent organizacyjny, ogromna inwencja były wielce pomocne w procesie budowania Ligi jako ogólnopolskiej organizacji”, M. Mroczek-Szymańska, *Sylwetki 40-lecia. Pamiętajmy o nich*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 14; M. Dajnowicz, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju...*, s. 59.

¹¹⁴ Eugenia Pragierowa - pierwsza wiceprzewodnicząca ZG SOLK, przewodnicząca Światowej Demokratycznej Federacji Kobiet oraz członkini Krajowej Rady Narodowej (1943–1947), posłanka Sejmu Ustawodawczego (1947–1952) oraz Sejmu PRL I kadencji (1952–1956); prawnik, profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej, pierwsza kobieta w powojennej Polsce – wiceminister resortu Pracy i Opieki Społecznej, M. Mroczek-Szymańska, *Sylwetki 40-lecia. Pamiętajmy o nich*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 13; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 163; eadem, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju...*, s. 59.

¹¹⁵ Regina Danysz-Fleszerowa - wiceprzewodnicząca ZG LK – senatorka RP IV kadencji 1935–1938 (wiceprezes Sądu Marszałkowskiego) „znana była ze swych odważnych wystąpień krytykujących sanacyjną władzę za zwalnianie z pracy zamężnych kobiet”. M. Mroczek-Szymańska, *Sylwetki 40-lecia. Pamiętajmy o nich*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 13-14.

¹¹⁶ Stanisława Garnarczyk - posłanka z ramienia Stronnictwa Ludowego, „inicjowała formy działalności naszej organizacji w środowisku kobiet wiejskich. Była entuzjastką działań służących zbliżeniu kobiet wsi i miast”. M. Mroczek-Szymańska, *Sylwetki 40-lecia. Pamiętajmy o nich*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 14.

¹¹⁷ Maria Jaszczukowa – (ur. 30 maja 1915 r. w Warszawie, zm. 21 grudnia 2007 r. w Warszawie); w czasie II wojny światowej była nauczycielką historii w Białymstoku, została aresztowana i wywieziona do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, a dalej w Ravensbruck. Dzięki interwencji Czerwonego Krzyża przewieziona do Szwecji skąd wróciła do Polski po wojnie. Była członkiem SD, posłanką Krajowej Rady Narodowej (1945-1947), Sejmu Ustawodawczego (1947-1952) i Sejmu I kadencji PRL (1952-1956); przez 25 lat przynależała do LK. AAN, MPiOS sygn. 300, *Lista członkiń Zarządu Głównego SOLK*, k.103; M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” (1947-1949)*, s. 297; M. Bauchrowicz-Tocka, *Posłanki – liderki Ligi Kobiet...*, s. 131-132; A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 214-215; M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 31-32; <https://bs.sejm.gov.pl> [dostęp: 23.03.2022]

kolejno: przewodnicząca – Irena Sztachelska (bezpartyjna), sekretarz generalny – Izolda Kowalska (PPR), sekretarze zwyczajni – Eugenia Pragierowa (PPS) i Stanisława Garnarczyk (SL)¹¹⁸.

Pierwsze liderki organizacji miały już przedwojenne doświadczenia politycznej aktywności. Ich zadaniem było zjednoczenie Polek dla nowego reżimu komunistycznego¹¹⁹. Po wielu latach wspomniano, że *były to kobiety myślące kategoriami społecznymi i kategoriami państwa. Kobiety te w powołaniu do życia organizacji kobiecej w Polsce widziały kontynuację postępowych tradycji europejskiego ruchu kobiecego, przeniesienie na rodzimy grunt pozytywnych doświadczeń z tego zakresu w Związku Radzieckim, jak też zorganizowanie pomocy kobietom z różnych środowisk w odnalezieniu swojego miejsca w nowych warunkach społeczno-politycznych [...]*¹²⁰.

W skład pierwszego Zarządu Głównego SOLK weszły kolejno: przewodnicząca – Irena Sztachelska¹²¹, I wiceprzewodnicząca – Eugenia Pragierowa, II wiceprzewodnicząca – Regina Fleszerowa, III wiceprzewodnicząca – Stanisława Garnarczyk, skarbnik – Helena Płotnicka, I sekretarz – Izolda Kowalska, II sekretarz – Halina Kuczkowska. Ponadto członkiniami Zarządu Głównego były: posłanka Maria Jaszczukowa, minister Eugenia Krasowska¹²², posłanka Edwarda Orłowska¹²³, mgr Stanisława Dłuska, posłanka Kamila Staniewiczowa, mgr Danuta Nadgórska, posłanka Janina Święcicka, mgr Halina Bielińska, ob. Wisła Morawska, doc. Wasilkowska, dr Żanna Kormanowa, posłanka Małgorzata Nowicka¹²⁴.

W 1949 roku Prezydium Zarządu Głównego LK tworzyły kolejno: przewodnicząca – Irena Sztachelska, wiceprzewodnicząca – Eugenia Pragierowa, Zofia Wasilkowska, Edwarda

¹¹⁸ R. Lewandowska, *Spoleczno-polityczne przesłanki powstania Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 25.

¹¹⁹ M. Dajnowicz, *Two faces of Polish women's political activity...*, s. 75-76.

¹²⁰ R. Lewandowska, *Spoleczno-polityczne przesłanki powstania Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 25.

¹²¹ Irena Sztachelska – „członek Związku Lewicy Akademickiej „Front”, należała do Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej. W czasie II wojny światowej przebywała w ZSRR i od 1944 r. należała do Związku Patriotów Polskich. Do Polski wróciła w 1945 r. i od razu zaangażowała się w pracę w LK, gdzie stanęła na czele Zarządu Głównego, pełniąc tę funkcję do 1950 r. Była posłanką na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL I kadencji (1947-1956)”, M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 162; eadem, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju...*, s. 59; A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 216-217.

¹²² Eugenia Krassowska-Jodłowska – (ur. w 1910 r. w Nowym Dworze, pow. wołkowyski., zm. w 1986 r. w Warszawie), posłanka Sejmu Ustawodawczego (1947-1952), Sejmu PRL I-V kadencji (1952-1972), A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 218; <https://bs.sejm.gov.pl> [dostęp: 23.03.2022].

¹²³ Edwarda Orłowska – kierownik Wydziału Kobiecego KC PZPR, wiceprzewodnicząca ZG Ligi Kobiet, „to Ona w czasie różnych form szkolenia szczególnie żarliwie uczyła nasze działaczki myślenia politycznego, ukazywała im sens, cele i zadania ruchu kobiecego. [...] Pozostała w naszej pamięci wzorem prawdziwej komunistki”. M. Mroczek-Szymańska, *Sylwetki 40-lecia. Pamiętajmy o nich*, „Nasza Praca” 1985, nr 1, s. 14; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 163; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 54; A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 215-216.

¹²⁴ AAN, MPiOS, sygn. 300, *Lista członków Zarządu Głównego S.O.L.K.*, k. 103.

Orłowska i Stanisława Garnarczyk, sekretarz generalny – Izolda Kowalska, sekretarz – Danuta Nadgórska, skarbnik – Helena Płotnicka. Ponadto przedstawicielki związków, spółdzielni i organizacji społecznych, a także wojska i partii politycznych oraz przedstawicielki zarządów wojewódzkich¹²⁵.

W materiałach archiwalnych widnieje informacja wskazująca na powstanie SOLK w Białymstoku jeszcze w sierpniu 1945 roku¹²⁶ lub jesienią 1945 roku z *inicjatywy grupy działaczek między innymi [...] Wenclik, Dybowskiej, Dumańskiej, Rynkiewicz, Wieszyckiej, Kubiakowej, Piotrowicz. Pierwszą przewodniczącą została Wanda Wenclik – prawnik, a następnie dr Berta Szaykowska*¹²⁷. Jednak według ustaleń Małgorzaty Dajnowicz oficjalne powołanie Zarządu Wojewódzkiego SOLK w Białymstoku odnotowano w marcu 1946 roku¹²⁸. Zaś pierwszy wojewódzki zjazd LK w Białymstoku odbył się 15 lutego 1948 roku¹²⁹.

Skład Zarządu Wojewódzkiego SOLK w Białymstoku w kwietniu 1946 roku tworzyło 19 kobiet, wśród których 5 należało do PPR¹³⁰, w tym m.in.: przewodnicząca – Wanda Wenclik¹³¹, wiceprzewodnicząca – Wanda Dybowska i Wanda Rymkiewicz, sekretarz – Lidia Jarosz, kierownik kancelarii – Konkordia Karpowicz, kierownik Wydziału Zdrowia – Szaykowska Berta, kierownik Wydziału Opieki Społecznej – Wanda Szejkowa, kierownik Wydziału Organizacyjnego – Anna Kubiakowa, kierownik Wydziału Oświaty – Cecylia

¹²⁵ Lista członkiń Zarządu Głównego Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1949, nr 1-2, s. 51-54.

¹²⁶ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Pismo z dnia 29 sierpnia 1974 r. Zarządu Głównego Ligi Kobiet do Wojewody Białostockiego*, k. 2-3.

¹²⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Organizacja i działalność kół Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego w okresie 35-lecia*, k. 140.

¹²⁸ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 164.

¹²⁹ APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc styczeń 1948 roku*, k. 36-37; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc luty 1948 roku*, k. 38; O. Tomaszewska, *Po wyborach do Zarządów Wojewódzkich*, „Nasza Praca” 1948, nr 7, s. 20.

¹³⁰ Do września 1946 roku do SOLK w powiecie augustowskim należało 12 członkiń PPR. Jednak żadna z nich nie znalazła się w zarządzie organizacji. Taki stan utrzymywał się do końca 1946 roku. Przewodniczącą ZP SOLK w Augustowie wybrana została Irena Hawryluk (sympatyk PPR), wiceprzewodniczącą – Folejecka (nauczycielka, bezpartyjna), sekretarz – Choroszczewska Zofia (SL), skarbnik – [nazwisko nieczytelne] (bezpartyjna). APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego PPR przy Kom. PPR w Augustowie*, k. 1; ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc listopad 1946 r.*, k. 2; ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc grudzień 1946 r.*, k. 4.

¹³¹ Wanda Wenclik (z domu Izele)– ur. 11.XI.1913 r., zm. 17.I.1991 r., była żoną Witolda Wenclika, który w 1945 roku był Prezydentem Białegostoku. W grudniu 1947 roku „zgłosiła prośbę o zwolnienie jej, z powodu nawału pracy zawodowej i słaby stan zdrowia. Do konferencji wojewódzkiej pełni obowiązki Przewodniczącej Tow. Szajkowska członkini PPS”. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 79; <http://www.sejm-wielki.pl/b/sw.145545>; A. Stasiewicz, *op. cit.*, przypis 105, s. 70.

Chwidźkowa, kierownik Wydziału Wiejskiego – Mieczysława Nikitni, kierownik Wydziału Propagandy – Maria Brzostowska, kierownik Wydziału Prasowego – Aurelia Saniecka¹³²

Skład ten nie był stały, bowiem w lipcu 1946 roku wyglądał następująco: przewodnicząca – Wanda Wenclik, wiceprzewodnicząca – Berta Szaykowska¹³³ i Waleria Białkowska, sekretarz – Konkordia Karpowicz, Jadwiga Zubrycka¹³⁴ i Anna Kubiak¹³⁵. Wśród członkiń Zarządu zasiadały również: Szejkowa, dr. Bruhlowa, Doburzyńska, Pardo, Kolendo, Krassowska, Kiwaczycka, Chwidźko, Sawicka, Nikitin, Białowna, Brzozowska, Brzeska. Zaś w Komisji Rewizyjnej wskazywano: Bumańską, Mancewiczową, Szarandak¹³⁶

Natomiast od 1 października 1946 roku Zarząd Wojewódzki SOLK w Białymstoku tworzyły kolejno (wśród nich 6 członkiń PPR): przewodnicząca – Wanda Wenclik, wiceprzewodnicząca – Berta Szaykowska i Waleria Białkowska, sekretarz odpowiedzialny – Konkordia Karpowicz, kierownik Wydziału Oświaty – Mieczysława Nikitni, kierownik Wydziału Organizacyjnego – Zofia Brzozowska, kierownik Wydziału Wiejskiego – Dumańska. Wydział prawny prowadziła przewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego SOLK, a Wydział Zdrowia i Opieki Społecznej wiceprzewodnicząca (Szaykowska)¹³⁷.

W 1949 roku Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku składał się z trzynastu osób. Funkcję przewodniczącej pełniła Berta Szaykowska¹³⁸, a sekretarzem została wybrana Zofia

¹³² APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 10.

¹³³ <https://www.umb.edu.pl/photo/pliki/medyk/zdrowie/zdr%20-%20st%202012.pdf>

¹³⁴ Jadwiga Zubrycka - polska robotnica i aktywistka komunistyczna, przewodnicząca prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białegostoku, posłanka na Sejm PRL I kadencji (1952–1956)

¹³⁵ Anna Kubiak – ur. 1915 r., przewodniczącą Zarządu Miejskiego SOLK w Białymstoku w 1946 roku, ławniczka w Sądzie Okręgowym w Białymstoku w 1945 roku; członkini partii komunistycznej w latach 1931-1938, od października 1944 r. członkini PPR, „tymczasowy kierownik Wydziału Cenzury Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku – Wojewódzkiego Oddziału Cenzury Wojennej od 1 X 1944 r. (7 X 1944 r.), ze służby zwolniona 17 XI 1944 r.; od lutego 1946 r. kierowniczką Wydziału Kobiecego KW PPR w Białymstoku”. Cytat za: A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 54; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Wojewódzkim Komitecie Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku za okres od marca do 1 czerwca 46 r.*, k. 30; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za czas od 1 czerwca do 15 lipca 1946 r.*, k. 4; Zob. *Twarze białostockiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Białymstoku. Informator personalny*, red. P. Łapiński, Białystok 2007, s. 153; http://pbc.biaman.pl/Content/18180/nr_01.pdf (Białostocki Dziennik Wojewódzki 25.01.1946).

¹³⁶ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za czas od 1 czerwca do 15 lipca 1946 r.*, k. 4.

¹³⁷ *Ibidem*, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 10v.

¹³⁸ Pełniła funkcję przewodniczącej od grudnia 1947 roku. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 79.

Dachłowa¹³⁹. Kobiety zajmujące czołowe funkcje w zarządach LK były, zgodnie z informacją źródłową, powoływane a nie wybierane na te stanowiska¹⁴⁰.

Rola liderek polegała na stworzeniu struktur organizacji zarówno w Zarządzie Głównym LK, jak i w terenie. Kobiety te aktywizowały rzesze polskich kobiet z miast i wsi, w celu umasowienia poglądów i wartości narzucanych przez władze komunistyczne¹⁴¹. Musiały one stworzyć pozory organizacji apolitycznej, której jedynym celem była poprawa warunków życia wszystkich Polek. W początkowym okresie próbowano przezwyciężyć postawę kobiet oplakujących stratę najbliższych w czasie wojny¹⁴². Rozpoczęto upowszechnianie neomatriarchatu, rozumianego jako *socjalistyczne społeczeństwo, w którym kobiety odzyskują prawa odebrane im przez patriarchat odpowiedzialny za zbrodnie dopiero zakończoną wojny*¹⁴³. Uaktywnienie kobiecych mas w działalności Ligi było możliwe m.in. dzięki właściwie prowadzonym prelekcjom. Zarząd Główny LK rozpowszechniał wśród zarządów wojewódzkich LK konieczność uczestniczenia w szkoleniach z zakresu prowadzenia prelekcji na tematy społeczno-polityczno-gospodarcze w kraju i za granicą¹⁴⁴.

Ponadto istotnym zadaniem terenowych liderek LK było wypromowanie swojego oddziały w kraju. Niewątpliwie, mimo ogólnej współpracy w osiągnięciu poprawy warunków życia kobiet, poszczególne zarządy wojewódzkie pretendowały o tytuł najbardziej prężnie działającego zarządu w Polsce. Rywalizacja ta miała również miejsce na niższym szczeblu. Poszczególne zarządy miejskie czy powiatowe LK, a nawet koła terenowe, uczestniczyły w konkursach o tytuł najlepszego koła LK. Współzawodnictwo według oficjalnych danych Zarządu Głównego LK wpływało na osiągnięcie jeszcze lepszych wyników w realizacji

¹³⁹ M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności...*, s. 585. Dachłowa w piśmie datowanym na 24 marca 1948 r. pisała jednak, że pracować w LK nie chce: „Tow. Elu! Przyjmijcie do wiadomości, że ja do Ligi, nie pójdę pracować – tak mogę oddać maksimum pracy na odcinku kobiecym – lecz tkwić w Woj. Zarz. Ligi nie mogę. Wyciągnijcie wnioski, lecz oświadczam że do Ligi nie pójdę”. APB, KW PPR sygn. 301, *Tow. Elu!*, k. 14.

¹⁴⁰ APB, KW PPR sygn. 301, *Wyciąg ze sprawozdania ogólnego o Woj. Białostockim, dotyczący powiatu Bielska Podl. i gminy Hajnówki*, k. 27.

¹⁴¹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z Białegostoku*, k. 9.

¹⁴² D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 309; Z. Sokół, *Wzór osobowy kobiety i model rodziny na łamach prasy kobiecej (1945-1990)*, [w:] *Polskie oblicza feminizmu*, red. W. Chałasińska, D. Ulicka, Warszawa 2000, s. 71-72; A. Szydłowska, *Paryż domowym sposobem. O kreowaniu stylu życia w czasopiśmie PRL*, Warszawa 2019, s. 117-118.

¹⁴³ K. Stańczak-Wislicz, *Od neomatriarchatu do szpitala-pomnika Matki Polki. Ideologia macierzyństwa w dyskursach władzy i opozycji w Polsce (1945-1989)*, [w:] *Niebezpieczne związki. Macierzyństwo, ojcostwo i polityka*, red. R.E. Hryciuk, E. Korolczuk, Warszawa 2015, s. 50-51.

¹⁴⁴ Ośmiodniowy kurs prelegentek w województwie białostockim rozpoczął się 15 listopada 1948 r., a jego koszt pokrył ZW LK w Białymstoku. APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Pismo z dnia 23 października 1948 r.*, k. 50; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 300, *Pismo Komitetu Wojewódzkiego PPR w Białymstoku z dnia 23 października 1948 r.*, k. 19; *Jak zorganizować kurs prelegentek*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 26-27; *O kursach prelegentek*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 35.

planów organizacji¹⁴⁵. Jednak istotne było również upublicznienie tych działań poza grono najbliższych współpracownic. Liderki danych kół i zarządów często informowały o dokonaniach swego oddziału na łamach biuletynu „Nasza Praca”. Tam, najczęściej w dziale „Z pracy kół i zarządów” ukazywano aktywności członkiń organizacji z terenu całego kraju, które winny być naśladowane w pozostałych kołach i zarządach Ligi. Jak wynika ze sprawozdania Zarządu Powiatowego SOLK w Sokółce nie zawsze jednak informacje nadsyłane przez zarządy powiatowe były upubliczniane w prasie: *Niniejszym Zarząd Powiatowy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Sokółce zwraca się z pytaniem dlaczego nie ma żadnej wzmianki o naszej działalności na naszym terenie w gazecie, jak również nie podane było przez radio. Zarząd Powiatowy Ligi Kobiet w Sokółce oburza się na takie reagowanie*¹⁴⁶.

Częstotliwość i umiejętność opisywania informacji o działaniach w terenie powodowała zachwianie autentycznego obrazu działalności LK, bowiem oddziały nie posiadające aktywistki promującej dokonania oddziału, pozbawione były możliwości upowszechniania podejmowanych działań¹⁴⁷. W celu zapobiegania takim sytuacjom Zarząd Główny SOLK apelował o rozważne wybieranie członkiń zarządów: *Przy wyborach do władz Ligi Kobiet należy zwracać uwagę na właściwy dobór członkiń zarządów, rozpatrując kandydatury pod kątem wysokiej moralności kandydatek, głębokiego patriotyzmu i szczerze demokratycznych poglądów oraz ich społecznej przydatności do aktywnej i systematycznej pracy dla rozwoju organizacji*¹⁴⁸. Członkinie zarządów miały być kobietami, które wspierałyby rozwój organizacji popierając głoszone idee komunistyczne i nie przynosiły zgorszenia wśród społeczeństwa.

W pierwszym okresie rozwoju Ligi liderki koncentrowały się na tworzeniu struktur terenowych. Na zebraniach zarządów poruszano również kwestie kolonii letnich dla dzieci, pomocy domom dziecka, kursów zawodowych dla kobiet, współpracy z opieką społeczną oraz odbudowy stolicy¹⁴⁹. Ponadto założycielki organizacji dążyły do stworzenia jednolitego

¹⁴⁵ *Współzawodnictwo*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 15-16; *Rezolucje*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 45-46. Zob. A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur...*, s. 181-182.

¹⁴⁶ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie. Zarząd Powiatowy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Sokółce zawiadamia o przeprowadzonych na gminach wiecach oraz wygłoszonych referatach w myśl okólnika nr 28 jak również o odczytaniu rezolucji [IX.1947 r.]*, k. 256.

¹⁴⁷ W. Jackowska, *Od umiejętności organizatorskiej sekretarza zależą wyniki pracy organizacji*, „Nasza Praca” 1976, nr 7, s. 12-19; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet w północno-wschodniej części Polski Ludowej w latach 1975-1989 w świetle „Naszej Pracy”*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, R.XXVI, nr 2(66), s. 183-205.

¹⁴⁸ *Zadania organizacji w akcji wyborczej do władz Ligi*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 4.

¹⁴⁹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za czas od 1 czerwca do 15 lipca 1946 r.*, k. 4.

masowego ruchu kobiecego, którego cele były zgodne z zasadami głoszonymi przez ŚDFK oraz władze partyjne¹⁵⁰. Powyższe zadania miały być realizowane w całym kraju¹⁵¹.

Słabość organizacji w początkowym czasie działalności na terenie powiatu białostockiego upatrywano w niedostatecznym zaangażowaniu członkiń Zarządu Powiatowego LK w Białymstoku. Przedstawicielki Zarządu Powiatowego LK wskazywały jednak na rzekomo częste przypadki wstępowania do organizacji w celu osiągnięcia korzyści materialnych. Brak możliwości załatwienia sprawy i rozwiązania problemów zgłaszanych przez kobiety wzmacniać miało zniechęcenie członkiń do dalszej współpracy¹⁵². Ponadto konieczność godzenia pracy zawodowej przez większość członkiń Zarządu Powiatowego LK (istniał wówczas jeden płatny etat, na którym zatrudniona była Janina Błaszczak pełniąca funkcję sekretarza-instruktora Zarządu Powiatowego LK) zmniejszała ich dyspozycyjność i zaangażowanie w realizację założeń i celów organizacji¹⁵³. Zarząd Wojewódzki Ligi w lipcu 1946 roku wskazywał również na niedostateczną ilość środków transportu i ograniczone środki materialne oraz kadrowe¹⁵⁴, brak lokali umożliwiających prowadzenie poradni, żłobków, przedszkoli i innych ośrodków pomocy dla kobiet i osób potrzebujących¹⁵⁵. W kolejnych latach wśród przeciwności wskazywano *niskie uświadczenie ludności pod względem politycznym, jak również intelektualnym*¹⁵⁶ oraz konflikty z członkiniami zarządów terenowych. W sprawozdaniu Wydziału Kobiecego KP PPR w Olecku za miesiąc kwiecień 1948 roku przyznano, że *Liga Kobiet na naszym terenie wykazuje słabą działalność z powodu*

¹⁵⁰ Więcej na temat ŚDFK oraz podejmowanych działań w podrozdziale poświęconym kierunkom rozwoju SOLK.

¹⁵¹ Zob. M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku...*, s. 579-601; eadem, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim w latach 1945-1981. Główne obszary działalności organizacji*, „Dzieje Najnowsze” 2019, R. LI, nr 4, s. 75-90; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola kobiety w Polsce Ludowej w świetle treści propagandowych rozpowszechnianych przez Ligę Kobiet w latach 1946-1956*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 2, s. 149-179; A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1947-1949 w świetle publikacji „Naszej Pracy”*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019, s. 167-183.

¹⁵² APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie ogólne Wydziału Kobiecego od miesiąca października do czasu obecnego*, k. 19v. „Członkinie SOLK posiadające legitymację PPR, w porównaniu z innymi kobietami, cechowała większa karność, ideowość i żarliwość w wykonywaniu obowiązków”. A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 74.

¹⁵³ APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc sierpień 1947 rok*, k. 25; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc październik 1947 rok*, k. 30; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok*, k. 33; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 34.

¹⁵⁴ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 11.

¹⁵⁵ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Protokół z odbytego posiedzenia Wydziału Kobiecego Kom. Pow. PPR w Elku, dnia 18.X.1946 r.*, k.163.

¹⁵⁶ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku od 1 lutego do 31 marca 1947 roku*, k. 14v.

złego Zarządu, który należy w jak najkrótszym czasie zmienić. Dla przykładu można podać Święto 1 Maja, w którym LK wystąpiła bez transparentów i w pochodzie wzięło udział 8 kobiet. Członkinie naszej Partii są źle ustosunkowane do obecnego Zarządu Ligi Kobiet i nie chcą wstąpić w jej szeregi¹⁵⁷. Współpraca działaczek PPR z zarządem LK również w Wysokiem Mazowieckiem nie przebiegała po myślni tych pierwszych. W związku z tym przedstawicielki partii zamierzały obalić ówczesny Zarząd Powiatowy LK w Wysokiem Mazowieckiem¹⁵⁸. Trudnością w pracy działaczek Ligi w terenie często było nieposiadanie doświadczenia w pracy społecznej oraz ich młody wiek, który nie sprzyjał zdobyciu autorytetu wśród starszych kobiet. Bowiem ponad 60% członkiń LK w województwie białostockim było w przedziale wiekowym 18-35 lat¹⁵⁹.

Problemem w werbowaniu kobiet do szeregów organizacji kobiecej oraz ich współpracy na rzecz rozwoju organizacji okazało się być również zróżnicowanie społeczne i zawodowe potencjalnych członkiń Ligi. Praca w powiatach jest różną np. Elk i Olecko grupuje przeważnie inteligencję i mieszczaństwo, a na wezwanie Zarz. Woj. by organizację umasowiły odpowiadają, że „nie umieją rozmawiać z prostymi babami” a najmniej rozumiały to jest to, że mówiły to członkinie naszej partii PPR [...]. W Hajnówce znowu podejrzliwie odnoszą się do inteligencji, nie czynią starań by wciągnąć do pracy w SOLK nauczycielstwo¹⁶⁰. Prócz tego bardzo nikła była współpraca między kołami Ligi nawet w jednym mieście¹⁶¹. Przykładem może być korespondencja wysłana przez przedstawicielki dwóch kół LK z Białegostoku do redakcji „Naszej Pracy” z prośbą o wskazówki prowadzenia spotkań i zaktywizowania większej liczby kobiet do pracy w szeregach organizacji kobiecej¹⁶².

¹⁵⁷ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR [w Olecku] za miesiąc kwiecień 1948 r.*, k. 249.

¹⁵⁸ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR w Wysokiem Mazowieckiem za miesiąc października b.r. [1948 r.]*, k. 285.

¹⁵⁹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Zarządu Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet z sierpnia 1946 r.*, k. 8; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 301, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PPR w Białymstoku z października 1948 r.*, k. 26; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 74-75. M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s.56-66.

¹⁶⁰ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 11v.

¹⁶¹ A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim (w świetle „Naszej Pracy”)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019, s. 190-191.

¹⁶² A. Golsztyńska, *Nasz udział w Festiwalu Polskich Sztuk Współczesnych*, „Nasza Praca” 1952, nr 7-8, s. 35.

I.3. Struktury i liczebność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet

Terytorium działalności SOLK zostało określone w statucie organizacji z 1945 roku, jako terytorium całej Rzeczypospolitej i odpowiadało jej podziałowi administracyjnemu¹⁶³. Od początku istnienia organizacji siedziba Zarządu Głównego LK mieściła się w Warszawie¹⁶⁴, a obszar działalności zarządów wojewódzkich, powiatowych, miejskich czy gminnych obejmował kolejno odpowiednie granice administracyjnych podziałów w kraju¹⁶⁵. Najmniejszą jednostką organizacyjną Ligi były koła terenowe¹⁶⁶, w skład których wchodziło minimum 10 osób, a które zatwierdzane były przez odpowiednie zarządy wojewódzkie czy powiatowe. Chęć przynależności do organizacji mogły wyrażać kobiety, które ukończyły 18 rok życia. W skład Zarządu Głównego wchodziło 25 przedstawicielek ze wszystkich województw¹⁶⁷, natomiast komisję rewizyjną przy Zarządzie Głównym SOLK tworzyły wyłącznie mieszkanki Warszawy w składzie pięcioosobowym. Ponadto w 1945 roku władze LK tworzyły także: Walne Zebranie kół, Sądy Rewizyjne, zjazdy powiatowe, wojewódzkie, ogólnokrajowe i nadzwyczajne¹⁶⁸. Natomiast już w 1947 roku wskazywano, że *władzami głównymi S.O.L.K. są: a) Ogólny Krajowy Zjazd Delegatek, b) Rada Główna, c) Zarząd*

¹⁶³ W statucie SOLK z 1947 r. obszar działalności organizacji został rozszerzony poza granice Rzeczypospolitej „w wypadkach, kiedy realizacja celów Ligi tego wymaga”. Od 1947 roku istniały również zagraniczne koła terenowe Ligi, np. w Szwecji i Szwajcarii. Więcej na ten temat zob. BN, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, 1947, s. 3; *Koła Ligi Kobiet zagranicą*, „Nasza Praca” 1947, nr 7-9, s. 37; A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur...*, s. 174.

¹⁶⁴ Z kontroli Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej przeprowadzonej w dniach 7-26 maja oraz 27 maja – 15 czerwca 1947 r. wynika, że siedziba ZG SOLK mieściła się przy ul. Puławskiej 24 w Warszawie. Za dzierżawę którego płacono właścicielowi domu – Janowi Arnoldowi kwotę 1050 zł miesięcznie. AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47*, k. 35.

¹⁶⁵ O. Tomaszewska, D. Nadgórska, *Liga Kobiet przy pracy. Praca Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 30-34; M. Dajnowicz, „*Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*” jako..., s. 75.

¹⁶⁶ Liga Kobiet od początku istnienia dążyła do zrzeszenia kobiet z różnych grup społecznych, pracujących zawodowo i gospodyń domowych, kobiet miast i wsi. Tworzyła koła terenowe na wsiach, zakładowe w miejscach pracy kobiet, osiedlowe i blokowe w miejscu zamieszkania kobiet w mieście. Często jednak nawet „koła terenowe” stosowano zamiennie do różnych kół Ligi zorganizowanych poza zakładami pracy. Jednostki Ligi Kobiet tworzone były również m.in. w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego. AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN. BU 01790/350, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Koła Ligi Kobiet przy MBP za okres istnienia od 4.VI.46 r. do kwietnia 1947 r.*, k. 4-5; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Regulamin koła*, k. 33-35; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 163-164.

¹⁶⁷ Według danych z 1947 r. Zarząd Główny SOLK składał się z 21 członkiń i 7 zastępczyń wybieranych na okres 3 lat. AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47*, k. 36. W 1949 r. każda nowa członkini by zostać przyjętą w szeregi organizacji musiała wypełnić kwestionariusz osobowy, w którym należało podać imię i nazwisko wstępującej, imiona rodziców, datę i miejsce urodzenia, narodowość, wykształcenie, zawód, miejsce pracy i stanowisko, ilość posiadanych dzieci, dokładny adres zamieszkania. AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Kwestionariusz dla wstępujących do Ligi Kobiet*, (b.n.k; stara numeracja k. 46).

¹⁶⁸ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, 1945 r.*, k. 1-3.

Główny, d) Główna Komisja Rewizyjna, e) Centralny Sąd Koleżeński¹⁶⁹. Jak czytamy w statucie SOLK z 1945 roku: *Ogólno-Krajowy Zjazd Ligi Kobiet odbywa się przynajmniej raz do roku w miejscu i terminie ustalonym przez Zarząd Główny. W zjazdach biorą udział z głosem decydującym delegaci zarządów powiatowych w liczbie ustalonej każdorazowo przez Zarząd Główny w stosunku do liczby członków danej organizacji powiatowej oraz członkowie Władz Centralnych. Zjazd nadzwyczajny może być zwołany z inicjatywy Zarządu Głównego na wniosek połowy liczby zarządów wojewódzkich lub 1/3 liczby powiatowych. Zjazd rozpatruje i zatwierdza wnioski dotyczące działalności Ligi oraz rozstrzyga sprawy związane ze zmianą statutu*¹⁷⁰.

Zgodnie z regulaminem SOLK funkcjonowała w ramach 12 Wydziałów:

- organizacyjny – *opracowuje i realizuje plany organizacyjne SOLK, dba o rozrost organizacji na terenie całego kraju. Dąży do ujednoczenia systemu organizacyjnego, metod i form pracy na terenie całego kraju. Instruuje i kontroluje zarządy wojewódzkie, w miarę potrzeby zarządy powiatowe. Organizuje kongresy, zjazdy, konferencje. [...] Kieruje polityką personalną*¹⁷¹.
- finansowy – *prowadzi gospodarkę finansową Ligi oraz księgi kasowe*¹⁷². Kontroluje finanse zarządów wojewódzkich Ligi
- oświatowo-wychowawczy – *opracowuje wytyczne pracy oświatowo-wychowawczej w terenie. Przygotowuje materiały takiej jak: teksty pogadarek, broszury, ulotki, szczegółowe instrukcje. Inicjuje imprezy kulturalno-rozrywkowe, wiece, zgromadzenia, opracowując programy względnie zatwierdzając przedłożone przez inicjatorów. Utrzymuje kontakt z organizacjami oświatowymi. Organizuje szkolenia kadr instruktorek wspólnie z Wydziałem Organizacyjnym oraz urządza kursy szkoleniowe w porozumieniu z innymi zainteresowanymi Wydziałami*¹⁷³.

¹⁶⁹ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47, k. 36.*

¹⁷⁰ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, 1945 r., k. 3.*

¹⁷¹ AAN, SOLK, sygn. 888, *Zakres działania Wydziałów Zarządu Głównego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, k. 12.*

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Ibidem.

- prasowo-wydawniczy – kieruje pracami wydawniczymi Ligi. Kontroluje jej wydawnictwa. Wydaje materiały propagandowe. Opracowuje komunikaty i artykuły do prasy i radia¹⁷⁴.
- gospodarczy – organizuje placówki pracy zarobkowej, kontroluje je, zatwierdza personel. [...] Opiniuje celowość i potrzebę nowych placówek pracy. Udziela informacji i wskazówek nowo powstającym placówkom¹⁷⁵.
- wiejski – opracowywał wytyczne pracy Ligi na wsi, których celem było tworzenie ogródków jordanowskich, przedszkoli oraz podniesienie poziomu kulturalnego wsi¹⁷⁶. Jednak nieufność ludności wiejskiej wobec przyjezdnych instruktorek Ligi spowodowała, że Wydział ten funkcjonował przy Zarządzie Głównym SOLK tylko do kwietnia 1947 roku. Wówczas przekazano go Samopomocy Chłopskiej w Warszawie, jako siłom fachowym znającym teren¹⁷⁷.
- zdrowia i opieki – utrzymuje kontakty ze wszystkimi organizacjami typu społecznego [...] Organizuje placówki pracy społecznej w ramach Ligi i czuwa nad ich działalnością. [...] prowadzi akcję, zdążającą do polepszenia stanu zdrowia wśród członkiń Ligi i ich rodzin. W tym celu organizuje odczyty, pogadanki, wydaje broszury, ulotki¹⁷⁸.
- prawny – organizuje poradnie prawne dla kobiet. Opracowuje zagadnienia prawodawstwa dotyczącego kobiet. Opiniuje nowe dekryty i rozporządzenia odnośnie praw dla kobiet. Opracowuje i opiniuje statuty, regulaminy Ligi i jej placówek¹⁷⁹.
- młodzieżowy i wychowania fizycznego – nawiązuje współpracę z członkiniami organizacji młodzieżowych zapoznając je z zagadnieniami kobiecymi i działalnością Światowej Federacji Kobiet. Dostarcza im wydawnictw Ligi [...] Organizuje ośrodki wychowania fizycznego członkiń Ligi. Prowadzi w tym kierunku propagandę¹⁸⁰.

¹⁷⁴ Ibidem.

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ AAN, MPiOS sygn. 323, Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47, k. 38.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ AAN, SOLK, sygn. 888, Zakres działania Wydziałów Zarządu Głównego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, k. 13.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Ibidem.

- spółdzielczy¹⁸¹ - Wydział Spółdzielczy miał zadanie organizować spółdzielnie w terenie oraz prowadzić propagandę ideologiczną o konieczności tworzenia spółdzielni i działania Ligi. Zgodnie z uchwałą Zarządu Głównego SOLK z dnia 25 lutego 1946 roku Wydział ten stał się autonomicznym. Wydział Spółdzielczy przy Zarządzie Wojewódzkim SOLK winien składać się z 5 osób i podlegał bezpośrednio pod Centralny Wydział Spółdzielczy¹⁸². Pierwszy kurs instruktorek spółdzielczych SOLK odbył się w kwietniu 1947 roku¹⁸³. Jednak niedostateczna liczba przeszkolonych członkiń organizacji kobiecej stanowiła trudność w organizowaniu spółdzielczości w terenie. Członkinie LK chcące rozszerzać idee spółdzielczości mogły liczyć na pomoc personelu Związku Rewizyjnego Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej oraz „Społem”¹⁸⁴.
- zagraniczny – *utrzymuje kontakt z Min. Spraw Zagranicznych. Zbiera materiały przesyłane z zagranicy, tłumaczy na język polski. [...] Pośredniczy w nawiązywaniu kontaktu Ligi z kobiecymi organizacjami za granicą. Przygotowuje wyjazdy wszelkich delegacji Ligi za granicę. Bierze udział w organizowaniu przyjmowania gości i delegacji zagranicznych w kraju*¹⁸⁵.
- morski – jego zadania miały zostać opracowane w późniejszym okresie. Inspekcja przeprowadzona przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w 1947 roku wykazała, że wydział morski funkcjonował wyłącznie w oddziale LK w Gdyni. Jego zadaniem było m.in. *zaznajomienie kobiet ze znaczeniem morza dla Polski w handlu*

¹⁸¹ AAN, SOLK sygn. 888, *Zadania Wydziału Spółdzielczego w Kole Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 18-22.

¹⁸² Wydział Spółdzielczy przy ZW SOLK w Białymstoku wchodziły 3 członkinie Ligi Kobiet, 2 członkinie „Społem”, 2 członkinie Związku Rewizyjnego Spożyców, 2 członkinie Związku Rewizyjnego Spółdzielców oraz po 1 przedstawicielce KW PPR i Związku Samopomocy Chłopskiej. AAN, Związek Rewizyjny Spółdzielni R.P., sygn. 1239, *Pismo z dnia 19 września 1947 r.*, (b.n.k.); AAN, SOLK sygn. 888, *Pismo z dnia 19 kwietnia 1946 r.*, k. 46.

¹⁸³ AAN, Związek Rewizyjny Spółdzielni R.P., sygn. 1240, *Kronika pierwszego kursu instruktorek spółdzielczych S.O. Ligi Kobiet odbytego w czasie od 17 do 30.IV.1947 r.*, (b.n.k.). Powyższa kronika to maszynopis zawierający opis przebiegu szkolenia opracowany przez Danutę Weryńską. Język kroniki jest nasycony propagandą mającą na celu ukazanie perfekcyjnego zorganizowania kursu oraz trudu pracy instruktorek. Dużą część kroniki stanowią wiersze na temat uczestniczek kursu, dialogi oraz ogólny opis dziennego porządku szkolenia.

¹⁸⁴ AAN, Związek Rewizyjny Spółdzielni R. P., sygn. 1239, *Pismo z dnia 30 września 1947 r.*, (b.n.k.).

¹⁸⁵ AAN, SOLK, sygn. 888, *Zakres działania Wydziałów Zarządu Głównego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 13.

zagranicznym, komunikacją międzynarodową i zyskami jakie osiąga z tego Państwo¹⁸⁶.

Działalność w wyżej wymienionych sekcjach nie funkcjonowała w powiecie białostockim do listopada 1947 roku¹⁸⁷. W związku z tym w lipcu 1947 roku Zarząd Wojewódzki SOLK w Białymstoku zorganizował konferencję spółdzielczo-szkoleniową, której celem było utworzenie Wydziału Spółdzielczo-Szkoleniowego¹⁸⁸. Kładziono nacisk na szczególnie rozwój wydziału organizacyjnego, opieki nad matką i dzieckiem oraz kulturalno-oświatowego¹⁸⁹.

Ogólne hasła głoszone przez SOLK pozwalały skupić w swych szeregach duże rzesze kobiet, bez względu na ich pochodzenie społeczne i wyznawane poglądy polityczne i religijne. Powstała w sierpniu 1945 roku organizacja kobieca już w listopadzie tego roku według Edwardy Orłowskiej zrzeszać miała 20 tys. członkiń¹⁹⁰. Według sprawozdania Zarządu Głównego LK do końca 1946 roku Liga liczyć miała 190 tys. członkiń skupionych w około 5 tys. kół, w tym 600 zorganizowanych na terenach wiejskich¹⁹¹. Z inspekcji przeprowadzonej przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w maju-czerwcu 1947 roku wynikało, że stan członkiń na dzień 7 maja 1946 roku wynosił 240 tys. członkiń. Najprawdopodobniej nastąpiła omyłka pisarska przy zapisaniu roku, bowiem wydaje się bardziej prawdopodobne, że chodziło o rok 1947, kiedy odbyła się ww. kontrola w Zarządzie Głównym SOLK¹⁹². Pod koniec 1947 roku liczba członkiń miała wzrosnąć do 693 tys. kobiet

¹⁸⁶ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47*, k. 38.

¹⁸⁷ APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok*, k. 32; M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” (1947–1949)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2016, s. 295–307.

¹⁸⁸ Wydział ten powołano w Białymstoku dnia 16 lipca 1947 roku. W jego skład weszły kolejno: Aleksandra Barcewicz, Targowska, Szalkowska, Andzielewko, Czajkowska, Wapnowicka, Wieszowata, Białozorska i Panasewicz. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku od 1 lutego do 31 marca 1947 r.*, k. 14; ibidem, *Protokół z Konferencji Spółdzielczo-Szkoleniowej odbytej w dniu 16 lipca 1947 r. w lokalu Ligi Kobiet przy ul. Warszawskiej 57a*, k. 16.

¹⁸⁹ Ibidem, *Sprawozdanie z Białegostoku*, k. 7.

¹⁹⁰ E. Orłowska, *Rola i zadania ruchu kobiecego w chwili obecnej*, Warszawa [b.r.w.], s. 4.

¹⁹¹ AAN, MPiOS, sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 15. Według ustaleń Dariusza Jarosza „pod koniec 1946 roku Liga miała liczyć 190 tys. członkiń i blisko 2 tys. kół. Obejmowały one 319 powiatów i miast wydzielonych (na ich ogólną liczbę 334)”. Taką samą liczbę przywołuje również Małgorzata Dajnowicz. Zob. D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 308; M. Dajnowicz, *„Walka o pokój”...*, s. 412.

¹⁹² AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47*, k. 35.

zrzeszonych w 4160 kołach¹⁹³. Według założeń Zarządu Głównego SOLK z 1947 roku Liga już wiosną 1948 roku miała osiągnąć liczebność 1 mln członkiń, jednak nie udało się tego spełnić. W listopadzie 1948 roku organizacja kobieca zrzeszała 730 tys. członkiń, a w założeniach na 1949 roku wskazywano zwiększenie aktywu do 1,5 mln członkiń¹⁹⁴. Według ustaleń Dariusza Jarosza plan ten został osiągnięty pod koniec 1949 roku. Wówczas Liga *skupiać miała 1,5 mln członkiń w 30 tys. kół, a w styczniu 1953 roku blisko 2 mln*¹⁹⁵. Jednak jak słusznie zauważył Adam Miodowski, *choć szeregi członkowskie systematycznie powiększały się, to przynależność większości członkiń Ligi najczęściej była czysto formalna (koniunkturalna) i nie wiązała się z ich społecznikowską aktywizacją*¹⁹⁶. Mimo to należy zaznaczyć, że przez cały okres działalności LK dążyła do umasowienia organizacji. W tym celu postanowiono włączyć do Ligi wszystkie kobiety pracujące zawodowo oraz gospodynie domowe¹⁹⁷.

Natomiast według informacji źródłowych na terenie opracowywanego województwa białostockiego do 1 lipca 1946 roku wpisanych na listę członkiń SOLK było około 2500 kobiet, wśród których blisko tysiąc kobiet zrzeszonych w 29 kołach terenowych mieszkało w Białymstoku. Ponadto na terenie województwa powołanych zostało 10 zarządów powiatowych, 26 kół wiejskich i 26 kół miejskich. Te ostatnie zrzeszać miały około 840 kobiet, ale nie opłacały one składek członkowskich i nie wykazywały żadnej działalności¹⁹⁸. Do września 1946 roku w szeregach SOLK w województwie białostockim działało 4200 kobiet¹⁹⁹. Zaś w mieście Białystok do końca sierpnia 1946 roku do SOLK przynależało nieco

¹⁹³ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 312; M. Dajnowicz, „*Walka o pokój*” ..., s. 412.

¹⁹⁴ *Zadania organizacji w akcji wyborczej do władz Ligi*, „*Nasza Praca*” 1947, nr 10, s. 5; *Rezolucja uchwalona przez aklamację Krajowej Konferencji Ligi Kobiet w dn. 10-12 listopada 48 r.*, „*Nasza Praca*” 1948, nr 12, s. 68, 71.

¹⁹⁵ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 320; M. Dajnowicz, *Główne obszary działalności...*, s. 585.

¹⁹⁶ A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 180.

¹⁹⁷ *Zadania organizacji w akcji wyborczej do władz Ligi*, „*Nasza Praca*” 1947, nr 10, s. 3.

¹⁹⁸ Taką liczbę (2500 członkiń) wskazywano w sprawozdaniu Zarządu Wojewódzkiego SOLK w Białymstoku. Jednak w sprawozdaniu Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PPR w Białymstoku wskazywano, że do 1 czerwca 1946 r. Liga zrzeszała 3500 członkiń, z czego 2 tys. członkiń w mieście i 1500 na terenie powiatów. Ponadto zarządy powiatowe miały zostać wówczas utworzone w 9 powiatach. Istnieć również miało wówczas 13 zarządów gminnych SOLK, 10 kół fabrycznych, 4 wiejskich, 14 wśród inteligencji i 33 koła dzielnicowe. Natomiast według informacji źródłowych wytworzonych w 1980 roku Liga na terenie Białostoczczyzny do 1 stycznia 1946 roku zrzeszać miała już 2600 członkiń w 38 kołach. Por. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Wojewódzkim Komitecie Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku. Za okres od m-ca marca do 1-go czerwca 46 r.*, k. 31; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za czas od 1 czerwca do 15 lipca 1946 r.*, k. 4; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Organizacja i działalność kół Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego w okresie 35-lecia*, k. 140.

¹⁹⁹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 10v. Według ustaleń

ponad 1900 członkiń skupionych w 56 kołach terenowych²⁰⁰. Powyższe dane zaprzeczają jednostajnej tendencji wzrostu liczebności członkiń SOLK na terenie województwa białostockiego, wskazanej w półrocznym sprawozdaniu Zarządu Wojewódzkiego SOLK za okres od 1 kwietnia do 30 września 1946 roku. Wynikało z niego, że SOLK na terenie województwa białostockiego zrzeszać miała w kwietniu 1946 roku 3100 członkiń, w maju 3500 członkiń, w sierpniu 4065 członkiń, a we wrześniu 4200 członkiń. Ponadto wskazano, że na terenie województwa istnieć miało 8 zarządów powiatowych SOLK²⁰¹. Agnieszka Stasiewicz w artykule poświęconym działalności SOLK na Białostocczyźnie na podstawie analizy dokumentów PPR, sugerowała, że *różnice w sprawozdawczości mogły wynikać z dosyć przesadnego optymizmu, a nawet skłonności do ukazywania wyłącznie pozytywnych aspektów działalności organizacji SOLK*²⁰². Do końca 1946 roku SOLK w województwie białostockim miała zrzeszać około 4500 kobiet²⁰³. Liczebności aktywu SOLK w województwie białostockim do dnia 1 lutego 1947 roku wynosić miała blisko 5 460 kobiet, a do dnia 31 marca 1947 roku około 7 530 kobiet. Oznaczało to, że w ciągu 2 miesięcy (luty-marzec) liczebność organizacji wzrosła o ponad 2070 kobiet. Tak dynamiczny wzrost liczebności aktywu nie był jednak stały, bowiem w ciągu pozostałych 9 miesięcy organizacja w województwie białostockim zwiększyła swą liczebność tylko o około 200 kobiet. Tym samym w grudniu 1947 roku w województwie białostockim według sprawozdania Wydziału Kobiecego KW PPR działało 7 740 członkiń LK²⁰⁴, a w początku 1949 roku liczba ta wzrosła do 11,5 tys. członkiń²⁰⁵.

Rozwój organizacji w pierwszym kwartale 1947 roku na terenie powiatów województwa białostockiego przedstawiono na poniższym wykresie nr 1²⁰⁶. Wynika z nich, że dane prezentowane w sprawozdaniach Wydziału Kobiecego KW PPR w Białymstoku były zgodne z danymi prezentowanymi w sprawozdaniach Zarządu Wojewódzkiego SOLK.

Małgorzaty Dajnowicz i Agnieszki Stasiewicz SOLK w województwie białostockim do końca 1946 r. miała zrzeszać ok. 4500 kobiet. M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 169; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 57.

²⁰⁰ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Miej. Komitecie PPR za miesiąc sierpień* [1946 r.], k. 19.

²⁰¹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społ. Obyw. Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 10.

²⁰² A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 57.

²⁰³ Ibidem; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 169.

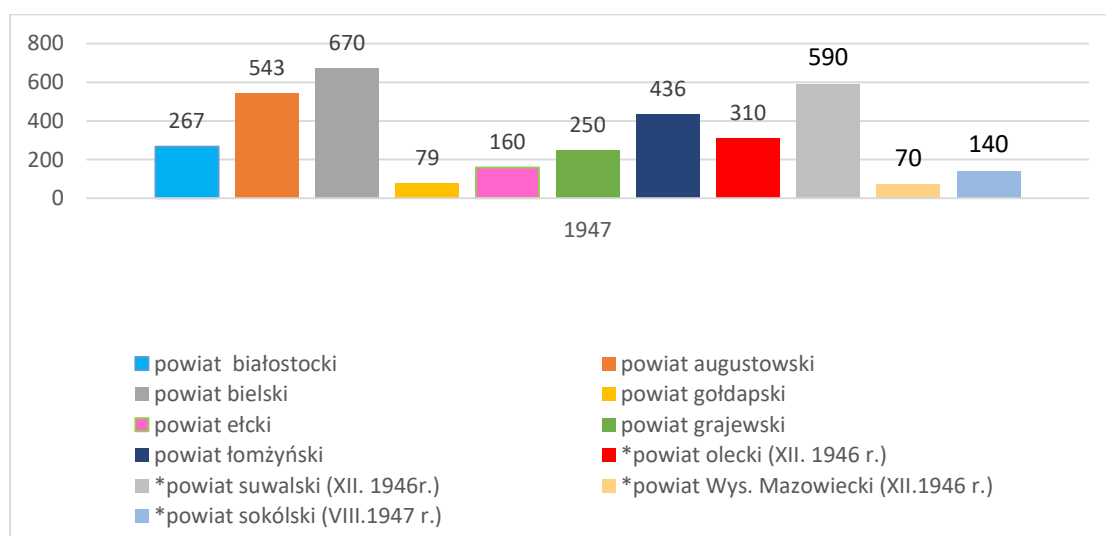
²⁰⁴ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947r.*, k. 25; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku od 1 lutego do 31 marca 1947 r.*, k. 14.

²⁰⁵ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 164.

²⁰⁶ Brak kompletności zachowanych sprawozdań komitetów powiatowych PPR z tego okresu dla wszystkich powiatów województwa uniemożliwił ukazanie rzeczywistego rozwoju organizacji na Białostocczyźnie w końcu lutego 1947 r.

Niewielkie rozbieżności liczbowe pojawiają się w zestawieniu ich ze sprawozdaniami KP PPR. Brak informacji w sprawozdaniach Referatu Kobiecego KP PPR w Białymstoku o liczbie członkiń Ligi w mieście Białystok zdecydowanie zaniżało liczebność aktywu Ligi w województwie ukazaną na wykresie nr 1. Niekompletność materiału źródłowego uniemożliwia wyjaśnienie czy wystąpił regres czy progres w liczebności aktywu, czy konsekwentnie manipulowano danymi statystycznymi mającymi wykazać rozwój organizacji w terenie.

Wykres 1. Rozwój SOLK w powiatach województwa białostockiego w lutym 1947 roku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań Wydziałów Kobięcych KP PPR w województwie białostockim. (APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297).

Jak podano w sprawozdaniu KP PPR w Suwałkach stan liczbowy członkiń SOLK w powiecie suwalskim na koniec roku 1946 wynosił 590 kobiet²⁰⁷. Od początku 1947 roku kobiety z PPR nawoływały do wstępowania do Ligi wszystkie kobiety partyjne oraz bezpartyjne²⁰⁸. Zamierzano rozszerzyć idee organizacji również na terenach wiejskich²⁰⁹. Brak jednak danych informujących o stanie liczbowym członkiń w 1947 roku. W listopadzie 1948 roku na terenie powiatu suwalskiego zapisanych do Ligi miało być 330 kobiet²¹⁰. Co

²⁰⁷ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy KP PPR w Suwałkach za miesiąc listopad i grudzień 1946 r.*, k. 264.

²⁰⁸ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół z zebrania aktywu kobiecego z dnia 25.05.1947 r. w lokalu Pow. Kom. PPR [w Suwałkach]*, k. 286.

²⁰⁹ Ibidem, *Protokół z zebrania Wydziału Kobiecego przy Pow. K. PPR [w Suwałkach] odbytego w dniu 24 marca 1947 r. w obecności tow. Tow. Kubiaka, Jacnimowicza, instr. W.K. PPR Moroz Zofii, Raczkowska, Lucowa, Tarasiewiczowa, Bielowiec i Rainko*, k. 267.

²¹⁰ Ibidem, *Protokół z zebrania Wydziału Kobiecego PPR i PPS odbytego w dniu 3.XII.b.r. [1948] o godzinie 16-tej w lokalu PPR [w Suwałkach]*, k. 281.

oznaczało, że nastąpił spadek liczby członkiń o około 260 kobiet w porównaniu z danymi z grudnia 1946 roku.

W powiecie wysokomazowieckim zachęcano do tworzenia oddziałów Ligi we wsiach, co pozwolić miało na jednoczesny rozwój tam liczebności aktywów partyjnych²¹¹. Liczba członkiń na koniec 1946 roku wynosić miała 70 kobiet, które zrzeszone były w dwóch kołach wiejskich i jednym powiatowym. W powiecie odnotowano brak kół gminnych i miejskich²¹². Brak jest jednak zachowanych sprawozdań z późniejszego okresu działalności Ligi w powiecie wysokomazowieckim co uniemożliwia ukazanie rozwoju organizacji na tym terenie²¹³.

Podobny problem w ukazaniu liczebności organizacji pojawił się przy opracowywaniu powiatu sokólskiego. Pierwsza wzmianka na ten temat dotyczyła sierpnia 1947 roku – 140 członkiń, zrzeszonych w gminnym kole LK w Krynkach oraz w dwóch kołach terenowych we wsi Kruszyniany i Luzany²¹⁴. W listopadzie liczba członkiń na terenie powiatu sokólskiego miała wzrosnąć do 150 kobiet²¹⁵. Pozostałe sprawozdania KP PPR za lata 1946-1949 nie zachowały się. Jednak zestawienie danych Zarządu Wojewódzkiego SOLK (wykres nr 2) z zachowanym materiałem źródłowym KP PPR w Sokółce wskazuje na progres w rozwoju organizacji w terenie. W lutym i marcu 1947 roku liczba członkiń SOLK w powiecie sokólskim wynosiła odpowiednio około 220 i 250 kobiet²¹⁶.

Wysoka liczebność aktywu SOLK w powiecie bielskim w 1947 roku wynikała m.in. z wielkości powiatu. Bowiem dopiero w latach 50. wydzielono z niego powiat siemiatycki i hajnowski. Stan liczbowy członkiń SOLK na terenie powiatu bielskiego do końca czerwca 1947 roku liczył 670 członkiń, w tym 280 w Bielsku Podlaskim, 300 w Hajnówce i 90 w Białowieży. Nie oznaczało to jednak stagnacji w rozwoju organizacji. W sprawozdaniu za miesiąc kwiecień/maj 1947 roku zaznaczono, że w ciągu tych dwóch miesięcy do organizacji wstąpiło 60 nowych członkiń, jednak ogólna liczba aktywu nadal wynosiła 670 kobiet. Wskazuje to na niestabilne członkostwo, które było jednym z elementów utrudniających rozwój organizacji w terenie. Wzrost członkiń w powiecie bielskim odnotowano dopiero w

²¹¹ Ibidem, *Protokół Wydziału Kobiecego PPR odbytego 7.XI.b.r.* [1946 r.], k. 284.

²¹² Ibidem, *Sprawozdanie za miesiąc grudzień 1946 r. Wydziału Kobiecego Kom. Pow. PPR w Wysokomazowieckim*, k. 290.

²¹³ Ibidem, *Materiały dot. pracy Wydz. Kobiecego KP PPR w Wys. Maz. 1946-1948*, k. 292-305.

²¹⁴ Ibidem, *Sprawozdanie Powiatowego Wydziału Kobiecego [w Sokółce] za miesiąc sierpień 1947 r.*, k. 255.

²¹⁵ Ibidem, *Sprawozdanie z Wydziału Kobiecego za miesiąc listopad 1947 r.*, k. 259.

²¹⁶ Ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku od 1 lutego do 31 marca 1947 roku*, k. 14.

sprawozdaniu za miesiąc lipiec 1947 roku. Wówczas liczba członkiń w powiecie wzrosła do blisko 740 kobiet. Należy jednak zaznaczyć, że rozwój aktywu nastąpił wyłącznie w Hajnówce (wzrost o około 60 członkiń)²¹⁷. Liczebność członkiń Ligi w powiecie bielskim na koniec stycznia 1949 roku wynosiła 650 kobiet zrzeszonych w 22 kołach terenowych. Według sprawozdania Wydziału Kobiecego KP PZPR w Bielsku Podlaskim praca zarządu powiatowego LK była słaba²¹⁸. W kolejnym miesiącu (luty 1949 roku) liczba członkiń (bez Hajnówki) wzrosła do około 800 osób²¹⁹.

Jak podano w materiałach źródłowych, SOLK w powiecie ełckim w październiku 1946 roku zrzeszać miała 130 członkiń²²⁰. Były to kobiety zrzeszone tylko w Zarządzie Powiatowym SOLK w Ełku²²¹. Stan taki utrzymywać się miał do końca listopada 1946 roku²²². W lutym 1947 roku liczebność aktywu zwiększyć się miała do 160 kobiet, zaś do końca kwietnia 1947 roku liczba członkiń SOLK w powiecie ełckim wzrosła do 220 kobiet²²³. W zachowanych protokołach i sprawozdaniach z 1948 roku nie wykazywano liczebności członkiń LK²²⁴.

W powiecie augustowskim do końca 1946 roku zrzeszonych miało być prawie 400 członkiń w działających w 6 kołach terenowych SOLK, wśród których koło w Augustowie liczyło 300 członkiń, koło w miejscowości Mogilnice, Rzepisk, Wielka Pruska po 16 członkiń, w Kolnica było 29 członkiń, a w Netta 20 członkiń²²⁵. W ciągu miesiąca liczba członkiń powiatu augustowskiego wzrosła do około 520 członkiń²²⁶, a w następnym miesiącu wzrosła do około 540 kobiet, wśród których 35 należało do PPR²²⁷.

²¹⁷ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego w Bielsku Podlaskim za miesiąc luty 1947 rok*, k. 119; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego w Bielsku Podlaskim za miesiąc kwiecień-maj*, k. 124; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego w Bielsku Podlaskim za miesiąc czerwiec 1947 rok*, k. 127; ibidem, *Sprawozdanie*, k. 128.

²¹⁸ APB, KP PZPR w Bielsku Podlaskim, sygn. 94, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego za miesiąc styczeń 1949 r. przy Kom. Pow. PZPR w Bielsku*, k. 1.

²¹⁹ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego za miesiąc luty [1949 r.] przy Kom. Pow. PZPR w Bielsku Podlaskim*, k. 2.

²²⁰ We wrześniu 1946 roku przewodnicząca Wydziału Kobiecego KP PPR w Ełku – tow. Korobow apelowała do działaczek partyjnych by wszystkie wstąpiły do Ligi Kobiet, by „nie dopuścić do wypaczenia tej organizacji”, bowiem „wkradły się tam elementy wręcz szkodliwe”. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Protokół z 11-go zebrania Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Ełku odbytego w dniu 5.IX.1946 r.*, k. 161.

²²¹ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Kom. Pow. PPR w Ełku za miesiąc październik 1946 r.*, k. 165v.

²²² Brak jest zachowanych sprawozdań za grudzień 1946 r. i styczeń 1947 r.

²²³ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Ełku*, k. 171v; ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR w Ełku za miesiąc kwiecień 1947 r.*, k. 181.

²²⁴ Ibidem, *Materiały dot. pracy Wydz. Kobiecego KP PPR w Ełku*, k. 183-186.

²²⁵ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc grudzień 1946 r.*, k. 5.

²²⁶ Liczba członkiń w powiecie augustowskim na koniec stycznia 1947 roku przedstawiała się następująco: koło Augustów – 324 członkinie, koło Huta gm. Sztabin – 29 członkiń, koło Mogielnice gm. Dębowo – 28 członkiń, koło Netta gm. Kolnica – 21 członkiń, koło Mazurki gm. Dowspuda – 47 członkiń, koło Rzepiski gm. Kolnica –

Zgodnie z informacją źródłową liczba członkiń w powiecie gołdapskim do 27 stycznia 1947 roku wynosiła 68, a do 13 lutego 1947 roku łącznie zrzeszonych było blisko 80 kobiet. Stan ten podano w sprawozdaniu za miesiąc styczeń 1947 roku. Niestety sprawozdanie za miesiąc luty 1947 roku nie zachowało się²²⁸. Stan liczbowy członkiń organizacji powiatu gołdapskiego na dzień 1 czerwca 1948 roku wynosić miał około 120 członkiń. Wśród nich odnotowano: 44 gospodynie domowe, 33 gospodynie wiejskie, 23 pracownice umysłowe, 8 robotnic, 4 nauczycielki, 3 pielęgniarki i kupcowe. Przewodniczącą Zarządu Powiatowego LK w Gołdapi była Józefa Szyszkowska (PPR), wiceprzewodniczącą Zofia Siemieniuk (bezpartyjna), sekretarzem Aniela Golembiowska (PPS), skarbnikiem Eleonora Majewska (PPR), członkiem zwyczajnym zarządu była Antonina Wontor (SL), a komisję rewizyjną tworzyły Scholastyka Wasiak i Konstancja Chmielewska (przy tych nazwiskach przekreślono „bezpartyjna” i wpisano PPR)²²⁹.

Według sprawozdania KP PPR w Grajewie SOLK w powiecie grajewskim w lutym 1947 roku zrzeszała 250 kobiet, wśród których 34 przynależały do partii. W miesiącu sprawozdawczym nastąpił wzrost liczby członkiń o 50 kobiet²³⁰. W następnym miesiącu (marzec 1947 roku) w powiecie grajewskim SOLK zrzeszać miała już 280 członkiń w 4 kołach terenowych (3 w Grajewie i 1 w Szczuczynie)²³¹. Jednak ze sprawozdania Zarządu Powiatowego SOLK w Grajewie wynikało, że struktury terenowe zaczęto tworzyć dopiero w marcu 1947 roku. Odnotowano również niewielkie zainteresowanie kobiet w regionie: *W Grajewie obecnie nic zrobić nie można, ponieważ większość kobiet potrzebuje pomocy i nie mają chęci społecznie pracować*²³². W kolejnym miesiącu (kwiecień 1947 roku) organizacja miała już zrzeszać 400 kobiet (300 w Grajewie i 100 w Szczuczynie)²³³. Tendencja rozwojowa szeregów SOLK w powiecie grajewskim nie była stała, bowiem w maju 1948 roku odnotowano zaledwie około 190 członkiń, wśród których było 60 gospodyń domowych miast, 45 pracownic umysłowych, 39 gospodyń domowych wsi, 38 robotnic i 7 kobiet

24 członkiń, koło Kolnica – 23 członkiń. Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc styczeń 1947 r.*, k. 7.

²²⁷ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Powiatowego Komitetu PPR w Augustowie za miesiąc luty* [1947 r.], k. 11.

²²⁸ Ibidem, *Sprawozdanie miesięczne Pow. Zarządu SOLK w Gołdapi za miesiąc styczeń 1947 roku wraz z załączonymi punktami dodatkowymi*, k. 188.

²²⁹ Ibidem, *Sprawozdanie z Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Gołdapi*, k. 189.

²³⁰ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Grajewie za miesiąc luty 1947 r.*, k. 212.

²³¹ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Grajewie za miesiąc marzec 1947 r.*, k. 214.

²³² Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Powiatowego Zarządu SOLK w Grajewie*, k. 213.

²³³ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Grajewie za miesiąc kwiecień 1947 r.*, k. 216.

bezrobotnych. Przewodniczącą Zarządu Powiatowego SOLK w Grajewie w maju 1948 roku była Br. Kielczewska (PPR), wiceprzewodniczącą Barbara Malesa (PPR) i G. Mścichowska (PPS), skarbnikiem – I. Strzałkowska (bezpartyjna), sekretarz odpowiedzialny – I. Szestowicka (PPR), zastępca sekretarz – H. Petrajtys (PPR) i M. Petrowicz (bezpartyjna). Ponadto funkcjonowała sekcja gospodarcza, społeczna i kulturalno-oświatowa²³⁴.

Według sprawozdania Wydziału Kobiecego KP PPR w powiecie łomżyńskim w lutym 1947 roku funkcjonowało 14 kół terenowych SOLK, w których zrzeszonych było 436 kobiet²³⁵. W kolejnym miesiącu liczba członkiń wzrosła do 443²³⁶, a w kwietniu 1947 roku do 533 członkiń. Jednak zapisano wówczas *przyrost w miesiącu kwietniu 3*. Co było niezgodne w porównaniu ze stanem liczbowym podanym w poprzednim miesiącu²³⁷. Ponadto powyższe dane były sprzeczne z danymi Zarządu Wojewódzkiego SOLK w Białymstoku prezentowanymi na wykresie nr 2²³⁸. W skali województwa powiat łomżyński charakteryzować się miał największą liczbą nauczycielek wśród LK, które zwracały uwagę na niechęć do wstępowania w szeregi Ligi przedstawicielek inteligencji np. żon lekarzy czy dyrektorów²³⁹.

Zgodnie z informacją źródłową w powiecie oleckim do końca listopada 1946 roku SOLK zrzeszała 250 kobiet²⁴⁰, a do końca grudnia liczba ta wzrosła do 310 członkiń²⁴¹. Brak jest jednak zachowanych sprawozdań z pierwszego kwartału 1947 roku co niewątpliwie uniemożliwia właściwe zobrazowanie rozwoju SOLK w poszczególnych powiatach województwa białostockiego. Ponadto pozostałe zachowane sprawozdania instruktorki SOLK do końca 1947 roku nie zawierają informacji na temat ogólnej liczby członkiń organizacji w powiecie oleckim²⁴². Informacja na ten temat pojawiła się dopiero w sprawozdaniu za miesiąc

²³⁴ W materiałach źródłowych często pojawiały się tylko nazwiska lub pierwsza litera imienia i nazwisko członkiń zarządów LK. Zob. Ibidem, *Sprawozdanie*, k. 218.

²³⁵ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Instruktorki Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Łomży* [za miesiąc luty 1947 r.], k. 224.

²³⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Instruktorki Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Łomży* [za miesiąc marzec 1947 r.], k. 227.

²³⁷ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Instruktorki Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Łomży* [za miesiąc kwiecień 1947 r.], k. 228.

²³⁸ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku od 1 lutego do 31 marca 1947 roku*, k. 14.

²³⁹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z pobytu na terenie Łomży po linii Wydziału Kobiecego i Ligi Kobiet w dniu 23.IX.1947 r.*, k. 74.

²⁴⁰ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Powiatowej Instruktorki SOLK przy Powiatowym Komitecie PPR w Olecku tow. Łabanowskiej Heleny za miesiąc od 1.XI. do 30.XI.[19]46 r.*, k. 232.

²⁴¹ Ibidem, *Sprawozdanie* [za grudzień 1946 r.], k. 234.

²⁴² Ibidem, *Materiały dot. pracy Wydz. Kobiecego KP PPR w Olecku*, k. 245-249.

czerwiec 1948 roku, wówczas organizacja zrzeszać miała blisko 230 członkiń²⁴³. W październiku 1948 roku odnotowano wzrost liczby członkiń do blisko 350 kobiet, wśród których 115 przynależało do PPR²⁴⁴.

Zaś w samym powiecie białostockim według zachowanych sprawozdań w lutym 1947 roku w SOLK zrzeszonych było prawie 270 kobiet, a na koniec stycznia 1948 roku organizacja w powiecie białostockim zrzeszała już 370 kobiet. W ciągu następnego miesiąca (luty 1948 roku) przybyło zaledwie 4 nowe członkinie²⁴⁵. Funkcjonowanie LK w powiecie białostockim do końca 1947 roku opierało się głównie na działalności kół wiejskich LK²⁴⁶, w tym 50% członkiń stanowiły rolniczki, 24% gospodynie domowe, 24% robotnice, a tylko 2% inteligentki. Zdecydowana większość członkiń w powiecie białostockim ukończyła 35 rok życia (około 68% kobiet)²⁴⁷. Natomiast ogółem w województwie białostockim w listopadzie 1947 roku około 54% członkiń Ligi stanowić miały kobiety w wieku 18-35 lat²⁴⁸. Dane te budzą wątpliwości ze względu na informacje zawarte w sprawozdaniu za miesiąc grudzień 1947 roku, bowiem wykazano w nim, że członkinie w wieku 18-35 lat stanowiły prawie 36% ogółu. Stan procentowy kobiet powyżej 35 roku życia się nie zmienił i wynosił około 47% ogółu²⁴⁹. Najprawdopodobniej była to omyłka pisarska, która rzutuje na wiarygodność pozostałych, fragmentarycznie zachowanych materiałów źródłowych.

Według informacji zawartych w sprawozdaniu Wydziału Kobiecego KP PPR, w kwietniu 1947 roku na terenie powiatu białostockiego nie istniały miejskie koła LK. Działać miało jedno gminne koło LK w Gródku i pięć wiejskich kół m.in. we wsi Waliły gmina Gródek, Nowosady gmina Michałowo²⁵⁰. Dane te jednak nie są w pełni wiarygodne ponieważ nie podano w jakich jeszcze miejscowościach funkcjonować miały komórki LK. Ponadto analiza sprawozdań Wydziału Kobiecego przy KM PPR wskazuje, że w mieście Białystok w

²⁴³ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Olecku za miesiąc czerwiec 1948 r.*, k. 250.

²⁴⁴ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Olecku za miesiąc październik 1948 r.*, k. 252.

²⁴⁵ APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc luty 1947 rok*, k. 7; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc styczeń 1948 rok*, k. 36; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc luty 1948 rok*, k. 38.

²⁴⁶ Wśród 10 kół Ligi w powiecie białostockim 8 było powołanych we wsiach. Ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc styczeń 1948 r.*, k. 36.

²⁴⁷ Ibidem., k. 36.

²⁴⁸ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok*, k. 22.

²⁴⁹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 25.

²⁵⁰ APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc luty 1947 rok*, k. 7.

maju 1947 roku zrzeszonych było 3045 kobiet w 62 kołach, wśród których funkcjonowało 12 kół fabrycznych²⁵¹. Z założeń Wydziału Kobiecego KP PPR wynika, że działalność Ligi miała zostać rozszerzona o wieś Szymki, Barszczewo, Łupianka-Nowa, Jużkowy Gród. Natomiast w lipcu 1947 roku Zarząd Powiatowy SOLK zamierzał rozszerzyć działalność organizacji w miejscowości Knyszyn, Dojlidy, Choroszcz i Michałowo²⁵². Sugerować to może, że w powyższych miejscowościach nie istniały oddziały SOLK. Jednak ze sprawozdania SOLK za 1946 roku wynika, że już w 1946 roku powstały nowe koła Ligi w Tykocinie, Choroszczy Michałowie, Waliłach i Gołdapi²⁵³. Z informacji przesłanych przez Zarząd Powiatowy SOLK we wrześniu 1947 roku wynika, że istniało 1 koło gminne LK (w Gródku) oraz 9 kół wiejskich (Gródek, Zubry, Waliły, Swisłoczany, Starosielce, Klepacze, Zastawie i Goniądz)²⁵⁴. Dane zawarte w sprawozdaniu za miesiąc wrzesień stoją w sprzeczności z danymi zawartymi w sprawozdaniu za miesiąc listopad. Według tego ostatniego na terenie powiatu białostockiego w 1947 roku funkcjonować miało pięć kół LK, w tym dwa gminne, dwa wiejskie i jedno fabryczne, w których zrzeszonych było łącznie 320 członkiń²⁵⁵. Nie podano gdzie dokładnie funkcjonować miało koło fabryczne LK, a ponadto w następnych sprawozdaniach miesięcznych podkreślano brak działalności Ligi w fabrykach²⁵⁶. Różnica w sprawozdaniach mogła wynikać z faktycznego rozwiązania lub braku aktywności kół ujętych we wcześniejszym sprawozdaniu. Stan liczbowy organizacji również budzi zastrzeżenia. Z zachowanych sprawozdań KP PPR, do listopada 1947 roku, wyłaniał się

²⁵¹ APB, KW PPR w Białymstoku. sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy M.K. PPR w Białymstoku za miesiąc maj 1947 rok*, k. 34.

²⁵² Jak wynika z kolejnych sprawozdań założenie z lipca o utworzeniu koła LK w Dojlidach powtórzyło się również we wrześniu 1947 r., APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc luty 1947 rok* k. 8; ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1947 rok*, k. 10; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc lipiec 1947 rok*, k. 22; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc sierpień 1947 rok*, k. 25; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc wrzesień [19]47 rok*, k. 27.

²⁵³ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 21.

²⁵⁴ APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc wrzesień [19]47 rok*, k. 27.

²⁵⁵ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok*, k. 12. Według sprawozdania Zarządu Powiatowego LK za miesiąc lipiec 1947 r. organizacja w powiecie białostockim funkcjonować miała w 8 kołach wiejskich i 1 gminnym. Natomiast dane z sierpnia 1947 r. świadczą, że Liga funkcjonowała w Waliłach, Gródku, Zubrach, Swisłoczanach, Zastawie, Klepaczach i Starosielcach. Ibidem, *Sprawozdanie Powiatowego Zarządu Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc lipiec 1947 rok*, k. 22; ibidem, *Plan pracy Powiatowego Zarządu Ligi Kobiet w Białymstoku na miesiąc sierpień 1947 rok*, k. 24.

²⁵⁶ Ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 34.

systematyczny rozwój organizacji²⁵⁷. Jednak jak podano w sprawozdaniu Wydziału Kobiecego KP PPR w Białymstoku już w czerwcu 1948 roku liczebność członkiń Ligi miała zmniejszyć się do około 250 zrzeszonych w dziewięciu kołach, wśród których 64 było członkiniami PPR oraz 97 członkiniami Związku Samopomocy Chłopskiej. Mimo to współpraca ze Związkiem miała być bardzo słaba²⁵⁸. Liczebność organizacji kobiecej w październiku 1948 roku wzrosła do 280 członkiń. Jednak z oficjalnie niewiadomych przyczyn rozwiązano koło Ligi w Michałowie²⁵⁹, które miało zostać utworzone w listopadzie 1947 roku²⁶⁰. W grudniu 1948 roku funkcjonować miało już tylko 3 koła LK tj. w Gródku, Waliłach i Nowosadach²⁶¹.

Stan liczbowy członkiń SOLK w województwie białostockim w okresie od 1 lutego do 31 marca 1947 roku wskazywany w sprawozdaniach Referatów Kobięcych KP PPR jest rozbieżny z danymi ze sprawozdania Zarządu Wojewódzkiego SOLK w Białymstoku²⁶². Rozwój organizacji według sprawozdania Zarządu Wojewódzkiego SOLK przedstawia wykres nr 2.

²⁵⁷ Według sprawozdania Zarządu Powiatowego LK w Białymstoku w listopadzie 1947 r. (a także w grudniu 1947 r.) do organizacji zapisanych było około 370 kobiet zrzeszonych w 8 kołach wiejskich (w Waliłach, Zubrach, Swisłoczanach, Nowosadach, Starosielcach, Klepaczach, Zastawiu i Goniądzu) oraz 2 miejskich, które prawdopodobnie utożsamiano z gminnymi w Michałowie i Gródku. Ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok*, k. 32.

²⁵⁸ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR w Białymstoku*, k. 17.

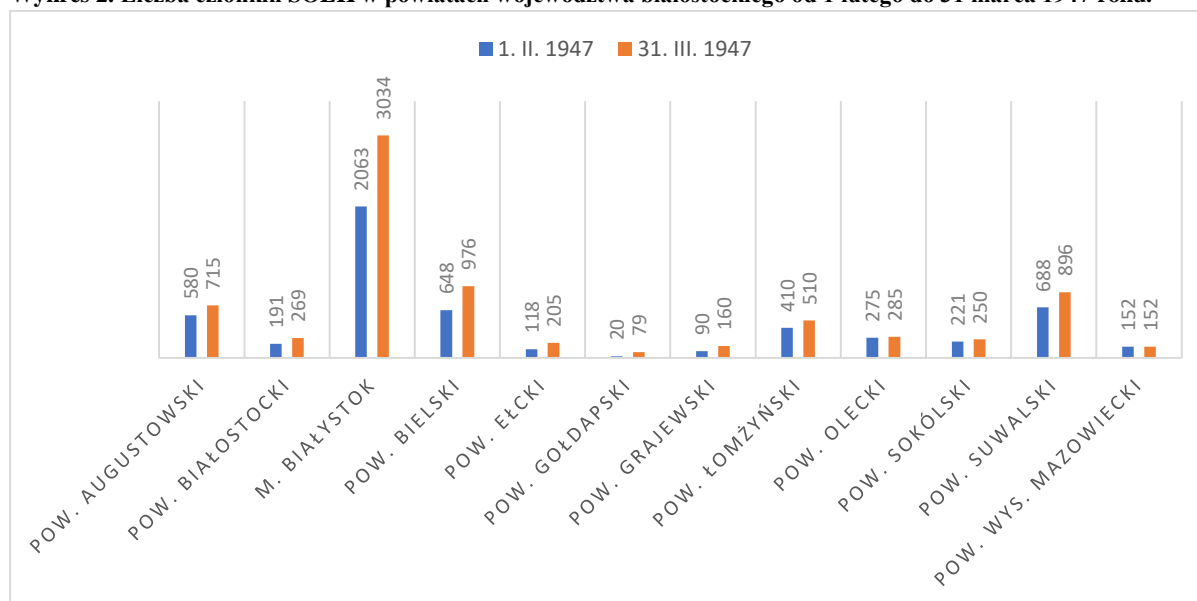
²⁵⁹ „Natomiast w Michałowie Liga Kobiet została rozwiązana, pozostało 12 kobiet, przyczyna rozwiązania jest nie do zrozumienia”. Ibidem, *Sprawozdanie ogólne Wydziału Kobiecego od miesiąca października do czasu obecnego*, k. 19; ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 20v-21.

²⁶⁰ Ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok*, k. 32.

²⁶¹ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 20.

²⁶² APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku od 1 lutego do 31 marca 1947 roku*, k. 14.

Wykres 2. Liczba członkiń SOLK w powiatach województwa białostockiego od 1 lutego do 31 marca 1947 roku.

Źródło: APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku od 1 lutego do 31 marca 1947 roku*, k. 14.

Do marca 1947 roku na terenie województwa białostockiego powstało 11 zarządów powiatowych SOLK i jeden zarząd miejski oraz 168 kół terenowych, w których zrzeszonych miało być około 7 530 kobiet. Ogólna liczba członkiń SOLK w kraju w tym okresie wynosiła ponad 193 400 kobiet²⁶³. Oznaczało to, że kobiety z województwa białostockiego stanowiły zaledwie około 4% wszystkich członkiń organizacji z poziomu kraju. Największą liczebność członkiń w tym okresie odnotowano w województwie warszawskim, które wraz z miastem Warszawa zrzeszało 34 500 kobiet (w tym w samej Warszawie 19 500), na drugim miejscu województwo łódzkie, które wraz z miastem Łódź zrzeszało blisko 31 900 kobiet (w tym w samej Łodzi 22 000), na trzecim miejscu województwo katowickie, które zrzeszało około 19 870 kobiet, a na czwartym miejscu województwo szczecińskie, które zrzeszało około 17 190 kobiet. Każde z pozostałych województw zrzeszały poniżej 10 000 członkiń SOLK²⁶⁴.

Według sprawozdania Wydziału Kobiecego KW PPR w Białymstoku w grudniu 1947 roku SOLK w województwie białostockim zrzeszać miała ponad 7 730 członkiń w 150 kołach (42 zakładowych, 84 terenowych i 22 wiejskich). Wśród członkiń 55% stanowić miały

²⁶³ AAN, MPIOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 roku i od 27 maja 1947 roku do 15 czerwca 1947 roku*, k. 36.

²⁶⁴ Ibidem.

gospodynie domowe miejskie, 22% robotnice, 12% inteligentki i 11% gospodynie wiejskie²⁶⁵. Zaś w listopadzie 1948 roku liczba członkiń wzrosnąć miała do około 9 680 kobiet zrzeszonych w 207 kołach²⁶⁶.

I.4. Kierunki rozwoju Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet

Kierunki rozwoju organizacji i sposoby ich realizacji już w pierwszych latach powojennych zostały zawarte m.in. w *statucie* oraz w *Deklaracji ideowej Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*²⁶⁷. Szeroki zakres działalności określony w *Deklaracji* zawierał hasła, pod którymi podpisać się mogła większość kobiet w powojennej Polsce. Wśród nich było m.in.: *walka o stały i sprawiedliwy pokój światowy, oparty na zasadach demokratycznych, obrona praw i interesów kobiety i rodziny, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb dziecka, wychowanie świadomej swych praw i obowiązków w stosunku do Ojczyzny i społeczeństwa obywatelki oraz czynny udział w pracy Państwa i w jego odbudowie*²⁶⁸. *Deklaracja* odnosiła się do praw kobiet, głównie matek i kobiet pracujących zawodowo²⁶⁹. Wielopłaszczyznowa działalność SOLK wśród kobiet z różnych środowisk miała przekonać je do słuszności istnienia i użyteczności organizacji kobiecej²⁷⁰.

Wymienione wyżej kierunki aktywności jasno wskazywały na dwutorowość działania organizacji kobiecej, tj. działalność polityczną i działalność socjalną. Aspekty te miały być realizowane poprzez organizację kół terenowych Ligi oraz prowadzenie placówek społeczno-wychowawczych i zarobkowych dla kobiet, organizowanie różnego rodzaju kursów zawodowych, *czuwanie nad projektami ustaw, dekretów, rozporządzeń itp. i stosowaniem ich w życiu codziennym* oraz powołanie w przyszłości Naukowego Instytutu Gospodarstwa Domowego, który opracowałby zasady zdrowego żywienia i nowoczesne formy i metody

²⁶⁵ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 79.

²⁶⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PPR w Białymstoku za m-c listopad [1948 r.]*, k. 107.

²⁶⁷ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, 1945 r.*, k. 1-3; AAN, SOLK, sygn. 888, *Deklaracja ideowa Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 8-10.

²⁶⁸ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 309.

²⁶⁹ M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 37.

²⁷⁰ N. Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w latach 1945-1960*, Warszawa 2015, s. 102; M. Dajnowicz, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju...*, s. 60; eadem, „*Walka o pokój*”..., s. 413; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 51-76.

funkcjonowania gospodarstwa domowego²⁷¹. Jak informowano w maju 1948 roku na łamach „Białostockiego Dziennika Ludowego” powołany staraniem Ligi Instytut Gospodarstwa Domowego miał przyczynić się do wyzwolenia kobiety z niewolnictwa średniowiecznych metod pracy w domu, skracając czas potrzebny do wykonania czynności związanych z gospodarstwem domowym²⁷².

I.4.1. Działalność polityczna

W sposób szczególny członkinie SOLK włączyły się propagowanie udziału kobiet w referendum 30 czerwca 1946 roku oraz w wyborach do Sejmu Ustawodawczego 1947 roku²⁷³. Działania poprzedzające głosowanie, tj. organizowanie wieców, masowa agitacja domowa prowadzona w mieszkaniach wyborców oraz kolportaż prasy i odezwo do narodu, koncentrowały się na rozpowszechnianiu w społeczeństwie propagandy politycznej upowszechniającej udział w głosowaniu²⁷⁴.

²⁷¹ Instytut Gospodarstwa Domowego funkcjonował w latach 1947-1951. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, 1945 r.*, k. 1-2; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 313; I.E. Naguszewska, *op. cit.*, s. 166.

²⁷² *Nie chcemy gospodarować tak, jak nasze prababki*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 93 z dnia 22 maja 1948 r., s. 9.

²⁷³ „Na terenie Białostoczczyzny kampania przed referendum ludowym rozwijała się z dużym rozmachem. Pracami przygotowawczymi kierował Międzypartyjnym Wojewódzki Komitet Wyborczy, w skład którego wchodził przedstawiciele PPR, PPS, SL, SD, związków zawodowych, ZSCh, organizacji młodzieżowych i Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet”. Cytat za: A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 53. Zob. A. Pasko, *Kulisy władzy ludowej w województwie białostockim (1948-1956). Organizacja, główne kierunki działania KW PZPR*, Białystok 2002, s. 18-47; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok*, k. 23-24; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Opieki Społecznej przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 26-27; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kulturalno-Oświatowego Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 29; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 311-312.; A. Paczkowski, *Zdobycie władzy 1944-1947*, Warszawa 1993, s. 55-56; H. Gnatowska, *PPR w woj. białostockim 1944-1948. Rozwój i działalność*, Warszawa 1979, s. 154-155; T. Mołdawa, *Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej 1947-1952*, [w:] *Historia Sejmu Polskiego. T. III Polska Ludowa*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 1989, s. 92-143.

²⁷⁴ Zarząd Główny SOLK w ramach rozpowszechniania udziału w wyborach do Sejmu wydał: „1. pogadankę dla szkół o głosowaniu ludowym, 2. odezwę ogólnokrajową o nakładzie 50 000 egz., 3. Slogany w nakładzie 300 000 egz., 4. deklaracje, kolportowaną we wszystkich pismach krajowych, 5. Nr „Kobiety dzisiejszej” poświęcony sprawom referendum. W skalach wojewódzkich wydano następujące odezwy: 1. Do kobiet Pomorza, 2. Apel do wszystkich kobiet Wielkopolski, 3. Do kobiet Warszawy, 4. Do kobiet woj. białostockiego, 5. Woj. warszawskie nr „Pracy Kobiet” poświęcony sprawom referendum” AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 19-22; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Kom. Woj. PPR w Białymstoku za okres od 1 kwietnia 1946 r.*, k. 57-58; AIPN w Warszawie, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie, sygn. IPN BU 15555/119, *Kobieto polska!*, k. 55; B. Nowak, *op. cit.*, s. 71-74; M. Dajnowicz, „*Walka o pokój*”..., s. 413; eadem, *Główne kierunki działalności...*, s. 583; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 55-56; A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 210-211; A. Chłosta-Sikorska, *Polityczne uczestnictwo kobiet w zjazdach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z lat 1980-1986. Zarys problematyki*, [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII-XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 391.

Ponadto członkinie Ligi brały aktywny udział w innych inicjatywach np. sprzątały lokale wyborcze i pełniły funkcje członka komisji wyborczej²⁷⁵. We wszystkich wojewódzkich i około 300 powiatowych Komitetach Wyborczych Bloku SD utworzono Wydziały Kobiectwo, w których przeszkolono ponad 3000 kobiet, których zadaniem było prowadzenie dalszej propagandowej agitacji wyborczej²⁷⁶. Ponadto w Sejmie Ustawodawczym wśród 444 posłów znalazło się 26 kobiet, spośród których minimum 9 przynależało do Ligi²⁷⁷. Tematyka wyborów do Sejmu Ustawodawczego poruszana była w pierwszym numerze biuletynu informacyjnego LK „Nasza Praca”, który Zarząd Główny rozpoczął wydawać w marcu 1947 roku. Po zakończeniu wyborów do Sejmu Ustawodawczego podkreślano silne poparcie narodu dla wybranego parlamentu i zatwierdzonego rządu, które miały wzmocnić bezpieczeństwo Polaków oraz zrealizować założenia planu 3-letniego zwanego „planem sytości”. Propagandowy charakter artykułów publikowanych na łamach biuletynu „Nasza Praca” podkreślał konieczność zmian ustawodawczych w państwie polskim oraz zapewniał o słuszności wyboru na prezydenta Bolesława Bieruta, określając go mianem „wielkiego i szlachetnego demokrata”. Pomijając treści propagandowe biuletyn stanowił źródło informacji na temat ówczesnej sytuacji politycznej. Jego edukacyjny charakter pozwalał członkiniom LK zrozumieć m.in. zasady funkcjonowania państwa. Liderki informowały bowiem o zmianach konstytucyjnych oraz ustawowych. Najbardziej popularne w 1947 roku były wiadomości dotyczące tzw. Małej Konstytucji. Pisano: *Mała Konstytucja za podstawę ustroju Rzeczypospolitej przyjmuje Konstytucję marcową, zasady Manifestu P.K.W.N. z dnia 22 lipca 1944 r. oraz wyniki ostatniego Referendum, które zatwierdziło reformy polityczne i społeczne. Projekt ustawy określa, że najwyższym organem Rzeczypospolitej Polskiej są: w zakresie władzy wykonawczej – Prezydent Rzeczypospolitej wybrany na przeciąg 7 lat; Rada Państwa składająca się z Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Marszałka Sejmu i Wicemarszałków oraz Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, a w czasie wojny także Naczelnego Dowódcy Wojsk*

²⁷⁵ AAN, MPiOS, sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 19-20; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR w Augustowie*, k. 8; ibidem, *Wykaz członkiń partii, które brały aktywny udział w akcji wyborczej pow. Augustów*, k. 9; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z Białegostoku*, k. 6; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 285, *Zaświadczenie z dnia 5 grudnia 1957 r.*, k. 27; *Referendum*, „Praca Kobiet. Biuletyn Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet. Zarząd Województwa warszawskiego” 1946, nr 3-4, s. 1-2.

²⁷⁶ Ogółem w „Komisjach Obwodowych brało udział około 2 tysiące kobiet. W Komitetach Obywatelskich i Brygadach Propagandowych pracowało przeszło 10 000 członkiń Ligi. [...] w wiecach kobiecych, organizowanych przez Ligę, wzięło udział przeszło pół miliona kobiet”. E. Orłowska, *Nasz udział w wyborach*, „Nasza Praca” 1947, nr 1, s. 26; M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 298-299; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 312.

²⁷⁷ A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 210-213.

*Polskich; Rząd Rzeczypospolitej w zakresie wymiaru sprawiedliwości – niezawisłe sądy*²⁷⁸. Apelowano do członkiń Ligi w terenie, o rozpowszechnianie wśród kobiet wiedzy i informacji na tematy polityczne.

Zaangażowanie Ligi w akcje wyborczą 1946 roku i 1947 roku powodowało pewien rozłam wśród jej członkiń²⁷⁹. Niektóre kobiety uważały bowiem, że organizacja kobieca nie powinna angażować się w działania polityczne, *akcja upowszechniania głosowania ludowego jest akcją polityczną, która może wpłynąć ujemnie na umasowanie naszej organizacji, może nadać jej oblicze organizacji podobnej w swym założeniu do stronnictw politycznych*²⁸⁰. Przedstawicielka Zarządu Wojewódzkiego SOLK w Białymstoku – Zofia Brzozowska uważała, że: *Statut nasz głosi, że jesteśmy organizacją demokratyczną, pokojową, lecz bezpartyjną i apolityczną. Przedstawicielki Głównego Zarządu podkreślają, że polityczną pracą winny prowadzić partie polit[yczne]. Rozumiem doskonale, że jako organiz[acja] społeczna, bez polityki wielkiej, gabinetowej, mamy wiele do zrobienia. Lecz nie zgadzam się na takie postawienie sprawy przez członka Zarz[ądu] Głównego posłankę [nazwisko nieczytelne – A.Z.] (PPS). Dosłownie: „Liga Kobiet nie przyjmie żadnego propagandowego stanowiska wobec wyborów, a tylko ograniczy się do dania kandydatek na listy wyborcze”*²⁸¹.

Zarząd Główny SOLK nie zrezygnował jednak z udziału w utrwalaniu działań propagandowych²⁸². Analiza sprawozdania z działalności SOLK w województwie białostockim w 1946 roku wskazywała, że wiece propagandowe organizowane w związku z referendum wpłynęły pozytywnie na rozwój liczebny organizacji w terenie. W ich efekcie powołano koła terenowe Ligi w Tykocinie, Choroszczu, Gródku, Michałowie, Waliłach i Gołdapi²⁸³.

Ponadto propagowano włączanie się członkiń Ligi do pracy w Radach Narodowych, w których *kobieta mogła dużo zrobić*. Podkreślano, że Liga jako organizacja społeczna zgodnie z ustawą z dnia 11 września 1944 roku *o organizacji i zakresie działania rad narodowych (Dz. U. z 1944 roku nr 5 poz. 22) [...] ma prawo wysuwać swoje członkinie na stanowisko*

²⁷⁸ S. Dłuska, *Po wyborach*, „Nasza Praca” 1947, nr 1, s. 4.

²⁷⁹ M. Dajnowicz, „Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet” jako..., s. 74; eadem, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 297; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 311-312; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 60; M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 35-36.

²⁸⁰ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 21.

²⁸¹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 13v; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 60.

²⁸² AAN, MPiOS sygn. 323, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 1-2.

²⁸³ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z Białegostoku*, k. 5-6.

radnych²⁸⁴. W związku z tym zachęcano kobiety do wstępowania do rad narodowych w celu poprawy sytuacji kobiet w danym regionie. Jednocześnie wskazywano przykłady dziedzin najczęściej przypadających kobietom (komisja opieki społecznej, komisja oświatowa i kontroli społecznej) i tłumaczono czytelniczkom w jaki sposób mogą one przedstawiać swoje wnioski podczas głosowania rady narodowej. Namawiano do zerwania z nieśmiałością kobiet i aktywnej walki o lepsze jutro kobiet i ich rodzin²⁸⁵. Na terenie województwa białostockiego do 30 września 1946 roku członkinie Ligi należały do Gminnych Rad Narodowych jedynie w gminie Hajnówka, Białowieża i Gródek²⁸⁶.

Jednocześnie organizacja włączała się w obchody świąt i rocznic państwowych np. 8 marca, 1, 3 i 9 maja, 22 lipca²⁸⁷. W sposób szczególny LK promowała święto „wyzwolonej kobiety polskiej”, tj. Międzynarodowy Dzień Kobiet obchodzony od 1910 roku dnia 8 marca. Organizacja w 1946 roku wydała z tej okazji znaczki pocztowe z „gołąbką pokoju”, pojawiały się artykuły prasowe i audycje radiowe poświęcone temu świętu, a oddziały terenowe organizowały liczne uroczyste akademie i wiece oraz spektakle teatralne. Jak informowano w sprawozdaniu za 1946 rok, wszystkie kobiety doceniane były za swój trud i pracę poprzez symboliczny kwiatek, a niektóre kobiety cieszyć się mogły nawet z premii w pracy²⁸⁸. Święto kobiet było okazją do podkreślania ich roli w walce o wolność Ojczyzny, równość praw i pokój na świecie. Liga zgodnie z zaleceniami ŚDFK ukazywała trud codziennej pracy kobiet. Ponadto w 1947 roku opublikowała list ŚDFK, w którym Federacja Kobiet wzywała wszystkie kobiety, by dzień 8 marca był dniem jedności *dla wyniszczenia resztek faszyzmu, dla rozwoju demokracji, dla ustanowienia stałego pokoju, dla obrony naszych praw. Aby zapewnić naszym dzieciom przyszłość w świecie radości i pokoju*²⁸⁹. Podobny charakter miały obchody Dnia Matki²⁹⁰. Prócz licznych akademii odbywało się „premiowanie matek”, a w Legnicy (województwo dolnośląskie) otwarto sierociniec dla 40

²⁸⁴ H. Kurkowska, *Kobiety w Radach Narodowych*, „Nasza Praca” 1947, nr 1, s. 7.

²⁸⁵ Ibidem.

²⁸⁶ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 11v.

²⁸⁷ Ibidem, k. 12; *1 maja*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 3-6; A. Daszewska, *Pokłosie 8 marca*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 7-11; *Okólnik nr 14*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 28-29; *Święto Odrodzenia*, „Nasza Praca” 1948, nr 7, s. 3-7.

²⁸⁸ AAN, MPiOS, sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 17-18; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 296, *8-my Marca – Dzień Kobiet*, k. 1-4.

²⁸⁹ *8 marca dzień wszystkich kobiet świata*, „Nasza Praca” 1947, nr 1, s. 7.

²⁹⁰ *Święto matki*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 3-7; *Święto Matki*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 105 z dnia 3 czerwca 1948 r., s. 5.

dzieci, których rodzice zginęli podczas II wojny światowej²⁹¹. W Białymstoku Zarząd Wojewódzki SOLK przy współpracy z PCK rozdał matkom paczki z Administracji Narodów Zjednoczonych do Spraw Pomocy i Odbudowy (UNRA) (410 sztuk), a 12 matek otrzymało również wsparcie pieniężne²⁹². Zarząd SOLK zadbał również o rozpowszechnienie obchodów tego święta matek w regionie i poinformował rozgłośnię Polskiego Radia²⁹³. Jednak według protokołu z posiedzenia Wydziału Kobiecego KW PPR obchody święta kobiet w 1947 roku w Białymstoku były nieudane ze względu na liczne niedociągnięcia organizacyjne: *złe wygłoszony referat, czytany był b. cicho [...]. Część artystyczna była b. skąpa i niedostosowana do treści akademii. [...] Przygotowanie referatu wzięła na siebie to[w.] Wenclikowa, zadania tego nie wykonała oprócz tego nie była nawet obecna na akademii*²⁹⁴. W 1948 roku zalecano członkiniom Ligi w terenie powołanie Komitetów Obchodów Międzynarodowego Dnia Kobiet, którego zadaniem było podkreślenie znaczenia kobiet w odbudowie kraju i rozpowszechnienie tej wiadomości w regionie i kraju za pomocą radia i prasy. Ponadto 8 marca należało odznaczyć kobiety najbardziej aktywne w budowie socjalistycznej Ojczyzny²⁹⁵. Święto kobiet uważano za *moment rachunku sumienia, podsumowania osiągnięć, nakreślenia sobie nowych [kierunków – A.Z.]*²⁹⁶. W 1948 roku Dzień Kobiet w województwie białostockim miał być obchodzony *pod znakiem wzmoczenia wydajności pracy. Poprzedził go tydzień propagandowy, w czasie którego odbywać się miały wiece w fabrykach i w urzędach oraz zebrania informacyjne w ośrodkach wiejskich*²⁹⁷.

²⁹¹ „Premiowanie [matek – A.Z.] miało różnoraki charakter i zasięg, premie dawano w postaci pieniędzy i w naturze (premie odzieżowe i żywnościowe). Ogólna liczba premiiowanych matek wynosi około 4 000” AAN, MPiOS, sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 19.

²⁹² Według ustaleń Agnieszki Stasiewicz kobiety z województwa białostockiego zapisywały się do SOLK by mieć pierwszeństwo w przydziale towarów z UNRA. Bowiem „nierzadko też działalność Ligi na danym terenie ograniczała się wyłącznie do pracy w Komisji Rozdzielczej UNRA”. Brak możliwości pozyskania towarów bez kolejki i zmniejszenie się dostaw powodowało występowanie kobiet z SOLK. A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 64. Zob. M. Markiewicz, *Konflikty społeczne wokół świadczeń rzeczowych w Polsce w latach 1944-1946. Przykład Białostoczczyzny*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 4, s. 111; J. Kaliński, *Wpływ sytuacji rynkowej na warunki bytowe ludności. Lipiec 1946- grudzień 1948*, „Kwartalnik Historyczny” 1969, R. 76, nr 2, s. 319-335; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 62.

²⁹³ Wsparcia finansowego w wysokości 5 tys. zł udzielił Urząd Wojewódzki. APB, KW PPR, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 12v.

²⁹⁴ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 293, *Protokół z odbytego posiedzenia Wydziału Kobiecego przy Kom. Woj. PPR w Białymstoku z dnia 11 marca 1947 r.*, k. 19-20.

²⁹⁵ *Okólnik nr 1 w sprawie obchodu Międzynarodowego Dnia Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 24-25; *Okólnik nr 2 o odznaczeniach kobiet w dniu 8 marca*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 25-26; *Okólnik nr 4 w sprawie Międzynarodowego Dnia Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 26-28.

²⁹⁶ *8 marca Międzynarodowy Dzień Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 6; A. Daszewska, *Pokłosie 8 marca*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 7-11.

²⁹⁷ *Obrazy S.O. Ligi Kobiet przed międzynarodowym świętem Dnia Kobiet*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 17, z dnia 25 lutego 1948 r., s. 8.

Organizowane przez organizację obchody Dnia Kobiet czy Dnia Matki były doskonałą okazją do werbowania kobiet w szeregi LK²⁹⁸.

Dużą aktywnością wykazały się członkinie organizacji również w kampanii na rzecz odbudowy Warszawy. Kobiety nie tylko organizowały zbiórki pieniędzy na ten cel, ale także osobiście brały udział w odgruzowywaniu zniszczonej stolicy²⁹⁹. Jak zauważył Adam Miodowski, dzięki zaangażowaniu się Ligi w takie akcje, organizacja zyskiwała wizerunkowo³⁰⁰. W województwie białostockim we wrześniu 1946 roku urządzano kwesty i zabawy, z których dochód w całości przeznaczano na odbudowę stolicy. W Białymstoku zebrano wówczas prawie 14 tys. złotych, w Olecku 30 tys. złotych, w Hajnówce 4 tys. złotych³⁰¹. Do 1948 roku województwo białostockie przeznaczyć miało na ten cel łącznie ponad 83 tys. złotych³⁰².

Jednym z najbardziej rozpowszechnianych haseł propagandowych w czasie działalności SOLK, ale także w późniejszym okresie, była „walka o pokój”³⁰³. Odwołując się do wydarzeń II wojny światowej wskazywano na niebezpieczeństwa i trudności, jakie niesie ze sobą wojna. Na łamach „Naszej Pracy” wskazywano na ważną rolę Związku Radzieckiego, podkreślano jego zasługi w pokonaniu nazistowskich Niemiec i utrwalaniu pokoju i bezpieczeństwa w Polsce i na świecie. W pierwszych powojennych latach utrwalanie pokoju poruszane było nie tylko w związku z działalnością ŚDFK, ale także w wyniku aktualnej wówczas międzynarodowej sytuacji politycznej, tj. uchwalenie Traktatu Pokojowego z Niemcami, wojna domowa w Grecji, Hiszpanii, Francji. Liga solidaryzowała się z kobietami z tych krajów³⁰⁴. Propagowano myśl, że największe zagrożenie dla pokoju na świecie stanowił faszyzm, z którym należało walczyć³⁰⁵. Poparcie dla kobiet walczących lub prześladowanych w innych krajach wyrażano w różny sposób. Jednym z nich było

²⁹⁸ A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 70.

²⁹⁹ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 24-25; *Liga Kobiet na odbudowę Warszawy*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 26-27; *Kobieta buduje*, „Nasza Praca” 1948, nr 8-9, s. 20-22.

³⁰⁰ A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur...*, s. 173.

³⁰¹ Inne zarządy powiatowe SOLK nie nadesłały wiadomości na ten temat do ZW SOLK w Białymstoku. APB, KW PPR, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa Białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 13.

³⁰² *Liga Kobiet na odbudowę Warszawy*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 26-27.

³⁰³ *Robimy bilans*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 3; *Realizujemy III etap współzawodnictwa Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1949, nr 7-8, s. 11-15; M. Dajnowicz, „*Walka o pokój*”..., s. 409-421;

³⁰⁴ W 1948 r. odnotowano rozwiązanie w Grecji 19 organizacji kobiecych. *Organizacje Kobiety w Grecji Walczącej*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 10-11; *Na walczące kobiety francuskie*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 22; M. Dajnowicz, „*Walka o pokój*”..., s. 414-415.

³⁰⁵ *Głos kobiet w sprawie pokoju z Niemcami*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 6-8; O. Tomaszewska, *Pomoc dla pracującego ludu Francji*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 22-24; *Okólnik nr 38 O Funduszu Pomocy Walczącej Francji*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 24; M. Dajnowicz, „*Walka o pokój*”..., s. 409-421.

organizowanie zbiórek pieniędzy³⁰⁶. Akcja „walki o pokój” nasilała się zwłaszcza podczas obchodów Dnia Kobiet. W 1948 roku z tej okazji ŚDFK wystosowała *Apel* do wszystkich kobiet świata o współpracę na rzecz pokoju i równouprawnienia kobiet³⁰⁷. Jak podkreślono w uchwale Plenum Zarządu Głównego LK z dnia 12 stycznia 1949 roku, dotychczasowa działalność organizacji koncentrowała się na uzyskaniu *pełnego i rzeczywistego równouprawnienia kobiety pracującej w Polsce, szczęśliwego i dostatniego dzieciństwa naszych dzieci, o kulturę i oświatę dla jak najszerszych mas, a nade wszystko o pokój – pierwszy warunek naszej pomyślności i szczęścia naszych ognisk domowych*³⁰⁸. Pod hasłem „walki o pokój” przebiegały również obchody Dnia Kobiet w 1949 roku³⁰⁹.

W początkowym okresie rozwoju organizacji kobiecej w Polsce podkreślano reprezentatywność w niej wszystkich kobiet. Zjednoczenie członkiń przedwojennych organizacji kobiecych oraz kobiet biernych dotąd społecznie i zawodowo, pozwoliło LK zająć główne miejsce w rozwoju ruchu kobiecego w Polsce. Masowość organizacji i poparcie dla niej władz partyjnych stały się podstawą przedstawicielstwa ogółu kobiet polskich również na arenie międzynarodowej.

Wśród aspektów działalności SOLK była jednocześnie współpraca ze ŚDFK w celu utrzymania pokoju w Europie i na świecie³¹⁰. *Przodujące kobiety w rozmaitych zakątkach świata tworzyły swe organizacje i zjechały się w listopadzie 1945 r. na swój I Kongres do Paryża*³¹¹, gdzie połączyły się w *Światową Demokratyczną Federację Kobiet*³¹².

³⁰⁶ *Na więźniarki hiszpańskie*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 30; *Kobiety polskie pomagają walczącym o wolność*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 27.

³⁰⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2448, *Wstęp do Manifestu w obronie pokoju uchwalonego przez II Kongres Światowej Demokratycznej Federacji Kobiet w Budapeszcie*, k. 14-16; *ibidem*, *II Światowy Kongres Kobiet. Manifest w obronie pokoju*, k. 16v-18; *Światowa Demokratyczna Federacja Kobiet do Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 7-8; *Apel*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 8-10; „*Nie chcemy wojny*”. *Rezolucja Zjazdu Nauczycielek - członkiń Ligi Kobiet*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 114 z dnia 12 czerwca 1948 r., (b.n.s.); *Kobiety białostockie obradują*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 146 z dnia 16 lipca 1948 r., s. 4.

³⁰⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2448, *Uchwała Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet. 12 stycznia 1949 r.*, k. 19.

³⁰⁹ O. Tomaszewska, *Osiągnięcia Ligi Kobiet – 8 marca*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 17-20.

³¹⁰ W 1946 roku do Polski przyjechały delegatki ze Związku im. Marii Konopnickiej we Francji. Polskie emigrantki objeżdżyły miasta wojewódzkie w Polsce, skutkiem czego miał być wzrost liczebności członkiń Ligi Kobiet w Polsce. Więcej zob. AAN, MPiOS sygn. 323 *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 23; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z dotychczasowej akcji w związku z nadchodzącą Sesją Komitetu Wykonawczego ŚDFK*, k. 17-18; *ibidem*, *Rezolucja*, k. 19; *ibidem*, *Sprawozdanie z przeprowadzonej akcji przygotowawczej w związku z Sesją Komitetu Wykonawczego ŚDFK w Sztokholmie, na terenie woj. Białostockiego*, k. 20-21; *Sprawozdanie z Akcji Przygotowawczej przed Sesją Komitetu Wykonawczego Światowej Demokratycznej Federacji Kobiet*, „Nasza Praca” 1947, nr 7-9, s. 27-31.

³¹¹ II Kongres odbył się w 1948 r. w Budapeszcie, III Kongres w 1953 r. w Kopenhadze, IV Kongres w 1958 r. w Wiedniu, V Kongres w 1963 r. w Moskwie, VI Kongres w 1969 r. w Helsinkach. Zob. *Gdyby rządziły światem...*, „Zwierciadło” 1969, nr 24, s. 3; *Po Światowym Kongresie Kobiet. W Helsinkach mówiono o pokoju*, „Zwierciadło” 1969, nr 28, s. 3; M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 46.

Przewodniczącą ŚDFK została wybrana Eugénie Cotton z Francji, pierwszą wiceprzewodniczącą – Passionaria z Hiszpanii, drugą wiceprzewodniczącą – Nina Popowa z ZSRR, trzecią wiceprzewodniczącą – Jina Weltfish reprezentująca „Kongres Kobiet Amerykańskich”, a sekretarzem generalnym została Marie Claud Vailland-Couturier z Francji. Wybrane na I Kongresie przedstawicielki światowego ruchu kobiecego dawać miały gwarancję i być symbolem *niezlomnej woli kobiet do walki o lepszą przyszłość dla swych dzieci, o świetlane jutro dla całej ludzkości, jutro bez wojen, bez wyzysku człowieka nad człowiekiem*³¹³. Międzynarodowa organizacja kobieca miała istotny wpływ na rozwój ruchu kobiecego na świecie. Jej działalność koncentrowała się głównie na zwalczaniu faszyzmu, promowaniu pokoju na świecie oraz szeroko rozumianej poprawie sytuacji kobiet i dzieci, w tym równości ekonomicznej³¹⁴. Od 1945 roku siedzibą międzynarodowej organizacji był Paryż, jednak w latach 1951-1991 organizacja przeniosła się do Berlina Wschodniego, co było efektem wojny w Korei i Wietnamie. W organizacji tej przeważały kobiety radzieckie, które starały się upowszechnić socjalistyczny model emancypacji kobiet. Według ustaleń Yuli Gradskej miało to wpłynąć negatywnie na rozwój międzynarodowego ruchu kobiecego, który stanowił jakby odzwierciedlenie podziału geopolitycznego. Federacja kobieca w okresie zimnej wojny zabiegała o rozszerzenie kręgu krajów członkowskich również z Afryki, Azji i Ameryki Łacińskiej³¹⁵.

Podczas I Kongresu ŚDFK zwrócono uwagę nie tylko na konieczność walki z faszyzmem i utrwalania pokoju na świecie, ale także na trudną sytuację ekonomiczną, prawną i społeczną ówczesnych kobiet. Sytuację tę zamierzano zmienić poprzez walkę o faktyczne polityczne i ekonomiczne równouprawnienie kobiet³¹⁶. Idee i hasła głoszone przez Federację Kobiet szerzone były przez członkinie LK na terenie całej Polski. I Kongres kobiet w Paryżu spopularyzowany został poprzez prelekcje, spotkania i artykuły prasowe uświadamiające rzesze kobiet czym jest ŚDFK, kim są jej przedstawicielki oraz jakie cele sobie stawiają³¹⁷. Wśród działań podejmowanych przez członkinie SOLK w ramach Federacji Kobiet w pierwszym roku jej istnienia było m.in. walka o wolność Hiszpanii, sprawa denazyfikacji

³¹² E. Orłowska, *Rola i zadania ruchu kobiecego w chwili obecnej*, Warszawa [b.r.w.], s. 4; A. Miodowski, *Działalność zagranicznych ruchów kobiecych...*, s. 146.

³¹³ AAN, SOLK sygn. 888, *Światowa Demokratyczna Federacja Kobiet. Rezolucja Światowego Kongresu Kobiet w sprawie dziecka i wychowania*, k. 24-25; E. Orłowska, *Rola i zadania ruchu kobiecego...*, s. 5.

³¹⁴ M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 45-50, 55.

³¹⁵ Y. Gradszkova, *Women's international Democratic Federation, the 'Third World' and the Global Cold War from the late-1950s to the mid-1960s*, „Women's History Review” 2020, vol. 29, no. 2, s. 271-273.

³¹⁶ AAN, SOLK sygn. 888, *Światowa Demokratyczna Federacja Kobiet. Rezolucja Światowego Kongresu Kobiet o sytuacji prawnej, ekonomicznej i społecznej kobiet*, k. 28-29.

³¹⁷ AAN, MPiOS, sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 17, 23.

Niemiec oraz ogólna sytuacja dzieci i ich wychowanie³¹⁸. Problematykę tę podejmował Komitet wykonawczy międzynarodowej organizacji kobiecej, który co 6 miesięcy organizował zebrania w poszczególnych stolicach państw członkowskich. Czwarte spotkanie odbyło się w Sztokholmie. Podsumowano wówczas, że ŚDFK zrzeszała 80 milionów kobiet z 48 krajów świata, bez względu na różnice religijne, rasowe czy polityczne³¹⁹. Instruktorzy Ligi w związku z sesją komitetu wykonawczego ŚDFK w Sztokholmie, przeprowadzić miały na terenie województwa białostockiego 70 zebrań propagujących idee Federacji, w których udział wzięło blisko 10 250 osób. W efekcie tego w szeregi organizacji wstąpić miało 200 nowych członkiń³²⁰. Umasowienie LK miało wpłynąć bezpośrednio na umasowienie ŚDFK, a w efekcie tego ta ostatnia winna uzyskać większe znaczenie podczas obrad ONZ *dotychczas* [ŚDFK – A.Z.] *nie miała głosu decydującego lecz tylko doradczy nawet w sprawach kobiecych poruszanych na forum ONZ*³²¹.

Działalność międzynarodowa SOLK w ramach ŚDFK oraz ONZ, a także współpraca z organizacjami kobiecymi innych państw, pozwalała polskiej organizacji kobiecej zająć istotne miejsce w ruchu kobiecym. Współpraca z m.in. ŚDFK, ONZ, Związkiem Kobiet Francuskich, Antyfaszystowskim Frontem Kobiet Radzieckich, Bułgarskich czy Jugosławii, pozwalała rozbudować Wydział Zagraniczny zorganizowany przy Zarządzie Głównym SOLK³²². Zadaniem Wydziału miało być utrzymywanie dobrych relacji i współpracy z organizacjami kobiecymi na świecie. Ważnym zagadnieniem było również prowadzenie kół Ligi poza granicami kraju³²³. Często informowano członkinie LK o wyjazdach zagranicznych oraz przyjazdach delegatek z innych państw demokratycznych. Za najważniejsze uważano wizytacje przedstawicielek organizacji kobiecych ze Związku Radzieckiego i krajów

³¹⁸ Członkinie Ligi Kobiet prowadziły spotkania, wiece i protesty wyrażające potępienie działań podejmowanych przez generała Franco w Hiszpanii, skazywanie działaczek na rzecz demokracji w Hiszpanii oraz „przyjmowano rezolucje protestacyjne, solidaryzowano się z walczącą, demokratyczną Hiszpanią. Jednocześnie Liga podejmowała protestacyjne akcje przeciwko terrorowi faszystowskiemu w Grecji i Egipcie”. AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 26.

³¹⁹ Sesje komitetu wykonawczego ŚDFK odbywały się kolejno w Paryżu, Moskwie, Pradze i Sztokholmie. E. Orłowska, *Rola i zadania ruchu kobiecego w chwili obecnej*, Warszawa [b.r.w.], s. 6; *8 marca Międzynarodowy Dzień Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 4.

³²⁰ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z przeprowadzonej akcji przygotowawczej w związku z Sesją Komitetu Wykonawczego Ś.D.F.K. w Sztokholmie, na terenie woj. Białostockiego*, k. 20; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 67.

³²¹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół z zebrania aktywu kobiecego z dnia 25.05.1947 r. w lokalu Pow. Kom. PPR [w Suwałkach]*, k. 286.

³²² Zarządy Wojewódzkie LK i koła terenowe nie mogły prowadzić bezpośredniej korespondencji z zagranicznymi organizacjami kobiecymi. „Wszelkie pisma kierowane zagranicę muszą być akceptowane przez Wydział Zagraniczny przy Zarządzie Głównym”. *Okólnik nr 9*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 27; AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 27.

³²³ SOLK posiadała swe oddziały m.in. w Szwajcarii (w Bernie) i Szwecji (w Sztokholmie). Zob. *Koła Ligi Kobiet zagranicą*, „Nasza Praca” 1947, nr 7-9, s. 37; A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur...*, s. 174.

socjalistycznych³²⁴. One bowiem stanowiły wzór do naśladowania, a wizyty stały się symbolem przyjaźni między Związkiem Radzieckim a Polską Ludową. Delegatki LK, które wyjeżdżały do Moskwy z podziwem opisywały działalność kobiet radzieckich, ich zaangażowanie w rozwój kraju i opiekę nad matką i dzieckiem³²⁵. Odmienny charakter wypowiedzi zauważalny był przy relacjach z podróży do Westfalii. Tam delegatki Ligi jeździły głównie w celu pomocy Polakom mieszkającym poza granicami Ojczyzny. W ramach organizowanej gwiazdki dla dzieci polskich w Westfalii opieką objęto 6 tys. dzieci³²⁶.

Formą politycznej działalności LK było m.in. prowadzenie pracy ideowo-wychowawczej wśród kobiet. Szkolenia i kursy ideologiczne do końca 1948 roku były najważniejszym kursem organizowanym przy współdziałaniu organizacji kobiecej³²⁷. Tematyka kursów ideologicznych koncentrowała się głównie na bieżącej sytuacji politycznej i gospodarczej kraju oraz sytuacji międzynarodowej³²⁸. Szkolenia ideologiczne skierowane były do największych aktywistek Ligi. W pierwszych latach funkcjonowania organizacji koncentrowano się głównie na prowadzeniu kursów dla instruktorek terenowych Ligi. Od nich bowiem zależał dalszy rozwój organizacji w terenie. Jednak nie wszystkie kandydatki na instruktorki pomyślnie kończyły kursy instruktorskie. W województwie białostockim na 21 kandydatek tylko 6 uzyskało tytuł instruktorki³²⁹. Stan liczbowy zorganizowanych w 1946 roku kursów instruktorskich i ich uczestniczek przedstawia tabela nr 1, z której wynika, że najwięcej instruktorek przeszkolono w województwie warszawskim, na drugim miejscu w mieście Łódź i w województwie łódzkim.

³²⁴ M. Jaszczukowa, *Kongres Kobiet Węgierskich*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 19-22; *O kobiecie rumuńskiej*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 22-26.

³²⁵ H. Płotnicka, *Kobiety radzieckie w Polsce*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 5-11; E. Orłowska, *W odwiedzinach u kobiet radzieckich*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 12-15; *Z wydziału zagranicznego*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 31-32. Na temat rodzicielstwa w Związku Radzieckim zob. T. Busygina-Wojtas, *„Rodzić dla państwa”. Rodzicielstwo narzędziem polityki wewnętrznej w ZSRR*, [w:] *Niebezpieczne związki...*, s. 75-97.

³²⁶ H. Płotnicka, *Polska delegacja w Westfalii*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 18-23; *Okólnik nr 36 o zorganizowaniu gwiazdki dla dzieci polskich w Westfalii*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 21; *Konferencje*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 30.

³²⁷ APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Pismo z dnia 8 września 1948r.*, k. 42; ibidem, *Pismo z dnia 23 października 1948 r.*, k. 50.

³²⁸ AAN, SOLK sygn. 888, *Program wykładów dla aktywistek Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet*, k. 37; ibidem, *Program kursu miesięcznego dla członkiń Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*, k. 38; ibidem, *Program kursu miesięcznego dla członkiń Ligi Kobiet oraz dla Wydziałów i Komisji Kulturalno-Oświatowej C.K.Z.Z.*, k. 40.

³²⁹ Cztery z nich zostały zatrudnione przez Zarząd Wojewódzki LK, a pozostałe dwie przez Zarząd Miejski LK w Białymstoku. Dwie z Zarządu Wojewódzkiego LK mające największe predyspozycje do pracy zostały wysłane na dodatkowy kurs szkoleniowy do Zarządu Głównego LK w Warszawie. Była to Wojtach Weronika i Mickiewicz Jadwiga. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za czas od 1 czerwca do 15 lipca 1946 r.*, k. 4v; ibidem, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 11.

Tabela 1. Kursy dla instruktorek SOLK przeprowadzone w 1946 roku.

Miejsce przeprowadzenia kursu instruktorskiego	Liczba przeprowadzonych kursów instruktorskich	Liczba uczestniczek kursów instruktorskich
Białystok	2	55
Bydgoszcz	3	60
Gdańsk	1	25
Katowice	2	80
Kraków	2	63
Kielce	1	25
Lublin	1	15
Łódź miasto	2	170
Łódź woj.	2	120
Poznań	1	35
Rzeszów	2	40
Szczecin	1	20
Wrocław	1	25
Olsztyn	1	13
Warszawa miasto	1	18
Warszawa woj.	4	220
Razem	27	984

Źródło: AAN, MPiOS, sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 15-16.

Wysokość rocznego wynagrodzenia instruktorki Ligi w 1948 roku miała wynosić 12 tys. złotych w przypadku osoby zatrudnionej w Zarządzie Wojewódzkim i 13,5 tys. zł w przypadku osoby zatrudnionej w zarządach powiatowych i miastach wydzielonych. Instruktorka w Zarządzie Powiatowym LK w 1948 roku pełnić miała jednocześnie funkcję sekretarza zarządu i jako jedyna otrzymywała za to wynagrodzenie. Natomiast w Zarządach Wojewódzkich LK funkcje te były od siebie rozdzielone³³⁰.

³³⁰ Wysokość przewidywanych rocznych poborów członkiń Zarządów Wojewódzkich w 1948 roku przedstawiała się następująco: Sekretarz odpowiedzialny 20 tys. zł, Kierownik wydz. Organizacyjnego 16,5 tys. zł, Kierownik wydz. Administracyjno-Gospodarczego 16,5 tys. zł, Kierownik wydz. Opieki 16,5 tys. zł, Kierownik wydz. Kulturalno-Oświatowego 16, 5 tys. zł, Instruktorki 12 tys. zł, Buchalter – księgowy 12 tys. zł, sekretarki 9 tys. zł, woźna 5 tys. złotych. Z podanych informacji wynika, że funkcja przewodniczącej ZW LK miała być pełniona społecznie. AAN, MPiOS sygn. 323, *Preliminarz budżetowy Ligi Kobiet na rok 1948*, k. 79; AAN, MPiOS sygn. 323, *Siatka płac*, k. 12. Nie wiadomo czy siatka płac była tą samą, którą Zarząd Główny LK podpisał z dniem 1 maja 1948 r. Zob. *Nowe płace w instytucjach społecznych*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 34-35.

Zmiana priorytetów w kierunkach działalności SOLK nastąpiła w drugiej połowie 1948 roku, kiedy nastąpiło nasilenie stalinizacji życia politycznego³³¹ i „pogłębionej ideologizacji”³³². We wrześniu 1949 roku SOLK zmieniła nazwę na LK i została uznana przez Radę Ministrów za stowarzyszenie wyższej użyteczności³³³. Od tego momentu stale i systematycznie zwiększała stopień koncentracji działań na włączaniu kobiet w realizację założeń polityki władz komunistycznych w zakresie gospodarczym i ustrojowym³³⁴. Przedstawicielki koła PPR działającego przy LK w Białymstoku, jednoznacznie wskazywały na konieczność umasowienia organizacji kobiecej i podniesienia poziomu ideologicznego jej członkiń³³⁵. Podczas pierwszego Walnego Zjazdu Wojewódzkiego LK w Białymstoku, który odbył się 15 lutego 1948 roku w sali konferencyjnej Urzędu Wojewódzkiego, posłanka Edwarda Orłowska wskazała najważniejsze zadania organizacji w ówczesnym czasie. *Są nimi: 1. Umasowienie szeregów SOLK oraz uintensywnienie prac poszczególnych ogniw organizacyjnych. 2. Aktywny udział kobiet we współzawodnictwie pracy tak w mieście jak i na wsi. 3. Rozbudowa sieci żłobków, dziecińców, sierocińców, kolonii i półkolonii letnich oraz zakładów pracy dla kobiet. 4. Walka z analfabetyzmem i szkolenie zawodowe kobiet*³³⁶. Jednocześnie członkinie PPR prowadziły aktywizację kobiet w działalność partyjną³³⁷. Kwestia umasowienia i upolitycznienia ruchu kobiecego była jednym z priorytetów równouprawnienia kobiet, choć upolitycznienie SOLK budziło wewnętrzne napięcia³³⁸. Liga miała aktywizować wszystkie kobiety do zdobywania wykształcenia i doświadczenia w pracy zawodowej oraz organizować żłobki i przedszkola, by kobiety miały możliwość włączenia się w realizację gospodarczych planów odbudowy ojczyzny. Ponadto nasilono kontrole działalności powołanych kół w województwie, które już w październiku 1948 roku wykazały zawyżoną liczbę członkiń organizacji³³⁹.

³³¹ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 313-315.

³³² A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur...*, s. 181-183.

³³³ *Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z 5 IX 1949 w sprawie statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet”*, M.P. 12 X 1949, nr A-73, poz. 923.

³³⁴ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 315.

³³⁵ APB, KM PPR w Białymstoku, sygn. 25, *Protokół zebrania koła PPR przy Lidze Kobiet w Białymstoku odbytego w dniu 25 X. 1948 r. w obecności delegatów MK PPR Towarzysza Doroszewicza i tow. Pragi*, k. 41-42.

³³⁶ *Pod hasłem demokracji i pokoju obradował pierwszy Walny Zjazd Woj. Ligi Kobiet z udziałem delegatek ze wszystkich powiatów Białostockich*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 12, z dnia 19 lutego 1948 r., s. 6.

³³⁷ APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Powiatowego Wydziału Kobiecego w Białymstoku z miesiąca października*, k. 1-2.

³³⁸ M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 192-214; eadem, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 32-36.

³³⁹ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie organizacyjne Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za III-ci kwartał 1948 rok*, k. 32.

Powojenna polityka władz komunistycznych względem Kościoła katolickiego do 1948 roku zdecydowanie różniła się od tej z późniejszego okresu PRL. Władze państwowe miały świadomość, że religia stanowiła ważny aspekt obyczajowości społeczeństwa polskiego. Z tego względu próbowano wykorzystać pozycję Kościoła katolickiego dla budowania poparcia społeczeństwa wobec zmian politycznych i gospodarczych w państwie. Jak stwierdził Mariusz Agnosiewicz, lata 1945–1948 były okresem *niepokoju po obu stronach, lecz był* [to okres – A.Z.] *zasadniczo niekonfrontacyjny*³⁴⁰. Państwo podjęło współpracę z Kościołem katolickim, która objawiała się m.in. obecnością władz państwowych na obchodach świąt katolickich (np. Boże Narodzenie, Wszystkich Świętych, Boże Ciało), wydano zgodę na lekcje religii w szkołach i odbudowę kościołów, dekretem z 6 września 1944 roku wyłączono *dobry kościelne z obszarów przeznaczonych na cele reformy rolnej*, pozostawiono Kościołowi drukarnie katolickie. Przedstawiciele duchowieństwa, według ustaleń Mariusza Agnosiewicza, początkowo pomagali umacniać nową władzę w powojennej rzeczywistości. Uczestniczyli m.in. w obchodach świąt państwowych, poświęcili „Domy Ludowe”³⁴¹. Kwestią łączącą władze komunistyczne i Kościół katolicki było również macierzyństwo. Obie strony głosiły konieczność wzrostu liczby urodzeń i odbudowy polskiego narodu. Choć różne były idee jakie nimi kierowały³⁴².

Współpraca władz państwowych i kościelnych pozwalała na włączanie elementów religijnych w działalność organizacji kobiecej. Liga idąc wzorem władz państwowych poświęcała w kościołach swoje sztandary³⁴³. Sytuacja zmieniła się w połowie 1948 roku w wyniku listu papieża skierowanego do Niemców, w którym podważona została decyzja o wyznaczeniu zachodnich granic Polski. Wówczas uwidoczniło się również antykatolickie nastawienie Ligi. Członkinie organizacji kobiecej szeroko komentowały to wydarzenie na łamach biuletynu „Nasza Praca”. Choć podkreślano, że Liga *nie jest organizacją, która walczy z religią* i większość członkiń stanowiły katoliczki, to jednak oficjalnie potępiono

³⁴⁰ M. Agnosiewicz, *Kościół, Partia, współzycie*, [w:] *PRL bez uprzedzeń*, red. J. Majmurek, P. Szumlewicz, Warszawa 2010, s. 137.

³⁴¹ Ibidem, s. 137-147.

³⁴² K. Stańczak-Wiślicz, *Od neomatriarchatu do szpitala-pomnika Matki Polki...*, s. 48-54; S. Walczewska, *Damy, rycerze i feministki. Kobiety dyskurs emancypacyjny w Polsce*, Kraków 2000, s. 164-169.

³⁴³ „W dniu 27 kwietnia w lokalu Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Rawie Mazowieckiej licznie zgromadziły się członkinie, by wziąć udział w uroczystości poświęcenia sztandaru. O godzinie w pół do 10 –ej pochód z prześlicznym sztandarem ruszył [...] do kościoła parafialnego, gdzie odbył się akt poświęcenia i wbicia pierwszego gwoździa. Po uroczystości kościelnej członkinie wraz z zaproszonymi gośćmi wróciły do lokalu Ligi [...]”. Brak jednak informacji na temat praktyk religijnych członkiń LK w regionie północno-wschodniej Polski. *Liga Kobiet przy pracy*, „Nasza Praca” 1947, nr 5, s. 17; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 315.

polityczne wystąpienie papieża³⁴⁴. Ponadto w lokalnej prasie zaczęły pojawiać się artykuły ukazujące kobietę jako świadomą zachodzących przemian politycznych. *Dzisiejsza kobieta to już nie ta, która chce słuchać tylko kazań albo nauk rekolekcyjnych. Dzisiejsza kobieta to wierząca, ale i jasno patrząca, pełnoprawna obywatelka Polski Odrodzonej, chcąca wiedzieć wszystko co się dzieje w kraju i na całym świecie*³⁴⁵. Ówczesne kobiety miały domagać się tworzenia kół Ligi w ich miejscowościach, a ich niskie uczestnictwo w zebraniach miało być powodowane lękiem przed księżmi. Liderki podkreślały jednak, że *kobieta wiejska coraz bardziej wyzwala się z wpływów kleru: samodzielnie myśli i sama wybiera sobie najwłaściwszą drogę*³⁴⁶. Publikowanie w prasie codziennej tego typu wiadomości miało na celu szerzenie propagandy, że odejście od religii stanowi etap wyzwolenia kobiet. Jednak radykalizm liderek Ligi wobec Kościoła katolickiego niósł ze sobą niebezpieczeństwo odsunięcia się kobiecych mas od organizacji. Z tego względu budził on również niepokój władz partyjnych. Ponadto według ustaleń Dariusza Jarosza, *partyjne działaczki miały dążyć do wyeliminowania z kierownictwa Ligi bezpartyjnych kobiet. Zdarzać się miały również przypadki wyrzucania z Ligi członkiń należących jednocześnie do stowarzyszeń katolickich*³⁴⁷. Od początku 1949 roku bardzo wyraźne stało się stanowisko przedstawicielek Ligi, które protestowały przeciwko *antydemokratycznej, niezgodnej z etyką chrześcijańską, działalności reakcyjnej części kleru, skierowanej przeciwko interesom naszego Państwa i ludu pracującego*³⁴⁸. Antypaństwowa działalność Kościoła katolickiego wyraźna była również na terenie Białostoczczyzny, gdzie księża odwoływali się m.in. do utraconych Kresów, antykatolickiej działalności ówczesnej władzy oraz wspierali działaczy państwa podziemnego. Jednocześnie informowali ludność, że przynależność do organizacji „bezbożnych” nie będzie tolerowana przez Kościół³⁴⁹. Antypaństwową postawę księży katolickich potwierdzało również sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR, w którym przewodniczącej organizacji kobiecej z powiatu sokólskiego i suwalskiego skarżyły się, że

³⁴⁴ Echa listu papieża, „Nasza Praca” 1948, nr 7, s. 17.

³⁴⁵ J. Kęszycka, *Rekolekcje nie wystarczą dzisiejszej kobiecie*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 40, z dnia 22 marca 1948 r., s. 6.

³⁴⁶ *Udział kobiet w Świącie Ludowym*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 93 z dnia 22 maja 1948 r., s. 9.

³⁴⁷ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 318-319.

³⁴⁸ *Kongres Jedności Partii Robotniczych a sprawa kobieca. Referat posłanki Edwardy Orłowskiej wygłoszony na zebraniu plenarnym Zarządu Głównego Ligi Kobiet w dniu 12.I.1949 r.*, „Nasza Praca” 1949, nr 1-2, s. 37; I. Sztachelska, *Państwo a Kościół. Oświadczenie min. Władysława Wolskiego w sprawie całokształtu stosunków między Państwem a Kościołem*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 21-25; *Plenarne Posiedzenie Zarządu Głównego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1949, nr 9, s. 11-18.

³⁴⁹ E. Świętochowska, *Krytyka powojennej rzeczywistości w kazaniach księży byłej archidiecezji wileńskiej w dokumentach Urzędu Bezpieczeństwa*, [w:] *Kościół wobec niepodległości Polski 1918-1989. Ludzie – miejsca – wydarzenia*, red. K. Sychowicz, J. Wasilewski, Białystok-Warszawa 2020, s. 360-368.

księży nie udzielają im rozgrzeszenia ze względu na przynależność do LK³⁵⁰. W materiałach partyjnych z początkowego okresu działalności organizacji kobiecej na terenie województwa białostockiego pojawiały się również informacje o dramatycznych skutkach antypaństwowej działalności księży katolickich. W sprawozdaniu sytuacyjnym Wydziału Społeczno-Politycznego za październik 1946 roku, oznaczonego pieczętką „tajne” widnieje zapis: *Działalność kleru najlepiej określa słynne wystąpienie księdza w powiecie bielskim przeciwko działalności Ligi Kobiet, które spowodowało postradanie życia przedstawicielki tej organizacji, lub zakończenie przemówienia księdza w Wysokim – Mazowiecku podczas obchodu rocznicy bitwy pod Lenino, słowami: „i za to zabrali nam ziemie wschodnie”*³⁵¹. Tak radykalne postawy przeciwników wobec nowej władzy państwowej i samej organizacji kobiecej zmniejszały poparcie i utrudniały jej rozwój w regionie białostockim.

I.4.2. Działalność pomocowa

Badacze problematyki zgodnie twierdzą, że głównym obszarem działalności SOLK w pierwszych powojennych latach, tj. do 1947 roku było niesienie realnej pomocy kobietom i osobom poszkodowanym w działaniach wojennych³⁵². Organizowano akcje pomocy zimowej potrzebującym³⁵³, pomocy powodzianom³⁵⁴, zbiórki odzieży, kolonie letnie dla dzieci³⁵⁵, dożywianie uczniów w szkołach, pomoc chorym. Istotną działalnością tuż po zakończeniu wojny było zapewnienie możliwości godnego życia sierotom wojennym. Członkinie Zarządu

³⁵⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 17; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 140.

³⁵¹ APB, Urząd Wojewódzki Białostocki, sygn. 483, *Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Społeczno-Politycznego za miesiąc październik 1946 r.*, k. 200; S. Oźlański, *Stosunki państwo – Kościół w latach 1944-1950 w świetle materiałów źródłowych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku*, [w:] *50 lat Archiwum Państwowego w Białymstoku. Księga pamiątkowa*, red. Białystok 2003, s. 112.

³⁵² B. Nowak, *op. cit.*, s. 113-120; D. Jarosz, *op. cit.*, s. 308-311; M. Dajnowicz, „*Walka o pokój*”..., s. 413, eadem, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 298-300; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 63-73; M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 136-140.

³⁵³ Liga Kobiet organizowała i współorganizowała pomoc zimową dla najbardziej potrzebujących w całym kraju. Wśród podejmowanych działań były głównie zbiórki pieniędzy oraz towarów niezbędnych do przetrwania zimy, tj. opału w postaci węgla, koks i drzewa oraz produktów spożywczych, tj. mąki, kaszy, kartofli. AAN, MPiOS, sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 17; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 311.

³⁵⁴ *Z pomocą powodzianom*, „*Nasza Praca*” 1947, nr 2, s. 8.

³⁵⁵ Środki finansowe na organizację kolonii letnich dla dzieci Liga Kobiet uzyskiwała w ramach dofinansowania z Ministerstwa Oświaty, ale także poprzez organizowane zbiórki, loterie fantowe, koncerty itp., z których dochód przeznaczano na ww. cel. W województwie białostockim w 1946 r. udział w koloniach i półkoloniach organizowanych przez LK udział wzięło 3 000 dzieci, z czego 2 000 w samym mieście Białystok. Od lutego 1949 r. istniał w Polsce Fundusz Wczasów Pracowniczych. AAN, MPiOS sygn. 323., *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 22-23; J. Czech, *Myślimy zawczasu o koloniach letnich*, „*Nasza Praca*” 1947, nr 2, s. 11-13; *Wczasy letnie dla dzieci i młodzieży*, „*Białostocki Dziennik Ludowy*” 1948, nr 99 z dnia 28 maja 1948 r., s. 6; A. Chłosta-Sikorska, *Między propagandą a rzeczywistością...*, s. 344.

Wojewódzkiego SOLK w Białymstoku w kwietniu 1946 roku powołały Komitet Pomocy Dzieciom z terenów zniszczonych przez działania wojenne, tworząc im tzw. „Przyczółki”³⁵⁶. Tworzenie listy sierot i półsierot mieszkających w ochronkach SOLK miało na celu pozyskanie dla dzieci „rodziców chrzestnych za oceanem”³⁵⁷. Ponadto organizowano gwiazdkę dla dzieci inwalidów i żołnierzy, dla dzieci polskich w kraju i za granicą oraz „dla wszystkich tych, którzy znaleźli się poza ciepłym własnym ogniska”³⁵⁸, wspomagały prace rolne na wsiach wysyłając brygady pomocników czy też uczestniczyły w pracach komisji rozdawnictwa zboża³⁵⁹. Dzięki współpracy z Państwowym Urzędem Repatriacyjnym [dalej: PUR – A.Z.] członkinie SOLK organizowały zbiórki żywności i punkty żywnościowe na dworcach kolejowych, pomagały odszukiwać rodziny repatriantów oraz *otaczały serdeczną i czułą opieką kobiety i dzieci przybywające do kraju*³⁶⁰. Zachęcano działaczki Ligi do tworzenia dworcowych izb matki i dziecka, które docelowo funkcjonować miały na wszystkich dworcach w kraju³⁶¹.

³⁵⁶ APB, KW PPR, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 12; ibidem, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku od 1 lutego do 31 marca 1947 roku*, k. 14.

³⁵⁷ W sprawie pozyskiwania w Ameryce rodziców chrzestnych dla powojennych sierot Wydział Kobiety KW PPR w Białymstoku w październiku 1946 r. wystosował zapytanie do Wydziału Kobiecego KC PPR w Warszawie: „Czy słuszne jest nawiązanie kontaktu z Ameryką celem pozyskania <<Rodziców Chrzestnych za Oceanem>>, które przeprowadza SOLK. O wyjaśnienie prosimy dlatego, że spotkałyśmy się z zarzutem ze strony Naczelnego Redaktora <<Jedności Narodowej>>”. Brak jest jednak informacji o odpowiedzi na to zapytanie. Cytat za: APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 301, *Pismo do Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej. Wydział Kobiety w Warszawie*, k. 3; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego KW PPR w Białymstoku za okres od 1 do 30 września 1946 r.*, k. 43; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 68.

³⁵⁸ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 25; J. Adamusowa, *Organizujemy „gwiazdkę” dla dzieci polskich w Niemczech i kraju*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 19; *Okólnik Centralnego Komitetu Wykonawczego Akcji Przygotowania Gwiazdki dla dzieci polskich w Westfalii*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 20; *Okólnik nr 36 o zorganizowaniu gwiazdki dla dzieci polskich w Westfalii*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 21; *Okólnik nr 35*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 21-22.

³⁵⁹ W akcję rozdawnictwa zboża w 1946 r. zaangażowane były Zarządy Wojewódzkie LK w województwie białostockim, lubelskim, rzeszowskim, szczecińskim i kieleckim. AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 24; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok*, k. 23-24; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Opieki Społecznej przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 26-27; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kulturalno-Oświatowego Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok*, k. 29; ibidem, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 12; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc listopad 1946 r.*, k. 2; ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc grudzień 1946 r.*, k. 4-5.

³⁶⁰ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 24; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 311.

³⁶¹ Utworzenia izby dworcowej w Białymstoku stanowiło jeden z punktów planu pracy Zarządu Wojewódzkiego SOLK na miesiąc październik 1946 r. Jednak analiza materiałów źródłowych Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej dowiodła, że do końca 1946 r. izby dworcowe funkcjonowały „w następujących województwach: Wrocław, Bydgoszcz, pow. Chojnice, Szczecin, pow. Gryfice, pow. Pyrzyce, pow. Starogard, pow. Słupsk, pow.

Od początku powstania SOLK starała się podejmować działania wspomagające kobiety w podjęciu pracy zawodowej. Niewątpliwie elementem umożliwiającym im to była możliwość pozostawienia dzieci w żłobkach czy przedszkolach. Działalność tego typu placówek wychowawczych, jak wynika z zachowanych sprawozdań SOLK, początkowo była trudna do zrealizowania³⁶². Według ustaleń Agnieszki Stasiewicz zakładanie żłobków i przedszkoli na Białostocczyźnie było raczej sporadyczne³⁶³. Ponadto SOLK deklarowała walkę o ochronę praw kobiet pracujących, zwłaszcza kobiet ciężarnych i matek. Deklaracje te były realizowane m.in. poprzez wystąpienia posłanek – członkiń Ligi na obradach sejmowych. Liderki apelowały m.in. o zapewnienie lżejszych prac kobietom ciężarnym, przy zachowaniu tych samych zarobków, zakaz rozwiązywania umów z kobietami ciężarnymi czy wprowadzenie dwunastotygodniowego urlopu macierzyńskiego czy zasiłku porodowego³⁶⁴.

Ponadto Liga deklarowała walkę o poszanowanie praw kobiet, zapewnienie im opieki społeczno-kulturalnej i zwiększenie świadomości zdrowotnej oraz *popularyzacja wszelkich zagadnień związanych z życiem kobiety w mieście i na wsi*³⁶⁵. Należy bowiem pamiętać, że w pierwszym okresie działalności organizacji Liga skupiała zarówno kobiety miejskie, jak i wiejskie³⁶⁶, *dążyła do bycia jedyną przedstawicielką kobiet na terenie Polski. Powoływała się jednocześnie na ideę jedności pomiędzy kobietami, niezależnie od wykształcenia, pochodzenia*

Dębica, pow. Krosno, pow. Przemysł, w Olsztynie, Rzeszowie, Warszawie, 8 izb w woj. śląsko-dąbrowskim, w powiatach gdańskich – Elblągu i Tczewie”. AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 28; APB, KW PPR, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 13; *Izba Dworcowa Matki i Dziecka w Krakowie*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 43; A. Zaniewska, *Poradnictwo Ligi Kobiet...*, s. 283-284.

³⁶² APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Powiatowego Zarządu Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku z sierpnia 1947 r.*, k. 25.

³⁶³ A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 68.

³⁶⁴ M. Bauchrowicz-Tocka, *Posłanki – liderki Ligi Kobiet...*, s. 133-134; N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 58-68.

³⁶⁵ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, 1945 r.*, k. 1; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 62-65, 76.

³⁶⁶ W tym celu SOLK podjęła współpracę z KGW oraz Związkiem Samopomocy Chłopskiej. Współdziałanie tych organizacji miało na celu m.in. edukację kobiet, udzielanie pomocy materialnej i opieki zdrowotnej, ale przede wszystkim przekonanie ludności wiejskiej do kolektywizacji wsi. Jednak kobiety wiejskie na Białostocczyźnie dość sceptycznie i opornie aktywizowały się w szeregach organizacji kobiecej. Największy opór wobec kolektywizacji wsi widoczny był w zachodniej części województwa (przede wszystkim w powiecie łomżyńskim i wysokomazowieckim), zaś największe poparcie idea kolektywizacji zyskała w powiatach dominowanych przez wyznawców prawosławia oraz powiatach mazurskich. Więcej na ten temat zob. M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 302-303; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 62-63; M. Markiewicz, *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim 1948-1956*, Białystok 2010, s. 251-262, 436-444; G. Miernik, *Opór kobiet przeciw kolektywizacji – najważniejsze konteksty*, [w:] *Płeć buntu. Kobiety w opozycji społecznym i opozycji w Polsce w latach 1944-1989 na tle porównawczym*, red. N. Jarska, J. Olszsek, Warszawa 2014, s. 91-116.

i wyznawanych poglądów politycznych i religijnych³⁶⁷. Zgodnie z decyzją KC PZPR, SOLK miała być jedyną masową organizacją, która „wchłaniała” kobiety należące do innych stowarzyszeń. SOLK coraz bardziej zaczęła angażować się również w działalność polityczną i propagandową³⁶⁸.

Sytuacja kobiet na rynku pracy po zakończeniu II wojny światowej była trudna i zróżnicowana, zależna m.in. od wieku kobiet, ich stanu cywilnego, posiadanych kwalifikacji zawodowych czy miejsca zamieszkania³⁶⁹. Pozbawione męskiego żywiciela rodziny i środków utrzymania, zmuszone były do podjęcia pracy zarobkowej.

Niewątpliwie początkowy okres aktywności organizacji kobiecej charakteryzował się próbą niesienia realnej pomocy kobietom, ze szczególnym uwzględnieniem opieki nad matką i dzieckiem oraz organizacji pracy zawodowej dla kobiet³⁷⁰. Zagadnienie aktywizacji zawodowej kobiet stanowiło od początku istnienia Ligi ważny kierunek jej aktywności nie tylko ze względu na skalę bezrobocia. Pomoc kobietom w znalezieniu zatrudnienia była okazją do uzyskania poparcia kobiet i rozpowszechnienia ideologii socjalistycznej i działalności Ligi w terenie³⁷¹. W ramach działalności Ligi poprzez intensywne prowadzenie szkoleń koncentrowano się na zwalczaniu bezrobocia wśród kobiet³⁷². W związku z tym w 1947 roku podczas konferencji, która odbyła się 20 kwietnia 1947 roku, powołano Komisję ds. Zatrudnienia Kobiet Bezrobotnych i Niewykwalifikowanych. Celem Komisji było wskazanie dziedzin życia gospodarczego pozwalających na zatrudnienie kobiet. Realizacja tego celu wymagała współpracy Departamentu Zatrudnienia Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwa Przemysłu i Handlu, Ministerstwa Oświaty, Ministerstwa Skarbu oraz LK. Ta ostatnia miała zadanie *szkolenie kobiet w zawodach, które dadzą się opanować na krótkoterminowych kursach*³⁷³. Jak zauważyła Natalia Jarska, powojenne bezrobocie kobiet

³⁶⁷ APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc listopad*, k. 16; Na ten temat zob. M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 77; U. Ćwik, *op. cit.*, s. 51.

³⁶⁸ S. Walczewska, *op. cit.*; D. Jarosz, *op. cit.*, s. 313-315.

³⁶⁹ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 34.

³⁷⁰ M. Dajnowicz, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji...*, s. 60; eadem, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku...*, s. 584; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz „Polski Ludowej”*, s. 285.

³⁷¹ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 40.

³⁷² M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 300-301; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 71-73.

³⁷³ Liga Kobiet organizowała również kursy nauki żywienia, ale w początkowym okresie na bardzo niewielką skalę. W 1947 r. przeprowadziła kurs przyrządzania dorsza dla 30 działaczek Ligi z Warszawy. *15 potraw z dorsza*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 29; AAN, Najwyższa Izba Kontroli [dalej: NIK], sygn. 1360, *Protokół z kontroli w Zarządzie Głównym Ligi Kobiet w Warszawie (ul. Puławska 24 m.10) w zakresie prowadzenia kursów szkoleniowych z subwencji Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, udzielonej w latach 1947/48*,

uważano za tymczasowy efekt wojny i braku męskiego żywiciela rodziny. W związku z tym produktywizację kobiet postrzegano jako formę pomocy społecznej oraz konieczność ekonomiczną kraju³⁷⁴.

Akcja szkoleniowa została w pełni sfinansowana ze środków Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. Organizacją Spółdzielni Pracy miała się zająć Centrala Gospodarcza Spółdzielni Pracy Wytwórczej³⁷⁵. Akcja szkoleniowa w województwie białostockim została rozpoczęta w 1948 roku³⁷⁶. Od tego bowiem roku Ministerstwo Pracy udzieliło dofinansowania w wysokości ponad 3,5 mln złotych, co stanowiło około 28% ogólnej sumy funduszy przeznaczonych na ten cel³⁷⁷. Z protokołu kontroli, przeprowadzonej przez Najwyższą Izbę Kontroli w pierwszym kwartale 1949 roku w Zarządzie Głównym LK wynika, że do końca 1948 roku wykorzystano zaledwie 40% funduszy przeznaczonych na ten cel³⁷⁸. Od października 1947 roku SOLK zorganizowała szkolenia dla ponad 5 tys. kobiet z Warszawy oraz województwa warszawskiego, śląsko-dąbrowskiego, dolnośląskiego, pomorskiego, łódzkiego, gdańskiego, kieleckiego, zachodnio-pomorskiego, poznańskiego i lubelskiego³⁷⁹. Brak wśród nich przedstawicielek województwa białostockiego, w którym akcja szkoleniowa rozpocząć się miała od 1948 roku. Jednak już w 1946 roku aktywistki północno-wschodniej części kraju włączały się w obchody Dni Spółdzielni³⁸⁰. Zdecydowana

przeprowadzonej w czasie od dn. 7 lutego do 24 marca 1949 roku przez inspektorów Wydziału Kontroli w Gabinetie Ministra Pracy i Opieki Społecznej Ob. Chronowskiego Jerzego i Ob. Swierzyńskiego Jerzego na zasadzie delegacji służbowych z dnia 28 stycznia 1949 roku, Znak: Gmk 102/11-9, k. 35; AAN, KC PPR, sygn. 295, Sprawozdanie z akcji usamodzielniania gospodarczego kobiet bezrobotnych prowadzonego przez Ligę Kobiet, k. 5.

³⁷⁴ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 41-44.

³⁷⁵ AAN, KC PPR, sygn. 295, *Sprawozdanie z akcji usamodzielniania gospodarczego kobiet bezrobotnych prowadzonego przez Ligę Kobiet*, k. 5.

³⁷⁶ Inne województwa np. pomorskie, gdańskie, kieleckie, łódzkie, krakowskie czy lubelskie otrzymać miały środki pieniężne na prowadzenie szkoleń już w 1947 r. AAN, NIK, sygn. 1360, *Protokół z kontroli w Zarządzie Głównym Ligi Kobiet w Warszawie (ul. Puławska 24 m.10) w zakresie prowadzenia kursów szkoleniowych z subwencji Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, udzielonej w latach 1947/48, przeprowadzonej w czasie od dn. 7 lutego do 24 marca 1949 roku przez inspektorów Wydziału Kontroli w Gabinetie Ministra Pracy i Opieki Społecznej Ob. Chronowskiego Jerzego i Ob. Swierzyńskiego Jerzego na zasadzie delegacji służbowych z dnia 28 stycznia 1949 roku, Znak: Gmk 102/11-9, k. 38.*

³⁷⁷ Kwota ta nie jest całkowicie wiarygodna, bowiem w Sprawozdaniu LK wspomniano o otrzymaniu dofinansowania w kwocie 30 mln złotych. Ibidem; AAN, KC PPR, sygn. 295, *Sprawozdanie z akcji usamodzielniania gospodarczego kobiet bezrobotnych prowadzonego przez Ligę Kobiet*, k. 5-6.

³⁷⁸ AAN, NIK, sygn. 1360, *Protokół z kontroli w Zarządzie Głównym Ligi Kobiet w Warszawie (ul. Puławska 24 m.10) w zakresie prowadzenia kursów szkoleniowych z subwencji Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, udzielonej w latach 1947/48, przeprowadzonej w czasie od dn. 7 lutego do 24 marca 1949 roku przez inspektorów Wydziału Kontroli w Gabinetie Ministra Pracy i Opieki Społecznej Ob. Chronowskiego Jerzego i Ob. Swierzyńskiego Jerzego na zasadzie delegacji służbowych z dnia 28 stycznia 1949 roku, Znak: Gmk 102/11-9, k. 37.*

³⁷⁹ AAN, KC PPR, sygn. 295, *Sprawozdanie z akcji usamodzielniania gospodarczego kobiet bezrobotnych prowadzonego przez Ligę Kobiet*, k. 6.

³⁸⁰ W 1946 r. w Białymstoku miała funkcjonować pracownia czapniczo-krawiecka, która zatrudniała 9 kobiet. Prócz tego rozpoczęto organizację szwalni w Suwałkach i Grajewie. APB, KW PPR, sygn. 299, *Sprawozdanie z*

większość wspomnianych wyżej szkoleń przeprowadzona została z konfekcji (przeszkolono około 70 instruktorek i 4850 robotnic). Jednak nie oznaczało to jednoczesnego wzrostu zatrudnienia kobiet. Wśród czynników utrudniających pracę zawodową kobiet wskazywano na brak lokali, w których można byłoby zorganizować zakład pracy oraz przede wszystkim brak surowców niezbędnych do podjęcia produkcji konfekcji, o czym poinformowano LK dopiero na konferencji (20 grudnia 1947 roku) w Ministerstwie Przemysłu i Handlu. W związku z trudnościami w zatrudnieniu przeszkolonych kobiet przedstawiciele Ministerstwa Przemysłu i Handlu nakazały odrzucenie realizacji projektu przeszkolenia 10 tys. kobiet, bowiem surowca wystarczyć mogło jedynie dla 2,5 tys. kobiet³⁸¹.

Zarząd Główny LK wśród celów stawianych do realizacji w 1948 roku wskazywał na przeszkolenie, a w efekcie końcowym zatrudnienie 8-10 tys. kobiet³⁸². Głównie miały one pracować m.in. w zawodach włókienniczych (np. gorseciarstwo, galanteria drobna, dziewiarstwo ręczne i maszynowe, czapkarstwo, pantoflarstwo, tkactwo, hafciarstwo), skórzanych (np. galanteria), wiklinowych. Ponadto zamierzano przeszkolić kobiety w zawodach budowlanych, usługowych, pracownic instytucji użyteczności publicznej oraz pisania na maszynie³⁸³. Wskazuje to na istnienie tradycyjnego podziału zawodów na „kobiece” i „męskie”. Ministerialna komisja miała zadanie wskazać zawody w jakich powinny pracować wyłącznie kobiety oraz włączyć je do pracy w zawodach uważanych za męskie³⁸⁴.

Sytuacja gospodarcza w kraju oraz na rynku pracy powodowała, że zagadnienie aktywizacji zawodowej kobiet stanowiło od początku istnienia Ligi ważny kierunek jej działalności. W 1947 roku pisano, że bezrobocie wśród kobiet było efektem niechęci pracodawców do zatrudniania kobiet. Jednocześnie zaznaczano, że ówczesna władza stara się zwalczać to zjawisko. SOLK wskazywała, że np. *Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej poprzez Urzędy Zatrudnienia stara się forsować kobiety do pracy. Projektuje się zużytkowanie kredytów przeznaczonych na zasiłki dla bezrobotnych w sumie 40 milionów*

pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r., k. 13.

³⁸¹ AAN, KC PPR, sygn. 295, *Sprawozdanie z akcji usamodzielniania gospodarczego kobiet bezrobotnych prowadzonego przez Ligę Kobiet*, k. 7-9.

³⁸² Do końca czerwca 1948 r. Liga zorganizowała 144 kursy, w efekcie których przeszkolonych zostało 5750 kobiet. *Szkolenie zawodowe kobiet czyni duże postępy*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 167 z dnia 7 sierpnia 1948 r., (b.n.s.).

³⁸³ AAN, KC PPR, sygn. 295, *Ramowy plan aktywizacji gospodarczej kobiet w roku 1948*, k. 11-12; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z działalności Wyd. Kob. przy Kom. Woj. PPR za okres od 1 marca do 30 września [1948 r.]*, k. 104; M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 300-301; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 71-73.

³⁸⁴ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 41.

miesięcznie na organizację robót publicznych, w których mogłyby wziąć udział kobiety w ośrodkach specjalnie zagrożonych [...] Ministerstwo, Departament Opieki Społecznej szkoli kobiety wytrącone z normalnych warunków życiowych w „Domach Matki i Dziecka” [...] Ministerstwo Przemysłu, Departament Przemysłu Miejscowego, stara się usilnie o włączenie kobiet do rozpoczynającej się akcji chałupnictwa. [...] Ministerstwo Odbudowy wprowadza dorywcze szkolenia na odcinkach takich jak SPB, ROS itp. (lakierniczki, malarki, stolarki, zawód szklarski)³⁸⁵.

Ponadto stwierdzano, że wśród gałęzi przemysłu i usług wybitnie do zatrudnienia kobiet nadawały się m.in. fryzjerstwo, cholewkarstwo, gorseciarstwo, rękawicznictwo, cukiernictwo³⁸⁶. Zatrudnienie kobiet stanowiących niekiedy jedyne żywicielki rodziny winno być osiągnięte poprzez odgórnie narzucone wymogi i restrykcje za niestosowanie się do nich pracodawców³⁸⁷. W 1947 roku powstał projekt zastępowania pracy mężczyzn pracą kobiet w lżejszych zawodach tj. listonoszy i konduktorów. Jednak do 1949 roku *zajmowanie przez kobiety dotychczas „męskich” stanowisk nie było jednak zjawiskiem masowym i nie naruszało struktury zatrudnienia. [...] lata 1945-1948 nie przyniosły rewolucji w pracy zawodowej kobiet*³⁸⁸. Propaganda przesuwania kobiet na męskie zawody rozwinęła się głównie od końca lat 40. w związku z realizacją 6-letniego planu gospodarczego i zwiększonym zapotrzebowaniem na siłę roboczą³⁸⁹.

Działalność szkoleniowa LK była pierwszym etapem aktywizacji zawodowej kobiet w kraju. Niemożność zatrudnienia wszystkich przeszkolonych zawodowo kobiet w przemyśle stworzyło konieczność znalezienia innej drogi zmniejszenia bezrobocia wśród kobiet. Efektem tego, dzięki współpracy Centrali Gospodarczej Spółdzielni Pracy Wytwórczej, wszystkie przeszkolone kobiety w kraju od 1946 roku miały zostać zatrudnione w

³⁸⁵ E. Neyowa, *Zawodowe kształcenie kobiet*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 14. „Poza szkoleniem zawodowym kobiet bezrobotnych, Liga Kobiet prowadzi również kursy płatne dla kobiet pracujących zawodowo i gospodyń domowych na ich własny użytek. Szkołą się na nich kobiety pragnące podnieść swoje kwalifikacje zawodowe. Na tych kursach zostało już przeszkolonych przeszło 8000 kobiet”. *Szkolenie zawodowe kobiet czyni duże postępy*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 167 z dnia 7 sierpnia 1948 r., (b.n.s.).

³⁸⁶ W 1948 r. przeprowadzono kursy z zakresu intarsji drzewnej, kurs pracowników Domów Wypoczynkowych, kurs zegarmistrzowski, kucharski, garbarstwa rybnego, *Kursy Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 7, s. 26.

³⁸⁷ „Można to osiągnąć: 1. Drogą zorganizowanego planowego szkolenia przez wszystkie branże przemysłu i rzemiosła, a następnie automatycznego zatrudnienia już przeszkolonych kobiet w tychże gałęziach przemysłu. 2. Drogą administracyjnych posunięć i poleceń z represjami karnymi za niewykonanie. 3. Drogą opracowania aktu ustawodawczego, regulującego zagadnienie”. E. Neyowa, *Zawodowe kształcenie kobiet*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 15.

³⁸⁸ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 55.

³⁸⁹ J. Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina...*, s. 11-12; N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 55.

Spółdzielniach Pracy³⁹⁰. W województwie białostockim wskazywano, że spółdzielnie winny być podstawowym zatrudnieniem kobiet starszych, które powinny prowadzić spółdzielnie prania i reparacji bielizny i ubrań, zbierania ziół i suszenia grzybów³⁹¹. Aktywność terenowa członkiń w tym zakresie była zróżnicowana. Na łamach biuletynu „Nasza Praca” w 1947 roku za przykład podawano rozwój szkoleń zawodowych i w efekcie zmniejszenie się bezrobocia kobiet w Łodzi i Gdańsku. Jednocześnie negatywnie oceniono działalność Ligi w województwie kieleckim, białostockim i olsztyńskim, które nie informowały Zarządu Głównego SOLK o prowadzonej działalności w zakresie szkoleń zawodowych dla kobiet³⁹².

Wśród szkoleń organizowanych przez Ligę w pierwszych latach działalności był m.in. kurs świetlicowy³⁹³. Jeden z takich kursów zakończył się 7 lutego 1948 roku. Zarząd Główny LK ocenił pozytywnie wówczas wysoki poziom organizacyjny kursu i jednocześnie nakazał zarządom wojewódzkim delegować na przyszłe kursy bardziej odpowiednie delegatki. Nie wyjaśniono na czym polegał niski poziom słuchaczek kursu, które winny po zakończonym kursie prowadzić działalność świetlicową przy LK³⁹⁴. Świetlice miały zajmować się głównie prowadzeniem działalności kulturalno-oświatowej w terenie. *Nie można za świetlicę ligową uważać odświętnie urządzonego lokalu, który jest stale pusty. [...] Na pojęcie świetlicy składa się zespół kobiet i ich stałe, wspólne zajęcia w specjalnym, własnym lokalu. Zajęcia te winny odpowiadać różnym zainteresowaniom kulturalnym uczestniczek. Najlepiej, jeśli obejmują zajęcia umysłowe, artystyczne i rozrywkowe. [...] Nie może istnieć jednak świetlica ligowa, w której nie ma odczytów lub pogadanek [...] Bardzo ważnym działem pracy Ligi w zakresie świetlicy jest pośrednictwo³⁹⁵.* Ten ostatni aspekt działalności Ligi w terenie budził

³⁹⁰ APB, KW PPR, sygn. 299, *Protokół z Konferencji Spółdzielczo-Szkoleniowej odbytej w dniu 16 lipca 1947 r. w lokalu Ligi Kobiet przy ul. Warszawskiej 57a*, k. 15.

³⁹¹ Ibidem.

³⁹² „Mamy, niestety, jeszcze więcej takich opieszłych województw, które niewiele lub zgoła nic nie robią. Muszę tu publicznie podkreślić opory województwa olsztyńskiego i białostockiego, aczkolwiek to ostatnie rzekomo coś robi około szkolenia i zatrudnienia kobiet, lecz są to na pewno prace bezplanowe i mało celowe. Województwo tak białostockie jak i olsztyńskie nie uważa za stosowane podzielić się swoimi zamierzeniami i pracami z Centralnym Wydziałem Szkoleniowym, który planuje, radzi i koordynuje pracę szkoleniową na terenie kraju”. J. Adamusowa, *O szkoleniu zawodowym kobiet*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 18.

³⁹³ Wśród kursów na jakie było zapotrzebowanie w województwie białostockim wskazywano również kurs zabawek dzieciennych, kurs przodownic zdrowia i kurs akuszeryjny. APB, KW PPR, sygn. 299, *Protokół z Konferencji Spółdzielczo-Szkoleniowej odbytej w dniu 16 lipca 1947 r. w lokalu Ligi Kobiet przy ul. Warszawskiej 57a*, k. 15; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 300, *Pismo Komitetu Centralnego PPR z dnia 17 stycznia 1948 r.*, k. 9; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 300, *Pismo Zarządu Głównego Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół dzieci w Warszawie z dnia 6.X.1948 r.*, k. 17.

³⁹⁴ A. Daszewska, *Liga Kobiet przy pracy. Na kursie świetlicowym Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 25-26.

³⁹⁵ *O świetlicach*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 40-41. Na temat działalności świetlic wiejskich w województwie białostockim zob. M. Markiewicz, *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim...*, s. 254-259.

zastrzeżenia kobiet, które na łamach „Przyjaciółki” zarzucały m.in. stosowanie protekcji członkiń Ligi i partyjniactwa³⁹⁶.

Akcja aktywizacji zawodowej (AZ) kobiet poprzez organizację szkoleń i kursów doszkalających okazała się mało skuteczna. Przyczyn tego upatrywano głównie w złym prowadzeniu kursów i szkoleń, zaangażowaniu terenowym członkiń Ligi oraz skali bezrobocia na danym terenie. Najważniejszym jednak czynnikiem była niewydolność gospodarcza kraju i braki surowców. One bowiem nie pozwalały na zatrudnienie wszystkich przeszkolonych kobiet³⁹⁷.

Aktywizacja zawodowa kobiet stanowiła element walki z bezrobociem i trudną sytuacją ekonomiczną kobiet. Dawała nie tylko możliwość prowadzenia gospodarstwa domowego i zapewnienie wyżywienia, ale także zapobiegała patologiom społecznym, tj. prostytutce³⁹⁸. W latach stalinizacji pracę zawodową postrzegano jako szansę awansu społecznego. Stanowiła ona jednocześnie odpowiedź na zapotrzebowanie siły roboczej przez polską gospodarkę oraz realizację komunistycznej wizji równouprawnienia kobiet³⁹⁹.

Możliwością zwiększenia zatrudnienia kobiet była walka z analfabetyzmem. W założeniach LK na okres od maja 1949 roku do końca grudnia 1951 roku w szkoleniach dla analfabetek miało wziąć udział ponad 100 tys. kobiet⁴⁰⁰. Działaczki z północno-wschodniego regionu Polski uczestniczyły w tej akcji m.in. poprzez rejestrowanie analfabetek i organizowanie punktów szkoleniowych⁴⁰¹.

Główne kierunki działalności LK w 1948 roku miały być skoncentrowane na zwalczaniu alkoholizmu, prostytutce i analfabetyzmu⁴⁰². Dużą uwagę już od 1947 roku koncentrowano na prowadzeniu kursów dla analfabetów, bowiem stanowili oni około 3,5-4 mln ludzi w Polsce⁴⁰³. Zarząd Główny LK apelował do zarządów wojewódzkich, aby sporządzały listę analfabetek, zwłaszcza zrzeszonych w organizacji. Ponadto polecono, by

³⁹⁶ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 37-38, 44.

³⁹⁷ Ibidem, s. 42-44.

³⁹⁸ Ibidem, s. 40; A. Chłosta-Sikorska, *Między propagandą a rzeczywistością...*, s. 380-401.

³⁹⁹ M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 36-37.

⁴⁰⁰ AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Walki z Analfabetyzmem, sygn. 182, *Plan szkolenia analfabetów w Lidze Kobiet*, k. 5.

⁴⁰¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobięcego w Białymstoku*, k. 66- 67.

⁴⁰² *Okólnik nr 8*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 26-27.

⁴⁰³ Liczba analfabetów w Polsce po zakończeniu II wojny światowej wynosiła około 15% ogółu społeczeństwa. K. Pogorzelski, *Problem analfabetyzmu i próby jego likwidacji przez władzę ludową na Białostocczyźnie w latach 1944-1952*, [w:] *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, red. W. Śleszyński, Białystok 2007, s. 316; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 73.

każda członkini umiejąca czytać i pisać podjęła się nauczania przynajmniej jednej analfabetki⁴⁰⁴. Analfabetyzm wśród członkiń Ligi zamierzano zwalczyć do 1949 roku⁴⁰⁵. Organizacja edukowała czytelniczki w zakresie przyczyn i rodzajów analfabetyzmu (pierwotny i wtórny)⁴⁰⁶ oraz promowała upowszechnianie czytelnictwa⁴⁰⁷. Nauczycielki wytypowane przez oddziały terenowe Ligi do prowadzenia kursów dla analfabetów miały uzyskać za to wynagrodzenie pieniężne⁴⁰⁸. W grudniu 1949 roku Zarząd Główny LK zorganizował konferencję poświęconą temu aspektowi działalności, podczas której wykazano, że frekwencja na organizowanych kursach była niska. Jednocześnie podjęto uchwałę, że do końca 1951 roku przeszkolonych zostać miało 100 tys. analfabetek⁴⁰⁹. Podczas konferencji nakazano również bardziej aktywne działanie członkiń w terenie. Przedstawicielki LK powinny należeć do Komisji Społecznych Walki z Analfabetyzmem. Zasady działania przedstawicielek Ligi oraz opiekunek społecznych kursów zostały zawarte w wydanej w tym celu instrukcji⁴¹⁰. Planowano, że w prowadzonej przez LK kampanii zwalczającej analfabetyzm (w dniach od 1 maja 1949 roku do 31 sierpnia 1950 roku) zorganizowanych zostanie po 6 kursów w każdym powiecie, przy średnim zainteresowaniu około 20 analfabetek. Łącznie miało zostać przeprowadzonych w ww. okresie 2040 kursów, w efekcie których szacowana liczba przeszkolonych analfabetów będzie oscylowała wokół 40 800 osób. W drugim etapie kampanii liczba ta miała wzrosnąć do 61 200 przeszkolonych analfabetek⁴¹¹. Prowadzone przez Ligę kursy dla analfabetów były niewątpliwie dużym wyzwaniem organizacyjnym, bowiem Liga musiała zapewnić nauczycieli oraz materiały niezbędne do początkowego nauczania⁴¹². Aktyw Ligi w Komisji do Walki z Analfabetyzmem do dnia 1

⁴⁰⁴ W grudniu 1946 r. członkinie Wydziału Kobiecego przy KP PPR w Augustowie nauczały 6 analfabetek. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc grudzień 1946 r.*, k. 4; *Okólnik nr 40 o zwalczaniu analfabetyzmu*, „Nasza Praca” 1947, nr 10, s. 25-26.

⁴⁰⁵ *8 marca Międzynarodowy Dzień Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 5-6.

⁴⁰⁶ H. Kurkowska, *Walka z analfabetyzmem*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 11-13.

⁴⁰⁷ Z. Sobirajska, *Upowszechnianie czytelnictwa*, „Nasza Praca” 1948, nr 8-9, s. 23-24.

⁴⁰⁸ *Z Wydziału Organizacyjnego. Okólnik nr 19*, „Nasza Praca” 1948, nr 8-9, s. 45-46.

⁴⁰⁹ I. Sydowowa, *Konferencja w sprawie Walki z Analfabetyzmem*, „Nasza Praca” 1950, nr 1, s. 44-46.

⁴¹⁰ W dniach 11-18 grudnia 1949 r. obchodzono „Tydzień walki z analfabetyzmem”. Wśród członkiń Ligi Kobiet miały być opiekunki społeczne, które winny opiekować się analfabatkami z kursów nauczania początkowego. Zob. *Tydzień walki z analfabetyzmem*, „Nasza Praca” 1949, nr 12, s. 37-39; *Instrukcja w sprawie udziału Ligi Kobiet w akcji „WA”*, „Nasza Praca” 1950, nr 3, s. 49-51.

⁴¹¹ AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Plan szkolenia analfabetów w Lidze Kobiet*, k. 5.

⁴¹² W 1949 r. Zarząd Główny LK zwrócił się do Stefana Matuszewskiego Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem Prezydium Rady Ministrów o udzielenie na ten cel subwencji w wysokości 41 578 300 złotych. Wskazana suma miała pokryć m.in. koszt szkolenia organizatorów, instruktorów-metodyków, wykładowców kursu nauczania początkowego, rejestrację analfabetek i półanalfabetek członkiń Ligi Kobiet oraz koszt szkolenia analfabetów i zakupu pomocy naukowych. Ibidem, *Pismo z dnia 11 czerwca 1949 r.*, k. 16; ibidem, *Preliminarz budżetowy walki z analfabetyzmem w Lidze Kobiet na rok 1949*, k. 18-19.

maja 1949 roku liczył 1048 kobiet⁴¹³. Istotną rolę w rejestrowaniu analfabetek i półanalfabetek odgrywały członkinie kół terenowych Ligi. Ich zadaniem było zwiększenie aktywności LK i rejestrowanie kobiet nie umiejących czytać i pisać⁴¹⁴. Ponadto każdy kurs nauczania początkowego musiał mieć jednego opiekuna społecznego, którym była członkini organizacji. Jej zadaniem było nie tylko stworzenie warunków do przeprowadzenia szkolenia (pomoc naukowe, zorganizowanie środków na opał i światło w lokalu, w którym odbywał się kurs), ale także [...] *zwracanie uwagi na wzrok uczących się, gdyż w 85% mają oni wzrok popsuty i należy wystarać się o okulary. [...] Zorientowanie się czy uczące się kobiety mają obuwie i choćby najskromniejsze zewnętrzne okrycie, w którym bez narażania się na zimno i błoto mogą uczęszczać na kursy [...]. Opieka nad dziećmi kobiet uczących się podczas kiedy matki są na kursie. [...] Należy zdobyć informacje czy uczące się robotnice mają na swoich zakładach pracy zorganizowany gorący posiłek, aby nie musiały o głodzie po całym dniu pracy iść na kurs*⁴¹⁵.

Uaktywnienie działaczek Ligi w akcji walki z analfabetyzmem miało być zrealizowane dzięki włączeniu tego zagadnienia do współzawodnictwa Zarządów Wojewódzkich i Powiatowych Ligi⁴¹⁶. Kobiety w 1949 roku miały zrealizować hasła: „Ani jednej analfabetki w szeregach Ligi Kobiet” i „Ani jednej analfabetki wśród kobiet polskich”. Zwalczenie analfabetyzmu miało przyczynić się do owocniejszej realizacji planu 6-letniego⁴¹⁷. *Z dużym powodzeniem organizacja angażowała się w działania charytatywne, dotyczące nie tylko opieki nad dziećmi, ale i przeciwdziałania patologiom społecznym, takim jak alkoholizm czy prostytutka*⁴¹⁸. To ostatnie stanowiło bardzo istotne zagadnienie w działalności Ligi zwłaszcza w 1948 roku. W cyklu artykułów „Prostytucja – hańbą społeczną”, ukazujących się na łamach „Naszej Pracy”, wyjaśniano czytelniczkom czym jest i w jaki sposób należy zwalczać prostytutkę⁴¹⁹. Propagandowy charakter artykułów miał zadanie

⁴¹³ Ibidem, *Plan szkolenia analfabetów w Lidze*, k. 6.

⁴¹⁴ Ibidem, *Instrukcja o przeprowadzeniu rekrutacji nowych członkiń i o jednoczesnym przeprowadzeniu rejestracji analfabetek i półanalfabetek wśród członkiń Ligi Kobiet*, k. 10-13; ibidem *Okólnik nr 2 z dnia 27 kwietnia 1949 r.*, k. 14-15.

⁴¹⁵ Ibidem, *Instrukcja w sprawie udziału Ligi Kobiet w akcji „WA” (Rola przedstawicielek Ligi Kobiet do Komisji Społecznych oraz Opiekunek Społecznych nad kursami początkowego nauczania)*, k. 22-23.

⁴¹⁶ Hasło współzawodnictwa było wprowadzane na wszystkich płaszczyznach aktywności Ligi Kobiet. W celu monitorowania efektów rywalizacji oddziałów terenowych LK powołana została Główna Komisja Arbitrażowa posiadająca swe szczeble wojewódzkie. Więcej na ten temat zob. A. Miodowski, *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur...*, s. 181-182.

⁴¹⁷ AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Uchwała Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet o udziale Ligi Kobiet w walce z analfabetyzmem*, k. 9.

⁴¹⁸ M. Dajnowicz, „*Walka o pokój*”..., s. 413.

⁴¹⁹ „Nam chodzi o prostytutkę jako proceder, polegający na obcowaniu płciowym w celach zarobkowych z dowolną ilością osób. [...] W tym ujęciu pojęcie prostytutka pokrywa się z pojęciem zawodowego uprawiania

uświadomić kobietom, że patologia ta jest efektem rozwoju kapitalizmu. *Otóż, w pierwszym okresie życia społeczeństw – w okresie komunizmu pierwotnego, prostytutka nie istniała. Powstała ona z chwilą rozwoju systemu własności prywatnej i silnego zróżniczkowania klas społecznych. [...] Prostytkcja jest uzupełnieniem systemu kapitalistycznego i stoi na straży moralności burżuazyjnej, która broni cnoty swoich córek i jednocześnie usprawnia i organizuje najohydniejsze poniżenie dziewcząt proletariatu*⁴²⁰.

Analiza przyczyn prostytutki miała być podstawą do wyznaczenia programu Ligi mającego na celu zwalczanie tego procederu i zapobieganie chorobom wenerycznym⁴²¹. Prócz prowadzonej akcji edukacyjnej w tym zakresie, oddziały terenowe Ligi podejmowały działania praktyczne. Przykładem było powołanie przy Zarządzie Wojewódzkim LK w Białymstoku Komisji Społeczno-Obyczajowej, która przy współpracy z Komisją Sanitarno-Obyczajową MO dążyła do zlikwidowania nierządu, żebractwa i przestępczości nieletnich w regionie⁴²².

W wyniku ustaleń z konferencji z dnia 13 stycznia 1948 roku LK przy współpracy m.in. Ministerstwa Zdrowia, Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Sprawiedliwości, Oświaty przystąpiła oficjalnie do walki z prostytutką. Wzorem godnym do naśladowania w tym zakresie był oczywiście ZSRR, który rzekomo rozwiązał ten problem już w pierwszych latach swego istnienia⁴²³. Pierwsze kroki w kierunku zwalczania prostytutki i chorób wenerycznych w Polsce Ludowej podjęło we wrześniu 1946 roku Ministerstwo Zdrowia, które powołało komisje społeczne do zwalczania chorób wenerycznych. Jednak do 1948 roku *nie spełniły one związanych z nimi nadziei*⁴²⁴.

Dużą uwagę w 1947 roku zwracano na prowadzenie działalności zwalczającej patologię społeczne, tj. alkoholizm. W dniach 14-23 kwietnia 1947 roku Ministerstwo Zdrowia, Wydział Chorób Społecznych zorganizowało w Państwowej Szkole Higieny (ul.

nierządu.” M. Jakubowicz, *Prostytkcja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 12; eadem, *Prostytkcja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 11-14; eadem, *Prostytkcja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 16-18; eadem, *Prostytkcja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6, s. 13-19.

⁴²⁰ Eadem, *Prostytkcja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 13-14.

⁴²¹ ZW SOLK w Białymstoku już w 1946 r. prowadziło odczyty na temat chorób wenerycznych. APB, KW PPR, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*, k. 13. *Okólnik nr 7*, „Nasza Praca” 1948, nr 4, s. 24-26; M. Jakubowicz, *Prostytkcja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 12-17; *8 marca Międzynarodowy Dzień Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 5-6.

⁴²² *Liga Kobiet w walce z demoralizacją*, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 1 z dnia 3 kwietnia 1948 r., s. 8; *Liga Kobiet przy pracy*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 18; M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 301.

⁴²³ *Z Wydziału Organizacyjnego. Liga Kobiet podejmuje walkę z prostytutką*, „Nasza Praca” 1948, nr 1, s. 23.

⁴²⁴ M. Jakubowicz, *Prostytkcja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 14; *Konferencje*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 30.

Chocimska 24 w Warszawie) XVII edycję Kursu Alkoholologii. Wykłady na temat szkodliwości alkoholu i walki z jego skutkami prowadzić mieli wybitni znawcy tego zagadnienia. Liga zachęcała członkinie do wydelegowania swoich przedstawicielek na to szkolenie. Brak jednak informacji na temat rzeczywistego udziału kobiet w tym kursie⁴²⁵.

Istotną działalnością od początku istnienia organizacji było prowadzenie poradni prawnych⁴²⁶. Według wytycznych tworzenia takich placówek, winny one posiadać poczekalnię i odrębny pokój. Na zewnątrz budynku należało wywiesić tablicę informacyjną „Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet. Poradnia prawna” oraz rozpowszechnić jej istnienie w lokalnej prasie. W placówce przynajmniej raz w tygodniu miał pełnić dyżur prawnik lub adwokat, a udzielane przez niego porady prawne dla członkiń organizacji były bezpłatne⁴²⁷. Do końca 1947 roku SOLK nie prowadziła samodzielnie poradni prawnych czy społecznych. Współdziałała w tym zakresie z wojewódzkim Wydziałem Opieki Społecznej, Robotniczym Towarzystwem Przyjaciół Dzieci (RTPD)⁴²⁸, Polskim Czerwonym Krzyżem (PCK), Ośrodkiem Zdrowia i Samopomocą Chłopską. Dzięki współpracy ww. instytucji petenci mogli uzyskać porady w zakresie zdrowotnym, socjalnym i prawnym⁴²⁹. Według sprawozdań za listopad i grudzień 1947 roku w województwie białostockim dominującym aspektem były porady z zakresu prawa (nie wskazywano konkretnych przykładów), pisanie bezpłatnych podań, ale także m.in. zorganizowania opieki nad dzieckiem, uzyskania emerytury, porady lekarskie, skierowanie do lekarzy, zapomogi pieniężne⁴³⁰.

Jedną z form poradni były Izby Dworcowe powoływane przy LK⁴³¹. Działalność takiej placówki opiekuńczej powinna być prowadzona w trzech pomieszczeniach: w pierwszym

⁴²⁵ Do walki z alkoholizmem, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 28.

⁴²⁶ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim w latach 1945-1981. Główne obszary działalności organizacji*, „Dzieje Najnowsze” 2019, nr LI, s. 80-81; I.E. Naguszewska, *op. cit.*, s. 162.

⁴²⁷ AAN, SOLK sygn. 888, *Wytyczne o organizacji poradni prawnej przy Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet*, k. 26; ibidem, *Poradnie prawne*, k. 31.

⁴²⁸ Współpraca SOLK z RTPD w województwie białostockim została nawiązana dopiero w 1947 r. Dnia 13 maja 1949 r. w wyniku połączenia się Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (ChTPD) powstało Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD). Zob. K. Jaworska, *Działalność Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Legnicy w czasach PRL*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2015, nr 17(4), s. 8; A. Kołakowski, *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci / Towarzystwo Przyjaciół Dzieci jako elementy ateizacji polityki komunistycznego państwa*, [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945-2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010, s. 172; B. Tracewski, *Przyjaciele dzieci*, Warszawa 1997, s. 26; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 61-62.

⁴²⁹ APB, KW PPR w Białymstoku, *Sprawozdanie z działalności wydziału Opieki Społecznej przy Zarządzie Wojewódzkim SOLK w Białymstoku za grudzień 1947 r.*, k. 26; A. Stasiewicz, *op. cit.*, s. 69.

⁴³⁰ APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności wydziału Opieki Społecznej przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku za listopad 1947 r.*, k. 23; APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności wydziału Opieki Społecznej przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku za grudzień 1947 r.*, k. 26

⁴³¹ A. Zaniewska, *Poradnictwo Ligi Kobiet...*, s. 283-284.

pokoju będziemy udzielać informacji, rad i wskazówek, tutaj ma się odbywać posiłek. W drugim – będą spędzały czas na zabawie dzieci pod kierownictwem opiekunki. Trzeci pokój przeznaczamy dla dzieci chorych, którym natychmiast trzeba udzielić pomocy w porozumieniu z Polskim Czerwonym Krzyżem⁴³². Instrukcja tworzenia takich Izb wskazywała również na niezbędne wyposażenie i umeblowanie pokoi oraz zatrudnienie 6 osobowego personelu pracującego na trzy zmiany. Ponadto w biuletynie „Nasza Praca” zamieszczono wzory m.in. skierowań do innych instytucji opiekuńczych i sprawozdań miesięcznych z prowadzonej działalności. Nie informowano jednak czy była to działalność całkowicie charytatywna czy pracownice otrzymywały wynagrodzenie, a jeśli tak to w jakiej wysokości. Brak również informacji na temat źródła finansowania izb⁴³³. Wiadomości na temat kosztów utrzymania izb dworcowych pojawiły się w sprawozdaniu z przeprowadzonej w 1947 roku inspekcji SOLK. Wynikało z niego, że np. we Wrocławiu funkcjonowały 3 izby dworcowe (Dworzec Główny, Odra i Kamieniec), w których zatrudnionych było łącznie 12 osób pracujących na dwie zmiany po 12 godzin dziennie. Trzy izby przyjęły łącznie ponad 4200 dzieci i ponad 2700 matek. W Warszawie na Dworcu Głównym Izba Dworcowa Matki i Dziecka obsługiwana była przez 3 osoby i w okresie od 1 października 1946 roku do 31 stycznia 1947 roku wydano 84 tys. złotych na utrzymanie personelu oraz prawie 25 tys. złotych na inwestycje i wydatki rzeczowe. Informacja na temat prowadzenia izby na Dworcu Głównym w Warszawie przez 3 osoby budzi wątpliwości ze względu na stwierdzenie „Izba ta jest czynną”, bowiem na kolejnej stronie sprawozdania z inspekcji wskazano, że izby czynne zatrudniają po 6 pracowników. Kwota podana jako czteromiesięczny koszt utrzymania personelu jest nieadekwatna do kwoty podanej jako miesięczna pensja pracowniczki równej 4 tys.

⁴³² Zarząd Wojewódzki SOLK w Białymstoku współpracował również z Caritasem. APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 roku*, k. 12; I. Czech, *Do izby dworcowej matki i dziecka*, „Nasza Praca” 1947, nr 1, s. 10.

⁴³³ Wśród wytycznych utworzenia Izby Dworcowej wskazywano na konieczność zakupu min. 2 stołów, ręczników, ścierek, pościeli, bielizny dziecięcej, butelek ze smoczkami, środków dezynfekcyjnych, leków, niezbędnych do zapewnienia właściwych warunków dla podróżujących kobiet z dziećmi. Ponadto w kancelarii izby znaleźć się miały: długopisy, pieczętka, datownik, stempel, książka inwentarzowa, kartoteka i druki skierowań. Na jednej zmianie pracować miało 2 osoby, przy czym jedna z nich zwana „informatorką, która wychodzi na dworzec z nadejściem każdego pociągu, udziela informacji, zapisuje podróże w izbie, druga opiekuje się pozostawionymi dziećmi. [...] Po przybyciu podróżujących i poznaniu ich potrzeb udzielić informacji i objaśnień w sposób jak najbardziej wyczerpujący i dokładny; jeśli kobieta ma sprawy do załatwienia w mieście zaopiekować się dzieckiem; dać skierowanie na dрукu z pieczęcią (jeśli zajdzie taka potrzeba) do domu noclegowego, stołówki, pogotowia opiekuńczego, pomocy sanitarnej, Polskiego Czerwonego Krzyża itp. Personel izby musi odnosić się do przybyłych matek i dzieci serdecznie i troskliwie [...], dbać o czystość i estetykę izby. Po opuszczeniu lokalu przez matki i dzieci, należy go dobrze przewietrzyć, wydezynfekować łóżka, wymyć i wygotować naczynia [...] współpracować ze wszystkimi instytucjami opiekuńczymi w terenie [...]”. I. Czech, *Do izby dworcowej matki i dziecka*, „Nasza Praca” 1947, nr 1, s. 10-15.

złotych⁴³⁴. Czy zatem liczba pracowników była mniejsza niż sześć osób, a dodatkowo osoba pracująca w kancelarii izby otrzymywała większe wynagrodzenie od pozostałych pracowników Izby Dworcowej Matki i Dziecka?

Podczas odprawy kierowników Wydziałów Opieki przy zarządach wojewódzkich LK zorganizowanej w dniach 30-31 marca 1949 roku dyskutowano m.in. nad warunkami funkcjonowania Izb Dworcowych. Zwrócono uwagę na konieczność skontrolowania sieci Izb, świadczeń udzielanych matkom z dziećmi, dobór personelu oraz sposobu finansowania tej działalności opieki społecznej. Izby Dworcowe miały zostać utrzymane wyłącznie na dużych stacjach, na których miesięczna frekwencja była wyższa niż 400 osób. Etatowy personel Izby w składzie 6-osobowym utrzymywany był tylko na stacjach, w których miesięczna frekwencja przekraczała 1000 osób, w pozostałych przypadkach zatrudnione do prowadzenia Izby miały być tylko 4 osoby⁴³⁵. Od 1949 roku wszystkie Izby Dworcowe na terenie całego kraju przeszły pod zarząd LK, która zdecydowała o zniesieniu darmowych posiłków dla wszystkich podróżujących matek i dzieci, a udzielaniu ich bezpłatnie jedynie dla matek i dzieci w trudnej sytuacji życiowej. Miało to pozwolić zaoszczędzić około 15 mln złotych rocznie⁴³⁶.

W 1950 roku LK zorganizowała współzawodnictwo wszystkich Izb Dworcowych. Rywalizacja obejmowała 3 zasadnicze działy: 1. *Pracę uświadamiającą*; 2. *Propagandę racjonalnego pielęgnowania i wychowania dziecka oraz* 3. *Sposób prowadzenia Izb*⁴³⁷. Według wytycznych dla działaczek prowadzących ww. placówki opiekuńcze, kobiety tam pracujące winny być przodownicami społecznymi danego regionu, winny prenumerować czasopisma i zachęcać kobiety do ich czytania, prowadzić gazetkę ścienną z najważniejszymi wydarzeniami politycznymi z kraju oraz działalności LK, w księdze ewidencyjnej rejestrować analfabetki i przekazywać ich listę w comiesięcznym sprawozdaniu do Zarządu Wojewódzkiego LK lub Zarządu Powiatowego LK. *Opiekunki dworcowe winny pamiętać o tym, że Izba Dworcowa, poza tym, że jest poczekalnią dla podróżujących matek z dziećmi, winna być również placówką wszczepiającą matkom zasady racjonalnej pielęgnacji*

⁴³⁴ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47, k. 57-58, 62.*

⁴³⁵ *Kurs opieki społecznej*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 47.

⁴³⁶ *Ocena prac opiekuńczych w roku 1949*, „Nasza Praca” 1950, nr 1, s. 38-39.

⁴³⁷ *Izby Dworcowe przystępują do współzawodnictwa*, „Nasza Praca” 1950, nr 4, s.42.

niemowląt i popularyzującą zagadnienie zdrowia⁴³⁸. Kobiety pracujące w tych placówkach odpowiadały również za czystość i estetykę przydzielonego lokalu.

Podsumowanie

Działalność kobiet w strukturach SOLK w pierwszym okresie rozwoju organizacji po zakończeniu II wojny światowej charakteryzowała się wieloma trudnościami w zorganizowaniu ogólnopolskiej organizacji kobiecej. Nowy jednolity i masowy ruch kobiecy na ziemiach polskich nie miał swych korzeni w tradycji, a aktywność polityczna organizacji budziła początkowo kontrowersje wśród samych działaczek. Sprawozdania z działalności SOLK nasycone były językiem propagandy komunistycznej. Organizacja jawiła się w nich jako bardzo aktywna, wręcz niezbędna do stworzenia nowego powojennego ładu w społeczeństwie. Jednocześnie podkreślano, że aktywność w akcjach pomocowych organizowana była oddolnie i nie wynikała z narzucanych nakazów⁴³⁹.

Wielokierunkowa działalność LK, zarówno w płaszczyźnie politycznej, jak i socjalnej, wynikała z ówczesnych potrzeb społecznych, politycznych i gospodarczych. Organizacja do 1949 roku koncentrowała się głównie na zwiększaniu swojego aktywu oraz niesieniu realnej pomocy kobietom doświadczonym przez wojnę. Liga organizowała różnego rodzaju zbiórki żywności i ubrań, szkolenia zawodowe oraz Izby Dworcowe Matki i Dziecka. Jednym z głównych haseł tego okresu była „walka o pokój”. Dominującym zagadnieniem wśród aktywności Ligi w 1947 roku było organizowanie również opieki nad matką i dzieckiem, szkoleń i kursów zawodowych umożliwiających podjęcie pracy zarobkowej przez kobiety⁴⁴⁰. Najważniejszym aspektem politycznej działalności Ligi do 1947 roku było włączenie się członkiń Ligi w rozpowszechnianie wśród społeczeństwa, a zwłaszcza wśród kobiet, konieczności udziału w referendum i głosowaniu „3 x tak”, w tym uczestnictwo w przeprowadzeniu wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Ponadto od 1948 roku wskazywano, że głównymi aspektami działalności Ligi miała być walka z patologiami społecznymi, tj. analfabetyzmem, alkoholizmem i prostytutką. Jednak od połowy 1948 roku widoczne było przeobrażanie się priorytetów organizacji. Liga z deklaratywnie głoszonej apolityczności organizacji przeszła do „pogłębionej ideologizacji”. Co raz bardziej stawała się organizacją

⁴³⁸ Ibidem, s. 43.

⁴³⁹ AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946*, k. 25.

⁴⁴⁰ M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet...*, s. 306.

polityczną, m.in. otwarcie krytykującą działalność Kościoła katolickiego. Diametralna zmiana kierunków aktywności została zapisana w nowym statucie LK z dnia 9 września 1949 roku. Już wówczas zaznaczono, że organizacja winna zwrócić większą uwagę na aktywizację zawodową kobiet w celu odbudowy Ojczyzny i realizacji założeń planu 6-letniego. Podkreśleniem znaczenia politycznego LK było nadanie jej statusu wyższej użyteczności. Fakt ten przypieczętował i uwydatnił ideologiczną podległość organizacji kobiecej władzom komunistycznym.

Analiza materiału źródłowego i literatury przedmiotu z pierwszego okresu działalności SOLK wykazała, że informacje, pojawiające się w sprawozdaniach za ten sam okres, dotyczące liczebności członkiń organizacji bywały ze sobą sprzeczne. Należy zaznaczyć, że nie zawsze musiało to być celowe manipulowanie danymi statystycznymi. Różnice w sprawozdawczości mogły wskazywać na niestabilne członkostwo, które stanowiło jeden z elementów utrudniających rozwój organizacji w terenie. Jednak niewątpliwie pozwalały one odnotować nierównomierne w skali województwa zainteresowanie kobiet przynależnością do Ligi, w efekcie czego zauważalne było zróżnicowane tempo tworzenia jej oddziałów terenowych. Systematyczny wzrost liczebności członkiń organizacji miał stanowić potwierdzenie poparcia kobiet dla celów i działań podejmowanych przez LK oraz partię rządzącą.

Rozdział II. Liga Kobiet w okresie stalinizmu (1949–1956)

Ostatnie miesiące 1948 roku były wyznacznikiem zmian jakie realizowano w dobie planu 6-letniego. Odsunięcie od władzy Władysława Gomułki oskarżonego o „odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne” podczas plenum sierpniowo-wrześniowego zapoczątkowało proces wzmocnionej pracy ideologiczno-politycznej zarówno w partii, jak i w LK (dalej: LK)⁴⁴¹. Nadanie LK statusu organizacji wyższej użyteczności we wrześniu 1949 roku oficjalnie przypieczętowało jej podległość wobec władz komunistycznych. Posłuszeństwo wobec partii rządzącej niewątpliwie było warunkiem istnienia organizacji kobiecej, która upowszechniała wśród społeczeństwa przekonanie, że ustroj socjalistyczny był gwarancją na zapewnienie równości i odpowiednich warunków życiowych kobietom. Poparcie Ligi dla przemian politycznych widoczne było również w artykułach pojawiających się w ówczesnej prasie⁴⁴². W biuletynie „Nasza Praca” w sposób szczególny uzasadniano zjednoczenie się Polskiej Partii Robotniczej (dalej: PPR) i Polskiej Partii Socjalistycznej (dalej: PPS) w Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (dalej: PZPR): *Delegatki z całego Kraju, zebrane na Krajowej Naradzie Aktywu Ligi Kobiet, przesyłają Ci Obywatelu Prezydencie w imieniu wszystkich kobiet, zorganizowanych w naszej Organizacji wyrazy czci i szacunku. [...] Witamy najgoręcej doniosły, historyczny fakt Zjednoczenia obu Partii Robotniczych, widząc w nim gwarancję postępu społecznego i zwycięstwa socjalizmu w Polsce. Zjednoczenie Klasy Robotniczej przyczyni się wydatnie do rozbudowy Demokratycznego Ruchu Kobięcego i wzrostu świadomości politycznej szerokich rzesz kobiecych*⁴⁴³.

Według liderek LK fakt zjednoczenia się obu partii stanowił szansę podniesienia poziomu ideologicznego i awansu społecznego kobiet polskich. Aktywistki LK rozpowszechniały wśród członkiń organizacji przekonanie, że dzięki połączeniu działań obu partii Polska wkroczyła na właściwe tory rozwoju gospodarczego i społecznego. To wydarzenie oraz konieczność zrealizowania 6-letniego planu gospodarczego wzmogły aktywność organizacji kobiecej nie tylko w zakresie zawodowej aktywizacji kobiet, ale także

⁴⁴¹ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 313-314.

⁴⁴² N. Lubik-Reczek, R. Reczek, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet w Polsce Ludowej. Zarys działalności*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2013, nr 4, s. 106; B. Nowak, *op. cit.*, s. 35-36, 79; N. Jarska, *Krótki kurs historii „kobiet”. Kobiety w języku partii komunistycznej w Polsce 1945-1989*, „Polska 1944/45-1989. Studia i Materiały” 2017, nr XV, s. 247; K. Stańczak-Wiślicz, *Opowieści o trudach życia. Narracje zwierzeniowe w popularnej prasie kobiecej XX wieku*, Warszawa 2010, s. 164-179.

⁴⁴³ *Okólnik nr 27*, „Nasza Praca” 1948, nr 12, s. 62-63; *Rezolucja przyjęta na Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet w dniu 12 stycznia 1949 r.*, „Nasza Praca” 1949, nr 1-2, s. 47-50.

nasilonej propagandy socjalistycznej⁴⁴⁴. Kongres Zjednoczeniowy PZPR stanowił kolejny przyczynek do zwiększenia współzawodnictwa między poszczególnymi kołami terenowymi. W ramach czynów kongresowych w województwie białostockim członkinie zarządów powiatowych, kół zakładowych i terenowych zobowiązały się do zwiększenia produkcji i liczebności organizacji. W wyniku przeprowadzonych zebrań do dnia 1 stycznia 1949 roku wszystkie członkinie Związków Zawodowych w Ubezpieczalni Społecznej, pracowników samorządowych, sądu i prokuratur oraz Fabryki Sklejek w Białymstoku miały wstąpić do LK. Członkinie Zarządu Gminnego LK w Hajnówce zaproponowały, że każda z nich wciągnie w szeregi tej organizacji przynajmniej po 10 kobiet. Ponadto w dniu zjednoczenia PZPR rozpoczęto tam kurs kroju i szycia, a w Łomży i Płocicznie (powiat suwalski) otwarto świetlicę dla dzieci, w Ełku Izbę Dworcową. W terenowych oddziałach LK wygłaszano pogadanki na temat zjednoczenia PZPR, przygotowywano występy artystyczne oraz wywieszano gazetki ściennie informujące lokalną społeczność o powyższym wydarzeniu politycznym⁴⁴⁵.

Podczas Kongresu Jedności PZPR wskazywano na konieczność włączenia mas kobiecych do budowy socjalizmu w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem kobiet wiejskich, propagowano udział kobiet w Radach Narodowych oraz możliwości ich awansu społecznego, a także umasowienie LK⁴⁴⁶. Organizacja kobieca w uchwale Plenum Zarządu Głównego LK z dnia 12 stycznia 1949 roku podkreśliła, że kobiety pracujące swoją pozycję i prawa zawdzięczają ówczesnej władzy i dążeniu Polski Ludowej do socjalizmu. Według uchwały Zarządu Głównego LK: *jedynie socjalizm może radykalnie rozwiązać kwestię kobiecą [...], włączyć miliony kobiet do produktywizacji [...], wyzwolić kobietę z niewoli [...] zacofanych form dotychczasowej pracy domowej, przesądów i ciemnoty, [...] zniesie poniżenie kobiety, [...] może stworzyć warunki dobrobytu i kultury, na jakie pozwala współczesna wiedza ludzka i możliwości naszego kraju*⁴⁴⁷.

Organizacja kobieca starała się przekonać ówczesne Polki do polityki partii rządzącej oraz wzbudzić w nich przekonanie, że tylko PZPR mogła poprawić sytuację kobiet. Wynika z tego, że aktywizacja zawodowa kobiet miała charakter egalitarny i narzucona została przez

⁴⁴⁴ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 81-82; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 77-79, 91-92; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola kobiety w Polsce Ludowej...*, s. 164-165.

⁴⁴⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy KW PZPR w Białymstoku za miesiąc grudzień-styczeń*, k. 1-3.

⁴⁴⁶ Ibidem, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego w Białymstoku*, k. 64; B. Nowak, *op. cit.*, s. 66-68.

⁴⁴⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2448, *Uchwała Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet. 12 stycznia 1949 r.*, k. 19.

ówczesne władze państwowe, nie była inicjatywą oddolną⁴⁴⁸. Choć należy zaznaczyć, że jednocześnie spełniała ona dążenia kobiet do równouprawnienia⁴⁴⁹. Partia, za pośrednictwem LK, dążyła do przejmowania przez Polki wzorców radzieckich. Zapowiadany w uchwale Zarządu Głównego LK „dobrobyt” miał zostać już wówczas osiągnięty przez kobiety ze Związku Radzieckiego. Liga chcąc uzyskać społeczne poparcie dla partii, apelowała do Polek wszystkich zawodów i grup społecznych o aktywne włączenie się w budowę i rozwój socjalizmu oraz realizację planów produkcyjnych⁴⁵⁰. Ten ostatni aspekt był kluczowym zagadnieniem w działalności organizacji kobiecej w latach 50. Praca wśród kobiet, którą zgodnie z wytycznymi PZPR winna była prowadzić LK, stanowiła najważniejsze zagadnienie w okresie realizacji planu 6-letniego, bowiem kobiety tworzyły duże zaplecze siły roboczej, które postanowiono włączyć w budowę socjalizmu w Polsce⁴⁵¹. Propagowana przez LK aktywność zawodowa kobiet była elementem emancypacji kobiet, która wynikała z potrzeby oficjalnej równości płci w nowym systemie politycznym oraz przede wszystkim z potrzeb gospodarczych kraju⁴⁵². Emancypacja kobiet w Polsce w dobie PRL była nazywana „emancypacją podwójną” – odgórną i arbitralną. Propagowano idee, że to nowy ustrój socjalistyczny gwarantował kobietom równość klasową i płciową⁴⁵³. Z ustaleń Anny Titkow wynika, że aktywizacja zawodowa kobiet w Polsce: *dokonała się właściwie bez ich własnej inicjatywy [...] ze względu na swój centralnie kontrolowany przebieg [...] podtrzymała i wzmocniła tradycyjny wzór oparty na cnotach opiekuńczo-podtrzymujących, odwołujących się do poświęcenia. [...] przebieg aktywizacji zawodowej był równoznaczny z niewykorzystaniem szansy na zmianę treści społecznych i kulturowych identyfikacji polskich kobiet [...]*⁴⁵⁴.

Jak wynika z powyższego cytatu zachodzące przemiany społeczne były kierowane odgórnie przez instytucje państwowe, ale jednocześnie w pewnym zakresie spełniały

⁴⁴⁸ A. Titkow, *Kobiety pod presją? ...*, s. 29.

⁴⁴⁹ M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 145.

⁴⁵⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2448, *Uchwała Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet. 12 stycznia 1949 r.*, k. 20-20v; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 314; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz „Polski Ludowej”*, [w:] *„Polska Ludowa” 1944–1989 – wybrane problemy historii politycznej i społecznej*, red. D. Litwin-Lewandowska, K. Bałkowski, Lublin 2016, s. 288.

⁴⁵¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Odcinek pracy wśród kobiet*, k. 97a; K. Florczak, *Stalinizm jako stan wyjątkowy. Robotnicy i robotnice: budowniczowie socjalizmu czy więźniowie obozu?*, „Teksty Drugie” 2014, nr 5, s. 129-131.

⁴⁵² M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 57, 64-75; H. Sekuła-Kwaśniewicz, *Meandry ruchu kobiecego...*, s. 66-67; S. Walczewska, *Czy kobietom w Polsce...*, s. 249; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 148-149.

⁴⁵³ M. Maciejewska, *Aborcja w PRL-u. Ustawa o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z 1956 r. w kontekście feministycznym*, [w:] *PRL bez uprzedzeń...*, s. 172-175.

⁴⁵⁴ A. Titkow, *Kobiety pod presją...*, s. 29-30.

oczekiwania społeczeństwa⁴⁵⁵. Mimo stworzonej przez państwo możliwości zawodowego równouprawnienia kobiet nadal rozpowszechniano przekonanie, że prowadzenie gospodarstwa domowego i wychowanie dzieci należy do obowiązków kobiet.

Działalność LK w latach realizacji planu 6-letniego była ściśle związana z gospodarczą odbudową Polski. Wspomniany w poprzednim rozdziale statut z 1949 roku zmieniał dotychczasowe cele działalności organizacji kobiecej. Jeszcze bardziej dosadnie nowy kierunek aktywności LK podkreślono w jej statucie z 1951 roku⁴⁵⁶, który uchwalony został podczas I Ogólnokrajowy Kongres LK (3-4 marca 1951 roku), przebiegającego pod hasłem: „walki o pokój i realizację planu 6-letniego”⁴⁵⁷. Ogólnopolski Kongres LK stanowił istotny punkt w dziejach organizacji kobiecej, bowiem podczas obrad nie tylko uchwalono nowy statut LK, ale także dokonano zmian personalnych w Zarządzie Głównym LK⁴⁵⁸. Dnia 6 marca 1951 roku pierwszą przewodniczącą Zarządu Głównego LK – Irenę Sztachelską zastąpiła Alicja Musiałowa⁴⁵⁹, wiceprzewodniczącymi wybrano: Eugenię Pragierową, Zofię

⁴⁵⁵ M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 145.

⁴⁵⁶ Choć w statucie z 1951 r. nie pojawiło się stwierdzenie, że Liga jest stowarzyszeniem wyższej użyteczności, to status ten podkreślony został w *Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 26 maja 1951 r. w sprawie nadania stowarzyszeniu „Liga Kobiet” nowego statutu*, Dz. U. z 1951 r. nr 35 poz. 267; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 316-317.

⁴⁵⁷ Udział w I kongresie LK wzięło ponad 1500 osób, w tym 946 delegatek z oddziałów terenowych LK. Podczas obrad wybrano nowy ZG LK, którego przewodniczącą została wybrana Alicja Musiałowa. Według ustaleń Marii Bauchrowicz-Tockiej wśród wszystkich 9 zjazdów LK to właśnie I Krajowy Zjazd LK wzbudził największe zainteresowanie „Trybuny Ludu”. *Kongres Ligi Kobiet zmobilizuje kobiety miast i wsi do walki o pokój i plan sześcioletni*, „Trybuna Ludu” 3.III.1951, nr 62, s. 3; *Kongres Ligi Kobiet*, „Trybuna Ludu” 4.III.1951, nr 63, s. 1; *3 bm. rozpoczął się w Warszawie I Ogólnopolski Kongres Ligi Kobiet*, „Trybuna Ludu” 4.III.1951, nr 63, s. 1; *Będą godnie reprezentować masy kobiet pracujących stolicy. Sylwetki delegatek na I Ogólnopolski Kongres Ligi Kobiet*, „Trybuna Ludu” 4.III.1951, nr 63, s. 5; *Kobiety polskie będą kroczyły w pierwszych szeregach frontu narodowej walki o pokój i plan 6-letni. Uchwała KC PZPR w związku z Międzynarodowym Dniem Kobiet*, „Trybuna Ludu” 8.III.1951, nr 67, s. 1; *I Ogólnopolski Kongres Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 3; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet...*, s. 586; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet...*, s. 185; eadem, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 257-262.

⁴⁵⁸ Nowa przewodnicząca ZG LK – Alicja Musiałowa została wyznaczona do tej funkcji przez Edwardę Orłowską – kierownika Wydziału Kobiecego KC PZPR. S. Walczewska, *Liga Kobiet – jedyna organizacja kobieca w PRL...*, [dostęp: 30.04.2020]; N. Lubik-Reczek, R. Reczek, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet...*, s. 108; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej...*, s. 586.

⁴⁵⁹ Alicja Musiałowa – ur. 20 maja 1911 r., zm. 19 maja 1998 r., „Działaczka społeczna, prawnik (mgr praw). Od 1931 do 1932 w Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej (ZNMS). W l. 1935-1939 studiowała na Wydziale Prawnym UW, równocześnie zajmowała się pracą oświatową. W okresie okupacji na terenie Zagłębia Dąbrowskiego prowadziła tajne nauczanie młodzieży, nast. ukrywała się na terenie pow. częstochowskiego i wieluńskiego. Od 1945 do 1948 w PPS. W l. 1945-1948 w Zarządzie Głównym Związku Samopomocy Chłopskiej jako kierownik inspektoratu szkolnego. W okresie 02.1948 – 06.1948 kierownik referatu odczytowego w Zarządzie Głównym Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, zaś od 06.1948 do 01.1949 kierownik referatu w Wydz. Szkolnym Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS. Od 15.12.1948 w PZPR. W okresie 17.05.1950 - 4.06.1965 przewodnicząca Zarządu Głównego Ligi Kobiet. W l. 1952-1965 członek Rady Państwa (jako pierwsza kobieta). W okresie 10.1952 - 05.1969 posłanka na Sejm PRL I-IV kadencji. Członek władz Frontu Narodowego i później Frontu Jedności Narodu (była członkiem Prezydium Ogólnopolskich Komitetów obu ruchów w okresie 1952-1956 oraz 1958-1971). Od 04.1965 wiceprezes Zarządu Głównego

Wasilkowską, Martę Fijałkowską i Zofię Tomczyk. Funkcję sekretarza pełnić miała Stanisława Zawadecka, Zofia Krzemień i Felicja Uścińska⁴⁶⁰. Był to też moment podsumowania dotychczasowej, pięcioletniej działalności LK. Jako najważniejsze wskazano pracę wychowawczo-uświadamiającą wśród kobiet oraz szkolenia zawodowe⁴⁶¹.

Podczas obrad I Krajowego Zjazdu LK obecni byli przedstawiciele władz państwowych i partyjnych oraz organizacji międzynarodowych, a samo wydarzenie było komentowane na łamach wysokonakładowej „Trybuny Ludu”⁴⁶². Sekretarz KC PZPR – Aleksander Zawadzki, podkreślił wówczas konieczność jedności współdziałania LK z założeniami rozwoju gospodarczego Polski Ludowej⁴⁶³. W podobnym tonie brzmiał referat posła Juszkiewicza ze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (dalej: ZSL). Twierdził on, że *plan 6-letni poprzez przebudowę wsi wyzwoli ostatecznie kobiety wiejską, a włączenie się w walkę o zwiększenie produkcji w przemyśle i rolnictwie to ogniwo tego samego frontu walki o pokój i sprawiedliwość na świecie, jaką toczą dziś bohaterkie kobiety walczącej Korei [...] oraz kobiety krajów kapitalistycznych, przeciwstawiające się rządowi ucisku i przemocy*⁴⁶⁴.

W swoim referacie wyjaśnił w jaki sposób kobiety polskie winny rozumieć w ówczesnym czasie chwytliwe hasło „walki o pokój”, które w pierwszych powojennych latach służyło do prowadzenia działań mających na celu zlikwidowanie skutków II wojny światowej i przeciwdziałanie kolejnym konfliktom zbrojnym. Zmiana sytuacji politycznej i gospodarczej w kraju wpłynęła na zmianę priorytetów popularnego hasła, za którym opowiedzieć się miała każda kobieta⁴⁶⁵. W wyjaśnieniach celów statutowych wskazano, że *słowo „pokój” zawiera w sobie [...] gorące pragnienie matek zapewnienia szczęścia swym dzieciom i nieubłaganą nienawiść do podżegaczy wojennych i płomienną wdzięczność i przyjaźń do Związku Radzieckiego – niezwyciężonego obrońcy pokoju i gotowość do najwyższych ofiar w imię szczęścia Ojczyzny*⁴⁶⁶.

Polskiego Czerwonego Krzyża w Warszawie.” Cytat za: *Katalog kierowniczych stanowisk partyjnych i państwowych PRL*, online: <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/589048>, [dostęp: 3.05.2020].

⁴⁶⁰ *Skład Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 111.

⁴⁶¹ *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet i wytyczne dalszej pracy. Stanisława Zawadecka sekretarz Zarządu Głównego Ligi Kobiet (referat)*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 42-43.

⁴⁶² M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 257-262.

⁴⁶³ Rangę wydarzenia podnosiła też obecność przedstawicielki kobiet radzieckich, która pogratulowała rozwoju socjalizmu w Polsce. *Przemówienie Aleksandra Zawadzkiego Sekretarza KC PZPR Vice premiera*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 7-14; *Witamy kobiety polskie walczące w jednym szeregu z nami o pokój i demokrację*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 15-17; B. Nowak, *op. cit.*, s. 86-87.

⁴⁶⁴ *Z przemówienia posła Juszkiewicza Sekretarza NKW ZSL*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 21.

⁴⁶⁵ I. Ratman-Liwerska, *Edukacja poza konwencją...*, s. 110.

⁴⁶⁶ *Podstawowe założenia statutu Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 65.

W latach 50. hasło „walki o pokój” realizowano dwutorowo, tj. zapewnienie pokoju łączono z industrializacją kraju. Na początku 1950 roku na łamach biuletynu „Nasza Praca” Zarząd Główny LK informował członkinie organizacji, że podstawową działalnością polityczną organizacji w tym okresie winna być *walka o pokój i mobilizacja wszystkich kobiet do wykonania planu 6-letniego*⁴⁶⁷. Aktywistki LK przede wszystkim miały włączyć polskie kobiety do współpracy na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa i obronności Polski Ludowej poprzez jej gospodarczą odbudowę we współpracy ze Związkiem Radzieckim⁴⁶⁸. Organizacja kobieca w sposób szczególny wskazywała na konieczność współpracy kobiet miejskich z kobietami wiejskimi. Liderki LK miały wspomóc wdrożenie kolektywizacji wsi oraz rozwój idei socjalistycznego, świeckiego państwa⁴⁶⁹. Z drugiej strony „walka o pokój” miała odbywać się poprzez włączenie mas kobiecych do zacieśniania więzów przyjaźni z kobiecymi organizacjami międzynarodowymi (zwłaszcza zrzeszonymi w ŚDFK) i państwami socjalistycznymi. Międzynarodowe zjednoczenie LK na rzecz pokoju na świecie i pomocy kobietom z innych krajów wynikało z zaognienia się sytuacji międzynarodowej *wywołanej konfliktem koreańskim i planami Józefa Stalina militaryzacji bloku wschodniego w nadziei na uzyskanie dalszych zdobyczy terytorialnych*⁴⁷⁰. Uwidaczniało się to m.in. w oficjalnych listach wysyłanych przez Zarząd Główny LK np. do kobiet koreańskich, będących odpowiedzią na „Apel do kobiet całego świata”, w którym przewodnicząca Zarządu Głównego LK zapewniła kobiety koreańskie o pełnym poparciu i solidarności z nimi⁴⁷¹. W 1954 roku nadal promowano włączenie kobiet do walki o pokój na świecie. ŚDFK wystosowała apel do wszystkich organizacji kobiecych i kobiet niezrzeszonych o poparcie w sprawie zakazu używania broni masowej zagłady oraz ograniczenia zbrojeń, który LK w imieniu wszystkich Polek oficjalnie poparła⁴⁷².

Zgodnie z ustawą z dnia 21 lipca 1950 roku *o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955* w Polsce Ludowej miał nastąpić m.in. znaczący wzrost produkcji, rozwój przemysłu, wzrost inwestycji i budownictwa oraz podniesienie dobrobytu materialnego i kulturalnego ludności. Plan gospodarczy uwzględniał

⁴⁶⁷ *Międzynarodowa sytuacja polityczna*, „Nasza Praca” 1950, nr 3, s. 13; B. Nowak, *op. cit.*, s. 86-88.

⁴⁶⁸ M. Dajnowicz, „*Walka o pokój*”..., s. 416-420.

⁴⁶⁹ W Konstytucji PRL z 1952 r. oraz w dekreście o ochronie wolności sumienia i wyznania z dnia 5 sierpnia 1949 r. Państwo polskie oficjalnie gwarantowało obywatelom wolność sumienia i wyznania. Jednak w rzeczywistości władze zwalczały postawy religijne oraz działalność Kościoła. Zob. J. Wrona, *Praktyki religijne w warunkach PRL*, [w:] *Życie codzienne w PRL*, red. M. Choma-Jusińska, M. Kruszyński, T. Osiński, Lublin-Warszawa 2019, s. 205-210.

⁴⁷⁰ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 316.

⁴⁷¹ *Odpowiedź kobiet polskich kobietom koreańskim*, „Nasza Praca” 1951, nr 2, s. 32-34; M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 261.

⁴⁷² *Do wszystkich organizacji kobiecych*, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3, s. 34.

w swoim zapisie również rozwój gospodarczy województwa białostockiego⁴⁷³, poprzez rozbudowę przemysłu włókienniczego, bawełnianego i roszarnictwa oraz prowadzenie robót budowlanych⁴⁷⁴. Pomoc w realizacji planu w poszczególnych województwach w kraju miała stanowić działalność LK, mobilizującej kobiety do współzawodnictwa i produktywizacji oraz wspomagająca je w podjęciu zatrudnienia⁴⁷⁵.

Zmiana polityki państwa odzwierciedlała się w kierunkach działalności LK ogłoszonych obwieszczeniem Prezesa Rady Ministrów dotyczącym nowego statutu LK. Wśród celów działalności organizacji wskazywano włączenie wszystkich kobiet *do ogólnonarodowych zadań walki: o pokój, o wzrost potęgi gospodarczej, rozkwit kulturalny i zabezpieczenie niepodległości Polski Ludowej, o najbardziej wszechstronny i twórczy udział kobiet miast i wsi we wszystkich dziedzinach życia państwowego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego – w budownictwie ustroju sprawiedliwości społecznej – socjalizmu*⁴⁷⁶. Do rozwoju gospodarczego państwa polskiego niezbędna była aktywizacja zawodowa wszystkich kobiet miast i wsi, która stała się głównym celem LK w latach 50. XX wieku⁴⁷⁷. Jednocześnie na pierwszym miejscu zadań stawianych przez organizację wskazywano: *wychowanie kobiet [...] w duchu patriotyzmu, dumy z osiągnięć polskich mas pracujących [...] umiłowania pokoju i pracy, [...] w duchu gotowości do najwyższych ofiar w imię szczęścia Ojczyzny [...]*

⁴⁷³ Ustawa z dnia 21 lipca 1950 roku o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955, Dz.U. 1950 nr 37 poz. 344, rozdz. 4 pkt. 8 „Należy zapewnić woj. białostockiemu jako nieuprzemysłowanej części kraju silny rozwój sił wytwórczych, a w szczególności: wybudować zakłady przemysłu bawełnianego w Białymstoku, Łomży i Zambrowie, zakłady olejarsko-mydlarskie i garbarnie w rejonie Białegostoku, cukrownię w rejonie Suwałk-Augustowa oraz 28 innych ważniejszych zakładów przemysłu wielkiego i średniego; zwiększyć wartość produkcji przemysłu socjalistycznego ponad pięć i półkrotnie oraz podnieść zatrudnienie w przemyśle ponad 40 tys. osób. Osiągnąć wzrost produkcji rolniczej o 59%, w tym produkcji roślinnej o 43%, a zwierzęcej o 89%; podnieść zbiory jęczmienia o 130%, ziemniaków o 53%, buraków cukrowych o 505% oraz nasion oleistych i włóknistych o 65%; rozwinąć silnie sadownictwo; zwiększyć pogłowie bydła o 74%, a trzody chlewnej o 92%. Celem usprawnienia połączeń komunikacyjnych w obrębie województwa oraz lepszego powiązania go z woj. olsztyńskim wybudować odcinki linii kolejowych Łomża-Dłutowo i Czarna Wieś-Kamienna. Dla zaspokojenia potrzeb pracowników nowych zakładów pracy i poprawy warunków mieszkaniowych ludności pracującej wybudować 19 tys. izb mieszkalnych, głównie w Białymstoku i Łomży. Celem zapewnienia rozwoju Białegostoku jako ośrodka kulturalnego województwa stworzyć dwie wyższe uczelnie Akademię Lekarską i Wyższą Wieczorową Szkołę Techniczną”. A. Zawistowski, *Uprzemysłowanie województwa białostockiego w planie sześcioletnim: zamierzenia i efekty*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2008 nr 7/2, s. 105-120.

⁴⁷⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 83.

⁴⁷⁵ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 316-317.

⁴⁷⁶ *Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 maja 1951 r. w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet"*, M.P.1951.A-61.821.

⁴⁷⁷ W 1951 r. szkoleniem zawodowym objęto 61,2 tys. kobiet, a w 1958 r. tylko 4,1 tys. kobiet. N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 250; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 315-316; I. Ratman-Liwerska, *Edukacja poza konwencją...*, s. 110-111.

pogłębienie przyjaźni z naszym wielkim sojusznikiem – Związkiem Radzieckim i krajami demokracji ludowej⁴⁷⁸.

Powyższe kierunki działalności wyznaczone w nowym statucie LK z 1951 roku miały uświadomić kobietom ich ważną rolę w budowie państwa socjalistycznego, zarówno pod względem gospodarczym, społecznym, jak i ideologicznym⁴⁷⁹. Zasady jakie wyznaczył nowy statut LK zostały szczegółowo omówione na łamach biuletynu „Nasza Praca”⁴⁸⁰. Statut ten obowiązywał do 1963 roku. Stanowił on podstawę działalności LK w czasie ważnych wydarzeń w dziejach kraju, tj. podczas realizacji planu 6-letniego, zmiany konstytucji państwa polskiego (1952 rok) i kryzysu społeczno-politycznego (październik 1956 roku) oraz wyborów do Sejmu (1957 roku)⁴⁸¹. W celu podkreślenia zmian jakie wprowadził nowy statut LK z 1951 roku oraz uchwała Plenum Zarządu Głównego LK z dnia 16 listopada 1953 roku, od 1 stycznia 1954 roku Zarząd Główny LK wprowadził nową legitymację członkowską LK. Legitymacje od tego czasu miały być wymieniane co roku. Koszt jej wykupienia w kwocie 2 zł dla kobiet miejskich i 1 zł dla kobiet wiejskich (w formie wkładki do legitymacji Związku Samopomocy Chłopskiej – dalej: ZSCh) był jednocześnie dowodem członkostwa w LK i ŚDFK oraz opłaceniem rocznej składki członkowskiej⁴⁸².

Choć głównym kierunkiem działalności LK w latach 1949-1956 była aktywizacja zawodowa kobiet w celu zrealizowania założeń planu gospodarczego i budowa masowego ruchu kobiecego, to podejmowano również inne aktywności⁴⁸³. W pierwszym numerze biuletynu „Nasza Praca” z 1951 roku nadal zwracano uwagę członkiń na konieczność zwalczania analfabetyzmu wśród kobiet, zarówno we własnych szeregach poprzez „koleżeńską pomoc”, jak i na wsi poprzez współpracę ze ZSCh⁴⁸⁴. Ponadto kontynuowano

⁴⁷⁸ *Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 maja 1951 r. w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet"*, M.P.1951.A-61.821.

⁴⁷⁹ G. Trzaskowska, *Oczekiwania komunistycznych władz wobec kobiet. Działalność Ligi Kobiet na Dolnym Śląsku w latach 1950-1960*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie 2015, nr IX, s. 571-572.

⁴⁸⁰ Zob. *Podstawowe założenia statutu Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 63-69.

⁴⁸¹ Na temat wyborów parlamentarnych 1957 r. zob. E. Chrobaczyńska-Plucińska, *Posłanki na Sejm PRL II kadencji (1957-1961). Cechy socjopolityczne i aktywność poselska*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2019, nr 2(7), s. 59-76; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet...*, s. 185-186.

⁴⁸² W „Naszej Pracy” w numerze 2-3 z 1954 r. zamieszczono wzór nowej legitymacji członkowskiej. *Wymiana legitymacji członkowskich Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1954, nr 1, s. 36; *Praca naszej organizacji. Wymiana legitymacji Ligi Kobiet w kampanii 8-Marca*, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3, s. 40-41.

⁴⁸³ „Zasadniczy kierunek pracy Ligi Kobiet w 1951 r. określają te zadania, które stoją przed całym narodem, tj. uświadamianie i mobilizowanie najszerszych mas do walki o pokój, szybkie i pomyślne realizowanie 2-go roku Planu 6-letniego”. *Ramowy Plan Pracy Ligi Kobiet na rok 1951*, „Nasza Praca” 1951, nr 2, s. 5; H. Sekuła-Kwaśniewicz, *Meandry ruchu kobiecego...*, s. 66; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 78.

⁴⁸⁴ *Uchwała w sprawie walki z analfabetyzmem*, „Nasza Praca” 1951, nr 1, s. 24-26; *Organizacja opieki nad kursami dla analfabetów*, „Nasza Praca” 1951, nr 1, s. 29-32.

zwalczanie alkoholizmu⁴⁸⁵, jednak podjęte działania były niewystarczające⁴⁸⁶. Organizacja kobieca zamierzała prowadzić akcję uświadamiającą na temat szkodliwości alkoholu nie tylko wśród kobiet, ale także wśród ich mężów i dzieci. Zakładano również, że LK przyczyni się do zmiany przepisów prawa, które ograniczyć miały sprzedaż alkoholu⁴⁸⁷. W 1951 roku LK miała zmierzać do: *1. Rozszerzenia i stałego pogłębiania pracy uświadamiającej wśród kobiet. 2. Wzmocnienia udziału kobiet we wszelkich formach władzy ludowej. 3. Mobilizacji kobiet do coraz lepszego wykonywania zadań produkcyjnych oraz szerokie włączanie kobiet dotychczas niezatrudnionych do wszystkich gałęzi gospodarki narodowej. 4. Jak najszerszego włączania mało i średniorolnych chłopek do socjalistycznej przebudowy wsi. 5. Pogłębiania troski o matkę i dziecko oraz wzmocnienie socjalistycznej rodziny. 6. Współdziałania w wysuwaniu najzdolniejszych i najbardziej ofiarnych w pracy zawodowej i społecznej kobiet do awansu społecznego. 7. Rozszerzania udziału kobiet we wszystkich ogólnopństwowych akcjach*⁴⁸⁸.

Powyższe cele działalności LK koncentrowały się głównie na politycznym uświadamianiu kobiet, przekonywaniu ich do nowych kierunków rozwoju państwa polskiego oraz włączaniu mas kobiecych do produktywizacji. Choć oficjalnie zaznaczano również konieczność opieki państwa nad matką i dzieckiem oraz awans zawodowy kobiet, to jednak cele te przyćmione zostały przez masową aktywizację zawodową kobiet, która była niezbędna do zrealizowania 6-letniego planu gospodarczego. Realizacja planu z 1951 roku obejmowała również włączenie kobiet do rad narodowych, zwiększenie współzawodnictwa wśród kobiet, włączenie ich do spółdzielni produkcyjnych, uświadomienie *im co niesie kobiecie wiejskiej socjalistyczna przebudowa wsi*⁴⁸⁹. Według ówczesnej propagandy największym awansem kobiety wiejskiej była praca w nowych zawodach np. traktorzystki oraz jej świadoma przynależność do spółdzielni produkcyjnej⁴⁹⁰. Liga koncentrowała się głównie na dostarczeniu państwu siły roboczej z dotychczas niepracujących gospodyń domowych miast i

⁴⁸⁵ *Do walki z alkoholizmem*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 28; *Posiedzenie Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1951, nr 1, s. 23; *Rezolucja w sprawie walki z alkoholizmem*, „Nasza Praca” 1951, nr 1, s. 26-28.

⁴⁸⁶ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 323.

⁴⁸⁷ *Ramowy Plan Pracy Ligi Kobiet na rok 1951*, „Nasza Praca” 1951, nr 2, s. 6-10.

⁴⁸⁸ *Ibidem*, s. 6.

⁴⁸⁹ *Ibidem*, s. 8; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 315.

⁴⁹⁰ D. Jarosz, *Wzory osobowe i modele awansu społecznego kobiety wiejskiej w Polsce w prasie periodycznej z lat 1949-1955*, [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 1992, s. 259-261.

wsi⁴⁹¹, upowszechniała zawody męskie, które dotąd były dla kobiet nieosiągalne. Symbolem kobiety pracującej okresu PRL stały się przodownice pracy, murarki i traktorzystki⁴⁹².

W latach 50. Zarząd Główny LK zwracał się bezpośrednio do kobiet wiejskich, by pomogły delegatkom Krajowego Zjazdu LK poznać ich potrzeby⁴⁹³. Taki zabieg miał na celu podkreślenie znaczenia kobiet wiejskich w budowie socjalistycznej Polski i rozwoju organizacji kobiecej. Ponadto zadaniem LK miało być zakładanie żłobków, przedszkoli i świetlic dla dzieci kobiet pracujących, w celu ułatwienia kobietom podjęcia pracy zawodowej. Pomoc stanowić miały również pralnie i jadalnie, które odciążąłyby kobiety w prowadzeniu gospodarstwa domowego⁴⁹⁴. Od 1953 roku podjęto realizację uchwały Zarządu Głównego LK „o zadaniach Ligi Kobiet w walce o szybsze podniesienie stopy życiowej mas pracujących”, zgodnie z którą organizacja miała mobilizować kobiety do: *udziału w socjalistycznej produkcji, do podwyższania kwalifikacji zawodowych, wzmożonej walki o oszczędność i wysoką jakość produkcji. Po drugie – [...] wzmóc aktywizację pracujących kobiet wiejskich w walce o stałe podnoszenie produkcji rolnej i zwierzęcej. [...] Po trzecie – rozwinąć szeroką działalność wśród kobiet w miejscu zamieszkania w mieście i na wsi, mobilizować je do jak najbardziej aktywnego udziału we wszystkich formach walki z przejawami biurokratyzmu, niedbalstwa i bezduszności w stosunku do potrzeb i bolączek człowieka pracy*⁴⁹⁵. Powyższe kierunki aktywności Ligi były realizowane przez cały okres stalinizacji życia w Polsce Ludowej i stanowiły kontynuację celów wyznaczonych w 1951 roku⁴⁹⁶. Liga dążyła do obudzenia wśród kobiet poczucia chęci i konieczności poprawy sytuacji kobiet i ich dzieci oraz całego kraju. Aktywna działalność zawodowa i społeczna kobiet miała przynosić korzyści zarówno dla kraju, jak i samych kobiet.

Celem działalności LK w 1955 roku była *działalność wśród kobiet wiejskich, współpraca z radami narodowymi, zwłaszcza w zagadnieniach bytowych kobiet, sprawy związane z wychowaniem młodego pokolenia, podniesienie poziomu świadomości i kultury*

⁴⁹¹ I. Ratman-Liwierska, *Stowarzyszenie jako czynnik...*, s. 125-127; eadem, *Edukacja poza konwencją...*, s. 110-111.

⁴⁹² K. Stańczak-Wiślicz, *Traktorzystka – o potędze wizerunku*, „Teksty Drugie” 2013, nr 3, s. 150-163; M. Fidelis, *Szukając traktorzystki – kobiety i komunizm*, „Znak” 2012, online: <https://tiny.pl/w9tcl> [dostęp: 4.10.2022].

⁴⁹³ *Kobiety wiejskie! Siostry, żony, matki!*, „Nasza Praca” 1951, nr 5, s. 6-8; M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 261.

⁴⁹⁴ *Ramowy Plan Pracy Ligi Kobiet na rok 1951*, „Nasza Praca” 1951, nr 2, s. 6-10; P. Perkowski, K. Stańczak-Wiślicz, *Nowoczesna Gospodyni...*, s. 190-197.

⁴⁹⁵ *Uchwała Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet z dnia 16.XI.1953 r. o zadaniach Ligi Kobiet w walce o szybsze podniesienie stopy życiowej mas pracujących*, „Nasza Praca” 1953, nr 12, s. 27-28.

⁴⁹⁶ *Liga kobiet przy pracy. Przegląd działalności Ligi Kobiet w 1950 roku*, „Nasza Praca” 1951, nr 3-4, s. 31-50.

milionów kobiet⁴⁹⁷. Jak wynika z powyższego cytatu, działalność organizacji kobiecej przestała koncentrować się na aktywizacji zawodowej kobiet, ale na ich aktywności domowej i działalności na terenach wiejskich. Było to też efektem zawężenia terenu oddziaływania LK.

Należy zaznaczyć, że wśród aktywności organizacji kobiecej zgodnie z ideologią socjalistyczną była również pomoc w krytyce Kościoła katolickiego i zwalczaniu instytucji kościelnych, których przedstawiciele byli wrogo nastawieni do władz państwowych⁴⁹⁸. Choć w pierwszych latach rozwoju LK oficjalnie nie występowała ona przeciw Kościołowi⁴⁹⁹, to po uwieszeniu kard. Stefana Wyszyńskiego, przewodnicząca Zarządu Głównego LK – Alicja Musiałowa na łamach „Naszej Pracy” próbowała przekonywać o słuszności tej decyzji. Cytując wypowiedzi przedstawicieli Kościoła katolickiego sprzyjających władzy ludowej chciała utwierdzić członkinie organizacji z miast i wsi w przekonaniu, że decyzja władz państwowych była konieczna ze względu na nieprzestrzeganie porozumienia z 1950 roku zawartego pomiędzy rządem a Episkopatem⁵⁰⁰.

Ważnym zagadnieniem w aktywności LK przez cały okres Polski Ludowej było zwiększenie liczebności członkiń organizacji w terenie, które stanowić miało odzwierciedlenie poparcia kobiet dla polityki państwa i PZPR⁵⁰¹. W latach 50. stan liczebności organizacji kobiecej w kraju i w województwie białostockim zgodnie z informacją źródłową kształtował się następująco: w styczniu 1949 roku do organizacji na terenie całego kraju zapisanych było 800 tys. członkiń⁵⁰², natomiast na koniec 1949 roku liczba ta miała wzrosnąć do 1,5 mln członkiń w 30 tys. kół⁵⁰³. W końcu 1950 roku LK zrzeszać miała już ok. 1 714 tys. członkiń w 38 653 kołach, z czego prawie 1 139 tys. członkiń należało do kół zakładowych i terenowych miejskich, a około 22 tys. do Kół Rodzin Wojskowych⁵⁰⁴. W założeniach na 1951 rok LK miała zwiększyć liczebność do 3 mln

⁴⁹⁷ *Zadania Ligi Kobiet w mobilizowaniu mas kobiecych do walki o pokój i udział w realizacji narodowego planu gospodarczego*, „Nasza Praca” 1955, nr 4, s.8.

⁴⁹⁸ E. Świętochowska, *Krytyka powojennej rzeczywistości w kazaniach księży...*, s. 360-368; J. Wrona, *Praktyki religijne w warunkach PRL...*, s. 209.

⁴⁹⁹ M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 198.

⁵⁰⁰ A. Musiałowa, *W trosce o normalizację stosunków między Państwem a Kościołem*, „Nasza Praca” 1953, nr 11, s. 11-13; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 318; M. Agnosiewicz, *Kościół, Partia, współzycie...*, s. 137-138, 148, 158-159.

⁵⁰¹ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 79;

⁵⁰² *Rezolucja przyjęta na Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet w dniu 12 stycznia 1949 r.*, „Nasza Praca” 1949, nr 1-2, s. 47-50

⁵⁰³ W tym około 130 tys. kobiet zrzeszała LK w woj. dolnośląskim. G. Trzaskowska, *Oczekiwanie komunistycznych władz wobec kobiet...*, s. 572; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 320.

⁵⁰⁴ *Udział Ligi Kobiet w II Zjeździe Delegatów Związku Spółdzielni Spożywców*, „Nasza Praca” 1951, nr 3-4, s. 58; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej...*, s. 586; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 320.

członkiń w całym kraju. Ponadto wszystkie kobiety pracujące zawodowo powinny należeć do kół LK w swych zakładach pracy⁵⁰⁵. Jednak plany szybkiego wzrostu liczebności aktywu LK nie powiodły się, bowiem według ustaleń Dariusza Jarosza w styczniu 1953 roku LK zrzeszać miała blisko 2 mln kobiet⁵⁰⁶.

Według zachowanych sprawozdań Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku Liga w województwie białostockim do końca stycznia 1949 roku liczyła około 10 830 kobiet zgrupowanych w 219 kołach⁵⁰⁷. Na dzień 1 marca 1949 roku liczba członkiń w województwie białostockim wynosiła około 11 680 zrzeszonych w prawie 270 kołach, wśród których wyróżniono 109 kół zakładowych, 113 kół terenowych, 42 zunifikowanych i 5 Kół Rodzin Wojskowych⁵⁰⁸. Do końca marca 1949 roku liczba członkiń w województwie wzrosła do blisko 13 200 kobiet. Ponadto w sprawozdaniu za miesiąc marzec 1949 roku podano informację, że do LK wstąpiło około 2 380 nowych członkiń⁵⁰⁹. Zestawienie danych statystycznych z początku i końca miesiąca marca wskazuje różnicę 1 510 nowych członkiń. Jednak gdyby przyjąć, że liczba 2 382 wskazana w sprawozdaniu za marzec 1949 roku jest prawdopodobną, to oznaczałoby, że rozbieżność w liczebności aktywu mogła być wynikiem niestałości członkostwa kobiet w organizacji lub manipulacją danymi statystycznymi w celu wykazania znaczącego rozwoju organizacji w terenie. Stan członkiń LK w województwie białostockim na dzień 30 stycznia 1951 roku miał wynosić około 54 420 kobiet⁵¹⁰.

Według ustaleń Dariusza Jarosza, *podstawowa przyczyna trudności związanych z rozwojem masowej organizacji kobiecej w owym okresie tkwiła przede wszystkim w nieprzystawalności jej stalinowskiego modelu do rzeczywistych potrzeb społecznych*⁵¹¹. Jest to słuszna uwaga, bowiem z analizy materiału źródłowego wynika, że wśród niedociągnięć w działalności organizacji w województwie białostockim w 1950 roku wskazywano kolejno m.in. nieumiejętność pracy planowej i jedynie akcyjną działalność kół terenowych oraz nieumiejętność uaktywnienia kobiet z różnych środowisk społecznych. Liderki LK głównym błędem popełnianym przez członkinie organizacji w terenie uznały *niedostateczną troskę o podnoszenie poziomu ideologicznego zarówno aktywu, jak i aparatu etatowego Ligi Kobiet*

⁵⁰⁵ Ramowy Plan Pracy Ligi Kobiet na rok 1951, „Nasza Praca” 1951, nr 2, s. 10-11.

⁵⁰⁶ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 320.

⁵⁰⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy KW PZPR w Białymstoku za miesiąc grudzień-styczeń*, k. 1.

⁵⁰⁸ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy KW PZPR w Białymstoku za miesiąc luty 1949 r.*, k. 7.

⁵⁰⁹ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1949 r.*, k. 15a.

⁵¹⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2442, *Protokół z posiedzenia kolegium partyjnego Zarządu Woj. Ligi Kobiet w lokalu PZPR w Białymstoku w dniu 30.I.1951 roku z udziałem przedstawicielki KC PZPR*, k. 1.

⁵¹¹ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 321.

oraz nie zawsze dostateczna czujność w doborze kadry⁵¹². Kształcenie ideologiczne aktywistek LK stanowiło istotny aspekt w opracowywanym okresie.

Jednak dopiero po zakończeniu 6-letniego planu gospodarczego przyznawano, że działania podejmowane wśród kobiet z różnych środowisk, były nieadekwatne do ich potrzeb. W 1956 roku podczas narady roboczej ze ZSCh, Zarząd Główny LK stwierdził, że praca organizacji w środowisku wiejskim była prowadzoną wąsko i koncentrowała się jedynie na promowaniu współzawodnictwa w konkursie hodowlanym. Od tego momentu działalność wszystkich organizacji na wsi winna była wziąć pod uwagę problemy kobiet z wychowaniem dzieci, prowadzeniem domu, zwalczaniem alkoholizmu oraz wprowadzić gospodynie domowe do polityki, aby mogły współrzędzić państwem⁵¹³.

W 1956 roku reprezentantki oddziałów wojewódzkich i terenowych apelowały do Zarządu Głównego LK o większą swobodę w podejmowaniu decyzji oraz zmianę kierunku transmisji potrzeb. Liga chciała stać się reprezentantką interesów kobiet, które winny być przedstawiane partii rządzącej za jej pośrednictwem⁵¹⁴. Aktywistki LK zwracały uwagę, że dotychczasowa ich działalność była błędna, bowiem nie interesowano się rzeczywistymi problemami kobiet, a jedynie informowano o zaletach pracy zawodowej, o współzawodnictwie pracy i przekraczaniu norm produkcyjnych. Podtrzymywano jednak nadal twierdzenie, że LK była reprezentantką mas kobiecych, *myśmy tylko nie miały prawa mówić z czym kobiety do nas przychodzą. Byłyśmy transmisją Partii do mas i musiałyśmy ślepo przekazywać to, co nam Partia do przekazywania masom powierzała*⁵¹⁵. Taki charakter wypowiedzi dominował podczas obrad Plenum Zarządu Głównego LK w październiku 1956 roku. Były one nie tylko próbą usprawiedliwienia się i wyrazem skruchy wobec braku zaangażowania w rozwiązywanie bolączek kobiet, ale także być może miały na celu obudzić w członkiniach LK nadzieję na zmianę kierunku działalności organizacji kobiecej. Mimo

⁵¹² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 155; ibidem, *Analiza realizacji uchwał IV Plenum KC na odcinku kadr kobiecych*, k. 173; *Ramowy Plan Pracy Ligi Kobiet na rok 1951*, „Nasza Praca” 1951, nr 2, s. 4-5.

⁵¹³ Podczas narady nie było przedstawicieli z woj. białostockiego. AAN, Związek Samopomocy Chłopskiej Zarząd Główny. Dział Organizacyjny, sygn. 448, *Stenogram narady ZG Związku Samopomocy Chłopskiej i ZG Ligi Kobiet w dniu 16.XII.1955*, k. 32-38.

⁵¹⁴ *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12, s. 3-5; *Mamy więcej samodzielności*, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12, s. 7-8; *Nie chcemy być transmisją „z góry na dół”*, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12, s. 8; S. Walczewska, *Czy kobietom w Polsce...*, s. 249-250.

⁵¹⁵ *Nie byłyśmy oderwane od mas ale nie mogłyśmy otwarcie mówić prawdy*, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12, s. 15.; M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 223-226.

dalszej współpracy z partią, LK miała skupić się na poprawie bytu kobiet, co jednocześnie wpisywało się w realizację kolejnego planu gospodarczego⁵¹⁶.

II.1. Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet w Białymstoku

Funkcję przewodniczącej Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku w 1949 roku do 1952 roku pełniła Berta Szaykowska (przynależała do PZPR), wiceprzewodniczącej – Mieczystała Nikitin (przynależała do SL), a sekretarza – Zofia Dachłowa (przynależała do PZPR). Wśród 23 członkiń Zarządu Wojewódzkiego LK 13 (około 57%) przynależało do PZPR, 4 przynależało do SL, 3 do SD, 1 do SP, a 2 były bezpartyjne⁵¹⁷. Zaś wśród 12 sekretarzy organizacyjnych przy zarządach powiatowych LK 11 było członkiniami PZPR, a 1 bezpartyjna⁵¹⁸. W latach 1954-1966 roku przewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku była Helena Piereśko⁵¹⁹.

Niekompletność materiału źródłowego pozwoliła wykazać stan liczbowy członkiń LK w województwie białostockim w zróżnicowanym okresie. Według sprawozdań Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku wynika, że do końca marca 1949 roku LK w województwie białostockim liczyła około 13 200 członkiń⁵²⁰. W ciągu kolejnego miesiąca

⁵¹⁶ *Usuwanie trudności z życia kobiet to poparcie dla partii*, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12, s. 15-16.

⁵¹⁷ Przewodniczącą Zarządu Miejskiego LK w Białymstoku była Cecylia Chwiećko (przynależała do PZPR), a sekretarzem Jadwiga Mickiewicz. W 1953 r. przewodniczącą Zarządu Powiatowego LK w Białymstoku wybrano Janinę Wróblewską (przynależała do ZSL), która zastąpiła dotychczasową przewodniczącą – Olszewską. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc wrzesień 1949 r.*, k. 45-47; ibidem, *Informacja z odcinka pracy wśród kobiet*, k. 287; APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 100v.

⁵¹⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc wrzesień 1949 r.*, k. 47.

⁵¹⁹ Helena Piereśko z domu Wieliczko, urodzona 28 sierpnia 1923 r. W 1946 r. pełniła funkcję kierowniczkę publicznej szkoły powszechnej w Jałowie, gm. Sidra, pow. sokólski. Od 1949 roku przynależała do ZSL i LK w Olecku. Jednocześnie była członkiem Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza w Olecku. W 1958 r. wybrana radną WRN w Białymstoku. Była posłanką III kadencji Sejmu (1961-1965). W 1967 r. odznaczona złotą odznaką ZNP. APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 101; Muzeum Historyczne w Białymstoku [dalej: MHB], sygn. MBHD 3112, *Legitymacja członkowska Heleny Wieliczko do SOLK*; ibidem, sygn. MBHD 3113, *Legitymacja członkowska Heleny Wieliczko do Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza*; ibidem, MBHD 3114, *Legitymacja złotej odznaki ZNP Heleny Piereśko*; ibidem, sygn. MBHD 3115, *Legitymacja członkowska Heleny Piereśko do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*; ibidem, sygn. MBHD 3116, *Legitymacja członkowska Heleny Piereśko do ZSL*; ibidem, sygn. MBHD 3120, *Zaświadczenie z dnia 18 kwietnia 1961 r. Państwowej Komisji Wyborczej*; ibidem, sygn. MBHD 3121, *Zaświadczenie z dnia 4 lutego 1958 r. Wojewódzkiej Komisji Wyborczej w Białymstoku*; ibidem, sygn. MBHD 3123, *Pismo z dnia 6 lipca 1946 r. Inspektoratu Szkolnego w Sokółce; Obchody w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” 2-3.VI.1956, nr 58, s. 1.

⁵²⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1949 r.*, k. 15a.

liczba ta wzrosła do około 22 070 członkiń⁵²¹. Jednak nie było to stałe członkostwo, bowiem na koniec czerwca 1949 roku LK w województwie liczyła 21 855 członkiń zrzeszonych w 766 kołach, w tym członkiń Kół Gospodyń ZSCh około 6 660 zrzeszonych w 373 kołach⁵²². Regres był jednak krótkotrwały, gdyż liczebność aktywów LK na Białostocczyźnie wzrastała i do 1 sierpnia 1949 roku wynieść miała około 32 220 członkiń, w tym prawie 12 240 kobiet z Kół Gospodyń ZSCh⁵²³. We wrześniu 1949 roku liczba członkiń LK w województwie białostockim wynosiła prawie 32 330 kobiet zrzeszonych w 1 208 kołach. W tym 249 kół przy zakładach pracy (około 8700 członkiń), 198 kół terenowych (około 7340 członkiń), 812 Kół Gospodyń ZSCh (około 15 690 członkiń), 11 KRM (około 600 członkiń). Ponadto w PGR wśród około 400 pracownic było około 65% członkiń LK⁵²⁴. Do końca października 1949 roku liczba członkiń organizacji wzrosła do 35 tys. członkiń zrzeszonych w około 1280 kołach, w tym Kół Gospodyń ZSCh blisko 830 i około 15 700 członkiń⁵²⁵. Do końca listopada 1949 roku liczba członkiń LK wzrosła do ponad 39 tys. zrzeszonych w 1 520 kołach⁵²⁶. Informacje na temat liczebności aktywów organizacji w 1949 roku zawarto w tabeli nr 2.

Tabela 2. Liczebność LK w województwie białostockim w 1949 roku.

Miesiąc	31. III	30. IV	30. VI	1. VIII	30. IX	31. X	30.XI.
Liczba członkiń	13 188	22 074	21 855	32 221	32 327	35 029	39 073

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443.

Jak wynika z powyższych danych organizacja w 1949 roku stale zwiększała liczebność członkiń na terenie województwa, choć pojawił się również krótkotrwały regres w jej rozwoju. Największy wzrost liczby członkiń w 1949 roku nastąpił po okresie wakacyjnym, na co mogła mieć wpływ działalność LK w zakresie organizowania kolonii i półkolonii dla dzieci oraz wyjazdy do pomocy w gospodarstwach rolnych. Udzielana pomoc i korzyści jakie dawała LK pracującym matkom zachęcały kobiety do wstępowania w szeregi LK. Ponadto

⁵²¹ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc maj 1949 r.*, k. 29.

⁵²² Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc czerwiec 1949 r.*, k. 31.

⁵²³ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc sierpień 1949 r.*, k. 40.

⁵²⁴ Ibidem, k. 41.

⁵²⁵ W powiecie Bielsk Podlaski do końca października 1949 r. w 145 kołach LK zrzeszonych było ponad 3100 kobiet. APB KP PZPR w Bielsku Podlaskim, sygn. 94, *Sprawozdanie z sekcji kobiecej przy Komitecie Powiatowym PZPR w Bielsku Podl. za miesiąc październik [1949 r.]*, k. 20; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc październik 1949 r.*, k. 52-53.

⁵²⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc listopad 1949 r.*, k. 59.

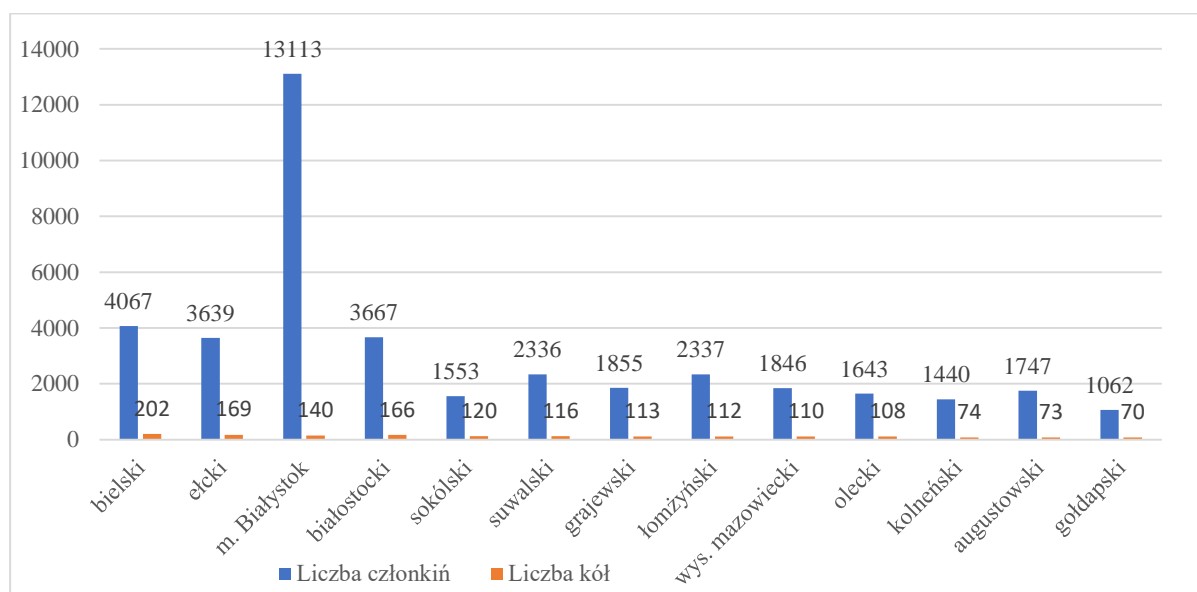
wskazywane w sprawozdaniach rodzaje kół działających na terenie województwa białostockiego pozwalają zaobserwować specyfikę terenu i podatność grup społecznych na głoszone przez organizację kobiecą hasła i idee. Zdecydowaną przewagę wśród członkiń LK w okręgu białostockim stanowiły kobiety wiejskie, które według danych z września 1949 roku stanowiły prawie 50% członkiń organizacji. Niewątpliwie miało to wpływ na aktywności podejmowane w terenie.

W marcu 1950 roku liczba członkiń LK w województwie białostockim wynosiła około 40 300 kobiet, w tym prawie 13 400 kobiet z zakładów pracy, około 10 360 kobiet z kół terenowych, ponad 15 tys. kobiet z Kół Gospodyń ZSCh, 775 kobiet z PGR, 765 kobiet z Kół Rodzin Wojskowych. Na terenie całego województwa działało wówczas 291 kół przy zakładach pracy, w których zrzeszonych było 13 395 kobiet (z czego najwięcej w mieście Białystok – 77 kół i 8 456 członkiń, powiat Ełku – 32 koła i 1 105 członkiń, powiat Suwałkach – 32 koła i 882 członkinie). Kół terenowych w regionie białostockim było ogółem 303 i 10 358 członkiń (najwięcej było w mieście Białystok – 59 kół i 4147 członkiń, powiat bielski – 37 kół i 892 członkinie, powiat łomżyński – 25 kół i 780 członkiń). Kół Gospodyń ZSCh w województwie było ogółem 910 i 15 012 członkiń, z czego najwięcej było w powiecie bielskim (139 kół i 2453 członkiń), w powiecie białostockim 136 kół i 2426 członkiń, w powiecie ełckim – 94 koła i 1506 członkiń. Liczba kół LK przy PGR wynosiła 57 i 775 członkiń, z czego najwięcej było w powiecie ełckim (16 kół i 256 członkiń) i oleckim (16 kół i 224 członkinie). Liczba Kół Rodzin Wojskowych w województwie wynosiła 12, w których zrzeszonych było 765 członkiń, z czego najwięcej w mieście Białystok (4 koła i 510 członkiń) i powiecie ełckim (3 koła i 173 członkinie)⁵²⁷.

Powyższe zestawienie pozwala zaobserwować specyfikę regionu białostockiego i poszczególnych jego obszarów. Przeważający rolniczy charakter województwa białostockiego wpływał na liczebność miejskich i wiejskich kół terenowych LK. Według dostępnych sprawozdań w 1950 roku zdecydowaną przewagę w liczebności członkiń miały Koła Gospodyń ZSCh (15 012 członkiń), a na drugim miejscu były koła zakładowe (13 395 członkiń). Łączny stan liczbowy członkiń i kół LK w województwie białostockim przedstawiono na poniższym wykresie.

⁵²⁷ Ibidem, *Sprawozdanie organizacyjne na 8-go marca 1950 roku*, k. 72.

Wykres 3. Ogólna liczba członkiń i kół LK na terenie powiatów województwa białostockiego w marcu 1950 roku.

Źródło: APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie organizacyjne na 8-go marca 1950 roku*, k. 72.

Ogółem najwięcej kół LK w województwie funkcjonowało w powiecie bielskim, a najmniej w powiecie gołdapskim⁵²⁸. Jednak dominującym obszarem pod względem liczebności członkiń LK było samo miasto Białystok. Przyczyną tego były dostępne dla kobiet stanowiska w zakładach pracy zlokalizowanych w mieście. Członkinie kół zakładowych w mieście (8456 kobiet) stanowiły około 64% ogółu członkiń LK zrzeszonych na terenie miasta. Zdecydowaną większość członkiń LK na pozostałym obszarze stanowiły kobiety wiejskie (43%), gospodynie miast (24%), robotnice (19%), inteligencja pracująca (14%)⁵²⁹.

Do marca 1951 roku LK w województwie białostockim zrzeszała 49 495 kobiet⁵³⁰. Na koniec roku 1951 liczyła ta wzrosła już 57 437 członkiń, wśród których nie prowadzono pracy polityczno-uświadamiającej⁵³¹. W 1952 roku informowano, że LK w województwie białostockim zrzeszała 49 tys. kobiet⁵³². Prawdopodobnie były to dane szacunkowe, dlatego nie wiadomo czy rzeczywiście nastąpił spadek liczby członkiń LK w porównaniu z ostatnim kwartałem 1951 roku. W listopadzie 1952 roku „Gazeta Białostocka” wskazywała bowiem na około 50 tys. członkiń LK w województwie białostockim, wśród których najlepiej pracować

⁵²⁸ Ibidem, *Sprawozdanie organizacyjne na 8-go marca 1950 roku*, k. 72.

⁵²⁹ I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik...*, s.124.

⁵³⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Projekt uchwały Egzekutywy KW z dn. [brak daty – AZ] 1951 r. w sprawie pracy wśród kobiet*, k. 145.

⁵³¹ Ibidem, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 153.

⁵³² Ibidem, *Informacja o przebiegu [akcji wyborczej – AZ] w LK*, k. 223. W źródle brak informacji o miesiącu sprawozdawczym, ale z jego treści wynika, że prawdopodobnie był to stan na październik 1952 r.

miały kobiety z Sejn (powiat suwalski) oraz z Narwi i Bociek (powiat bielski)⁵³³. Do 30 września 1953 roku w powiecie białostockim LK zrzeszała około 6 650 kobiet w tym 2800 z Kół Gospodyń ZSCh⁵³⁴.

Powyższe dane jasno wskazują w jakich obszarach województwa białostockiego było najwięcej członkiń LK i jaki był charakter tych kół (zakładowe, terenowe itp.). Jednak nie zawsze liczba członkiń w kołach była jednakowa co niewątpliwie wynikać mogło nie tylko z nastawienia potencjalnych członkiń wobec LK, ale także dostępności aktywu kobiecego na danym obszarze np. w zakładzie pracy. Liczba członkiń organizacji w zestawieniu z ogólną liczbą kobiet zamieszkujących ówczesne województwo białostockie (486 332 kobiety) wcale nie była duża, bowiem wynosiła zaledwie 8%. Ponadto rolniczy charakter północno-wschodniego regionu Polski stanowić może wyjaśnienie przewagi liczebności kobiet wiejskich wśród członkiń organizacji kobiecej. Rolniczki stanowiły prawie 80% kobiet zamieszkujących województwo białostockie⁵³⁵. Przyczyn tak niewielkiego udziału kobiet w szeregach LK upatrywano w zbyt słabej akcji werbunkowej aktywistek LK i uchylaniu się potencjalnych przyszłych członkiń przed wstępowaniem do organizacji kobiecej. Ten ostatni aspekt miał być powodowany „ciemnotą i zacofaniem” tutejszych kobiet⁵³⁶. Bowiem jak zauważyła Małgorzata Fidelis, kobiety nie zgadzające się z wytycznymi nowego systemu traktowano jako „nieuświadomione”, a nie jako „wrogów systemu”. Kobiety takie należało objąć wzmożoną akcją uświadamiającą⁵³⁷. Ponadto czynnikiem hamującym rozwój organizacji kobiecej w północno-wschodniej części Polski Ludowej była nieprzychylność lokalnej społeczności dla nowego systemu oraz antysystemowa działalność Kościoła katolickiego⁵³⁸.

⁵³³ *Aktywna działalność kół LK*, „Gazeta Białostocka” 24.XI.1952, nr 282, s. 5; *Co piszą o nas*, „Nasza Praca” 1953, nr 1, s. 36-37; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 189.

⁵³⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja z odcinka pracy wśród kobiet*, k. 287.

⁵³⁵ Według innych danych źródłowych Liga Kobiet w 1950 roku zrzeszała w woj. białostockim 41 360 kobiet, w tym 19 659 ze Związków Zawodowych, 15 012 z Kół Gospodyń ZSCh. W samym powiecie białostockim na 37 612 kobiet w LK zrzeszonych było 6 508 kobiet w 269 kołach, z czego 229 kół zorganizowanych było na wsi i zrzeszały one 4 643 kobiety. W powiecie grajewskim na 14 333 kobiety w LK zrzeszonych było 3 812 w 180 kołach, z czego 118 kół na wsi zrzeszających 2 568 kobiet. Por. ibidem, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 77; ibidem, *Odcinek pracy wśród kobiet*, k. 100; ibidem, *Ocena pracy KP Grajewa i KP Białystok na odcinku kobiecym*, k. 139.

⁵³⁶ Ibidem, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 77, 83.

⁵³⁷ B. Nowak, *op. cit.*, s. 84-85; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 79-89; N. Jarska, *Krótki kurs historii „kobiet”...*, s. 248-250.

⁵³⁸ *Sprawozdanie z dotychczasowego przebiegu akcji wyborczej LK*, „Nasza Praca” 1952, nr 1-2, s. 14-16; M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 214-221; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 192.

II.1.1. Działalność w terenie

Działalność LK od początku miała charakter organizacji scentralizowanej, tj. wyższe szczeble organizacji miały kontrolować niższe i jednocześnie podlegały partii. Wydział Kobiety KC PZPR wyznaczał kierunki działalności Zarządu Głównego LK, a ten z kolei zarządom wojewódzkim i powiatowym LK. Działalność niższych struktur organizacji koordynowały odpowiednie kolegia partyjne niższych instancji⁵³⁹.

Już w pierwszym kwartale 1949 roku KW PZPR w Białymstoku zwrócił uwagę na uaktywnienie się w województwie białostockim zarządów powiatowych LK. Miało to być efektem zmian kadrowych i wzmożonej współpracy odgórnych organów⁵⁴⁰. Praca wśród kobiet do marca 1949 roku najslabiej była prowadzona przez Wydziały Kobiety przy KP PZPR w powiecie wysokomazowieckim i łomżyńskim⁵⁴¹. Najbardziej czynne zarządy miejskie LK w województwie białostockim znajdowały się w Białymstoku, Sokółce, Łomży, Ełku i Olecku. Ich aktywność wyrażała się w systematyczności prowadzenia zebrań, tworzeniu planów pracy, tworzeniu sekcji przy zarządzie oraz aktywności w terenie⁵⁴². W latach 50. widoczny był również rozwój działalności LK w powiecie suwalskim. Zarząd Powiatowy LK w Suwałkach został wskazany na łamach biuletynu „Nasza Praca” jako godny naśladowania ze względu na zaangażowanie i prężne działanie w terenie, które odzwierciedlało się w m.in. we współpracy z innymi organizacjami masowymi i instytucjami oraz prowadzeniu świetlicy przy Zarządzie Powiatowym LK. Placówka ta działała według wytyczonego planu i angażowała w działalność społeczną głównie niepracujące zawodowo gospodynie domowe⁵⁴³.

Obowiązkiem aktywistek LK w terenie była współpraca z odpowiednimi jednostkami terenowych struktur PZPR, tj. z komitetami powiatowymi, miejskimi czy gminnymi. Przejawiać to się miało nie tylko w obecności władz partyjnych na zebraniach LK, ale także koordynowaniu działań organizacji kobiecej w terenie. Przykładem może być postawa członkiń Zarządu Powiatowego LK w Grajewie, które zanim włączyły się w akcję pisania listów do kobiet koreańskich, to skonsultowały swoją odpowiedź z lokalnymi przedstawicielami partii. Było to odebrane jako właściwe zachowanie liderek LK.

⁵³⁹ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 319.

⁵⁴⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobięcego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku* [17 marca 1949 r.], k. 9.

Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobięcego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1949 r.*, k. 15.

⁵⁴² Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobięcego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc wrzesień 1949 r.*, k. 47

⁵⁴³ M. Wawrykowska, *Jak pracuje Zarząd Powiatowy w Suwałkach*, „Nasza Praca” 1951, nr 11–12, s. 30–32; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 193.

Krytykowano jednocześnie członkinie LK z powiatu wysokomazowieckiego i kolneńskiego, które nie współpracowały z właściwym swemu regionowi KP PZPR⁵⁴⁴.

Na początku lat 50. zwracano uwagę na brak zaangażowania w rozwój LK działaczek nieetatowych oraz nikłą współpracę Wydziału Kobięcego KW PZPR z Zarządem Wojewódzkim LK czy Zarządem Powiatowym LK. Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LK nie podejmowało bezpośredniej pomocy Zarządu Powiatowego LK w prowadzeniu działalności w terenie. Żaden z zarządów LK nie wizytował najniższych instancji organizacji w terenie. Brak było również współpracy w celu mobilizacji poszczególnych oddziałów LK. Wskazywano, że w 1950 roku jedną z najsłabiej zorganizowanych była praca LK na terenie powiatu białostockiego i grajewskiego. Ponadto krytykowano Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku, że: *nie potrafił wciągnąć szerszego aktywu i nowych kadr kobiecych. Świadczy o tym słaba obsada i vacaty w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet. Od roku nie ma kierownika organizacyjnego, brak etatowej przewodniczącej, jak również instruktora do spraw szkolenia ideologicznego. Liga Kobiet nie wykorzystwała różnorodności form pracy z szerokimi masami kobiet bezpartyjnych w mieście i na wsi. Liga Kobiet i Związek Samopomocy Chłopskiej zaniechał prowadzenia różnego rodzaju kursów na wsi, jak kursy kroju i szycia, gotowania, żywienia rodziny, kursy pieczenia itd., które były na wsi bardzo popularne. Liga Kobiet nie prowadzi systematycznej pracy wśród żon robotników, wśród gospodyń domowych*⁵⁴⁵. Ta krytyka wobec działaczek Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku ukazywała organizację w województwie białostockim jako bardzo słabo zorganizowaną na każdym szczeblu⁵⁴⁶. LK nie tylko nie potrafiła zorganizować pracy we własnych szeregach, ale także nie dostosowywała działalności do rzeczywistych potrzeb kobiet. Jej działalność w tym okresie zdawała się nie spełniać dostatecznie oczekiwań ani partii ani kobiet niezrzeszonych w organizacji.

W 1950 roku LK w województwie białostockim stała się organizacją bardziej masową i zaangażowaną w akcję walki o pokój i współzawodnictwo pracy dla realizacji 6-letniego planu gospodarczego. Jednak nadal Wydział Kobięcy KW PZPR uważał, że LK prowadziła zbyt słabą propagandę polityczną⁵⁴⁷. Przyczyn tego upatrywano w niedostatecznej pracy szkoleniowo-propagandowej PZPR. Nie przeprowadzono wówczas żadnego szkolenia

⁵⁴⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja o pracy instancji partyjnych wśród kobiet*, k. 265.

⁵⁴⁵ Ibidem, *Ocena pracy KP Grajewo i KP Białystok*, k. 143-144.

⁵⁴⁶ Nie wszystkie stanowiska etatowe LK były obsadzone. Ibidem, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobięcego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 21.

⁵⁴⁷ Ibidem, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 82.

ideologicznego dla działaczek LK oraz ZSCh. Ponadto słaby rozwój organizacji kobiecej miał być efektem przejmowania jej kompetencji przez partię. Wydział Kobiety KW PZPR w Białymstoku, który miał tylko koordynować działalność LK i ZSCh, przyznawał się do bezpośredniego kierowania działalnością LK⁵⁴⁸.

W celu poprawy pracy na odcinku wychowania polityczno-ideologicznego już w 1950 roku dyskutowano w gremium partyjnym nad utworzeniem szkoły wojewódzkiej LK⁵⁴⁹. Ponadto Wydział Kobiety KW PZPR w Białymstoku zwracał uwagę na konieczność *wciągnięcia aktywu partyjnego LK do ogólnej pracy partyjnej w celu uniknięcia zasklepienia się w wybitnie kobiecych sprawach*⁵⁵⁰. Taka postawa działaczek partyjnych z okręgu białostockiego jasno wskazywała, że LK nie powinna być organizacją skierowaną tylko i wyłącznie do zwalczania problemów ówczesnych kobiet, ale przede wszystkim winna być organizacją działającą na potrzeby partii. Uważano, że to problemy partii winny stanowić główny czynnik wskazujący kierunki działalności LK w terenie. Ponadto to właśnie komitety powiatowe i gminne PZPR miały nadawać kierunek pracy LK oraz radom kobiecym ZSCh w terenie⁵⁵¹.

Wśród form wychowania ideowo-politycznego, ale także światopoglądowego i estetycznego, LK stosowała wszystkie formy wskazane przez Izabelę Ratman-Liwerską, tj. przede wszystkim były to m.in. pogadanki i prelekcje na temat ówczesnych wydarzeń w kraju i za granicą, kolportaż propagandowej prasy, organizowanie obchodów miesiący przyjaźni ze Związkiem Radzieckim, zbiórki pieniędzy na budowę pomników, rozpowszechnianie apeli o pokój na świecie, prowadzenie szkół wychowania obywatelskiego, poradnictwo, szkolenia przodownic z zespołów problemowych, promowanie współzawodnictwa itd. Działalność propagandowa organizacji kobiecej była dostosowywana do potrzeb ówczesnej władzy. Członkinie LK w mieście propagandę ideowo-polityczną oceniały dość wysoko i pozytywnie, natomiast kobiety wiejskie opowiadały się za formami pracy, które zbliżyłyby do organizacji jak najwięcej kobiet, tj. atrakcyjne spędzanie czasu i usługi utylitarne⁵⁵². Jednak zgodnie z kierunkiem wyznaczonym w planie 6-letnim, działalność LK w zakresie zasad racjonalnego prowadzenia gospodarstwa domowego została wyparta przez wychowanie ideowo-polityczne

⁵⁴⁸ Ibidem, k. 87.

⁵⁴⁹ Ibidem, k. 83; ibidem, *Sprawozdanie z realizacji Uchwały Biura Politycznego KC PZPR w sprawie pracy wśród kobiet na woj. białostockim 14.VI.1950 r.*, k. 96.

⁵⁵⁰ Ibidem, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 83.

⁵⁵¹ Ibidem, *Odcinek pracy wśród kobiet*, k. 100.

⁵⁵² I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik...*, s. 400-411.

oraz aktywizację zawodową kobiet i współzawodnictwo pracy⁵⁵³. Sceptyczne nastawienie kobiet wiejskich, które ze względu na rolniczy charakter województwa przeważały w szeregach LK, do działalności propagandowo-ideologicznej rzutowało na ogólny obraz aktywności LK na tym terenie.

Działalność Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku odzwierciedlała wytyczne Zarządu Głównego LK oraz PZPR. Podobnie jak w całym kraju, LK na Białostocczyźnie stanowiła ważny pas transmisyjny programu partii do mas kobiet bezpartyjnych⁵⁵⁴. W dobie stalinizacji organizacja kobieca w województwie białostockim, tak jak pozostałe oddziały terenowe w kraju, miała mobilizować kobiety do podjęcia pracy zawodowej w zakładach pracy oraz w spółdzielniach produkcyjnych. Największy nacisk w działalności organizacji kobiecej położony był na „walkę o pokój” i realizację zadań stawianych w planie gospodarczym oraz rozbudowę współpracy LK z Kołami Gospodyń ZSCh i kół terenowych⁵⁵⁵. Współpraca LK i ZSCh na terenie wiejskim województwa białostockiego w latach 50. miała przebiegać pomyślnie. Dzięki zaangażowaniu aktywistek LK udało się zorganizować gminne rady kobiece. Jednak aktywizacja kobiet wiejskich według zwolenników socjalizmu była utrudniana przez działalność kleru oraz przeciwników władzy ludowej. Tylko 30% utworzonych kół gospodyń było uważanych za aktywne w każdej akcji i uświadomione politycznie⁵⁵⁶. Liga poprzez współpracę z kobietami wiejskimi miała pomóc w socjalistycznej przebudowie wsi. W okresie zimowym organizowano kursy i porady praktyczne oraz angażowano kobiety w działalność kulturalno-oświatową⁵⁵⁷. W 1951 roku wskazywano na konieczność zwiększenia współpracy kobiet miejskich z kobietami wiejskimi. Służyć temu miały wycieczki chłopek do miast, do fabryk i szkół oraz pisanie listów przez robotnice do kobiet wiejskich⁵⁵⁸. Aktywistki LK jeździły na wieś i prowadziły tam zebrania wyborcze i pogadanki, mające na celu zacieśnić współdziałanie kobiet. Dzięki współpracy z radami kobiecymi PGR liderki LK pomogły włączyć do pracy w polu żony robotników⁵⁵⁹.

⁵⁵³ Ibidem, s. 125-126.

⁵⁵⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja o przebiegu [akcji wyborczej – AZ] w LK*, k. 223; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 318.

⁵⁵⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja o przebiegu akcji wyborczej w LK*, k. 175.

⁵⁵⁶ AAN, Związek Samopomocy Chłopskiej Zarząd Główny. Dział Rolny, sygn. 1167, Brak nazwy pisma, s. 37-40 (b.n.k.).

⁵⁵⁷ *Wytyczne pracy Ligi Kobiet na rok 1953*, „Nasza Praca” 1953, nr 2, s. 11-13; *Praca naszej organizacji. Wytyczne do planu pracy sekcji wiejskiej Ligi Kobiet na IV kwartał 1954 r.*, „Nasza Praca” 1954, nr 9, s. 23-24.

⁵⁵⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 154.

⁵⁵⁹ Ibidem, *Informacja z odcinka pracy wśród kobiet*, k. 294-295.

Do 1953 roku swoim zasięgiem LK obejmowała kobiety pracujące zawodowo oraz bezrobotne, w mieście i na wsi. Jednak decyzją władz partyjnych organizacja kobieca miała od tego roku prowadzić agitację propagandową zwłaszcza wśród gospodyń domowych miast i wsi. Jednocześnie po zlikwidowaniu w lutym 1953 roku Wydziału Kobiecego KW PZPR nastąpiło osłabienie pracy wśród kobiet w województwie białostockim⁵⁶⁰. KP PZPR w województwie białostockim *nadal jeszcze traktowały Ligę Kobiet jako odpowiedzialną za całość pracy wśród kobiet we wszystkich kierunkach*⁵⁶¹. W celu poprawy współpracy partii z organizacją kobiecą w ZW LK i we wszystkich zarządach powiatowych LK do października 1953 roku miały zostać powołane zespoły partyjne, których zadaniem było systematyczne kierowanie pracą LK. Ponadto celem poprawy działalności LK w kołach blokowych i terenowych zakładano utworzenie zespołów prelegentek, które wspomagałyby działalność propagandy ideologicznej⁵⁶². Od marca 1953 roku w Zarządzie Powiatowym LK w Białymstoku zlikwidowano stanowiska etatowe i członkinie pracowały już wyłącznie społecznie. Ponadto istniała sekcja prelegentek, wśród których przeważały nauczycielki oraz sekcja wiejska, która obejmowała pracę kobiet w spółdzielniach i gminnych radach kobiecych⁵⁶³.

W 1953 roku planowano wzmocnić działalność LK w Radach Narodowych, nie tylko poprzez włączenie radnych do LK, ale także zapraszanie ich na spotkania kół LK i przedstawianie spostrzeżeń z działalności organizacji w celu poprawy sytuacji kobiet⁵⁶⁴. Istotne znaczenie w aktywizacji kobiet była współpraca między różnymi organizacjami i organami partyjnymi. Jednak decyzje organów centralnych realizowane były w województwie białostockim jakby z pewnym opóźnieniem. Wynikało to ze zbyt słabej komunikacji między jednostkami organizacyjnymi. Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku ze względu na krótki czas uzyskania od Zarządu Głównego LK zawiadomienia o zobowiązaniach dotyczących Krajowej Narady, zdołał przeprowadzić niewiele zebrań przygotowawczych, które objęły tylko 200 kobiet. Natomiast ogółem w województwie dzięki działalności m.in. rad kobiecych objęto przygotowaniem ok. 3 tys. kobiet. Region białostocki na Krajowej Naradzie reprezentowały 34 delegatki⁵⁶⁵.

⁵⁶⁰ Ibidem, *Informacja o pracy instancji partyjnych wśród kobiet*, k. 265; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 317.

⁵⁶¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja o pracy instancji partyjnych wśród kobiet*, k. 263.

⁵⁶² Ibidem, *Wnioski*, k. 284-286.

⁵⁶³ Ibidem, *Informacja z odcinka pracy wśród kobiet*, k. 287.

⁵⁶⁴ *Wytyczne pracy Ligi Kobiet na rok 1953*, „Nasza Praca” 1953, nr 2, s. 13-14.

⁵⁶⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek Wydziału Kobiecego KW*, k. 204.

Realizacja założeń 6-letniego planu gospodarczego była najważniejszym zagadnieniem podejmowanym w działalności LK w całym kraju. Uwzględnienie w nim województwa białostockiego było elementem wzmacniającym zaangażowanie kobiet na tym terenie. W celu sprostania wymogom określonym w planie gospodarczym LK wspomagała organizację współzawodnictwa wśród kobiet pracujących zawodowo w mieście i na wsi, ale także wśród członkiń organizacji. Zarządy wojewódzkie LK organizowały współzawodnictwo wśród powiatowych oddziałów organizacji. Rywalizacja przybierała na sile zwłaszcza w okresach świąt państwowych⁵⁶⁶. Jednak współzawodnictwo istniało nie tylko między poszczególnymi powiatami w województwie, ale także na wyższym i niższym szczeblu administracyjnego podziału kraju, tj. wojewódzkim i gminnym. Województwo białostockie konkurowało z województwem olsztyńskim i gdańskim⁵⁶⁷. Rywalizacja obejmowała nie tylko szerzenie propagandy ideologicznej, ale także powiększanie aktywu organizacji i zobowiązania w produkcji przemysłowej i rolniczej⁵⁶⁸. Do końca kwietnia 1949 roku do spółdzielczości włączono 25% członkiń LK i Kół Gospodyń ZSCh⁵⁶⁹. W ramach III etapu współzawodnictwa wyłoniono w województwie białostockim około 600 przodownic społecznych. Współzawodnictwo na wsi obejmowało dostawy mleka, jaj czy warzyw⁵⁷⁰ oraz społecznie udzielaną pomoc w odgruzowywaniu miasta czy żniwach⁵⁷¹. Liga w ramach III etapu współzawodnictwa miała zadanie włączyć jak najwięcej kobiet do akcji „walki o pokój” na świecie, zwiększać szeregi swej organizacji oraz upowszechniać osiągnięcia I i II etapu współzawodnictwa. Wytyczne III etapu współzawodnictwa uwzględniały podział na aktywność w mieście i na wsi oraz współdziałanie kobiet z tych obszarów⁵⁷². W ramach tego

⁵⁶⁶ Nie wszystkie powiatowe oddziały LK przystępowały do współzawodnictwa w tym samym czasie. W lipcu 1949 r. powiat elcki i sokólski nie miały zawartej umowy o współzawodnictwie. Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc lipiec 1949 r.*, k. 37; ibidem, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 17.

⁵⁶⁷ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc czerwiec 1949 r.*, k. 31.

⁵⁶⁸ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc lipiec 1949 r.*, k. 32.

⁵⁶⁹ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 26.

⁵⁷⁰ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc lipiec 1949 r.*, k. 32-33.

⁵⁷¹ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc sierpień 1949 r.*, k. 40.

⁵⁷² III etap współzawodnictwa obejmował mobilizację kobiet do walki o pokój. Działania te koncentrowały się na masowej pracy uświadamiającej połączonej z podjęciem zobowiązań produkcyjnych w przemyśle, rolnictwie i budownictwie, wyłonieniu przodownic społecznych stanowiących min. 10% członkiń każdego koła Ligi Kobiet, współpracę na rzecz odbudowy kraju i dbania o czystość osiedli. W ramach współzawodnictwa Liga Kobiet dążyła do zwiększenia liczebności aktywu organizacji, organizowania kursów i szkoleń zawodowych, prowadzenia świetlic, zwalczania analfabetyzmu, upowszechniania książek i prasy („Naszej Pracy” oraz „Kobiety wiejskiej”). Ponadto podejmowano działania z zakresu upowszechniania zagadnień opieki społecznej i zdrowia, szkolenia zawodowego kobiet i prowadzenia gospodarstwa domowego oraz spółdzielni. Zob. *Wytyczne*

etapu współzawodnictwa konkurowały ze sobą wszystkie miasta powiatowe. Jednak nie zawsze większe miasto wygrywało w zestawieniu z mniejszym. Przykładem był Białystok, który przegrał współzawodnictwo z Bielskiem Podlaskim⁵⁷³. Współzawodnictwo pozwoliło uaktywnić aktyw kobiecy z miast powiatowych oraz gmin, w pracy na rzecz gospodarczego rozwoju ludowej ojczyzny⁵⁷⁴.

Podczas III etapu współzawodnictwa w północno-wschodnim regionie Polski Ludowej nastąpił tymczasowy rozdźwięk między oficjalną linią partii i LK, które oczekiwały zrzeszenia wszystkich kobiet w „walce o pokój”, a ich terenowymi przedstawicielkami. Jedną z członkiń Zarządu Wojewódzkiego LK na spotkaniach w Łomży i Suwałkach miała głosić: *nam nie potrzebne te panie z malowanymi gębami i paznokciami [...] kobieta która nie chce należeć do Ligi Kobiet będzie zwolniona z pracy*⁵⁷⁵. Jeśli uznać te słowa za prawdziwe to oznaczałoby, że takie wypowiedzi przedstawicielek LK były oficjalnie niedopuszczalne, ponieważ przynależność do LK winna być dobrowolna i masowa. Oficjalnie więc uznano tę wypowiedź za prywatne stanowisko członkini LK, które było szkodliwe i niezgodne z oficjalną linią LK i PZPR. Wyrobienie polityczne przodownic miejskich było większe niż przodownic na wsi. Przyczyn tego upatrywano w braku ich stałego instruowania⁵⁷⁶.

Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku popularyzował wśród mieszkańców województwa idee państwa komunistycznego. Włączał się w działania ogólnopństwowe i międzynarodowe. Werbował kobiety do obchodów rocznic i świąt państwowych oraz działalności na rzecz „walki o pokój”, odbudowę ojczyzny i przebudowę wsi⁵⁷⁷. Istotnym zagadnieniem były również prelekcje na temat zdrowia⁵⁷⁸. Organizacja w północno-wschodnim regionie Polski dzięki zbiorce w marcu 1949 roku uzyskała około 121 tys. złotych

III-go etapu współzawodnictwa Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1949, nr 6, s. 32-41; Z. Gawrońska-Wasilkowska, *Wytyczne pracy oświatowej*, „Nasza Praca” 1949, nr 6, s. 41-47.

⁵⁷³ Pozostałe miasta powiatowe biorące udział w III etapie współzawodnictwa: Suwałki (w – wygrały) z Augustowem, Łomża (w) z Wysokiem Mazowieckiem, Grajewo (w) z Kolnem, Olecko (w) z Gołdapią, Sokółka z Elkiem (w). APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc listopad 1949 r.*, k. 59.

⁵⁷⁴ Ibidem, k. 59-60.

⁵⁷⁵ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc lipiec 1949 r.*, k. 37.

⁵⁷⁶ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc sierpień 1949 r.*, k. 43.

⁵⁷⁷ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 25. *Postanowienie Plenum ZG Ligi Kobiet w sprawie zbierania podpisów pod Apelem Światowego Ruchu Pokoju*, „Nasza Praca” 1955, nr 4, s. 12; *Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1955, nr 4, s. 12-13.

⁵⁷⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc sierpień 1949 r.*, k. 40.

na dzieci walczącej Grecji⁵⁷⁹. Organizowano zbiórki i loterie fantowe, z których dochód przekazywano na odbudowę Warszawy⁵⁸⁰. Zwłaszcza w „Miesiącu Budowy Warszawy”, którym był wrzesień, w szczególny sposób podkreślano etapy i wysiłek włożony w odbudowę stolicy⁵⁸¹. Wzmagano w członkiniach LK poczucie dumy z rozwoju Ludowej Ojczyzny np. rozwoju naukowego⁵⁸². W październiku agitacja ideologiczna w terenie koncentrowała się wokół „walki o pokój” i pogłębiania przyjaźni polsko-radzieckiej⁵⁸³. W celu unaocznienia sympatii do Związku Radzieckiego LK współpracowała z Towarzystwem Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (dalej: TPPR). Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku w siedzibie TPPR prowadził zebrania i pogadanki dla kobiet⁵⁸⁴.

W podobnym tonie organizowano Międzynarodowy Dzień Kobiet, który był momentem podkreślania roli kobiet w gospodarczym i społecznym rozwoju państwa socjalistycznego. W okresie stalinizacji Dzień Kobiet w swych założeniach był podobny do tych z lat poprzednich, tj. organizowano akademie artystyczne, wręczano kwiaty i odznaczenia przodownikom społecznym. W 1949 roku z tej okazji w województwie białostockim odbyło się 12 konferencji powiatowych, jedna miejska i 15 gminnych, w których łącznie uczestniczyć miało około 800 osób⁵⁸⁵. W wyniku akcji 8 marca w 1949 roku w szeregi Ligi wstąpiło około 1080 kobiet ze Związków Zawodowych, 1300 gospodyń domowych i 1800 gospodyń wiejskich. Ponadto zorganizowano wówczas 46 kół zakładowych, 34 terenowych i 68 Kół Gospodyń ZSCh⁵⁸⁶. W 1950 roku był to czas podkreślania osiągnięć w rozwoju LK. Ponadto w ramach obchodów 8 marca organizowano współzawodnictwo poszczególnych oddziałów LK i kobiet pracujących oraz prowadzono działania zacieśniające sojusz robotniczo-chłopski. Organizowano zbiórki pieniędzy na rzecz dzieci poległych w Grecji oraz na budowę pomnika wdzięczności dla Związku

⁵⁷⁹ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1949 r.*, k. 15.

⁵⁸⁰ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc październik 1949 r.*, k. 53.

⁵⁸¹ *Cały naród buduje socjalistyczną Warszawę*, „Nasza Praca” 1954, nr 9, s. 14-15.

⁵⁸² *O zaćmieniach słońca na przestrzeni wieków i całkowitym zaćmieniu na Suwalszczyźnie w roku bieżącym*, „Nasza Praca” 1954, nr 9, s. 17-18.

⁵⁸³ Poruszano tematy tj. ZSRR Kraj Przodującej Techniki, Ruch Stachanowski i Współzawodnictwo Pracy oraz Rodzina w Związku Radzieckim. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc październik 1949 r.*, k. 53.

⁵⁸⁴ Przewodniczącą oddziału TPPR w Białymstoku była Zofia Trybulska. *Poznajmy ich pracę i osiągnięcia. W domu Przyjaźni*, „Nasza Praca” 1954, nr 10, s. 18-19; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 200.

⁵⁸⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku* [17 marca 1949 r.], k. 10-11.

⁵⁸⁶ Ibidem, *Pismo z dnia 7 maja 1949 r.*, k.27.

Radzieckiego⁵⁸⁷. Obchody Dnia Kobiet wiązały się również z organizowaniem wyjazdów ekip lekarskich na tereny wiejskie. Według informacji zawartych w „Naszej Pracy” w 1950 roku szczególnie uroczysty charakter miały akademie zorganizowane w spółdzielniach produkcyjnych w Mieleżkach, Rajsku, Augustowie i Czyżach⁵⁸⁸. W 1956 roku z okazji Dnia Kobiet Zarząd Wojewódzki LK zorganizował prelekcje o działalności ŚDFK oraz o celach aktywu LK przed II Krajowym Zjazdem. Później odbyła się część artystyczna. Akademie organizowano we wszystkich zakładach pracy w województwie, a podczas uroczystości nagradzano przodownice pracy⁵⁸⁹.

W ramach obchodów 1 maja 1949 roku w województwie białostockim zorganizowano pogadanki propagandowe w 184 kołach miejskich i 291 kołach wiejskich, w których łącznie uczestniczyło około 26 tys. kobiet⁵⁹⁰. Liczny był również udział kobiet miast i wsi w manifestacjach ulicznych⁵⁹¹. *Kobiety pracujące demonstrowały przy zakładach pracy, gospodynie domowe w kolumnach Ligi Kobiet. Kolumny Ligi Kobiet cieszyły się frekwencją, Liga Kobiet niosła sztandary, szturmówki i transparenty z hasłami*⁵⁹². Ponadto zwiększona aktywność członkiń LK i współzawodnictwo jej oddziałów terenowych pozwoliły zwerbować i uaktywnić w szeregach organizacji kobiecej aktyw gminny⁵⁹³. *W powiecie elckim i bielskim Gminne Rady Kobiecte są aktywniejsze niż Pow. Rady Kobiecte*⁵⁹⁴. Dzięki pochodom pierwszomajowym w 1949 roku zaobserwowano oddolny wzrost aktywu LK⁵⁹⁵.

Członkinie LK w przededniu święta 22 lipca 1949 roku upiększały miasto Białystok, wiły wieńce na groby poległych, a akcja agitacji indywidualnej objęła 28 tys. ludzi. Ponadto

⁵⁸⁷ W województwie białostockim liczebność aktywu LK wzrosła z ponad 14 470 członkiń w 1949 r. do około 40 300 członkiń w 1950 r. zrzeszonych w 1530 kołach, w tym przy zakładach pracy blisko 13 400 członkiń i 291 kół, gospodyń domowych miast około 10 360 kobiet i 303 koła, gospodyń wiejskich ZSCh około 15 tys. członkiń i 910 kół, w PGR 775 członkiń i 57 kół, w KRW 765 członkiń i 12 kół. Ibidem, *Sprawozdanie z przebiegu obchodu „Międzynarodowego Dnia – Święta Kobiet w województwie białostockim*, [1950] k. 68-71.

⁵⁸⁸ *Korespondentki prasowe piszą... Przebieg uroczystości – 8 Marca*, „Nasza Praca” 1950 r., nr 6, s. 38.

⁵⁸⁹ *Obchody w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” 2-3.VI.1956, nr 58, s. 1.

⁵⁹⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 19.

⁵⁹¹ Przy informacji na temat liczebności aktywu biorącego udział w pochodzie 1 maja (47 130 kobiet) pojawiła się informacja „dane są prowizoryczne”. Ibidem, k. 26; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku...*, s. 588.

⁵⁹² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 26.

⁵⁹³ Ibidem, k. 20.

⁵⁹⁴ Ibidem, k. 18.

⁵⁹⁵ Ibidem, k. 20.

aktywnie włączały się w budowę szkoły w Sokółce i bursy szkolnej w Wysokiem Mazowieckiem⁵⁹⁶. Członkinie LK brały udział także w uroczystościach dożynkowych⁵⁹⁷.

Wśród działalności organizacji kobiecej zwracano również uwagę na aspekt wychowawczy, zwłaszcza w odniesieniu do młodego pokolenia. Zadanie to miało być realizowane poprzez wzmoczoną propagandę ideologiczną wśród rodziców m.in. za pośrednictwem komitetów rodzicielskich w szkołach⁵⁹⁸. W tym celu LK organizowała tworzenie kół terenowych przy komitetach rodzicielskich⁵⁹⁹.

Wśród form wychowawczych LK z województwa białostockiego wyróżniała się organizowaniem opieki dla dzieci podczas okresu wakacyjnego. W 1948 roku Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku zorganizował najwięcej w kraju kolonii i półkolonii letnich dla dzieci⁶⁰⁰. W kwietniu 1949 roku LK przy współpracy z Wydziałem Kobięcym KW PZPR w Białymstoku, Związkami Zawodowymi, ZSCh i Kuratorium Okręgu Szkolnego organizowały kolonie letnie dla dzieci i dziecińce⁶⁰¹. W 1950 roku Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku prócz organizowania kolonii dla dzieci włączył się w akcję szukania położnych dla gmin⁶⁰².

Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku koordynował również pracę członkiń w zakresie zwalczania analfabetyzmu. Prowadziła świetlice i kursy dla analfabetek⁶⁰³. Do końca marca 1949 roku na terenie województwa białostockiego w kursach LK dla analfabetek udział wzięło ponad 300 kobiet (prawdopodobnie była to liczba uczestniczek w jednym miesiącu). W jednym sprawozdaniu Wydziału Kobięcego KW PZPR za miesiąc kwiecień 1949 roku podano, że ogólna liczba zarejestrowanych analfabetek w województwie białostockim wynosiła około 3150, a w miesiącu sprawozdawczym zorganizowano 13 kursów dla

⁵⁹⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobięcego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc lipiec 1949 r.*, k. 36.

⁵⁹⁷ Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobięcego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc sierpień 1949 r.*, k. 42.

⁵⁹⁸ *Musimy wychowywać nie tylko dzieci ale i rodziców*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8, s. 13; *Koło blokowe Ligi Kobiet w tresce o dziecko*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8, s. 13.

⁵⁹⁹ *Sprawozdanie z dotychczasowego przebiegu akcji wyborczej LK*, „Nasza Praca” 1952, nr 1-2, s. 15; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 192.

⁶⁰⁰ *Akcja kolonijna Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 10-11, s. 35; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 198-199.

⁶⁰¹ Dziecińce były formą sezonowych przedszkoli organizowanych na wsi w okresie nasilenia prac polowych. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobięcego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 25; <https://sjp.pl/dzieci%C5%84ce> [dostęp: 25.08.2022];

⁶⁰² A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 199.

⁶⁰³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobięcego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1949 r.*, k. 15a.

analfabetek, w których udział wzięło około 140 kobiet⁶⁰⁴. W drugim sprawozdaniu za ten sam okres podano, że *Liga Kobiet prowadzi 49 kursów szkolenia analfabetek, 45 zespołów czytelniczych, 9 zespołów dramatycznych*⁶⁰⁵. Rozbieżność ta sugerować może, że były to jedynie dane szacunkowe, a nie realna liczba kursów⁶⁰⁶. Ponadto z materiałów Wydziału Kobiecego KW PZPR wynikało, że członkinie LK z województwa białostockiego do 1951 roku zlikwidowały w szeregach swojej organizacji analfabetyzm⁶⁰⁷. *Nauczono czytać i pisać 1275 kobiet. Objęto opieką 123 kursy gdzie uczęszczało 1 427 analfabetów. Nauczono indywidualnie 233 analfabetów*⁶⁰⁸. Organizacja prowadziła również świetlice dla dzieci, przy których prowadzono koła wzorowego czytania, kursy spółdzielcze dla aktywistek terenowych oraz współpracowała z innymi organizacjami. Jednak w marcu 1949 roku przyznano, że organizacja kobieca na Białostoczczyźnie *ma wielkie trudności finansowe*⁶⁰⁹.

Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku w okresie stalinizacji życia w Polsce zmagał się z licznymi trudnościami pracy w terenie. Wśród nich najwięcej uwagi poświęcano braku zaangażowania przedstawicieli partii w pracę wśród kobiet oraz nieprzychylnie nastawienie lokalnej społeczności i przedstawicieli Kościoła katolickiego do organizacji⁶¹⁰. Podczas konferencji wojewódzkiej LK w 1952 roku aktywny był udział w dyskusji delegatek wiejskich z powiatu łomżyńskiego, które zwracały uwagę na trudności pracy w terenie wynikające z nastawienia lokalnej społeczności do komunizmu⁶¹¹. Ponadto trudności w działalności LK i Wydziału Kobiecego KW PZPR w województwie białostockim stwarzały także trudności komunikacyjne, praca w polu w sezonie letnim oraz okres urlopowy.

Istotnym problemem w działalności LK w regionie białostockim było bagatelizowanie pracy wśród kobiet przez działaczy partyjnych. Odzwierciedlało się to m.in. w doborze kadry kierowniczej LK. KP PZPR w Łomży zatwierdził na stanowisko sekretarza Zarządu

⁶⁰⁴ Ibidem, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 18.

⁶⁰⁵ Ibidem, k. 26.

⁶⁰⁶ Podobnie wyglądała sytuacja jeśli chodzi o dane statystyczne dot. udziału członkiń LK w manifestacjach 1 maja. Przy informacji na temat liczebności aktywu biorącego udział w pochodzie 1 maja pojawiła się informacja „dane są prowizoryczne”. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 26.

⁶⁰⁷ Jednak jak wynika z ustaleń Marcina Markiewicza w województwie białostockim do marca 1951 r. zarejestrowanych było ponad 71 tys. analfabetów. M. Markiewicz, *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim...*, s. 259.

⁶⁰⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 149.

⁶⁰⁹ Ibidem, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1949 r.*, k. 15.

⁶¹⁰ Ibidem, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 21.

⁶¹¹ Ibidem, *Meldunek z dn. 22 kwietnia 1952 r.*, k. 194-195.

Powiatowego LK kobietę wyrzuconą z Milicji Obywatelskiej, a w Sokółce i Kolnie zatwierdzono kandydaturę kobiet na stanowiska przewodniczących Zarządu Powiatowego LK, których dotychczasowa działalność była niezgodna z oczekiwaniem władz państwowych⁶¹². Ponadto np. Zarząd Powiatowy LK w Kolnie zmagał się z trudnościami lokalowymi, gdyż zgodnie z żądaniem partii oddał swój lokal dla KM PZPR⁶¹³.

Trudności w rozszerzeniu wpływów LK w terenie upatrywano przede wszystkim w działalności reakcyjnego kleru, ale także miejscowych kobiet, które zakładały kółka różańcowe w zakładach pracy. Największe zagrożenie widziano w kółkach różańcowych, w których płacono składki członkowskie, a w ich szeregi wciągano nawet członkinie LK⁶¹⁴. W sprawozdaniach KW PZPR wskazywano na istnienie kółek różańcowych w Zabłudowie, we wsi Halickie i Krynickie, w Michałowie i w Szczuczynie, które werbowały lokalne kobiety i jednocześnie zmniejszały skuteczność działalności organizacji partyjnych⁶¹⁵. Zaobserwowana podwójna przynależność kobiet, tj. do LK i kółka różańcowego, wskazywać mogła na niską świadomość polityczną kobiet oraz pragmatyzm. Zdarzały się też przypadki manifestowania na zebraniach sprzeciwu wobec szerzonej propagandy. Przykład takiego zachowania miał miejsce w gromadzie Kuriany w gminie Dojlidy (powiat białostocki), gdy *kobiety przyszły na zebranie wyborcze ZSCh z różańcami i na głos przez godzinę się modliły, opuściwszy następnie zebranie*⁶¹⁶. Postawa kobiet miała być efektem ich zacofania, które pogłębiać miała *wroga działalność elementów reakcyjnych, a szczególnie reakcyjnego kleru*. Księża katolicki mieli namawiać kobiety by nie posyłały dzieci do przedszkoli, w których były razem dzieci komunistów, by występowały z organizacji, a pomocy finansowej szukały za granicą⁶¹⁷. Ponadto skarżono się, że przejmowane przez państwo placówki Caritas tj. kuchnie, noclegownie i sierocińce, nadal pozostawały pod wpływem duchowieństwa, które miało im wpajać nienawiść wobec nowej władzy⁶¹⁸. Prócz kazań wygłaszanych na temat szkodliwości ideologii komunistycznej księża z powiatu sokólskiego i suwalskiego nie udzielali

⁶¹² Ibidem, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 155; ibidem, *Analiza realizacji uchwał IV Plenum KC na odcinku kadr kobiecych*, k. 173.

⁶¹³ Ibidem, *Informacja o pracy instancji partyjnych wśród kobiet*, k. 265.

⁶¹⁴ Ibidem, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 21.

⁶¹⁵ Ibidem, *Ocena pracy KP Grajewo i KP Białystok*, k. 142.

⁶¹⁶ Ibidem, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 82; E. Świętochowska-Bobowik, „*Kwestia kobieca*” i jej propagandowe wykorzystanie..., s. 169-170.

⁶¹⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc lipiec 1949 r.*, k. 35; ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc wrzesień 1949 r.*, k. 51.

⁶¹⁸ Ibidem, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 21.

rozgrzeszenia przewodniczącym LK⁶¹⁹. Brak jednak informacji o stosunku do zwykłych członkiń LK, nie pełniących żadnych funkcji.

Zgodnie z linią partii i Zarządu Głównego LK, liżanki z województwa białostockiego aktywnie włączyły się w rozpowszechnianie oświadczenia i dekretu Rządu z dnia 7 sierpnia 1949 roku. „O ochronie wolności, sumienia i wyznania”, będącego odpowiedzią na stanowisko Watykanu⁶²⁰. Ponadto opór przed wstępowaniem kobiet do organizacji (Kół Gospodyń ZSCh) widoczny był wśród przedstawicieli lokalnej władzy. Sołtys gromady Zwierki w gminie Zabłudów (powiat białostocki) *groził kobietom, że jak wstąpią do koła Gospodyń ogolą im włosy*⁶²¹. Taka silna reakcja przedstawicieli męskiej części społeczeństwa i groźba napiętnowania kobiet wstępujących do Kół Gospodyń ZSCh, wskazywać mogła nie tylko na opór wobec nowej władzy, ale także konserwatywne podejście do roli kobiet na wsi. Wrogie nastawienie kleru i zła komunikacja między członkiniami stanowić miały główne trudności pracy w terenie⁶²².

II.2. Koła terenowe

W strukturze organizacyjnej LK od początku istnienia organizacji wśród najniższych oddziałów występowały m.in. koła zakładowe i terenowe (w miastach i wsiach). Ich nazwy były adekwatne do zasięgu działania. Choć początkowo nie rozróżniano ich pod względem zasięgu działania i aktywu członkiń. Wszystkie koła posiadające największą styczność z masami kobiecymi nazywano kołami terenowymi⁶²³. Od początku istnienia LK przez ponad 20 lat najczęściej koła LK zakładano w fabrykach, zakładach pracy, urzędach oraz organach bezpieczeństwa⁶²⁴. Z czasem wraz z wyspecjalizowaniem się grup działających w terenie

⁶¹⁹ Ibidem, k. 17; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 140; E. Świętochowska, *Krytyka powojennej rzeczywistości w kazaniach księży...*, s. 360-368; M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 223-226.

⁶²⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc sierpień 1949 r.*, k. 40.

⁶²¹ Ibidem, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 82.

⁶²² Zdecydowanie wrogą postawę charakteryzować się mieli księża z Bargłowa, Jamin (pow. augustowski), z Grabnika Słucza, (pow. ełcki), z Filipowa, (pow. suwalski), czy z Sokółki. Jednak zdarzały się też przypadki księży (w Kalinówce i Prostkach), którzy nie zgadzali się z listami biskupów, co zostało podkreślone w sprawozdaniu KW PZPR. Dawało to bowiem szanse na rozwój ideologii socjalistycznej na tym terenie. Ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 16; Zob. K. Sychowicz, *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944–1975*, Białystok 2013, s. 105-279.

⁶²³ M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności ligi kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku...*, s. 586.

⁶²⁴ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz...*, s. 286; I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako...*, s. 82.

wykształciło się adekwatne nazewnictwo. Koła zakładowe LK tworzone były do 1953 roku oraz w latach 1956-1967, a także po 1982 roku w zakładach pracy zatrudniających kobiety. Nie oznaczało to jednak, że w każdym zakładzie pracy funkcjonowało koło LK. Od 1953 roku pracę uświadamiającą wśród kobiet pracujących zawodowo prowadzić miały Związki Zawodowe⁶²⁵. Koła blokowe oraz terenowe w sposób szczególny zostały wzmocnione po 1953 roku, kiedy to decyzją władz partyjnych LK miała skupić się na działalności wśród niepracujących zawodowo gospodyń domowych miast i wsi. Działalność w ramach kół blokowych miała być organizowana przy współpracy komitetów blokowych i WRN, natomiast koła terenowe tworzone na wsiach przy współpracy Kół Gospodyń ZSCh. Oba te rodzaje kół miały współpracować ze sobą w celu mobilizowania kobiet do podjęcia zatrudnienia i realizacji planu gospodarczego⁶²⁶.

Organizowanie kół terenowych było głównym zadaniem zarządów powiatowych LK. Zarząd Główny LK zalecał przy powoływaniu kół terenowych dużą rozwagę, bowiem zdecydowanie trudniej było ponownie powołać koło LK w miejscu poprzedniego, słabo zorganizowanego. Tworzenie kół w terenie zajmowały się głównie instruktorki LK, które zwracały się bezpośrednio do kobiet „bardziej uspołecznionych” i przedstawiały im cele organizacji. Zadaniem tych miejscowych kobiet było zebranie 10-12 kobiet, które mogłyby należeć do organizacji. Następnie instruktorka powiatowa przyjeżdżała na umówione spotkanie z tymi kobietami i pomagała im wybrać tymczasowy zarząd koła oraz przydzielić im odpowiednie funkcje⁶²⁷. *Przy organizowaniu Kół terenowych, trzeba zawsze podkreślać, że działalność Ligi jest dla członkiń utylitarna, tzn. spiesząca im z wszelkiego rodzaju pomocą, że w Lidze kobieta musi znaleźć oparcie i ułatwienie swego najczęściej bardzo mozolnego życia i że pracę swą w gromadzie świadczy na cele społeczne. Zarząd Ligi to adwokat i obrońca wszystkich spraw kobiecych [...] Nie ma spraw [...] których by Liga nie załatwiła*⁶²⁸. Takie przeświadczenie miały aktywistki LK do 1949 roku, kiedy zgodnie z pierwszym statutem organizacji LK miała być niezastąpioną pomocą w rozwiązywaniu bolączek kobiet z wszystkich warstw społecznych. Wskazywano ówczesnym Polkom, że organizacja kobieca będzie ich oparciem w codziennym życiu, a one winne były włączać się w jej działania w celu poprawy ówczesnej sytuacji w kraju.

⁶²⁵ I. Hamerska, *Wymieniamy doświadczenia. Czy tylko w „Fastach”?*, „Nasza Praca” 1981, nr 4, s. 44-46; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet w północno-wschodniej części Polski Ludowej w latach 1975-1989*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, nr 2(66), s. 195.

⁶²⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy kół terenowych*, k. 106.

⁶²⁷ AAN, SOLK sygn. 888, *Instrukcje organizacyjne*, k. 32.

⁶²⁸ Ibidem, k. 32v (błędnie oznaczona jako k. 35).

Pierwsze koła terenowe LK powoływano głównie w zakładach pracy. Były one bardzo liczne i jednocześnie o niewielkiej aktywności członkiń danego koła, co wiązało się z trudnością przeprowadzenia spotkań oraz przydzielenia zadań poszczególnym członkiniom⁶²⁹. Wskazywano na konieczność tworzenia mniej licznych kół, które jednocześnie miały dawać możliwość większej aktywizacji członkiń oraz utrzymywania kontaktów z działaczkami z innych kół terenowych. Ponadto zarządy powiatowe LK miały wspomóc prace organizacyjne kół terenowych, podział pracy wśród członkiń związany z ich miejscem zamieszkania, np. przydział kobiet do sekcji opiekunów społecznych (wsparcie pracy żłobków, przedszkoli, szpitali), sekcji spółdzielczej, której celem było zwerbowanie jak najwięcej gospodyń domowych do LK oraz spółdzielni sekcji gospodarczej, która winna była stworzyć warunki utworzenia nowej spółdzielni pracy np. pralni, stołówki; sekcji oświatowej, której celem było rozpowszechnianie prasy propagandowej wśród kobiet oraz organizowanie prelekcji i rozwój czytelnictwa wśród gospodyń domowych i kobiet zrzeszonych w LK⁶³⁰. W 1949 roku na łamach kalendarza „Przyjaciółki” informowano czytelniczki, że *do kół terenowych miast należą kobiety pracujące w domu*⁶³¹. Takie rozróżnienie aktywu kół LK było raczej szacunkowe i informacyjne dla czytelniczek. Miało zadanie wspomóc rozwój kół terenowych w 1949 roku.

W celu zapobiegania sztucznemu wzrostowi liczby członkiń organizacji dopiero od 1948 roku wskazywano, że do kół terenowych mogły przynależeć wyłącznie gospodynie domowe, niepracujące zawodowo. Natomiast kobiety pracujące powinny przynależeć do koła LK w swoim zakładzie pracy⁶³². Ścisłe rozgraniczenie członkostwa w kołach LK zostało zawarte w statucie LK z 1951 roku. Wskazywano w nim, że struktury organizacyjne LK tworzą trzy rodzaje kół, tj. koła terenowe w mieście, koła w zakładach pracy oraz Koła Gospodyń ZSCh⁶³³. W 1951 roku pisano: *koło terenowe w mieście grupuje przede wszystkim gospodynie domowe, żony robotników i pracowników, pracownice zatrudnione w mniejszych, rozproszonych zakładach pracy, gdzie nie ma kół Ligi Kobiet. Jednakże jest naszym dążeniem, aby w kołach terenowych pracowały również aktywnie robotnice, przodownice pracy z dużych*

⁶²⁹ „W Łodzi na 172 koła Ligi jest tylko 16 kół w domowych i 7 kół dzielnicowych. W Warszawie na 157 kół Ligi istnieje tylko 37 terenowych. [...] w Warszawie koło terenowe na Targówku liczy 600 członkiń, koło w dzielnicy Praga Centralna, przy ul. Stalowej, liczy 500 członkiń, a przy ul. Chocimskiej – 400 członkiń”. E. Orłowska, *Pracujemy w Kole. O kołach terenowych słów kilka*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 20; *Telegramy*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3, s. 31.

⁶³⁰ E. Orłowska, *Koła terenowe radzą*, „Nasza Praca” 1947, nr 2, s. 19-21.

⁶³¹ *Jakie są koła Ligi Kobiet*, „Kalendarz >>Przyjaciółki<<” 1949, s. 35.

⁶³² *Zadania sekcji organizacyjnej w zarządzie powiatowym LK lub w mieście wydzielonym*, „Nasza Praca” 1948, nr 8-9, s. 32.

⁶³³ *Podstawowe założenia statutu Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 67-68.

zakładów pracy⁶³⁴. Próba rozgraniczenia aktywu kół LK na kobiety pracujące i gospodynie domowe, stała się w latach 50. mniej znacząca. Jak wynikało z powyższego cytatu, LK dopuszczała przynależność do kół terenowych kobiety pracujące zawodowo. Ich zadaniem miało być zaktywizowanie biernych gospodyń domowych do włączenia się w realizację planu 6-letniego. Jednak jednocześnie mogło to wpływać na zwiększenie się fikcyjności liczebności aktywu LK.

Drugi typ kół LK to koła zakładowe do których przynależały robotnice i pracownice danego zakładu pracy. Zarząd zakładowego koła LK stanowiła Rada Kobięca, która przy współpracy Rady Zakładowej zajmowała się całokształtem zagadnień związanych z zatrudnieniem kobiet⁶³⁵. Trzeci typ kół LK stanowiły Koła Gospodyń, gdzie *członkinie Kół Gospodyń ZSCh są zbiorowymi członkiniami LK*⁶³⁶.

Współpraca LK z Kołami Gospodyń ZSCh w północno-wschodniej części Polski była niezadowolająca. W lipcu 1949 roku zorganizowano tylko 31 wyjazdów na wieś⁶³⁷. W celu lepszej organizacji działań w terenie Zarząd Główny LK w 1949 roku w ramach Centralnej Szkoły Organizacyjnej zorganizował dla sekretarzy organizacji pierwszy kurs – instruktorów powiatowych. Jak wyjaśniano czytelnikom biuletynu „Nasza Praca”, ważność szkoleń instruktorek była dostrzegana od początku istnienia organizacji, ale nie przeprowadzano ich ze względu na trudności finansowe i techniczne. Szkolenia sekretarzy – instruktorek powiatowych oraz pozostałych członkiń organizacji kobiecej dawały im możliwość wywiązywania się ze stawianych przed nimi obowiązków organizacyjnych w kwestii uświadamiania politycznego i społecznego, znajomości struktur organizacji oraz realizacji założeń LK w terenie. Według informacji zawartych w biuletynie, na 40 przypuszczalnych słuchaczek (liczono po 3 osoby z województwa) na kurs instruktorek powiatowych przybyły tylko 22 osoby. Nie było żadnej przedstawicielki z województwa białostockiego, gdańskiego i olsztyńskiego⁶³⁸. Ostatnie dwa województwa zbagatelizowały również kurs kierowniczek zespołów czytelniczych, na który nie wysłały swoich przedstawicielek. Brak jednak informacji o podejściu szkoleniowym w tym zakresie LK województwa białostockiego.

⁶³⁴ *Podstawowe założenia statutu Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7, s. 67.

⁶³⁵ *Ibidem*, s. 68.

⁶³⁶ *Ibidem*.

⁶³⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobięcego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc lipiec 1949 r.*, k. 37.

⁶³⁸ *Kursy instruktorek powiatowych obejmowały „144 godziny zajęć, w tym 90 godzin wykładów, 48 godzin seminariów oraz 6 godzin świetlicowych”*. *Szkolenie aktywu kobiet*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 41-43.

Organizowany przez LK kurs czytelniczy był elementem kontynuującym walkę z analfabetyzmem⁶³⁹.

Koła LK i Koła Gospodyń ZSCh pracowały w 1950 roku słabo, a ich żywotność uzależniona była od aktywności liderek danego koła. Ponadto zarządy powiatowe LK nie opiekowały się organizacjami kobiecymi w terenie, nie przyjeżdżały na spotkania kół terenowych⁶⁴⁰. Na koniec 1950 roku na terenie powiatu białostockiego było tylko 9 kół terenowych⁶⁴¹, natomiast w 1951 roku na terenie całego województwa białostockiego działało 161 kół terenowych zrzeszających około 6 170 członkiń. Zaś w samym mieście Białystok istniały tylko 4 koła terenowe, a w Suwałkach 14 kół terenowych zrzeszających 450 kobiet⁶⁴². Jednak jak stwierdzono w sprawozdaniu, praca kół terenowych miała niewłaściwy charakter, tzn. nie prowadzono systematycznych zebrań i pracy w terenie. Przyczyn tego upatrywano w większym skupieniu uwagi na działalności na terenach wiejskich. Wskazywano, że to właśnie kobiety niepracujące, gospodynie domowe były najbardziej odporne na propagandę socjalistyczną i najbardziej podatne na działalność antyrządową⁶⁴³.

Spotkania zarządów kół terenowych inicjowane były przez zarządy powiatowe LK głównie w okresach rocznic i świąt państwowych. Jako wzorcowe koło terenowe wskazywano koło zorganizowane przy ul. Nowotki w Białymstoku oraz w Sybie w powiecie ełckim. Jak pisano: *koło to [w Białymstoku – A.Z.] odbywa systematycznie zebrania, zorganizowało kurs sanitarny, założyło zieleńce na terenie swoich bloków w ramach zobowiązania na 1 maja i porusza na zebraniach aktualne bolączki swojego terenu. Koło w Sybie pow. Elk również odbywa posiedzenia, brało udział w [zbieraniu – A.Z.] stonki ziemniaczanej*⁶⁴⁴. To dzięki aktywności powiatowych liderek LK widoczna była działalność członkiń z najniższych oddziałów organizacji kobiecej.

Z analizy pracy kół blokowych w 1952 roku wynikało, że praca LK w miejscu zamieszkania kobiet nadal była bardzo słaba. Dla przykładu w województwie szczecińskim nie istniało ani jedno koło blokowe, ale było 161 kół terenowych, w województwie zielonogórskim tylko 3 koła blokowe i 130 kół terenowych. Pionierem w tym zakresie było

⁶³⁹ I. Sydowowa, *Kursy dla kierowniczek zespołów czytelniczych*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 43-44.

⁶⁴⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Ocena pracy KP Grajewo i KP Białystok*, k. 140.

⁶⁴¹ Ibidem, k. 144.

⁶⁴² Ponadto w Suwałkach działało 50 przodownic społecznych. Ibidem, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 154; M. Wawrykowska, *Wnioski i uwagi z wizytacji terenu. Jeszcze raz o Suwałkach*, „Nasza Praca” 1951, nr 19, s. 32–33; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku...*, s. 587.

⁶⁴³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 154.

⁶⁴⁴ Ibidem, *Analiza pracy kół terenowych*, k. 105-106.

województwo katowickie, gdzie utworzono 378 kół blokowych i 37 terenowych. Brak jednak informacji na temat rozwoju działalności kół blokowych i terenowych LK w województwie białostockim. Niski rozwój kół blokowych wynikał ze słabej współpracy z Radami Narodowymi i komitetami blokowymi. Praca tych kół zawężała się jedynie do spotkań członkiń, którym nie przydzielano żadnych zadań. W Myślenicach (powiat krakowski), koło terenowe szkoliło aktywistki kół blokowych w zakresie zagadnień wiejskich i spółdzielni produkcyjnych. Koła blokowe i terenowe prócz realizacji wytycznych Zarządu Głównego LK (np. aktywizacja gospodyń domowych do pracy zawodowej) miały czerpać tematy spotkań z prasy tj. „Nasza Praca”, „Rada Narodowa”, „Przyjaciółka”⁶⁴⁵.

Działalność LK na terenach wiejskich widoczna była także w rozwoju opieki zdrowotnej. Przykładem było tworzenie izb porodowych na wsi, które miały zapewnić wykwalifikowaną opiekę medyczną oraz zlikwidować porody pod opieką miejscowych „babeł”. Kobiety wiejskie miały doceniać pomoc oferowaną przez partię i LK, np. w gminie Wyszki w powiecie bielskim kobiety cieszyły się z obecności akuszerki w gminie oraz przyznawanych zasiłków. Działalność liżanek i kobiet z Wydziału Kobiecego KW PZPR w zakresie uświadamiania społecznego kobiet w zakresie ochrony zdrowia i polityki państwa, miała pozwolić niewykształconym kobietom wiejskim zerwać ze starymi zwyczajami i odciąć się od wpływu Kościoła⁶⁴⁶.

Jak informowano w 1954 roku Ministerstwo Zdrowia *napotyka jeszcze wiele trudności w terenie, szczególnie w województwie warszawskim, lubelskim i białostockim. Trudności te – to brak dostatecznej kontroli i pomocy społecznej*⁶⁴⁷. Ponadto wskazywano na trudności lokalowe i zaopatrzeniowe oraz słabe uświadomienie matek, które przedwcześnie opuszczają placówki po porodzie. Organizacja kobieca miała wspomóc funkcjonowanie izb porodowych poprzez m.in. współpracę z Poradniami Ochrony Macierzyństwa i Wydziałami Zdrowia, kontrole placówek w terenie (wykonanie remontu, stan zaopatrzenia i pomoc w uzyskaniu wyposażenia) oraz pomoc absolwentkom szkół położniczych w zapewnieniu zakwaterowania i prowadzenia pracy uświadamiającej wśród młodych matek⁶⁴⁸. Działalność w zakresie

⁶⁴⁵ M. Winiarzowa, *Analiza pracy kół blokowych*, „Nasza Praca” 1953, nr 1, s. 14-21; Według ustaleń Małgorzaty Dajnowicz „W celu popularyzacji działalności kół terenowych zamieszczono na łamach „Przyjaciółki” cykl artykułów, w których opisywano konkretne przykłady aktywności tego rodzaju placówek”. M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku...*, s. 586.

⁶⁴⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc lipiec 1949 r.*, k. 35; ibidem, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc wrzesień 1949 r.*, k. 51.

⁶⁴⁷ *Pomoc Ligi Kobiet w organizowaniu i działalności izb porodowych na wsi*, „Nasza Praca” 1954, nr 1, s. 28.

⁶⁴⁸ Ibidem, s. 28-29.

ochrony zdrowia kobiet ciężarnych i pomoc przy opiece nad niemowlęciem prowadzono w ramach tzw. Szkoły Matek. Niektóre z takich szkół utrzymywało ścisły kontakt z aktywistkami LK⁶⁴⁹. Ponadto organizacja włączała się w akcje werbowania lekarzy do Spółdzielni Zdrowia organizowanych na wsi⁶⁵⁰.

Już w III kwartale 1952 roku LK została wycofana z zakładów pracy i swoją działalność skupić miała na pracy wśród kobiet w miejscu ich zamieszkania, a dotychczasową jej działalność w zakładach przejęły Związki Zawodowe⁶⁵¹. Jednak w 1953 roku Wydział Kobiety KW PZPR w Białymstoku⁶⁵² odnotował, że LK *nie całkowicie przestawia się na pracę z kobietami w miejscu zamieszkania, czego dowodem jest, że zostały zaledwie zorganizowane 82 koła blokowe w miastach*⁶⁵³. Zadaniem LK w ramach działalności tych kół było przygotowanie kobiet do pracy w przemyśle i komitetach blokowych. W tym celu na pierwszym etapie aktywizacji gospodyń domowych LK starała się zachęcić je do włączenia się w pomoc komitetom blokowym, wciągano gospodynie domowe do prac sanitarno-porządkowych, do komitetów członkowskich spółdzielni oraz do komitetów rodzicielskich. Pomoc w zjednaniu niepracujących kobiet oferowały przodownice pracy z lokalnych zakładów pracy. Najbardziej skuteczne w tym aspekcie działalności były kobiety z powiatu ełckiego, którym udało się włączyć ponad 320 kobiet do zarządu komitetów blokowych (jako przewodniczące i sekretarze)⁶⁵⁴.

Decyzja władz zachwiała dynamikę rozwoju ruchu kobiecego. Od 1953 roku w wyniku reorganizacji struktur LK miała prowadzić działalność wyłącznie w miejscu zamieszkania kobiet miejskich i wiejskich. Celem było utworzenie sieci kół blokowych w miastach i kół terenowych we wsiach, w PGR-ach i Kół Gospodyń ZSch.⁶⁵⁵, choć według Magdaleny Grabowskiej było to *ważnym krokiem na drodze odpolitycznienia ruchu kobiecego*⁶⁵⁶. Do kół blokowych, osiedlowych i terenowych należeć miały głównie

⁶⁴⁹ L. Grabowiecka, *Szkoła matek*, „Nasza Praca” 1955, nr 10, s. 17.

⁶⁵⁰ *Wieś organizuje Spółdzielnie Zdrowia*, „Nasza Praca” 1956, nr 3, s. 26; *Przed Tygodniem Zdrowia. Ochrona zdrowia dziecka na wsi*, „Nasza Praca” 1956, nr 4, s. 28-29.

⁶⁵¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy Rad Kobietych w przemyśle*, k. 214; N. Lubik-Reczek, R. Reczek, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet...*, s. 116.

⁶⁵² W 1953 r. zlikwidowano Wydział Kobiety w PZPR, bowiem jak ustaliła Natalia Jarska „<<praca wśród kobiet>> przyniosła oczekiwane efekty oraz stała się przedmiotem troski całej partii. [...] Abstrahując od prawdziwych przyczyn likwidacji wydziałów kobiecych, trzeba podkreślić, że nie oznaczała ona rezygnacji z <<pracy wśród kobiet>>”. N. Jarska, *Krótki kurs historii „kobiet”...*, s. 245.

⁶⁵³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy kobiet o przemyśle produktywizacji*, k. 248.

⁶⁵⁴ *Ibidem*, k. 249.

⁶⁵⁵ *Wytoczne pracy Ligi Kobiet na rok 1953*, „Nasza Praca” 1953, nr 2, s. 3-18; H. Sekuła-Kwaśniewicz, *Meandry ruchu kobiecego...*, s. 68-69.

⁶⁵⁶ M. Grabowska, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 54.

gospodynie domowe, ale także kobiety pracujące zawodowo. Zebrania kół blokowych odbywały się raz w miesiącu w siedzibie LK⁶⁵⁷. Blokowe koła najczęściej zakładano na spotkaniach komitetów blokowych. Udział w spotkaniach brali również mężczyźni, którzy zapisywali do LK nieobecne na spotkaniu żony⁶⁵⁸.

Działalność kół blokowych i terenowych była ściśle podporządkowana wytycznym Zarządu Głównego LK, które z kolei zgodne były z kierunkami wyznaczanymi przez partię. Choć aktywistki terenowe starały się organizować również pomoc oddolnie i dostosowywały ją do realnych potrzeb danego regionu⁶⁵⁹. Współpraca LK z kobietami wiejskimi miała pomóc w socjalistycznej przebudowie wsi, poprzez aktywizację żon pracowników rolnych do większej produktywizacji w celu osiągnięcia założeń planu gospodarczego i szerzenie politycznego uświadczenia kobiet⁶⁶⁰. Aktywność kół wiejskich była dostosowywana do prac gospodarczych prowadzonych w danej porze roku, tj. na wiosnę koncentrowano się na aktywizacji kobiet wiejskich w siewach, następnie w żniwach, na jesień w zbiorach warzyw a zimą na promowaniu czytelnictwa⁶⁶¹. Działaczki kół blokowych w ramach współpracy z kołami terenowymi wspomagały prace kobiet wiejskich w czasie żniw. Liga w województwie białostockim (powiat łomżyński) angażowała się w akcje pomocy przy wykopkach, która miała być dowodem zaangażowania w utrwalanie pokoju⁶⁶². Wyjazdy do gromad wiejskich wiązały się również z organizowaniem wówczas prelekcji ideologicznych i kursów z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego, wychowania dzieci i higieny⁶⁶³. W okresie jesienno-zimowym, gdy była mniejsza możliwość prowadzenia rzeczywistej aktywności w terenie, koła blokowe i terenowe LK miały skoncentrować się na działalności polegającej na

⁶⁵⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja z odcinka pracy wśród kobiet*, k. 290.

⁶⁵⁸ Według ustaleń Sławomiry Walczewskiej mężczyźni byli również członkami LK, co potwierdził krótkometrażowy film dokumentalny pt. „Jestem mężczyzną” reżyserii Marii Zmarz-Koczanowicz, w którym w połowie lat 80. przewodniczącym koła osiedlowego w jednej z dzielnic Wrocławia był mężczyzna. *Listy z terenu. Jak zorganizowałam koło blokowe*, „Nasza Praca” 1954, nr 4, s. 41-42; S. Walczewska, *Damy, rycerze i feministki...*, s. 175; K. Jurkowska, *Kłopoty z tożsamością...*, s. 38.

⁶⁵⁹ W Białymstoku członkinie LK zrzeszone w Radzie Kobiecej przy WRN wspomagały pracę spółdzielni niewidomych, którym w ramach czynu społecznego czytały wieczorami książki oraz organizowały pomoc sąsiedzką kobietom. *Co piszą o nas*, „Nasza Praca” 1953, nr 1, s. 36; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 191-192.

⁶⁶⁰ *Wytyczne pracy Ligi Kobiet na rok 1953*, „Nasza Praca” 1953, nr 2, s. 11-13; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działania LK do 1975 roku...*, s. 586-587.

⁶⁶¹ W biuletynie „Nasza Praca” pojawiały się kwartalne wytyczne dla działalności kół terenowych i blokowych. Zob. *Praca kół blokowych w II-gim kwartale 1954 r.*, „Nasza Praca” 1954, nr 4, s. 30; *Wytyczne do planu pracy sekcji wiejskich Ligi Kobiet na II kwartał 1954 r.*, „Nasza Praca” 1954, nr 4, s. 31; N. Lubik-Reczek, R. Reczek, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet...*, s. 115.

⁶⁶² *Listy z terenu. Tylko przez sumienną i ofiarną pracę osiągniemy pokój*, „Nasza Praca” 1955, nr 12, s. 26.

⁶⁶³ *Praca naszej organizacji. Nasze zadania w kampanii żniwno-omłotowej*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8, s. 36.

promowaniu czytelnictwa i kolportażu socjalistycznej literatury⁶⁶⁴. Dużą rolę w tym aspekcie odgrywać miały ruchome biblioteczki LK, które zawierały literaturę wyselekcjonowaną przez sekcję propagandy danego koła LK⁶⁶⁵. Do października 1954 roku na terenie Białostoczczyzny miało działać 12 takich bibliotek-wypożyczalni⁶⁶⁶.

Wskazówki działania kół LK w terenie prezentowano m.in. w „Naszej Pracy”. Zawierała ona również bezpośredni podział etapów pracy i przykłady zobowiązań kół blokowych i terenowych. Te ostatnie miały w sposób szczególny włączyć się w aktywizację kobiet wiejskich w zakresie podniesienia produkcji roślinnej i hodowlanej np. poprzez udział w konkursach hodowlanych, zwalczanie stonki ziemniaczanej, chwastów i szkodników, udział w żniwach⁶⁶⁷. Koła blokowe prowadziły agitację kobiet miejskich i kierowały je do pracy zawodowej⁶⁶⁸. Kobiety z kół blokowych były instruowane nawet w zakresie redagowania gazetek ściennych w swoim kole. Wśród wskazówek znalazły się informacje dotyczące m.in. estetycznego wyglądu gazetek i wkładu LK w życie danego bloku. Ponadto przypomniano działaczkom, że gazетка ścienna stanowić powinna ważny element propagandowy i wychowawczy, a nie tylko dekoracyjny⁶⁶⁹. Na łamach biuletynu aktywistki terenowe mogły zapoznać się z wytycznymi i sugestiami przeprowadzenia obchodów świąt państwowych, dnia kobiet czy dnia matki. W sposób szczególny w przygotowaniach obchodów świąt winny były uczestniczyć przodownice społeczne, które promować miały troskę państwa o prawa i status życia kobiet i dzieci, wyjaśniać gospodyniom domowym szansę równouprawnienia jaką stwarzała praca zawodowa⁶⁷⁰.

⁶⁶⁴ *Czytelnictwo w kołach blokowych LK*, „Nasza Praca” 1953, nr 11, s. 35-36; *Dla kół Ligi Kobiet. Rozwijajmy czytelnictwo w bloku*, „Nasza Praca” 1955, nr 1, s. 23; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku...*, s. 587-588.

⁶⁶⁵ L. Oliszewska, *Organizujemy biblioteczki ruchome dla kół blokowych*, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3, s. 45.

⁶⁶⁶ *Poznajmy ich pracę i osiągnięcia. W domu Przyjaźni*, „Nasza Praca” 1954, nr 10, s. 18-19; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 200.

⁶⁶⁷ *Wytyczne do planu pracy kół blokowych LK na III kwartał 1953 r.*, „Nasza Praca” 1953, nr 8, s. 46-47; *Wytyczne do planu pracy wśród kobiet wiejskich na III kwartał 1953 r.*, „Nasza Praca” 1953, nr 8, s. 47-48; *Wytyczne dla wiejskiego aktywu Ligi Kobiet na IV kwartał 1953 r.*, „Nasza Praca” 1953, nr 10, s. 25-26; *Wszystkie kobiety do walki ze stonką ziemniaczaną*, „Nasza Praca” 1954, nr 6, [wkładka bez nr s.].

⁶⁶⁸ *Listy z terenu. O pracy dwóch kół blokowych z Gdyni. Jak pracuje koło blokowe nr 7 w Płocku. Koło blokowe LK w Czeladzi*, „Nasza Praca” 1953, nr 10, s. 28-29.

⁶⁶⁹ *Dla kół Ligi Kobiet. Jak redagować gazetkę blokową Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1954, nr 12, s. 29.

⁶⁷⁰ ZG LK proponował również hasła na gazetki ściennie w lokalu, w którym miała odbyć się akademie artystyczna. Hasła te odnosić się miały bezpośrednio do ówczesnej sytuacji politycznej i gospodarczej w kraju, np. „Kobieto! Wypełniaj zadania planu 6-letniego najlepszą pracą przy warsztacie, w polu, w biurze i w domu”; „Za przykładem przodujących kobiet radzieckich budujemy socjalizm, walczymy o pokój”. *Jak zorganizujemy akademię 8-marcową w kole blokowym*, „Nasza Praca” 1953, nr 3, s. 23-24. *Wytyczne do planu pracy kół blokowych na I kwartał 1954 r.*, „Nasza Praca” 1954, nr 1, s. 32-33; *Wytyczne do planu pracy sekcji wiejskich Ligi Kobiet na I kwartał 1954 r.*, „Nasza Praca” 1954, nr 1, s. 33-34; *Porady dla organizatorek i uczestniczek konkursu hodowlanego*, „Nasza Praca” 1954, nr 1, s. 34-35.

Działalność kół blokowych i terenowych od początku ukierunkowana była na szerzenie propagandy ideologicznej. W mniejszym zaś stopniu odpowiadały one na rzeczywiste potrzeby kobiet⁶⁷¹. Dlatego w drugiej połowie realizacji planu 6-letniego koła blokowe włączały się w akcje sanitarno-porządkowe w ramach których zachęcano kobiety do pomocy w porządkowaniu osiedli i utrzymania czystości klatek schodowych⁶⁷². Koła LK w PGR od końca planu 6-letniego miały także zajmować się ich życiem codziennym, sprawami socjalno-bytowymi, wychowania i opieki nad matką i dzieckiem oraz organizować im szeroko rozumiane życie kulturalno-oświatowe⁶⁷³.

W 1953 roku po zlikwidowaniu Wydziału Kobiecego KW PZPR odnotowano osłabienie pracy wśród kobiet. Tylko w powiecie łomżyńskim, ełckim, siemiatyckim i augustowskim komitety powiatowe PZPR angażowały się w pracę wśród kobiet np. wymianę legitymacji LK, co pozwoliło dwukrotnie przekroczyć założenia wobec kół blokowych, ale tylko w 70% na terenach wiejskich⁶⁷⁴.

Zorganizowanie kobiet w kołach blokowych i terenowych okazało się trudne do osiągnięcia, bo choć w 1953 roku założono około 7 600 kół, to były one na ogół słabe i z niewielką liczbą członkiń. Problemem była też słaba współpraca Zarządu Wojewódzkiego LK z kołami blokowymi oraz nikłe angażowanie przodownic społecznych w rozwój kół blokowych⁶⁷⁵. *Oderwanie się Ligi Kobiet od kobiet z zakładów produkcyjnych sprawiło, że organizacja kobieca odsunęła się od walki kobiet pracujących o wykonawstwo planów, o podniesienie kwalifikacji zawodowych, o miejsce kobiety w produkcji socjalistycznej, o jej awans zawodowy*⁶⁷⁶. Nie realizowano zatem w stopniu zadowalającym uchwały Plenum Zarządu Głównego LK z grudnia 1953 roku o zacieśnianiu współpracy kobiet pracujących zawodowo z gospodyniami domowymi. Chcąc poprawić tę sytuację Zarząd Główny LK apelował do aktywistek terenowych o zacieśnianie współpracy ze Związkami Zawodowymi i robotnicami oraz kobietami wiejskimi, by LK mogła być uznawana za reprezentantkę kobiet ze wszystkich środowisk.

⁶⁷¹ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 321.

⁶⁷² *Dla kół Ligi Kobiet. Wiosenna akcja sanitarno-porządkowa*, „Nasza Praca” 1955, nr 4, s. 27; *Dla kół Ligi Kobiet. Dbajmy o nasz blok jak o własny dom*, „Nasza Praca” 1956, nr 3, s. 23-24.

⁶⁷³ *Czym powinno żyć koło Ligi Kobiet w PGR*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8, s. 36.

⁶⁷⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Praca wydziału z odcinka pracy z kobietami*, k. 255-259.

⁶⁷⁵ H. Dworakowska, *Zadania Ligi Kobiet w dalszej rozbudowie organizacji na nowym terenie jej działalności*, „Nasza Praca” 1955, nr 1, s. 5-8; *Dyskutujemy o „zapomnianych” blokach i trudnościach niektórych kół blokowych*, „Nasza Praca” 1956, nr 4, s. 26-27.

⁶⁷⁶ H. Dworakowska, *Zadania Ligi Kobiet w dalszej rozbudowie organizacji na nowym terenie jej działalności*, „Nasza Praca” 1955, nr 1, s. 5.

Propaganda ideologiczna wśród kobiet przebiegała z różnym natężeniem. Zależne to było m.in. od dostępności i zaangażowania aktywistek w szerzenie socjalizmu. W 1951 roku w powiecie suwalskim do pracy agitacyjnej cztery razy wyjechało w teren około 130 kobiet, natomiast w Łomży tylko 16 aktywistek zgodziło się wziąć udział w pracy politycznej w terenie⁶⁷⁷. Duży wpływ na postawę kobiet miało duchowieństwo⁶⁷⁸. Najsilniejszy był w powiecie łomżyńskim, kolneńskim i w części powiatu białostockiego, a także w powiecie bielskim i ełckim⁶⁷⁹. W 1951 roku wskazywano na brak stałej pracy wychowawczej działaczek LK⁶⁸⁰.

W celu wzmocnienia ideologicznego wychowania kobiet, a zwłaszcza członkiń organizacji kobiecej, Zarząd Główny LK w 1953 roku powołał z aktywistek partyjnych koła prelegentki LK w całym pionie organizacji⁶⁸¹. Aktywistki z koła prelegentek przy Zarządzie Głównym LK już w październiku 1953 roku odwiedziły dziesięć zarządów wojewódzkich LK, w tym z województwa białostockiego, którym przekazały odpowiednie materiały do rozwoju tej działalności na danym terenie⁶⁸².

Zadaniem kół prelegentki było upowszechnianie bieżących zagadnień działalności organizacji w świetle polityki państwa wśród członkiń organizacji wszystkich szczebli, tj. koła centralne przy Zarządzie Głównym LK przenosiło te zagadnienia do kół wojewódzkich, a te adekwatnie do kół powiatowych. Te ostatnie miały organizować spotkania przy współudziale przodownic społecznych z danego terenu. Podczas spotkań wygłaszano pogadanki i referaty polityczne, światopoglądowe i oświatowe, mające na celu wyjaśnienie kobietom obecnej polityki oraz oczekiwań partii rządzącej wobec narodu polskiego. W efekcie działalności kół prelegentki miano zlikwidować antypaństwowe postawy w społeczeństwie. Prelegentki miały to czynić w prelekcjach grupowych natomiast przodownice społeczne poprzez agitację indywidualną w miejscu zamieszkania kobiet⁶⁸³. Największe zatem zadanie stało przed zarządami powiatowymi LK, które miały być najbliżej życia codziennego kobiet. Wśród form pracy wskazywanych przez Zarząd Główny LK były: *organizowanie połączonych zebrań kół blokowych i terenowych [...] narady środowiskowe – przodownic pracy, gospodyń domowych, nauczycielek, pracownic służby zdrowia, pracownic*

⁶⁷⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 150.

⁶⁷⁸ Postawy księży katolickich wobec władz komunistycznych były różne i zależne od wielu czynników. Zob. J. Żaryn, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec władzy państwowej*, [w:] *Komunizm...*, s. 289-302.

⁶⁷⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 153.

⁶⁸⁰ Ibidem.

⁶⁸¹ I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik...*, s. 401.

⁶⁸² *Rozwój kół prelegentki*, „Nasza Praca” 1953, nr 11, s. 36.

⁶⁸³ B. Nowak, *op. cit.*, s. 86.

handlu uspołecznionego, gospodyń wiejskich [...] spotkania z wybitnymi przedstawicielkami naszego społeczeństwa: posłankami na Sejm, przodownicami pracy miast i wsi, literatkami, przedstawicielkami inteligencji technicznej⁶⁸⁴. Różnorodność spotkań prelegentek z kobietami należącymi do LK oraz niezrzeszonymi w organizacji kobiecej, miały wpłynąć na wzrost poparcia kobiet dla prowadzonej polityki państwa, umocnić w nich światopogląd socjalistyczny oraz zachęcić je do dalszej współpracy w realizacji stawianych przez władzę celów.

Według „Naszej Pracy” spotkania prelegentek obejmujące spotkania środowiskowe w regionie białostockim gromadzić miały do 300 słuchaczy. Było to więcej niż w Łodzi, Krakowie, Wrocławiu i Opolu, gdzie na spotkaniach gromadziło się do kilkudziesięciu kobiet. Jednak przyznawano jednocześnie, że do kwietnia 1954 roku działalność kół prelegenckich na wszystkich szczeblach organizacyjnych była dość słaba i nieprzemyślana⁶⁸⁵. Koła miały prowadzić wśród miejscowej ludności działania upowszechniające kierunki realizowane przez PZPR oraz wpływać na stan uświadczenia politycznego kobiet. Jednak projektowane koła prelegentek LK nie przyjęły się na Białostocczyźnie. Powołane zostały jedynie w Sokółce i Suwałkach, ale ich rola ze względu na słabe przeszkolenie sprowadziła się tylko do wygłaszania pogadanek⁶⁸⁶.

II.3. Ku aktywizacji zawodowej kobiet

Proces włączania kobiet w działalność gospodarczą kraju po zakończeniu II wojny światowej rozpoczął się dość szybko. Wynikało to z konieczności zastąpienia mężczyzn, którzy nie powrócili po wojnie do swoich rodzin. Jednak kobiety skarżyły się na protekcjonizm oraz nieskuteczność urzędów zatrudnienia i LK w funkcji pośrednika pracy⁶⁸⁷. W latach 1947-1950 realizowano akcję zwalczania bezrobocia wśród kobiet zwaną „AZ” (akcja zatrudnienia), która według ustaleń Małgorzaty Fidelis nie stanowiła elementu walki o równouprawnienie kobiet. Jej kres nastąpił wraz z nastaniem 6-letniego planu gospodarczego⁶⁸⁸. Gwałtowna industrializacja kraju wymagała dostarczenia taniej siły roboczej, która pozwoliłaby osiągnąć zakładane cele gospodarczej odbudowy kraju i

⁶⁸⁴ *Praca kół prelegenckich Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1954, nr 1, s. 25.

⁶⁸⁵ *O pracy kół prelegentek*, „Nasza Praca” 1954, nr 4, s. 27-29.

⁶⁸⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy kół terenowych*, k. 105.

⁶⁸⁷ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 37.

⁶⁸⁸ *Ibidem*, s. 41-44; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 65-66; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 313, 322-324.

zwiększenie produkcji przemysłowej. Ponadto podkreślano ideologiczne znaczenie możliwości podjęcia przez kobiety pracy w zawodach uznawanych dotąd za typowo męskie, tj. górnik, traktorzysta czy murarz, które we wcześniejszym okresie były kobietom niedostępne. Fakt ten miał być potwierdzeniem emancypacji kobiet, którą gwarantował ustrój socjalistyczny⁶⁸⁹. Jednak, jak słusznie zauważyła Małgorzata Fidelis, [...] w ramach planu sześcioletniego kobiety miały wykonywać tradycyjnie męskie prace, lecz tylko te, które specjalnie dla nich przeznaczono w planie, [a które zostały wytypowane na podstawie – A.Z.] „naturalnych” cech przypisywanych płci⁶⁹⁰. Przy selekcji zawodów, w jakich mogłyby pracować kobiety brano pod uwagę nie tylko ich możliwości fizyczne, ale także osobowościowe⁶⁹¹. Kobiety w nowych zawodach miały być awangardą wśród socjalistycznych robotnic⁶⁹². Miały one stanowić przykład wzorowej socjalistycznej obywatelski wyznaczającej nowe kierunki możliwości awansu społecznego. Z tego względu nie bez znaczenia było również nastawienie polityczne tych kobiet⁶⁹³.

Bezrobocie wśród kobiet stanowiło ważny problem od początku istnienia Polski Ludowej. W marcu 1949 roku w Urzędach Zatrudniania zarejestrowanych było 82 tys. kobiet. Zmianę ich sytuacji miał przynieść 6-letni plan gospodarczy, w którym zapotrzebowanie siły roboczej było ogromne i wymagało włączenia w jego realizację rezerw kobiecych⁶⁹⁴. Jednak podjęcie zatrudnienia przez gospodynie domowe nie pracujące dotąd w żadnym zawodzie powodowało konieczność zapewnienia im odpowiedniego przeszkolenia oraz obudzenia ich ambicji zawodowych⁶⁹⁵.

Pracą w tym zakresie miała się zająć m.in. LK, która organizowała różnego rodzaju kursy i szkolenia zawodowe, które zgodnie z wytycznymi PZPR nierozzerwalnie wiązały się

⁶⁸⁹ M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 147-188; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 322-323; idem, *Polacy a stalinizm...*, s. 118-119; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 81-82; A. Chłosta-Sikorska, *Nowy model kobiety w PRL (1944/45-1956) – uwarunkowania polityczne, społeczne i kulturowe*, [w:] *Obywatelki na obcasach. Kobiety w życiu publicznym (XIX-XXI w.)*, t. I, red. U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, Radzymin-Warszawa 2016, s. 35-49; A. Szydłowska, *op. cit.*, s. 119-126.

⁶⁹⁰ M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 161.

⁶⁹¹ Ibidem, s. 163.

⁶⁹² Ibidem.

⁶⁹³ Ibidem; eadem, *Równouprawnienie czy konserwatywna nowoczesność? Kobiety pracujące*, [w:] *Kobiety w Polsce 1945-1989. Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*, red. K. Stańczak-Wislicz, P. Perkowski, M. Fidelis, B. Klich-Kluczevska, Kraków 2020, s. 123-124; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 81.

⁶⁹⁴ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 322.

⁶⁹⁵ Konieczność dostarczenia Państwu siły roboczej wznagała szybkie szkolenia zawodowe np. w Szkołach Przysposobienia Zawodowego, w których nauka trwała 5-9 miesięcy, a nabór do Szkoły prowadzony był ciągły. Państwo zapewniało uczniom bezpłatne wyżywienie, nocleg i ubrania, ale w zamian oczekiwało podjęcia min. 2-letniego w pełni płatnego zatrudnienia w wyuczonym zawodzie. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc wrzesień 1949 r.*, k. 51; *Szkoły Przysposobienia Zawodowego – szkołami awansu społecznego*, „Nasza Praca” 1953, nr 11, s. 16-17; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 322.

ze szkoleniem ideologicznym⁶⁹⁶. Zwiększenie propagandy ideologicznej było najczęściej wymienianym aspektem działalności LK w kręgach partyjnych Białostoczczyzny, bowiem zauważone zostało *niedocenianie dorobku Polski Ludowej i czołobitność wobec zagranicy lokalnej społeczności*⁶⁹⁷.

Początkowy etap aktywizacji zawodowej kobiet wiązał się z upowszechnieniem wśród nich nauki czytania i pisania. W 1949 roku w Ośrodku Szkoleniowym LK w Warszawie odbywały się kursy dla kierowniczek zespołów czytelniczych, kursy świetlicowe, spółdzielcze, opieki społecznej. Stanowiły one nie tylko kontynuację walki z patologiami społecznymi, tj. analfabetyzm, ale także realną możliwość znalezienia przez działaczki LK zatrudnienia w świetlicy czy spółdzielni. Jednak pierwsze miejsca wśród wymagań stawianych wobec uczestniczek kursów było ich pozytywne nastawienie wobec ówczesnej rzeczywistości politycznej oraz uświadomienie polityczno-społeczne. Na dalszy plan zeszło wykształcenie i doświadczenie zawodowe kobiet⁶⁹⁸. Kursy organizowane przez LK miały wzmocnić zaplecze polityczne wśród społeczeństwa, stąd nie uczestniczyły w nich kobiety mające przeciwne stanowisko w kwestiach politycznych⁶⁹⁹.

Istotnym czynnikiem na rzecz aktywizacji zawodowej gospodyń domowych i likwidacji antypaństwowej działalności była działalność terenowych oddziałów LK. Aktywistki LK pełniły dyżury w lokalach Samodzielnych Oddziałów Zatrudnienia. Formą propagandy stosowaną we wszystkich województwach było też organizowanie spotkań kobiet miejskich i wiejskich z przodownicami pracy⁷⁰⁰. Ponadto na łamach „Naszej Pracy” publikowano sylwetki przodownic pracy, których życiorys miał być dowodem możliwości awansu społecznego i zawodowego kobiet polskich. Wśród promowanych w 1953 roku zawodów były: traktorzysta, malarz, pilarz, szlifierz, wiertacz, przodująca chłopka, przodujący pracownik kopalni, przewodnicząca spółdzielni produkcyjnej, wzorcowa radna⁷⁰¹.

⁶⁹⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy kobiet o przemyśle produktywizacji*, k. 246; ibidem, *Sprawozdanie krótkie z odprawy instruktorek ZSCh powiatowych 1951 r.*, k. 158; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 79.

⁶⁹⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego w Białymstoku*, k. 66- 67.

⁶⁹⁸ I. Sydowowa, *Kursy dla kierowniczek zespołów czytelniczych*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 43-44; *Kurs świetlicowy*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 44-46; *Kursy spółdzielcze*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 46-47; *Kurs opieki społecznej*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 47; J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u...*, s. 259-260.

⁶⁹⁹ *Kurs świetlicowy*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 46.

⁷⁰⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Wnioski*, k. 286.

⁷⁰¹ W 1949 r. wskazywano na wzrost awansu społecznego kobiet w północno-wschodnim regionie Polski „[...] cały szereg kobiet wysunięto na wyższe stanowiska”. Po czym jednak podano tylko trzy nazwiska kobiet, tj. Zubrycka – przewodnicząca Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, Chatkowska – burmistrz Sejny, Macarska – wiceburmistrz Grajewa. Ogółem w województwie białostockim w 1949 r. w Wojewódzkiej Radzie

Dominujące w tym zestawieniu były przede wszystkim zawody techniczne i praca fizyczna. Lansowano pracę robotnic, która miała być lepsza i ciekawsza od pracy biurowej oraz niezbędna do wykonania planu gospodarczego⁷⁰².

Aktywizacja zawodowa kobiet województwa białostockiego widoczna była zwłaszcza w nowych zakładach produkcyjnych. Przykładem tego był kombinat włókienniczy w Zambrowie, który rozpoczęto budować w 1953 roku, a oficjalnie otwarto 22 lipca 1954 roku. Udział w jego budowie brały również miejscowe kobiety. Jednak zdecydowanie więcej zostało zatrudnionych przy pracy produkcyjnej po otwarciu zakładu. Zanim to nastąpiło musiały one zdobyć odpowiednie kwalifikacje. W związku z tym wysyłano je na kursy fachowe dla włókniaerek do Łodzi i Kudowy. Po uruchomieniu kombinatu *wśród młodych włókniaerek wytworzyła się atmosfera współzawodnictwa – coraz lepiej, taniej i więcej produkować*⁷⁰³. Przykład ten wymieniony w biuletynie organizacji stanowił doskonałą syntezę propagandy socjalistycznej. Socjalizm wniósł rozwój gospodarczy na obszar dotychczas mało znaczący dla polskiej gospodarki, dał szansę pełnopłatnego zatrudnienia kobietom, które budowały kombinat ze świadomością zabezpieczenia finansowego przyszłych pokoleń oraz konkurowały ze sobą dla rozwoju gospodarczego Polski Ludowej. Ponadto wskazywano, że budowa kombinatu wpłynęła pozytywnie na rozwój życia kulturalnego miasta⁷⁰⁴. Nikła jednak była działalność LK wśród nowych mieszanek miasta. Przyczyną miało być brak dobrze zorganizowanego nowo powołanego Zarządu Powiatowego LK⁷⁰⁵.

Narodowej zasiadało 15 kobiet, w Powiatowej Radzie Narodowej 27 kobiet, w Miejskich Radach Narodowych 22 kobiety i w Gminnych Radach Narodowych 96 kobiet. W 1953 r. w RN było 94 kobiety, w tym w Powiatowej RN -14, Miejskiej RN – 8, Gminnej RN-29. Liga Kobiet aktywizowała kobiety w czasie wyborów do rad narodowych zarówno pod względem prac organizacyjnych, jak i biernego udziału w wyborach. Pewnym sukcesem była aktywizacja polityczna kobiet do rad narodowych. Na terenie województwa białostockiego w 1950 r. do WRN wchodziło 19 kobiet, do Powiatowych RN – 31 kobiet, do Miejskich RN – 39 kobiet, a do Gminnych RN – 125 kobiet. *Poznajmy lepiej ich pracę i osiągnięcia*, „Nasza Praca” 1953, nr 5, s. 14-16; *Poznajmy ich pracę i osiągnięcia*, „Nasza Praca” 1953, nr 6, s.14-16; *Poznajmy ich pracę i osiągnięcia*, „Nasza Praca” 1953, nr 10, s. 12-13; *Poznajmy ich pracę*, „Nasza Praca” 1953, nr 11, s. 18-19.

⁷⁰² D. Jarosz, *Polacy a stalinizm 1948-1956*, Warszawa 2000, s. 117-119.

⁷⁰³ *Nowe życie w białostockim. Zambrów*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8, s. 15.

⁷⁰⁴ Jednak według ustaleń Małgorzaty Fidelis rozwój przemysłu w Zambrowie nie był bez wad. Zakłady Przemysłu Bawełnianego w Zambrowie zatrudniały głównie młode dziewczęta z okolicznych miejscowości, które z dala od rodziców i bliskich, samodzielnie finansowo zyskały szanse zmiany dotychczasowych ról życiowych. Wpłynęło to także na zmiany obyczajowe tych robotnic, które deprawowały lokalną społeczność. Nie był to jednak ewenement w skali kraju. *Nowe życie w białostockim. Zambrów*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8, s. 15-16; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 115-146, eadem, *Równouprawienie czy konserwatywna nowoczesność?...*, s.119-122. N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 123-125.

⁷⁰⁵ Powiat zambrowski został wydzielony z pow. łomżyńskiego w listopadzie 1954 r. *Nowe życie w białostockim. Zambrów*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8, s. 15-16.

Decyzją Ministra Przemysłu Lekkiego z dnia 1 października 1953 roku drugim ośrodkiem przemysłowym w regionie miały być Białostockie Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Fasty”⁷⁰⁶. Budowę zakładów rozpoczęto już w kwietniu 1954 roku⁷⁰⁷. Jednak choć większość załogi zakładów stanowiły kobiety, nie jest do końca wiadome czy utworzono tam zakładowe koło LK. Według informacji zawartych w biuletynie organizacji kobiecej z 1981 roku, przez cały okres PRL nie powołano koła zakładowego LK w Białostockich Zakładach Przemysłu Bawełnianego „Fasty”, w którym zatrudnionych było średnio ok. 4 tys. kobiet. Jednak w teczce KW PZPR w Białymstoku z 1964 roku pojawiła się informacja, że koło LK w tym zakładzie istniało i zrzeszało 235 członkiń, z których 90% stanowiły pracownice fizyczne a 10% pracownice umysłowe. Koło to wykorzystywało zakładowy radiowęzeł do upowszechniania tematyki z zakresu higieny, wychowania dzieci i zasad racjonalnego żywienia oraz form towarzyskich⁷⁰⁸. Sprawy kobiet reprezentowały Związki Zawodowe, a w późniejszym okresie NSZZ „Solidarność”⁷⁰⁹. Przyczyną tego mogło być nie tylko nastawienie robotnic do idei ligowych, ale także fakt, że w momencie utworzenia zakładu LK nie mogła prowadzić w nim swojej działalności. Ponadto działalność Związków Zawodowych wydawała się robotnikom prawdopodobnie wystarczająca dla załatwienia ich spraw, dlatego zgodnie z informacją zawartą w „Naszej Pracy” nie powołały one koła LK również po ponownym przywróceniu LK do zakładów pracy.

Chcąc uwypuklić zasługi Polski Ludowej dla równouprawnienia kobiet odwoływano się do ich sytuacji sprzed okresu II wojny światowej⁷¹⁰. W 1950 roku wśród osiągnięć Polski Ludowej wskazywano na zrównanie praw kobiet i mężczyzn we wszystkich dziedzinach życia i możliwości awansów społecznych. Uważano, że socjalizm dał kobietom możliwość

⁷⁰⁶ APB, Białostockie Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Fasty” w Białymstoku, sygn. 439, *Zmiany organizacyjne zakładu*, k.1.

⁷⁰⁷ Ibidem, *Krótką historią budowy Białostockich Zakładów Przemysłu Bawełnianego „Fasty” w Białymstoku*, k.2.

⁷⁰⁸ Por. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o działalności kobiet na podstawie przeprowadzonej analizy przez aktyw kobiecy wytypowany przez Komitet Miejski PZPR w Białymstoku, w 11 kołach Ligi Kobiet na terenie miasta Białegostoku*, k. 205, 207; I. Hamerska, *Wymieniamy doświadczenia. Czy tylko w „Fastach”?*, *Nasza Praca* 1981, nr 4, s. 44-46; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet w północno-wschodniej części Polski Ludowej...*, s. 195.

⁷⁰⁹ *Walczyć o prawa pracownicze*, „Fasty” 1980, nr 20 (218), s. 1, 4-5; *W Fastach powstają NSZZ „Solidarność”*, „Fasty” 1980, nr 20 (218), s. 7.

⁷¹⁰ W 1951 r. w sprawozdaniach Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku podkreślano zasługi ustroju socjalistycznego w poprawie sytuacji kobiet w Polsce. Wskazywano, że w porównaniu z okresem sprzed II wojny światowej, nastąpił 2-krotny wzrost zatrudnienia kobiet w przemyśle włókienniczym, 3-krotny wzrost w przemyśle metalowym, 6-krotny wzrost w konfekcji, 9-krotny wzrost w hutnictwie, 15-krotny wzrost zatrudnienia kobiet w górnictwie, co wpłynęło na zmniejszenie się z 45% do 5 % kobiet pracujących jako służba domowa. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy Związków Zawodowych na odcinku kobiecym*, k. 124; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz...*, s. 284-285.

realizowania się w męskich zawodach, tj. tokarki, elektromonterki, murarki, szklarki czy traktorzystki. Przy jednoczesnym zachowaniu możliwości awansu na wyższe i lepiej płatne stanowiska majstrów i kierowników⁷¹¹.

Praca kobiet w typowo męskich zawodach, nagłaśniana jako niebywałe dotąd osiągnięcie socjalizmu, w województwie białostockim (do 1950 roku) wcale nie objęła tak wiele kobiet. Jak wynikało z *analizy pracy wśród kobiet*, na Białostocczyźnie zaledwie 5 kobiet pracowało jako tkaczki, 3 przy warsztatach w Fabryce Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku i 2 jako traktorzystki⁷¹². Wydział Kobiety KW PZPR w Białymstoku zamierzał zwiększyć te liczby poprzez rozwój propagandy socjalistycznej i szkolenia zawodowe zwłaszcza na stanowiska tkaczy, przątek, murarek, tynkarek, szklarek i traktorzystek⁷¹³. Jednak jak wynikało z późniejszych analiz KW PZPR nie udało się przełamać wśród kobiet Białostocczyzny tej niechęci do nowych zawodów⁷¹⁴.

W 1950 roku około 49% kobiet z województwa białostockiego było czynnych zawodowo⁷¹⁵. Na ogólną liczbę zatrudnionych – blisko 67 500 osób było około 19 680 kobiet (30%), na koniec 1952 roku liczba zatrudnionych – ponad 89 200, z czego ponad 28 200 (32%) to kobiety. Bezpośrednio w produkcji pracowało tylko około 8 900 kobiet. Ten niewielki procentowo wzrost zatrudnienia kobiet upatrywano w niedostatecznej aktywizacji zawodowej i szkoleniowej LK, ale także w obawie kobiet o niepowodzenia w pracy w nowych zawodach oraz brakiem wsparcia ze strony kierowników zakładów. Zgodnie ze wskazówkami VII plenum KC PZPR winni oni byli *maksymalnie ułatwiać przechodzenie*

⁷¹¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Praca partii na odcinku kobiecym*, k. 75; J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u...*, s. 262-263.

⁷¹² Według ustaleń Emilii Świętochowskiej-Bobowik „w 1952 roku w całym województwie białostockim były zaledwie trzy kobiety brygadzystki traktorowe, a na szkolenie zawodowe w tym zakresie zgłosiła się tylko jedna kobieta. W powiecie Bielsk Podlaski kobieta, która ukończyła kurs traktorzystek pracowała w restauracji [...]”. E. Świętochowska-Bobowik, *„Kwestia kobieca” i jej propagandowe wykorzystanie...*, s. 173.

⁷¹³ W 1952 r. na kurs traktorzystek zgłosiło się w woj. białostockim 20 kobiet, z których zakwalifikowano 16. Cztery kandydatki nie ukończyły 18 lat. Brak kandydatek z powiatu oleckiego wynikać miał z braku zaangażowania w werbunek kobiet na kurs przedstawicieli miejscowych władz partyjnych. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek z dn. 12 sierpnia 1952 r.*, k. 202; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 83-84.

⁷¹⁴ Ibidem, k. 83; ibidem, *Odcinek pracy wśród kobiet*, k. 99.

⁷¹⁵ Było to więcej niż w miastach wyodrębnionych tj., Warszawa, Kraków, Łódź, Poznań czy Wrocław, ale także więcej niż m.in. w województwie łódzkim, bydgoskim, gdańskim czy katowickim. Większą aktywność zawodową kobiet miało woj. kieleckie (49,2%), krakowskie (49,9%), lubelskie (50,1%) i rzeszowskie (51,9%). Jednak przewaga ta wynikała najczęściej z liczby kobiet aktywnych w rolnictwie. W województwie białostockim najczęściej zatrudnionych było w dziale „ochrona zdrowia, opieka społeczna i kultura fizyczna (65,2%), następnie w oświacie (58,2%), w rolnictwie (52,4%), w obrocie towarowym (39,6%), w przemyśle (27,6%), w budownictwie (12,7%), w transporcie (11,8%). Ilość kobiet zatrudnionych w przemyśle w 1950 r. wynosił 400 tys. i był 2,5 razy większy niż przed wojną. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Praca partii na odcinku kobiecym*, k. 75.

kobiet do pracy produkcyjnej, ale w rzeczywistości nie chcieli zatrudniać i awansować kobiet⁷¹⁶.

Na terenie województwa białostockiego w 1951 roku w przemyśle zatrudnionych było ponad 5 200 kobiet, w tym w przemyśle włókienniczym około 3 660, metalowym około 150, budowlanym około 900, konfekcyjnym około 530, chemicznym 75 kobiet⁷¹⁷. Mimo ukończenia szkolenia zawodowego nadal w 1951 roku niewielki odsetek kobiet z województwa białostockiego pracował w swoim zawodzie. Przykładem jest kolejnictwo, gdzie na blisko 170 zatrudnionych kobiet 75 ukończyło kurs konduktorek PKP, a przy maszynach pracowały tylko 3 kobiety. W przemyśle energetycznym na 115 kobiet tylko 2 pracowały jako elektromonterki i 3 jako tokarze. W budownictwie na około 300 kobiet tylko 6 było zatrudnionych jako murarze i pomoc fachowa⁷¹⁸.

Wzmoczone działania LK w zakresie aktywizacji zawodowej kobiet wynikały z konieczności realizacji uchwały Prezydium Rządu z dnia 17 lipca 1952 roku w sprawie zwiększenia stanu zatrudnienia kobiet w gospodarce narodowej, która wskazywała jednocześnie na konieczność zwiększenia udziału kobiet na stanowiskach kierowniczych i przesuwania mężczyzn z lekkich stanowisk pracy, które w ich miejsce miały zająć kobiety⁷¹⁹. Awans kobiet na wyższe stanowiska był znikomy również w szeregach samej partii⁷²⁰. Członkinie PZPR odwoływały się do słów Lenina, który mówił iż pełna wolność proletariatu jest możliwa przy pełnej wolności kobiet. Za wzór stawiały sytuację kobiet ze Związku Radzieckiego, który dać miał swoim obywatelkom pełne równouprawnienie⁷²¹.

Jednak na terenie województwa białostockiego również w 1953 roku odnotowywano bardzo powolny wzrost zatrudnienia kobiet, zwłaszcza w budownictwie i kolejnictwie. Przyczyną tego stanu miała być opornistyczna postawa kierowników – mężczyzn, którzy nie chcieli zatrudniać kobiet, a także nie wysyłali robotnic na szkolenia podnoszące ich

⁷¹⁶ Na szkolenia na stanowisko majstra również w 1949 r. z Białegostoku nie wysłano żadnej pracownicy z fabryk włókienniczych. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy Rad Kobięcych w przemyśle*, k. 209-211.

⁷¹⁷ Ibidem, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 148.

⁷¹⁸ Ibidem, *Analiza pracy Związków Zawodowych na odcinku kobiecym*, k. 125.

⁷¹⁹ Z ustaleń Natalii Jarskiej wynika, że w 1958 r. na stanowisku dyrektorów i kierowników zatrudnionych było 2-5% kobiet. *Poradnie prawno-społeczne. Aby kobieta mogła pracować*, „Nasza Praca” 1953, nr 5, s. 25; J. Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina...*, s. 11-12; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola kobiety w Polsce Ludowej...*, s. 169-170; N. Jarska, *Praca zawodowa kobiet w Polsce w latach 1945-1970 na tle porównawczym*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica 2011, nr V, s. 124-125.

⁷²⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Odcinek pracy wśród kobiet*, k. 98; M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 167.

⁷²¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Odcinek pracy wśród kobiet*, k. 102.

kwalifikacje zawodowe i umożliwiające im awans⁷²². Z analizy zatrudnienia kobiet w budownictwie wynikało, że w 1951 roku na szkolenie zawodowe zgłoszono 47 kobiet z których 35 ukończyło kurs, a tylko 16 kobiet znalazło zatrudnienie. Stan tak niskiego zatrudnienia kobiet wykwalifikowanych ulegał stopniowej poprawie (w 1952 roku na szkolenie zgłoszono 80 kobiet, z których 73 ukończyło kurs i tylko jedna nie została zatrudniona). Ponadto odnotowywano przypadki kierowników budowy, którzy rzekomo nie zapoznali się z Uchwałą Prezydium Rządu z dn. 17 lipca 1952 roku zawierającą wskaźniki minimalnej liczby zatrudnienia i szkolenia kobiet, czego efektem była dominacja mężczyzn wśród szkolonych i zatrudnionych robotników. W latach 1950-1952 liczba kobiet pracujących w budownictwie wzrosła zaledwie o około 360⁷²³.

W budownictwie do 1953 roku przeszkolonych było 37 murarek, 42 operatorki, 9 malarek, 2 kierowniczkki budowy oraz 52 techników *zatrudnionych częściowo na budowie i w biurze*. Ogółem w budownictwie na terenie Białostoczczyzny zatrudnionych było 1086 kobiet (głównie ze wsi), z których tylko 66 szkoliło się zawodowo⁷²⁴. W kolejnictwie w 1953 roku tylko 11% ogółu zatrudnionych stanowiły kobiety. Najwięcej kobiet zatrudnionych było w Zakładach Naprawczych Taboru Kolejowego w Łapach, choć już w przypadku stanowiska konduktorki nie było spektakularnych efektów (na 94 przeszkolone kobiety zatrudniono 41 kobiet). Ponadto ciągle wskazywano na możliwości zwiększenia zatrudnienia kobiet w tej dziedzinie gospodarki⁷²⁵. W handlu w 1953 roku w województwie białostockim zatrudnionych było 5 947 kobiet, z czego 1663 na wsiach. W 1952 roku na stanowisko sprzedawcy w sklepie przeszkolono tylko 134 kobiety⁷²⁶.

W 1953 roku we włókiennictwie 59% zatrudnionych stanowiły kobiety, a w Fabryce Pluszu w Białymstoku kobiety stanowiły 70% zatrudnionych⁷²⁷. Praca LK na odcinku produktywizacji kobiet w 1953 roku była oceniana słabo. Nieskuteczności upatrywano w niewielkiej pracy masowo-politycznej i braku popularyzowania sylwetek kobiet w nowych zawodach. Ponadto niechęć mężczyzn oraz słabo rozwinięta sieć żłobków i przedszkoli uniemożliwiały podjęcie zatrudnienia w zakładach ze zmianowym systemem pracy⁷²⁸.

⁷²² D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 322-323.

⁷²³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy kobiet o przemyśle produktywizacji*, k. 232-233.

⁷²⁴ Ibidem, *Informacja o pracy instancji partyjnych wśród kobiet*, k. 261.

⁷²⁵ Ibidem, *Analiza pracy kobiet o przemyśle produktywizacji*, k. 242-243.

⁷²⁶ Ibidem, k. 245-246.

⁷²⁷ Ibidem, *Informacja o pracy instancji partyjnych wśród kobiet*, k. 260.

⁷²⁸ Oczekiwano utworzenia całodobowych placówek opiekuńczych dla dzieci kobiet pracujących. Ibidem, *Analiza pracy kobiet o przemyśle produktywizacji*, k. 250.

Nieudolność powodzenia akcji aktywizacji zawodowej kobiet miała być wynikiem zawężenia kręgu aktywistek tylko do etatowych członkiń LK, brakiem rozeznania działaczek w możliwościach zatrudnienia kobiet na danym terenie, brakiem współdziałania z resortami państwowymi, Związkami Zawodowymi i komitetami rodzicielskimi przy współpracy z którymi LK miała promować podejmowanie pracy zawodowej wśród uczennic, ale także akcyjność działania kół blokowych i terenowych. Wśród przyczyn tego stanu było również zlikwidowanie w 1953 roku Wydziału Kobiecego PZPR oraz kół zakładowych LK⁷²⁹.

Pod koniec I półrocza 1954 roku uznano za zakończony proces włączania bezrobotnych do pracy poza rolnictwem, *rozpoczęto likwidację przerostów zatrudnienia w zakładach pracy i instytucjach na skutek konieczności uproszczenia i usprawnienia administracji państwowej i gospodarczej, oraz obniżenia jej kosztów*⁷³⁰. Organizacja kobieca miała wzmocnić propagandę polityczną o konieczności pracy na wsi w PGR.

Wraz z końcem planu 6-letniego zaczęto odchodzić od aktywizacji kobiet do pracy w męskich zawodach. Liga rozpoczęła rozpowszechniać wśród członkiń organizacji przekonanie, że praca w męskich zawodach nie była właściwa dla kobiet ze względu na *strukturę fizyczną kobiety i funkcję matek*⁷³¹. Nadal jednak LK starała się znaleźć nowe formy zatrudnienia kobiet, które pozwoliłyby usamodzielnic się kobietom i zapewnić byt ich rodzinie. Formą pomocy miała być praca w spółdzielniach chałupniczych wytwórczo-usługowych. Kobiety miały prowadzić usługi, tj. szycie, cerowanie, gotowanie i pieczenie, ale także opieka nad dziećmi i ludźmi starszymi, które ułatwiłyby prowadzenie gospodarstwa domowego kobietom pracującym zawodowo⁷³².

W podsumowaniu działalności LK w 1956 roku przewodnicząca Zarządu Głównego LK wskazywała, że organizacja w znaczący sposób przyczyniła się do aktywizacji zawodowej kobiet⁷³³. Istotnym efektem był wzrost poziomu ich wykształcenia⁷³⁴. Zmniejszyła się również liczba kobiet pracujących jako służba domowa⁷³⁵. Przesadnym było jednak stwierdzenie, że *kobieta PRL zastępuje na każdym stanowisku mężczyznę jak*

⁷²⁹ E. Wyżewska, *Praca naszej organizacji. Nasze osiągnięcia i braki w aktywizacji zawodowej kobiet*, „Nasza Praca” 1953, nr 5, s. 19-20; M. Fidelis, *Równouprawnienie czy konserwatywna nowoczesność?...*, s. 125-126; M. Dajnowicz, A. Miodowski, *Bariery rozwoju Ligi Kobiet...*, s. 242-254.

⁷³⁰ *O zatrudnieniu kobiet*, „Nasza Praca” 1954, nr 10, s. 11.

⁷³¹ *Bliżej codziennego życia kobiety*, „Nasza Praca” 1956, nr 7-8, s. 3-5.

⁷³² *Nowe możliwości zatrudnienia kobiet*, „Nasza Praca” 1956, nr 9, s. 25.

⁷³³ M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku...*, s. 588.

⁷³⁴ A. Titkow, *Kobiety pod presją...*, s. 33.

⁷³⁵ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s.48-49.

dyrektora, kierownika, maszynistę⁷³⁶, bowiem dostęp stanowisk kierowniczych w praktyce nadal był ograniczony i niewiele kobiet zajmowało takie stanowiska. Kobiety nie osiągnęły takich samych zarobków za tę samą pracę, a liczba kobiet na stanowiskach dyrektorów była niewielka i najczęściej były to zawody, w których pracowały od lat, tj. szkoły, przedszkola czy domy dziecka⁷³⁷.

II.4. Kobieta pracująca a rodzina

Podjęcie zatrudnienia przez kobiety najczęściej motywowane było trudnościami finansowymi w gospodarstwie domowym, koniecznością zapewnienia utrzymania siebie i rodziny, ale także chęcią zyskania niezależności finansowej oraz szerszych kontaktów z ludźmi. Praca zawodowa mężatek była najbardziej prawdopodobna w przypadku, gdy ich zarobki w znacznym stopniu wzbogaciłyby budżet rodzinny⁷³⁸. Nie bez znaczenia był też stosunek mężów do pracy zawodowej kobiet, który zależny był od wykształcenia obojga małżonków⁷³⁹.

Jednak podjęcie pracy zawodowej poza domem wymagało od kobiet reorganizacji życia rodzinnego oraz włączenia się pozostałych członków rodziny w prace domowe, tj. sprzątanie czy gotowanie. Chcąc ułatwić kobietom decyzję o zatrudnieniu, a jednocześnie zapewnić zaplecze robocze do wykonania planu gospodarczego, państwo polskie próbowało wesprzeć kobiety w ich obowiązkach domowych. Zakładano przedszkola i żłobki, świetlice dla dzieci i stołówki przyzakładowe, które miały odjąć im prace w domu⁷⁴⁰. Bowiem nikt nie kwestionował, że to właśnie one miały nadal zajmować się domem i dziećmi⁷⁴¹. Taki pogląd

⁷³⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek w sprawie kobiet biorących udział nad Projektem Konstytucji Polski Rzeczpospolitej Ludowej*, k. 178.

⁷³⁷ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Treści propagandowe...*, s. 67; D. Jarosz, *Polacy a stalinizm...*, s. 129-130; J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u...*, s. 263-268.

⁷³⁸ Częstym motywem przerywania pracy zawodowej kobiet było macierzyństwo. S. Dziecielska-Machnikowska, J. Kulpińska, *Awans kobiety*, Łódź 1966, s. 14, 22-25; N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 34-35; Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina*, Warszawa 1963, s. 154-162; A. Kurzynowski, *Przemiany wzorów karier zawodowych kobiet w latach 1950-1989*, [w:] *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 2000, s. 189-215.

⁷³⁹ Kobiety obciążone rodzinami najczęściej poszukiwały pracy głównie w miejscu zamieszkania. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy kobiet o przemyśle produktywizacji*, k. 249; S. Dziecielska-Machnikowska, J. Kulpińska, *Awans kobiety...*, s.113-124.

⁷⁴⁰ Zob. K. Szumlewicz, *Paradoks stołówek, czyli kobiety w PRL-u*, „DOGMAT. Kwartalnik Kulturalno-Polityczny” 2010, nr 83, s. 16-17.

⁷⁴¹ N. Jarska, *Krótki kurs historii „kobiet”...*, s. 252-253; K. Andrejuk, *Awans społeczny kobiet w czasach PRL. Dynamika struktury i sprawczości*, „Przegląd Socjologiczny” 2016, t. LXV (65), s. 157-177; S. Walczewska, *Liga Kobiet – jedyna organizacja kobieca w PRL...*, [dostęp: 29.11.2020]; J. Piotrowski, *Praca zawodowa*

propagowano również w ówczesnej prasie dla kobiet, w której wzorem obywatelki Polski Ludowej, była kobieta aktywna zawodowo, podnosząca swoje kwalifikacje i wykształcenie oraz aktywna społecznie. Na końcu jej obowiązków wskazywano łączenie powyższych ról z byciem żoną i matką. Ten propagandowy obraz ówczesnej kobiety miał uświadamiać je w „prawidłowej” hierarchii ich wartości społecznych⁷⁴².

Pomoc kobietom pracującym miały oferować zgodnie z uchwałą Biura Politycznego KC PZPR z 1950 roku Rady Kobiecte wybierane bezpośrednio przez robotnice⁷⁴³. Rady Kobiecte pełniły jednocześnie funkcję zarządu LK⁷⁴⁴, ale były one ogniwem Związków Zawodowych. Jednak w 1952 roku nadal w niektórych zakładach pracy traktowano Rady Kobiecte jako podległe LK, od której oczekiwano współpracy i pomocy⁷⁴⁵. Zakładowe Rady Kobiecte miały rozpoznawać sytuację życiową pracujących kobiet w celu udzielenia im pomocy oraz zwiększenia ich produktywności w zakładzie. Taką aktywność deklarowała w „Naszej Pracy” przewodnicząca Rady Kobiecte z Fabryki Pluszu w Białymstoku – Maria Kowalewicz. Wspomniana Rada Kobiecta współpracowała z LK, do której wstąpiły wszystkie pracownice zakładu stanowiące 75% ogółu zatrudnionych⁷⁴⁶.

W 1951 roku zainteresowanie Radami Kobiectymi kobiet z PGR i zakładów pracy było niskie i nie spełniało oczekiwań partyjnych. Wśród czynników wskazywano na niedostateczną działalność aktywistek partyjnych i LK na tej płaszczyźnie oraz brak współpracy z komitetami miejskimi PZPR i zarządami miejskimi LK. Członkinie Rad Kobiectych były zbyt słabo uświadomione politycznie, potwierdzeniem czego według raportów PZPR miało być ich wstawiennictwo za kobietami zwolnionymi z pracy za poglądy polityczne sprzeczne z linią partii⁷⁴⁷. Wynikało z tego, że Rady Kobiecte, podobnie jak LK, w okresie realizacji 6-letniego planu gospodarczego miały dbać przede wszystkim o

kobiety a rodzina..., s. 24; S. Walczewska, *Damy, rycerze i feministki...*, s.88; A. Chłosta-Sikorska, *Nowy model kobiety w PRL...*, s. 35-49.

⁷⁴² M. Hajdo, *Wizerunek kobiety jako matki, pracownika i działaczki społecznej prezentowany na łamach prasy kobiecej w latach 1948-1956*, „Dzieje Najnowsze” R. XXXVIII, 2006, z. 3, s. 57; P. Perkowski, K. Stańczak-Wiślicz, *Nowoczesna gospodyni. Kobiety w gospodarstwie domowym*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, s. 172-173.

⁷⁴³ Rady Kobiecte powoływano w zakładach zatrudniających min. 50 kobiet. Więcej na temat zasad i kierunków działania Kobiectych Rad zakładowych zob. *Uchwała Sekretariatu CRZZ o powołaniu Rad Kobiectych w zakładach pracy, sposobie ich powoływania oraz o regulaminie ich działalności*, „Nasza Praca” 1950, nr 14, s. 30-32.

⁷⁴⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 90; S. Zawadecka, *Rola i zadania Rad Kobiectych*, „Nasza Praca” 1950, nr 15, s. 14-20.

⁷⁴⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy Rad Kobiectych w przemyśle*, k. 213.

⁷⁴⁶ *Listy z terenu. Metody pracy Rady Kobiecte z Fabryki Pluszu w Białymstoku*, „Nasza Praca” 1953, nr 5, s. 27.

⁷⁴⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy Związków Zawodowych na odcinku kobiecym*, k. 127-128.

terminowość produkcji i rozwój idei socjalizmu, a nie prawa kobiet pracujących. Choć ich interwencja w sprawie kobiet zwalnianych z pracy bezpodstawnie często przynosiła oczekiwane rezultaty ponownego zatrudnienia tych kobiet. Wzorcowe Rady Kobiące interesowały się również możliwością awansu pracownic zakładu, co było pożądane politycznie. Jako przykład w województwie białostockim wskazywano Radę Kobięcą powstałą we wrześniu 1950 roku w Rejonie Lasów Państwowych w Białymstoku, gdzie na blisko 70 zatrudnionych kobiet około 50 należało do LK. Kobiety te aktywnie włączały się również w działalność społeczną⁷⁴⁸.

Choć w propagandzie PRL opieka nad matką i dzieckiem była deklaratywnie jednym z priorytetów polityki PZPR, to w rzeczywistości przyćmiona ona została przez konieczność zrealizowania planu gospodarczego⁷⁴⁹. Tendencję tę odzwierciedlała również LK, która chcąc sprostać wymogom władz w zakresie prowadzenia propagandy ideologicznej wśród kobiet i ich aktywizacji zawodowej, w niewielkim zakresie koncentrowała się na pomocy kobietom w życiu codziennym. Troska o matkę i dziecko zeszła na drugi plan, choć nadal formalnie istniała w działalności LK⁷⁵⁰. Tezę tę potwierdzał m.in. statut LK z 1951 roku, w którym wśród głównych celów wskazywano przede wszystkim wychowanie ideologiczne kobiet, pogłębianie przyjaźni polsko-radzieckiej, aktywizację zawodową kobiet, wspieranie rozwoju spółdzielczości produkcyjnej na wsi. Na końcu wymieniono *troskę o matkę i dziecko, umacnianie podstaw rodziny i podnoszenie kultury życia rodzinnego, zwiększenie odpowiedzialności kobiet za wychowanie nowego pokolenia – budowniczych socjalizmu*⁷⁵¹. Realizację tego wątku na większą skalę LK rozpoczęła dopiero w drugiej połowie lat 50.

W celu umożliwienia aktywizacji zawodowej i ułatwienia kobiecie pracującej prowadzenia gospodarstwa domowego Ministerstwo Oświaty proponowało podjęcie następujących kierunków działań: *1. Większe niż dotychczas dostosowanie asortymentu wytworów przemysłu lekkiego do potrzeb gospodarczych rodziny (potrzeby dziecka, urządzenie mieszkania robotniczego, proszek do prania, naczynia kuchenne itp.), 2. Rozbudowa spółdzielni usługowych ułatwiających kobiecie prowadzenie gospodarstwa domowego (pranie, cerowanie, wypożyczalnie sprzętów itp.), 3. Dalsze usprawnianie handlu*

⁷⁴⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy Związków Zawodowych na odcinku kobiecym*, k. 129-130.

⁷⁴⁹ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 167.

⁷⁵⁰ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 316-317, 323-324.

⁷⁵¹ *Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 maja 1951 r. w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet"*, M.P. 1951, nr 61, poz. 821; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet...*, s. 185.

*uspołecznionego – tak – aby zdobywanie produktów codziennej potrzeby nie zabierało zbyt wiele czasu*⁷⁵².

Powyższe działania podejmowane przez Ministerstwo Oświaty wspierała również LK. W sposób szczególny angażowała się w tworzenie sieci pralni i lokali gastronomicznych z tanim wyżywieniem, a także zwiększenie produkcji sprzętów gospodarczych⁷⁵³. Choć w pierwszej połowie lat 50. koncentrowała się przede wszystkim na produktywizacji kobiet, którą promowano jako główny czynnik ich emancypacji⁷⁵⁴. Państwowy feminizm równouprawnienie kobiet upatrywał głównie w ich aktywizacji zawodowej, która zależna była m.in. od rozbudowy żłobków i przedszkoli zarówno w mieście, jak i na wsi⁷⁵⁵.

W 1951 roku pisano: *Nieodzownym warunkiem rzeczywistego wyzwolenia kobiet jest umożliwienie jej połączenia obowiązków wychowania dzieci z twórczą pracą produkcyjną i społeczną. [...] państwo ludowe otacza troskliwą opieką matkę i dziecko. Przez rozbudowę żłobków, przedszkoli, sezonowych dziecińców*⁷⁵⁶. Zorganizowania opieki nad dziećmi kobiet wiejskich podejmowały się spółdzielnie produkcyjne przy współpracy z LK i Kołami Gospodyń ZSCh, które tworzyły sezonowe placówki opiekuńcze dla dzieci⁷⁵⁷. Słabe było jednak powodzenie w działalności żłobków i dziecińców sezonowych na wsi. Przyczyn tego upatrywano w nieżywołności komitetów rodzicielskich, braku współpracy z radami narodowymi oraz nikłym zaangażowaniu członkiń LK. Ponadto słabe warunki lokalowe i żywieniowe, niekompetentna kadra oraz konieczność zapłaty za żłobek lub zapewnienie wyżywienia dzieciom odstręczały wiejskie kobiety od oddania swych dzieci⁷⁵⁸. Inaczej sytuacja wyglądała wśród robotnic w mieście⁷⁵⁹. Nie wspomiano jednak w „Naszej Pracy” o psychologicznych aspektach rozłąki dzieci z kobietami wiejskimi. Czy taka pomoc w ogóle

⁷⁵² AAN, Ministerstwo Oświaty sygn. 3609, *Notatka w sprawie opieki nad matką i dzieckiem w planie 6-letnim*, k. 5.

⁷⁵³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Odcinek pracy wśród kobiet*, k. 97a.

⁷⁵⁴ S. Dziecielska-Machnikowska, J. Kulpińska, *Awans kobiety*, Łódź 1966, s. 14.

⁷⁵⁵ Działalność partyjna dążyła do stworzenia całkowicie świeckiego państwa. W tym celu na terenie woj. białostockiego państwo przejmowało domy dziecka prowadzone przez Kościół katolicki. Wpływ na likwidację, poprzez przeniesienie takich placówek, miała również postawa miejscowej ludności wobec władzy państwowej. Przykładem takiego postępowania był Samorządowy Dom Dziecka w Wojnach-Pogorzeli (pow. wysoko mazowiecki), który „ze względu na kułackie i reakcyjne środowisko” został przeniesiony do Gołdapi. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Pismo z dn. 22 grudnia 1950 r. do KC PZPR w Warszawie*, k. 122.A. Chłosta-Sikorska, *Boginie PRL – nowe role kobiety w społeczeństwie socjalistycznym...*, s. 617-618.

⁷⁵⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 155.

⁷⁵⁷ Ibidem, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 19; A. Chłosta-Sikorska, *Boginie PRL – nowe role kobiety w społeczeństwie socjalistycznym...*, s. 617-618.

⁷⁵⁸ E. Wyżewska, *Żłobki i dziecińce sezonowe na wsi*, „Nasza Praca” 1954, nr 6, s. 16-17; E. Świętochowska-Bobowik, *„Kwestia kobieca” i jej propagandowe wykorzystanie...*, s. 173.

⁷⁵⁹ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 187.

wydawała się kobietom potrzebna, czy chciały oddawać dzieci pod opiekę innych? Według ustaleń Natalii Jarskiej w pierwszych latach po wojnie kobiety miały opory przed oddaniem dzieci do żłobków czy przedszkoli na czas ich pracy w zakładzie pracy. Nastawienie to z czasem uległo zmianie⁷⁶⁰.

W 1950 roku na terenie całego kraju było około 24 tys. miejsc w żłobkach i 170 tys. miejsc w przedszkolach, natomiast w 1952 roku liczba dostępnych miejsc w żłobkach wzrosła do 39 tys., a w przedszkolach do 379 tys. miejsc⁷⁶¹. Pierwszy przyzakładowy żłobek dla dzieci kobiet pracujących w województwie białostockim został utworzony już w lipcu 1947 roku przy Fabryce Włókienniczej nr 5 przy ul. Białostoczańskiej (obecnie ul. Włókiennicza)⁷⁶². Jednak prawdziwy rozwój placówek opiekuńczych nastąpił w dobie planu 6-letniego. W 1951 roku na terenie województwa białostockiego utworzonych było 11 żłobków dla 510 dzieci, 158 przedszkoli (w tym 90 na wsi) dla 6 632 dzieci⁷⁶³. W 1953 roku w samym Białymstoku były tylko 2 żłobki dzienne na 160 miejsc, brak żłobków w powiecie siemiatyckim i sokólskim⁷⁶⁴.

Liczba miejsc w przedszkolach i żłobkach była zdecydowanie nieadekwatna do potrzeb kobiet pracujących. Na początku realizacji planu 6-letniego liczba miejsc w żłobku na 1000 dzieci wynosiła 17,3 miejsca. Szacowano, że w 1955 roku liczba ta zwiększyć się powinna do 28 miejsc. Natomiast liczba przedszkoli w 1955 roku wystarczyć miała na zapewnienie opieki zaledwie dla 26,1% dzieci⁷⁶⁵. Szacowany rozwój przedszkoli w planie 6-letnim przedstawiono w tabeli nr 3⁷⁶⁶.

⁷⁶⁰ Według materiałów źródłowych jeszcze w 1953 r. kobiety z powiatu bielskiego nie chciały oddawać swoich dzieci do żłobków, co świadczyć miało o niskim uświadomieniu politycznym kobiet. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja w sprawie pracy Wydziału Administracyjnego KW wśród kobiet w świetle Uchwały Sekretariatu KC PZPR z lipca 1953 r.*, k. 252; N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 86.

⁷⁶¹ E. Wyżewska, *W trosce o dziecko matki pracującej*, „Nasza Praca” 1953, nr 6, s. 8. Por. N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, tabela nr 13, s. 184.

⁷⁶² *Dziecko to przyszłość narodu. Uroczyste otwarcie żłobka w fabryce włókienniczej nr 5*, „Życie Białostockie” 1947, nr 124(967), s. 3.

⁷⁶³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 155.

⁷⁶⁴ Ibidem, *Informacja w sprawie pracy Wydziału Administracyjnego KW wśród kobiet w świetle Uchwały Sekretariatu KC PZPR z lipca 1953 r.*, k. 252.

⁷⁶⁵ AAN, Ministerstwo Oświaty sygn. 3609, *Notatka w sprawie opieki nad matką i dzieckiem w planie 6-letnim*, k. 2-3.

⁷⁶⁶ Według ustaleń Natalii Jarskiej stan liczbowy żłobków i miejsc w żłobkach w planie 6-letnim przedstawiał się następująco: w 1950 r. – 543 żłobki i 23,4 tys. miejsc, w 1951 r. – 571 żłobków i 24,8 tys. miejsc, w 1952 r. – 664 żłobki i 32,6 tys. miejsc, w 1953 r. – 740 żłobków i 37 tys. miejsc, w 1954 r. – 826 żłobków i 42,8 tys. miejsc, w 1955 r. – 907 żłobków i 47,7 tys. miejsc. Por. N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 184; D. Jarosz, *Polacy a stalinizm...*, s. 134-136.

Tabela 3. Szacowany rozwój przedszkoli w planie 6-letnim.

Rok	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Liczba żłobków	472	559	755	815	1000	1 125
Liczba miejsc w żłobkach	18 103	24 869	32 579	35 899	44 719	51 199

Źródło: AAN, Ministerstwo Oświaty sygn. 3609, *Notatka w sprawie opieki nad matką i dzieckiem w planie 6-letnim*, k. 8.

Liczba dostępnych żłobków i przedszkoli nie zaspokajała jednak realnych potrzeb kobiet pracujących. Przyczyną tego było m.in. dalekie położenie placówki opiekuńczej od zakładu pracy oraz przyjmowanie pod opiekę dzieci kobiet niepracujących zawodowo lub dzieci kobiet zatrudnionych wyłącznie w tym zakładzie, odmawiając przyjęcia dzieci kobiet pracujących gdzie indziej⁷⁶⁷. Czynniki te hamowały aktywizację zawodową matek. W celu umożliwienia pogodzenia obowiązków matki i robotnicy władze państwowe podjęły uchwałę, by koncentrować budownictwo placówek opiekuńczych w sąsiedztwie zakładów przemysłowych. Miało to pozwolić nie tylko na zwiększenie miejsc dla dzieci, ale także zaoszczędzenie czasu robotnicom, które musiały zawieźć i odebrać dziecko z przedszkola/żłobka oddalonego od miejsca pracy⁷⁶⁸. Jednak według ustaleń Dariusza Jarosza lokalizacja placówek dla dzieci przy zakładach pracy nie była właściwa ze względu na odległość zakładu pracy od miejsca zamieszkania, którą kobiety pokonywały z małymi dziećmi transportem publicznym⁷⁶⁹.

Budowane w pośpiechu zaplecze socjalne przemysłu nie zawsze spełniało też właściwe warunki rozwoju dzieci. Pomieszczenia przeznaczane na żłobki i przedszkola nie były dostosowane do potrzeb placówki, a pracownicy niejednokrotnie posiadali niewystarczające kwalifikacje zawodowe⁷⁷⁰. Podobnie sytuacja wyglądała w przedszkolach na terenie województwa białostockiego. W niektórych placówkach brakowało leżaków dla dzieci, szaf i wieszaków, ale według raportów Wydziału Kobięcego KW PZPR nie zawsze placówki miały lokale w tak złym stanie jak opisywały. Co nie oznaczało jednak, że stan tych placówek był zadowalający⁷⁷¹.

Placówkami opiekuńczymi dla dzieci kobiet pracujących były również świetlice, które zapewniały opiekę dzieciom starszym, nie kwalifikującym się już do przedszkoli. W 1951 roku na terenie województwa białostockiego zarejestrowanych było 13 świetlic miejskich LK,

⁷⁶⁷ N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 185-186; D. Jarosz, *Polacy a stalinizm...*, s. 134-136.

⁷⁶⁸ E. Wyżewska, *W trosce o dziecko matki pracującej*, „Nasza Praca” 1953, nr 6, s. 8.

⁷⁶⁹ D. Jarosz, *Polacy a stalinizm...*, s. 135-136.

⁷⁷⁰ Ibidem, s. 135; idem, *Kobiety a praca zawodowa w Polsce w latach 1944-1956 (główne problemy w świetle nowych badań źródłowych)*, [w:] *Kobieta i praca...*, s. 236-237; N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 187.

⁷⁷¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek z dn.29 marca 1952 r.*, k. 190.

z których działało tylko 8. Przy świetlicach zorganizowane były zespoły chóralne, taneczne, czytelnicze i artystyczne. Ponadto w świetlicach LK organizowane były prelekcje i spotkania prowadzone przez działaczy partyjnych, lekarzy i prawników, które miały wspierać funkcje wychowawcze LK. Praca świetlic w tym czasie ograniczała się wyłącznie do terenów miejskich⁷⁷².

W celu aktywizacji zawodowej jak największej liczby kobiet miast i wsi, władze starały się zbudować nie tylko sieć przedszkoli i żłobków dla dzieci kobiet pracujących, ale także placówki opieki medycznej. *Powiększyć ilość łóżek w szpitalach położniczych i powiększyć ilość ośrodków opieki nad matką i dzieckiem szczególnie na wsi. Zapewnić na każdą gminę wykwalifikowaną położną*⁷⁷³. W działaniach tych uczestniczyły również członkinie LK, które starały się odszukać pracowników medycznych mogących podjąć pracę na wsi. Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku zorganizował taką opiekę m.in. przy okazji organizowania kolonii letnich dla dzieci. Stanowiły one jedną z popularniejszych aktywności LK przez cały okres Polski Ludowej, podczas której prowadzono również prelekcje z zakresu zdrowia i higieny⁷⁷⁴.

Częścią wychowania społeczeństwa socjalistycznego realizowanym za pośrednictwem LK były również obchody np. Dnia Dziecka. Prócz konkretnych elementów obchodów święta, tj. zorganizowanie imprez sportowych i artystycznych, przypominano wówczas członkiniom LK o politycznym znaczeniu święta. Dzień Dziecka miał zmobilizować kobiety do „walki o pokój”, zacieśnianie więzi przyjaźni ze Związkiem Radzieckim i krajami socjalistycznymi, wzmoczenie pracy dla zapewnienia potomstwu lepszej przyszłości oraz przede wszystkim konieczności wychowania młodzieży na odpowiedzialnych i oddanych obywateli Polski Ludowej⁷⁷⁵.

Elementem wspierającym wychowanie potomstwa w duchu socjalizmu od 1949 roku były koła LK przy komitetach rodzicielskich⁷⁷⁶. W październiku 1953 roku Zarząd Główny LK ocenił tę dotychczasową współpracę jako niezadowalającą. W związku z tym podjęto uchwałę „O współpracy domu ze szkołą”, zgodnie z którą to zarządy wojewódzkie i

⁷⁷² Ibidem, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 152.

⁷⁷³ Ibidem, *Odcinek pracy wśród kobiet*, k. 101.

⁷⁷⁴ S. Bilińska, *Wczasy letnie dla dzieci*, „Nasza Praca” 1950, nr 8, s. 49-52; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 198-199.

⁷⁷⁵ Czerwocowy numer biuletynu „Nasza Praca” głównie poświęcano zagadnieniom wychowawczym i zdrowotnym dzieci. *Przed Międzynarodowym Dniem Dziecka*, „Nasza Praca” 1954, nr 5, s. 29; *Obchodzimy Międzynarodowy Dzień Dziecka w X-lecie Polski Ludowej*, „Nasza Praca” 1955, nr 6, s. 3-5.

⁷⁷⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*, k. 19.

powiatowe LK miały wspomóc i kontrolować pracę wychowawczą wśród matek⁷⁷⁷. Aktyw LK miał brać czynny udział w pracy komitetów rodzicielskich, których zadaniem było wsparcie pracy szkół w zakresie wychowania młodzieży. Zgodnie z uchwałą Prezydium Zarządu Głównego LK „O współpracy domu ze szkołą” kobiety w 1954 roku stanowić miały 40-60% członków komitetów rodzicielskich⁷⁷⁸. Zwrócenie większej uwagi na wychowanie młodego pokolenia nastąpiło w okresie odsunięcia LK od kobiet pracujących zawodowo. Zatem aspekt wychowawczej funkcji LK był motywem pozwalającym na upowszechnianie socjalistycznych wzorców, ale przede wszystkim zacieśnianie współpracy organizacji z matkami-gospodyniami domowymi. To one bowiem miały stanowić podstawową grupę docelową pracy LK.

Istotnym aspektem w działalności LK na rzecz kobiet pracujących zawodowo, ale także gospodyń domowych było prowadzenie poradni prawno-społecznych. Choć ten kierunek działalności podejmowany był praktycznie od początku istnienia organizacji, to szerszy rozwój nastąpił dopiero po zakończeniu planu 6-letniego⁷⁷⁹. Nie oznacza to jednak, że w okresie jego realizacji kobiety nie miały potrzeby i możliwości uzyskania pomocy w szeroko rozumianym zakresie prawnym czy rodzinnym.

Zarząd Główny LK od 1947 roku rozpoczął organizowanie przy zarządach wojewódzkich i powiatowych LK poradni prawno-społecznych w celu udzielania pomocy kobietom w ich problemach życia codziennego, ale także w celach edukacyjnych – upowszechniania praw i uświadamiania politycznego kobiet⁷⁸⁰. *Pomoc w zakresie prawnym obejmuje wszystkie zagadnienia z zakresu kodeksu prawnego, a zwłaszcza z dziedziny prawa pracy i prawa rodzinnego. Porad prawnych udzielają prawnicy – specjaliści. Porady w zakresie społecznym obejmują zagadnienia oświatowo-pedagogiczno-wychowawcze, sanitarno-leczniczo-zdrowotne oraz sprawy stosunków rodzinnych i aktywizacji zawodowej. Poza poradami poradnie prowadzą też akcję interwencyjną*⁷⁸¹.

Działalność poradni była regulowana odpowiednimi przepisami, które precyzowały zarówno rodzaj i zakres działania poradni, skład jej pracowników, a nawet wygląd zewnętrzny pomieszczenia, w którym taka placówka się mieściła⁷⁸². Według wytycznych

⁷⁷⁷ J. Juzoniowa, *Współpraca domu ze szkołą*, „Nasza Praca” 1953, nr 11, s. 14-15.

⁷⁷⁸ J. Juzoniowa, *Praca kobiet w komitetach rodzicielskich*, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3, s. 21-22.

⁷⁷⁹ M. Dajnowicz, *Two faces of Polish women's political activity...*, s. 78-79; A. Zaniewska, *Poradnictwo Ligi Kobiet...*, s. 285-290.

⁷⁸⁰ M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 140, 143-150.

⁷⁸¹ *Poradnia prawno-społeczna*, „Nasza Praca” 1953, nr 4, s. 27.

⁷⁸² I. Czech, *Do izby dworcowej matki i dziecka*, „Nasza Praca” 1947, nr 1, s. 10-11.

członkinie LK miały prowadzić sprawozdawczość, w której prezentowano dane statystyczne dotyczące liczby udzielonych porad oraz rodzaje problemów z jakimi się zgłaszano i sposób ich załatwienia przez LK⁷⁸³.

W ramach funkcjonowania poradni prawno-społecznych informowano kobiety o wariantach postępowania w przypadku zaniedbywania rodziny przez męża oraz warunków otrzymywania zasiłków rodzinnych⁷⁸⁴. Popularnym zagadnieniem działalności poradni były porady w zakresie uzyskania alimentów od ojców, bowiem w *Polsce Ludowej sprawa alimentarna to nie tylko sprawa osoby, która dochodzi swych praw, ale sprawa wielkiej wagi społecznej*. Takie stwierdzenie miało potwierdzić, że Polska Ludowa była gwarantem równego traktowania kobiet i mężczyzn. Ponadto kobieta zwolniona była z opłat sądowych, a za przyczyną LK sprawy alimentacyjne toczyły się w sądzie właściwym dla miejsca zamieszkania samotnej matki, a nie zamieszkania ojca dziecka⁷⁸⁵. Wśród kompetencji aktywności LK od 1955 roku było współdziałanie z Sądami dla Nieletnich oraz pomoc Sądom i Prokuraturze w egzekucji alimentów. Było to niewątpliwie istotne osiągnięcie LK. Od tego momentu aktywistki z zarządów wojewódzkich LK wspomagały funkcję kuratorów oraz instruktorów społecznych, pomagały kobietom w wytoczeniu spraw alimentacyjnych oraz ich egzekwowaniu⁷⁸⁶.

W celu szerszego dotarcia do kobiet potrzebujących porad Zarząd Główny LK na łamach biuletynu „Nasza Praca” od 1953 roku udzielał odpowiedzi na listy czytelniczek. Wśród porad prasowych pojawiły się również odpowiedzi na listy z województwa białostockiego np. w sprawie uzyskania alimentów dla dzieci od rodziców zmarłego męża⁷⁸⁷. Ponadto istotnym zagadnieniem były porady skierowane do kobiet pracujących zawodowo z zakresu prawa pracy, tj. prawo do urlopu wypoczynkowego⁷⁸⁸.

⁷⁸³ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 79.

⁷⁸⁴ B. Luidor, *Poradnia prawno-społeczna. Zasiłki rodzinne*, „Nasza Praca” 1953, nr 8, s. 48-49; L. Franciszkiwicz, *Poradnia prawno-społeczna. Gdy mąż zaniedbuje rodzinę*, „Nasza Praca” 1953, nr 8, s. 49.

⁷⁸⁵ *Poradnia Prawno-Społeczna. Uzyskanie alimentów*, „Nasza Praca” 1953, nr 10, s. 27.

⁷⁸⁶ *Z prac Podkomisji Prawno-Społecznej*, „Nasza Praca” 1955, nr 12, s. 10-11; *Wytoczne w sprawie współdziałania aktywu LK z Sądami dla Nieletnich oraz w sprawie pomocy aktywu LK Sądowi i Prokuraturze w egzekucji alimentów*, „Nasza Praca” 1955, nr 12, s. 11-12; I. Kossakowska, *Pomóżmy dziecku zawrócić ze złej drogi. Z doświadczeń pracy kuratora*, „Nasza Praca” 1956, nr 2, s. 12-13; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 79.

⁷⁸⁷ *Poradnia Prawno-Społeczna. W odpowiedzi na listy*, „Nasza Praca” 1953, nr 11, s. 43.

⁷⁸⁸ *Poradnia Prawno-Społeczna. Prawo do wypoczynku*, „Nasza Praca” 1954, nr 1, s. 39.

Organizacja kobieca za pośrednictwem Rady Prawniczek⁷⁸⁹ powołanej przy Zarządzie Głównym LK inicjowała i opiniowała wszelkie akty ustawodawcze dotyczące interesów kobiet i dzieci⁷⁹⁰. Kompetencja ta podnosiła rangę znaczenia organizacji kobiecej i budziła nadzieję na poprawę sytuacji kobiet. Uważano, że w sposób szczególny kobiet dotyczyło prawo małżeńskie, rodzinne i opiekuńcze, w związku z tym LK opowiadała się za zrównaniem praw męża i żony, ojca i matki oraz dzieci ślubnych z nieślubnymi. Jej postulaty były brane pod uwagę przez Ministerstwo Sprawiedliwości, które opracowało nowy Kodeks Rodzinny⁷⁹¹. Przełomowy Kodeks Rodzinny z 1950 roku zapewniał równość obu małżonków. Za sukces LK uznawano też zlikwidowanie w aktach urodzenia dzieci wpisu: „NN” w przypadku gdy „ojciec był nieznany”, które jakoby piętnowało dzieci nieślubne. Ponadto zasługą aktywistek LK było m.in. uproszczenie dochodzenia roszczeń alimentacyjnych, wprowadzenie świadczeń i ubezpieczeń rodzinnych, wprowadzenie zakazu zwalniania z pracy kobiet ciężarnych oraz w okresie urlopu macierzyńskiego, przydzielanie im lżejszej pracy, zakaz pracy nocnej oraz wydłużenie w 100% płatnego urlopu macierzyńskiego z 8 do 12 tygodni⁷⁹². Nie oznaczało to jednak zlikwidowanie problemów kobiet, bowiem w praktyce przepisy często nie były przestrzegane⁷⁹³.

Aktywistki LK w ramach poradni prawno-społecznych angażowały się w procesy legislacyjne, w sposób szczególny dotyczące kobiet. Upowszechniały i dyskutowały nad projektem Konstytucji 1952 roku, który rozpowszechniano poprzez odczyty na seminariach

⁷⁸⁹ Według ustaleń Magdaleny Grabowskiej Radę Kobiet Prawników powołano jeszcze w kwietniu 1947 r. przy Zarządzie Głównym SOLK Jednak m.in. z kalendarium LKP z 1986 r. wynika, że miało to miejsce dopiero w kwietniu 1949 r., co potwierdzałyby również pojawienie się dopiero w piątym numerze biuletynu „Nasza Praca” z 1949 r. informacji na temat celów powołanej Rady Prawniczek. Taką również datę powstania Rady Kobiet Prawników, tj. kwiecień 1949 r. wskazywała również m.in. Anna Nowakowska-Wierzchoś. Bezsporną zaś kwestią jest, że od września 1959 r. przy Zarządzie Głównym LK działała Sekcja Kobiet Prawników. Por. *Cel i zadania Rady prawniczej*, „Nasza Praca” 1949, nr 5, s. 14; M. Mroczyk-Szymańska, *Kalendarium Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 1, s. 15, 24. M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 140, 143; I.E. Naguszewska, *op. cit.*, s. 163, 168; A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 227, przyp.111; A. Nowakowska-Wierzchoś, *Sekcja Kobiet Prawników przy Lidze Kobiet i jej wkład w „doskonalenie systemu prawnego” w Polsce (1959-1989)*, [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944-1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2017, s. 124.

⁷⁹⁰ *Cel i zadania Rady prawniczej*, „Nasza Praca” 1949, nr 5, s. 14.

⁷⁹¹ *Ibidem*, s. 14-16; K. Stańczak-Wiślicz, *Od neomatriarchatu do szpitala-pomnika Matki Polki...*, s. 51.

⁷⁹² W przypadku braku danych rzeczywistego ojca dziecka urzędnik państwowy miał wpisywać fikcyjne imię ojca. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Praca partii na odcinku kobiecym*, k. 75; B. Luidor, *Poznajemy prawo ludowego państwa. Zmiany w naszym ustawodawstwie w okresie 10-lecia na rzecz kobiety i dziecka*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8, s. 32-33; *Rodzinne ubezpieczenia grupowe*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8, s. 33; *Poznajemy prawo ludowego państwa. Kiedy zarobki męża wypłacane są żonie?*, „Nasza Praca” 1956, nr 3, s. 24. W 1951 r. zniesiono zakaz zatrudniania kobiet na nocnej zmianie oraz pod ziemią. Jednak po 1956 r. kobiety ponownie mogły pracować pod ziemią. Zob. M. Fidelis, *Równouprawnienie czy konserwatywna nowoczesność?...*, s. 118-119; M. Bauchrowicz-Tocka, *Posłanki – liderki Ligi Kobiet...*, s. 134-135; B. Klich-Kluczewska, *Kobieta wobec rodziny...*, s. 330-331

⁷⁹³ D. Jarosz, *Polacy a stalinizm...*, s. 131-134; *idem*, *Kobiety a praca zawodowa...*, s. 230-236; A. Czajkowska, *O dopuszczalności przerywania ciąży...*, s. 131-135.

również w województwie białostockim. Aktywistki wyjeżdżały także w teren, gdzie na wsiach frekwencja wynieść miała nawet 15 tys. kobiet. Ponadto liderki LK wezwały działaczki terenowe do prowadzenia agitacji indywidualnej w zasięgu swoich kół, by o projekcie konstytucji mogły dowiedzieć się wszystkie kobiety. Według materiałów źródłowych kobiety entuzjastycznie przyjmowały i w pełni popierały zawarte w Konstytucji gwarancje równości kobiet⁷⁹⁴. Wśród gwarancji jakie dawała konstytucja PRL był urlop wypoczynkowy, który kobiety pracujące mogły spędzić z rodziną⁷⁹⁵.

Istotnym zagadnieniem z zakresu prawodawstwa PRL i stosunku do niego LK były ustawy z 1956 roku, tj. o zwalczaniu alkoholizmu i o warunkach przerywania ciąży⁷⁹⁶. Ustawa aborcyjna zezwalała na przerwanie ciąży przez lekarza pod warunkiem wskazań lekarza lub trudnych warunków życiowych kobiety ciężarnej⁷⁹⁷. Drugi czynnik pozwalający na aborcję mógł być dopuszczony tylko na podstawie oświadczenia kobiety ciężarnej. Warunki przerywania ciąży i jej skutki przybliżano czytelniczkom „Naszej Pracy”. W sposób szczególnie zaangażowana była w tę ustawę Maria Jaszczukowa, która przyczyniła się do liberalizacji prawa aborcyjnego⁷⁹⁸. Liga popierała tę ustawę, wskazując ją jako kolejny element równouprawnienia kobiet, które mogły „same” decydować czy chcą urodzić dziecko⁷⁹⁹. Jednak w tym okresie LK nie angażowała się w dalsze upowszechnianie wśród

⁷⁹⁴ W seminariach wzięło udział 272 kobiety, w tym 63 z PZPR, 93 z LK, 34 z ZSL i 82 niezrzeszone. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek w sprawie kobiet biorących udział nad Projektem Konstytucji Polski Rzeczpospolitej Ludowej*, k. 177; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku...*, s. 588.

⁷⁹⁵ Państwo chcąc kontrolować każdą strefę życia społeczeństwa, starało się organizować ludziom pracującym czas wolny. Jednak było to trudne wśród młodych robotnic, gdyż zdarzały się wśród nich niechciane ciąży. *Odpozywamy na wczasach*, „Nasza Praca” 1954, nr 7-8, s. 22-24; A. Chłosta-Sikorska, *Między propagandą a rzeczywistością...*, s. 343-350; M. Maciejewska, *Aborcja w PRL-u. Ustawa o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z 1956 r. w kontekście feministycznym*, [w:] *PRL bez uprzedzeń...*, s. 174-175. Na temat gwarancji prawnych dla rodzin w okresie PRL zob. D. Dajnowicz-Piesiecka, *Rodzina w świetle wybranych aktów prawnych z okresu Polski Ludowej*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiectych”, 2021, nr 2(11), s. 197-207.

⁷⁹⁶ Kwestia zakazu i dopuszczalności aborcji była ponownie dyskutowana na szeroką skalę w okresie upadku PRL. *Z obrad VIII sesji Sejmu. Ustawy ważne dla życia rodziny i kobiet*, „Nasza Praca” 1956, nr 6, s. 7. Zob. S. Walczewska, *Damy, rycerze i feministki...*, s. 39-40, 66; A. Szlagowska, *Modele kobiecości i kontrola urodzeń w Polsce w latach 1945-1989*, [w:] *Kobiety „na zakręcie”...*, s.247-259.

⁷⁹⁷ *Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*, Dz. U. z 1956 r. nr 12 poz. 61.

⁷⁹⁸ M. Maciejewska, *Aborcja w PRL-u. Ustawa o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z 1956 r. w kontekście feministycznym*, [w:] *PRL bez uprzedzeń...*, s.176; M. Bauchrowicz-Tocka, *Posłanki – liderki Ligi Kobiet...*, s. 132-139.

⁷⁹⁹ *Z obrad VIII sesji Sejmu. Ustawy ważne dla życia rodziny i kobiet*, „Nasza Praca” 1956, nr 6, s. 8; *W sprawie przerywania ciąży*, „Nasza Praca” 1956, nr 7-8, s. 50-51. A. Czajkowska, *O dopuszczalności przerywania ciąży. Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. i towarzyszący jej dyskurs*, [w:] *Kłopoty z seksem w PRL. Rodzenie nie całkiem po ludzku, aborcja, choroby, odmienności*, red. M. Kula, Warszawa 2012, s. 112-186.

kobiet świadomego macierzyństwa i możliwości zapobiegania niechcianym ciążom. Aborcja miała być jakoby środkiem rozwiązującym wszystkie problemy reprodukcji⁸⁰⁰.

W latach 50. kontynuowano też walkę z alkoholizmem⁸⁰¹. Państwo zamierzało ograniczyć sprzedaż alkoholu, wprowadzić kary finansowe dla alkoholików w zakładach pracy, wprowadzić przymusowe leczenie alkoholików oraz wypłacać część zarobków bezpośrednio ich żonom⁸⁰². Jednak podejmowane działania w tym zakresie były w rzeczywistości niewystarczające⁸⁰³. Zarząd Wojewódzki LK z województwa białostockiego od października do grudnia 1951 roku zorganizował 750 prelekcji o szkodliwości alkoholu, w których uczestniczyło około 14 tys. osób⁸⁰⁴.

W województwie białostockim poradnie prawno-społeczne najwcześniej, tj. do końca 1952 roku powstały w Białymstoku, Suwałkach i Ełku. Porad prawnych początkowo udzielały członkinie LK, ale w związku z mnogością i różnorodnością problemów zgłaszających się do poradni, organizacja podjęła się współpracy z lokalnymi prawnikami⁸⁰⁵.

W 1955 roku podsumowano dotychczasową działalność LK w zakresie poradnictwa prawno-społecznego, które wpłynęło na *kształtowanie się nowej socjalistycznej moralności w rodzinie. Pomogła kobietom poznać prawa, jakie dała im władza ludowa. Wskazała wielu kobietom drogę do samodzielności. Pomogła rozwikłać wiele spraw życiowych młodym, niedoświadczonym matkom*⁸⁰⁶. Niewielki był jednak wkład aktywistek LK w równouprawnienie kobiet zwłaszcza w zakładach pracy, gdzie kobiety nie zawsze traktowane były na równi z mężczyznami, szczególnie w kwestii wynagrodzenia⁸⁰⁷. Liga spotykała się z oporem ze strony partii w zakresie ustanowienia dni wolnych od pracy, które wpłynęłyby negatywnie na terminowość realizacji planu 6-letniego⁸⁰⁸.

⁸⁰⁰ A. Czajkowska, *O dopuszczalności przerywania ciąży...*, s. 173; A. Gajewska, *Feministyczne rozrachunki z PRL-em*, [w:] *Kobiety w polskiej transformacji 1989-2009. Podsumowania, interpretacje, prognozy*, red. M. Frąckowiak-Sochańska, S. Królikowska, Toruń 2010, s. 463-476.

⁸⁰¹ A. Chłosta-Sikorska, *Między propagandą a rzeczywistością...*, s. 355-380.

⁸⁰² AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 3609, *Notatka w sprawie opieki nad matką i dzieckiem w planie 6-letnim*, k. 2;

⁸⁰³ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 323.

⁸⁰⁴ J. Juzoniowa, *Liga Kobiet w walce z alkoholem*, „Nasza Praca” 1952, nr 7-8, s. 30-32.

⁸⁰⁵ L. Franciszkiewicz, *Poradnictwo prawno-społeczne*, „Nasza Praca” 1952, nr 12, s. 22-27; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet...*, s. 201-203; A. Nowakowska-Wierzchoś, *Sekcja Kobiet Prawników...*, s. 126-132.

⁸⁰⁶ H. Dworakowska, *Zadania Ligi Kobiet w dalszej rozbudowie organizacji na nowym terenie jej działalności*, „Nasza Praca” 1955, nr 1, s. 8.

⁸⁰⁷ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz...*, s. 299; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 167-173, 231-322; N. Jarska, *Kobiety z marmuru...*, s. 163-191.

⁸⁰⁸ D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 323.

II.5. Wzorem kobiety radzieckiej

Pozycja i prawa kobiet w Związku Radzieckim stanowiły punkt odniesienia dla polskiego ustawodawstwa i pozycji kobiet w społeczeństwie⁸⁰⁹. Wzorem radzieckim organizowano ochronę macierzyństwa i aktywizację zawodową kobiet oraz zliberalizowano prawo aborcyjne. Kobiety radzieckie ukazywane były jako główne zasłużone dla rozwoju Związku Radzieckiego pod względem społecznym, politycznym i gospodarczym⁸¹⁰. Stanowić miały wzór dla polskich kobiet wiejskich: *BIERZMY przykład z kolchoźnic radzieckich – pionierek nowych metod upraw i hodowli, świadomych budowniczych dobrobytu i potęgi ZSRR*⁸¹¹. Takie hasła umieszczane w biuletynie organizacji miały na celu przypominanie jej członkiniom o kierunku działalności w terenie. Zarząd Główny LK starał się rozpowszechniać wśród członkiń idee kolektywizacji wsi, aby działaczki niższych szczebli mogły przekonywać kobiety niezrzeszone do słuszności prowadzonej polityki, wzorującej się na Związku Radzieckim⁸¹².

W ideologii komunistycznej propagowanej za pośrednictwem LK praca zawodowa stanowiła element równouprawnienia kobiet z mężczyznami, a podstawową szansę wyzwolenia kobiet miały być spółdzielnie produkcyjne⁸¹³. Rozpowszechniano hasło: *Pełne równouprawnienie zdobywają kobiety wiejskie dopiero w spółdzielni produkcyjnej*⁸¹⁴. Jednak próba tworzenia tego typu ośrodków nie była łatwa. W sprawozdaniu Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku z 1949 roku stwierdzono, że kobiety wiejskie nie rozumiały tego zagadnienia i stanowiły największy opór przy organizacji spółdzielni produkcyjnych⁸¹⁵. Przyczyną tego miało być słabe uświadomienie polityczne ludności wiejskiej, a zwłaszcza kobiet. W rzeczywistości jednak nie wszystkie kobiety popierały kolektywizację wsi, a ze względu na większą pobłażliwość partii wobec ich apolityczności, były one wystawiane przez

⁸⁰⁹ Często odwoływano się również do sytuacji kobiet w innych krajach socjalistycznych, tj. Czechosłowacja, Bułgaria, Rumunia, Węgry. *Jak zmieniło się w ciągu ostatniego dziesięciolecia życie kobiet w krajach demokracji ludowej*, „Nasza Praca” 1954, nr 7-8, s. 34-36; A. Chłosta-Sikorska, *Nowy model kobiety w PRL...*, s. 35-49; J. Król, *Obraz kobiety polskiej w propagandzie Polski Ludowej*, [w:] *Kobieta a patriotyzm...*, s. 153-165.

⁸¹⁰ *Kobiety za granicą. Kobiety radzieckie biorą pełny udział w ekonomicznym i kulturalnym życiu kraju*, „Nasza Praca” 1954, nr 4, s. 18-19.

⁸¹¹ *Jak pracuje Rada Kobięca przodującego kolchozu „Zakarpaska Prawda”*, „Nasza Praca” 1954, nr 4, s. 22; *Kolchoźnice radzieckie przodują w hodowli*, „Nasza Praca” 1954, nr 10, s. 28-29.

⁸¹² *O wsi radzieckiej*, „Nasza Praca” 1950, nr 19, s. 18-26.

⁸¹³ *Spółdzielnia produkcyjna – to pełne wyzwolenie kobiety*, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3, s. 18-19.

⁸¹⁴ *Torują drogę tysiącom kobiet wiejskich*, „Nasza Praca” 1954, nr 10, s. 7.

⁸¹⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc wrzesień 1949 r.*, k. 49; D. Jarosz, *Polacy a stalinizm...*, s. 136-138.

mężczyzn do blokowania socjalistycznych rozwiązań gospodarczych⁸¹⁶. W 1950 roku przyznano, że praca spółdzielni produkcyjnych była dotąd chaotyczna i wręcz fałszywa, bowiem w zarządach spółdzielni najczęściej nie zasiadały kobiety i zdarzały się przypadki dublowania osób na jednym stanowisku⁸¹⁷.

Szansę awansu społecznego kobiet stanowić miało współzawodnictwo pracy, który potwierdzał tytuł przodownicy pracy⁸¹⁸. Miały one nie tylko przekraczać normy produkcyjne w zakładzie pracy, ale także angażować się w działalność społeczną, która przyczynić się miała do rozpowszechnienia propagandy ideologicznej. Przodownice społeczne miały przede wszystkim spełniać polityczne oczekiwania władz partyjnych oraz motywować współpracowników do współdziałania na rzecz rozwoju Polski Ludowej i socjalizmu⁸¹⁹. Barbara Nowak wskazywała je jako główną grupę agitatorek wśród gospodyń domowych, którym starały się udowodnić słuszność prowadzonej polityki i wzorowania się na Związku Radzieckim⁸²⁰. Jak wynikało z analizy materiałów archiwalnych, przodownice społeczne z okręgu białostockiego nie tylko zwiększały wydajność pracy zakładów produkcyjnych, ale także prowadziły działalność propagandową wśród kobiet wiejskich o osiągnięciach socjalistycznej Polski Ludowej, szkodliwości „antypaństwowej” działalności żołnierzy Armii Krajowej np. „Burego” i „Rekina” oraz organizowały zbiórki na odbudowę Warszawy⁸²¹.

Na początku lat 50. w regionie białostockim wyłoniono blisko 1400 przodownic społecznych, wśród których 475 było z kół terenowych i około 750 z zakładów pracy, a tylko około 40 było członkiniami LK. W 1951 roku na terenie województwa białostockiego blisko 500 przodownic społecznych zaangażowanych było w walkę ze spekulacją⁸²², do której włączała się również LK, ale odnotowywano w tym aspekcie nikłe zaangażowanie kobiet z

⁸¹⁶ D. Jarosz, *Polacy a stalinizm...*, s. 136-139; B. Nowak, *op. cit.*, s. 84-85; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 79-89; M. Markiewicz, *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim...*, s. 251-262, 436-444; idem, „Babskie bunty” jako forma sprzeciwu wobec kolektywizacji wsi w Polsce w latach 1948-1956, [w:] *Kobieta a patriotyzm...*, s. 177-189; G. Miernik, *op. cit.*, s. 91-116.

⁸¹⁷ Nie zawsze kobiety były w nich członkiniami, albo członkiniami zarządu spółdzielni. Przykładem były POP w Czyżach, gdzie kobiety pracujące w spółdzielni nie były jej członkiniami. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*, k. 80; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Odcinek pracy wśród kobiet*, k. 98-99.

⁸¹⁸ M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 94.

⁸¹⁹ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Treści propagandowe rozpowszechniane przez Społeczno-Obywatelską Ligę Kobiet/Ligę Kobiet na podstawie pisma „Poznajmy Prawdę” (1946-1951)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017, s. 61-62.

⁸²⁰ B. Nowak, *op. cit.*, s. 69-70, 81-82, 86-88.

⁸²¹ Propaganda na temat działalności „Burego” i „Rekina” miała być rzekomą inicjatywą oddolną przodownic społecznych. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie dotyczące pracy przodownic społecznych woj. białostockiego*, k. 113-114.

⁸²² Ibidem, *Masowo polityczna praca wśród kobiet*, k. 152.

powiatu bielskiego i wysoko mazowieckiego⁸²³. Chcąc zmobilizować kobiety do współzawodnictwa i aktywności społecznej przyznawano przodownicom odznaczenia. W 1954 roku wśród docenionych kobiet podczas krajowej narady przodujących kobiet ze spółdzielni produkcyjnych zostały wybrane także kobiety z powiatu gołdapskiego, bielskiego i hajnowskiego⁸²⁴. Pojawienie się wśród odznaczonych kobiet z powiatu bielskiego sugerować miało zmianę nastawienia politycznego kobiet z tego powiatu i zachęcić je do umacniania ideologii socjalistycznej na tym terenie.

Za przykładem kobiet radzieckich aktywistki LK zachęcały kobiety wiejskie, zwłaszcza ze spółdzielni produkcyjnych, do udziału w szkoleniach rolniczych i stosowaniu postępowych metod gospodarowania⁸²⁵. W ramach kursokonferencji członkinie LK wyjeżdżały w teren, by poznać jego specyfikę i realne efekty polityki państwa. Jeden z takich wyjazdów został zorganizowany do spółdzielni produkcyjnej we wsi Dobromil w powiecie bielskim, przy której założono żłobek dla dzieci. Przyjazd kobiet miejskich na wieś był dowodem zainteresowania pracą spółdzielni i sytuacją kobiet wiejskich. Ponadto stanowił element zacieśniania współpracy miasta i wsi⁸²⁶. Ten ostatni aspekt podkreślano też na innych kursokonferencjach⁸²⁷.

Liga odgrywała również dużą rolę w popularyzacji przyjaźni ze Związkiem Radzieckim. Widoczne to było zwłaszcza w miesiącu przyjaźni, który szczególnie uroczyście obchodzono w dziesięciolecie istnienia Polski Ludowej. Z tej okazji kobiety polskie uczyły się języka rosyjskiego i promowały literaturę socjalistyczną⁸²⁸. Dowodem uznania dla kobiet

⁸²³ Ibidem, k. 149.

⁸²⁴ Wśród 31 odznaczonych były 4 kobiety z woj. białostockiego. Srebrny Krzyż Zasługi otrzymały: „Milewska Natalia – dojarka, spółdz. prod. Budwiecie, pow. Gołdap, woj. białostockie; Mironiuk Nina – brygadzystka, spółdz. prod. Deniski, pow. Bielsk Podl., woj. białostockie”; Nesteruk Olga – ogniwowa, członek zarz. spółdz. Prod. „Pionier”, pow. Bielsk Podl., woj. białostockie”. Brązowy krzyż Zasługi otrzymała: „Pawłowska Anna – chlewnistrzyni, spółdz. Prod. Szostaków, pow. Hajnówka, woj. białostockie”. *Wysokie odznaczenia za ofiarną pracę*, „Nasza Praca” 1954, lipiec numer specjalny, s. 23-24; *Wśród uczestniczek narady*, „Nasza Praca” 1954, lipiec numer specjalny, s. 39.

⁸²⁵ *Uczmy się postępowych metod gospodarowania*, „Nasza Praca” 1955, nr 1, s. 26-27.

⁸²⁶ Więzy współpracy miasta i wsi zacieśniać miały przede wszystkim akcje organizowane w ramach przyjaźni polsko-radzieckiej i odbudowa Warszawy. APB, KP PZPR w Bielsku Podlaskim, sygn. 94, *Sprawozdanie Wydziału Kobięcego przy Komitecie Powiatowym PZPR w Bielsku Podlaskim za miesiąc czerwiec 1950 r.*, k. 27; *O czym dyskutować będą kobiety w kolach blokowych w Miesiącu Pogłębienia Przyjaźni Polsko-Radzieckiej i Miesiącu Budowy Warszawy*, „Nasza Praca” 1954, nr 9, s. 26-27.

⁸²⁷ W marcu 1953 r. odbyła się w Białymstoku narada radnych i przodownic ze spółdzielni produkcyjnych z kraju, w której uczestniczyło 450 kobiet. Spotkanie zakończyło się wystosowaniem apelu do wszystkich pracujących chłopek o mobilizację w siewach wiosennych. *Narada radnych i przodujących kobiet ze spółdzielni produkcyjnych w Białymstoku*, „Nasza Praca” 1953, nr 4, s. 24-25.

⁸²⁸ *Listy z terenu. Uczymy się języka rosyjskiego, poznajemy piękno literatury radzieckiej*, „Nasza Praca” 1953, nr 12, s. 49; *Związek Radziecki wielką siłą obozu pokoju*, „Nasza Praca” 1954, nr 10, s. 3-4; *W 38 rocznicę wielkiej socjalistycznej rewolucji październikowej. Wielka droga kobiet radzieckich*, „Nasza Praca” 1955, nr 10, s. 3-7.

radzieckich były Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (dalej: TPPR). Jednym z wzorcowych oddziałów był ten działający w Białymstoku przy ul. 1-go Maja. Jego przewodnicząca – Zofia Trybulska, dostosowywała formy pracy TPPR do specyfiki terenu. Dzięki współpracy z Zarządem Wojewódzkim LK w Białymstoku idee współpracy i naśladowania Związku Radzieckiego, a zwłaszcza zaangażowania kobiet radzieckich w rozwój ojczyzny, docierały do szerokich mas kobiecych zorganizowanych w kołach blokowych i terenowych w całym województwie⁸²⁹. Pogłębianie przyjaźni polsko-radzieckiej w 1955 roku miało być tylko w części obchodzone wewnątrz kół blokowych. Terenowe aktywistki LK miały zadanie włączyć kobiety do obchodów organizowanych m.in. przez Zarząd Wojewódzki LK⁸³⁰.

Kobieta radziecka była nie tylko wzorem przodownicy pracy, idealnej robotnicy, ale także wzorem obywatelki kraju socjalistycznego. Jej postawa wobec państwa miała być naśladowana przez Polki, które zachęcano do tego propagandowym obrazem obchodów Dnia Kobiet w Związku Radzieckim. Tam kobiety dzięki swej postawie i zaangażowaniu w życie państwa, dzięki swym zasługom w jego rozwój gospodarczy, były doceniane we wszystkich zakładach pracy i instytucjach oraz w każdym domu. Jednak wszelkie osiągnięcia zawdzięczać miały socjalizmowi. To on bowiem miał być jedyną gwarancją ich równouprawnienia i pokoju na świecie. Dlatego Polki chcąc osiągnąć uznanie i szacunek oraz zapewnić pokój na świecie dla swych dzieci, powinny wspierać i umacniać socjalizm w swoim miejscu pracy i zamieszkania. Propagandowy obraz troski Związku Radzieckiego o kobiety wyrażał się w rozwijaniu placówek żłobków i przedszkoli oraz szpitali położniczych, na czym wzorowała się w Polsce LK oraz partia⁸³¹. Zachęcano Polki do naśladowania postawy kobiet radzieckich w każdym względzie życia społecznego⁸³². W tym celu prezentowano też sylwetki czołowych przedstawicielek Związku Radzieckiego, które były pionierkami w różnych dziedzinach rozwoju swego kraju⁸³³.

⁸²⁹ *Poznajmy ich pracę i osiągnięcia. W domu Przyjaźni*, „Nasza Praca” 1954, nr 10, s. 18-19.

⁸³⁰ *Dla kół Ligi Kobiet. Przed miesiącem pogłębienia przyjaźni polsko-radzieckiej*, „Nasza Praca” 1955, nr 9, s. 25.

⁸³¹ L. Lubowska, *8 marca – dzień podsumowania osiągnięć kobiet radzieckich*, „Nasza Praca” 1953, nr 3, s. 17-19.

⁸³² *Uczmy się od kobiet radzieckich*, „Nasza Praca” 1953, nr 10, s.17-19; *Kolchożnice radzieckie wzorem dla naszej pracy w rozwoju rolnictwa*, „Nasza Praca” 1953, nr 10, s. 19-22.

⁸³³ *Wybitne kobiety Związku Radzieckiego*, „Nasza Praca” 1954, nr 10, s. 16-17; *Drogą radzieckich pedagogów*, „Nasza Praca” 1955, nr 10, s. 9.

Podczas obchodów święta kobiet nawoływano, by wzorując się na kobietach radzieckich walczyć o pokój i dobrobyt, jakie miał gwarantować socjalizm⁸³⁴. W agitacji przeważał dyskurs ukazujący nowy ustrój i władze jako jedyne gwaranta równości kobiet w Polsce. Nowa władza miała w sposób szczególny troszczyć się o kobiety i ich rodziny, a te z kolei realizując plan gospodarczy miały wspomagać budowę nowego systemu gwarantującego trwałą pokój na świecie. Kobiety całego świata jednoczyć miała właśnie „walka o pokój”, która likwidowała podziały i tworzyła jedność wszystkich kobiet, w tym z kobietami radzieckimi⁸³⁵. Według szerzonej propagandy kobiety radzieckie były wzorem w „walce o pokój” na świecie⁸³⁶, dlatego Liga miała pogłębiać zaangażowanie Polek w międzynarodowy ruch na rzecz utrwalania pokoju na świecie⁸³⁷.

Święto 8 marca w latach 50. przebiegało pod hasłem współzawodnictwa pracy. W obchody święta kobiet włączyły się wydziały partyjne, który wspomogły prace propagandowe. Dzień kobiet obchodzony był bardzo uroczyście, zorganizowano pochody i akademie w zakładach pracy, robotnice otrzymały premie pieniężne i dyplomy uznania. Podczas akademii wojewódzkiej w sposób szczególny doceniano wyniki współzawodnictwa przodownic społecznych⁸³⁸. Ponadto w ramach obchodów 8 marca zakłady pracy ogłaszały zobowiązania pracy ponadprogramowej w celu uczczenia święta, a LK zakładała nowe koła organizacji⁸³⁹. Zobowiązania produkcyjne ogłaszane były również przy okazji obchodów rocznic i świąt państwowych, urodzin Stalina czy Bieruta⁸⁴⁰. W 1953 roku Dzień Kobiet

⁸³⁴ Marcowe wydanie biuletynu „Nasza Praca” poświęcano obchodom Dnia Kobiet, sytuacji kobiet w Polsce i w świecie. „Nasza Praca” 1955, nr 3.; *Jak zorganizujemy akademię 8-marcową w kole blokowym*, „Nasza Praca” 1953, nr 3, s. 23.

⁸³⁵ M. Mazur, *O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944-1956*, Lublin 2009, s. 489; M. Dajnowicz, „Walka o pokój”..., s. 414-416; D. Jarosz, *Idee, programy i realia...*, s. 316-317.

⁸³⁶ *Kobiety za granicą. Kobiety radzieckie w walce o pokój*, „Nasza Praca” 1953, nr 10, s. 14-16; *Kobiety radzieckie w pierwszych szeregach bojowniczek o pokój*, „Nasza Praca” 1955, nr 9, s. 3-4; *Kobiety radzieckie w pierwszych szeregach bojowniczek o pokój*, „Trybuna Ludu” 8.III.1951, nr 67, s. 3; *Miliony kobiet na całym świecie obchodzą Międzynarodowy Dzień Kobiet pod znakiem walki o pokój przeciw groźbie wojny*, „Trybuna Ludu” 9.III.1951, nr 68, s. 1;

⁸³⁷ M. Dajnowicz, „Walka o pokój”..., s. 419.

⁸³⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek [w związku z MDK – AZ]*, k. 180-186; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Rady Kobiecej przy KW PZPR za okres od 1-go lutego 1951 r. do 8-go marca 1952 r.*, k. 188-189; MHB, sygn. MBHD 2110, *Dyplom uznania wydany przez Zarząd Główny Ligi Kobiet z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet 8 marca 1950 r.*, (b.n.k.).

⁸³⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Zobowiązanie [Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Łapach – AZ]*, k. 187; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Rady Kobiecej przy KW PZPR za okres od 1-go lutego 1951 r. do 8-go marca 1952 r.*, k. 189; N. Jarska, *Obchody Dnia Kobiet w Polsce Ludowej 1945-1989*, „Dzieje Najnowsze” 2010, R. XLII, nr 4, s. 17-18.

⁸⁴⁰ Istotnym wydarzeniem w całym kraju były obchody 70. rocznicy urodzin Józefa Stalina, która przypadła w 1949 r. Z tej okazji na Białostocczyźnie organizowano różne występy artystyczne oraz prelekcje. W wymiarze praktycznym podjęto zobowiązania przekroczenia norm w produkcji przemysłowej oraz utworzenia 45 Kół Gospodyń ZSCh. Jako pierwszy zadanie wykonał Zarząd Powiatowy LK w Łomży, który powołał 6 takich kół,

obarczony był żałobą po śmierci Józefa Stalina. Opisywany w sprawozdaniach Zarządu Głównego LK smutek i żal wyrażany przez działaczki terenowe miał stanowić potwierdzenie społecznego poparcia dla władz komunistycznych oraz współpracy ze Związkiem Radzieckim⁸⁴¹. Śmierć Stalina stała się momentem przełomowym w polityce państw socjalistycznych. Przewodnicząca Zarządu Głównego LK – Alicja Musiałowa w imieniu wszystkich Polek w odezwie do Antyfaszystowskiego Komitetu Kobiet Radzieckich (dalej: AKKR) wyraziła współczucie i wsparcie z powodu śmierci Stalina⁸⁴². Jednocześnie zapewniła o dalszej współpracy w rozwoju idei socjalistycznej. Depesze i listy do AKKR wysyłały też zarządy wojewódzkie LK np. z województwa olsztyńskiego, kieleckiego, wrocławskiego, rzeszowskiego. Brak jednak informacji o odbiorze tego wydarzenia w Zarządzie Wojewódzkim LK w Białymstoku oraz na niższych szczeblach⁸⁴³. Według korespondencji nadsyłanej do redakcji „Naszej Pracy”, najbardziej aktywne w organizowaniu obchodów Dnia Kobiet w regionie białostockim miały być kobiety z miejscowości, w których przeważała ludność prawosławna np. Rajsk, Mieleszki czy Augustowo (powiat bielski)⁸⁴⁴.

Jedną z najbardziej powszechnych manifestacji poparcia dla PZPR były obchody święta pracy. W pochodach majowych uczestniczyły również przedstawicielki organizacji kobiecej. Ich udział miał być poprzedzony szeroką kampanią przygotowującą rzesze kobiet do świadomego uczestnictwa w marszu ludności pracującej. W biuletynie „Nasza Praca” wskazywano działaczkom elementy jakie należało spełnić w ramach przygotowania do święta pracy. Instrukcje zamieszczane na łamach biuletynu odnosiły się nie tylko do konieczności masowego uczestnictwa członkiń LK w pochodach, ale także upowszechniania wśród kobiet idei święta pracy, popularyzacji współzawodnictwa pracy oraz przeprowadzenie szerokiej agitacji wśród kobiet pracujących i gospodyń domowych miast i wsi. Kobiety wspólnie z mężczyznami miały manifestować poparcie dla: *utrwalenia pokoju, okiełznania zbrodniczych sił imperialistów przez obóz wolności, demokracji i socjalizmu ze Związkiem Radzieckim na czele [...] gotowość kobiety polskiej do ofiarnej pracy nad dalszym wzrostem produkcji, nad*

w tym 2 ponad zobowiązanie. Ogółem w województwie utworzono wówczas 60 kół z liczbą 820 członkiń. Z okazji urodzin Stalina aktywistki LK z Hajnówki pracujące w Tartaku i Fabryce Chemicznej wyjeżdżały do lokalnych Kół Gospodyń z występami artystycznymi. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z obchodu 70-cio lecia Tow. Stalina na terenie woj. białostockiego*, k. 62-63; ibidem, *Meldunek z dn. 9 kwietnia 1952 r.*, k. 191-193; ibidem, *Ocena udziału kobiet w podejmowanych zobowiązaniach w związku z 60-tą rocznicą urodzin tow. Bieruta i 1 Maja*, k. 196-198; APB KP PZPR w Bielsku Podlaskim, sygn. 94, *Pismo do Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku z dnia 30 grudnia 1949 r.*, k. 24.

⁸⁴¹ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz...*, s. 289.

⁸⁴² Na temat Antyfaszystowskiego Komitetu Kobiet Sowieckich zob. A. Miodowski, „*Robotnica*”, „*Włościanka*” i „*Kobieta Sowiecka*”..., s. 105-107.

⁸⁴³ *Do Antyfaszystowskiego Komitetu Kobiet Radzieckich*, „*Nasza Praca*” 1953, nr 4, s. 5, 8.

⁸⁴⁴ *Korespondentki prasowe piszą... Przebieg uroczystości – 8 Marca*, „*Nasza Praca*” 1950 r., nr 6, s. 38.

dalszym podniesieniem wydajności pracy w przemyśle, w instytucjach, w szkołach i na wsi, nad zwiększeniem dobrobytu państwa i społeczeństwa⁸⁴⁵. Jak wynika z powyższego cytatu pobudki uczestnictwa w pochodzie 1-majowym miały objąć jak największą liczbę społeczeństwa, które pamiętało dramat II wojny światowej i zmagало się z trudnościami gospodarczymi w kraju. Krąg uczestników pochodów miał objąć wszystkie grupy społeczne i zawodowe w kraju, a zwłaszcza kobiety, które zostały włączone w szeregi mas pracujących. Właśnie wśród nich działaczki Ligi miały rozpowszechniać również idee współzawodnictwa pracy w celu wzrostu produkcji⁸⁴⁶. W podsumowaniu obchodów święta pracy wskazywano na masowy udział kobiet zrzeszonych w LK (szacowano je na liczbę 2,3 mln), których niebieskie sztandary z białym gołębkiem pokoju były odzwierciedleniem nastrojów społeczeństwa polskiego, które walczyć miało o pokój i możliwość odbudowania ojczyzny, o dobrobyt i szczęśliwą przyszłość narodu⁸⁴⁷.

Podsumowanie

Analiza materiału źródłowego z działalności organizacji kobiecej w latach 1949 – 1956 wykazała, że dominująca liczebność aktywu LK w województwie białostockim koncentrowała się na terenie miasta Białystok oraz powiatu bielskiego, etckiego, białostockiego, łomżyńskiego i suwalskiego. Choć należy pamiętać, że liczebność członkiń organizacji nie oznaczała ich realnej aktywności w terenie. Działalność LK w pierwszej połowie realizacji planu 6-letniego koncentrowała się głównie na aktywizacji zawodowej kobiet. Był to cel odzwierciedlający potrzeby gospodarcze państwa polskiego. Liga nawoływała kobiety miejskie i wiejskie do zwiększonej produktywizacji i współpracy, które miały nie tylko wspomóc rozwój gospodarczy kraju, ale także zapewnić pokój i dobrobyt przyszłym pokoleniom. Zachęcano kobiety do udziału w kursach i szkoleniach oraz podnoszenia kwalifikacji zawodowych, co było istotne nie tylko w celu poprawy wydajności ich pracy. Uważano bowiem, że kobiety niewykwalifikowane i obciążone rodziną nie interesują się życiem społecznym i samorządowym.

Podjęcie zatrudnienia w czasie realizacji planu 6-letniego spowodowało, że kobiety stały się niewykwalifikowaną i tańszą od męskiej siłą roboczą. W latach 50. przemysł lekki i sektor usługowy zostały sfeminizowane. Jednak kobiety miały niewielkie możliwości awansu

⁸⁴⁵ *Instrukcja w sprawie obchodu 1-maja*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 11.

⁸⁴⁶ *Liga Kobiet przy pracy. Współzawodnictwo 1-majowe*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4, s. 35-37.

⁸⁴⁷ „Nasza Praca 1949” nr 5, s. 1.

i najczęściej pracowały na najniższych i najslabiej płatnych stanowiskach. Szansą na zmniejszenie bezrobocia wśród kobiet była też praca chałupnicza. Perspektywę awansu kobiet stanowiło współzawodnictwo pracy i przekraczanie norm produkcyjnych, które pozwalało uzyskać tytuł przodownicy pracy. Choć w propagandzie głoszone gwarancję równej płacy za równą pracę, prawo do 12 tygodniowego urlopu połogowego oraz możliwości udziału we wszystkich dziedzinach życia społecznego, gospodarczego i politycznego w kraju, to jednak często przepisy te były łamane przez pracodawców, a LK podejmowała nikłe działania by pomóc pracującym matkom.

Od przełomu lat 1952 i 1953 zauważalny był zwrot w działalności LK, która zgodnie z poleceniem partii miała zlikwidować swoje koła w zakładach pracy. Jej działalność skoncentrować się miała na miejscu zamieszkania gospodyń domowych miast i wsi. Mimo to nadal LK podejmowała działania zmierzające do aktywizacji zawodowej kobiet, choć na mniejszą skalę. W sposób szczególny uwidaczniała się współpraca z kobietami wiejskimi. Choć sceptyczne nastawienie kobiet wiejskich do działalności propagandowo-ideologicznej oraz nieprzychylność lokalnej społeczności i Kościoła katolickiego hamowały rozwój LK na terenie wiejskim.

Działalność wychowawcza i pomocowa dla kobiet i ich rodzin w okresie planu 6-letniego została przysłonięta przez konieczność aktywizacji zawodowej kobiet. Jednak według partii przez cały czas działalność propagandowo-ideologiczna LK była niewystarczająca. Liga za mało zaangażowała się w realizację planu gospodarczego, aktywizację zawodową kobiet oraz pomoc przy organizowaniu placówek opiekuńczych. Niezadowalająca działalność LK w terenie wynikała m.in. ze słabego zaangażowania kobiet w życie polityczne i społeczne. Również antykomunistyczne nastawienie księży katolickich utrudniało instruktorkom terenowym LK werbunek kobiet wiejskich w szeregi organizacji kobiecej.

Działalność wychowawcza LK odzwierciedlała się nie tylko w prowadzonych placówkach opiekuńczych dla dzieci, ale także poprzez udzielanie pomocy prawnej w poradniach LK. Działalność ta w czasie planu 6-letniego dopiero rozpoczynała się rozwijać. W kraju powstawały nieliczne placówki poradni prawno-społecznych i wzrastały również kompetencje LK w zakresie pomocy prawnej kobietom. Właściwy rozwój działalności poradniczej nastąpić miał jednak po zakończeniu planu 6-letniego.

Rozdział III. Kierunki rozwoju Ligi Kobiet w latach 1956–1982

Działalność LK w latach 1956-1981 wyznaczana była przez Zjazdy LK, które stanowiły odpowiedź na ówczesne potrzeby kobiet i kraju. Okres ten rozpoczął się od kryzysu zatrudnienia kobiet spowodowanego zakończeniem realizacji planu 6-letniego, masowymi zwolnieniami kobiet z pracy i wzrostem niezadowolenia społecznego, którego efektem był październik 1956 roku – kryzys społeczno-polityczny⁸⁴⁸. Organizacja kobieca potępiła strajki w Poznaniu w 1956 roku⁸⁴⁹, w wyniku których działalność LK miała w większym stopniu skoncentrować się na wychowaniu dzieci i młodzieży w duchu socjalizmu⁸⁵⁰. Liga podkreślając podwójne obciążenie kobiet pracą zawodową i pracą w domu, rozpoczęła propagowanie wzoru kobiety-matki, powrotu kobiet do zajmowania się gospodarstwem domowym⁸⁵¹. Jednak stopniowo, wraz z rozwojem gospodarczym kraju i poprawie warunków życia społeczeństwa, znaczenie LK wzrastało. Okres rozkwitu organizacji kobiecej w czasie rządów Edwarda Gierka zakończył się kolejnym kryzysem gospodarczym i społeczno-politycznym, w efekcie którego wprowadzono stan wojenny⁸⁵².

W dniach 12-14 lipca 1957 roku odbył się w Warszawie II Krajowy Zjazd LK, na który przybyło 700 delegatek. W Zjeździe uczestniczył również wicepremier Piotr Jaroszewicz. Podczas Zjazdu zatwierdzono nowy skład Zarządu Głównego LK oraz przyjęto nowy statut, który wyznaczył kierunki dalszej działalności LK. Alicja Musiałowa – przewodnicząca Zarządu Głównego LK wygłosiła sprawozdanie o dotychczasowej działalności LK, która nie do końca spełniała oczekiwania adresatek. Poddano krytyce dotychczasową aktywność organizacji, w której dominującym aspektem była produktywizacja kobiet jako szansa równouprawnienia z mężczyznami, nie uwzględniająca ich potrzeb i trudności w życiu codziennym. Priorytetowym zagadnieniem II Krajowego Zjazdu LK były sprawy bytowe kobiet pracujących, konieczność zacieśniania współpracy

⁸⁴⁸ Zob. W. Władyka, *Październik 56*, Warszawa 1994; Z. Rykowski, W. Władyka, *Polska próba. Październik '56*, Kraków 1989; D. Jarosz, *Robotnicy '56-'57: czy rozczarowanie komunizmem?*, [w:] *Komunizm...*, s. 325-337.

⁸⁴⁹ *Kobiety warszawskie potępiają sprawców prowokacji poznańskiej*, „Nasza Praca” 1956, nr 7-8, s. 6.

⁸⁵⁰ *Do Zarządów Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich, do Kół Ligi Kobiet, do Kół Gospodyń ZSCh, do wszystkich członkiń Ligi Kobiet w mieście i na wsi*, „Nasza Praca” 1956, nr 9, s. 4.

⁸⁵¹ M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 225-251; M. Dajnowicz, „Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet..., s. 77; P. Perkowski, K. Stańczak-Wiślicz, *Nowoczesna Gospodyni...*, s. 176-189; A. Szydłowska, *op. cit.*, s. 126-129.

⁸⁵² Zob. N. Jarska, J. Ołaszek, *Stan wojenny. Represje, opór, życie codzienne*, Kraków 2011; K. Trembicka, *Walczyć z wrogiem...*, s. 174.

kobiet miejskich z kobietami wiejskimi oraz m.in. walka z alkoholizmem⁸⁵³. Wskazywano, że odtąd LK *powinna nieustannie pracować nad podniesieniem kultury życia rodzinnego i społecznego, stawać w obronie trwałości rodziny, [...] wspierać zatrudnienie kobiet w sektorze spółdzielczym i chałupniczym oraz rozwój żłobków, przedszkoli, poradni świadomego macierzyństwa*⁸⁵⁴.

Walka o poprawę warunków życia kobiet pracujących obejmować miała *reaktywację pracowniczych reprezentacji kobiet w zakładach pracy*, bowiem według liderki organizacji kobiecej związku zawodowe niewystarczająco dbały o sprawy kobiet⁸⁵⁵. Liga zatrudnienie kobiet uważała za kluczowe zagadnienie podczas II Krajowego Zjazdu LK. Jednak w statucie organizacji zaznaczono, że pomoc w znalezieniu zatrudnienia miała być organizowana *zgodnie z potrzebami gospodarki narodowej*. Apelowano o zatrudnianie kobiet na pół etatu, przesuwanie mężczyzn na inne stanowiska i zastępowanie ich kobietami oraz tworzenie miejsc pracy chałupniczej i spółdzielczej⁸⁵⁶. Poprawę warunków życia kobiet upatrywano we współpracy na rzecz rozwoju gospodarczego Polski Ludowej. Mimo deklarowanej pomocy kobietom, to właśnie budowa i rozwój socjalistycznej ojczyzny stanowiły podstawowy cel działania LK⁸⁵⁷. Choć krytykowano dotychczasową masową mobilizację zawodową kobiet do pracy w zawodach męskich, uznając ją za „wynaturzenie” i spełnienie potrzeb planu gospodarczego. Liderki terenowe obecne na II Krajowym Zjeździe LK apelowały by organizacja kobieca przestała być pasem transmisyjnym „z góry na dół”, lecz by przedstawiała władzom partii potrzeby kobiet oraz uzyskała większą samodzielność działania w terenie. Uznano dotychczasową działalność na rzecz równouprawnienia za zbyt jednostronną, rozumianą jako praca zawodowa, zaś sama Liga była zbyt nieśmiała i konsekwentna w dążeniu do realizacji postulatów kobiet⁸⁵⁸. Mimo tego, LK nadal szansę na poprawę sytuacji kobiet i rozwoju organizacji upatrywała w poparciu planów PZPR⁸⁵⁹.

⁸⁵³ BUW, sygn. 214650, *Statut Ligi Kobiet wraz z Uchwałą; Dziś Krajowy Zjazd Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 12.VII.1957, nr 164, s. 1; *Krajowy Zjazd Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 13-14.VII.1957, nr 165, s. 1; M. Dajnowicz, *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet...*, s. 265; N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 150; J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 54, s. 277; M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 262-263.

⁸⁵⁴ M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności...*, s. 590-591.

⁸⁵⁵ *Sprawy bytowe kobiet pracujących i walka z alkoholizmem – głównymi problemami trzeciego dnia obrad Zjazdu LK*, „Gazeta Białostocka” 15.VII.1957, nr 166, s. 1.

⁸⁵⁶ BUW, sygn. 214650, *Statut Ligi Kobiet wraz z Uchwałą*, s. 3-5; M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 251-255.

⁸⁵⁷ *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12, s. 1; N. Lubik-Reczek, R. Reczek, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet w Polsce Ludowej...*, s. 108-109.

⁸⁵⁸ I.E. Naguszewska, *op. cit.*, s. 167; A. Chłosta-Sikorska, *Między propagandą a rzeczywistością...*, s. 270-275; I. Ratman-Liwierska, *Edukacja poza konwencją...*, s. 112-113.

⁸⁵⁹ *Dyskusja*, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12, s. 7-18.

III Krajowy Zjazd LK odbył się w Warszawie w dniach 17-19 lutego 1962 roku⁸⁶⁰. Podczas Zjazdu obecni byli przedstawiciele państwowi i partyjni, m.in. Edward Ochab – I sekretarz KC PZPR i Aleksander Zawadzki – przewodniczący Rady Państwa. W obradach udział brało około 600 kobiet z całego kraju, a województwo białostockie reprezentowało 16 delegatek. Jak informowano na łamach lokalnej gazety: *Delegacja nasza wystąpi na Zjeździe ze sprawami współpracy kobiet z zakładów produkcyjnych i instytucji z kobietami ze wsi, pomocy kobietom wiejskim w różnych dziedzinach życia*⁸⁶¹. Obrady koncentrowały się wokół tematyki sytuacji kobiet na rynku pracy, ich potrzebach socjalno-bytowych, opiece zdrowotnej oraz wychowaniu dzieci⁸⁶². W sprawozdaniu pozytywnie oceniono działalność organizacji w zakresie przekształcania priorytetów życiowych kobiet i pomocy w łączeniu obowiązków domowych z pracą zawodową, pomocy kobietom w znalezieniu zatrudnienia, w rozwiązywaniu ich codziennych bolączek oraz uaktywnieniu społecznym kobiet. Dowodem tego miał być wzrost liczby kobiet wykształconych i liczby członkiń w szeregach organizacji oraz rozwój działalności poradni prawno-społecznych LK i Komitetów Gospodarstwa Domowego⁸⁶³. Przewodnicząca Zarządu Głównego LK – Alicja Musiałowa w swoim wystąpieniu zwróciła jednak uwagę na bardzo niewielką liczbę kobiet zajmujących kierownicze stanowiska. Zwiększenie liczebności kobiet – dyrektorów i kierowniczek miało być celem LK w kolejnych latach rozwoju⁸⁶⁴. Podczas Zjazdu wskazywano, że obrane w 1957 roku kierunki aktywności LK oraz jej współpraca z innymi organizacjami były słuszne i należało je kontynuować. Potwierdzał to również nowy statut LK z 1963 roku, zgodnie z którym celem działalności organizacji kobiecej było *podnoszenie poziomu świadomości, wiedzy, kwalifikacji zawodowych, kultury i umiejętności potrzebnych w życiu codziennym kobiet; zwiększanie udziału kobiet w socjalistycznym rozwoju kraju; umacnianie pozycji*

⁸⁶⁰ Przed Zjazdem (dnia 7 lutego 1962 r.) Plenum Zarządu Głównego zatwierdziło sprawozdanie z działalności organizacji kobiecej oraz zmiany w jej statucie, który zaczął obowiązywać od 10 kwietnia 1963 r. *Statut Ligi Kobiet*, M.P. 1963, nr 30, poz. 152; *17-19 bm. III Zjazd LK*, „Gazeta Białostocka” 8.II.1962, nr 33, s. 1; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet...*, s. 186; M. Dajnowicz, *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet ...*, s. 265-266.

⁸⁶¹ *16 delegatek Białostoczczyzny na III Krajowy Zjazd LK*, „Gazeta Białostocka” 16.II.1962, nr 40, s. 1.

⁸⁶² *Z udziałem 600 delegatek Kobiety sejm obraduje w Warszawie*, „Gazeta Białostocka” 19.II.1962, nr 42, s. 1-2; *Niech w walce o pełny triumf socjalizmu kobiety polskie odgrywają coraz czynniejszą i twórczą rolę. Przemówienie A. Zawadzkiego wygłoszone na III Zjeździe Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 19.II.1962, nr 42, s. 2; *III Zjazd Ligi Kobiet zakończył obrady*, „Gazeta Białostocka” 20.II.1962, nr 43, s. 1.

⁸⁶³ *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet w latach 1957-1961*, Warszawa luty 1962 r., s. 15-43; M. Dajnowicz, *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet...*, s. 266; I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet...*, s. 83-85; eadem, *Edukacja poza konwencją...*, s. 114-115.

⁸⁶⁴ Alicja Musiałowa funkcję przewodniczącej Zarządu Głównego LK pełniła do czerwca 1965 r. Jej następczynią została dotychczasowa sekretarz Zarządu Głównego LK – Stanisława Zawadecka. M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 264-265.

kobiety w gospodarce narodowej, w społeczeństwie i rodzinie⁸⁶⁵. Cele te miały być realizowane poprzez pomoc kobietom w znalezieniu zatrudnienia i prowadzeniu gospodarstwa domowego, pomoc w wychowaniu młodzieży i dzieci oraz edukację kulturalno-oświatową i zdrowotną kobiet⁸⁶⁶, w tym kobiet wiejskich⁸⁶⁷. Jednak jak słusznie zauważyła Agnieszka Chłosta-Sikorska, brakowało w nim *odniesienia do kwestii związanych z równouprawnieniem*, które ponownie zauważalne były na początku lat 80.⁸⁶⁸.

Zgodnie ze statutem członkostwo w LK nadal dzieliło się na indywidualne (przynależność do kół zakładowych, blokowych, osiedlowych, terenowych i w PGR) oraz zbiorowe (przynależność do KGW, koła i sekcje spółdzielcze, koła środowiskowe – ORW i KRM). *Zbiorowa przynależność do Ligi Kobiet całego środowiska oparta jest na zasadzie indywidualnego członkostwa do poszczególnych grup w tym środowisku, jak KGW i spółdzielczynie*⁸⁶⁹. KGW i koła spółdzielcze nie były organizacjami samodzielnymi, lecz podlegały organizacjom zawodowym i LK⁸⁷⁰.

IV Krajowy Zjazd LK, który odbył się w dniach 22-26 czerwca 1966 roku, był jednym z najważniejszych Zjazdów LK, w którym udział wzięło około 800 delegatek z kraju, wśród których województwo białostockie reprezentowało 21 delegatek⁸⁷¹. W czasie Zjazdu zatwierdzono nowy statut organizacji, który odzwierciedlał decyzje polityczne w zakresie obszaru działalności LK i aktywności politycznej i gospodarczej kobiet⁸⁷². Główną rolę w zakładach pracy odgrywać miały związki zawodowe, a na wsiach KGW. Liderki LK poparły zawężenie działalności organizacji jedynie do miejsc zamieszkania kobiet w mieście. Natomiast nadzór nad ruchem kobiecym w Polsce powierzono nowo utworzonej Krajowej Radzie Kobiet z jej regionalnymi oddziałami. Opuszczenie przez organizację kobiecą

⁸⁶⁵ Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 marca 1963 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet", M.P. 1963 nr 30 poz. 152.

⁸⁶⁶ Ibidem.

⁸⁶⁷ I.E. Naguszevska, *op. cit.*, s. 175.

⁸⁶⁸ A. Chłosta-Sikorska, *Między propagandą a rzeczywistością...*, s. 276-276.

⁸⁶⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego za rok 1963*, k. 143; *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet w latach 1957-1961*, Warszawa luty 1962 r., s. 7.

⁸⁷⁰ Przedstawicielem KGW były Rady KGW a spółdzielni – wydziały spółdzielczyń. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego za rok 1963*, k. 143-144.

⁸⁷¹ Wśród 21 delegatek z Białostoczczyzny było 10 członkiń LK, 5 członkiń KGW, 5 członkiń Spółdzielczyń i 1 członkini ORW. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Proponowany skład delegatek na IV Krajowy Zjazd Delegatek Ligi Kobiet*, k. 51-52.

⁸⁷² Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 kwietnia 1967 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet", M.P. 1967, nr 26, poz. 121; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet...*, s. 187; eadem, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 266-267; M. Dajnowicz, *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet...*, s. 266-268.

zakładów pracy i terenów wiejskich zdecydowanie zmniejszyło liczbę członkiń LK⁸⁷³. Zgodnie z nowym statutem obowiązującym od 9 maja 1967 roku do 30 grudnia 1980 roku zmianie uległ nie tylko obszar działalności LK, ale także jej cele i metody działania. Choć wśród dotychczasowych celów dodano tylko zapis o *podnoszeniu poziomu ideowo-politycznego* kobiet oraz zwiększaniu ich udziału nie tylko w rozwoju, ale także „we współrzędzeniu krajem” socjalistycznym, to wśród metod działania nastąpiło znaczne rozszerzenie. Pojawił się zapis nie tylko o poradnictwie zawodowym dla kobiet i pomocy w znalezieniu zatrudnienia, wychowaniu młodego pokolenia czy podnoszeniu poziomu wiedzy z zakresu zdrowia i higieny oraz prowadzenia gospodarstwa domowego, ale także prowadzeniu szczególnej opieki nad kobietami samotnymi, jedynymi żywicielkami rodzin oraz kobietami starszymi i niepracującymi⁸⁷⁴. Propaganda ideowo-polityczna, wychowawcza i popularyzująca politykę PZPR była wówczas jednym z głównych celów LK⁸⁷⁵. Decyzję o zmianie obszaru aktywności LK uzasadniano dublowaniem się działań podejmowanych na rzecz poprawy sytuacji kobiet w zakładach pracy i terenach wiejskich⁸⁷⁶. Podczas Zjazdu funkcję przewodniczącej Zarządu Głównego powierzono Stanisławie Zawadeckiej⁸⁷⁷.

Kolejny, V Krajowy Zjazd LK odbył się w dniach 17-18 listopada 1970 roku. Przed tym wydarzeniem delegacja Zarządu Głównego LK w składzie: przewodnicząca – Maria Milczarek⁸⁷⁸ i sekretarze – Weronika Jackowska i Melania Mroczek-Szymańska, spotkała się z sekretarzem KC PZPR – Ryszardem Strzeleckim. Podczas spotkania delegatki organizacji przedstawiły dotychczasowy dorobek organizacji w zakresie pracy w miejscu zamieszkania kobiet, a sekretarz KC PZPR wskazał im dalsze kierunki rozwoju działalności LK. Według partii LK nadal miała aktywizować kobiety w życiu gospodarczym i społeczno-politycznym kraju oraz z większym zaangażowaniem wpływać na kształcenie młodzieży⁸⁷⁹. Informowano,

⁸⁷³ W 1966 r. LK na terenie całego kraju skupiała zaledwie 170 tys. członkiń, zaś przed IV Krajowym Zjazdem LK liczyła ponad 5 mln kobiet. N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 150; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności...*, s. 592-593; J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u...*, s. 277; M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 266, 268; A. Chłosta-Sikorska, *Między propagandą a rzeczywistością...*, s. 276-280.

⁸⁷⁴ *Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 kwietnia 1967 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet"*, M.P. 1967, nr 26, poz. 121.

⁸⁷⁵ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet...*, s. 295.

⁸⁷⁶ Więcej na ten temat w podrozdziale III.6. Kryzys organizacji w 1966 r. I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet...*, s. 89-95; I.E. Naguszewska, *op. cit.*, s. 186-187.

⁸⁷⁷ Stanisława Zawadecka była przewodniczącą Zarządu Głównego LK w latach 1965-1968, choć jej kadencja miała zakończyć się dopiero w listopadzie 1970 r. M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 265, 268.

⁸⁷⁸ Maria Milczarek – objęła funkcję przewodniczącej Zarządu Głównego w 1968 r. po rezygnacji Stanisławy Zawadeckiej. M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 265.

⁸⁷⁹ Przedstawiciele PZPR uczestniczyli w Plenum ZG LK również w maju 1970 r. Głównym zagadnieniem była współpraca LK ze związkami zawodowymi „w rozwiązywaniu aktualnych potrzeb i wymogów ruchu kobiecego w środowiskach miejskich”. *Plenum ZG Ligi Kobiet z udziałem Ignacego Logi-Sowińskiego*, „Gazeta

że przedzjazdowy okres był czasem wzmożonej aktywności i rozwoju organizacji, zwłaszcza w zakresie współzawodnictwa kół oraz działalności kulturalno-oświatowej i pomocy prawnej⁸⁸⁰. Wzmoczona aktywność członkiń organizacji w okresie przedzjazdowym poddaje w wątpliwość ewolucyjny rozwój organizacji i sugerować może akcyjność działalności LK w terenie. To właśnie wiadomość o zjeździe oraz konkurs o tytuł najlepszego koła motywować mogły aktywność terenowych oddziałów, która zakrzywiała realną skalę działania LK. Jednak lata 60. i początek lat 70. według ustaleń Małgorzaty Dajnowicz stanowiły *najbardziej owocny okres w rozwoju LK*⁸⁸¹.

Podczas V Krajowego Zjazdu LK obecnych było około 400 członkiń z całego kraju, a województwo białostockie reprezentowało 10 delegatek. W zjeździe udział brali również przedstawiciele władz państwowych, w tym. m.in. Marian Spychalski i wicepremier Józef Kulesza. Jak zwykle przedstawiciel PZPR podkreślił w swym wystąpieniu rolę kobiet i LK w rozwoju Polski Ludowej, wskazując jednocześnie oczekiwane dalsze aktywności w tym zakresie. Maria Milczarek – przewodnicząca Zarządu Głównego LK oficjalnie przyznała, że *skoncentrowanie działalności Ligi w miejscu zamieszkania pozwoliło jej lepiej dostrzec sprawy i potrzeby kobiet*⁸⁸². Zdecydowanie odmienne podejście w tym temacie prezentowano w latach 80. Zwracano wówczas uwagę, że zawężenie obszaru działalności LK było karą za zbyt odważne głoszenie problemów kobiet pracujących zawodowo⁸⁸³.

Głównym celem działalności LK w latach 70. było rozbudzanie ambicji i współzawodnictwa kobiet pracujących zawodowo, praca ideowo-wychowawcza, pogłębianie wiedzy społeczno-politycznej i ekonomicznej z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego, *oddziaływanie na kształtowanie struktury wydatków rodzin*, rozwijanie poradnictwa LK oraz umacnianie i rozwój Polski Ludowej⁸⁸⁴. Podczas Zjazdu dokonano wyboru nowych członków Zarządu Głównego LK, którego przewodniczącą ponownie

Białostocka” 19.V.1970, nr 136, s. 1; *Przedstawicielki ZG LK u R. Strzeleckiego*, „Gazeta Białostocka” 21.X.1970, nr 291, s. 1.

⁸⁸⁰ *Delegatki Białostoczczyzny na V Krajowym Zjeździe LK*, „Gazeta Białostocka” 17.XI.1970, nr 318, s. 1-2; M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 268-269.

⁸⁸¹ M. Dajnowicz, *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet...*, s. 267.

⁸⁸² *Krajowy Zjazd Ligi Kobiet rozpoczął obrady*, „Gazeta Białostocka” 18.XI.1970, nr 319, s. 2.

⁸⁸³ *Referat programowy Prezydium ustępującego Zarządu Głównego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 8-10.

⁸⁸⁴ *Krajowy Zjazd Ligi Kobiet rozpoczął obrady*, „Gazeta Białostocka” 18.XI.1970, nr 319, s. 1-2; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet w północno-wschodniej części Polski Ludowej ...*, s. 188-190.

wybrano Marię Milczarek, wiceprzewodniczącą Eugenię Krasowską, Zofię Szydłowską i Stanisławę Zawadzką, sekretarzem Weronikę Jackowską i Melanię Mroczek⁸⁸⁵.

Następny, VI Krajowy Zjazd LK odbył się w dnia 7-8 marca 1975 roku i zainaugurował obchody Międzynarodowego Roku Kobiet. Podczas Zjazdu na wniosek Biura Politycznego KC PZPR sztandar LK udekorowano Orderem Sztandaru Pracy I Klasy *za wybitne zasługi w działalności ideowo-wychowawczej wśród kobiet polskich, za wielki wkład w ich społeczną i zawodową aktywizację oraz za rozwijanie pokojowej współpracy międzynarodowej*⁸⁸⁶. Zjazd ten wyznaczył kierunki aktywności członkiń LK w Międzynarodowym Roku Kobiet oraz 30-leciu LK i PRL. Obchody tych świąt miały zostać dopełnione przez konkurs „Milion róż na XXX-lecie LK”, którego celem było podniesienie estetyki osiedli miast⁸⁸⁷. Wśród kierunków wyznaczonych do realizacji w terenie było kontynuowanie pracy wśród kobiet niepracujących zawodowo, organizowanie im pomocy wychowawczej, rozwój poradni prawno-społecznych i unowocześnianie gospodarstw domowych oraz kształcenie ideologiczne kobiet. Zwracano również uwagę na nieliczne przypadki awansów zawodowych kobiet. Podczas Zjazdu uchwalono również „Apel do kobiet polskich”, w którym podkreślono zasługi PRL dla równouprawnienia kobiet w Polsce, dalsze poparcie LK dla partii rządzącej oraz złożono obietnicę dalszej „walki o pokój” i rozwój ojczyzny⁸⁸⁸. Podczas obrad na przewodniczącą Zarządu Głównego LK ponownie wybrano Marię Milczarek⁸⁸⁹, zaś funkcję wiceprzewodniczącej objęła Eugenia Kempara, Barbara Koziej-Żukowa i Zofia Szydłowska-Grabczyńska, sekretarzem została wybrana Teresa Elmerych i Weronika Jackowska oraz członek sekretariatu – Anna Kędzierska⁸⁹⁰.

Kolejny, VII Krajowy Zjazd LK odbył się w dniach 18-19 marca 1979 roku, ogłoszonym przez ONZ Międzynarodowym Rokiem Dziecka. W Zjeździe udział wzięło 500

⁸⁸⁵ *Drugi dzień Krajowego Zjazdu LK*, „Gazeta Białostocka” 19.XI.1970, nr 320, s. 1; *V Zjazd Ligi Kobiet zakończył obrady*, „Gazeta Białostocka” 20.XI.1970, nr 321, s. 1; *Zarząd Główny Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1971, nr 10-11, s. 117.

⁸⁸⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Organizacja i działalność kół Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego w okresie 35-lecia*, k. 153; *Order Sztandaru Pracy dla Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1975, nr 56, s. 2.

⁸⁸⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Główne kierunki działania Ligi Kobiet w województwie białostockim w 1976 roku*, k. 76.

⁸⁸⁸ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 01728/63, *Uchwała VI Krajowego Zjazdu Ligi Kobiet. Główne kierunki działalności społeczno-wychowawczej Ligi Kobiet na lata 1975-1978. Projekt*, k. 1-12; *Apel do kobiet polskich*, „Zwierciadło” 1975, nr 12, s. 3; M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 270-271.

⁸⁸⁹ Maria Milczarek – (ur. 18 listopada 1929 r. w Poznaniu, zm. 23 stycznia 2011 r. w Warszawie), przewodnicząca Zarządu Głównego LK w okresie od czerwca 1968 r. do lipca 1975 r. Była posłanką Sejmu PRL V, VI i VII kadencji. bs.sejm.gov.pl [dostęp: 26.07.2021]; *Order Sztandaru Pracy dla Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1975, nr 56, s. 2.

⁸⁹⁰ K.W., *VI Zjazd LK. Dorobek linii nowego startu*, „Zwierciadło” 1975, nr 12, s. 10.

delegatów LK z całego kraju⁸⁹¹. Wybrano wówczas Zarząd Główny LK w składzie: przewodnicząca – Eugenia Kempara⁸⁹², wiceprzewodniczące – Irena Ciećkowska, Barbara Koziej-Żukowa i Zofia Szydłowska-Grabczyńska, sekretarze – Teresa Elmerych i Weronika Jackowska⁸⁹³. Zgodnie z poprzednim Zjazdem działanie LK miało obejmować: *dalsze kształtowanie obywatelskiej świadomości kobiet i socjalistycznego modelu rodziny; dalsza aktywizacja kobiet do pracy w różnych ogniwach samorządności obywatelskiej; rozwijanie sieci poradnictwa LK: prawno-społecznego, rodzinno-wychowawczego i z zakresu ekonomiki gospodarstwa domowego; rozwijanie bazy działania LK i dalsze umacnianie pracy ogniw*⁸⁹⁴. To właśnie kwestia wychowania kobiet na rzetelne i odpowiedzialne obywatelki socjalistycznej Polski, ich aktywizacja polityczna oraz porady stanowiły trzon działalności LK w dobie narastającego niezadowolenia społecznego. Podczas obrad przyjęto kierunki jakie organizacja miała realizować w latach 1979-1982. Najważniejszym z nich było kształtowanie świadomości obywatelskiej kobiet i promowanie socjalistycznego modelu rodziny⁸⁹⁵.

Istotną zmianę w rozwoju organizacji kobiecej przyniósł VIII Nadzwyczajny Zjazd LK, który zorganizowano w czasie kryzysu społeczno-politycznego i gospodarczego, dwa tygodnie przed wprowadzeniem stanu wojennego w Polsce, tj. w dniach 28-29 listopada 1981 roku. Uchwałę w tej sprawie podpisano 3 września 1981 roku⁸⁹⁶. Na obrady zjazdowe wydelegowanych zostało 406 kobiet reprezentujących wojewódzkie oddziały LK oraz KRM i ORW, wśród których 331 przynależało do PZPR, 5 do ZSL, 8 do SD, a 62 delegatki były

⁸⁹¹ *Międzynarodowy Rok Dziecka. Wszystkie dzieci nasze są*, „Nasza Praca” 1979, nr 1-2, s. 7-8; *Program działania Ligi Kobiet w Międzynarodowym Roku Dziecka*, „Nasza Praca” 1979, nr 1-2, s. 9-11.

⁸⁹² Eugenia Kempara – (ur. 1929 r. w Księżynie k. Białegostoku), przewodnicząca Zarządu Głównego LK w latach 1975-1981. „członek Rady Państwa, poseł na Sejm PRL [VII i VIII kadencji – A.Z.], [...] przewodnicząca Krajowej Rady Kobiet Polskich, z-ca członka KC PZPR”. *Skład nowych władz Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1979, nr 3-4, s. 124; bs.sejm.gov.pl [dostęp 26.07.2021].

⁸⁹³ *Skład nowych władz Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1979, nr 3-4, s. 124.

⁸⁹⁴ *Główne kierunki działania LK na VIII kadencję*, „Nasza Praca” 1979, nr 3-4, s. 118; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet w północno-wschodniej części Polski Ludowej ...*, s. 188-190.

⁸⁹⁵ W protokole z 1979 r. wskazywano, że podczas Krajowego Zjazdu LK przyjęto również poprawkę w statucie, która przedłużyła okres kadencji do 4 lat. Nie wskazano jednak o jaką kadencję chodzi, tj. którego zarządu LK miała ona dotyczyć. Zgodnie z obowiązującym od 1967 r. statutem LK kadencja Zarządu Głównego LK miała trwać 4 lata, zaś zarządów wojewódzkich i miejskich 3 lata, a zarządów kół 2 lata. Statut LK z 1981 r. (paragraf 19) wprowadził zasadę, że kadencja Zarządu Głównego LK i zarządów wojewódzkich oraz miejskich powinna trwać 4 lata, zaś zarządów kół LK – 2 lata. Natomiast statut opublikowany w 1983 r. (po VIII Nadzwyczajnym Krajowym Zjeździe LK) czteroletnia kadencja obejmowała wszystkie zarządy LKP. APŁ, KW PZPR sygn. 384, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 28 marca 1979 r.*, k. 8; *Statut z 1967 r.; Statut z 1981 r.; Statut z 1983 r.*; M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 271-273.

⁸⁹⁶ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/62, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie zwołania VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet i rozpoczęcia kampanii sprawozdawczo-wyborczej LK*, k. 25-27; *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet o zwołaniu VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet i rozpoczęciu kampanii sprawozdawczo-wyborczej*, „Nasza Praca” 1981, nr 10, s. 10-11; *VIII Nadzwyczajny Zjazd Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 2.

bezpartyjne⁸⁹⁷. Podczas Zjazdu uchwalono nowy statut i program działania organizacji oraz zmianę nazwy organizacji na Ligę Kobiet Polskich (dalej: LKP), która zaczęła obowiązywać od 2 grudnia 1982 roku⁸⁹⁸. Wybrano również nowy skład Zarządu Głównego LK. Funkcję przewodniczącej pełniła Jadwiga Biedrzycka⁸⁹⁹, wiceprzewodniczącej – Maria Grabska, Jadwiga Pilarczyk i Maria Regent-Lechowicz⁹⁰⁰, a sekretarza – Teresa Maziarz i Anna Warmuzińska⁹⁰¹. Wśród założeń programowych LK przed Zjazdem, wskazywano przede wszystkim: *umacnianie pozycji kobiety w życiu społeczno-politycznym, w gospodarce narodowej [...], udział organizacji w kształtowaniu polityki społecznej państwa na rzecz rodziny [...], upowszechnianie w społeczeństwie modelu rodziny partnerskiej [...], działania służące kształtowaniu osobowości postaw kobiet [...], pomoc społeczno-prawna i działalność opiekuńcza [...], rozwijanie działań w zakładach pracy [...], doskonalenie pracy organizacji w miejscu zamieszkania [...], popularyzowanie organizacji i jej programu [...], rozwijanie współpracy i wymiany doświadczeń z organizacjami kobiecymi innych krajów*⁹⁰².

Podczas Nadzwyczajnego Zjazdu LK przeważało rozgoryczenie liderek terenowych dotychczasową działalnością LK i zaniepokojenie o dalsze jej kierunki i losy kobiet. W referacie ustępującego Zarządu Głównego LK przypomniano zebranych o historii i zasługach organizacji na rzecz praw kobiet i poprawy ich sytuacji życiowej. Zaznaczono również wady

⁸⁹⁷ VIII Nadzwyczajny Zjazd Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 3.

⁸⁹⁸ Wśród propozycji nowej nazwy organizacji pojawiły się nazwy: „Liga Kobiet”, „Liga Kobiet Polskich”, „Organizacja Kobiet Polskich”, „Stowarzyszenie Kobiet Polskich” oraz „Związek Kobiet Polskich”. Tą ostatnią nazwę promować miały delegatki z Gdańska. *Rozporządzenie Rady ministrów z dnia 2 grudnia 1982 r. w sprawie zmiany nazwy stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet” na „Liga Kobiet Polskich” oraz nadania statutu temu stowarzyszeniu*, Dz.U. 1982, nr 38, poz. 254; AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/62, *Uchwała programowa VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet*, k. 74-79; ibidem, *Nazwa organizacji*, k. 68; ibidem, *Składka członkowska*, k. 91; *Chcemy reprezentować interesy kobiet polskich*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 28-31; *Nazwa*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 31-32; *Uchwała programowa VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet, Warszawa 28 listopada 1981 r.*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 45-51; *Co nowego w statucie*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 53-54; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet...*, s. 188-189; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w latach 1945-1981...*, s. 72.

⁸⁹⁹ Jadwiga Biedrzycka – (ur. 17 listopada 1945 r. we Włocławku), w latach 1975-1978 wiceprezydent Włocławka, a w latach 1978-1981 prezydent Włocławka; wiceprzewodnicząca Sejmu IX kadencji (w latach 1985-1988). w 1975 r. pełniła funkcję wiceprezydenta, a w latach 1978-1981 prezydenta Włocławka. Do Ligi wstąpiła w 1974 r. W następnym roku została wybrana na przewodniczącą Zarządu Miejskiego we Włocławku, a w kolejnej kadencji pełniła funkcję wiceprzewodniczącej Zarządu Wojewódzkiego i członka Zarządu Głównego. Była członkiem PZPR, miała wykształcenie wyższe prawnicze. W latach 1981-1989 pełniła funkcję przewodniczącej Zarządu Głównego LKP, posłanka IX kadencji Sejmu PRL. *Skład nowych władz Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 55, 62-63; bs.sejm.gov.pl [dostęp: 26.07.2021]; katalog.bip.ipn.gov.pl [dostęp: 26.07.2021]; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet...*, s. 188-189. M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 147, przyp. 19.

⁹⁰⁰ Maria Regent-Lechowicz – „ur. w 1923 r., dotychczasowy członek Prezydium Zarządu Głównego, członek SD, wykształcenie wyższe prawnicze, wiceminister sprawiedliwości”. W 1983 r. wybrana pierwszą ambasadorką Polski w Szwecji. *Skład nowych władz Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 55; *Pani Ambasador*, „Zwierciadło” 1983, nr 16, s. 3.

⁹⁰¹ *Skład nowych władz Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 55.

⁹⁰² *Założenia programowe Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1981, nr 10, s. 16-19.

w dorobku organizacji wynikające ze zbyt słabego zaangażowania w pomoc kobietom⁹⁰³. Za niewłaściwe uznano nieobecność LK podczas strajków sierpniowych na Wybrzeżu czy strajku łódzkich włókniarek⁹⁰⁴. Choć, jak słusznie zauważyła Emilia Świętochowska, nie oznaczało to jednak poparcia dla opozycji⁹⁰⁵. Samokrytyka miała na celu odbudowanie zaufania i autorytetu wśród kobiet⁹⁰⁶. Zgodnie z przyjętą na Zjeździe „Uchwałą programową” organizacja kobieca nadal miała pozostać wierna zasadom komunistycznym i wspierać działalność PZPR oraz umacniać pozycję kobiet w kraju. Domagano się również udostępnienia LKP środków masowego przekazu za pośrednictwem których upowszechniano by trudności i problemy z jakimi zmagają się ówczesne kobiety. Podjęto również decyzję o ponownym powrocie organizacji kobiecej do środowiska kobiet pracujących zawodowo i możliwości zakładania kół LKP w zakładach pracy⁹⁰⁷. Reprezentując interesy władz komunistycznych organizacja kobieca miała wspomagać przeciwdziałanie szeroko rozumianemu kryzysowi lat 80., przeciągnąć na swoją stronę rzesze kobiet pracujących zawodowo⁹⁰⁸. Liga uaktywniła się ponownie we wzmożonej propagandzie ideologicznej wspierającej obóz rządzący⁹⁰⁹.

III.1. Zarząd/y Wojewódzki/e Ligi Kobiet

Adekwatne zjazdy LK odbywały się również na niższym szczeblu struktury organizacji kobiecej. Zjazdy wojewódzkie najczęściej poprzedzały zjazdy krajowe LK, podczas których terenowe liderki wybierały delegatki na ogólnokrajowy zjazd LK oraz reasumowały dotychczasowe lokalne aktywności. W okresie przedzjazdowym przeprowadzano kampanie sprawozdawcze z działalności LK. Organizowano wówczas spotkania delegatek terenowych oddziałów organizacji, które dokonywały podsumowania dotychczasowej aktywności i wskazywały potrzeby dalszej pracy w terenie. Szczegóły

⁹⁰³ J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u...*, s. 278; M. Dajnowicz, *Liga kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 146.

⁹⁰⁴ Zob. P. Kenney, *Pojęcie „Matki-Polki”...*, s. 345-350.

⁹⁰⁵ E. Świętochowska, *Sytuacja społeczno-zawodowa kobiet...*, s. 302.

⁹⁰⁶ *Referat programowy Prezydium ustępującego Zarządu Głównego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 6-21; M. Dajnowicz, *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet...*, s. 268-270; eadem, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 145-147; I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet...*, s. 96-98.

⁹⁰⁷ M. Mroczek-Szymańska, *Kalendarium Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 1, s. 33; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet...*, s. 188-189; eadem, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 273-274; I.E. Naguszewska, *op. cit.*, s. 206-208.

⁹⁰⁸ P. Kenney, *Pojęcie „Matki-Polki”...*, s. 344-351; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 146.

⁹⁰⁹ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet...*, s. 297-299.

dotyczące poruszanej tematyki oraz warunki i elementy prowadzenia kampanii sprawozdawczej (ilość delegatek kół LK, zaproszenie reprezentantów władz samorządowych i partyjnych) określał Zarząd Główny LK⁹¹⁰.

Wśród planów działalności Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku na rok 1960 była: *rozbudowa organizacji w mieście i na wsi [...]. Sprawa pracy kobiet w komitetach rodzicielskich, powoływanie komitetów opiekuńczych w Państwowych Domach Dziecka, organizowanie kolonii i półkolonii letnich. Z zakresu gospodarstwa domowego to organizowanie kursów i szeroką akcją odczytową na tematy ekonomiki w budżecie rodziny, racjonalnego żywienia dzieci i rodziny. Chcemy prowadzić szeroką akcję sanitarną [...]. Chcemy jeszcze bardziej rozwinąć sprawy poradni społecznych*⁹¹¹. Ponadto plany na lata 60. obejmowały dalszą podległość LK wobec PZPR. Z narady Wojewódzkiej Komisji ds. Kobiet przy KW PZPR wynikało, że: *Zespół partyjny winien być odpowiedzialny za działalność ZP LK, za wartość jego pracy i kierunek*⁹¹².

W strukturze organizacji od 1961 roku pojawiły się Zarządy Gromadzkie LK, które miały być odpowiedzią na oczekiwania działaczek terenowych. Zadaniem tych zarządów było uaktywnienie kobiet w realizacji zadań stawianych przed daną gromadą oraz współpraca z KGW⁹¹³. Jednak do 1964 roku na terenie powiatu białostockiego nie istniały Zarządy Gromadzkie LK⁹¹⁴.

W 1965 roku LK w województwie białostockim tworzyło 19 zarządów powiatowych LK i 1 zarząd miejski LK w Białymstoku. Na terenie 18 powiatów zorganizowano 78 zarządów gromadzkich LK. Najwięcej w powiecie kolneńskim, ełckim, oleckim, siemiatyckim i łąpskim. Brak zarządów gromadzkich w powiecie sejneńskim⁹¹⁵. Przy Zarządzie Wojewódzkim LK działały trzy komisje problemowe: kultury oświaty i propagandy, prawnospołeczna oraz zdrowia i opieki społecznej.

⁹¹⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Instrukcja Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie kampanii sprawozdawczo-wyborczej w kołach organizacji*, k. 49-53; *ibidem*, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet z dnia 28 kwietnia 1977 r. w sprawie kampanii sprawozdawczo-wyborczej w ogniwach i instancjach Ligi Kobiet*, k. 54-56.

⁹¹¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z narady Wojewódzkiej Komisji ds. Kobiet przy KW PZPR odbytej w dniu 22.XII.1959 r. z udziałem pracowników etatowych KP PZPR i Przew. Kom. Kobięcych przy KP*, k. 9.

⁹¹² *Ibidem*, k. 11.

⁹¹³ *Ibidem*, *Notatka dotycząca narady Komisji Kobięcej KW z udziałem Przew. Kom. Kob. KP i aktywu odbytej w dniu 19.XII.1961 r.*, k. 104-105.

⁹¹⁴ *Ibidem*, *Sprawozdanie z przeprowadzonych kontroli działalności wśród kobiet na terenie powiatu białostockiego*, k. 225.

⁹¹⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku*, k. 24, 31.

przedstawiciele władz partyjnych oraz delegatki terenowych oddziałów LK z województwa białostockiego, a także z Zarządu Głównego LK (Edwarda Orłowska, Krystyna Marszałek) i Zarządu Wojewódzkiego LK w Katowicach. W czasie konferencji podsumowano, że głównym kierunkiem działalności LK w pierwszej połowie lat 60. miała być pomoc w podnoszeniu kwalifikacji zawodowych kobiet i znalezieniu im zatrudnienia. Ważnym aspektem pomocy miały być organizowane kursy zawodowe np. malarza, kierowcy samochodu, kursy prowadzenia gospodarstwa domowego, kroju i szycia, a także praca chałupnicza oraz przyjmowanie kobiet do pracy na stanowiska dotychczas zajmowane przez mężczyzn. Ponadto nadal rozwijano pomoc społeczno-prawną (najbardziej aktywne w tym zakresie były poradnie w Olecku, Białymstoku, Suwałkach, Łomży i Siemiatyczach), opiekę nad dziećmi (kolonie letnie, obozy, zimowiska)⁹²⁴. Podczas dyskusji delegatki terenowych oddziałów LK z województwa białostockiego wskazywały na dotychczasowe osiągnięcia organizacji w poprawie sytuacji kobiet oraz na dalsze potrzeby lokalnych społeczności. Najczęściej pojawiała się konieczność pomocy kobietom w znalezieniu zatrudnienia, tworzenia szkół średnich i żłobków oraz świetlic wychowawczych dla młodzieży⁹²⁵. Pod koniec 1966 roku wskazywano, że nowy kierunek działalności LK, tzn. w miejscu zamieszkania był najsłabszym punktem rozwoju LK od początku jej istnienia, dlatego należało skoncentrować na nim jeszcze większe siły⁹²⁶.

W maju 1970 roku odbył się również VI Wojewódzki Zjazd LK w Białymstoku. Wzorem zjazdów krajowych podczas otwarcia wojewódzkiego zjazdu obecni byli przedstawiciele władz państwowych oraz delegatka Zarządu Głównego LK. Podczas Zjazdu odznakę „Zasłużony Białostoczczyźnie” otrzymała dotychczasowa przewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego LK – Jadwiga Matoszko oraz przewodniczące zarządów miejskich LK w Ełku – Maria Olszewska, w Łomży – Aniela Rokicka i w Olecku – Maria Dębowska⁹²⁷.

Białymstoku, k. 43; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji sprawozdawczo-wyborczej Ligi Kobiet odbytej w dniu 11 maja 1966 roku w Białymstoku*, k. 23.

⁹²⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji sprawozdawczo-wyborczej Ligi Kobiet odbytej w dniu 11 maja 1966 roku w Białymstoku*, k. 1, 5-6.

⁹²⁵ Ibidem, k. 9-18.

⁹²⁶ Reorganizacja Ligi Kobiet oraz rozbudowa jej szeregów najlepiej przebiegała w powiecie ełckim, łąpskim, augustowskim, suwalskim, dąbrowskim, sejneńskim i oleckim. Najsłabiej natomiast w powiecie siemiatyckim, sokólskim, bielskim, grajewskim, gołdapskim, wysokomazowieckim, monieckim, hajnowskim oraz w mieście Białystok. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Referat. Białystok dnia 13 grudnia 1966 r.*, k. 60-61.

⁹²⁷ W 1975 r. złotą odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie” I sekretarz KW PZPR w Białymstoku – Władysław Juszkiewicz udekorował sztandar Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet „za zasługi w rozwoju województwa”. Ponadto srebrną odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie” otrzymało 19 liderek Ligi Kobiet, a 17 aktywistek otrzymało złote honorowe odznaki Ligi Kobiet. Więcej informacji na temat Honorowej odznaki Ligi Kobiet zob. A. Stasiewicz, *Zagadnienia falerystyczne i weksylologiczne w działalności Ligi Kobiet w latach 1945-1989. Zarys problematyki*, [w:] *Historia kobiet czy historie kobiet?*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław-Warszawa

Wybrano również nowy skład Zarządu Wojewódzkiego LK. Funkcję przewodniczącej objęła Maria Rudobielska⁹²⁸, wiceprzewodniczącą wybrano Jadwigę Matoszko i Stanisławę Karpińską, a sekretarzem ponownie została wybrana Zofia Matejczyk⁹²⁹.

W 1974 roku w propozycji wyborów składu prezydium znalazły się następujące osoby: Maria Rudobielska – przewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego LK, Stanisława Karpińska i Jadwiga Matoszko jako wiceprzewodniczące oraz Zofia Matejczyk – sekretarz⁹³⁰. Propozycje te zostały zaakceptowane przez partię, bowiem według materiałów źródłowych w 1977 roku (ta sama kadencja) funkcję przewodniczącej pełniła Maria Rudobielska, wiceprzewodniczącą była Jadwiga Matoszko i Stanisława Karpińska, sekretarzem była Zofia Matejczyk, a wśród zwykłych członków prezydium Zarządu Wojewódzkiego LK były: Irena Rakowska (kapitan SB, pracująca w Komitecie Wojewódzkim MO), Tamara Samul (zastępca dyrektora Wydziału Kultury w Urzędzie Wojewódzkim), Danuta Czerwińska (socjolog pracująca w Instytucie Kształcenia Nauczycieli), Walentyna Jóźwik (inspektor w Komitecie Wojewódzkim PZPR), Apolonia Karpienia (inspektor w Urzędzie Miejskim), Tamara Jakimiuk (pracownik umysłowy w Wojewódzkim Związku Spółdzielni Rolniczych ZSCh), Janina Świdorska (robotnica w Białostockich Zakładach Przemysłu Bawełnianego „Fasty”), Barbara Wasilewska (sprzedawca w WSS „Społem” Oddz. Białystok)⁹³¹.

W październiku 1978 roku wybrano nowy skład Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku, który pełnić miał swe obowiązki do października 1981 roku. Wśród członkiń nowo wybranego prezydium znalazły się: przewodnicząca – Maria Rudobielska, wiceprzewodnicząca – Jadwiga Matoszko i Alicja Malewicz, sekretarz – Zofia Matejczyk, którą w połowie czerwca 1980 roku zastąpiła Halina Bielenia⁹³². Członkiniami Prezydium

2019, s. 146-148; *Wojewódzka organizacja Ligi Kobiet wyróżniona odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie”*, „Gazeta Białostocka” 13-14.VI.1975, nr 134, s. 2; *Po 25 latach działalności. Obrady zjazdowe Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 13.V.1970, nr 130, s. 1.

⁹²⁸ Maria Rudobielska – „dr med. prof. Białostockiej Akademii Medycznej, kierownik Kliniki Pediatrycznej. [...] Działaczka LK od 1955 r., jedna ze współorganizatorek poradni społeczno-wychowawczej przy ZW LK. Przewodnicząca ZW LK od 1970 r. do chwili obecnej. Jest v-ce przewodniczącą WRK i członkiem Zarządu Głównego LK oraz radną WRN. [...]”. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku/kadencja 1974-1978/*, k. 61.

⁹²⁹ Zofia Matejczyk – sekretarz ZW LK w Białymstoku od 1951 r. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku/kadencja 1974-1978/*, k. 62; *Nowe władze Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 14.V.1970, nr 131, s. 2.

⁹³⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Proponowany skład Prezydium ZW LK [1974 r.]*, k. 213.

⁹³¹ Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku tworzyło 12 kobiet, z czego 9 przynależało do PZPR, 1 do SD i 2 były bezpartyjne. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Skład Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet [1977 r.]*, k. 57; APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Skład Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku wybranego w dniu 27 października 1974 roku*, k. 7.

⁹³² APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 110v.

zostały wybrane: Walentyna Józwick, Apolonia Karpienia, Maria Łochowska, Ewa Rutkowska, Tamara Samul, Larysa Twardzik i Irena Wasilewska. Natomiast Komisję Rewizyjną tworzyły: Stanisława Karpińska – przewodnicząca, Helena Gawryluk – wiceprzewodnicząca, Jadwiga Maślińska – sekretarz oraz członkinie Komisji Rewizyjnej – Barbara Wasilewska i Wiera Zajkowska⁹³³.

W 1977 roku przewodniczącą Zarządu Miejskiego LK w Łapach była Helena Rajtarska, wiceprzewodniczącą Jadwiga Maciejewska i Irena Michałkiewicz, sekretarzem Irena Protasiewicz, a wśród członkiń Prezydium były: Janina Misiejuk, Sabina Radtkie, Teresa Jurkian, Alicja Roszkowska, Jadwiga Janczuk i Walentyna Józwick⁹³⁴. We wrześniu 1978 roku przewodniczącą Zarządu Miejskiego LK w Białymstoku była Honorata Klepacka, w Bielsku Podlaskim – Tamara Grygoruk, w Dąbrowie Białostockiej – Lidia Sanik, w Hajnówce – Jadwiga Patejuk-Rudzińska, w Łapach – Helena Ratajska, w Mońkach – Amelia Malinowska, w Siemiatyczach – Łucja Kulesza, w Sokółce – Wiktoria Snochowska. Wszystkie członkinie LK w Mońkach, Dąbrowie Białostockiej, Łapach i Sokółce pracowały społecznie, gdyż brak było tam etatów⁹³⁵.

W latach 70. w strukturze organizacyjnej LK nadal występowały KRM i ORW⁹³⁶. Oprócz uczestnictwa w szkoleniach ideologicznych prowadziły działalność propagandowo-wychowawczą i kulturalno-oświatową. Zrzeszając środowiska funkcjonariuszy milicji i wojska KRM i ORW wpływały nie tylko na podnoszenie świadomości politycznej rodzin funkcjonariuszy, ale także upowszechnianie obyczajowości świeckiej, obchody świąt państwowych i kultywowanie pamięci o poległych w czasie walk, sprzątanie grobów funkcjonariuszy SB i MO, organizowały zbiórki odzieży i pieniędzy dla potrzebujących rodzin, zakładały książeczki mieszkaniowe dla dzieci osieroconych przez zmarłego funkcjonariusza. Ponadto KRM i ORW podobnie jak koła LK organizowały m.in. pogadanki i

⁹³³ Ibidem, *Sprawozdanie z kontroli działalności statutowej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet, dokonanej w dniach 22.XII. i 27.XII.1979 r. przez starszego inspektora Wydziału Spraw Wewnętrznych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku Ob. mgr Mariannę Cwilik*, k. 53; ibidem, *Skład Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku wybrany na Zjeździe Wojewódzkim 23.X.1978 r.*, k. 56; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Lista kandydatek na spotkanie w KW PZPR z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet*, k. 81.

⁹³⁴ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Łapach, sygn. 1/11/1999, *Pismo Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku do Urzędu Miasta i Gminy w Łapach z dnia 12 stycznia 1977 r.*, k. 1.

⁹³⁵ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Pismo z dnia 21.09.1978 r. Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku do Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku Wydział Spraw Wewnętrznych*, k. 29-30.

⁹³⁶ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01305/37, *Zasady działania Kół Rodziny Milicyjnej. Warszawa 1968 r.*, k. 1-4.

prelekcje o różnej tematyce, pokazy kulinarne, ekonomicznego i estetycznego prowadzenia gospodarstwa domowego oraz wycieczki krajoznawcze dla całych rodzin członkiń⁹³⁷.

U schyłku lat 70. w województwie białostockim nadal działało 8 zarządów miejskich LKP i 13 kół bezpośrednio podlegających Zarządowi Wojewódzkiemu LK w Białymstoku. Jednak wskazywano na bardzo niską frekwencję członkiń podczas spotkań i zmniejszony zasięg oddziaływania organizacji wśród społeczeństwa. Jednak podczas odbywających się posiedzeń Prezydium i posiedzeń plenarnych poruszano następujące kwestie: *udział LK w rozwoju miasta, przygotowanie do uczestnictwa w kampanii wyborczej do samorządu mieszkańców, opieka nad starymi ludźmi, rozbudowa organizacji*⁹³⁸. Brak jest informacji o poświęceniu choćby jednego spotkania ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej, niezadowoleniu społecznemu z początku lat 80. Wśród bardziej szczegółowych tematów posiedzeń Prezydium pojawiło się omówienie ustaleń Zjazdu Krajowego LKP⁹³⁹. Tematyka sytuacji w kraju pojawiała się w sprawozdaniach zarządów miejskich LKP. Dla przykładu w Siemiatyczach oprócz standardowej tematyki pomocy kobietom i osobom starszym, apelowano o nawiązanie kontaktów z KGW oraz informowano, że związku z sytuacją w kraju oraz w gminie Siemiatycze powołano Zespół Antyspekulacyjny. Ponadto wskazywano na konflikty i kłótnie między kobietami stojącymi w kolejkach do słabo zaopatrzonych sklepów⁹⁴⁰.

III.1.1. Stan liczbowy organizacji

Potwierdzeniem poparcia dla działalności prowadzonej pod szyldem LK była niewątpliwie przynależność do tej organizacji kobiecej. Liczebność aktywu w pewnym stopniu odzwierciedlała społeczną akceptację działań LK w terenie. Dlatego umasowienie organizacji od początku jej istnienia stanowiło jeden z priorytetów działania. Należy jednak pamiętać, że masowość organizacji wynikać mogła z presji, zwłaszcza w zakładach pracy, a

⁹³⁷ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 99v-100.

⁹³⁸ Ibidem, k. 106.

⁹³⁹ Ibidem, k. 106-107.

⁹⁴⁰ APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Protokół z Miejskiego Zjazdu Ligi Kobiet w Siemiatyczach, który odbył się w dniu 16 października 1981 r. w Sali Komitetu Miejsko-Gminnego PZPR w Siemiatyczach*, k. 50.

powstające koła LK nie zawsze musiały odzwierciedlać oddolną akceptację działalności LK⁹⁴¹.

Na koniec 1960 roku LK w kraju zrzeszała blisko 1,9 mln kobiet⁹⁴². W wyniku zmniejszenia obszaru działalności LK zmianie uległa również liczba jej członkiń. Według danych statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego organizacja kobieca na terenie całego kraju na dzień 31 grudnia 1965 roku zrzeszała ponad 5,2 mln członkiń, natomiast rok później w grudniu 1966 roku już tylko niecałe 170 tys. członkiń. Diametralny spadek aktywu organizacji był wynikiem nieuwzględniania w spisie *kobiet uprzednio zrzeszonych w LK na zasadzie zbiorowego członkostwa, kobiet wiejskich oraz kobiet zorganizowanych w kołach przy zakładach pracy*⁹⁴³. Pozbawienie LK działaczek zorganizowanych w kołach przy zakładach pracy i na terenach wiejskich wzmogło jej koncentrację na rozbudowie aktywu w miejscu zamieszkania miejskich gospodyń domowych. Powolna odbudowa poparcia działań organizacji w terenie skutkowałą wzrostem liczby jej członkiń. W 1970 roku LK na terenie całego kraju w 8,5 tys. kół zrzeszała około 350 tys. członkiń⁹⁴⁴, zaś w 1974 roku liczba członkiń LK w kraju wynosiła blisko 470 tys. kobiet⁹⁴⁵.

Działalność LK w latach 50. i 60., do 1967 roku koncentrowała się również na niesieniu pomocy kobietom w zakładach pracy. W 1959 roku było na terenie województwa białostockiego działało ogółem 230 kół LK (zakładowych, terenowych i w PGR)⁹⁴⁶. Koła zakładowe LK w 1964 roku istniały m.in. w:

- ✓ Fabryce Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku zatrudnionych było łącznie 240 kobiet, spośród których 97% przynależało do LK. Koło LK powstało w 1959 roku; były to kobiety w wieku 26-50 lat głównie z wykształceniem podstawowym⁹⁴⁷.

⁹⁴¹ N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 158.

⁹⁴² *Kobiety w Polsce. Dane statystyczne*, GUS, Warszawa 1968, tabela nr 4(140), s. 179.

⁹⁴³ W „Naszej Pracy” informowano, że na dzień 1 stycznia 1967 r. LK zrzeszała 169 919 członkiń w 4 750 kołach. Zaznaczono jednak, że liczba ta uwzględniała członkinie zrzeszone w ORW. W połowie lat 60. w województwie warszawskim liczba aktywu z spadła 80 000 do 4600 członkiń. *Kobiety w Polsce. Dane statystyczne...*, s. 179. *Realizacja Uchwały IV Krajowego Zjazdu Ligi Kobiet i kierunki dalszej aktywności. Referat Prezydium ZG LK wygłoszony na II Plenum w dniu 3 lutego 1967 r.*, „Nasza Praca” 1967, nr 2, s. 6; *Materiały z V Krajowego Zjazdu Ligi Kobiet. Dyskusja. Irena Sroczyńska – Sekretarz CRZZ, wiceprzewodnicząca Krajowej Rady Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1971, nr 10–11, s. 49; M. Dajnowicz, *Główne kierunki działalności...*, s. 592.

⁹⁴⁴ *Srebrny jubileusz Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 25.VIII.1970, nr 234, s. 1.

⁹⁴⁵ J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u...*, s. 277.

⁹⁴⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet za rok 1959*, k. 19.

⁹⁴⁷ *Ibidem*, *Analiza pracy kobiet w Fabryce Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku przeprowadzona 28.IV.1964 r. przez przedstawicielki KM PZPR tow. Puch Reginę i Wysocką Maię*, k. 221.

- ✓ Wojewódzki Zarząd Aptek w Białymstoku – do LK przynależało 95% zatrudnionych kobiet⁹⁴⁸.
- ✓ Wojewódzki Szpital im. M. C. Skłodowskiej w Białymstoku – do LK przynależało blisko 20% kobiet zatrudnionych w szpitalu⁹⁴⁹.
- ✓ Obwodowy Urząd Pocztovo-Telekomunikacyjny w Białymstoku – do LK przynależało 72% zatrudnionych kobiet⁹⁵⁰.
- ✓ Powiatowy Zakład Ubezpieczeń w Białymstoku – spośród zatrudnionych 33 kobiet, do LK przynależało blisko 64% kobiet; koło LK istniało tam od 1961 roku⁹⁵¹.
- ✓ Wytwórnia wyrobów precyzyjnych w Czarnej Białostockiej – spośród zatrudnionych blisko 190 kobiet, do LK przynależało 39% pracownic⁹⁵².

W latach 50. widoczny był rozwój kół LK w powiecie suwalskim. Zarząd Powiatowy LK składał się z 18 osób, które pracowały w ramach sekcji organizacyjnej, kulturalno-oświatowej, pracy i opieki oraz sekcji przysposobienia zawodowego. Przewodniczącą każdej z sekcji była jedna z członkiń Zarządu Powiatowego LK. Zarząd Powiatowy LK w Suwałkach został wskazany jako godny naśladowania, ze względu na zaangażowanie i prężne działanie w terenie⁹⁵³. W Suwałkach w 1951 roku istniało 14 kół terenowych, w których zrzeszonych miało być 450 członkiń. Ponadto działało 50 przodownic społecznych⁹⁵⁴.

Na koniec 1960 roku stan liczbowy członkiń LK w województwie białostockim wyglądał następująco: ogółem w szeregi organizacji na terenie województwa białostockiego zapisanych było ponad 20 tys. kobiet w blisko 980 kołach. Wyróżniano wówczas koła LK w **zakładach pracy** (233 koła i 6645 członkiń z czego najwięcej w Białymstoku – około 1400 członkiń, w powiecie suwalskim i augustowskim – po około 600 członkiń, w powiecie etckim – 500 członkiń, a najmniej w powiecie Dąbrowa Białostocka 1 koło i 25 członkiń); **blokowe koła LK** (9 kół i blisko 180 członkiń z czego najwięcej w powiecie augustowskim – 3 koła i 90

⁹⁴⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z kontroli koła LK przy Wojewódzkim Zarządzie Aptek w Białymstoku przeprowadzonej dnia 28 kwietnia 1964 r. przez K. Jońską oraz W. Harasimczuk*, k. 218-220.

⁹⁴⁹ Ibidem, *Informacja z przeprowadzonej kontroli działalności Koła Ligi Kobiet przy Wojewódzkim Szpitalu im. M. C. Skłodowskiej w Białymstoku w dniu 28.IV.1964 r.*, k.214-215.

⁹⁵⁰ Ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli odcinka pracy Ligi Kobiet przy Obwodowym Urzędzie Pocztovo-Telekomunikacyjnym w Białymstoku*, k. 223-224.

⁹⁵¹ Ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli działalności Ligi Kobiet przy Powiatowym Zakładzie Ubezpieczeń w Białymstoku w dniu 27 kwietnia 1964 r.*, k. 228-229.

⁹⁵² Ibidem, k. 230-233.

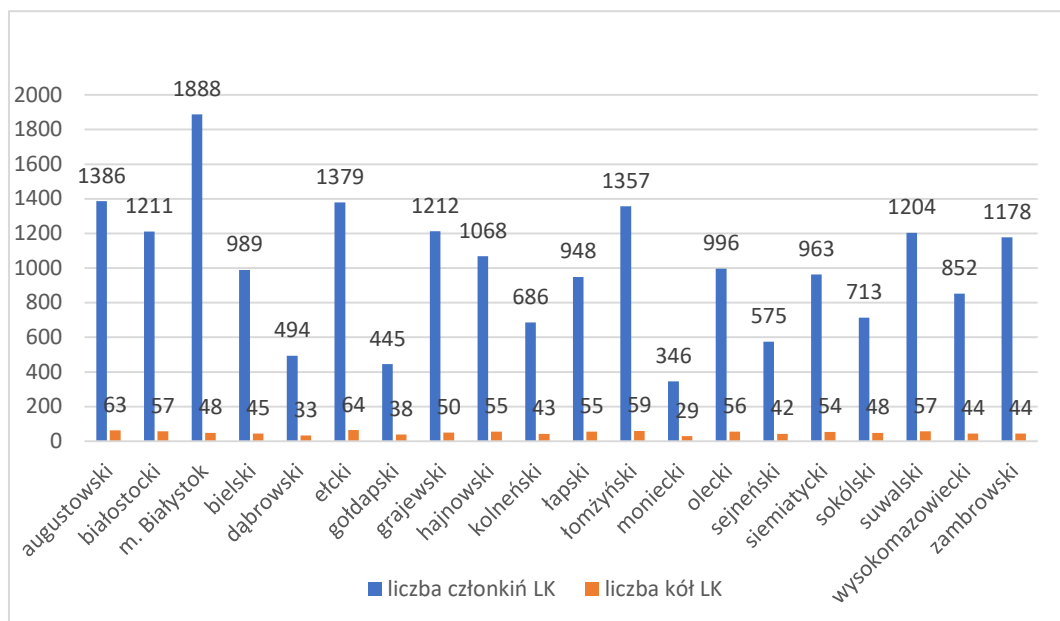
⁹⁵³ M. Wawrykowska, *Jak pracuje Zarząd Powiatowy w Suwałkach*, „Nasza Praca” 1951, nr 11–12, s. 30–32.

⁹⁵⁴ Eadem, *Wnioski i uwagi z wizytacji terenu. Jeszcze raz o Suwałkach*, „Nasza Praca” 1951, nr 19, s. 32–33.

członkiń. Koła blokowe istniały jeszcze tylko w powiecie bielskim i oleckim – po 1 kole i około 10 członkiń, w powiecie suwalskim i zambrowskim po 2 koła i blisko 30-40 członkiń), **terenowe koła LK** (34 koła i około 620 członkiń, z czego najwięcej w powiecie łąpskim – 6 kół i około 120 członkiń. Brak koła terenowego w powiecie białostockim, gołdapskim, grajewskim hajnowskim, monieckim i sokólskim), **problemowe koła LK** (15 kół i około 230 członkiń, z czego koła problemowe istniały wyłącznie w powiatach: łąpskim – 7 kół i prawie 90 członkiń, suwalskim – 3 koła i blisko 60 członkiń, sokólskim i bielskim – po 2 koła i około 30-40 członkiń oraz w powiecie monieckim – 1 koło i około 20 członkiń), **spółdzielcze koła LK** (75 kół i około 2650 członkiń, z czego najwięcej członkiń zrzeszonych było w mieście Białystok – ponad 460, w powiecie ełckim – blisko 300, w powiecie augustowskim – ponad 270. Brak spółdzielczych kół LK w powiecie hajnowskim i sejneńskim), **koła LK w KGW** (566 kół i około 9 tys. członkiń z czego najwięcej (ponad 800 członkiń) w powiecie łomżyńskim i białostockim, (ponad 600 członkiń) w powiecie hajnowskim i siemiatyckim. Najmniej członkiń LK w KGW (około 250 członkiń) było w powiecie monieckim i gołdapskim, **koła LK w PGR** (47 kół i około 700 członkiń, z czego najwięcej w powiecie oleckim – 22 koła i około 370 członkiń, w powiecie ełckim – 10 kół i około 130 członkiń, w powiecie gołdapskim – 8 kół i ponad 100 członkiń, w powiecie sokólskim i suwalskim – po 2 koła i około 25 członkiń, w powiecie monieckim, augustowskim i grajewskim – po 1 kole i około 10-20 członkiń)⁹⁵⁵. Podział liczebności kół i członkiń organizacji w poszczególnych powiatach przedstawiono na wykresie nr 4.

⁹⁵⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Wykaz kół i członkiń Ligi Kobiet województwa białostockiego na dzień 31.12.1960 r.*, k. 75.

Wykres 4. Stan liczbowy członkiń i kół LK w powiatach województwa białostockiego na dzień 31 grudnia 1960 roku.

Źródło: APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Wykaz kół i członkiń Ligi Kobiet województwa białostockiego na dzień 31.12.1960 r.*, k. 75.

Jak wynika z wykresu nr 4 największa liczba członkiń LK w województwie białostockim było na terenie miasta Białystok. Zrzeszały się one wyłącznie w kołach zakładowych, terenowych i spółdzielczych funkcjonujących na terenie miasta. Dominującym obszarem działalności w Białymstoku były koła zakładowe LK, w których zrzeszonych było aż około 1400 kobiet. W większości powiatów wskaźnik ilości kół i członkiń LK zaważyły członkinie KGW i PGR. W powiecie białostockim na ponad 1200 członkiń około 800 stanowiły członkinie zrzeszone w KGW. W powiecie oleckim na blisko 1000 członkiń prawie 350 przynależało do KGW, a około 370 do PGR. W powiecie hajnowskim na blisko 1100 członkiń LK ponad 600 przynależało do KGW, a około 380 kobiet zrzeszonych było w kołach zakładowych LK⁹⁵⁶. Oznacza to, że największą popularność organizacja kobieca uzyskiwała w zakładach pracy, KGW oraz w spółdzielniach produkcyjnych. Miały to być to koła najbardziej zdyscyplinowane i łatwiejsze do prowadzenia ze względu na przynależność do danego zakładu pracy czy spółdzielni. Działalność osiedlowa w ramach kół blokowych praktycznie nie istniała wówczas na terenie województwa białostockiego.

⁹⁵⁶ Ibidem.

Na koniec marca 1961 roku w województwie białostockim odnotowano ponad 1160 kół LK (w tym około 270 kół zakładowych, 9 blokowych, 45 terenowych, 14 problemowych, 85 spółdzielczych, 682 KGW i 58 PGR) zrzeszające ogółem około 24 240 członkiń⁹⁵⁷.

Struktura LK na terenie województwa białostockiego według danych na koniec 1963 roku wyglądała następująco: niezmiennie nadzór nad organizacją w terenie prowadził Zarząd Wojewódzki LK, któremu podlegało bezpośrednio 19 zarządów powiatowych LK, 1 zarząd miejski LK i 46 zarządów gromadzkich LK. Pracą zarządów kierowały prezydium, które w skali województwa tworzyło łącznie około 500 kobiet wśród których około 48% przynależało do PZPR, 11% do ZSL, 3% do SD, a około 38% było bezpartyjnych. Przy zarządach powiatowych LK istniały komisje problemowe, prawno-społeczne, kulturalno-oświatowe, zdrowia i gospodarstwa domowego⁹⁵⁸.

Liczebność organizacji kobiecej według danych na dzień 31 grudnia 1963 roku wyglądała następująco: ogółem na terenie województwa białostockiego do LK przynależało ponad 33 300 kobiet, wśród których blisko 9 800 zrzeszonych było w 314 **kołach zakładowych LK** (najwięcej w mieście Białystok – około 2400 członkiń zrzeszonych w 54 kołach, w powiecie sokólskim – ponad 720 członkiń zrzeszonych w 23 kołach, w powiecie łéckim – 680 członkiń zrzeszonych w 27 kołach. Najmniej członkiń w powiecie monieckim – 55 kobiet zrzeszonych w 3 kołach), około 230 kobiet zrzeszonych w 13 **kołach blokowych LK** (najwięcej w powiecie siemiatyckim – około 40 członkiń w 1 kole, w powiecie zambrowskim, sokólskim, łómskim po około 30 członkiń zrzeszonych w 2 kołach, w powiecie Dąbrowa Białostocka – 24 członkinie zrzeszone w 1 kole. Brak kół blokowych w Białymstoku, w powiecie augustowskim, białostockim, łéckim, gołdapskim, grajewskim, kolneńskim, łąpskim, sejneńskim i suwalskim), około 1160 kobiet zrzeszone w 67 **kołach terenowych LK** (najwięcej w powiecie łąpskim – około 140 członkiń zrzeszonych w 8 kołach, w powiecie sokólskim, kolneńskim i hajnowskim – po 4-5 koła zrzeszające około 75-90 członkiń w każdym z powiatów. Najmniej członkiń w powiecie wysokomazowieckim, łómskim i oleckim – po około 30 kobiet zrzeszonych w 1-3 kołach w każdym z powiatów, blisko 17 tys. kobiet zrzeszonych w ponad 1050 **kołach LK przy KGW** (najwięcej w powiecie białostockim – 1670 członkiń zrzeszonych w blisko 90 kołach, w powiecie bielskim – ponad 1200 członkiń zrzeszonych w 70 kołach, w powiecie łómskim – blisko 1200 członkiń zrzeszonych w 52 kołach, w powiecie kolneńskim – około 1200 członkiń

⁹⁵⁷ Ibidem, *Informacja [o] pracy Komisji Kobięcych Komitetów Powiatowych*, k. 113.

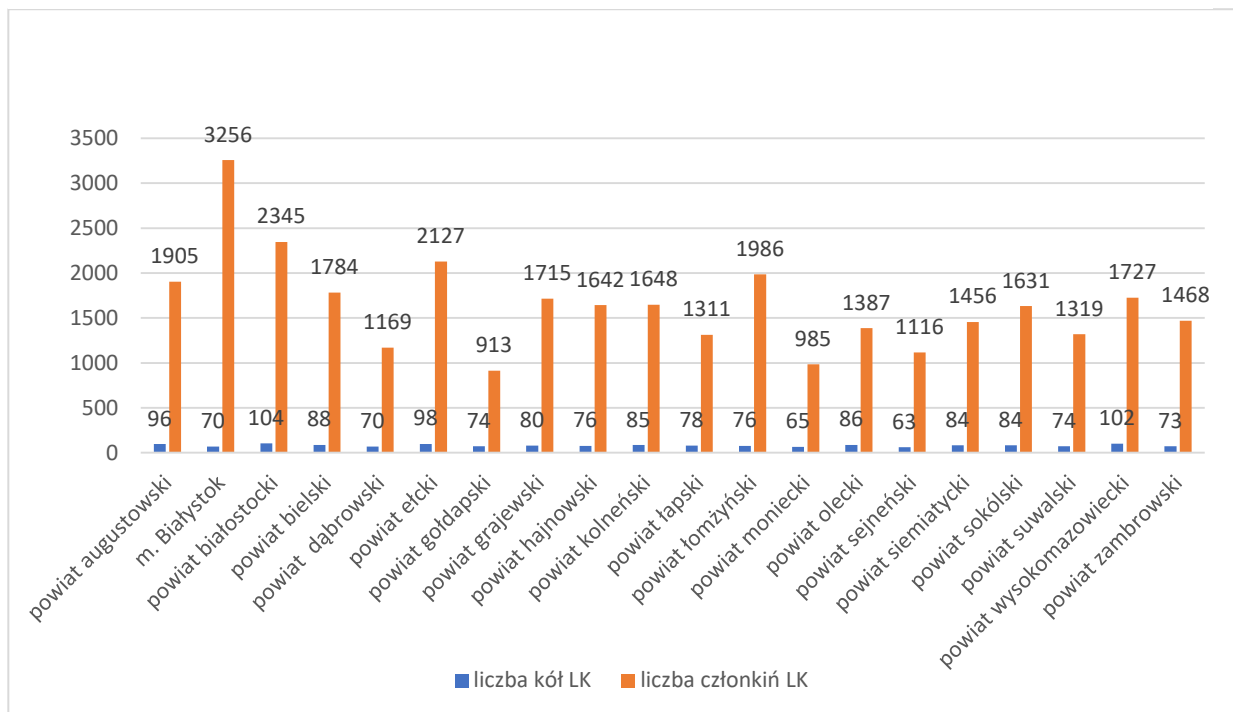
⁹⁵⁸ Ibidem, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobięcych na terenie województwa białostockiego za rok 1963*, k. 144.

zrzeszonych w 61 kołach, w powiecie wysokomazowieckim – około 1160 członkiń zrzeszonych w 72 kołach. Najmniej członkiń w powiecie gołdapskim – nieco ponad 400 kobiet zrzeszonych w 31 kołach), prawie 3780 kobiet zrzeszonych w 95 **kołach spółdzielczych LK** (najwięcej w mieście Białystok – ponad 670 członkiń zrzeszonych w 10 kołach, w powiecie ełckim – 500 członkiń zrzeszonych w 5 kołach, w powiecie łomżyńskim – blisko 390 członkiń zrzeszonych w 10 kołach. Najmniej członkiń w powiecie monieckim i białostockim – 70 kobiet zrzeszonych w 4-5 kołach w każdym z powiatów. Ponadto odnotowano brak kół spółdzielczych w powiecie hajnowskim i siemiatyckim. Wyróżniono także istnienie 8 **kół LK przy ORW** zrzeszających blisko 270 kobiet (koła ORW istniały tylko w mieście Białystok – 110 członkiń zrzeszonych w 2 kołach, w powiecie ełckim – 40 członkiń zrzeszonych w 2 kołach, w powiecie grajewskim – 38 członkiń zrzeszonych w 1 kole, w powiecie hajnowskim – 30 członkiń zrzeszonych w 1 kole, w powiecie suwalskim – 25 członkiń zrzeszonych w 1 kole, w powiecie augustowskim – 24 członkinie zrzeszone w 1 kole) i 1162 kobiety zrzeszone w 76 **kołach LK w PGR** (koła te istniały tylko w powiecie oleckim – 450 członkiń zrzeszonych w 27 kołach, w powiecie ełckim – blisko 180 członkiń zrzeszonych w 16 kołach, w powiecie siemiatyckim – prawie 60 członkiń zrzeszonych w 3 kołach, w powiecie kolneńskim – ponad 50 członkiń zrzeszonych w 4 kołach, w powiecie sokólskim – około 40 członkiń zrzeszonych w 3 kołach, w powiecie monieckim – 30 członkiń zrzeszonych w 2 kołach oraz po 1 kole w powiecie sejneńskim, białostockim i grajewskim zrzeszającym po około 10-20 członkiń. Ponadto wskazano na istnienie 18 kół LK przy PGR w powiecie gołdapskim, ale nie wskazano liczby członkiń). Oprócz tego **na zasadzie zbiorowego członkostwa do LK** przynależać miało jeszcze około 38 tys. kobiet z pionu spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu. Oznaczało to, że łącznie w szeregach LK grupowało się wówczas ponad 71 tys. kobiet⁹⁵⁹.

⁹⁵⁹ Ibidem, *Tabela nr 1. Wykaz kół i członkiń Ligi Kobiet wojew. białostockiego na dzień 31.XII.1963 r.*, k. 159. Stan liczbowy organizacji kobiecych w województwie białostockim na dzień 1 stycznia 1964 r. wyglądać miał następująco: indywidualne koła LK (478) zrzeszały około 12 600 kobiet, KGW (1053 koła) zrzeszały około 16 960 kobiet, Spółdzielczość CRS (105 kół) zrzeszały około 37 820 kobiet, Spółdzielczość pozostałych pionów (95 kół) zrzeszały blisko 3 780 kobiet. Rozbieżność w liczebności aktywu LK w porównaniu z danymi z 31 grudnia 1963 r. i 1 stycznia 1964 r. wskazuje na przyrost liczby członkiń KGW (w ciągu jednego dnia) o 41 kobiet. Nie wiadomo czy był to rzeczywisty (choć mało prawdopodobny) wzrost liczby członkiń czy była to raczej omyłka pisarska, która rzutuje na wiarygodność materiału źródłowego. Na podstawie: Ibidem, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego za rok 1963*, k. 144.

Podział liczebności kół i członkiń organizacji w poszczególnych powiatach przedstawiono w wykresie nr 5⁹⁶⁰.

Wykres 5. Liczba kół i członkiń LK w województwie białostockim na dzień 31 grudnia 1963 roku.

Źródło: APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, Tabela nr 1. Wykaz kół i członkiń Ligi Kobiet wojew. białostockiego na dzień 31.XII.1963 r., k. 159.

Jak wynika z powyższego wykresu najwięcej kobiet przynależało do organizacji kobiecej w mieście Białystok, w którym dominowały koła zakładowe LK (54 koła zrzeszające ponad 2400 członkiń). Nadal jednak nie odnotowano istnienia tam kół blokowych. Na drugim miejscu tego zestawienia znajduje się powiat białostocki, na trzecim powiat ełcki, na czwartym powiat łomżyński. W powiatach tych dominowały zarówno koła zakładowe, spółdzielcze, jak i KGW, które zdecydowanie zwiększały liczebność organizacji. W powiecie białostockim wśród ponad 2340 członkiń LK aż około 71% było członkiniami KGW, w powiecie ełckim wśród prawie 2130 członkiń LK około 33% było członkiniami KGW, w powiecie łomżyńskim wśród prawie 2 tys. członkiń LK około 60% było członkiniami KGW. Ponadto przynależność członkiń KGW do LK w znacznym stopniu

⁹⁶⁰ Wykres nie uwzględnia liczby członkiń (37 822 kobiet) z pionu spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu należących do Ligi Kobiet na zasadzie zbiorowego członkostwa, gdyż brak informacji źródłowych na temat podziału terytorialnego tej grupy członkiń.

dominowała również w powiecie bielskim, Dąbrowie Białostockiej, hajnowskim, kolneńskim, siemiatyckim, wysokomazowieckim i zambrowskim⁹⁶¹.

W kolejnych sprawozdaniach za rok 1963 nie zawsze zgadzały się informacje na temat liczebności aktywu LK. Przykładem był powiat augustowski, gdzie według danych zebranych w maju 1964 roku LK na terenie powiatu w 99 kołach zrzeszała około 1930 kobiet. Choć według zestawienia szczegółowego wynika, że istniało 95 kół zrzeszających około 1880 kobiet⁹⁶². Dane te nie zgadzają się z liczbą kół i członkiń LK przedstawioną w wykresie numer 5.

Należy jednak zaznaczyć, że wzrost liczebności kół LK nie oznaczał jedoczesnego wzrostu aktywności ich aktywności w terenie. W 1963 roku *działalność kół LK wygląda różnorodnie. Jest szereg kół, które prowadzą systematyczną pracę w zakresie pomocy kobiecie w jej codziennych ciężkich warunkach życiowych, angażują się do szeregu prac gospodarczych i społecznych. Jest również dość duży procent [kół LK – A.Z.] w których działalność jest znikoma lub w ogóle nie istnieje*⁹⁶³. Potwierdzają to również poniższe dane, z których wyłania się zróżnicowany obraz rozwoju organizacji kobiecej w poszczególnych powiatach.

W powiecie Dąbrowa Białostocka w 1964 roku istniało 8 kół LK (6 w mieście i 2 na wsi) oraz 2 Zarządy Gromadzkie LK. Szczególnie aktywne na terenie powiatu miały być KGW, angażujące się w rozwój gospodarstw rolnych i domowych. Przewodniczącą Zarządu Powiatowego LK w Dąbrowie Białostockiej była Irena Kramarz – lekarz weterynarz. Przy Zarządzie Powiatowym LK powołano w styczniu 1964 roku trzynastoosobowy zespół partyjny⁹⁶⁴. Dzięki działalności LK otworzono w Dąbrowie Białostockiej Klubu Kawiarni, *gdzie w każdy poniedziałek prowadzone są pogadanki, odczyty na różnorodne tematy. Zorganizowanie takiego Klubu w Dąbrowie ma niebagatelne znaczenie dla wszystkich mieszkańców Dąbrowy, gdzie odczuwa się szczególnie brak urządzeń Kult.-Oświatowych*⁹⁶⁵.

⁹⁶¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Tabela nr 1. Wykaz kół i członkiń Ligi Kobiet wojew. białostockiego na dzień 31.XII.1963 r.*, k. 159.

⁹⁶² Ibidem, *Informacja o działalności Ligi Kobiet w pow. Augustów na podstawie materiałów i spostrzeżeń zebranych w dniach 7,8 i 9 maja 1964 r. za rok 1963*, k. 200.

⁹⁶³ Ibidem, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego za rok 1963*, k. 145.

⁹⁶⁴ Ibidem, *Informacja z działalności organizacji kobiecych na terenie powiatu Dąbrowa*, k. 237-238.

⁹⁶⁵ Ibidem, k. 237.

Środowisko odczuwało potrzebę zorganizowania również sieci placówek usługowych, np. pralni, wypożyczalni sprzętu gospodarstwa domowego oraz przedszkola⁹⁶⁶.

W powiecie ełckim w 1963 roku było 37 kół LK (27 w mieście i 10 na wsi), w których zrzeszonych było ponad 850 członkiń. Ponadto funkcjonowało 46 KGW zrzeszających 700 kobiet oraz 10 kół Spółdzielczyń zrzeszających 560 kobiet. Dominującą grupą wśród członkiń LK stanowiły kobiety bezpartyjne (około 64%). Działalność LK na tym terenie odpowiadała ogólnokrajowym kierunkom podejmowanym przez organizację, tj. wychowanie dzieci i młodzieży, podnoszenie kwalifikacji zawodowych i poziomu wychowania ideologicznego kobiet oraz działalność kulturalno-oświatowa⁹⁶⁷. Jednak zaledwie około 40% kół LK na tym terenie było aktywnych. Przyczyn tego upatrywano w braku odgórnych wytycznych i słabej koordynacji działań terenowych jednostek przez zarząd powiatowy czy wojewódzki. Ponadto wskazywano na częste zmiany personalne członków zarządów kół LK, słabe zainteresowanie działalnością organizacji ze strony dyrekcji zakładów pracy⁹⁶⁸. Działalność organizacji kobiecej na terenie zakładów pracy w powiecie ełckim koncentrowała się głównie na potrzebach zatrudnionych kobiet. Podczas spotkań koła LK omawiano organizację Dnia Kobiet, choinki dla dzieci, umieszczenie dzieci kobiet pracujących w przedszkolach i żłobkach, włączanie się w obchody rocznic i świąt państwowych, szkolenia ideologiczno-zawodowe, opłacanie składek. Wszystkie kontrole przeprowadzano według wzoru protokołu, który obejmował takie punkty jak m.in.: ilość osób zatrudnionych w danym zakładzie pracy, ilość kobiet zrzeszonych w kole LK, skład zarządu koła, opłacanie składek członkowskich, plan pracy, prowadzenie dokumentacji koła, tematyka poruszana na zebraniach koła, prowadzone szkolenia, formy pracy koła, współdziałanie z kierownictwem zakładu i Zarządem Powiatowym LK⁹⁶⁹.

Składki członkowskie opłacano w różnych częstotliwościach. Najczęściej co miesiąc lub co kwartał, czasem dokonywano zapłaty półrocznej lub rocznej. W kole LK przy Obwodowym Urzędzie Pocztowo-Telekomunikacyjnym i Rejonowym Urzędzie Telekomunikacyjnym w Łomży wysokość rocznej składki członkowskiej wahała się w

⁹⁶⁶ Ibidem, *Informacja z działalności organizacji kobiecych na terenie powiatu Dąbrowa*, k. 238-239.

⁹⁶⁷ Ibidem, *Analiza działalności pracy organizacji kobiecych w mieście i w powiecie ełckim za 1963 r.*, k. 240.

⁹⁶⁸ Przeprowadzona przez Wydział Kobiety kontrola obejmowała tylko 26 z 37 kół LK. Ibidem, k. 240-241.

⁹⁶⁹ Ibidem, *Protokół z kontroli Koła Ligi Kobiet przy Narodowym Banku w Elku.*, k. 245-246; ibidem, *Protokół z kontroli koła* [PSS w Elku], k. 247; Ibidem, *Sprawozdanie z odbytej kontroli Koła Ligi Kobiet przy ZWOK A-26* [Zakładowy Ośrodek Wypoczynku po Pracy – ZWOK A-26] – *Elk* w dn. 26.04.1964 r., k.249; ibidem, *Protokół z przeprowadzonej kontroli Koła Ligi Kobiet przy Parowozowni w Elku*, k. 250; ibidem, *Plan pracy koła Ligi Kobiet przy Prezydium PRN w Elku na 1964 rok*, k. 253-254; ibidem, *Protokół z przeprowadzonej kontroli Ligi Kobiet przy Żłobku Miejskim w Elku*, k. 255.

granicach 12-15 złotych, a różnica ta uzależniona była od wysokości wynagrodzenia pracownicy⁹⁷⁰.

Działalność koła LK przy PSS „Społem” w Łomży w 1963 roku dzielono na 4 kwartały w roku. W pierwszym koncentrowano się na organizacji Dnia Kobiet oraz zabawy dla dzieci, w drugim – poradni gospodarczej dla kobiet, w trzecim na organizowaniu odczytów i pogadanek z zakresu ochrony zdrowia oraz wieczorków towarzyskich, w ostatnim kwartale działalność LK koncentrowała się na organizowaniu kursów dokształcających kobiety w prowadzeniu gospodarstwa domowego, tj. kursy racjonalnego żywienia oraz kroju i szycia. Ponadto wśród zagadnień poruszanych na spotkaniach członkiń koła LK poruszano sprawy bieżącej działalności organizacji, tj. omówienie postulatów III Krajowego Zjazdu LK, prezentacja roli kobiet radzieckich w ZSRR, szkolenia ideologiczne i zawodowe oraz socjalno-bytowa pomoc członkiniom koła, pomoc w umieszczeniu dzieci w żłobkach i przedszkolach⁹⁷¹.

W powiecie siemiatyckim w 1963 roku istniało 16 kół LK zrzeszających 630 członkiń. Wszystkie koła zorganizowane były w miastach. Ponadto istniały 4 zarządy gromadzkie LK. Na terenie powiatu powołane było 70 KGW zrzeszające blisko 1050 kobiet, spółdzielczość (wszystkie piony) 14 kół zrzeszających 4322 kobiety oraz Związek Młodzieży Wiejskiej (Rada dziewcząt) 1 koło i 7 członkiń. Członkinie LK w ramach czynu społecznego brały udział w zalesianiu i budowie drogi, za ich wstawiennictwem utworzono plac zabaw dla dzieci, wspomagano zatrudnienie kobiet – jedynych żywicielek rodziny, przyznawanie zapomóg. *Interesowano się sprawą przestrzegania ustawodawstwa pracy w zakładach pracy, zabezpieczeniem bezpieczeństwa i higieny pracy, stwarzaniem odpowiednich warunków kobietom ciężarnym, awansem społecznym kobiet na kierownicze stanowiska oraz zatrudnianiem ich według posiadanego przygotowania zawodowego, ułatwieniem matkom pracującym dzieci w wieku szkolnym wykorzystanie urlopów wypoczynkowych w okresie wakacji. Udzielano porad prawnych kobietom z różnych zakresów*⁹⁷². Ponadto organizacja kobieca organizowała szkolenia zawodowe i ideologiczne, obchody rocznic i świąt państwowych.

⁹⁷⁰ Ibidem, *Protokół z dokonanej kontroli pracy koła LK w Obwodowym Urzędzie Pocztaowo-Telekomunikacyjnym i Rejonowym Urzędzie Telekomunikacyjnym w Łomży, w dn. 24.IV.1964 r.*, k. 256.

⁹⁷¹ Ibidem, *Protokół z dokonanej kontroli z działalności kobiet zrzeszonych w LK przy PSS w Łomży, w dniu 23.IV.1964 r.*, k. 257-258.

⁹⁷² Ibidem *Zestawienie zebranych materiałów do opracowania analizy działalności prowadzonej wśród kobiet za rok 1963 w powiecie siemiatyckim*, k. 261.

Przewodniczącą Zarządu Powiatowego LK w Siemiatyczach w 1963/64 roku była Regina Wojtkowska, a etatowym instruktorem Nadzieja Kuczyńska. Plenum Zarządu Powiatowego LK tworzyło 25 osób. Prezydium odbywało spotkania co miesiąc, natomiast plenarne spotkania całego zespołu odbywały się kwartalnie. Zarząd pracował w oparciu o sekcje i komisje, tj. gospodarstwa domowego, komisja wiejska, wydział spółdzielczy, komisja kulturalno-oświatowa, komisja zdrowia i opieki społecznej⁹⁷³.

W zakładowym kole LK przy fabryce obuwia w Siemiatyczach liczyło w 1963 roku wśród 47 zatrudnionych kobiet około 64% przynależało do LK. Było to koło aktywne, współpracujące z Zarządem Powiatowym LK, członkinie brały udział w szkoleniach zawodowych i ideologicznych oraz uzupełniały wykształcenie. Włączały się w obchody rocznic i świąt państwowych. Organizowały grzybobranie i wycieczki krajoznawcze⁹⁷⁴.

Jeden z zarządów gromadzkich LK w powiecie siemiatyckim został powołany w styczniu 1964 roku na terenie Gminnej Rady Narodowej Nurzec. Zarząd składał się z 12 osób wśród których tylko 4 kobiety było gospodyniami wiejskimi, pozostałe to pracownice umysłowe. Do maja 1964 roku Zarząd Gromadzki LK w Nurcu był bardzo aktywny, zorganizował 5 spotkań i ściśle współpracował z przedstawicielami partyjnymi w terenie, tj. z przewodniczącym GRN, przewodniczącym FJN, sekretarzem Komitetu Gminnego PZPR oraz przewodniczącą koła LK przy GS w Nurcu oraz Zarządem Powiatowym LK w Siemiatyczach. Wśród inicjatyw podejmowanych przez Zarząd Gromadzki LK było dbanie o estetykę miejscowości, tj. zakładanie ogródków kwiatnych, organizacja konkursów czystości gospodarstw rolnych, pomoc w organizacji KGW, uroczyste obchody Dnia Kobiet przy współpracy z ww. jednostkami organizacji kobiecej i partyjnej, organizacja szkolenia ideologicznego. Ponadto w półrocznych planach działalności Zarządu Gromadzkiego LK zakładano pomoc kobietom w trudnej sytuacji życiowej oraz czyny społeczne tj. sadzenie lasu i pomoc w budowie drogi. Ponadto jako priorytet wskazywano rozwój organizacji kobiecej w terenie⁹⁷⁵.

Koło LK przy GS w miejscowości Nurzec, powiat siemiatycki, zrzeszało około 50 kobiet. Według kontroli przeprowadzonej przez Zarząd Powiatowy LK w Siemiatyczach kwartalne plany działania miały być wykonywane sumiennie. Koło współpracowało nie tylko

⁹⁷³ Ibidem, k. 262-263.

⁹⁷⁴ Ibidem, *Protokół z kontroli działalności koła Ligi Kobiet przy fabryce obuwia w Siemiatyczach za rok 1963*, k. 273-274.

⁹⁷⁵ Ibidem, *Protokół z przeprowadzonej kontroli działalności Zarządu Gromadzkiego LK na terenie GRN Nurzec przeprowadzonej w dniu 5 maja 1964 r. przez ob. Kosik Ninę aktywistkę Zespołu Partyjnego ZP LK i ob. Nadzieję Kuczyńską sekretarza ZP LK*, k. 275.

z nadrzędnymi organami organizacji kobiecej, tj. Zarządem Gromadzkim LK w Nurcu czy Zarządem Powiatowym LK w Siemiatyczach, ale także zarządem GS, Radą Zakładową, POP oraz kołem Rodzin Wojskowych przy jednostce wojskowej. Dzięki temu prowadzone działania oddziaływały na szersze grono lokalnej społeczności. Koło aktywnie promowało osiągnięcia Polski Ludowej w XX-leciu jej istnienia. Członkinie koła LK przy GS w Nurcu w ramach czynu społecznego podjęły zobowiązanie, by „przepracować każda po 4 dni przy budowie punktu skupu żywca i przy budowie magazynu nawozowego jakie będą budowane przy GS. Dodatkowo zobowiązały się przepracować po 3 dni przy budowie dróg, przy budowie domu kultury i przy sadzeniu lasu”⁹⁷⁶. Szacowana wartość zobowiązań wynosiła 20 tys. złotych⁹⁷⁷.

Jak podano w sprawozdaniu Zarządu Wojewódzkiego LK do końca września 1965 roku LK na Białostocczyźnie działała w ramach około 1950 kół terenowych zrzeszających prawie 40 340 kobiet, z czego najwięcej było członkiń z KGW (około 22 380 kobiet w prawie 1 340 kołach) i kół zakładowych LK (ponad 11 250 kobiet w prawie 360 kołach). Pozostałe członkinie zrzeszone były w kołach spółdzielczyń (94 koła zrzeszające około 4060 kobiet), w kołach LK w PGR (91 kół zrzeszających ponad 1400 kobiet), terenowych (49 kół zrzeszających około 990 kobiet) i blokowych (15 kół zrzeszających około 250 kobiet)⁹⁷⁸. Do końca grudnia 1965 roku LK w województwie białostockim w blisko 2090 kołach liczyła prawie 43 100 członkiń, wśród których ponad 25 tys. kobiet przynależało do KGW, około 11 250 kobiet zrzeszonych było w blisko 360 kołach zakładowych LK, ponad 4 tys. kobiet zrzeszonych było w 94 kołach spółdzielczych, ponad 1400 kobiet zrzeszonych w około 90 kołach LK przy PGR, ponad tysiąc kobiet zrzeszonych było w około 50 kołach terenowych LK i blisko 250 kobiet zrzeszonych w 15 kołach blokowych LK⁹⁷⁹. Na terenie województwa białostockiego do końca 1965 roku istniało ogółem 78 zarządów gromadzkich LK⁹⁸⁰. Na początku 1966 roku LK w okręgu białostockim liczyła tylko 66 kół blokowych i terenowych zrzeszających ponad 1300 członkiń⁹⁸¹. Zaś po zmianach obszaru działalności LK na koniec

⁹⁷⁶ Ibidem, *Protokół z przeprowadzonej kontroli działalności Koła Ligi Kobiet przy G.S. Nurzec za rok 1963 przeprowadzonej w dniu 6 maja 1964 roku przez ob. Kosik Ninę aktywistkę Zespołu Partyjnego ZP LK i ob. Nadzieję Kuczyńską sekretarza ZP LK*, k. 276-277.

⁹⁷⁷ Ibidem.

⁹⁷⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku*, k. 24.

⁹⁷⁹ Ibidem, *Stan organizacyjny kół na 31 grudnia 1965 roku województwa białostockiego*, k. 112.

⁹⁸⁰ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku*, k. 56.

⁹⁸¹ Ibidem, *Referat. Białystok, dnia 13 grudnia 1966 r.*, k. 60.

1966 roku w województwie białostockim odnotowano tylko 180 kół zrzeszających 3570 kobiet⁹⁸².

W wyniku reorganizacji ruchu kobiecego pracą ideologiczną i pomocą wśród kobiet w zakładach pracy zajmować się miały związki zawodowe. Na terenach wiejskich KGW podlegać miały nie LK, lecz Kółkom Rolniczym. Zarządy Gromadzkie LK miały zostać przemianowane na Gromadzkie Rady Kobiet. LK miała prowadzić działalność wśród kobiet miejskich wyłącznie w miejscu ich zamieszkania. Ponadto Zarządy Powiatowe LK miały zostać przemianowane na Zarządy Miejskie LK, z wyjątkiem powiatów o dużej liczbie ludności miejskiej⁹⁸³. Efektem tego zmniejszyła się również liczebność aktywu LK na terenie Białostoczczyzny. Do końca 1966 roku na terenie powiatu augustowskiego działało 14 kół LK zrzeszających blisko 340 kobiet, w tym około 60 niepracujących zawodowo⁹⁸⁴. W powiecie suwalskim wyróżniono 8 kół blokowych LK i 6 terenowych, 1 specjalistyczne koło LK i 2 KRW⁹⁸⁵. W powiecie monieckim było 6 kół blokowych LK i 3 koła terenowe LK z liczbą ogólną 160 członkiń⁹⁸⁶. W powiecie wysokim mazowieckim zorganizowano 9 kół LK zrzeszających blisko 130 członkiń⁹⁸⁷. W powiecie zambrowskim wykazywano istnienie 9 kół LK zrzeszających około 200 członkiń⁹⁸⁸. W powiecie bielskim utworzono tylko 3 koła blokowe LK i 3 koła specjalistyczne, w powiecie oleckim 9 kół blokowych LK, brak jednak informacji o liczbie członkiń⁹⁸⁹. W powiecie łipskim działało 14 kół terenowych i blokowych LK zrzeszających było około 190 członkinie. Dotychczasowe koła terenowe LK w mniejszych miejscowościach, tj. w Suraż, Poświętne czy Płonka przemianowano na KGW⁹⁹⁰. Według sprawozdania z grudnia 1966 roku na terenie powiatu Dąbrowa Białostocka w

⁹⁸² Ibidem, *Realizacja instrukcji KC PZPR z 1966 r.*, k. 75.

⁹⁸³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Notatka w sprawie zmian zasad organizacyjnych ruchu kobiecego w Polsce*, k. 93-95.

⁹⁸⁴ Ibidem, *Informacja na temat realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym na terenie powiatu augustowskiego*, k. 101.

⁹⁸⁵ Ibidem, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym w myśl Instrukcji Sekretariatu KC PZPR [powiat suwalski]*, k. 143.

⁹⁸⁶ Ibidem, *Informacja z realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat moniecki]*, k. 122.

⁹⁸⁷ Ibidem, *Informacja o realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym na terenie pow. Wys. Mazowieckie*, k. 149.

⁹⁸⁸ Ibidem, *Informacja z realizacji Instrukcji Sekretariatu KC PZPR w sprawie pracy wśród kobiet [powiat zambrowski]*, k. 150.

⁹⁸⁹ Ibidem, *Informacja o pracy komisji kobiecej powołanej przy KP PZPR w Bielsku Podlaskim*, k. 168; ibidem, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet z uwzględnieniem reorganizacji ruchu kobiecego*, k. 107; ibidem, *Informacja z realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat olecki]*, k. 132.

⁹⁹⁰ Ibidem, *Informacja na temat realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet w pow. łipskim*, k. 114.

miejsowości Dąbrowa Białostocka, Nowy Dwór, Lipsk i Suchowola, a także w powiecie łapskim, mimo reorganizacji nadal działał Zarząd Powiatowy LK⁹⁹¹. Dyscyplinę w podziale zakresu zadań trzymał powiat łomżyński, który już w grudniu 1966 roku wykazywał istnienie od 1 lipca 1966 roku nowej struktury ruchu kobiecego na tym terenie. Zgodnie z zaleceniem partii Zarząd Powiatowy LK kierował pracą kobiet w miejscu ich zamieszkania, Powiatowa Komisja Kobiet Pracujących Zawodowo objęła pracą kobiety pracujące w zakładach pracy, Powiatowy Wydział Spółdzielczyń organizował kobiety w spółdzielniach miejskich i wiejskich, a Powiatowy Związek Kółek Rolniczych nadzorował działalność KGW wśród kobiet wiejskich. Ponadto w powiecie łomżyńskim zorganizowano 14 kół blokowych LK zrzeszających 400 kobiet, ale nadal działało 8 zakładowych kół LK w szkołach, gdzie zrzeszonych było 110 kobiet⁹⁹². Niejako przeciwieństwem powyższego przykładu był powiat grajewski, w którym reorganizację ruchu kobiecego rozpoczęto wdrażać dopiero w październiku 1966 roku. W efekcie czego wykazywano istnienie tylko 5 kół LK przy komitetach blokowych zrzeszających 130 członkiń i 2 kół zakładowych LK przy szkołach, gdzie zrzeszonych było blisko 30 członkiń. Powodem tego opóźnienia miała być *mała aktywność prezydium ZP LK jak też nie otrzymanie żadnej pomocy ze strony ZW LK*⁹⁹³. Nie wszystkie KP PZPR w swoich sprawozdaniach przedstawiały statystykę dotyczącą masowości LK w danym powiecie. Brak takiej informacji sugerować może trudności reorganizacji ruchu kobiecego na tym terenie i niemożność wykazania istnienia kół blokowych LK.

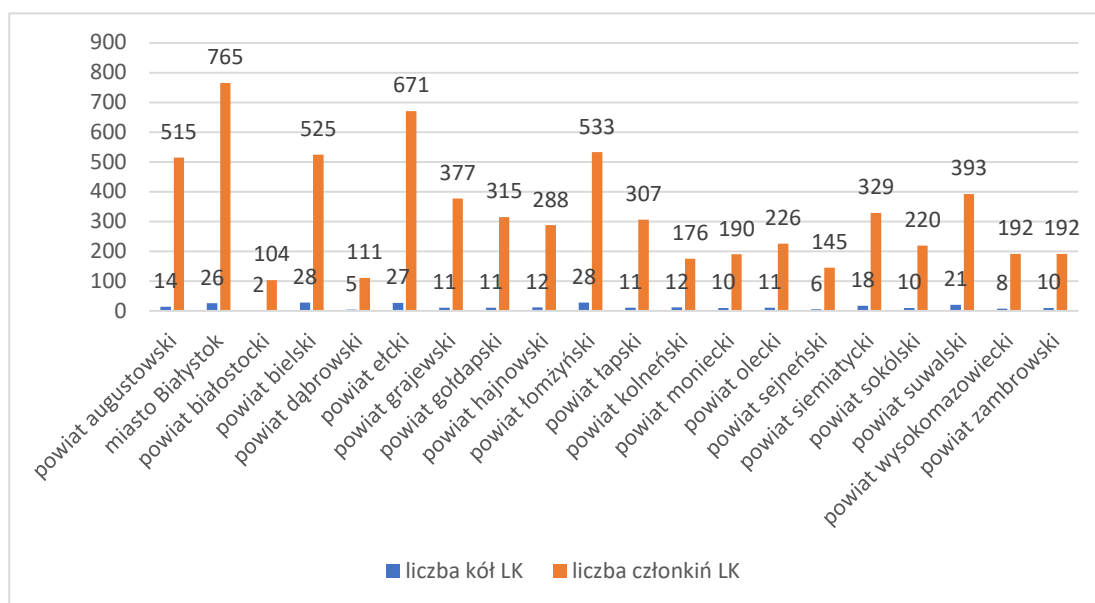
Stan liczbowy członkiń organizacji na koniec 1967 roku przedstawia kolejny wykres.

⁹⁹¹ Ibidem, *Informacja na temat realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet w pow. łapskim*, k. 113; ibidem, *Informacja KP PZPR w Dąbrowie Białostockiej dot. realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym*, k. 109-110.

⁹⁹² Ibidem, *Informacja o realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat łomżyński]*, k. 116-117.

⁹⁹³ Ibidem, *Informacja w sprawie realizacji zadań określonych w instrukcji KC o pracy partyjnej wśród kobiet w powiecie Grajewo*, k. 175.

Wykres 6. Liczba kół i członkiń LK w województwie białostockim na dzień 31 grudnia 1967 roku.

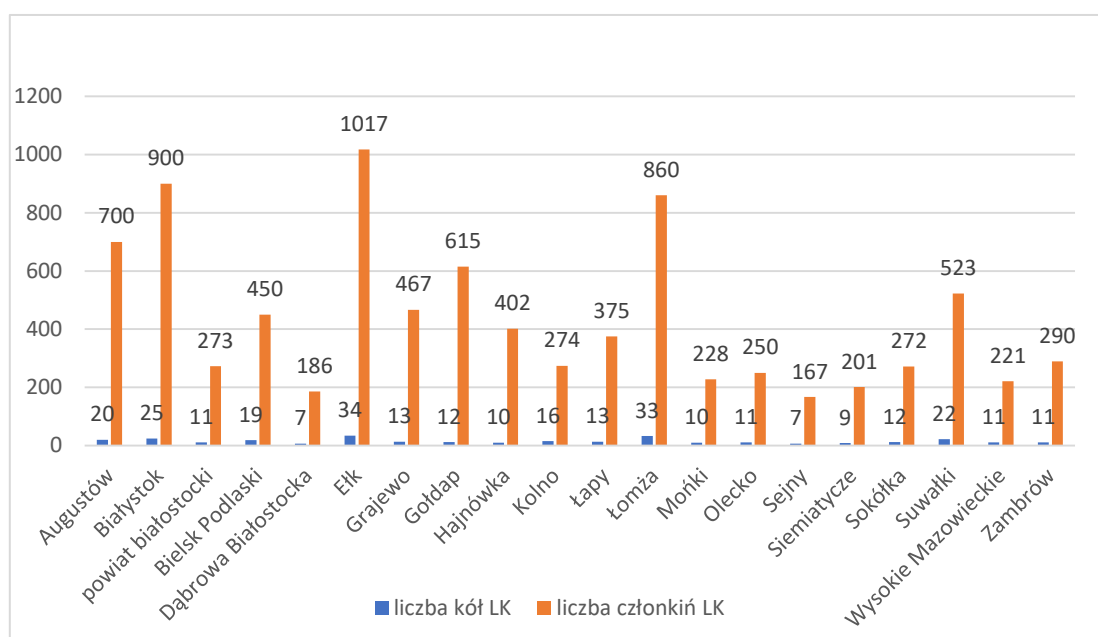
Źródło: APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle Uchwał IV Zjazdu LK*, k. 111.

Na koniec 1967 roku LK w województwie białostockim w około 280 kołach zrzeszała ogółem ponad 6 570 kobiet. Wśród powyższej liczby wyróżniano 185 kół blokowych zrzeszających około 4190 kobiet, 54 koła terenowe zrzeszające ponad 1200 kobiet, 22 koła specjalistyczne zrzeszające ponad 2 tys. kobiet i 20 kół przy zarządach miejskich LK zrzeszających około 650 kobiet⁹⁹⁴. Jak wynika z powyższego wykresu nr 6, dominującym terenem na jakim rozwijała się LK w województwie białostockim w tym okresie było miasto Białystok oraz powiat ełcki, łomżyński i augustowski. Natomiast najslabiej zaangażowane w działalność w LK były kobiety z powiatu białostockiego, Dąbrowy Białostockiej i powiatu sejneńskiego, w których liczba kół wahała się w granicach 2-6, a liczba członkiń w całym powiecie nie przekroczyła 150 kobiet. Słabo wyglądała również liczebność aktywu organizacji w powiatach: kolneńskim, monieckim, wysokomazowieckim i zambrowskim, w których liczba kół oscylowała wokół 8-10, a liczba członkiń nie przekroczyła 200 kobiet. Dlaczego struktura rozwoju organizacji wyglądała w ten sposób? Niewątpliwie prócz osobistego nastawienia kobiet wobec LK, wpływ na liczebność organizacji miała struktura demograficzna i gospodarcza danego terenu. W bardziej rolniczych powiatach organizacja straciła wiele dotychczasowych członkiń przynależących jednocześnie do KGW czy pracujących w PGR.

⁹⁹⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle Uchwał IV Zjazdu LK*, k. 111.

Natomiast według sprawozdania z 1968 roku LK w województwie białostockim tworzyło 19 zarządów miejskich LK i jeden zarząd powiatowy LK w Białymstoku. Stan liczebny aktywu organizacji na dzień 31 grudnia 1967 roku wynosił 280 kół i około 6670 członkiń. Natomiast rok 1968 zakończył się ze stanem 292 kół i prawie 7370 członkiń, zaś na koniec 1969 roku stan ten wzrósł do 306 kół i około 8670 członkiń⁹⁹⁵. Wskazuje to na różnicę w statystyce za ten sam okres, tj. rok 1967 w porównaniu z danymi z wykresu nr 7. Potwierdza to też założenie, że dane statystyczne dotyczące zwłaszcza liczby członkiń były szacunkowe i należy traktować je z dużą dozą ostrożności.

Wykres 7. Liczba kół i członkiń LK podległych zarządom miejskim LK i Zarządowi Powiatowemu LK w województwie białostockim na dzień 31 grudnia 1969 roku.

Źródło: APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za rok 1969*. Tabela nr 1, k. 47.

Jak wynika z wykresu nr 7 dominującym obszarem działalności LK w opracowywanym województwie był Ełk, Białystok, Łomża, Augustów. W dalszej kolejności powyżej 400 członkiń zrzeszonych było w Gołdapi, Suwałkach, Grajewie, Bielsku Podlaskim i Hajnówce. Wśród pozostałych miast dominowały Łapy (375 członkiń), a inne nie przekroczyły liczby 300 członkiń. Wynikało to zapewne nie tylko ze stosunku samych kobiet do LK, ale także ze struktury demograficznej i gospodarczej tych obszarów. Najbardziej aktywne w tym okresie miały być koła LK w Ełku, Łomży, Bielsku Podlaskim, Olecku,

⁹⁹⁵ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za rok 1968*, k. 135; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za rok 1969*, k. 46.

Kolnie i powiecie białostockim. Mniejsza aktywność pozostałych kół wynikać miała z braku kadry etatowej. Brak kadry etatowej w Sokółce, Wysokiem Mazowieckiem, Łapach, Kolnie i Dąbrowie Białostockiej. Dwa pierwsze zarządy miejskie LK nie posiadały również własnych lokali⁹⁹⁶. Zdecydowaną większość (prawie 70%) członkiń LK w województwie stanowiły kobiety pracujące zawodowo. Wśród członkiń LK w poszczególnych powiatach dominowały kobiety bezpartyjne i dotychczas nie przynależące do LK. Jednak wśród członkiń Prezydium zarządów miejskich LK przeważały kobiety przynależące do PZPR (około 60%), a bezpartyjne stanowiły 26%⁹⁹⁷. Choć w niektórych powiatach członkinie bezpartyjne stanowiły prawie 80% ogółu członkiń kół LK, to jednak kierunek rozwoju organizacji w terenie nadawały aktywistki tworzące prezydium zarządów miejskich, w których przeważały członkinie PZPR.⁹⁹⁸ *Największe trudności w pracy naszej mamy w pow. Sejny gdzie organizacja jest słaba. Członkinie partii nie są zainteresowane pracą w LK, czego dowodem jest udział w Prezydium Zarządu Miejskiego LK tylko 1 członkini PZPR*⁹⁹⁹. Brak zaangażowania działaczek partyjnych w działalność organizacji kobiecej powodował stagnację w rozwoju LK na tym terenie.

W 1970 roku w Augustowie istniało 20 kół LK zrzeszających około 740 członkiń. *Głównym celem augustowskiej organizacji jest udzielanie pomocy kobietom i ich rodzinom w rozwiązywaniu trudnych problemów życiowych. Temu celowi służy poradnia prawno-społeczna [...]*¹⁰⁰⁰. W poradni tej w pierwszym półroczu udzielono blisko 60 porad, głównie z zakresu spraw alimentacyjnych, alkoholizmu i konfliktów rodzinnych. Ponadto organizacja kobieca na terenie powiatu augustowskiego dzięki zróżnicowanej zawodowo grupie

⁹⁹⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za rok 1969*, k. 49, 58.

⁹⁹⁷ Średnio tylko 25% członkiń Ligi Kobiet w województwie białostockim przynależało do organizacji przed reorganizacją w 1966 r. Jednak struktura ta wyglądała różnie w poszczególnych powiatach. Dla przykładu nowe członkinie w Ełku stanowiły 89% ogółu członkiń, w Olecku 90%, w Augustowie 83%, w Suwałkach 70%, w Łomży 63%. W konferencjach miejskich w Łomży uczestniczyło 51% członkiń przynależących do PZPR i 46% członkiń bezpartyjnych, w Hajnówce 23% członkiń przynależących do PZPR i 76,5% członkiń bezpartyjnych, w Ełku 17% członkiń przynależących do PZPR, a 78% członkiń bezpartyjnych, w Zambrowie 36,% członkiń przynależało do PZPR, a 57,1% członkiń bezpartyjnych. Ibidem, *Informacja dotycząca stopnia realizacji uchwał partyjnych i resortowych w sprawie pracy z kobietami*, k. 91-92.

⁹⁹⁸ Skład partyjny prezydium w poszczególnych powiatach również był zróżnicowany. Na przykład w powiecie gołdapskim wszystkie 7 członkiń prezydium przynależało do PZPR, a w powiecie sejneńskim na 9 członkiń prezydium tylko 1 przynależała do PZPR i 5 było bezpartyjne; w powiecie dąbrowskim wśród 7 członkiń prezydium tylko 1 przynależała do PZPR a 4 było bezpartyjne. Ibidem, *Informacja dotycząca stopnia realizacji uchwał partyjnych i resortowych w sprawie pracy z kobietami*, k. 92.

⁹⁹⁹ Wśród członkiń Ligi Kobiet na terenie powiatu sejneńskiego były również Litwinki, głównie nauczycielki. Ibidem, *Informacja dotycząca stopnia realizacji uchwał partyjnych i resortowych w sprawie pracy z kobietami*, k. 95; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z narady Wojewódzkiej Komisji ds. Kobiet przy KW PZPR odbytej w dniu 22.XII.1959 r. z udziałem pracowników etatowych KP PZPR i Przew. Kom. Kobietych przy KP*, k. 8.

¹⁰⁰⁰ *Z pomocą kobietom i ich rodzinom*, „Gazeta Białostocka” 30.IX.1970, nr 270, s. 4.

aktywistek prowadziła prelekcje z zakresu zdrowia i higieny oraz wychowania młodzieży, a także czynnie włączała się w działania społeczne na rzecz poprawy estetyki miasta¹⁰⁰¹.

W 1970 roku na terenie powiatu bielskiego istniało 18 kół LK zrzeszających 470 kobiet. *Koła w Bielsku Podlaskim, Brańsku i Orli opiekują się ludźmi starymi i potrzebującymi pomocy (obiady, sprzątanie, usługi), organizują spotkania, pogadanki, konkursy, porady z zakresu gospodarstwa domowego, racjonalnego gospodarowania oraz dbają o estetykę klatek schodowych i najbliższego otoczenia*¹⁰⁰². Ponadto na terenie powiatu bielskiego działały dwie poradnie: prawno-społeczna (w pierwszym półroczu udzieliła 100 porad) oraz społeczno-wychowawcza opiekująca się 83 osobami¹⁰⁰³.

W 1970 roku uaktywniły się działaczki LK z powiatu hajnowskiego, gdzie zrzeszonych było 360 kobiet. Przy współpracy m.in. z Powiatowym Komitetem Pomocy Społecznej i ZHP w sposób szczególny włączały się w organizowanie pomocy kobietom w trudniej sytuacji materialnej, opieki osobom starszym oraz półkolonii letnich i ferii dla dzieci¹⁰⁰⁴.

Od 1 czerwca 1975 roku w Polsce wprowadzony został nowy podział administracyjny państwa i z ówczesnego województwa białostockiego zostało wydzielone województwo łomżyńskie, suwalskie i białostockie¹⁰⁰⁵. Nowy podział administracyjny wpłynął również na strukturę ruchu kobiecego w kraju i w regionie białostockim. W organizacji kobiecej również miał obowiązywać dwustopniowy podział, dlatego zlikwidowane zostały dotychczasowe zarządy powiatowe LK¹⁰⁰⁶. Zgodnie z wytycznymi Zarządu Głównego LK we wszystkich nowych województwach powołano zarządy wojewódzkie LK, które stanowiły II stopień instancji organizacji kobiecej. Jednocześnie zlikwidowano m.in. wszystkie dotychczasowe zarządy wojewódzkie i powiatowe, które zastąpiono nowymi zarządami wojewódzkimi i zarządami miejskimi, w których zasiadać miały dotychczasowe członkinie prezydiów zarządów wojewódzkich, powiatowych czy miejskich LK¹⁰⁰⁷. W województwie białostockim

¹⁰⁰¹ *Z pomocą kobietom i ich rodzinom*, „Gazeta Białostocka” 30.IX.1970, nr 270, s. 4.

¹⁰⁰² Ibidem.

¹⁰⁰³ Ibidem.

¹⁰⁰⁴ *Z działalności LK. W kręgu spraw codziennych*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Białystok, Bielsk Podlaski, Hajnówka, Siemiatycze” 24.VII.1970, nr 202, (b.n.s.).

¹⁰⁰⁵ *Sejm PRL zatwierdził nowy podział administracyjny kraju. 49 województw rozpoczyna działalność od 1 czerwca*, „Gazeta Białostocka” 29.V.1975, nr 122, s. 1-2; Zob. *Województwo podlaskie w niepodległej Polsce...*, s. 68.

¹⁰⁰⁶ APL, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie zadań Ligi Kobiet w świetle nowego terytorialnego podziału kraju*, k. 16-17.

¹⁰⁰⁷ Ibidem, *Wytyczne Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie dostosowania struktury organizacyjnej Ligi Kobiet do nowego podziału terytorialnego kraju*, k. 1-5.

pozostał Zarząd Miejski LK w Białymstoku, Bielsku Podlaskim, Dąbrowie Białostockiej, Hajnówce, Łapach, Mońkach, Siemiatyczach i Sokółce¹⁰⁰⁸.

W latach 70. LK nadal podlegały KRM i ORW, których członkinie były na zasadzie zbiorowego członkostwa jednocześnie członkiniami LK¹⁰⁰⁹. Ponadto przy Zarządzie Wojewódzkim LK w Białymstoku działała Terenowa Sekcja Kobiet Prawników, której przewodziła sędzia Janina Słupska. Celem sekcji było podnoszenie wśród społeczeństwa wiedzy z zakresu obowiązujących przepisów prawa. Aktywistki należące do sekcji najczęściej wspomagały poradnię prawno-społeczną przy Zarządzie Miejskim LK w Białymstoku, ale także prowadziły prelekcje we wszystkich kołach LK w województwie¹⁰¹⁰.

Liczebność aktywu LK na Białostocczyźnie spadła z około 12 970 członkiń (stan na koniec 1974 roku) do około 5 200 członkiń (stan na koniec 1975 roku). Liczba kół adekwatnie zmniejszyła się z blisko 420 do około 160 kół. Nie wpłynęło to jednak na zmiany merytoryczne w działalności organizacji kobiecej¹⁰¹¹. W wyniku zmiany struktura organizacji również uległa przeobrażeniu. Zarządowi Wojewódzkiemu LK w Białymstoku podlegało 8 Zarządów Miejskich LK i 13 kół bezpośrednio podlegających pod Zarząd Wojewódzki LK¹⁰¹². Na koniec 1976 roku LK w województwie białostockim liczyła ponad 5 370 członkiń zrzeszonych w 166 kołach. Warto zaznaczyć, że ogółem na terenie nowego województwa białostockiego mieszkało wówczas około 320 tys. kobiet (53% ogółu społeczeństwa), z których nieco ponad 164 tys. kobiet mieszkało w mieście¹⁰¹³.

Tabela 4. Liczba kół i członkiń LK w województwie białostockim podlegających zarządom miejskim LK oraz kół i członkiń LK podlegających bezpośrednio Zarządowi Wojewódzkiemu LK w Białymstoku w 1977 roku.

ZM LK	Białystok	Bielsk Podlaski	Dąbrowa Białostocka	Hajnówka	Łapy	Mońki	Siemiatycze	Sokółka	Koła podległe bezpośrednio ZW LK
Liczba kół	58	17	11	14	14	10	12	16	15
Liczba członkiń	2616	477	236	473	360	189	344	320	579

Zródło: APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Dane o liczbie kół i członkiń Ligi Kobiet w woj. białostockim*, k. 48.

¹⁰⁰⁸ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Pismo z dnia 30.XI.1976 r. Zarządu Wojewódzkiego LK do Urzędu Wojewódzkiego Wydział Spraw Wewnętrznych w Białymstoku*, k. 8.

¹⁰⁰⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978. Białystok – październik 1978*, (b.n.k.) [s. 23-24].

¹⁰¹⁰ Ibidem, [s. 24-25].

¹⁰¹¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Informacja o działalności Wojewódzkiej Rady Kobiet w roku 1975 i I kwartale 1976*, k. 5-6.

¹⁰¹² APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978*, k. 40.

¹⁰¹³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Informacja o pracy kobiet w województwie białostockim*, k. 28.

We wrześniu 1977 roku LK w województwie białostockim zrzeszała już blisko 5600 kobiet w 167 kołach (liczba nie obejmuje KRM i ORW). Od zmiany administracyjnej w 1975 roku w województwie białostockim istniało tylko 8 zarządów miejskich LK oraz 15 kół LK bezpośrednio podległych Zarządowi Wojewódzkiemu LK¹⁰¹⁴. Ta ostatnia grupa obejmowała koła zorganizowane na terenach miejsko-gminnych, tj. Supraśl, Czarna Białostocka, Choroszcz, Białowieża, Tykocin, Zabłudów, Wasilków, Gródek, Brańsk, Orla, Boćki. Koła te nie mogły wysyłać swoich delegatek na zjazdy LK¹⁰¹⁵. Na terenie całego województwa zatrudnionych na etacie w LK było tylko 5 osób. Wszystkie członkinie organizacji pracowały społecznie. Najbardziej aktywna była LK w mieście Białystok, Bielsk Podlaski i Siemiatycze. Natomiast najsłabiej działała LK w Dąbrowie Białostockiej i Łapach¹⁰¹⁶. Zgodnie z informacją sprawozdawczą z 1979 roku, aby powołać oddział LK, tj. zarząd miejski LK na danym terenie musi istnieć minimum 7 kół zrzeszających łącznie 350 członkiń. *Wymóg kół jest zachowany, natomiast liczba członkiń nie zawsze*¹⁰¹⁷.

W 1979 roku LK w województwie białostockim zrzeszała już ponad 6 130 członkiń, jednak tylko nieco ponad połowa z nich opłacała wówczas składkę członkowską. Według wyjaśnień sekretarz Zarządu Wojewódzkiego LK – Zofii Matejczyk przyczyną tak niskiej opłacalności składek przez członkinie miało być zmniejszenie liczby etatów. Na pełny etat pracowały tylko 3 osoby, tj. sekretarz, instruktor organizacyjny i główna księgowa, a na pół etatu sprzątaczką¹⁰¹⁸.

Według informacji z 1980 roku liczba kół i członkiń LK w poszczególnych latach wyglądała następująco: w 1946 roku – 38 kół i 2600 członkiń; w 1950 roku – około 2060 kół i ponad 26 360 członkiń; w 1959 roku – 694 koła i blisko 13 350 członkiń; w 1966 roku – 167 kół i 3500 członkiń; w 1972 roku – 388 kół i prawie 11 390 członkiń; w 1975 roku – 149 kół i

¹⁰¹⁴ Według sprawozdania za lata 1974-1978 na terenie województwa białostockiego istniało 8 zarządów miejskich LK i 13 kół bezpośrednio podległych ZW LK. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978. Białystok – październik 1978*, (b.n.k.) [s. 17].

¹⁰¹⁵ Największą aktywnością wśród kół podległych bezpośrednio ZW LK wykazywały się koła zorganizowane w Białowieży, Tykocinie, Gródku, Choroszczu i Czarnej Białostockiej. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Dane o liczbie kół i członkiń Ligi Kobiet w woj. białostockim*, k. 48; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978. Białystok – październik 1978*, (b.n.k.) [s. 22].

¹⁰¹⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Informacja o stanie przygotowań do kampanii sprawozdawczo-wyborczej w ogniwach i instancjach Ligi Kobiet*, k. 44.

¹⁰¹⁷ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z kontroli działalności statutowej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet, dokonanej w dniach 22.XII. i 27.XII.1979 r. przez starszego inspektora Wydziału Spraw Wewnętrznych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku Ob. mgr Mariannę Cwilik*, k. 52.

¹⁰¹⁸ Ibidem, k. 54-55.

około 4 670 członkiń; w 1979 roku – 155 kół i około 6 300 członkiń¹⁰¹⁹. Jednak zgodnie ze sprawozdaniem z 1982 roku LK w 1979 roku zrzeszała ponad 5830 kobiet w 158 kołach¹⁰²⁰. Potwierdza to tezę, że statystyka prezentowana przez LK bywała ze sobą sprzeczna i należy traktować te dane raczej szacunkowo niż dosłownie.

Według danych na dzień 30 czerwca 1980 roku liczba członkiń LK w województwie białostockim wzrosła do 6500 kobiet i 158 kół LK¹⁰²¹. Jednak do końca 1980 roku liczba członkiń spadła do około 4960 kobiet zrzeszonych w 145 kołach. Był to znaczący spadek liczebności organizacji na terenie województwa w ciągu ostatnich sześciu miesięcy 1980 roku¹⁰²². Największy spadek liczby członkiń w porównaniu z 1979 rokiem nastąpił w Białymstoku (spadek o 11 kół i 1370 członkiń), następnie w Bielsku Podlaskim (o 2 koła i 20 członkiń) oraz w Dąbrowie Białostockiej (spadek członkiń o 37 członkiń i jednoczesny wzrost o 1 liczby kół). Nadal jednak Białystok był największym zapleczem aktywu LK w województwie. Interesującym jest również zjawisko rozwoju organizacji kobiecej w Hajnówce, gdzie w 1980 roku odnotowano zwiększenie o 2 nowe koła i około 60 członkiń. Wzrost członkiń odnotowano również w Sokółce (o 14 kobiet). W pozostałych miastach liczba członkiń w 1980 roku nie uległa zmianie¹⁰²³. Liczebność kół i członkiń LK w 1980 roku na terenie województwa białostockiego przedstawiono na wykresie nr 8.

¹⁰¹⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Organizacja i działalność kół Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego w okresie 35-lecia*, k. 145.

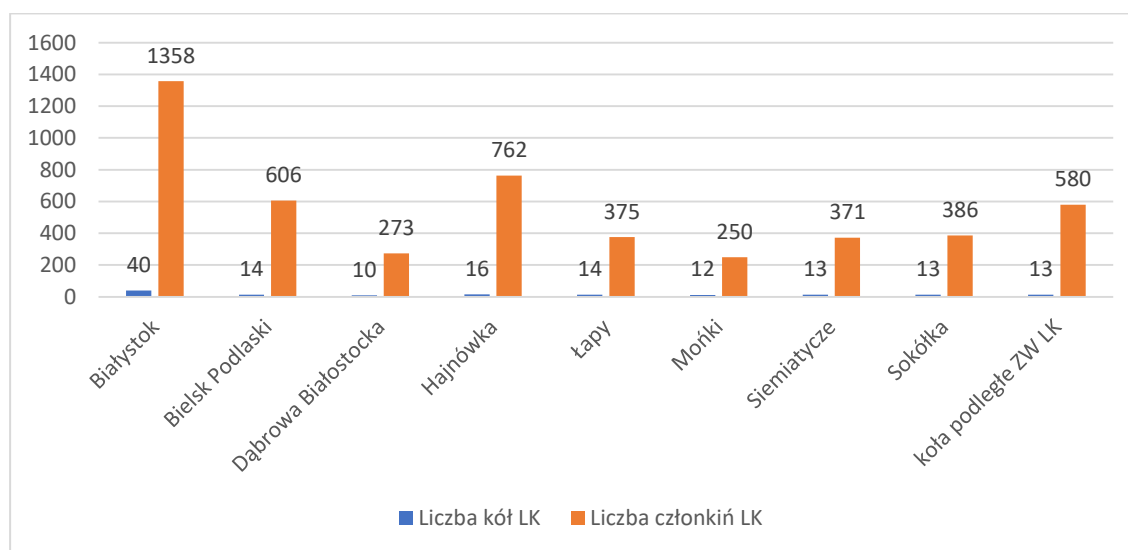
¹⁰²⁰ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 111v.

¹⁰²¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Organizacja i działalność kół Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego w okresie 35-lecia*, k. 145.

¹⁰²² APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 111v.

¹⁰²³ *Ibidem*.

Wykres 8. Liczba kół i członkiń LK w województwie białostockim w 1980 roku.

Źródło: APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 111v.

W 1981 roku wzrost liczby członkiń w województwie białostockim nastąpił tylko w Białymstoku (o około 60 kobiet), w Bielsku Podlaskim (o ponad 20 kobiet) i Hajnówce (o prawie 30 kobiet). Na pozostałym obszarze województwa utrzymał się stan liczbowy z poprzedniego roku¹⁰²⁴.

W województwie łomżyńskim pierwszą przewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego LK została wybrana Aniela Rokicka, sekretarzem Irena Luchowska¹⁰²⁵, a instruktorką Teresa Ostrowska. Nowo powołany Zarząd Wojewódzki LK utworzył pięć komisji, tj. kulturalno-oświatową, usług i zaopatrzenia, gospodarstwa domowego, prawno-społeczną oraz zdrowia i opieki społecznej. To w ramach ich pracy koncentrować miał się trzon aktywności działaczek LK w województwie łomżyńskim¹⁰²⁶.

¹⁰²⁴ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 111v.

¹⁰²⁵ Irena Luchowska – ur. w 1926 r. – zm. w 2018 r., sekretarz ZW LK w Łomży, wykształcenie średnie, przynależała do PZPR, odznaczona Srebrnym Krzyżem Zasługi i Honorową Odznaką LK. Irena Luchowska we wspomnieniach byłych członkiń LK/LKP w Łomży i Zambrowie jawiła się jako niezwykle energiczna i zaradna kobieta. Aktywistka, która zrobiła wiele dobrego dla swojego regionu. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 129; ibidem, *Protokół z posiedzenia zarządu i Komisji Rewizyjnej Zarządu Wojewódzkiego w Łomży odbytego dnia 13 listopada 1978 r.*, k. 44; Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.; Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.;

¹⁰²⁶ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia ZW LK, które odbyło się dnia 8.X.75 w Łomży*, k. 7.

W 1976 roku funkcję przewodniczącej Zarządu Wojewódzkiego LK w Łomży pełniła Elżbieta Łupńska, wiceprzewodniczącej Halina Seskiewicz¹⁰²⁷ i Irena Dąbrowska, sekretarza Irena Luchowska, a instruktora Teresa Ostrowska-Tymińska¹⁰²⁸. Komisję Rewizyjną Zarządu Wojewódzkiego LK w Łomży tworzyły: przewodnicząca – Halina Żebrowska, wiceprzewodnicząca – Anna Farat, sekretarz – Halina Suchodoła i członek Komisji – Danuta Synowiec¹⁰²⁹.

Zarząd Miejski LK w Łomży w 1976 roku tworzyły kolejno: przewodnicząca – Bogumiła Polakowska, wiceprzewodnicząca – Irena Gryko i Irena Udwald, instruktor – Irena Hermanowska. W 1977 roku wskazywano, że funkcję sekretarza pełniła wówczas Elżbieta Wałkuska¹⁰³⁰. W Zarządzie Miejskim LK w Kolnie w 1976 roku funkcję przewodniczącej pełniła Lucyna Patalan, sekretarza Joanna Modzelewska. Zarządzie Miejskim LK w Zambrowie funkcję przewodniczącej pełniła Elżbieta Wojno, wiceprzewodniczącej pełniła Stefania Kowalczyk i Maria Podbielska, a sekretarza Jadwiga Jastrzębska¹⁰³¹, ale już w 1977 roku przewodniczącą Zarządu Miejskiego w Zambrowie była Barbara Kulesza, a wiceprzewodniczącą Henryka Szestowicka¹⁰³². W Grajewie przewodniczącą Zarządu Miejskiego LK była Halina [według innych źródeł Hanna] Frączkowska, a sekretarzem Zofia Jankowska¹⁰³³.

¹⁰²⁷ Halina Seskiewicz – ur. w 1942 r., wykształcenie wyższe – radca prawny, w Lidze Kobiet od 1970 r. Od 1975 r. wiceprzewodniczącą ZW LK w Łomży zaś od 1978 r. przewodniczącą ZW LK w Łomży. W 1976 r. powołała Terenowy Oddział Sekcji Kobiet Prawników; przynależała do PZPR, odznaczona Brązowym Krzyżem Zasługi. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 129; *Przedstawiamy uczestniczki VII Zjazdu LK*, „Nasza Praca” 1979, nr 2, s. 32-33.

¹⁰²⁸ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży, które odbyło się 6.IV.1976 r.*, k. 51; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży, które odbyło się dnia 25.V.1976 r.*, k. 59; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 6 maja 76 r.*, k. 51.

¹⁰²⁹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 383, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za lata 1975-1978*, k. 32.

¹⁰³⁰ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 6 maja 76 r.*, k. 57; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dn. 3.VII.76 r.*, k. 66; *ibidem*, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 165.

¹⁰³¹ Dnia 11 marca 1978 r. odbył się Zjazd Miejski LK w Zambrowie podczas którego wybrano nowy skład Zarządu Miejskiego LK. Funkcję przewodniczącej objęła Barbara Kulesza, wiceprzewodniczącej Stefania Kowalczyk i Henryka Szestowicka, a sekretarzem ponownie wybrano Jadwigę Jastrzębską. *Kronika Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie. 1976 rok*; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół ze Zjazdu Ligi Kobiet w Zambrowie woj. Łomża w dniu 11.03.78 r.*, k. 228-231.

¹⁰³² *Ibidem*, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 164.

¹⁰³³ *Ibidem*, *Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dn. 3.VII.76 r.*, k. 66; *ibidem*, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 164.

W 1978 roku na stanowisko przewodniczącej Zarządu Wojewódzkiego LK w Łomży pełniła Halina Seskiewicz, wiceprzewodniczącej – Elżbieta Łupińska¹⁰³⁴ i Irena Szadurska¹⁰³⁵, a sekretarza nadal Irena Luchowska. Zarządowi Miejskiemu LK w Łomży przewodniczyła wówczas Bogumiła Polakowska¹⁰³⁶, a funkcję sekretarza pełniła Irena Hermanowska¹⁰³⁷. W 1978 roku Zarząd Miejski LK w Kolnie tworzyły: przewodnicząca – Lucyna Patalan, wiceprzewodnicząca – Wiesława Wróblewska i Krystyna Skrodzka, sekretarz – Joanna Modzelewska¹⁰³⁸. W 1980 roku Zarządowi Miejskiemu LK w Kolnie przewodniła Lucyna Patalan, wiceprzewodniczącą była Władysława Piekarska i Helena Osiecka, a funkcję sekretarza pełniła Joanna Modzelewska¹⁰³⁹. W 1980 roku w Zarządzie Miejskim LK w Grajewie funkcję przewodniczącej pełniła Halina Frączkowska, wiceprzewodniczącej Marianna Luto i Janina Rynkiewicz, a funkcję sekretarza – Irena Szadurska¹⁰⁴⁰. W Zarządzie Miejskim LK w Wysokiem Mazowieckiem funkcję przewodniczącej pełniła Kazimiera Skarzyńska, wiceprzewodniczącej – Henryka Zauska i Teresa Janczewska, a funkcję sekretarza pełniła Stanisława Pawlik¹⁰⁴¹. W Zarządzie Miejskim

¹⁰³⁴ Elżbieta Łupińska – ur. 1944 r., wiceprzewodnicząca ZW LK w Łomży, wykształcenie niepełne wyższe – sekretarz ZW TKKS, przynależała do PZPR, odznaczona Brązową Odznaką im. Janka Krasickiego. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 129.

¹⁰³⁵ Irena Szadurska – ur. 15 października 1936 r. w Okrasinie (powiat grajewski), posłanka na Sejm IX kadencji (1985-1989), radna MRN w Grajewie, wiceprzewodnicząca ZW LK w Łomży i sekretarz ZM LK w Grajewie, wykształcenie wyższe – nauczyciel, pedagog, przynależała do ZSL, odznaczona: Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem 40-lecia Polski Ludowej, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, Odznaką FJN. We wspomnieniach rozmówczyń jawiła się jako bardzo miła i zaradna kobieta. Członkinie były dumne z zajmowanej przez nią funkcji posłanki Sejmu. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 129; ibidem, *Skład Prezydium Zarządu Miejskiego LK w Grajewie*, k. 121; bs.sejm.gov.pl [dostęp: 6.08.2021 r.]; Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.

¹⁰³⁶ Bogumiła Polakowska – przewodnicząca ZM LK w Łomży, wykształcenie średnie, przynależała do PZPR, członek Koła Rodzin Wojskowych w Łomży. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Lista członków Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 117.

¹⁰³⁷ Irena Hermanowska – sekretarz ZM LK w Łomży, wykształcenie średnie, bezpartyjna, radna MRN w Łomży, APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Lista członków Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 117.

¹⁰³⁸ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół odbytego Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet w Kolnie, woj. Łomża w dniu 20 kwietnia 1978 roku*, k. 236.

¹⁰³⁹ Wszystkie wymienione członkinie Prezydium ZM LK w Kolnie przynależały do PZPR. Ponadto wśród 30 członkiń Prezydium 18 przynależało do PZPR, a pozostałe były bezpartyjne. Wśród Prezydium ZM LK w Kolnie były tylko 3 gospodynie domowe, z czego 2 przynależały do PZPR. Komisję Rewizyjną tworzyło 5 kobiet, z których tylko 2 przynależały do PZPR, a 3 były bezpartyjne. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Wykaz członkiń Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet oraz Komisji Rewizyjnej wybranych na zjeździe sprawozdawczo-wyborczym w Kolnie*, k. 118-120.

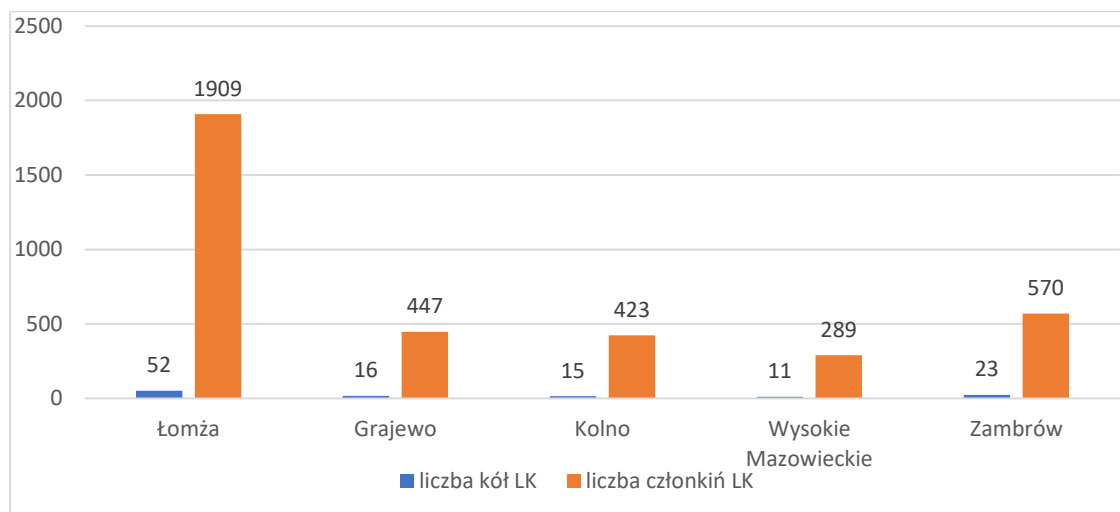
¹⁰⁴⁰ W ZM LK w Grajewie oraz wśród trzyosobowej Komisji Rewizyjnej brak było gospodyń domowych. Wśród Prezydium dziesięcioosobowego Prezydium ZM LK 4 przynależały do PZPR, 1 do SD, 1 do ZSL i 4 były bezpartyjne. Wśród 16 członkiń ZM LK 9 przynależało do PZPR, 1 do SD, 1 do ZSL i 5 było bezpartyjnych. Natomiast wśród trzyosobowej Komisji Rewizyjnej 2 przynależały do PZPR i 1 była bezpartyjna. Ibidem, *Skład Prezydium Zarządu Miejskiego LK w Grajewie*, k. 121-123.

¹⁰⁴¹ Wśród 10 członkiń Prezydium ZM LK w Wysokiem Mazowieckiem 7 przynależało do PZPR, a 3 były bezpartyjne. Wśród trzyosobowej Komisji Rewizyjnej 2 przynależały do PZPR, a 1 była bezpartyjna. Natomiast wśród 13 członkiń ZM LK 5 przynależało do PZPR, 1 do ZSL, 5 było bezpartyjnych, a przy 2 nazwiskach nie

LK w Zambrowie funkcję przewodniczącej pełniła Alicja Sianko, wiceprzewodniczącej Henryka Szestowiecka i Helena Konopacka¹⁰⁴², a funkcję sekretarza pełniła Urszula Adamska i Jadwiga Antoniak¹⁰⁴³.

Przy Zarządzie Wojewódzkim LK w Łomży zostały utworzone komisje: Kultury, Oświaty i Propagandy, zdrowia i opieki społecznej, usług i zaopatrzenia, gospodarstwa domowego oraz prawno-społeczna¹⁰⁴⁴. Zgodnie z podziałem administracyjnym województwa łomżyńskiego LK na koniec 1975 roku liczyła 5 zarządów miejskich (Łomża, Kolno, Grajewo, Zambrów i Wysokie Mazowieckie), którym podlegało 117 kół zrzeszających blisko 3 640 członkiń. W porównaniu ze styczniem 1975 roku, kiedy były to obszary województwa białostockiego, nastąpił wzrost liczby członkiń o prawie 400 kobiet i 8 kół LK¹⁰⁴⁵. Liczebność organizacji na terenie województwa z podziałem na Zarządy Miejskie LK przedstawiono na wykresie nr 9.

Wykres 9. Liczba kół i członkiń LK w zarządach miejskich LK w województwie łomżyńskim na dzień 31 grudnia 1975 roku.

Źródło: APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za okres od 11.I.75 r. do 31.XII.75 r.*, k. 11.

wskazano przynależności (lub jej braku) do partii. Ibidem, *Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Wys. Mazow.*, k. 124-126.

¹⁰⁴² Helena Konopacka – członek PZPR od 1947 r., „W latach 50-tych pełniła funkcję przewodniczącej Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Grajewie i Bielsku Podlaskim”. W latach 80. pełniła funkcję ławnika w Sadzie Rejonowym w Łomży. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 292, *Wniosek o przyznanie renty specjalnej z tytułu zasług w ruchu robotniczym*, k. 1-2.

¹⁰⁴³ Wśród 9 członkiń Prezydium ZM LK w Zambrowie 5 przynależało do PZPR, 1 do ZSL, 1 do SD i 2 było bezpartyjne. W Kronice ZM LK w Zambrowie nie odnotowano jednak zmiany składu ZM LK. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Wykaz członkiń Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie*, k. 127.

¹⁰⁴⁴ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Informacja o działalności w środowiskach kobiecych w województwie łomżyńskim*, k. 125.

¹⁰⁴⁵ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za okres od 11.I.75 r. do 31.XII.75 r.*, k. 11.

Jak wynika z powyższego wykresu dominującym regionem w województwie łomżyńskim było miasto Łomża, na terenie którego LK zrzeszała około 1900 kobiet. W ciągu okresu sprawozdawczego, tj. od stycznia do grudnia 1975 roku założono jedno nowe koło LK, a członkiń przybyło około 150 kobiet. Najwięcej w województwie nowych kół LK założono w Grajewie (5 kół LK), gdzie liczba członkiń wzrosła o ponad 100 kobiet. Brak nowych kół w powiecie wysokomazowieckim przy jednoczesnym wzroście o 50 członkiń. Natomiast w powiecie zambrowskim przybyło jedno koło LK i 4 nowe członkinie¹⁰⁴⁶. Tak niewielki wzrost nowych członkiń i jednoczesny wzrost liczby kół LK sugerować może niestałość poparcia kobiet dla działalności LK i opuszczanie jej szeregów przez dotychczasowe członkinie, przy jednoczesnym rozszerzaniu jej idei wśród nowych osiedli miast.

Należy zaznaczyć, że po wprowadzeniu nowego podziału administracyjnego w kraju, w działalności LK nadal zauważalna była współpraca z sąsiednimi województwami, dotychczas tworzącymi województwo białostockie. Jeszcze w 1976 roku informowano o współpracy Zarządu Wojewódzkiego LK w Łomży z Zarządem Wojewódzkim LK w Białymstoku, który zobowiązał się zorganizować 12 pokazów żywieniowych na terenie województwa łomżyńskiego. Pokazy te odbyły się w 1976 roku¹⁰⁴⁷. W 1980 roku informowano również o konkursie „Kartka z pamiętnika działaczki Ligi Kobiet” zorganizowanym przez Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku z okazji 35-lecia LK. Konkurs ten był również rozpowszechniany przez Zarząd Wojewódzki LK w Łomży, który zamierzał zbiorowo wysłać do Białegostoku wszystkie prace konkursowe¹⁰⁴⁸. W ramach wspomnień liderki terenowej z północno-wschodniej części Polski, na łamach „Naszej Pracy” ukazał się również tekst poświęcony działalności Henryki Szestowickiej¹⁰⁴⁹. Z wywiadów przeprowadzonych z byłymi członkiniami LK z województwa łomżyńskiego wynikało, że częściej współpracowano z aktywistkami LK z województwa białostockiego niż z województwa suwalskiego¹⁰⁵⁰. Jednak nie oznaczało to, iż nie współdziałano z LK w województwie suwalskim. Ponadto również w późniejszym okresie można było odnaleźć informacje o działalności ponad granicami administracyjnymi województw. Dla przykładu w

¹⁰⁴⁶ Ibidem.

¹⁰⁴⁷ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży, które odbyło się 6.IV.1976 r.*, k. 53; ibidem, *Informacja dotycząca działalności Komisji Gospodarstwa Domowego przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Łomży*, k. 143.

¹⁰⁴⁸ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 25 sierpnia 1980 r.*, k. 165.

¹⁰⁴⁹ H. Szastowicka, *Tyle pamiętam dziś...*, „Nasza Praca” 1981, nr 5, s. 5-11.

¹⁰⁵⁰ Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn.21.02.2019 r.; Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn.7.03.2019 r.

1982 roku Zarząd Miejski LKP w Grajewie (województwo łomżyńskie) nadal miał współpracować z Domem Dziecka w Ełku (województwo suwalskie)¹⁰⁵¹.

Liczebność organizacji w kolejnych latach nadal wzrastała. W grudniu 1977 roku w województwie łomżyńskim organizacja kobieca miała zrzeszać około 3840 członkiń w 124 kołach, z czego ponad 1800 kobiet i 42 koła w Łomży, 370 kobiet i 17 kół w Grajewie, 790 kobiet i blisko 30 kół w Kolnie¹⁰⁵², prawie 290 kobiet i 12 kół w Wysokiem Mazowieckiem i około 580 kobiet i 24 koła w Zambrowie. Choć odnotowano odejście z LK około 200 kobiet w całym województwie, to jednak bilans był dodatni, bowiem przyjęto 355 nowych członkiń. Główną przyczyną rozwiązania 12 kół LK w województwie łomżyńskim miały być m.in. zmiana miejsca zamieszkania niektórych dotychczasowych działaczek oraz zgony. Wskazywano także, że w województwie łomżyńskim nie układała się współpraca LK ze Związkiem Socjalistycznej Młodzieży Polskiej¹⁰⁵³.

Wyodrębnione z dotychczasowego województwa białostockiego nowe niewielkie województwo suwalskie również rozwijało aktywność organizacji kobiecej na swym terenie. Na czele Zarządu Wojewódzkiego LK w Suwałkach stanęła Krystyna Zarębska, funkcję sekretarza pełniła Honorata Rusinowska¹⁰⁵⁴. Siedziba Zarządu Wojewódzkiego LK w Suwałkach mieściła się przy ul. Kościuszki 69. Organizacja działała na terenie miasta Suwałki, Ełk, Augustów¹⁰⁵⁵, Giżycko, Pisz, Olecko, Mikołajki, Sejny, Gołdap, Węgorzewo. Do sierpnia 1977 roku nie istniały w okręgu suwalskim koła terenowe LK. Według danych na koniec sierpnia 1977 roku LK w województwie suwalskim zrzeszała około 5,5 tys. kobiet, z

¹⁰⁵¹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet*, k. 26.

¹⁰⁵² W 1979 r. LK w Kolnie liczyć miała 30 kół zrzeszających około 870 członkiń. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Kolnie za okres od 1 kwietnia 1978 roku do 31 sierpnia 1980 roku*, k. 166.

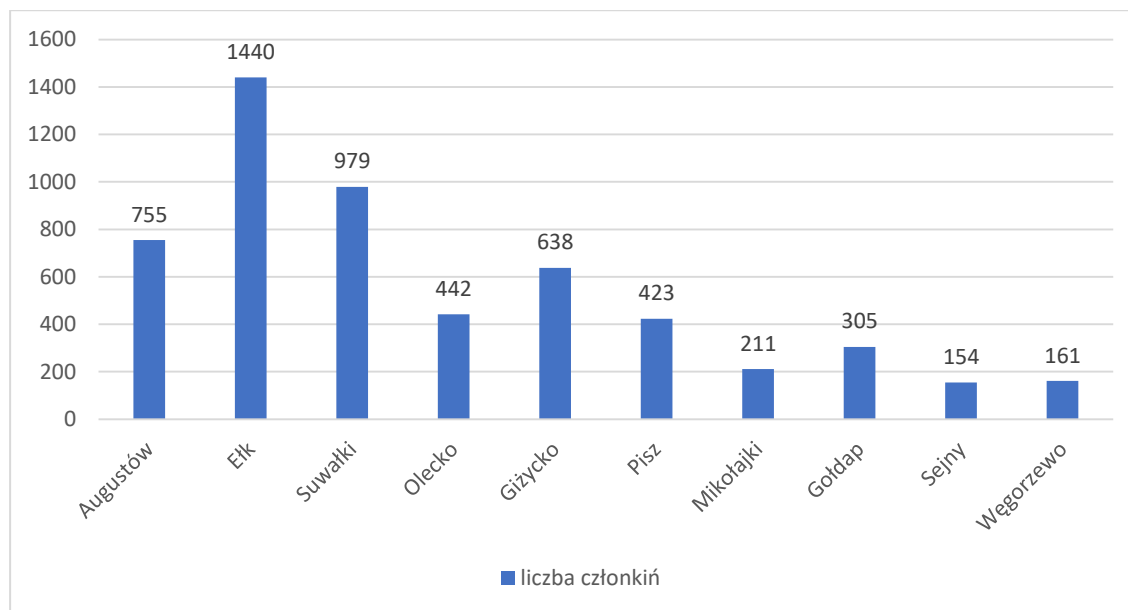
¹⁰⁵³ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za 1977 rok*, k. 160-161, 170-171.

¹⁰⁵⁴ Krystyna Zarębska i Honorata Rusinowicz pełniły swe funkcje również w 1980 r. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Suwałkach przez Główną Księgową Ob. Jadwigę Bieniewską w dniach 5-7.X.1976 rok*, k. 1; APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w dniach 18-20 marca 1980 r. w ZW LK w Suwałkach przez inspektora ZG LK – Ob. Adriannę Ziótek*, k. 53.

¹⁰⁵⁵ W 1974 r. przewodniczącą Zarządu Miejskiego LK w Augustowie została wybrana Maria Irena Kłoczko – ur. 18 stycznia 1926 r. w Augustowie, zm. 14 marca 2020 r. Funkcję tę pełniła przez około 10 lat. Z rozmowy przeprowadzonej przez dr Marię Bauchrowicz-Tocką dnia 23 lipca 2021 r. w Augustowie z Panią Anną wynikało, że lokalna liderka LK została bardzo pozytywnie zapamiętana przez tamtą społeczność. Rozmówczyni знаła osobiście Marię Irenę Kłoczko. Powiedziała, że była ona bardzo ceniona w środowisku, angażowała się w życie Augustowa, razem z mężem organizowali spływy kajakowe, imprezy turystyczne.

których tylko niecałe 23% opłaciło składki członkowskie¹⁰⁵⁶. Liczebność organizacji na terenie województwa z podziałem na zarządy miejskie LK przedstawiono na wykresie nr 10.

Wykres 10. Liczba członkiń w zarządach miejskich LK w województwie suwalskim w 1977 roku.

Źródło: APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z przeprowadzonej kontroli na odcinku całokształtu działalności finansowo-gospodarczej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Suwałkach za okres od 1.I. do 31. VIII 1977 r.*, k. 20-21.

Jak wynika z powyższego wykresu największe poparcie LK w województwie suwalskim miała na terenie miasta Elk, Suwałki, Augustów i Giżycko. Najmniejsze natomiast w Sejnach i Węgorzewie. Wpływ na to miała niewątpliwie struktura demograficzna terenu. Działalność młodego Zarządu Wojewódzkiego LK niosła ze sobą wiele trudności w spełnieniu wszystkich wymogów formalnych i oczekiwań Zarządu Głównego LK. Według informacji źródłowych, kontrola przeprowadzona w sierpniu 1977 roku wykazała, że liderki Suwalszczyzny nie tylko słabo egzekwowały opłacanie składek członkowskich, ale także m.in. nie wykorzystywały właściwych druków do załatwiania spraw finansowych i podawały złą podstawę prawną przy zawieranych umowach zlecenie¹⁰⁵⁷.

Liczebność organizacji w województwie suwalskim stopniowo wzrastała i według danych z marca 1980 roku LK na koniec 1979 roku liczyła około 6 600 członkiń¹⁰⁵⁸. Stan ten

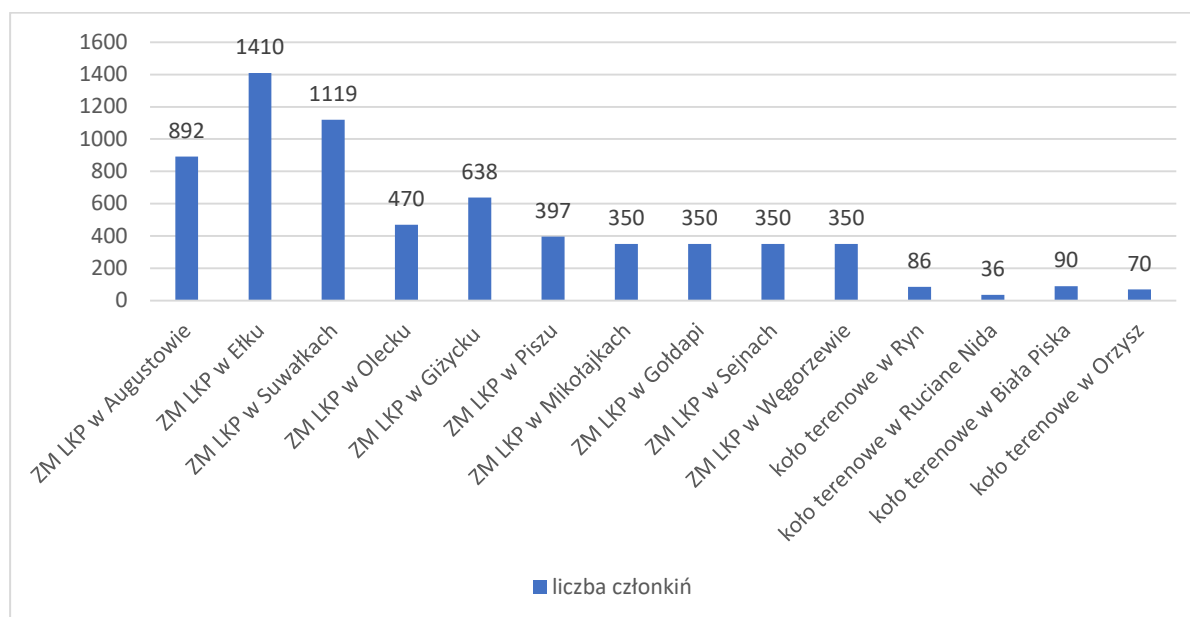
¹⁰⁵⁶ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z przeprowadzonej kontroli na odcinku całokształtu działalności finansowo-gospodarczej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Suwałkach za okres od 1.I. do 31. VIII 1977 r.*, k. 20-21.

¹⁰⁵⁷ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Pismo Zarządu Głównego LKP z dnia 22 listopada 1977 r. do sekretarza Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach*, k. 48-50.

¹⁰⁵⁸ Ibidem, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w dniach 18-20 marca 1980 r. w ZW LK w Suwałkach przez inspektora ZG LK – Ob. Adriannę Ziótek*, k. 55.

w podziale na poszczególne Zarządy Miejskie LK oraz koła terenowe podległe bezpośrednio Zarządowi Wojewódzkiemu LK w Suwałkach przedstawiono na wykresie nr 11.

Wykres 11. Liczba członkiń LKP w województwie suwalskim. Stan na dzień 31 grudnia 1979 roku.

Źródło: APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w dniach 18-20 marca 1980 r. w ZW LK w Suwałkach przez inspektora ZG LK – Ob. Adriannę Ziótek*, k. 55.

Według danych zawartych w wykresie nr 11 działalność LK w województwie suwalskim w porównaniu z sierpniem 1977 roku (wykres nr 10) w większości Zarządów Miejskich LK nastąpił wzrost liczby członkiń. Najwięcej przybyło w Sejnach i Węgorzewie. Jednak taka sama, okrągła liczba członkiń (350 kobiet) w czterech zarządach miejskich LK budzi obawy i podejrzenia o wiarygodność tej informacji. W ciągu około 1,5 rocznego okresu sprawozdawczego taka sama liczba członkiń utrzymała się w Giżycku, a spadek liczby członkiń nastąpił w Zarządzie Miejskim w Ełku (o 30 członkiń) i w Piszcu (o 26 członkiń). Jednocześnie na koniec 1979 roku wykazano istnienie czterech kół terenowych podległych bezpośrednio Zarządowi Wojewódzkiemu LK w Suwałkach, tj. w miejscowości Ryn, Ruciane Nida, Biała Piska i Orzysz. Rozwój liczebności organizacji w województwie nie miał jednak stałej tendencji wzrostowej, bowiem w grudniu 1982 roku wskazywano 5300 członkiń podległych wszystkim Zarządom Miejskim LKP w województwie¹⁰⁵⁹.

¹⁰⁵⁹ Więcej informacji na ten temat w rozdziale IV. Ibidem, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24 do 28 stycznia 1983 r. przez st. rewidenta ZG LKP Zdzisława Markiewicza na podstawie delegacji służbowej Nr 13/83 z dnia 22.01.1983 r.*, k. 67.

III.1.2. Działalność polityczna

Na wszystkich szczeblach administracyjnego podziału kraju wśród kierunków aktywności politycznej poruszano takie zagadnienia jak udział LK w wyborach do Sejmu i rad narodowych, obchody jubileuszy istnienia LK i ŚDFK, obchody rocznic i świąt państwowych, organizacja Dnia Kobiet czy powoływanie zarządów gromadzkich LK w celu uaktywnienia społeczno-politycznego kobiet z mniejszych miejscowości. Działalność polityczna LK po zakończeniu planu 6-letniego nadal była wspieraniem kierunków rozwoju kraju wyznaczanych przez PZPR¹⁰⁶⁰.

Terenowe oddziały LK włączały się w propagowanie ogólnokrajowych i ogólnoswiatowych świąt i inicjatyw wspierających umacnianie równouprawnienia kobiet¹⁰⁶¹. W Międzynarodowym Roku Przyjaźni i Solidarności Kobiet obchodzonym w 1963 roku LK *popularyzowała wiedzę o życiu i kulturze kobiet w innych krajach* oraz działalność ŚDFK¹⁰⁶². Obchody Międzynarodowego Roku Przyjaźni i Solidarności Kobiet w województwie białostockim skutkowały zorganizowaniem *375 odczytów na temat życia kobiet w Zw. Radzieckim, Bułgarii, Rumunii, Syrii, Kubie i innych krajach. Odbyto 12 spotkań z uczestniczkami wycieczek zagranicznych i 3 spotkania z uczestniczką Światowego Kongresu Kobiet w Moskwie*¹⁰⁶³. Istotną rolę w popularyzacji odgrywał wówczas biuletyn „Nasza Praca”, w którym członkinie terenowych oddziałów LK mogły przeczytać o sytuacji kobiet w innych krajach. Najczęściej artykuły prezentowane w wyżej wskazanym periodyku miały na celu uświadomić czytelniczkom, że ich sytuacja w Polsce nie jest najgorszą, albo też że powinny współdziałać z jeszcze większym zaangażowaniem by poprawić swoją pozycję w kraju. Ponadto również na łamach lokalnej prasy informowano o współpracy międzynarodowej z organizacjami kobiecymi z innych krajów oraz zrealizowanych wizytacjach¹⁰⁶⁴. Zainteresowanie społeczne tym zakresem działalności w latach 60. mogła

¹⁰⁶⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku*, k. 24-28, 32, 55; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 25 sierpnia 1980 r.*, k. 165; N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 153-154.

¹⁰⁶¹ I. Ratman-Liwerska, *Edukacja poza konwencją...*, s. 115-116.

¹⁰⁶² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o działalności kobiet w pow. Augustów na podstawie materiałów i spostrzeżeń zebranych w dniach 7, 8 i 9 maja 1964 r. za rok 1963*, k. 200; *O niektórych przykładach i refleksjach związanych z Rokiem Międzynarodowej Przyjaźni Kobiet*, „Nasza Praca” 1963, nr 3-4, s. 1-5.

¹⁰⁶³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego za 1963 rok*, k. 153.

¹⁰⁶⁴ Najwięcej informacji na ten temat pojawiało się w dziale: „Wiadomości z zagranicy o światowym ruchu kobiecym”. Zob. np. *Wiadomości z zagranicy o światowym ruchu kobiecym*, „Nasza Praca” 1963, nr 1, s. 48-66; A. Rokicka, *Z życia organizacji. Przyjacielska wizyta*, „Nasza Praca” 1972, nr 1-2, s. 44; *Kobiety wietnamskie w*

wzmóc sesja ŚDFK, która odbyła się w Warszawie w 1960 roku w 15 rocznicę jej powołania¹⁰⁶⁵.

Innym aspektem politycznego zaangażowania LK były jej postawy w świetle istotnych wydarzeń w kraju i na świecie. Dla przykładu kobiety Białostoczczyzny miały wyrażać obawę przed odłączeniem się Czechosłowacji z bloku państw socjalistycznych, co partia traktowała jako przejaw „właściwego wychowania ideologicznego”¹⁰⁶⁶. Wydarzenia marca 1968 roku wzmożyły konieczność zwiększenia wychowawczej roli organizacji społecznych propagujących idee komunistyczne¹⁰⁶⁷.

Propagandę komunistyczną upowszechniano m.in. za pośrednictwem Szkół Wychowania Obywatelskiego, w których LK propagowała zwyczaje świeckie i zalety wychowania dzieci w duchu ideologii socjalistycznej¹⁰⁶⁸. Według ustaleń Emilii Świętochowskiej i Izabeli Ratman-Liwerskiej członkinie LK uczestniczyły też *na uroczystości „nadania dziecku imienia” w Urzędzie Stanu Cywilnego lub podczas pasowania na ucznia w szkołach*¹⁰⁶⁹. Taka aktywność miała urzeczywistniać poparcie komunistycznych idei. W 1969 roku w Ełku i Łomży z inicjatywy tamtejszych zarządów miejskich LK powstały Szkoły Obywatelskiego Wychowania Kobiet dla członkiń LK, w których uczestniczyło po około 60 kobiet w każdej¹⁰⁷⁰. Do grudnia 1976 roku na terenie województwa białostockiego LK zorganizowała 12 Szkół Wychowania Obywatelskiego¹⁰⁷¹.

Polsce, „Gazeta Białostocka” 1958, nr 137, s. 2; A. Zaniewska, *Liga Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 305; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet...*, s. 196.

¹⁰⁶⁵ W obradach udział wzięło 138 delegatek z 60 krajów. Tematyka obrad koncentrowała się wokół hasła pokoju na świecie i rozbrojenia oraz poziomu emancypacji kobiet w różnych krajach. I. Ratman-Liwerska, *Edukacja poza konwencją...*, s. 115.

¹⁰⁶⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Referat o udziale kobiet w przygotowaniach do V Zjazdu Partii*, k. 34.

¹⁰⁶⁷ *Ibidem*, k. 36-38.

¹⁰⁶⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Uchwała Wojewódzkiego Zjazdu Ligi Kobiet w Białymstoku*, k. 179v; M. Dajnowicz, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet...*, s. 18; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 170; A. Marcinkiewicz, Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki...*, s. 295; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet...*, s. 189-190.

¹⁰⁶⁹ Obecność członkiń Ligi na uroczystości nadania imienia dziecku czy obchodach srebrnych i złotych godów związku małżeńskiego odnotowano również w sprawozdaniu za lata 1978-1982. APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 99v; E. Świętochowska, *Kochana redakcjo, droga Ligo...*, s. 162; I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet...*, s. 160.

¹⁰⁷⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Informacja dotycząca stopnia realizacji uchwał partyjnych i resortowych w sprawie pracy z kobietami*, k. 97-98; M. Dajnowicz, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet...*, s. 18.

¹⁰⁷¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Informacja o pracy kobiet w województwie białostockim*, k. 29. Kształcenie polityczne kobiet wiejskich miało odbywać się w ramach „Społeczno-Politycznego Kształcenia Kobiet”. Do 1976 r. w województwie łomżyńskim zostało utworzonych 41 takich szkół, w których zarejestrowano ponad 1100 słuchaczek. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Informacja dotyczy: organizacji Szkół „Społeczno-Politycznego Kształcenia Kobiet” w 1977/1978 roku w woj. łomżyńskim*, k. 147.

Działalność polityczna LK została podporządkowana komisjom kobiecym przy PZPR, którym LK składała sprawozdania ze swojej aktywności w terenie. Utworzenie komisji kobiecych ożywiło pracę partii na odcinku kobiecym¹⁰⁷². Komisje kobiece w województwie białostockim zostały powołane we wszystkich powiatach na przełomie 1957/1958 roku. Jednak ich działalność w 1959 roku była znikoma. Komisja nie istniała w powiecie siemiatyckim ze względu na małą liczbę kobiet w partii¹⁰⁷³. Brak było również zebrań Komisji Kobiecej przy KP PZPR w Augustowie, Ełku, Bielsku Podlaskim, Łapach, Gołdapi i Grajewie. Najbardziej liczne Komisje Kobiece (do 20 osób) miały być w mieście Białystok, powiecie suwalskim i łomżyńskim¹⁰⁷⁴. Komisje kobiece były *ogniwem instancji partyjnej*, których zadaniem była pomoc partii w pracy na odcinku kobiecym oraz nadzorowanie działalności LK¹⁰⁷⁵. Oprócz tego zadaniem Komisji Kobiecych KP PZPR było nadzorowanie doboru „właściwego aktywu” w LK¹⁰⁷⁶.

Według sprawozdania za 1960 rok instruktorki powiatowe LK często zwracały się do partii oraz komisji kobiecych z prośbą o rady i wskazówki pracy w terenie¹⁰⁷⁷. Komisje Kobiece nadzorowały i wspomagały rozwój powiatowych oddziałów Towarzystwa Świadomego Macierzyństwa oraz Zarządów Powiatowych LK. Przy czym współpraca z tymi ostatnimi nie zawsze miała właściwy charakter, tzn. Komisje Kobiece wchodziły w kompetencje powiatowych oddziałów LK¹⁰⁷⁸. *Komisja Kobieca kieruje aktywem kobiecym powiatu oraz przydziela zadania w organizacji kół LK i KGW oraz pracą z kobietami nad rozbudową partii*¹⁰⁷⁹.

Województwo białostockie, które w 1959 roku tworzyło 16 powiatów. W powiecie gołdapskim, kolneńskim i monieckim brak było etatowego pracownika LK oraz instruktora z PZPR, który organizowałby pracę na odcinku kobiecym. Drugą grupę tworzyły powiaty, w których pracownicy KP PZPR organizowali pracę kobiet, ale bez zaangażowania kierowników KP PZPR. Były to powiaty: grajewski, hajnowski i ełcki. Ostatnią grupę tworzyły powiaty w których w działalność na odcinku kobiecym zaangażowani byli nie tylko

¹⁰⁷² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja z narady Przewodniczących Komisji Kobiecych Kom. Pow. PZPR odbytej w dniu 23.V.1960 r.*, k. 26-27.

¹⁰⁷³ Komisja kobieca w powiecie siemiatyckim powstała najpóźniej w województwie bo dopiero w lutym 1960 r. *Ibidem, Informacja [o] pracy Komisji Kobiecych Komitetów Powiatowych*, k. 107.

¹⁰⁷⁴ *Ibidem, Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet za rok 1959*, k. 13.

¹⁰⁷⁵ *Ibidem, Ocena planów Komisji Kobiecych przy Komitetach Powiatowych.*, k. 34-36.

¹⁰⁷⁶ *Ibidem, Notatka dotycząca narady Komisji Kobiecej KW z udziałem Przew. Kom. Kob. KP i aktywu odbytej w dniu 19.XII.1961 r.*, k. 105.

¹⁰⁷⁷ *Ibidem, Ocena pracy partyjnej wśród kobiet na wsi*, k. 61

¹⁰⁷⁸ *Ibidem, Informacja [o] pracy Komisji Kobiecych Komitetów Powiatowych*, k. 109-111.

¹⁰⁷⁹ *Ibidem, Tezy pomocnicze do zebrania materiałów o pracy Komisji Kobiecych KP PZPR*, k. 118.

instruktorzy powiatowi PZPR, ale także kierownicy KP PZPR, tj. powiaty: augustowski, suwalski, bielski, łapski, zambrowski, wysokomazowiecki, siemiatycki, olecki i białostocki¹⁰⁸⁰.

Wśród komisji kobiecych, które w 1961 roku „w ogóle nie pracują” wskazywano m.in. Dąbrowę i Sokółkę. Choć jak zaznaczano ich aktywność w porównaniu z 1959 roku znacznie się ożywiła. Brak było tam stałej współpracy między prezydium zarządów powiatowych LK a przedstawicielami partii i komisji kobiecych¹⁰⁸¹.

Przewodnicząca wojewódzkiej Komisji Kobiecej przy PZPR wskazywała, że błędnym było utożsamianie kobiet z „inną psychiką”. Działania w pomocy kobietom koncentrować się miały na rozpowszechnianiu idei świadomego macierzyństwa, wychowaniu młodzieży przy współpracy z komitetami rodzicielskimi oraz pomocy kobietom, które zdecydowały się na dziecko w wychowaniu niemowląt¹⁰⁸².

Już w 1959 roku prezydium Komisji Kobiecej KW PZPR w Białymstoku jako główny cel aktywności stawiało mobilizację kobiet do realizacji hasła „Tysiąc szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego”, którą wspierać miały powiatowe zarządy LK¹⁰⁸³.

Komisje Kobiecte zostały zlikwidowane w 1962 roku, a ich miejsce zajęły zespoły partyjne przy LK. *Okres ten jest widoczny, nikt nie interesował się jak pracują Prezydium LK i Rady KGW*¹⁰⁸⁴. Niektóre Komisje Kobiecte np. w Kolnie przekształciły się w zespoły partyjne¹⁰⁸⁵. Zgodnie z uchwałą IX Wojewódzkiej Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej PZPR w Białymstoku (8 kwietnia 1962 roku) LK jako organizacja społeczna miała utworzyć w swych szeregach zespół partyjny, który obejmować winien szeroki aktyw kobiecy Zarządu Wojewódzkiego LK, którym przewodziło prezydium zespołu partyjnego w składzie 5-6 osobowym¹⁰⁸⁶. Zespoły partyjne podlegały bezpośrednio odpowiednim komórkom partyjnym

¹⁰⁸⁰ Ibidem, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet za rok 1959*, k. 13-14.

¹⁰⁸¹ Ibidem, *Informacja [o] pracy Komisji Kobiecych Komitetów Powiatowych*, k. 112.

¹⁰⁸² Ibidem, *Protokół z narady Wojewódzkiej Komisji ds. Kobiet przy KW PZPR odbytej w dniu 22.XII.1959 r. z udziałem pracowników etatowych KP PZPR i Przew. Kom. Kobiecych przy KP*, k. 4.

¹⁰⁸³ Ibidem, *Plan pracy Prezydium Komisji Kobiecej KW PZPR na I-sze półrocze 1959 r.*, k. 1.

¹⁰⁸⁴ Ibidem, *Protokół z narady Przewodniczących Zespołów Partyjnych przy ZP LK odbytej dnia 19.11.1962 r.*, k. 129.

¹⁰⁸⁵ Ibidem, k. 129, 132-133.

¹⁰⁸⁶ W skład prezydium zespołu partyjnego przy ZW LK w Białymstoku w czerwcu 1962 r. zostały wybrane: Janina Humeńczyk – przewodnicząca, Zofia Matejczyk, Jadwiga Szurmiej – sekretarz, Lucja Wojtowicz, Maria Rutkowska. W 1964 r. w skład prezydium zespołu partyjnego przy ZW LK w Białymstoku wchodziło sześć osób: przewodniczącą była Janina Humeńczyk, zaś członkami kolejno: Zofia Matejczyk, Lucyna Wójtowicz, Maria Rutkowska, Jadwiga Szurmiej, Janina Zaczeniuk. Ibidem, *Protokół z posiedzenia Zespołu Partyjnego przy ZW LK, odbytego w dniu 14.VI.1962 r.*, k. 119, 122; ibidem, *Wytyczne do pracy zespołów partyjnych w*

w terenie, tj. Zarząd Wojewódzki LK podlegał pod KW PZPR, a zarządy powiatowe LK pod KP PZPR. To instancje partyjne ustalały kierunki działalności komórek partyjnych w organizacji kobiecej¹⁰⁸⁷. Celem powołanego zespołu partyjnego było rozpatrywanie problemów kobiet oraz wyznaczanie kierunków działalności LK¹⁰⁸⁸.

Na koniec 1962 roku wskazywano, że zespoły partyjne oraz prezydium Zarządu Wojewódzkiego LK miało skoncentrować się na uaktywnieniu radnych, działalności kulturalno-oświatowej wśród kobiet (agitacja z zakresu kultury pracy i wypoczynku) oraz kolegalności działania zespołów partyjnych i prezydium Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku *sprawa doboru aktywu jest bardzo ważna – cenimy aktyw partyjny i b./p. tych ostatnich trzeba uczyć pracy społecznej – nie walczmy o ilość lecz o jakość*¹⁰⁸⁹. W celu uaktywnienia radnych planowano przeprowadzanie wcześniejszych narad powiatowych na tematy i sprawy z jakimi radne winne były występować na posiedzeniach rad narodowych co pozwoliłoby uaktywnić je na posiedzeniach¹⁰⁹⁰.

W powiecie białostockim i siemiatyckim zespoły partyjne przy zarządach powiatowych LK powołano w październiku 1962 roku (nieaktywne), a w Grajewie w lipcu 1962 roku (koncentrować się miały głównie na rozbudowie partii w terenie). Zespoły partyjne wspierały prezydium zarządów powiatowych LK w wyznaczaniu kierunków działalności organizacji kobiecej, wspomagały opiekę nad rodzinami opuszczonymi oraz ich współpracę z KGW. Według przedstawicielki zespołu partyjnego z Augustowa należało zróżnicować zawodowe i społeczne pochodzenie członkiń, ze szczególnym uwzględnieniem nauczycielek, których przynależność do organizacji kobiecej podniosłaby rangę organizacji w społeczeństwie¹⁰⁹¹.

W 1976 roku szkolenia ideologiczne prowadzone przez liderki LK koncentrowały się na: *przeobrażeniach społeczno-politycznych i ekonomicznych w Polsce, perspektywach rozwoju PRL, [...] zadaniach i problemach współczesnej rodziny w społeczeństwie*

organizacji kobiecej Ligi Kobiet, k. 140; ibidem, *Protokół z posiedzenia Prezydium Wojewódzkiego Zespołu Partyjnego przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku w dniu 23.I.1964 r.*, k. 183.

¹⁰⁸⁶ Ibidem, *Wytyczne do pracy zespołów partyjnych w organizacji kobiecej Ligi Kobiet*, k. 192-194.

¹⁰⁸⁷ Ibidem, k. 192-194.

¹⁰⁸⁸ Ibidem, *Protokół z posiedzenia Zespołu Partyjnego przy ZW LK, odbytego w dniu 14.VI.1962 r.*, k. 119.

¹⁰⁸⁹ Ibidem, *Protokół z narady Przewodniczących Zespołów Partyjnych przy ZP LK odbytej dnia 19.II.1962 r.*, k. 136.

¹⁰⁹⁰ Ibidem, k. 135-136.

¹⁰⁹¹ Ibidem, k. 126-134.

socjalistycznym, miejscu i roli Ligi Kobiet w miejscu zamieszkania¹⁰⁹². W 1978 roku Liga Kobiet jako organizacja społeczno-polityczna świadomie akceptuje politykę partii w całości, uczestnicząc w realizacji jej programu w zagadnieniach dotyczących zakresu naszej działalności¹⁰⁹³. Aktywność propagandowa LK przyczyniała się także do zwiększania liczby kobiet w szeregach PZPR¹⁰⁹⁴.

Wśród działalności politycznej należy wskazać zaangażowanie członkiń LK w wybory do Sejmu i rad narodowych. W 1957 roku przed wyborami do Sejmu aktywistki LK upowszechniały na łamach pism swoje programy wyborcze i odezwy do wszystkich kobiet, by głosowały na kobiety, którym bliższe miały być problemy z jakimi zmagaly się wyborczynie¹⁰⁹⁵. W 1958 roku w „Gazecie Białostockiej” pojawiły się opisy sylwetek kandydatek oraz ich programów wyborczych, które zamierzały realizować w Miejskiej czy Wojewódzkiej Radzie Narodowej. Oprócz tego informowano również o spotkaniu przedwyborczym zorganizowanym przez Zarząd Miejski LK w Białymstoku, podczas którego wszystkie kandydatki na radne mogły udzielać odpowiedzi wyborczyniom i lepiej poznać ich potrzeby dnia codziennego¹⁰⁹⁶.

W 1960 roku skarżono się, że próba włączenia kobiet w działalność polityczną w radach narodowych była utrudniona ze względu na hasło: „Irena do domu!” głoszone po zakończeniu planu 6-letniego¹⁰⁹⁷. Wraz ze zmianą polityki państwa LK zaczęła opowiadać się, że aktywizacja zawodowa kobiet bez uwzględnienia ich właściwości biologicznych i psychicznych była błędem¹⁰⁹⁸.

Na koniec 1962 roku przyznawano, że słaba była praca radnych kobiet, które zostały wytypowane przez organizacje społeczne, w tym LK. Poprawą tego zagadnienia miały się zająć działaczki w 1963 roku¹⁰⁹⁹. W 1969 roku Zarząd Wojewódzki LK koncentrował się

¹⁰⁹² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Informacja z przebiegu szkolenia ideologicznego dla kobiet z województwie białostockim*, k. 40.

¹⁰⁹³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *brak tytułu pisma*, k. 3.

¹⁰⁹⁴ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Informacja z realizacji wniosków egzekutywy KW w sprawie działalności Wojewódzkiej Rady Kobiet*, k. 94.

¹⁰⁹⁵ M. Dajnowicz, „Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet..., s. 76-77; Ł. Jędrzejcki, *op. cit.*, s. 284-285.

¹⁰⁹⁶ Więcej na ten temat w rozdziale III.3 niniejszej pracy. *Wśród kandydatów do WRN*, „Gazeta Białostocka” 1958, nr 11, s. 3; *Kandydaci Frontu Jedności Narodu z okręgów przemysłowych do Miejskiej Rady Narodowej*, „Gazeta Białostocka” 1958, nr 20, s. 5; *Spotkanie kobiet – wyborczyń z kobietami kandydatkami*, „Gazeta Białostocka” 1958, nr 22, s. 7; A. Zaniewska, *Liga Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 305.

¹⁰⁹⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z posiedzenia Komisji Kobiecej KW odbytego w dniu 24.VI.1960 r.*, k. 42.

¹⁰⁹⁸ B. Nowak, *op. cit.*, s. 139-141.

¹⁰⁹⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z narady Przewodniczących Zespołów Partyjnych przy ZP LK odbytej dnia 19.11.1962 r.*, k. 125.

m.in. na wyborach do Sejmu i rad narodowych¹¹⁰⁰. W 1977 roku Komitety FJN dokonywały oceny pracy radnych – reprezentantek LK¹¹⁰¹.

W czasie kadencji z lat 1970-1974 LK w sposób szczególny koncentrowała się na pracy politycznej, ideowo-wychowawczej i kulturalno-oświatowej. Organizowano m.in. Szkoły Wychowania Obywatelskiego, poradnictwo prawno-społeczne, kursy z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego i racjonalnego żywienia oraz inicjatywy społeczne na rzecz estetyki osiedli, a także opiekę dla dzieci i osób starszych. Wśród działalności kulturalno-oświatowej w szczególności widoczna była realizacja konkursu „Rodzina w klubie”¹¹⁰². W kolejnych latach LK również popularyzowała obyczaje świeckie poprzez konkurs „Rodzina w Klubie” czy „35-lecie PRL w literaturze pamiątkarskiej i relacjach ustnych” oraz szkolenia ideologiczne dla członkiń organizacji kobiecej¹¹⁰³. Obchodzona w 1980 roku rocznica 35-lecia istnienia Ligi była powodem utworzenia przez Zarząd Wojewódzki LKP w Białymstoku Pamiątkowej Księgi „Zasłużonych dla Ligi Kobiet”, wśród których znalazły się liderki z całego województwa, głównie założycielki pierwszych kół terenowych i zarządów. Drugą formą uczczenia tego jubileuszu było ogłoszenie konkursu „Karta z pamiętnika działaczki Ligi Kobiet”. Udział w konkursie pamiątkarskim wzięło zaledwie 13 kobiet, które opisywały swą aktywność w szeregach organizacji i jej rozwój w terenie nawet od 1945 roku. Jak podkreślono w materiale sprawozdawczym mimo braku wytycznych tworzenia pamiętników wszystkie przesłane prace miały wspólne punkty. Wskazywano, że choć początkowy, tuż powojenny okres działalności w terenie nie miał wytycznych co do aspektów jakimi miała zajmować się organizacja, to jednak kobiety oddolnie organizowały pomoc potrzebującym. Konkurs został rozstrzygnięty 6 marca 1981 roku, nagrody pieniężne w wysokości 1 tys. – 5 tys. złotych otrzymało 5 członkiń¹¹⁰⁴.

Elementem politycznej aktywności LK była również działalność w skali międzynarodowej. Organizacja kobieca nadal współpracowała z zagranicznymi organizacjami kobiecymi. W kwietniu 1958 roku na zaproszenie Zarządu Głównego LK przyjechały do

¹¹⁰⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Informacja dotycząca stopnia realizacji uchwał partyjnych i resortowych w sprawie pracy z kobietami*, k. 97.

¹¹⁰¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Informacja o stanie przygotowań do kampanii sprawozdawczo-wyborczej w ogniwach i instancjach Ligi Kobiet*, k. 47.

¹¹⁰² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974*, k. 145; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 170; A. Marcinkiewicz, Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki...*, s. 295; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet...*, s. 189-190.

¹¹⁰³ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 99.

¹¹⁰⁴ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 100v-102v.

Warszawy delegatki wietnamskiego ruchu kobiecego, w tym LK Wietnamu reprezentowanej przez jej przewodniczącą – Nguyen Thi Thap¹¹⁰⁵. Działaczki LK z województwa białostockiego solidaryzowały się z kobietami wietnamskimi, popierając ich sprzeciw wobec amerykańskiej inwazji na ich kraj¹¹⁰⁶. W drugiej połowie lat 70. do Łomży z Moskwy przyjechały również delegatki dziennikarek „Sowietskiej Żeńszczyzny”. Ich obecność poprzedzona była zorganizowaniem konkursu plastycznego¹¹⁰⁷.

Wśród działalności międzynarodowej należy wskazać obchody wybuchu II wojny światowej zorganizowane w Bielsku Podlaskim przez Wojewódzką Radę Kobiet pod hasłem: „Wojewódzki zlot kobiet w 40-tą rocznicę Września”. Dnia 2 września 1979 roku w obchodach wzięły udział nie tylko członkinie LK z województwa białostockiego, łomżyńskiego i suwalskiego, ale także delegatki z Litewskiej republiki i Obwodu Grodzieńskiego¹¹⁰⁸. Członkinie LK z województwa łomżyńskiego w maju 1978 roku wystosowały rezolucję w sprawie zapewnienia pokoju na świecie i zaprzestania międzynarodowego wyścigu zbrojeń¹¹⁰⁹.

III.1.3. Działalność w terenie

Działalność LK po zakończeniu planu 6-letniego do 1966 roku została nazwana przez Barbarę Nowak „praktycznym aktywizmem”, bowiem wówczas LK uaktywniła się na rzecz rozwiązywania problemów kobiet dnia codziennego przy jednoczesnym poparciu dla partii rządzącej¹¹¹⁰. Jak zauważyła Magdalena Grabowska „praktyczny aktywizm” LK *pomagał ich członkiniom w radzeniu sobie z trudami życia codziennego, kształtowaniu postaw kobiet i zachęcał do realizacji ambicji politycznych, lecz realizował się w warunkach ograniczonej autonomii i ograniczonej równości*¹¹¹¹. Praktyczny aktywizm miał na celu *umożliwienie kobietom łączenia pracy zawodowej z tradycyjnymi rolami w rodzinie*¹¹¹². Była to działalność poparta realnymi skutkami w poprawie sytuacji kobiet z danej społeczności oraz aktywność

¹¹⁰⁵ *Kobiety wietnamskie w Polsce*, „Gazeta Białostocka” 11.VI.1958, nr 137, s. 2.

¹¹⁰⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji sprawozdawczo-wyborczej Ligi Kobiet odbytej w dniu 11 maja 1966 roku w Białymstoku*, k. 1, 9.

¹¹⁰⁷ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Referat sprawozdawczo-programowy Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Łomży*, k. 215-216; ibidem, *Drogi koleżanki Delegatki i zaproszeni goście!*, k. 222.

¹¹⁰⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Wojewódzki Zlot kobiet*, k. 29-31; ibidem, *Rezolucja*, k. 32-33; ibidem, *Scenariusz „Wojewódzkiego Zlotu Kobiet w 40-tą rocznicę Września”*, k. 34-41.

¹¹⁰⁹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Rezolucja*, k. 220.

¹¹¹⁰ B. Nowak, *op. cit.*, s. 132-142; N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 149; I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet...*, s. 80-82.

¹¹¹¹ M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 162.

¹¹¹² Eadem, *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce...*, s. 30.

polityczna. Elementem uwidaczniającym te zamierzenia było m.in. organizowanie zbiórek pieniędzy na różne cele. Przykładem może być włączenie się Zarządu Głównego LK w organizację pomocy doraźnej i finansowej powodzianom z województwa krakowskiego i wrocławskiego¹¹¹³, czy też rozprowadzanie przez członkinie LK „cegiełek” na rzecz budowy Instytutu Zdrowia Dziecka w Białymstoku czy Pomnika Centrum Zdrowia Dziecka w Warszawie. Członkinie organizacji w ramach akcji „Dar pracy rąk własnych” wykonywały samodzielnie np. serwetki, bieżniki, fartuszki, hafty, koronki, obrusy, malowanki na szkle, wyroby ze słomy, które sprzedawały na loteriach fantowych, z których dochód przeznaczony był na wskazane wyżej inicjatywy¹¹¹⁴.

Bardzo ważnym przejawem pomocy organizowanym przez LK była edukacja kobiet, zarówno w aspekcie zawodowym, jak i rodzinnym, wychowawczym¹¹¹⁵. W 1958 roku Zarząd Wojewódzki LK z siedzibą przy ul. Malmeda 8 w Białymstoku przy współpracy ze Spółdzielnią Inwalidów Głuchych w Nowosiólkach, chcąc pomóc kobietom bezrobotnym, zorganizował dwutygodniowy kurs przygotowujący do produkcji płytek. W ogłoszeniu zamieszczonym w „Gazecie Białostockiej” nie wskazano limitu miejsc dla kursantek. Ponadto LK zapewniała im wyżywienie oraz nocleg, a kobietom dojeżdżającym dofinansowanie w kwocie 500 złotych. Ukończenie kursu miało być gwarancją zatrudnienia kobiet w tym sektorze przemysłu¹¹¹⁶. Wśród sprawczości LK w latach 60. można wykazać m.in. utworzenie staraniem Zarządu Gromadzkiego LK w Białowieży zakładu fryzjerskiego przy GS. W planach było również utworzenie pralni i żłobka dla dzieci¹¹¹⁷. Jednak należy pamiętać, że sprawczość LK często wyznaczana była odgórnie i zależna była od polityki państwa¹¹¹⁸.

¹¹¹³ *Spółczeństwo z całego kraju spieszy z pomocą powodzianom*, „Gazeta Białostocka” 15.VII.1958, nr 167, s. 1.

¹¹¹⁴ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 01728/63, *Apel. Dar pracy własnych rąk*, k. 71-72; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Główne kierunki działania Ligi Kobiet w województwie białostockim w 1976 roku*, k. 76; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Informacja o działalności w środowiskach kobiecych w województwie łomżyńskim*, s. 125; *Cegielki czekają. Budujemy Instytut Zdrowia Dziecka*, „Gazeta Białostocka” 15.I.1975, nr 12, s. 5; *„Zależy nam na pomocy społeczeństwa”. Budowa Instytutu Zdrowia Dziecka na pięć przed dwunastą*, „Gazeta Białostocka” 9.IV.1975, nr 81, s. 3;

¹¹¹⁵ A. Miłoszewska-Kiełbiewska, *Obraz kobiety XX i XXI wieku w wybranych polskich czasopismach i poradnikach dobrego wychowania*, praca doktorska, Uniwersytet Warszawski Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Warszawa 2015, s. 56.

¹¹¹⁶ *Liga Kobiet ułatwi zdobycie zawodu i pracy*, „Gazeta Białostocka” 14.X.1958, nr 245, s. 6; A. Zaniewska, *Liga Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 308.

¹¹¹⁷ B. Ślęzak, *O niektórych formach pracy Gromadzkich Zarządów Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1963, nr 5-6, s. 30-31; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet...*, s. 195

¹¹¹⁸ Według relacji jednej z respondentek „LK miała bardzo duży wpływ na wszystko co się działo, w wielu sprawach komitety partii wojewódzkie, miejskie konsultowały się z nami. To nie było tak, że sobie coś tam

Ponadto wśród działalności społecznej organizowanej przez LK należy wskazać pracę w poradniach prawno-społecznych, pomoc w znalezieniu zatrudnienia, organizowanie opieki nad dziećmi poprzez kolonie letnie, zakładanie żłobków i przedszkoli, a także organizowanie konkursu czytelniczego „Zdrowie i kultura podstawą współczesnej rodziny”¹¹¹⁹. Pisano, że: *celem konkursu jest zainteresowanie szerokich rzesz kobiet zagadnieniami oświaty sanitarnej i wychowania poprzez wzmocnienie czytelnictwa literatury popularno-naukowej związanej z tymi zagadnieniami*¹¹²⁰. W połowie lat 60. dużą uwagę zwracano na higienizację polskiej wsi¹¹²¹, ale w aktach partyjnych brak jest informacji o działaniach podjętych przez LK w tym zakresie.

Zadaniem LK przed III Zjazdem LK według Zofii Matejczyk były *sprawy opieki nad kobietą i pomocy jej w codziennym życiu oraz stałe podnoszenie poziomu ideologicznego i społecznego kobiet*¹¹²². Ponadto LK koordynowała działalność poradni Świadomego Macierzyństwa oraz Ośrodka Gospodarstwa Domowego. *Wszystkie poczynania Ligi Kobiet idą w kierunku pomocy kobiecie, aby w zakładzie pracy mogła być spokojniejsza o swe sprawy wówczas i wydajność kobiet w pracy będzie lepsza*¹¹²³. Właśnie pomoc w łączeniu obowiązków zawodowych i domowych z wykorzystaniem nowoczesnych sprzętów gospodarstwa domowego była priorytetem aktywności LK w tym okresie¹¹²⁴. Ważnym aspektem działalności w terenie do połowy lat 60. była również współpraca z KGW, która koncentrowała się na pracy wśród kobiet wiejskich¹¹²⁵. Zapotrzebowanie społeczne i gospodarcze wyznaczało kierunki aktywności członkiń LK. W ramach pracy z gospodyniami domowymi z miast i wsi działaczki LK przy współpracy z TPD organizowały place zabaw dla dzieci, opiekowały się przybłokowymi ogródkami kwiatowymi, uczestniczyły w akcji sadzenia lasów czy budowie drogi¹¹²⁶.

wymyślili”. Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.; M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 165.

¹¹¹⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku*, k. 24-28, 32, 55.

¹¹²⁰ Ibidem, k. 55.

¹¹²¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Protokół z posiedzenia Komisji Socjalnej i Komisji ds. pracy partyjnej wśród kobiet KW PZPR odbytego w dniu 28.X.1966 r.*, k. 18-24.

¹¹²² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Notatka dotycząca narady Komisji Kobiecej KW z udziałem Przew. Kom. Kob. KP i aktywu odbytej w dniu 19.XII.1961 r.*, k. 103.

¹¹²³ Ibidem, k. 104.

¹¹²⁴ M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja...*, s. 256.

¹¹²⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku*, k. 29.

¹¹²⁶ Ibidem, k. 30.

W 1968 roku LK aktywnie włączała się w opiekę nad dziećmi, estetykę osiedli – zakładanie trawników i kwietników przy blokach, sprzątanie grobów żołnierzy radzieckich (Hajnówka, Suwałki, Łomża)¹¹²⁷. W 1970 roku LK nadal organizowała kolonie i półkolonie letnie dla dzieci. Zarząd Powiatowy LK w Olecku przy współpracy z Komitetem Przeciwalkoholowym zorganizował półkolonię dla 60 dzieci alkoholików i dzieci z rodzin patologicznych, zapewniając im przy tym właściwą opiekę pedagogiczną¹¹²⁸.

W 1974 roku przypadała 30 rocznica powstania Polski Ludowej, którą zgodnie z wytycznymi partii obchodzono w województwie białostockim bardzo uroczystie. Członkinie LK miały promować uczestnictwo we współzawodnictwie „Rodzina swojemu osiedlu”, organizowanym przez Zarząd Główny LK i redakcję „Przyjaciółki”. Ponadto propagować miały dotychczasowe osiągnięcia gospodarcze kraju, poprawę sytuacji kobiet oraz rozwój czytelnictwa i świadomości zdrowotnej kobiet¹¹²⁹. W 1974 roku planowano, że działalność LK koncentrować się powinna na popularyzacji ustaleń PZPR w zakresie dalszego rozwoju gospodarczego Polski Ludowej, pomocy polskim rodzinom poprzez uświadamianie prawne i społeczne rodziców oraz pomoc wychowawczą dzieci, a także dalszym rozwoju organizacji w terenie¹¹³⁰.

Od połowy lat 70. LK w województwie białostockim, ale także na pozostałym obszarze kraju, zgodnie z zaleceniami Zarządu Głównego LK miała zadanie: *rozbudzenie wśród członkiń organizacji aspiracji i potrzeby coraz lepszego wykonywania pracy zawodowej, obowiązków rodzinnych i pracy społecznej, zwalczanie negatywnych zjawisk występujących w naszym życiu i rozwijanie demokratycznej samorządności; podnoszenie wiedzy ideologicznej i politycznej wśród członkiń; nieustanne podnoszenie dyscypliny pracy i dyscypliny społecznej [...]; uczestnictwo w poprawie warunków życia kobiet i wypoczynku, umacnianiu rodziny, opiece nad młodym pokoleniem, podnoszeniu wiedzy w zakresie zdrowotności i polepszaniu stanu sanitarnego*¹¹³¹. Ponadto ciągle zwracano uwagę na konieczność zwiększania ilości członkiń organizacji¹¹³². Powyższe kierunki realizowane miały być na Białostocczyźnie m.in. poprzez popularyzację ustaleń VII Krajowego Zjazdu

¹¹²⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Przemówienie przed V Zjazdem PZPR*, k. 17-19.

¹¹²⁸ *Półkolonie w Olecku*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 3.VII.1970, nr 181, (b.n.s.).

¹¹²⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Kierunki działalności Ligi Kobiet woj. białostockiego w obchodach XXX-lecia PRL*, k. 224-226.

¹¹³⁰ Ibidem, *Główne kierunki działania Ligi Kobiet w woj. białostockim w 1974 r.*, k. 228-230.

¹¹³¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Główne kierunki działania Ligi Kobiet w województwie białostockim w 1976 roku*, k. 75.

¹¹³² Ibidem, k. 77.

LK, współzawodnictwa między kołami LK, organizację konkursów czytelniczych i estetyki środowiska, organizację spotkań i prelekcji na tematy polityczne, gospodarcze i społeczne.

W 1978 roku pisano: *Aktywnej działalności organizacji sprzyjała sytuacja w kraju, znaczne ożywienie polityczne poprzedzające przygotowania do VII Zjazdu Partii oraz dyskusja nad jego uchwałami i wcielenie ich w życie*¹¹³³.

W 1979 roku obchodzony był jako Międzynarodowy Rok Dziecka. Organizacja kobieca w szczególny sposób uwzględniła w swych działaniach prace na rzecz *troski o rozwiązywanie problemów dzieci, o poprawę warunków ich życia, o wszechstronny rozwój osobowości*. Wyrażać się miały w zwiększonej aktywności pedagogicznej członkiń LK wśród młodzieży i ich rodziców, rozszerzeniu poradnictwa na podstawie kodeksu rodzinnego, opiece na placach zabaw, organizowaniu kolonii letnich dla dzieci oraz pomocy rodzinom wielodzietnym i patologicznym¹¹³⁴. Działaczki z Zambrowa w ramach czynów podejmowanych z tej okazji założyły również dwie książeczki mieszkaniowe dla wychowanków Domu Dziecka, z którego niektóre członkinie LK zabierały do siebie na ferie dzieci z tej placówki. Ponadto zorganizowały m.in. konkursy dla dzieci – wyścigi jazdy na rowerach, występy artystyczne dzieci, współpracowały z komitetami rodzicielskimi w celu pomocy dzieciom z rozbitych rodzin oraz organizowały zbiórki ubrań dla dzieci¹¹³⁵. Działalność ta była kontynuowana także w latach 80.¹¹³⁶. Ponadto jeszcze przed Międzynarodowym Rokiem Dziecka LKP z województwa łomżyńskiego zorganizowała w szkołach dożywianie dzieci alkoholików¹¹³⁷.

W latach 70. LK koncentrowała się na działalności ideowo-wychowawczej i kulturalno-oświatowej oraz prawnej i społecznej pomocy rodzinie. *Praca ideowo-*

¹¹³³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978. Białystok – październik 1978*, (b.n.k.) [s. 1].

¹¹³⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Pismo ZW LK w Białymstoku z dnia 18 września 1978 r. do Wojewódzkiego Komitetu Obchodów Międzynarodowego Roku Dziecka w Białymstoku*, k. 72-73.

¹¹³⁵ APL, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Ocena działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie ze szczególnym uwzględnieniem pracy ideowo-wychowawczej, tj. szkoły obywatelskiego wychowania kobiet*, k. 181-182; *Kronika Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie*, rok 1979; Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.; Wywiad z P. Janiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.; Wywiad z P. Alicją (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 9.03.2019 r.

¹¹³⁶ APL, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja dotycząca pracy kół zakładowych Ligi Kobiet Polskich, działających w województwie łomżyńskim*, k. 132; *Kronika Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie*, rok 1980, 1982-1986.

¹¹³⁷ APL, KW PZPR w Łomży, sygn. 383, *Protokół ze Zjazdu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 13.XI.1978 r.*, k. 17.

wychowawcza jest podstawowym założeniem programu naszej organizacji¹¹³⁸. W okresie sprawozdawczym organizacja kobieca skupiała uwagę na wychowawczej funkcji rodziny, dlatego zorganizowano cykliczne szkolenia pod nazwą „Szkoła Socjalistycznego Wychowania w Rodzinie”, w których uczestniczyło około 500 kobiet z województwa. Ponadto wśród podstawowej działalności wychowawczej wyróżniano organizowanie prelekcji na temat sytuacji gospodarczej w kraju, socjalno-prawnej kobiet i ich rodzin oraz obchody rocznic i świąt państwowych. Jednym z elementów ułatwiających prowadzenie wśród społeczeństwa działalności propagandowej miały być konkursy np. „Rodzina w klubie” czy konkursy czytelnicze. Prócz walorów edukacyjnych miały one na celu przede wszystkim upowszechnianie ideologii komunistycznej i wyrobienie w społeczeństwie poparcia dla partii rządzącej¹¹³⁹. Ponadto LK dążyła do podnoszenia dyscypliny pracy społeczeństwa oraz poczucia odpowiedzialności wobec ojczyzny¹¹⁴⁰. Działalność oświatowa prowadzona przez LK była umocowana prawnie zezwoleniem Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 31 marca 1976 roku. Aktywność tą realizowano poprzez dokształcanie kobiet w zakresie prowadzenia gospodarstwa domowego oraz organizację kursów podnoszących wiedzę i kwalifikacje instruktorek gospodarstwa domowego¹¹⁴¹.

Prawna i społeczna pomoc rodzinie obejmowała głównie działalność poradni prawno-społecznych, w których nieodpłatnie udzielano pomocy prawnej najczęściej z zakresu uzyskania alimentów, przeprowadzenia rozwodów, konfliktów małżeńskich i kłopotów mieszkaniowych. Ponadto organizowano prelekcje przybliżające słuchaczkom zagadnienia z kodeksu rodzinnego, kodeksu pracy, ustawy alimentacyjnej czy możliwości uzyskania zasiłków, renty i emerytury¹¹⁴². W ramach pomocy społecznej i wychowawczej wskazywano również na działalność Ośrodków Gospodarstwa Domowego, które poprzez zajęcia teoretyczne i praktyczne uczyły kobiety prowadzenia gospodarstwa domowego. *Zakres prac Ośrodka obejmuje racjonalne żywienie, urządzenie i wyposażenie domu, właściwe*

¹¹³⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978. Białystok – październik 1978*, (b.n.k.) [s. 2].

¹¹³⁹ Ibidem, [s. 3-8].

¹¹⁴⁰ Ibidem, [s. 9-10].

¹¹⁴¹ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z kontroli działalności gospodarczej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet, dokonanej w dniach 29-30.IX.1977 r. przez Halinę Snarską – st. inspektora Wydziału Spraw Wewnętrznych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku*, k. 26.

¹¹⁴² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978. Białystok – październik 1978*, (b.n.k.) [s. 10-12].

*gospodarowanie środkami materialnymi i siłami domowników oraz czasem przeznaczonym na pracę i wypoczynek rodziny w mieście i na wsi*¹¹⁴³.

W latach 70. LK organizowała opiekę nad ludźmi starszymi. Szczególnie aktywne w tym zakresie w województwie białostockim miały być zarządy miejskie LK w Sokółce i Bielsku Podlaskim oraz koła osiedlowe w Białymstoku i Białowieży. Prócz realnej pomocy w życiu codziennym, działaczki LK zapraszały podopiecznych na Dni Seniora podczas których wręczano im upominki¹¹⁴⁴. W województwie łomżyńskim odnotowano również utworzenie w Zambrowie dziennego Klubu „Seniora” – Dom Spokojnej Starości, gdzie opiekę mogło znaleźć 40 podopiecznych¹¹⁴⁵.

W okresie sprawozdawczym za lata 1978-1982 w ramach *kształtowania obywatelskiej świadomości kobiet, działalności kulturalno-oświatowej* prócz popularyzacji kultury świeckiej koncentrowano się na upowszechnianiu wśród społeczeństwa wiedzy na temat szkodliwości alkoholu¹¹⁴⁶. W 1979 roku obchodzony był jako Międzynarodowy Rok Dziecka. Organizacja kobieca w szczególny sposób uwzględniła w swych działaniach prace na rzecz *troski o rozwiązywanie problemów dzieci, o poprawę warunków ich życia, o wszechstronny rozwój osobowości*. Wyrażać się miały w zwiększonej aktywności pedagogicznej członkiń LK wśród młodzieży i ich rodziców, rozszerzeniu poradnictwa na podstawie kodeksu rodzinnego, opiece na placach zabaw, organizowaniu kolonii letnich dla dzieci oraz pomocy rodzinom wielodzietnym i patologicznym¹¹⁴⁷.

W 1980 roku wskazywano, że podejmowane działania polityki socjalnej państwa i aktywność LK dążą do *poprawy materialnych warunków życia rodzin [...], pomocy rodzinie w realizacji jej funkcji opiekuńczo-wychowawczych, zwiększenia i udzielenia opieki nad matką i dzieckiem, zapewnienia dobrych warunków pracy kobietom ciężarnym i wychowującym małe dzieci*¹¹⁴⁸.

W 1980 roku podkreślano, że ustrój socjalistyczny „wyciągnął kobiety z kuchni”. Nie zwracano uwagi na fakt licznych zwolnień kobiet po zakończeniu planu 6-letniego. Kobiety z

¹¹⁴³ Ibidem, [s. 13].

¹¹⁴⁴ Ibidem, [s. 15-16].

¹¹⁴⁵ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za 1977 rok*, k. 165.

¹¹⁴⁶ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 99v

¹¹⁴⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Pismo ZW LK w Białymstoku z dnia 18 września 1978 r. do Wojewódzkiego Komitetu Obchodów Międzynarodowego Roku Dziecka w Białymstoku*, k. 72-73.

¹¹⁴⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Organizacja i działalność kół Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego w okresie 35-lecia*, k. 149.

początku lat 80. miały harmonijnie łączyć rolę pracownicy i matki oraz być aktywne społecznie¹¹⁴⁹.

W większości powiatów Białostoczczyzny według danych na koniec grudnia 1959 roku praca na odcinku kobiecym przebiegała bardzo słabo. Działalność LK w zakładach pracy na terenie województwa białostockiego była przywracana z trudem. Wynikało to m.in. z braku współpracy kierowników zakładów oraz niechęci samych kobiet. Poparcie dla działalności LK zwiększała pozycja społeczna mężów członkiń LK. Jedną z aktywistek z Zakładów im. Sierżana w Białymstoku wskazywała, że to właśnie dzięki włączeniu do organizacji żon osób partyjnych, kierowników zakładów oraz kobiety na stanowiskach organizacja kobieca zyskałaby prestiż i poparcie kobiet niezrzeszonych¹¹⁵⁰.

Stolarczyk z Białegostoku wskazywała, że do grudnia 1959 roku przewodnicząca Zarządu Miejskiego LK w Białymstoku słabo spełniała stawiane wobec niej oczekiwania i jako etatowa pracownica całą pracę wykonywała sama. Koncentrowano się na rozbudowie kół zakładowych LK *te sprawy również nie wychodzą jak należy, bo nie zawsze sekretarze zakładowi chcą pomóc. [...] hasło „Irena do domu!” otrąciło na wszystkie kobiety*¹¹⁵¹. Słabe zaangażowanie w rozwój organizacji przejawiały również same członkinie LK. Kobiety w komisjach problemowych najczęściej odbywały jedynie posiedzenia i nie realizowały przyjętych kierunków aktywności w terenie¹¹⁵².

W Zakładach im. Sierżana w Białymstoku kierownicy niektórych działów szerzyli hasła *po co nam Liga Kobiet skoro mamy Rady Kobiecte Związków Zawodowych*, dlatego według Góralskiej pracującej w tym zakładzie działaczki partyjnej, tak ważne było rozpowszechnianie wśród ludzi pracujących podkreślanie roli organizacji kobiecej¹¹⁵³. W zakładach pracy w Zambrowie również powołano Rady Kobiecte, które zastąpiły koła zakładowe LK. Decyzja ta według działaczki partyjnej Jojczyk doprowadziła do upadku autorytetu LK w regionie¹¹⁵⁴.

¹¹⁴⁹ Ibidem, k. 151.

¹¹⁵⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z narady Wojewódzkiej Komisji ds. Kobiet przy KW PZPR odbytej w dniu 22.XII.1959 r. z udziałem pracowników etatowych KP PZPR i Przew. Kom. Kobiectych przy KP*, k. 10.

¹¹⁵¹ Ibidem, k. 4.

¹¹⁵² Ibidem, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego za rok 1963*, k. 145.

¹¹⁵³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z narady Wojewódzkiej Komisji ds. Kobiet przy KW PZPR odbytej w dniu 22.XII.1959 r. z udziałem pracowników etatowych KP PZPR i Przew. Kom. Kobiectych przy KP*, k. 9.

¹¹⁵⁴ Ibidem, k. 10.

Według instruktorki Zarządu Powiatowego LK w Augustowie praca wśród kobiet była słaba ze względu na brak wsparcia ze strony partii i angażowanie w działalność tych samych kobiet. Instruktorka LK z Hajnówki również wskazywała na konieczność odgórnego zaangażowania się w sprawy kobiet¹¹⁵⁵. Inaczej wyglądała sytuacja w Łapach i Wysokiem Mazowieckiem, gdzie według instruktora KP PZPR praca Zarządu Powiatowego LK ruszyła na dobre tory, a instancje partyjne wspierają ich działania. Choć w Wysokiem Mazowieckiem *ciężko idzie rozbudowa partii w ogóle*¹¹⁵⁶. Instruktorzy partyjni nie zawsze orientowali się działalności LK, czego przykładem była prośba instruktora KP PZPR z Sejn o utworzenie Zarządu Powiatowego LK w Sejnach. W odpowiedzi na swoją prośbę sekretarz Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku – Zofia Matejczyk wyjaśniła, że zarząd taki był już powołany, ale podobnie jak w Mońkach i Dąbrowie nie znalazł poparcia lokalnej społeczności kobiet. Sekretarz Zarządu Wojewódzkiego LK apelowała o konieczność wzmożonej pracy partyjnej na tych terenach w celu stworzenia zaplecza dla aktywności LK¹¹⁵⁷.

W Suwałkach choć KP PZPR angażował się w pracę wśród kobiet to problem stanowiło jednak włączanie tych samych kobiet do różnych akcji, przez co zasięg oddziaływania na kobiety się nie zwiększał. Ponadto trudnością pracy w terenie było nieprzychylnie nastawienie kierowników zakładów do pracy społecznej kobiet¹¹⁵⁸.

Instruktorka KP PZPR w Grajewie – Siłakowska wskazywała, że po październiku 1956 roku *zupełnie upadł duch wśród kobiet, po prostu unikają i wykręcają się, a szczególnie robi to nowy aktyw*¹¹⁵⁹. Oceniając pracę instruktorki LK wskazywała, że była ona mało operatywna i słabo zorientowana w swojej pracy, jakby brakowało jej odgórnych wytycznych z Zarządu Wojewódzkiego LK¹¹⁶⁰. Według instruktorki etatowej LK z Bielska Podlaskiego – Tomczyk, choć zarządy powiatowe LK miały wytyczne z Zarządu Wojewódzkiego LK to trudno było je realizować, gdyż kobiety unikały pracy społecznej, nie chciały należeć do LK i opłacać składek członkowskich¹¹⁶¹.

Również w późniejszych latach pojawiały się problemy w aktywizacji kobiet do pracy społecznej w szeregach LK. Zarzucano LK, że jest mało przydatną i mało skuteczną

¹¹⁵⁵ Ibidem, k. 5.

¹¹⁵⁶ Ibidem, k. 6-7.

¹¹⁵⁷ Ibidem, k. 7.

¹¹⁵⁸ Ibidem, k. 8.

¹¹⁵⁹ Ibidem, k. 6.

¹¹⁶⁰ Ibidem.

¹¹⁶¹ Ibidem, k. 8.

organizacją, że kobiety pieką tam tylko ciasteczka. W obronie LK podczas narady przewodniczących zespołów partyjnych zarządów powiatowych LK wypowiadała się m.in. działaczka z Ełku: *jeśli chodzi o LK to dużo robimy, nie tylko pieczemy pierniczki. Współpracujemy z innymi organizacjami społecznymi. W b.r. prowadzimy szkołę matek zorganizowaną przez LK. Mamy koła problemowe, które interesują się starcami, dziećmi walęsającymi się i dla nich jest świetlica. Prowadzimy kursy racjonalnego żywienia co jest bardzo potrzebne kobiecie – szczególnie kobiety z PGR uczą się szyć, gotować i pielęgnować dzieci – na tym etapie w naszych PGRach jest to konieczne. Liga Kobiet mobilizuje do udziału w produkcji i obecnie głównym naszym zadaniem jest uaktywnienie w pracy kół LK i KGW¹¹⁶².*

W 1964 roku wskazywano, że trudnością w działalności LK w powiecie augustowskim było: brak aktywu w Zarządzie Powiatowym LK, który szerzej angażowałby się we współpracę z innymi organizacjami oraz mobilizowałby działaczki terenowe do aktywności, mała liczba kobiet w radach zakładowych i POP, niewielkie zainteresowanie działalnością kół ze strony dyrekcji zakładów pracy i rad zakładowych oraz brak analizy działalności Zarządu Powiatowego LK przez jego prezydium¹¹⁶³. Podobnie sytuacja wyglądała w powiecie Dąbrowa Białostocka. Brak poparcia kierowników zakładu pracy hamowało rozwój inicjatyw podejmowanych przez aktywistki LK¹¹⁶⁴. Ponadto zdarzać się miały sytuacje kiedy mężczyźni zajmujący stanowiska majstrów, kierowników czy dyrektorów zakładów pracy wnioskowali o zwolnienie aktywistek LK, które zajęte pracą społeczną na rzecz kobiet i organizacji kobiecej, miały nie być produktywne w zakładzie pracy¹¹⁶⁵.

Negatywnym aspektem w sprawczości organizacji kobiecej był brak miejsc dla dzieci w przedszkolach czy dziecińcach letnich. Aktywistki LK mimo podejmowanych działań nie zawsze mogły pomóc zgłaszającej się do organizacji kobiecie¹¹⁶⁶. Przeszkodą w rozwoju działalności LK w latach 60. miały być również ograniczone środki finansowe na organizację szkoleń zawodowych czy kursów kroju i szycia. W materiale źródłowym wskazywano także

¹¹⁶² Ibidem, *Protokół z narady Przewodniczących Zespołów Partyjnych przy ZP LK odbytej dnia 19.11.1962 r.*, k. 131-132.

¹¹⁶³ Ibidem, *Informacja o działalności kobiet w pow. Augustów na podstawie materiałów i spostrzeżeń zebranych w dniach 7,8i 9 maja 1964 r. za rok 1963*, k. 203-204.

¹¹⁶⁴ Ibidem, *Informacja z działalności organizacji kobiecych na terenie powiatu Dąbrowa*, k. 238.

¹¹⁶⁵ Ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli w Wytwórni Wytworów Precyzyjnych w Czarnej Białostockiej w dniu 4 maja 1964 r. w sprawie pracy wśród kobiet*, k. 232.

¹¹⁶⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonych kontroli działalności wśród kobiet na terenie powiatu białostockiego*, k. 226.

na zajmowanie w organizacji głównych stanowisk przez te same osoby, tj. wąski aktyw liderki organizacji¹¹⁶⁷. Powodować to miało ograniczenie możliwości działania organizacji w terenie. Oprócz tego działalność w miejscu zamieszkania kobiet utrudniał brak doświadczenia nowych członkiń zarządów kół oraz zmniejszenie się dotychczasowej liczby członkiń¹¹⁶⁸. Ponadto trudnością w podejmowaniu w terenie kierunków wyznaczanych przez władze naczelne LK był niedobór odpowiedniej kadry, która mogłaby rozwijać daną działalność. Zdarzały się przypadki np. w Grajewie zaprzestania udzielania porad prawnych ze względu na przeniesienie się do innego miasta radcy prawnego pracującego w poradni LK. Jednak dzięki dobrej współpracy z Zarządem Wojewódzkim LK w Łomży grajewski oddział LK szybko mógł rozpocząć współpracę w tym zakresie z innym radcą prawnym¹¹⁶⁹.

Ważkim problemem w działalności LK był brak lokali na biura/siedziby zarządów miejskich oraz spotkań kół blokowych/osiedlowych¹¹⁷⁰. Taka sytuacja miała miejsce na przykład w powiecie hajnowskim i siemiatyckim, gdzie *pracownice etatowe LK urzędują w korytarzach [...] warunki takie nie sprzyjają pracy, kobiety nie mogą odbywać zebrać bo stale ktoś im przeszkadza*¹¹⁷¹. Liderki z Łomży również wskazywały na deficyt lokali, w których mogłyby prowadzić spotkania, a udostępnione na ten cel pomieszczenia bywały nieogrzewane w okresie zimowym¹¹⁷².

Wśród trudności formowania nowych kół LK w miejscu zamieszkania wskazywano również na rozległość obszaru jaki obejmowało dane koło (kobiety z kilku ulic w mieście), niechętnie nastawienie kobiet do uczestnictwa w spotkaniach, brak czasu na aktywność społeczną oraz nikłe wsparcie ze strony Zarządu Wojewódzkiego LK¹¹⁷³.

¹¹⁶⁷ Ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonych kontroli działalności Ligi Kobiet przy Powiatowym Zakładzie Ubezpieczeń w Białymstoku przeprowadzonej w dniu 27 kwietnia 1964 r.*, k. 229; ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli w Wytwórni Wyróbów Precyzyjnych w Czarnej Białostockiej w dniu 4 maja 1964 r. w sprawie pracy wśród kobiet*, k. 232-233.

¹¹⁶⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle uchwał IV Zjazdu LK*, k. 97.

¹¹⁶⁹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dn. 3.VII.76 r.*, k. 67.

¹¹⁷⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Informacja o realizacji programu pracy politycznej wśród kobiet*, k. 124; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dn. 3.VII.76 r.*, k. 67.

¹¹⁷¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet za rok 1959*, k. 19.

¹¹⁷² APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży, które odbyło się 22 grudnia 1977 roku*, k. 157-158.

¹¹⁷³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja w sprawie realizacji zadań określonych w instrukcji KC o pracy partyjnej wśród kobiet w powiecie Grajewo*, k. 176; ibidem, *Informacja na temat realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet w pow. łąpskim*, k. 114.

Reorganizacja LK w 1966 roku spowodowała, że organizacja prowadziła swą działalność głównie w miastach powiatowych. Zarząd Powiatowy LK w województwie białostockim miał funkcjonować jedynie w Białymstoku, pozostałe zarządy powiatowe miały zostać przemianowane na zarządy miejskie LK, to one bowiem miały stać się podstawową jednostką organizacji¹¹⁷⁴. Jak wspomiano: *praca w początkowym okresie była bardzo trudna, bo w społeczeństwie panowało przekonanie, że Liga Kobiet została zlikwidowana i podejmowanie działalności poprzedzane musiało być wyjaśnianiem zasad – reorganizacji*¹¹⁷⁵.

Zmiany struktury ruchu kobiecego w Polsce Ludowej wprowadzały nie tylko zamęt wśród terenowych działaczek, ale często powodowały wśród nich rozgoryczenie i rywalizację, gdy np. członkinie Zarządu Gromadzkiego LK zostały pozbawione swojej dotychczasowej funkcji i nie weszły do Gromadzkiej Rady Narodowej, albo inspektorka Rady Kobiecej rywalizowała z instruktorką LK o zasięg działalności¹¹⁷⁶. *Należy stwierdzić, że reorganizacja stworzyła wiele niejasności i nieporozumień. Z różnych przyczyn na zebraniach, gdzie wybierano GRK nie wzięły udziału aktywistki z LK. W Białowieży nie dopilnowano, aby zaangażowane aktywistki z ramienia Gromadzkiego Zarządu LK weszły w skład GRK. Z tego tytułu wśród niektórych członkiń powstało rozgoryczenie*¹¹⁷⁷. Ponadto Zarząd Gromadzki LK w Białowieży wolał przekazać zgromadzone fundusze na pomoc dla Wietnamu i Społecznego Funduszu Budowy Szkół i Internatów, niż oddać je do dyspozycji Gminnej Rady Kobiet. [...] *te tarcia mogą przynieść szkodę w jedności działania na terenie Białowieży*¹¹⁷⁸. Tak skomentowano ten zgrzyt między lokalnymi aktywistkami ruchu kobiecego w powiecie hajnowskim.

Nie wszędzie jednak pojawiały się takie problemy. Reorganizacja ruchu kobiecego w powiecie sokólskim została przyjęta pozytywnie, kobiety niepracujące zyskały możliwość urzeczywistnienia swoich kompetencji organizatorskich w terenie. Aktywistki LK z zakładów pracy wspierały działalność LK w miejscu zamieszkania i integrowały się z kobietami niepracującymi zawodowo. Najbardziej pomocną w tym zakresie miały być spotkania

¹¹⁷⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Referat. Białystok, dnia 13 grudnia 1966 r.*, k.70-71; ibidem, *Wytoczne Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie przekształcania Zarządów Powiatowych LK w Zarządy Miejskie*, k. 81-83.

¹¹⁷⁵ Ibidem, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle uchwał IV Zjazdu LK*, k. 95.

¹¹⁷⁶ Na przykład w powiecie zambrowskim członkinie Zarządu Gromadzkiego LK w większości tworzyły Zarząd Gromadzkiej Rady Kobiet. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o powoływaniu Gromadzkiej Rady Kobiet w Pow. zambrowskim*, k. 203; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z posiedzenia Zespołu Partyjnego przy ZW LK, odbytego w dniu 14.VI.1962 r.*, k. 121.

¹¹⁷⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o przebiegu powoływania Gromadzkiej Rady Kobiet w powiecie hajnowskim*, k. 181.

¹¹⁷⁸ Ibidem.

organizowane w ośrodku „Praktyczna Pani PSS”. Oprócz tego działaczki LK opiekowały się osiedlową klubo-kawiarnią, w której również organizowano spotkania kobiet¹¹⁷⁹.

III.2. Kobieta pracująca i „sfera domowa”

Wraz z początkiem 5-letniego planu gospodarczego LK wśród swoich celów na pierwszym miejscu stawiała pomoc partii rządzącej w realizacji założeń VIII Zjazdu PZPR, zwłaszcza w zakresie poprawy warunków bytowych ludności pracującej. W tym celu LK wystąpiła do Rządu z projektem utworzenia Komitetu Usprawnienia Gospodarstwa Domowego¹¹⁸⁰. W 1957 roku przy Zarządzie Głównym LK rozpoczął działalność Komitet Gospodarstwa Domowego (dalej: KGD)¹¹⁸¹, powołany uchwałą prezydium Zarządu Głównego LK z dnia 8 grudnia 1956 roku. Głównym celem Komitetu było: *poszukiwanie, inspirowanie i wdrażanie wewnątrz gospodarstw domowych oraz w ich zapleczu społeczno-gospodarczym takich rozwiązań, które pozwoliłyby kobietom na harmonijne łączenie obowiązków zawodowych i obywatelskich z rodzinami. [...] uznano za pilne dążenie do skracania czasu pracy w gospodarstwach domowych, zwiększania jej efektywności, poprzez lepsze ich wyposażenie i poprawę organizacji pracy, rozwój usług bytowych oraz szeroką edukację rodzin*¹¹⁸². Wskazane wyżej motywy utworzenia KGD nie kwestionowały tego, że działalność KGD miała pomóc właśnie kobietom w wykonywaniu ich pracy w gospodarstwie domowym. Działania podejmowane przez KGD miały wspomóc w łączeniu pracy zawodowej z prowadzeniem domu¹¹⁸³.

¹¹⁷⁹ Ibidem, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet w powiecie sokólskim*, k. 192-194.

¹¹⁸⁰ *Do Zarządów Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich, do Kół Ligi Kobiet, do Kół Gospodyń ZSCh, do wszystkich członkiń Ligi Kobiet w mieście i na wsi*, „Nasza Praca” 1956, nr 9, s. 3-4; *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12, s. 3-5.

¹¹⁸¹ M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 128, 136, 140-143; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w latach 1945-1981...*, s. 65.

¹¹⁸² *30 lat Komitetu Gospodarstwa Domowego*, „Nasza Praca” 1988, nr 2, s. 1.

¹¹⁸³ Według Sławomiry Walczewskiej LK nie była reprezentantką emancypacji kobiet, bowiem mimo tego, że organizowała pomoc kobietom w prowadzeniu gospodarstwa domowego to jednak nie kwestionowała tego, że prowadzenie domu było obowiązkiem kobiet. Należy jednak zaznaczyć, że gospodarstwo domowe we wszystkich krajach bloku wschodniego, socjalistycznego miało być domeną kobiet. S. Walczewska, *Czy kobiety w Polsce...*, s. 250; K. Stańczak-Wiślicz, „*Marsz do tyłu*” – kryzys w polskich gospodarstwach domowych lat 80. XX wieku, [w:] *Transformacje społeczne w Polsce na tle Europy: nowoczesność, media i kultura materialna*, red. K. Stańczak-Wiślicz, A. Węglińska, P. Wasiak, Polkowice 2015, s. 18-19; B. M. Kownacka, „*Gospodarka wyłączona*” i kobiety w PRL-u, [w:] *Księgowanie. Literatura, kobiety, pieniądze*, red. I. Iwasów, A. Zawiszewska, Szczecien 2014, s. 423-426.

By lepiej poznać potrzeby kobiet KGD prowadzić miał działalność badawczą, oświatową i wydawniczo-propagandową¹¹⁸⁴. Wyniki prac badawczych Komitetu pozwalały *na prezentowanie wobec resortów i instytucji pełniących rolę opiniodawczo-inspiracyjną, udokumentowanego stanowiska organizacji naszej w istotnych kwestiach dla sprawnego działania gospodarstw*¹¹⁸⁵. Tak podsumowano 30-letni okres rozwoju KGD. Wśród aspektów działalności KGW szczególną uwagę koncentrowano na promowaniu zasad zdrowego i racjonalnego żywienia, higieny osobistej oraz estetycznego urządzania mieszkań. Zagadnienia te upowszechniano głównie za pośrednictwem pokazów i prelekcji, a także w licznych wydawnictwach Komitetu¹¹⁸⁶.

Ogólnokrajowej instytucji jaką był KGD podlegały Ośrodki Gospodarstwa Domowego, tworzone na szczeblu wojewódzkim. Staraniem Zarządu Wojewódzkiego LK w listopadzie 1958 roku powołano w Białymstoku Ośrodek Gospodarstwa Domowego. Do 1960 roku na terenie całego kraju powołano zaledwie 6 takich placówek¹¹⁸⁷. *Projekt ośrodka przewiduje propagowanie nowoczesnych sposobów żywienia poprzez odczyty, pogadanki, kolportaż fachowej literatury, organizowanie kursów i pokazów*¹¹⁸⁸. W marcu 1961 roku pisano, że nastąpił wzrost autorytetu LK, co miało być efektem świadomości politycznej członkiń organizacji. To właśnie dzięki temu Liga miała rozwijać się w terenie, likwidować opór i niechęć społeczną oraz wzmacniać ambicje kobiet¹¹⁸⁹. Elementem rozwoju organizacji kobiecej w terenie były Ośrodki Gospodyń Domowych. W marcu 1961 roku na terenie województwa białostockiego działało 5 Ośrodków Gospodyń Domowych przy których działały poradnie żywieniowe. Ich zadaniem było udzielanie kobietom porad z szeroko rozumianych zagadnień prowadzenia gospodarstwa domowego. Wojewódzki Ośrodek Gospodarstwa Domowego organizował kursy dla instruktorek szkoleń żywieniowych, których zadaniem było upowszechnianie zdobytej wiedzy podczas prelekcji i kursów organizowanych przy zarządach powiatowych LK. Według sprawozdań KW PZPR dużym

¹¹⁸⁴ P. Perkowski, K. Stańczak-Wiślicz, *Nowoczesna Gospodyni...*, s. 192-206.

¹¹⁸⁵ *30 lat Komitetu Gospodarstwa Domowego*, „Nasza Praca” 1988, nr 2, s. 3.

¹¹⁸⁶ W latach 70 wskazówki dotyczące urządzenie mieszkań w nowoczesnym stylu zamieszczano również na łamach prasy lokalnej. *30 lat Komitetu Gospodarstwa Domowego*, „Nasza Praca” 1988, nr 2, s. 5. *Jak mieszkać. Mniej przepychu, więcej wygody*, „Gazeta Białostocka” 25.VI.1975, nr 142, s. 8.

¹¹⁸⁷ Do końca 1960 r. Ośrodek Gospodarstwa Domowego został powołany tylko w Białymstoku, Łodzi, Poznaniu, Rzeszowie, Warszawie i Siedlcach. Na ostatnim etapie formowania takiego ośrodka LK była w Bydgoszczy, Koszalinie i Gdańsku. *Organizacja działalności oświatowej w zakresie gospodarstwa domowego. Ośrodki gospodarstwa domowego*, „Nasza Praca” 1960, nr 11, s. 37; A. Zaniewska, *Liga Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 304; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet...*, s. 192-193.

¹¹⁸⁸ I. Ratman-Liwierska, *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet...*, s. 130. Zob. również: M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 166-167.

¹¹⁸⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja [o] pracy Komisji Kobięcych Komitetów Powiatowych*, k. 115.

zainteresowaniem cieszył się Ośrodek Gospodarstwa Domowego w Łapach. Podczas spotkań w Ośrodku Gospodarstwa Domowego Zarząd Powiatowy LK prowadził również prelekcje na tematy kulturalno-oświatowe oraz z zakresu świadomego macierzyństwa¹¹⁹⁰.

W 1966 roku w referacie sprawozdawczym Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku pisano: *W zakresie pomocy kobiecie w prowadzeniu gospodarstwa domowego nie mamy dobrych wyników. Szczególnie złe wykonanie notujemy w Wojewódzkim Ośrodku Gospodarstwa Domowego, który nie prowadził prawie wcale akcji w terenie nie wykonując również planu w samym ośrodku. Poradnie gospodarstwa domowego w Olecku i Suwałkach również nie mogą wykazać się zbyt dobrymi rezultatami w wykonaniu zadań*¹¹⁹¹.

W 1970 roku KGD zarządził 14 wojewódzkimi Ośrodkami Gospodarstwa Domowego i 36 poradniami specjalistycznymi. *Komitet, ośrodki i poradnie gospodarstwa domowego szkolą i doskonalą kadrę instruktorek, przygotowują kursy szkoleniowe, a także oceniają sprzęt, urządzenia i produkty wchodzące w zakres gospodarstwa domowego, jeszcze zanim wejdą one do masowej produkcji*¹¹⁹². Taką informację w 1970 roku umieszczono na łamach „Gazety Białostockiej”. Miała ona na celu upowszechnienie wśród czytelników szerokiego aspektu działalności placówki. Nie była ona bowiem jedynie miejscem pokazów czy kursów kulinarnych. Co istotne również we wcześniejszych latach informowano, że z Ośrodka korzystają nie tylko kobiety – gospodynie domowe, ale także uczennice Liceum Wychowawczyń Przedszkoli, a nawet mężczyźni¹¹⁹³. Uczestnicy kursów uczyli się zasad gotowania, prania czy sprzątanania.

Drugi Ośrodek Gospodarstwa Domowego w Białymstoku został otwarty 23 września 1970 roku przy ul. Mickiewicza 44 (obok restauracji „Romantyczna”)¹¹⁹⁴. Podczas otwarcia lokalu obecni byli przedstawiciele partyjni z KC PZPR, KW PZPR i KM PZPR oraz przedstawicielki KGD. Uroczystego otwarcia Ośrodka dokonała ówczesna przewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego LK – Maria Rudobielska. *W ośrodku tym przy pomocy fachowych instruktorów prowadzone będą kursy szkoleniowe: racjonalnego żywienia, przetwórstwa owocowo-warzywnego, kroju i szycia, dziewiarstwa maszynowego i ręcznego, kursy*

¹¹⁹⁰ Ibidem, k. 114.

¹¹⁹¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Referat. Białystok, dnia 13 grudnia 1966 r.*, k. 69.

¹¹⁹² *Srebrny jubileusz Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 25.VIII.1970, nr 234, s.2.

¹¹⁹³ Informowano o jednym mężczyźnie który korzystał z Ośrodka Gospodarstwa Domowego. *Gdzie kucharek sześć... tam smaczne ptysie*, „Gazeta Białostocka” 20.II.1962, nr 43, s. 6.

¹¹⁹⁴ Ośrodek Gospodarstwa Domowego zlokalizowany był również przy ul. Warszawskiej 79 w Białymstoku. AIPN w Białymstoku, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych [dalej: WUSW] w Białymstoku, sygn. INP Bi 011/70, *Plan pracy operacyjnej w sprawie obiektowej „RÓŻA” nr rej. BK 29736 – na rok 1983*, k. 13.

*kosmetyczne itp.*¹¹⁹⁵. Taką informację upowszechniono na łamach prasy regionalnej, dzięki której działalność nowo otwartej placówki zainteresować mogła również kobiety niezrzeszone w LK.

W pierwszej połowie lat 70. Ośrodek Gospodarstwa Domowego na zlecenie Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku przeprowadził lokalne badania socjologiczne na temat trudności w pracy gospodyń domowych. *Trudności występowały w praniu bielizny białej, krawiectwie, naprawie mebli i sprzętu gospodarstwa domowego.* Wyniki te miały zostać przekazane do Zarządu Wojewódzkiego LK w celu rozważenia możliwości poprawy sieci usług na terenie województwa białostockiego¹¹⁹⁶.

Badana organizacja kobieca od początku lat 70. skupiała się nie tylko na upowszechnianiu zasad zdrowego żywienia rodziny, ale także promocji nowoczesnego sprzętu gospodarstwa domowego. Traciły wówczas popularność pokazy i kursy kroju i szycia, hafciarstwa, dziewiarstwa czy fryzjerstwa, a zyskiwały właśnie kursy zdrowego żywienia oraz pokazy i wystawy nowoczesnego sprzętu gospodarstwa domowego¹¹⁹⁷.

W drugiej połowie lat 70., tj. od 1975 do czerwca 1978 roku wśród kursów i pokazów organizowanych przez Wojewódzki Ośrodek Gospodarstwa Domowego w Białymstoku dominowały te poświęcone tematyce racjonalnego żywienia. Największym zainteresowaniem pokazy takie wzbudziły w 1975 roku. Wówczas w województwie białostockim zorganizowano około 400 pokazów i 13 kursów żywienia. W następnych latach odnotowano już spadek zainteresowania tą tematyką, bowiem w 1976 roku zorganizowano tylko 5 kursów i około 370 pokazów, w 1977 roku zorganizowano 17 kursów i 125 pokazów, a do czerwca 1978 roku – 5 kursów i około 200 pokazów racjonalnego żywienia. Natomiast wśród kursów odzieżowych, tj. kroju i szycia, dziewiarstwa ręcznego oraz haftu ręcznego i maszynowego największą uwagę ówczesnych kobiet cieszył się ten pierwszy rodzaj kursów. Choć w latach 1975-1978 zorganizowano tylko 23 kursy oraz 15 pokazów kroju i szycia. Najmniejszym zainteresowaniem cieszyły się kursy haftu ręcznego i maszynowego, których w 1975 roku zorganizowano 2, rok później 1 kurs, a od 1977 roku zaprzestano w ogóle organizowania tego rodzaju kursów. Nie odbywały się również pokazy o tej tematyce. Ostatnią specjalnością jaką organizował Ośrodek Gospodarstwa Domowego w tym okresie były pokazy i kursy

¹¹⁹⁵ Ul. Mickiewicza 44. Przekazano do użytku Ośrodek Gospodarstwa Domowego ZW Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka” 25.IX.1970, nr 265, s. 6.

¹¹⁹⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974*, k. 161.

¹¹⁹⁷ Ibidem, k. 159-160.

kosmetyczne. Widoczna jest również tendencja spadkowa ilości pokazów kosmetycznych. Dla przykładu w 1975 roku zorganizowano 14 takich pokazów, a do czerwca 1978 roku już tylko 4 pokazy¹¹⁹⁸.

Wprowadzony w 1975 roku podział administracyjny kraju spowodował, że powołano również nowe Zarządy Wojewódzkie LK. Jednak podległe im Ośrodki Gospodarstwa Domowego nie zostały automatycznie utworzone. W 1976 roku w województwie łomżyńskim przy zarządach miejskich i zarządzie wojewódzkim LK działały jedynie Komisje Gospodarstwa Domowego. Wskazywano, że brak było wówczas Ośrodków Gospodarstwa Domowego na tym terenie. Jednak w ramach Komisji Gospodarstwa Domowego przy Zarządzie Wojewódzkim LK upowszechniano wśród lokalnej społeczności zasady racjonalnego prowadzenia gospodarstwa domowego, nowoczesnego i estetycznego urządzania mieszkań oraz upowszechniano wykorzystanie nowych artykułów spożywczych i przemysłowych wchodzących wówczas na rynek. W placówkach „Praktycznej Pani” i „Nowoczesnej Gospodyni” organizowano pokazy nowoczesnego sprzętu gospodarstwa domowego oraz pokazy połączone z degustacją przygotowywanych potraw i napojów bezalkoholowych. Ponadto spotkaniom tym towarzyszyły różne prelekcje, np. na temat szkodliwości alkoholu¹¹⁹⁹.

Działalność Ośrodka Gospodarstwa Domowego Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku w latach 1974-1978 prowadził tak jak dotychczas działalność nie tylko szkoleniową, merytoryczną, ale także praktyczną, potrzebną do prowadzenia domu. *Zakres pracy Ośrodka obejmuje racjonalne żywienie, urządzanie i wyposażenie domu, właściwe gospodarowanie środkami materialnymi i siłami domowników oraz czasem przeznaczonym na pracę i wypoczynek rodziny i w mieście i na wsi*¹²⁰⁰. Kontrola przeprowadzona przez Zarząd Główny LK nie stwierdziła nieprawidłowości w działalności Ośrodka Gospodarstwa Domowego w Białymstoku¹²⁰¹.

W placówce tej zatrudnionych na etacie były trzy osoby (kierownik, instruktor, instruktor-intendent) oraz 12 instruktorek na umowę zlecenie. Instruktorce upowszechniały

¹¹⁹⁸ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978*, k. 48.

¹¹⁹⁹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Informacja dotycząca działalności Komisji Gospodarstwa Domowego przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Łomży*, k. 142-143.

¹²⁰⁰ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978*, k. 38.

¹²⁰¹ Ibidem, *Sprawozdanie z kontroli działalności gospodarczej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet, dokonanej w dniach 29-30.IX1977 r. przez Halinę Snarską – st. inspektora Wydziału Spraw Wewnętrznych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku*, k. 28.

działalność Ośrodka w kołach LK, w zakładach pracy, klubach, świetlicach, Komitetach Osiedlowych czy szkołach. Organizowano zajęcia dla niewidomych i głuchych, młodzieży szkolnej oraz trudnej młodzieży objętej nadzorem kuratora. Ośrodek Gospodarstwa Domowego przy Zarządzie Wojewódzkim prowadził swą działalność przy współpracy z Centralnym Ośrodkiem Badania Rynku i Współpracy z Konsumentem „Opinia”, Wojewódzką Spółdzielnią Spożywców „Społem”, Przedsiębiorstwem Upowszechniania Książki i Prasy „Ruch”, Wojewódzkim Związkiem Spółdzielni Rolniczych, Komitetem Przeciwalkoholowym i Specjalnym Związkiem Spółdzielni Inwalidów¹²⁰².

Koniec lat 70. i początek lat 80. to dalszy etap upowszechniania nowoczesnego gospodarstwa domowego wśród ówczesnych Polek. Wojewódzki Ośrodek Gospodarstwa Domowego w Białymstoku zgodnie z zaleceniami KGD realizował wyznaczone kierunki działania obejmujące m.in. upowszechnianie zdrowego żywienia, zasad higieny osobistej i kosmetyki oraz estetyki ubioru i otoczenia. Prowadzono również edukację z zakresu ekonomiki gospodarstwa domowego oraz własnoręcznego wyrobu odzieży. W Ośrodku zatrudnionych było (do 1982 roku) nadal 12 instruktorek. Powyższą wiedzę upowszechniano nie tylko w Białymstoku, ale także w terenie, tj. w kołach LK w Bielsku Podlaskim, Hajnówce, Siemiatyczach, Czarnej Białostockiej, Łapach, Białowieży, Siemianówce, Mońkach i Sokółce. Ponadto Ośrodek Gospodarstwa Domowego współpracował z Komitetami Osiedlowymi i Komitetami Domowymi, którym również organizowano pokazy i prelekcje poświęcone prowadzeniu gospodarstwa domowego. Wśród instytucji z jakimi podejmowano współpracę w latach 1979-1982 wskazywano również Regionalny Związek Spółdzielni Inwalidów, Polski Związek Niewidomych, Wojskową Centralę Handlową, Międzywojewódzką Spółdzielnię Inwalidów, Spółdzielnię Pracy Krawieckiej „Białostoczanka”, Okręgowe Przedsiębiorstwo Przemysłu Mięsnego, Rękodzieło Ludowe, Spółdzielnię Pracy Rymarsko-Tapicerską „Naprzód” oraz Zjednoczeniem Chłodni Składowych¹²⁰³.

Rozwój współpracy z innymi instytucjami pozwalał prowadzić szerszą działalność Ośrodka Gospodarstwa Domowego, a tym samym też LK wśród społeczeństwa. Jednak trwający wówczas kryzys ekonomiczny odcisnął piętno również na aktywności edukacyjnej prowadzonej przez Ośrodek Gospodarstwa Domowego, który w latach 1979-1981 nie

¹²⁰² Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978*, k. 38-39.

¹²⁰³ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k. 104v-105.

wykorzystał przeznaczonych na to środków pieniężnych¹²⁰⁴. Jednak nie oznaczało to zaprzestania prowadzenia takiej aktywności¹²⁰⁵. Ponadto zgodnie z informacją udzieloną w 1983 roku przez kierowniczkę Ośrodka Gospodarstwa Domowego w Białymstoku, instytucja ta jako jedyna w kraju nie zawiesiła swojej działalności w 1982 roku¹²⁰⁶.

III.3. Kobieta w społeczeństwie socjalistycznym

Po 1956 roku rola kobiet w społeczeństwie była postrzegana w odmienny sposób niż w okresie realizacji planu 6-letniego. W ramach planu pięcioletniego (1956-1960) kobiety powinny być przesuwane do tradycyjnych kobiecych zawodów w sektorze włókienniczym, mleczarskim czy mięsnym. Zachęcano je do podejmowania pracy na pół etatu, pracy chałupniczej oraz w spółdzielniach pracy, gdzie koncentrować się miały głównie na prowadzeniu usług z zakresu gospodarstwa domowego tj. pranie czy gotowanie¹²⁰⁷. Praktyka zamiany na stanowiskach mężczyzn przez kobiety utrzymywała się również w późniejszych latach. W 1963 roku w toku kontroli 302 zakładów pracy przeprowadzonej przez Wydziały Zatrudnienia i LK, zatrudnienie na stanowiskach dotychczas zajmowanych przez mężczyzn znalazło około 630 kobiet. Jednak nadal w wielu zakładach pracy stanowiska nie wymagające wykształcenia, tj. szatniarz, portier, woźny zajmowali mężczyźni¹²⁰⁸. Organizacja kobieca podejmowała również starania w kwestii stworzenia i przestrzegania właściwych warunków pracy kobiet. W 1963 roku zauważono poprawę przestrzegania zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, tj. powstawały ambulatoria w zakładach pracy, prowadzono działalność profilaktyczną i zapewniano kobietom ochronne stroje robocze. Nadal jednak wiele zakładów ignorowało te potrzeby¹²⁰⁹.

Istotnym zagadnieniem w latach 60. było organizowanie działalności usługowej w mieście i na wsi: *Jak dotąd sporo uczyniono w rozwoju usług dla potrzeb kobiet. Największe osiągnięcia są widoczne w pionie spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu, która to prowadziła w roku 1963 punkty usługowe uboju zwierząt i wyrobu wędlin /41/, usługowy wypiek chleba*

¹²⁰⁴ Ibidem, k. 105-105v.

¹²⁰⁵ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 01728/55, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Gospodarstwa Domowego ZGLK w latach 1979-1981 i założenia programowe na rok 1982 i lata następne*, k. 53-67.

¹²⁰⁶ AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Notatka operacyjna dot. Ośrodka Gospodarstwa Domowego Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich*, k. 75.

¹²⁰⁷ M. Fidelis, *Równouprawienie czy konserwatywna nowoczesność?...*, s. 127-129; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz...*, s. 291.

¹²⁰⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego za 1963 rok*, k. 151.

¹²⁰⁹ Ibidem.

*/wymiany mąki na chleb – 62/, punktów repasacji pończoch krawieckich, dziewiarskich, magle, pralnie /15/ i 119 wypożyczalni sprzętu gospodarstwa domowego. Otwarte zostały również 14 ośrodki usługowe – w Dąbrowie Białostockiej, w Tykocinie, Wiźnie i innych miejscowościach pod nazwą „Praktyczna Gospodyni”, które świadczą różnorodne usługi /fryzjerskie, krawieckie, dziewiarskie, repasacji pończoch, cerowanie artystyczne i inne/. Na terenie miasta działalność usługowa była prowadzona przez pion ZSS „Społem” w 22 ośrodkach „Praktyczna Pani”. W ramach tych ośrodków czynnych było 129 różnego rodzaju punktów /poradnie, wypożyczalnie, punkty naprawy sprzętu różnego rodzaju/. Większość ośrodków na terenie wsi i miasta spełniała rolę placówek kulturalnych /kącik zabaw dla dzieci, zespoły młodej gospośi, pokazy, odczyty itp./¹²¹⁰. Wymienione wyżej placówki miały ułatwić kobietom zajmowanie się gospodarstwem domowym i pracą zawodową. Jednak nie wystarczały one do zaspokojenia potrzeb wszystkich kobiet. Ponadto, według informacji zawartych w *Ocenie pracy społeczno-politycznej* organizacji kobiecej w latach 60., ale także w późniejszym okresie, organizowały w okresie żniw i wykopek opiekę nad dziećmi na wsi w postaci dziecińców czy klubów dziecięcych, organizowano również kursy gotowania i pieczenia, szycia, pokazy i prelekcje z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego oraz zdrowia i higieny¹²¹¹.*

W połowie lat 60. istotnym zagadnieniem podejmowanym przez LK była pomoc kobietom w znalezieniu zatrudnienia. W tym celu 8 marca 1968 roku Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku zawarł porozumienie z Wojewódzką Komisją Związków Zawodowych (dalej: WKZZ) w zakresie współdziałania na rzecz kobiet w miejscu zamieszkania. Zgodnie z którym organizacje miały współpracować m.in. na rzecz pomocy w zatrudnieniu kobiet, poprawy ich sytuacji socjalno-bytowej i wychowania dzieci. WKZZ wspierała szkolenia zawodowe i ideologiczne organizowane przez LK¹²¹². Natomiast w 1978 roku stwierdzono, że LK występowały nieliczne przypadki konieczności pomocy LK w znalezieniu pracy dla

¹²¹⁰ Ibidem, k. 152.

¹²¹¹ Ibidem, k. 153; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Pismo Komitetu Gminnego PZPR w Łomży z dnia 30 czerwca 1976 roku, dot. działalności Gminnej Rady Kobiet przy Urzędzie Gminy w Łomży*, k. 2; ibidem, *Informacja z działalności Gminnej Rady Kobiet przy FJN w Radziłowie*, k. 42.

¹²¹² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Informacja o realizacji porozumienia zawartego pomiędzy Zarządem Wojewódzkim LK, a Wojewódzką Komisją Związków Zawodowych w zakresie współdziałania na rzecz kobiet w miejscu zamieszkania*, k. 113-120.

kobiet¹²¹³. Rozwój gospodarczy w czasie rządów Edwarda Gierka pozwalał znaleźć zatrudnienie większości poszukujących pracy¹²¹⁴.

W ramach Komisji Zdrowia i Opieki Społecznej zorganizowanej przy Zarządzie Wojewódzkim LK w Łomży koncentrowano się na pomocy kobiecie w zakresie higieny i kultury życia codziennego. Organizowano prelekcje na temat zapobiegania i zwalczania różnych chorób zakaźnych oraz szkodliwości alkoholu. Ponadto zajmowano się organizowaniem wypoczynku dla dzieci w okresie wakacyjnym¹²¹⁵.

W ramach wychowania społecznego LK starała się pomagać osobom starszym, organizować prelekcje na temat wychowawczej funkcji rodziny oraz aktywizować kobiety do działalności w szkolnych trójkach klasowych. Liderki LK miały uczestniczyć w zajęciach szkolnych „przygotowanie do życia w rodzinie”¹²¹⁶. Wychowawczą funkcję organizacja kobieca spełniała również poprzez prowadzenie Szkoły Matek/Szkoły Żon. Placówki te były rozpowszechniane również w prasie lokalnej, dzięki czemu zyskiwały one popularność również wśród kobiet spoza LK. W ramach zajęć organizowano tam pokazy i kursy gotowania czy prowadzenia gospodarstwa domowego, które ułatwić miały młodym kobietom odnalezienie się w roli żony i matki¹²¹⁷.

W 1980 roku wskazywano: *o współczesnej Polce mówi się, że jest ona kobietą pracującą, wykształconą, że dobrze organizuje życie swojej rodziny, ale nie tylko. Mówi się również, że posiada szerokie zainteresowania, aktywnie uczestniczy w pracach wielu organizacji społeczno-politycznych i kulturalnych stowarzyszeń, angażuje się w realizację wielu ambitnych działań społeczno-gospodarczych na wszystkich stopniach administracyjnej struktury. Oznacza to, że współczesna Polka jest współorganizatorem kraju, że uczestniczy aktywnie we współrządzeniu państwem*¹²¹⁸. Jednak ten propagandowy wydzźwięk sprawozdania nie znalazł uznania wśród aktywistek LK. W dyskusji krytykowano odsunięcie

¹²¹³ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978*, k. 39v.

¹²¹⁴ Na temat rozwoju gospodarczego północno-wschodnich regionów PRL zob. Ł. Dwilewicz, *Przemysł Podlasia w latach 1971-1989*, „Optimum. Studia ekonomiczne” 2012, nr 3(57), s. 80-96; J. Kaliński, *Charakterystyka przemysłu Podlasia u schyłku Polski Ludowej*, „Optimum. Studia ekonomiczne” 2012, nr 3(57), s. 98-107.

¹²¹⁵ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Informacja o pracy Komisji Zdrowia i Opieki Społecznej działającej przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Łomży*, k. 146-147.

¹²¹⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Program Ligi Kobiet woj. białostockiego dotyczący rozwijania działalności na rzecz umacniania wychowawczej funkcji rodziny*, k. 92-93.

¹²¹⁷ *W ramach zobowiązań przedkongresowych Koła Gospodyń Wiejskich organizują Szkoły Matek*, „Nasza Praca” 1956, nr 7-8, s. 44; *Dziecko się rodzi, dziecko się rodzi. Nadzieja*, „Gazeta Białostocka” 13.I.1957, nr 10, s. 4; A. Zaniewska, *Liga Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 304.

¹²¹⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Organizacja i działalność kół Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego w okresie 35-lecia*, k. 137.

LK od kobiet pracujących zawodowo, zmniejszenie znaczenia organizacji wśród społeczeństwa i jej sprawczości w rozwiązywaniu problemów kobiet. *LK miała być współgospodarzem kraju, ale nie jest. Nie ma udziału w tym co się stało. Byłyśmy silne bo pomagałyśmy ludziom. Niedoceniana, odpychana*¹²¹⁹. Takie rozgoryczenie wśród części aktywistek LK było odczuwalne podczas reasumowania wydarzeń sierpniowych 1980 roku.

Kobieta w społeczeństwie socjalistycznym miała być świadomą obywatelką zaangażowaną w życie społeczne kraju. Dlatego LK zachęcała kobiety do korzystania w pełni z prawa wyborczego. Kampanie wyborcze prowadzone przez LK promowały członkinie organizacji jako kandydatki do rad narodowych oraz członkinie komisji wyborczych, gdzie miały one pełnić funkcję pośrednika zgłaszającego władzom potrzeby kobiet i danej społeczności. Jednak udział kobiet w elicie władzy nie był wysoki. Kobiety mogły realizować swoje ambicje polityczne głównie na niższych szczeblach administracyjnych¹²²⁰.

*Kobiety pełniły dyżury w lokalach wyborczych przy sprawdzaniu list wyborczych. Pomagały przy organizowaniu spotkań z kandydatkami do Sejmu i rad narodowych wszystkich szczebli, zapewniając frekwencję na zebraniach. Frekwencja kobiet na spotkaniach była od 40-50% ogółu obecnych. Kobiety na spotkaniach zabierały głos, wysuwały szereg wniosków dotyczących spraw gospodarczych terenu, usprawnienie zaopatrzenia w handlu, budowa żłobków i przedszkoli, basenu pływackiego w mieście Białystok. Kobiety deklarowały udział w czynach społecznych przy budowie dróg i innych obiektów*¹²²¹. Radne Wojewódzkiej Rady Kobiet w Białymstoku miały postulować o możliwość zapewnienia surowców niezbędnych dla pracy chałupniczej¹²²².

¹²¹⁹ Ibidem, *Dyskusja*, (b.n.k.) – karta luźna pomiędzy kartą 153 a 154.

¹²²⁰ Pierwszą kobietą w Radzie Państwa została wybrana w 1952 r. Alicja Musiałowa, która pełniła swą funkcję do 1965 r. Następnie w latach 1965-1972 – Eugenia Krassowska, w latach 1972-1980 – Halina Koźniewska, w latach 1976-1985 – Eugenia Kempara, w latach 1980-1983 – Krystyna Marszałek-Młyńczyk, zaś w latach 1985-1988 – Elżbieta Gacek. Zaś funkcję wicemarszałka Sejmu pełniły: Halina Skibniewska (w latach 1971-1985), Jadwiga Biedrzycka (w latach 1985-1988) i Elżbieta Gacek (w latach 1988-1989). Zaś stanowisko ministra jako pierwsza kobieta w Polsce Ludowej objęła Zofia Wasilkowska (w okresie kwiecień 1956-luty 1957). Następnie w latach 1976-1980 ministrem została Maria Milczarek. Kolejną kobietą na stanowisku ministra została w latach 1984-1985 Anna Kędzierska, w latach 1985-1987 – Joanna Michałowska-Gumowska, a w latach 1988-1989 – Izabela Płaneta-Małecka. Prawie wszystkie wymienione kobiety były liderkami Zarządu Głównego LK. M. Szumiło, *Kobiety jako szare eminencje w komunistycznej elicie władzy w Polsce*, „Res Historica” 2018, nr 45, s. 287-292; N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 156-157; eadem, *Kobiety w PZPR 1948-1956. Paradoksy mobilizacji politycznej kobiet w stalinizmie*, [w:] *Kobiety „na zakręcie”...*, s. 33-47; M. Grabowska, *Zerwana genealogia...*, s. 135-168; A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 208-228; A. Chłosta-Sikorska, *Polityczne uczestnictwo kobiet...*, s. 389-415.

¹²²¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku*, k. 33.

¹²²² Ibidem, k. 44.

Wśród kandydatów do WRN w Białymstoku była Helena Piereśko¹²²³ – od 1949 roku członek LK, wiceprzewodnicząca Zarządu Powiatowego LK w Olecku.

Fotografia 1. Helena Piereśko,
źródło: „Gazeta Białostocka”
14.I.1958, nr 11, s. 3.

W 1957 roku pełniła funkcję przewodniczącej Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku, członka Prezydium Zarządu Głównego LK oraz sekretarza Związku Nauczycielstwa Polskiego. W latach 1961-1965 była posłanką III kadencji Sejmu. W swoim programie wyborczym, prezentowanym na łamach „Gazety Białostockiej”, zapowiadała pomoc w sprawach socjalno-bytowych nauczycielstwa z całego województwa białostockiego oraz troskę o kobiety niepracujące i rozwój zespołów chałupniczych¹²²⁴.

Kolejną kandydatką do WRN w Białymstoku była Zofia Matejczyk.

Fotografia 2. Zofia Matejczyk,
źródło: "Gazeta Białostocka"
29.I.1958, nr 24, s. 3.

Urodziła się w Lublinie, wychowała w Warszawie. Do LK przynależała od 1945 roku (zarząd dzielnicowy LK na Mokotowie w Warszawie). *Na Białostocczyźnie jestem od roku 1947 – najpierw w Suwałkach, potem w Bielsku Podlaskim i wreszcie w Białymstoku.* Do WRN kandydowała po raz drugi (w 1958 roku z powiatu siemiatyckiego). W poprzedniej

¹²²³ W niektórych materiałach źródłowych występowała jako Halina Piereśko.

¹²²⁴ *Wśród kandydatów do WRN*, „Gazeta Białostocka” 14.I.1958, nr 11, s. 3; MHB, sygn. MBHD 3115, *Legitymacja członkowska Heleny Piereśko do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*; ibidem, sygn. MBHD 3120, *Zaświadczenie z dnia 18 kwietnia 1961 r. Państwowej Komisji Wyborczej*; ibidem, sygn. MBHD 3121, *Zaświadczenie z dnia 4 lutego 1958 r. Wojewódzkiej Komisji Wyborczej w Białymstoku*.

kadencji pracowała w Komisji Pracy i Pomocy Społecznej WRN. W swoim programie wyborczym zwracała uwagę na konieczność ułatwienia kobietom pracującym prowadzenia gospodarstwa domowego, tj. rozwój sieci wypożyczalni sprzętu gospodarstwa domowego i elektryfikacja wsi, drugim zagadnieniem na które zwróciła uwagę był problem zatrudnienia kobiet. Pomocą w tym zakresie miał być rozwój chałupnictwa. Z dużą ostrożnością wypowiadała się na temat zatrudniania kobiet na pół etatu. Udzielony wywiad zakończyła apelem, by kobiety głosowały w nadchodzących wyborach na kobiety, bowiem jej zdaniem zbyt mało kobiet znalazło się na listach kandydatów do rad narodowych¹²²⁵.

W wyborach do MRN w Białymstoku wśród kandydatów z FJN w 1958 roku występowała Wiktoria Stolarczyk pełniąca wówczas funkcję członka Zarządu Wojewódzkiego LK.

Fotografia 3. Wiktoria Stolarczyk,
źródło: "Gazeta Białostocka"
24.I.1958, nr 20, s. 5.

W 1955 roku została odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi¹²²⁶. Prezentowane sylwetki kandydatów do Miejskiej Rady Narodowej nie zawierały konkretnego programu wyborczego kandydatów.

Zarząd Miejski LK w Białymstoku zorganizował 27 stycznia (poniedziałek) 1958 roku o godzinie 11:00 spotkanie z kandydatkami na radne. Na spotkanie zapraszano wszystkie kobiety z Białegostoku¹²²⁷. Wiadomość zajmowała na karcie pisma niewiele miejsca i była łatwa do przeoczenia. Ponadto mimo oficjalnie głoszonej otwartości spotkania automatycznie termin i godzina spotkania wyeliminowały z publiczności kobiety pracujące zawodowo.

Na koniec 1960 roku w Gromadzkich Radach Narodowych w województwie białostockim zasiadało 649 kobiet, co stanowiło 9% ogółu radnych. Najwięcej kobiet w Gromadzkich Radach Narodowych było w powiecie łąpskim, siemiatyckim, grajewskim,

¹²²⁵ *Wśród kandydatów do WRN. Zofia Matejczyk*, „Gazeta Białostocka” 29.I.1958, nr 24, s. 3.

¹²²⁶ *Kandydaci Frontu Jedności Narodu z okręgów przemysłowych do Miejskiej Rady Narodowej*, „Gazeta Białostocka” 24.I.1958, nr 20, s. 5.

¹²²⁷ *Spotkanie kobiet – wyborczyń z kobietami kandydatkami*, „Gazeta Białostocka” 27.I.1958, nr 22, s. 7.

augustowskim, zambrowskim, kolneńskim i dąbrowskim. Najmniej było w powiecie bielskim, białostockim i sokólskim, w których zdarzał się całkowity brak kobiet w poszczególnych Gromadzkich Radach Narodowych¹²²⁸.

W 1965 roku wskazywano, że najwyższy udział kobiet w MRN był w Łodzi – około 35% i Warszawie – 23%. Natomiast w województwie białostockim kobiety radne w MRN stanowiły zaledwie niecałe 11%¹²²⁹. W kolejnych latach sytuacja ta na Białostocczyźnie uległa poprawie. W 1968 roku wskazywano, że kobiety w WRN stanowiły 19% radnych, w PRN – prawie 15%, w MRN – około 17%, a w Gromadzkich Radach Narodowych zaledwie niecałe 8% radnych¹²³⁰.

Do najbardziej aktywnych radnych w WRN zaliczono wówczas Anielę Rokicką – przewodniczącą Zarządu Miejskiego LK w Łomży (na 15 z 16 sesji zabrała głos 4 razy i zgłosiła 9 postulatów oraz utrzymywała stały kontakt z wyborcami w terenie). Wśród wyróżniających się radnych wskazano jeszcze Helenę Piereśko – członek Zarządu Wojewódzkiego LK, Wandę Kazanowską – członek Zarządu Głównego LK, Cecylię Krzewską – członek Prezydium Zarządu Miejskiego LK w Augustowie oraz Helenę Pietrowicz – członek Zarządu Miejskiego LK w Suwałkach. Jednak kobiety radne często nie zabierały w ogóle głosu i nie wносиły żadnych postulatów na sesjach. Według Zarządu Wojewódzkiego LK nie było to wynikiem złego doboru radnych, ale braku czasu na przygotowanie się do sesji i *brak możliwości rozeznania potrzeb*¹²³¹. Wskazano jednoznacznie, że *większość typowanych przez nas kobiet obowiązki radnej spełnia należycie*¹²³². Organizacja kobieca dzięki swoim członkiniom pełniącym funkcje radnych w Radach Narodowych, mogła zrealizować postulaty zgłaszane przez kobiety. Przykładem miały być radne z Łomży, którym udało się załatwić sprawę oświetlenia peryferii miasta, uruchomienie pralni i kwiaciarni czy remont przedszkola¹²³³. Osiągnięcie postulowanych

¹²²⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena pracy partyjnej wśród kobiet na wsi.*, k. 72.

¹²²⁹ W. Jackowska, *Współpracę z radnymi i radami postawmy na czołowym miejscu*, „Nasza Praca” 1965, nr 10, s. 3; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet...*, s. 194.

¹²³⁰ Najmniej kobiet radnych w skali województwa było w powiecie Dąbrowa Białostocka – 10%. Zaś w MRN najwięcej kobiet radnych było w Olecku – 34% i w Mońkach – 30%, natomiast najmniej kobiet radnych w MRN było w Dąbrowie Białostockiej – 12%. W miastach tj. Suwałki, Zambrów, Siemiatycze, Hajnówka i Białystok kobiety radne nie stanowiły 15% ogółu radnych MRN. Wśród 19 kobiet z WRN 7 przynależało do LK, wśród 157 kobiet z Powiatowych RN 35 przynależało do LK, wśród 204 kobiet Miejskich RN 87 przynależało do Ligi Kobiet. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności członkiń organizacji Ligi Kobiet działających w radach narodowych*, k. 123-125, 127.

¹²³¹ Ibidem, k. 123-126.

¹²³² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności członkiń organizacji Ligi Kobiet działających w radach narodowych*, k. 129.

¹²³³ Ibidem, k. 130-131.

celów przez wybrane członkinie organizacji kobiecej wznagała jej prestiż, uwiarygadniała jej znaczenie wśród społeczeństwa. Jednak jak zauważyła Maria Bauchrowicz-Tocka, nie jest do końca wiadome czy można uznać to za sprawczość LK czy też była to propaganda kreująca wizerunek władzy komunistycznej reagującej i realizującej postulaty kobiet¹²³⁴.

III.3.2. Poradnictwo Ligi Kobiet

W 1959 roku przy Zarządzie Głównym LK trzydziestoosobowa grupa kobiet z wykształceniem prawniczym powołała Sekcję Kobiet Prawników. Jej zadaniem było zrzeszenie kobiet prawniczek, mających praktyczne doświadczenie prawnicze i realizacja programu LK w zakresie rozwijania wśród kobiet wiedzy o prawie i kultury prawnej. Od 1964 roku grupy prawniczek działające przy zarządach wojewódzkich LK w całym kraju zostały uznane za oddziały wojewódzkie Sekcji Kobiet Prawników, nad którymi wzorem działania LK nadzór sprawowała Sekcja działająca przy Zarządzie Głównym LK w Warszawie. Od 1960 roku Sekcja Kobiet Prawników należała do Międzynarodowej Federacji Kobiet Zawodów Prawniczych¹²³⁵.

Zgodnie z regulaminem głównym celem Sekcji Kobiet Prawników *było badanie zagadnień prawnych i skutków ich oddziaływania [...], opiniowanie i zgłaszanie nowych rozwiązań jurystycznych [...] podnoszenie poziomu wiedzy prawnej w społeczeństwie, współpraca z poradniami społeczno-prawnymi oraz podnoszenie kwalifikacji zawodowych kobiet prawników*¹²³⁶. Sekcja w ramach swojej działalności opiniowała m.in. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (1964 rok) oraz jego nowelizację w 1974 roku, Kodeks postępowania administracyjnego (1960 rok), Kodeks karny i postępowania karnego (1969 rok), Kodeks pracy (1974 rok), oraz ustawy dotyczące m.in. emerytów, alimentów, urlopów macierzyńskich. Uogólniając można stwierdzić, że prawo nad którym pracowały działaczki LK miało poprawić sytuację kobiet i ich rodzin¹²³⁷. Aspekt popularyzacji przepisów prawnych wśród kobiet realizowany był przez Sekcję Kobiet Prawników między innymi poprzez publikowanie na łamach biuletynu „Nasza Praca” w dziale „Sekcja Kobiet

¹²³⁴ M. Bauchrowicz-Tocka, *Posłanki – liderki Ligi Kobiet...*, s. 139-140; A. Miodowski, *Partycypacja kobiet...*, s. 227-228.

¹²³⁵ A. Nowakowska-Wierchoś, *Sekcja Kobiet Prawników...*, s. 123-124, 131-135; A. Zaniewska, *Poradnictwo Ligi Kobiet...*, s. 290.

¹²³⁶ A. Nowakowska-Wierchoś, *Sekcja Kobiet Prawników...*, s. 127.

¹²³⁷ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Kodeks rodzinny a problemy współczesnej rodziny*, k. 92-108; J. Konecki, *O kobietach prawnikach o ich społecznej pracy o dorobku Sekcji Kobiet Prawników rozmawiamy z sędzią Sądu Najwyższego Zofią Wasilkowską*, „Zwierciadło” 1969, nr 23, s. 3; A. Nowakowska-Wierchoś, *Sekcja Kobiet Prawników...*, s. 128-129.

Prawników radzi” oraz „Opinie LKP” informacji o zmianach w przepisach prawnych oraz stanowiska LK w sprawie nowelizacji prawa. Ponadto bezpośrednią formą edukacji prawnej kobiet były poradnie prawno-społeczne prowadzone przez LK w całym kraju, o których informowano na łamach czasopism ogólnodostępnych, tj. np. „Trybuna Ludu” czy „Zwierciadło”. Upowszechniane w prasie informacje na temat możliwości uzyskania pomocy wpływały na zwiększenie się liczby osób, którym udzielono porady prawnej¹²³⁸.

Niewątpliwie formą pomocy organizowaną przez LK było poradnictwo. Ten kierunek aktywności podejmowany był od początku założenia organizacji kobiecej. Jednak prawdziwy rozwój poradni prawno-społecznych LK nastąpił dopiero po zakończeniu planu 6-letniego. Wtedy bowiem celem organizacji było utworzenie poradni przy każdym Zarządzie Powiatowym LK w kraju. Jednak już w 1960 roku zwrócono uwagę, iż 300 zarejestrowanych poradni nie oznaczało, iż 100% z nich działało prawidłowo¹²³⁹. Jednak mimo to imponująca jest liczba udzielonych wówczas porad. W samej Łodzi w 1960 roku udzielono około 2460 porad społeczno-prawnych i około 1650 porad prawnych. Zaś na terenie województwa białostockiego, w najlepiej działającej wówczas poradni w Olecku (w latach 1957-1961) udzielono 50 porad prawnych i 290 indywidualnych porad lekarskich oraz zorganizowano 40 wyjazdów ekip lekarskich na wieś. Zaś w Bielsku Podlaskim tylko w latach 1960-1961 udzielono 40 porad prawnych i 90 z zakresu świadomego macierzyństwa¹²⁴⁰. Kierunek poradnictwa prawno-społecznego organizowanego przez LK rozwijał się w ciągu następnych lat na terenie całego kraju.

Do końca 1966 roku w całej Polsce istniały 342 poradnie, które udzieliły łącznie 68 tys. porad, dotyczących głównie spraw alimentacyjnych, rozwodowych, zatrudnienia, alkoholizmu¹²⁴¹, pomocy materialnej i zatargów rodzinnych. W ciągu dwóch lat liczba takich placówek pomocowych wzrosła do 445. W 1967 roku w okręgu białostockim powołanych było 18 poradni prawno-społecznych, w których pracowało społecznie łącznie około 220 specjalistów z różnych dziedzin (np. prawnicy, lekarze, pedagodzy, nauczyciele). Najbardziej

¹²³⁸ Zob. np. K. Kostrzewa, *Zwierciadło codzienności. W poszukiwaniu dobrej rady*, „Trybuna Ludu”, 3.X.1966, nr 272, s. 5; *Kobieta w rodzinie. Pomoc w wychowaniu. Popularne poradnie. Edukacja ekonomiczna*, „Trybuna Ludu” 7.III.1979, nr 53, s. 3; A. Nowakowska-Wierchoś, *Sekcja Kobiet Prawników...*, s. 130-132.

¹²³⁹ M. Aszkenazy, *Jedno z podstawowych zadań organizacyjnych – to pomoc kobiecie i jej rodzinie*, „Nasza Praca” 1960, nr 6, s. 11-12; A. Zaniewska, *Poradnictwo Ligi Kobiet...*, s. 285-286.

¹²⁴⁰ Z. Roszczyk, *Inicjatywa godna naśladowania*, „Nasza Praca” 1961, nr 5, s. 16-19; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet...*, s. 202; A. Zaniewska, *Poradnictwo Ligi Kobiet...*, s. 286.

¹²⁴¹ Od 1962 roku LK realizowała porozumienie zawarte ze Społecznym Komitetem Przeciwalkoholowym w celu zwalczania alkoholizmu i edukacji społeczeństwa na temat szkodliwości alkoholu. *Profilaktyka i pomoc. Uściślenie współpracy między Ligą Kobiet i Społecznym Komitetem Przeciwalkoholowym*, „Zwierciadło” 1969, nr 23, s. 11.

prężnie działały poradnie w Białymstoku, Ełku, Suwałkach, Bielsku Podlaskim i Olecku. Ogółem na terenie województwa białostockiego do końca 1966 roku udzielono łącznie blisko 2 100 porad, co oznacza, że średnio każda z poradni udzieliła 1-3 porady tygodniowo¹²⁴². Wpływ na ilość udzielanych porad przez LK miały nie tylko problemy z jakimi przychodzili do poradni obywatele, ale także możliwości ich rozwiązania jakie posiadała LK. Wydaje się, że ważnym czynnikiem decydującym o zwróceniu się o pomoc do LK była jej realna sprawczość w danym zakresie. Zatem istotny wpływ na wzrost udzielanych porad miał zatem wzrost kompetencji członkiń organizacji w zakresie udzielania konkretnej pomocy indywidualnej¹²⁴³.

Zgodnie z uchwałą IV Krajowego Zjazdu LK poradnie prawno-społeczne LK działające na terenie całego kraju, oprócz pomocy doraźnej miały zajmować się popularyzowaniem przepisów prawa, kultury współżycia w rodzinie i społeczeństwie i wiedzy pedagogicznej¹²⁴⁴. Ponadto działalność poradnicza LK w latach 60. wpisywała się również we współpracę kobiet miejskich z kobietami wiejskimi. Poradnie organizowane w miastach miały uwzględniać możliwości komunikacyjne kobiet wiejskich i dostosowywać godziny i dni pracy poradni np. do dni targowych w danym mieście. Kobiety wiejskie przy okazji zakupów w mieście mogły skorzystać wówczas z usług LK¹²⁴⁵.

W 1959 roku LK skoncentrowała swą działalność na pomocy kobietom w ich codziennym życiu. Formą indywidualnej pomocy w rozwiązaniu problemów kobiet także w późniejszych latach miały być udzielane porady oraz indywidualne interwencje podejmowane

¹²⁴² J. Matoszko, *Białostockie poradnie prawno-społeczne LK*, „Nasza Praca” 1967, nr 7, s. 24; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet...*, s. 203; A. Zaniewska, *Liga Kobiet w okręgu białostockim...*, s. 307; eadem, *Poradnictwo Ligi Kobiet...*, s. 286.

¹²⁴³ Zgodnie z zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lipca 1965 r. LK mogła wytaczać powództwo w sprawach o roszczenia alimentacyjne. Natomiast w 1970 r. LK uzyskała prawo udziału w procesie karnym. Zaś od 1979 r. LK zyskała również prawo reprezentowania kobiet w sprawach dotyczących stosunku pracy czy ubezpieczenia społecznego. *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lipca 1965 r. w sprawie ustalenia wykazu organizacji społecznych ludu pracującego, które mogą wytaczać powództwa na rzecz obywateli oraz których przedstawiciele mogą występować jako pełnomocnicy procesowi*, M.P. 1965 nr 37 poz. 213; *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 czerwca 1979 r. w sprawie ustalenia wykazu organizacji społecznych ludu pracującego, które mogą spowodować wszczęcie postępowania dla ochrony praw obywateli oraz których przedstawiciele mogą występować jako pełnomocnicy procesowi*. M.P. 1979 nr 17 poz. 107; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974*, k. 152; A. Nowakowska-Wierchoś, *Sekcja Kobiet Prawników...*, s. 133.

¹²⁴⁴ J. Matoszko, *Białostockie poradnie prawno-społeczne LK*, „Nasza Praca” 1967, nr 7, s. 23.

¹²⁴⁵ Ibidem, s. 15; I. Franciszkiewicz, *Działalność poradni LK na rzecz kobiet wiejskich*, „Nasza Praca” 1960, nr 1, s. 17-20; A. Zaniewska, *Poradnictwo Ligi Kobiet...*, s. 286-287; K. Zgryza, *Działalność na rzecz kobiet w organizacji kobiecej (Liga Kobiet Polskich) na przykładzie województwa kieleckiego w latach 1951-1989*, online: <https://tiny.pl/wwf2m>, [dostęp 23.01.2019].

przez pracowników poradni prawno-społecznych¹²⁴⁶. W roku 1959 udzielono w województwie białostockim łącznie około 760 porad. Najlepiej pracowała wówczas poradnia przy Zarządzie Miejskim LK w Białymstoku. Ponadto zorganizowano pomoc materialną kobietom o łącznej wartości 20 tys. złotych, półkolonie letnie dla dzieci, kursy żywieniowe oraz konkurs czystości, w którym uczestniczyło ponad 4 tys. kobiet z miast i wsi¹²⁴⁷. Jak pisano: *Konkurs ma na celu podniesienie stanu sanitarnego i higieny osobistej kobiety*¹²⁴⁸.

Poradni prawno-społecznych przy Zarządach Powiatowych LK na koniec marca 1961 roku w województwie białostockim było 15. Nadal najlepiej pracowała poradnia przy Zarządzie Miejskim LK w Białymstoku. Poradnie pomagały kobietom znaleźć zatrudnienie oraz miały udzielać pomocy materialnej¹²⁴⁹. W ciągu dwóch lat, tj. do 1963 roku LK prowadziła na terenie województwa białostockiego już 17 poradni prawno-społecznych, w których udzielono łącznie 2650 porad, wśród których około 180 dotyczyło spraw alimentacyjnych i rozwodowych¹²⁵⁰. W przeliczeniu średnio jedna poradnia udzielała około 2-3 porady w tygodniu. Liczba ta mogła być zmienną w zależności od okresów w roku i potrzeb samych zainteresowanych na danym terenie. Poradnia prawno-społeczna przy Zarządzie Miejskim LK w Białymstoku w 1963 roku udzieliła około 770 porad, wśród których przeważały porady z zakresu alimentów oraz konfliktów w rodzinie i w pracy¹²⁵¹.

Według sprawozdania Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku w 1965 roku na terenie województwa białostockiego działało 17 poradni prawno-społecznych przy Zarządach Powiatowych LK, 1 poradnia przy Zarządzie Miejskim LK w Białymstoku oraz 2 poradnie przyzakładowe (w Zakładach Naprawczych Taboru Kolejowego w Łapach oraz w Wytwórni Wyrobów Precyzyjnych w Czarnej Białostockiej)¹²⁵². Jednak poradnie przyzakładowe nie cieszyły się większym zainteresowaniem. Ze względu na znajome otoczenie kobiety

¹²⁴⁶ Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.; N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 156.

¹²⁴⁷ ZW LK w Białymstoku w 1959 r. zorganizował dwa kursy z zasad prawidłowego żywienia dla instruktorek powiatowych Ligi Kobiet oraz na wiosnę 197 kursów prawidłowego żywienia dla ogółu kobiet, a w okresie jesienno-zimowym 326 takich kursów. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet za rok 1959*, k. 18-19.

¹²⁴⁸ Ibidem, k. 18.

¹²⁴⁹ Ibidem, *Informacja [o] pracy Komisji Kobięcych Komitetów Powiatowych*, k. 114.

¹²⁵⁰ Ibidem, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego za 1963 rok*, k. 153.

¹²⁵¹ Ibidem, *Informacja o działalności kobiet na podstawie przeprowadzonej analizy przez aktyw kobiecy wytypowany przez Komitet Miejski PZPR w Białymstoku, w 11 kolach Ligi Kobiet na terenie miasta Białegostoku*, k. 208.

¹²⁵² Poradnie przyzakładowe choć były nieliczne, to jednak zdarzały się również w innych częściach kraju. Dzięki pracy zakładowych kół LK np. w Zakładach Wełnianych im. Barlickiego w Łodzi utworzono tam jako jedną z pierwszych zakładową poradnię świadomego macierzyństwa *Nie tylko kursy...*, „Nasza Praca” 1961, nr 1, s. 68.

niechętnie z nich korzystały i opowiadały o swoich problemach rodzinnych. Ponadto zgodnie z uchwałą Zarządu Głównego LK tworzono również punkty poradnictwa prawno-społecznego na wsi przy zarządach gromadzkich LK. Do końca 1965 roku na terenie opracowywanego województwa istniało 9 takich punktów (w powiecie oleckim, kolneńskim, zambrowskim i grajewskim). Najbardziej aktywne poradnie prawno-społeczne istniały na terenie powiatów: ełckiego, oleckiego, łomżyńskiego, kolneńskiego, siemiatyckiego, suwalskiego, bielskiego, grajewskiego, zambrowskiego i w mieście Białystok. Mniejszą aktywnością wykazywały się poradnie działające na terenie powiatów: augustowskiego, wysokomazowieckiego, gołdapskiego, hajnowskiego, monieckiego, sokólskiego i Dąbrowie Białostockiej. Ponadto ze względu na brak prawników nie utworzono poradni w powiecie sejneńskim¹²⁵³.

W trzech kwartałach 1965 roku poradnie prawno-społeczne na obszarze Białostoczczyzny udzieliły łącznie blisko 2 580 porad z czego prawie 1290 z zakresu świadomego macierzyństwa, około 340 alimentów, około 300 z zakresu pomocy w uzyskaniu pracy, blisko 200 z zakresu konfliktów rodzinnych, około 160 dotyczący alkoholizmu, blisko 100 dotyczących renty, około 70 spraw majątkowych, około 50 mieszkaniowych i około 20 pedagogicznych. Pracownice poradni pisały w imieniu petentek pozwy sądowe oraz interweniowały w sprawach zatrudnienia. Średnio jedna poradnia w miesiącu udzieliła wówczas 8-20 porad miesięcznie. Poradnie czynne były tylko raz w tygodniu przez 2-3 godziny¹²⁵⁴.

Tematyka udzielanych porad w zestawieniu problemów miasta i wsi była podobna. Jednak częściej prelekcje w 1965 roku zorganizowano dla kobiet wiejskich (354 pogadanki na wsi i 156 w mieście). Dominującym tematem prelekcji na wsi było ustawodawstwo pracy, prac wzbronionych kobietom w ciąży i zdrowia (140 prelekcji zorganizowanych wyłącznie na wsi) oraz świadome macierzyństwo (131 prelekcji na wsi i 9 w mieście). Natomiast dominującą tematyką prelekcji w mieście było prawo rodzinne (63 prelekcje w mieście i 41 na wsi) oraz antyalkoholowe (36 prelekcji w mieście i 12 na wsi)¹²⁵⁵.

Od połowy lat 60. poradnie prawno-społeczne miały stać się nie tylko ośrodkami pomocy doraźnej, ale w coraz większym stopniu miały być *ośrodkami popularyzacji prawa*,

¹²⁵³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku*, k. 35.

¹²⁵⁴ Ibidem, k. 36-38.

¹²⁵⁵ Ibidem, k. 40.

*kultury współzycia w rodzinie, wiedzy pedagogicznej, kultury współzycia ludzi w najbliższym środowisku i w całym społeczeństwie*¹²⁵⁶.

Największą frekwencję cieszyły się poradnie w Suwałkach, Ełku, Białymstoku, Augustowie, Łomży, Bielsku Podlaskim i Olecku. W 1967 roku w 17 poradniach w województwie białostockim udzielono ogółem ponad 2 700 porad, z czego około 900 dotyczyło alimentów, a ponad 500 dotyczyło konfliktów rodzinnych na tle alkoholizmu. We wszystkich poradniach pracowało społecznie 205 osób różnych zawodów¹²⁵⁷.

Według danych na 31 grudnia 1969 roku w województwie białostockim działało 17 poradni. W tym przy Zarządzie Miejskim LK w Białymstoku, Ełku, Łomży, Grajewie, Olecku, Siemiatyczach, Suwałkach, Augustowie, Zambrowie, Bielsku Podlaskim, Sokółce, Wysokiem Mazowieckiem, Łapach, Kolnie i Dąbrowie Białostockiej. Odnotowano brak poradni prawno-społecznych przy Zarządzie Wojewódzkim LK w Białymstoku (istniała poradnia wychowawcza) oraz w powiecie sejneńskim, gołdapskim i hajnowskim. *W wymienionych powiatach nie ma sądów bądź zespołów adwokackich, a zatem brak na miejscu aktywu fachowego*¹²⁵⁸. Kobiety potrzebujące porady prawnej mogły z niej skorzystać w sąsiednich powiatach. W 1969 roku udzielono łącznie 2 420 porad z czego najwięcej (680) dotyczyło spraw alimentacyjnych oraz znalezienia zatrudnienia (350). W porównaniu z poprzednim rokiem wzrosła o 400 liczba udzielonych porad oraz o prawie 60 liczba napisanych pozwów i podań. Jednak część z tych porad uzyskiwały te same kobiety, które zgłaszały się najpierw o pomoc w uzyskaniu alimentów dla dzieci, później o rozwód, eksmisję męża z mieszkania i podział majątku¹²⁵⁹. Adwokaci wspomagający działalność poradni prawno-społecznych LK w 1969 roku w imieniu petentek 15 razy występowały do sądu w sprawie zwalczania alkoholizmu i 21 razy w sprawie roszczeń alimentacyjnych¹²⁶⁰.

Ważnym problemem jaki starała się rozwiązać LK w 1965 roku było zatrudnienie kobiet. Aktywistki LK uczestniczyły w kontrolach w zakładach pracy, gdzie szukały możliwości zatrudnienia kobiet na stanowiskach zajmowanych dotychczas przez mężczyzn. Jednocześnie organizowano kobietom szkolenia zawodowe przekwalifikujące do pracy w zawodach pożądanym gospodarczo oraz do pracy chałupniczej. Członkinie LK zachęcały

¹²⁵⁶ *Białostockie poradnie prawno-społeczne LK*, „Nasza Praca” 1967, nr 7, s. 23.

¹²⁵⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle Uchwał IV Zjazdu LK*, k. 104.

¹²⁵⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za rok 1969*, k. 59.

¹²⁵⁹ *Ibidem*, k. 60-61.

¹²⁶⁰ *Ibidem*, k. 62.

również kobiety niewykształcone do podjęcia nauki uzupełniającej ich wykształcenie na poziomie podstawowym i średnim¹²⁶¹.

Drugim problemem w rozwiązaniu którego angażowała się LK było zdrowie i opieka społeczna. Przy Zarządach Powiatowych LK powołano 14 komisji zdrowia i opieki (Augustów, Bielsk Podlaski, Ełk, Grajewo, Gołdap, Hajnówka, Kolno, Olecko, Łapy, Łomża, Siemiatycze, Suwałki, Sokółka, Wysokie Mazowieckie), wśród których najbardziej aktywne miały być w Ełku, Olecku i Łomży. Brak komisji zdrowia i opieki w Dąbrowie Białostockiej, Mońkach, Sejnach, Zambrowie i Białymstoku według sprawozdania Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku wynikał z tego, że są tam przeważnie pół etaty instruktora¹²⁶². Staraniem komisji zdrowia przy Zarządzie Powiatowym LK w Olecku w roku 1964/1965 przebadano ginekologicznie około 1400 kobiet z PGR, z których 70% skierowano na dalsze badania, a u 17 z nich wykryto zmiany nowotworowe. Ponadto komisje te edukowały kobiety i dzieci w szkołach w ramach prelekcji (odczyty, filmy, przeźrocza, radiowęzły) na temat zasad dbania o zdrowie i higienę. W latach 60. organizowano kampanię higieniczną „czysta rodzina – rodzina kulturalna” oraz konkurs czytelniczy „Zdrowie i kultura podstawą współczesnej rodziny”. Aktywistki LK dbały o poprawne działanie i wyposażenie wiejskich ośrodków zdrowia i interweniowały w tej sprawie do władz partyjnych¹²⁶³. Natomiast w ramach opieki społecznej działaczki LK opiekowały się kobietami samotnymi i wielodzietnymi oraz rencistami. Pomagały przy umieszczeniu dzieci w przedszkolach, opiekowały się chorymi w miejscu ich zamieszkania, wspierały domy opieki społecznej i inne organizacje pomocowe (np. PCK, PKPS)¹²⁶⁴.

W połowie lat 60. w ramach komisji kultury oświaty i propagandy działaczki LK propagowały idee komunistyczne, obchody rocznic i świąt państwowych (np. 8 marca, 20-lecie LK), przybliżały słuchaczkom zasady wychowania dzieci i młodzieży, żywienia rodziny, podstawy prawne dotyczące życia kobiet oraz idee świadomego macierzyństwa. Prelekcje organizowano m.in. w klubach LK (w Dąbrowie Białostockiej i Olecku), klubach osiedlowych, szkołach¹²⁶⁵.

Jedną z dziedzin poradnictwa prowadzonego przez organizację kobiecą była popularyzacja idei świadomego macierzyństwa. Poradnia świadomego macierzyństwa w

¹²⁶¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku*, k. 42-46.

¹²⁶² Ibidem, k. 47.

¹²⁶³ Ibidem, k. 47-48.

¹²⁶⁴ Ibidem, k. 50-51.

¹²⁶⁵ Z okazji 20-lecia LK na obchody zaproszono pierwsze założycieli i członkinie organizacji. Ibidem, k. 52-59.

Białymstoku funkcjonowała od 1958 roku, a od 1959 roku Towarzystwo Świadomego Macierzyństwa (dalej: TŚM). Według informacji źródłowych do września 1950 roku odnotowano udzielenie w niej łącznie ponad 800 porad oraz dokonanie 500 zabiegów aborcji. W celu rozwoju idei świadomego macierzyństwa przewodnicząca TŚM – doktor Szaykowska proponowała zaangażowanie również nauczycieli oraz Związki Zawodowe w zakładach pracy. Trudności w rozwoju świadomego macierzyństwa uwidaczniały się w zakładach w Fastach¹²⁶⁶. Jak twierdziła przewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku – Zofia Matejczyk, sprawy świadomego macierzyństwa są *niepopularne i trudne w realizacji*¹²⁶⁷. Przykładem czego miała być *olecka doktor ginekolog, [która – A.Z.] nie udziela porad bo jest klerykałem za nią robi LK, ale ten stan rzeczy winien ulec zmianie*¹²⁶⁸. Kwestia świadomego macierzyństwa była rozpowszechniana przez LK również za pośrednictwem czasopism, które docierały także do kobiet wiejskich. Jednak tematyka ta częściej pojawiała się na łamach pism skierowanych do kobiet miejskich niż wiejskich¹²⁶⁹. *Nie należy silić się na zastępowanie ośrodków Towarzystwa Świadomego Macierzyństwa i jego poradni. Naszym zadaniem jest kierowanie tam kobiet, doprowadzenie ich do świadomości potrzeby konsultacji z lekarzami w sprawach życia seksualnego, pouczanie o higienie życia osobistego*¹²⁷⁰.

Poradnie prawne prowadzone przez LK były elementem działalności, który umieszczono również w statucie organizacji z lat 60. Aktywność ta na terenie Białostoczczyzny była wysoko oceniana przez przewodniczącą Zarządu Głównego LK – Stanisławę Zawadecką, która uczestniczyła w konferencji poświęconej temu zagadnieniu, zorganizowanej w 1966 roku w Suwałkach¹²⁷¹.

W województwie łomżyńskim w 1977 roku Zarząd Wojewódzki TPPR przy współpracy Zarządu Wojewódzkiego LK utworzył poradnię przedmałżeńską, której celem było udzielanie porad młodym małżeństwom i narzeczonym oraz prowadzenie prelekcji w szkołach średnich w zakresie *prawa pracy, rodzinnego i opiekuńczego, ekonomiki,*

¹²⁶⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z posiedzenia Prezydium Kom. Kob. KW odbytego w dniu 22.IX.1960 r.*, k. 54-56.

¹²⁶⁷ Ibidem, k. 56.

¹²⁶⁸ Ibidem, k. 57.

¹²⁶⁹ E. Świętochowska, *Sytuacja społeczna kobiet w PRL...*, s. 206; J. Zajko-Czochańska, *Wybrane formy emancypacji kobiet wiejskich na łamach „Przyciółki” w latach 1956-1975*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich...*, s. 164-165.

¹²⁷⁰ M. Aszkenazy, *Jedno z podstawowych zadań organizacyjnych – to pomoc kobiecie i jej rodzinie*, „Nasza Praca” nr 6, s. 11-12.

¹²⁷¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Referat. Białystok, dnia 13 grudnia 1966 r.*, k. 66.

seksuologii, pedagogiki i psychologii¹²⁷². Poradnie prawno-społeczne LK w województwie łomżyńskim (w Łomży, Grajewie i Zambrowie) udzieliły w 1976 roku 135 porad (z czego najwięcej – 45 porad dotyczyło uzyskania rent, a około 20 egzekucji alimentów), w 1977 roku udzielono około 80 porad, a w kolejnym roku o połowę mniej. W tych dwóch ostatnich latach były to głównie porady z zakresu spraw alimentacyjnych¹²⁷³. Pod koniec lat 70. Zarząd Wojewódzki LK przy współpracy z Kuratorium Oświaty i Wychowania miał utworzyć przy wszystkich zarządach LK w terenie poradnie rodzinno-wychowawcze, które miały głównie wspomagać rodziny i tzw. trudną młodzież, która weszła w konflikt z prawem¹²⁷⁴.

W 1970 roku LK obchodziła 25-lecie istnienia organizacji¹²⁷⁵ oraz 10-lecie istnienia w województwie białostockim poradni prawno-społecznych przy zarządach miejskich LK. W 1970 roku na terenie województwa białostockiego nadal istniało 17 poradni prawno-społecznych. Z grona specjalistów społecznie udzielających porad wyróżniono 13 osób. Przewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego LK – doc. dr Maria Rudobielska wręczyła im dyplomy, a wiceprzewodnicząca – sędzia Jadwiga Matoszko zreferowała osiągnięcia LK w tym zakresie¹²⁷⁶.

Według sprawozdania Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku w latach 1970-1974 udzielono łącznie ponad 7 250 porad, z czego najwięcej około 2200 dotyczyło spraw alimentacyjnych. Ponadto odnotowano, że w latach 1970-1974 do poradni zgłosiło się również 33 mężczyzn¹²⁷⁷. W zestawieniu tym widoczny był spadek liczby udzielanych porad. Na początku okresu sprawozdawczego zgodnie z informacją źródłową rocznie udzielano około 2420-1750 porad, natomiast w 1974 udzielono już tylko blisko 620 porad. W latach 1974-1978 w porównaniu z poprzednim okresem w bieżącej kadencji nie występowały sprawy zatrudnienia kobiet jako zjawisko wymagające ingerencji LK. *Utrzymująca się nadwyżka wolnych miejsc pracy ogranicza udział organizacji do pojedynczych interwencji w wypadku*

¹²⁷² APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium ZW LK zorganizowanego wspólnie z Prezydium TKKS w dniu 15.2.1977 r. w Łomży*, k. 117-118.

¹²⁷³ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 383, *Sprawozdanie z działalności za okres październik 1975 – październik 1978. Łomża listopad 1978 r.*, s. 30-31. (b.n.k.).

¹²⁷⁴ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Wnioski Sekretariatu Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Łomży dotyczące pracy Wojewódzkiej Rady Kobiet przy Wojewódzkim Komitecie FJN w Łomży*, k. 88.

¹²⁷⁵ *Srebrny jubileusz Ligi Kobiet* [w Kolnie], „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 30.X.1970, nr 300, (b.n.s.); *25-lecie Ligi Kobiet* [w Kolnie], „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 17.XI.1970, nr 318, (b.n.s.).

¹²⁷⁶ *Z okazji 10-lecia wojewódzkie spotkanie działaczy poradni prawno-społecznych LK*, „Gazeta Białostocka” 23.X.1970, nr 293, s. 2.

¹²⁷⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974*, k. 152.

braku zaradności ze strony poszukującej pracy¹²⁷⁸. Zmniejszenie się liczby udzielanych porad miało być efektem rozwoju gospodarczego w kraju oraz polityki państwa, która starała się rozwiązywać problemy zatrudnienia, rent i emerytur czy spraw majątkowych¹²⁷⁹. Można również przypuszczać, że spadek liczby porad udzielanych przez LK mógł być powodowany zwiększoną liczbą porad dostępnych na łamach lokalnej prasy. Na przykład w Gazecie Białostockiej w rubryce „Prawnik radzi”, „Pracownik i prawo” udzielano odpowiedzi na pytania konkretnych osób i początkowo do nich też kierowano na łamach pisma poradę np. *ob. Stanisław K. z powiatu oleckiego, ob. Zygmunt W. z powiatu elckiego czy ob. Emilii C. z powiatu białostockiego*. W późniejszym okresie porady prawne były udzielane bezosobowo¹²⁸⁰.

W latach 1978-1982 na terenie województwa białostockiego odnotowano istnienie 5 poradni prawno-społecznych, w których pracowało 65 specjalistów w tym 55 prawników. Przy Zarządzie Wojewódzkim LK w Białymstoku nadal działała dwudziestoosobowa Sekcja Kobiet Prawników. Wskazywano wówczas, że z poradnictwa korzystały nie tylko kobiety, ale także mężczyźni¹²⁸¹. Nadal dominowały porady z zakresu spraw alimentacyjnych, ustalenia ojcostwa, alkoholizmu w rodzinie czy rozwodów. Jednak odnotowano wówczas w tym przedziale czasowym wzmożone zainteresowanie poradami z zakresu zatrudnienia. Porady dotyczyły głównie wypowiedzenia umowy o pracę i ochrony kobiet w ciąży. Oprócz tego pojawiały się również porady dotyczące spraw lokalowych. Poradnictwo indywidualne z zakresu żywienia, ochrony zdrowia i wychowania dzieci udzielane było wówczas w Siemiatyczach i Sokółce w Ośrodku „Nowoczesna Gospodyni”, a w pozostałych zarządach

¹²⁷⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978. Białystok – październik 1978*, (b.n.k.) [s. 16].

¹²⁷⁹ Zmniejszyła się liczba porad we wszystkich zakresach. Dla przykładu w 1970 r. udzielono 680 porad alimentacyjnych a w 1973 tylko 214 i w 1974 r. – 340. W zakresie rozwodów w 1970 r. udzielono 190 porad, a w 1974 r. tylko 20. W zakresie wychowania dzieci w 1970 r. udzielono 230 porad, a w 1974 r. – tylko 15. Również w zakresie zatrudnienia liczba porad spadła z 350 w 1970 r. do 45 w 1974 r. Spadek liczby porad z zakresu alimentacyjnego wynikał z utworzenia w lipcu 1974 r. funduszu alimentacyjnego. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974*, k. 150-151; E. Świętochowska, *Kochana redakcyjno, droga Ligo...*, s. 160; D. Dajnowicz-Piesiecka, *Rodzina w świetle aktów prawnych...*, s. 206.

¹²⁸⁰ *Prawnik radzi*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 30.X.1970, nr 300, (b.n.s.); *Prawnik radzi*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 10.XI.1970, nr 311, (b.n.s.); *Prawnik radzi*, „Gazeta Białostocka” 18.XI.1970, nr 319, s. 5; *Pracownik i prawo. Uprawnienia pracownicy-matki*, „Gazeta Białostocka” 9.IV.1975, nr 81, s. 4; *Pracownik i prawo. Zasilek opiekuńczy*, „Gazeta Białostocka” 7.V.1975, nr 104, s. 4.

¹²⁸¹ Przypadek mężczyzn korzystających z porad organizacji kobiecej nie był odosobniony w kraju. Pojawiał się m.in. również w województwie kieleckim. Ponadto w 1978 r. utworzono tam przy Zarządzie Miejskim LK w Skarżysku telefon zaufania. Taka forma poradnictwa telefonicznego istniała także w Ośrodku „Praktyczna Pani” Łomży. *Telefoniczne porady*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Grajewo, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 14.X.1970, nr 284, (b.n.s.); Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.; Zob. K. Zgryza, *Działalność na rzecz kobiet...*, [dostęp: 23.01.2019].

miejskich LK podczas spotkań w „Klubie Kobiety”. Natomiast poradnictwo zespołowe upowszechniające wśród społeczeństwa obowiązujące prawo miało najczęściej formę prelekcji, pogadanek i turniejów wiedzy¹²⁸².

Przy Zarządzie Wojewódzkim LK w Łomży od 1976 roku funkcjonowała Sekcja Kobiet Prawników, której celem było *podniesienie pozycji prawnej i społecznej kobiet*. Dążyć do tego miała poprzez nie tylko udzielanie porad prawnych w poradni i upowszechnianie wśród kobiet przepisów prawa, ale także poprzez *udział w pracach właściwych organów państwowych w zakresie legislacyjnym badania prawidłowości stosowania ustaw i wykładni przepisów prawa*¹²⁸³. Ponadto prowadzono spotkania w zakładach pracy, w szkołach, w komitetach blokowych oraz organizowano wyjazdy specjalistów, tj. prawników, lekarzy i pedagogów na wsie. Jednak nie posługiwano się środkami masowego przekazu¹²⁸⁴.

W 1976 roku w województwie łomżyńskim działały 3 poradnie prawno-społeczne przy zarządach miejskich LK, tj. w Łomży, Grajewie i Zambrowie. Ponadto w ramach poradni prawno-społecznych działających na terenie województwa łomżyńskiego w pierwszym półroczu 1976 roku udzielono blisko 70 porad (36 w Łomży, 22 w Zambrowie i 9 w Grajewie), które dotyczyły głównie konfliktów rodzinnych, pomocy w znalezieniu zatrudnienia i pomocy socjalnej¹²⁸⁵. Natomiast w ciągu całego 1976 roku udzielono tam łącznie około 160 porad¹²⁸⁶. Jednak według sprawozdania Zarządu Miejskiego LK w Łomży za okres od 1 czerwca 1975 roku do 10 czerwca 1976 roku w ramach poradni prawno-społecznej w Łomży udzielono około 40 porad (najwięcej dotyczyło ustalenia wysokości alimentów i zatrudnienia)¹²⁸⁷. Oznaczałoby to, że od czerwca 1975 roku do grudnia 1975 roku udzielono w Łomży tylko 3 porady. Zaś w 1977 roku 3 poradnie w województwie

¹²⁸² APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982*, k.103-104.

¹²⁸³ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Program działania Sekcji Kobiet Prawników przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Łomży*, k. 101.

¹²⁸⁴ Sekcję Kobiet Prawników w Łomży tworzyło 14 kobiet, z których 11 było bezpartyjnych. Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Terenowego Sekcji Kobiet Prawników w Łomży za okres od listopada 1976 r. do 30 marca 1978 r.*, k. 202-205; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Realizacja programu Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w zakresie upowszechniania treści III Plenum KC PZPR*, k. 110.

¹²⁸⁵ Dużą pomocą było utworzenie Funduszu Alimentacyjnego (od 1 stycznia 1975 r.). APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium ZW LK w Łomży, które odbyło się dn. 9.06.76 r.*, k. 65; I. Biernacka, *Z pomocą rodzinie*, „Gazeta Białostocka” 14.I.1975, nr 11, s. 3; *Fundusz Alimentacyjny. Nadzieje nie całkiem spełnione*, „Gazeta Białostocka” 11.VI.1975, nr 132, s. 4.

¹²⁸⁶ Według innych informacji źródłowych w 1976 r. udzielono 135 porad. Por. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Informacja z działalności Komisji Prawno-Społecznej i pomocy rodzinie przy ZW LK w Łomży*, k. 144; ibidem, *Informacja na posiedzenie Prezydium ZW LK w Łomży*, k. 152.

¹²⁸⁷ Porad w poradni prawno-społecznej LK w Łomży udzielała radca prawny – Halina Seskiewicz i Halina Karwowska. Poradnia była czynna dwa razy w miesiącu. Ibidem, *Sprawozdanie. Zarząd Miejski Ligi Kobiet przedkłada sprawozdanie z działalności LK w Łomży obejmujące okres od 1.VI.75 r. do 10.VI.76 r.*, k. 72.

łomżyńskim, w których działało społecznie 36 osób, w tym 15 prawników, udzieliły 96 porad (46 w Łomży, 22 w Grajewie i 28 w Zambrowie)¹²⁸⁸.

Sprawczość LK w kwestii pomocy ówczesnym Polkom widoczna była również w podejmowaniu działań w instytucjach. W 1977 roku Zarząd Wojewódzki LK w Łomży wskazywał w sprawozdaniu, że otrzymał 7 skarg na warunki mieszkaniowe i przydział mieszkań. Liga starała się zostać członkiem komisji przydzielającej mieszkania, co jednocześnie wpłynęłoby pozytywnie na wizerunek i sprawczość organizacji kobiecej¹²⁸⁹. Zarząd Miejski LK w Siemiatyczach w 1979 roku podjął decyzję by interweniować u Naczelnika Miasta i Gminy w Siemiatyczach w sprawie przydziału większego mieszkania dla jednej z wieloletnich działaczek KRM w Siemiatyczach. Decyzję tę motywowano jej przynależnością do LK, służbą zawodową jej męża w MO oraz powiększeniem się jej rodziny, która mieszkała dotąd w jednopokojowym mieszkaniu¹²⁹⁰. Przykład pomocy mieszkaniowej wskazywany był również przez jedną z byłych członkiń LK z Zambrowa. Organizacja kobieca miała założyć księżeczkę mieszkaniową dla podopiecznej miejscowego Domu Dziecka¹²⁹¹. Potwierdzają to również dokumenty archiwalne¹²⁹². Ponadto wielokrotnie wskazywano na udzielanie pomocy indywidualnej m.in. w zakresie przyjęcia dzieci do żłobków i przedszkoli, a także wykupowano dzieciom bony żywnościowe¹²⁹³.

Działalność pomocowa prowadzona przez LK nie zawsze jednak przynosiła oczekiwane rezultaty. Zdarzało się, że interesanci składali skargi na brak otrzymanej pomocy. Za okres od września 1978 roku do lutego 1979 roku do Zarządu Wojewódzkiego LK w Łomży wpłynęło 7 skarg dotyczących przydziału mieszkań (2) i po jednej skardze dotyczącej

¹²⁸⁸ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za 1977 rok*, k. 176; ibidem, *Tabela nr 2. Udział aktywu w pracach poradni prawno-społecznych*, k. 178.

¹²⁸⁹ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za 1977 rok*, k. 174; Wywiad z P. Barbarą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Grajewo, dn. 18.01.2019 r.; Wywiad z P. Kazimierą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 2.03.2019 r.; Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.; Wywiad z P. Janiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 12.07.2019 r.; Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.

¹²⁹⁰ APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Wyciąg z protokołu posiedzenia plenarnego ZMLK w Siemiatyczach odbytego w dniu 26.04.79 r.*, k. 12; Ibidem, *Prośba do Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Siemiatyczach*, k. 13.

¹²⁹¹ Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.

¹²⁹² Z treści sprawozdania z września 1980 r. wynikało, że założono w 1979 r. dwie księżeczki mieszkaniowe dla wychowanek Domu Dziecka w Zambrowie. Zaś do 1982 r. w województwie łomżyńskim odnotowano założenie 7 księżeczek mieszkaniowych. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Ocena działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie ze szczególnym uwzględnieniem pracy ideowo-wychowawczej, tj. szkoły obywatelskiego wychowania kobiet*, k. 181; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet*, k. 26.

¹²⁹³ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za 1977 rok*, k. 174-175.

eksmisji z mieszkania byłego małżonka, przydziału węgla, spraw majątkowych, uzyskaniu alimentów od dziadków oraz pomoc materialna i uzyskanie pracy. W porównaniu z roczną liczbą spraw załatwianych przez działaczki LK odsetek skarg był niewielki. Nie wiadomo jednak czy pozostałe wnioski skierowane do LK z prośbą o interwencję zostały załatwione czy też interesanci nie uzyskawszy pomocy zrezygnowali ze wsparcia oferowanego przez organizację kobiecą. Jednak zgodnie z informacją źródłową skargi złożone do Zarządu Wojewódzkiego LK wpłynęły na podjęcie przez organizację interwencji w tych sprawach. Nie wszystkie jednak udało się załatwić pozytywnie¹²⁹⁴. Ponadto we wrześniu 1980 roku informowano, że np. poradnia prawno-społeczna w Zambrowie udzielała pomocy głównie członkiniom LK¹²⁹⁵: [...] *Zarząd Miejski rejestruje porady udzielone tylko członkiniom Ligi Kobiet, a nie zrzeszonych w naszej organizacji nie rejestrujemy i raczej załatwiamy odmownie, dlatego tak mało jest porad. Sprawa na dzisiejszym posiedzeniu została wyjaśniona i będziemy przyjmować wszystkie zgłaszające się osoby*¹²⁹⁶. Powyższa informacja pozwala przypuszczać, że prawdopodobnie udzielanie porad i pozytywne załatwienie sprawy członkiń LK mogło wpływać na zwiększanie liczby członkiń organizacji. Kobiety chcąc uzyskać pomoc mogły wstępować do LK. Ponadto brak wpisywania rzeczywistej liczby udzielonych porad zakrzywiało nie tylko skalę aktywności poradni, ale także obraz jej sprawczości, skoro do września 1980 roku notowano wyłącznie sprawy z jakimi zgłaszały się członkinie, a pozostałe, jak wynika z przytoczonego fragmentu sprawozdania, były załatwiane odmownie.

III.4. W kołach osiedlowych, blokowych i zakładowych

Zakończenie planu 6-letniego i spowolnienie industrializacji wpłynęło na powrót kobiet do ich „naturalnej sfery domowej”. Zmieniono sposób narracji o równouprawnieniu kobiet, które nie mogło prowadzić do ich „wynaturzenia” poprzez pracę w męskich zawodach, ale uwzględniać musiało ich „naturalne” predyspozycje psychiczne i fizyczne¹²⁹⁷. W latach 1954-1957 upowszechniano nowy model pozycji kobiety w społeczeństwie,

¹²⁹⁴ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Informacja dotycząca realizacji skarg, które wpłynęły do Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży od miesiąca września 1978 r. do miesiąca lutego 1979 r.*, k. 3-4.

¹²⁹⁵ Udzielono wówczas zaledwie 14 porad prawno-społecznych. Ibidem, *Ocena działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie ze szczególnym uwzględnieniem pracy ideowo-wychowawczej, tj. szkoły obywatelskiego wychowania kobiet*, k. 182.

¹²⁹⁶ Ibidem, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 10 września 1980 r.*, k. 177.

¹²⁹⁷ M. Fidelis, *Równouprawnienie czy konserwatywna nowoczesność?...*, s. 126-129.

podkreślający jej rolę jako żony, matki i gospodyni domowej, umniejszając znaczenia jej roli zawodowej. Jednak ze względu na trudności finansowe i niewystarczające zarobki mężów, kobiety musiały kontynuować pracę zawodową. Zaś od 1958 roku namawiano je do łączenia roli gospodyni domowej i kobiety pracującej zawodowo. Praca zawodowa miała być szansą rozwoju osobistego ówczesnych Polek¹²⁹⁸. Wśród działalności LK w tym okresie w szczególności sposób uwidaczniała się aktywność w pomocy kobiecie w miejscu jej zamieszkania, tj. pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego i wychowania dzieci, pomoc prawno-społeczna oraz organizacja czasu wolnego¹²⁹⁹.

Na fali postalinowskiej odwilży w czerwcu 1955 roku z inicjatywy Zarządu Głównego LK powołano Krajową Radę Matek¹³⁰⁰. Podczas spotkania wskazywano na realne problemy i potrzeby Polek, tj. trudności kobiet w wychowaniu dzieci oraz konieczność udzielenia im pomocy w tym zakresie. Jednocześnie dzięki pełnej akceptacji ze strony władz komunistycznych Rada legitymizowała również zawarty w maju 1955 roku Układ Warszawski, który miał być gwarancją pokoju. Ponadto to właśnie podczas tego spotkania liderki LK wskazywały na słabości polityki prorodzinnej, złe warunki sanitarne. Liderki domagały się poprawy sytuacji kobiet zwalnianych z zakładów pracy, zapewnienia im źródła utrzymania, tworzenie żłobków i przedszkoli, ochronę kobiet ciężarnych w pracy oraz szeroko rozumianą poprawę możliwości łączenia pracy zawodowej z macierzyństwem. Część z postulatów zaprezentowanych przez LK została uwzględniona w polityce państwa, np. w kwietniu 1956 roku zmieniono ustawę o dopuszczalności przerywania ciąży, w 1957 roku powołano KGD i TŚM¹³⁰¹. Jednak sprzeciw organizacji kobiecej wobec zwalniania kobiet z zakładów pracy miał być przyczyną zawężenia zasięgu jej działalności w kolejnych latach¹³⁰².

W 1966 roku staraniem Zarządu Miejskiego LK oraz Komisji Kobiet Pracujących przy KW Związków Zawodowych i klubu Związków Zawodowych powołano w Białymstoku Klub Kobiety. Miał on za zadanie zagospodarować kobietom czas wolny. W comiesięcznych spotkaniach Klubu Kobiety organizowano prelekcje z zakresu zdrowia i higieny osobistej,

¹²⁹⁸ M. Sokołowska, *Obraz kobiety w świadomości współczesnego społeczeństwa polskiego*, „Kultura i społeczeństwo” 1976, t. XX, nr 3, s. 274; U. Sokołowska, *Role społeczne kobiet w świetle periodyku „Kobieta i Życie” na tle rzeczywistości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1970-1989*, praca doktorska Białystok 2018, s. 112-321; J. Król, *Op. cit.*, s. 161-165.

¹²⁹⁹ Pomoc prawno-społeczna, zostanie omówione szerzej w kolejnym rozdziale. M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim...*, s. 83; eadem, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 169.

¹³⁰⁰ Zob. K. Trembicka, *Walczyć z wrogiem – o przemocy fizycznej jako sposobie realizacji komunistycznej myśli politycznej w Polsce Ludowej*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2015, vol. XXII (2), s. 168-175. M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w latach 1945-1981...*, s. 64.

¹³⁰¹ K. Stańczak-Wiślicz, *Od neomatriarchatu do szpitala-pomnika Matki Polki...*, s. 59-63.

¹³⁰² S. Walczewska, *Liga Kobiet – jedyna organizacja kobieca w PRL...*, [dostęp: 14.03.2022].

wychowania dzieci, pokazy kulinarne z degustacją, wystawy nowoczesnego sprzętu gospodarstwa domowego, a także pokazy mody i kosmetyki. Ponadto nieodzownym elementem były obchody rocznic i świąt państwowych¹³⁰³.

Kluby LK w województwie białostockim zaczęto organizować już w 1964 roku. Do końca 1966 roku istniały tylko 4 kluby LK w województwie białostockim¹³⁰⁴. W klubach odbywały się nie tylko spotkania kół LK, ale przede wszystkim spotkania dla wszystkich kobiet z danej społeczności. Prowadzono tam działalność kulturalno-oświatową. Organizowano prelekcje m.in. na tematy prawne, zdrowotne, żywieniowe oraz estetyki mieszkań¹³⁰⁵. W ramach działalności klubowej organizowano również spotkania i wieczorki taneczne dla seniorów¹³⁰⁶. Na spotkania zapraszano także autorów książek i reportaży oraz organizowano różne pokazy, tj. racjonalnego żywienia, gotowania, pieczenia¹³⁰⁷.

Jednak głównym ośrodkiem działania LK w terenie miały być wówczas koła blokowe i osiedlowe LK. Były to koła w miejscu zamieszkania kobiet w mieście, których celem było wciągnięcie w szeregi LK gospodyń domowych niepracujących zawodowo. Od 1966 roku stanowić miały jedyną podstawową jednostkę w strukturze działania organizacji kobiecej¹³⁰⁸. Przekształcenie struktury ruchu kobiecego w 1966 roku spowodowało skoncentrowanie działalności LK w miastach¹³⁰⁹. Po 2 latach od wprowadzonych zmian w obszarze docelowego działania organizacji wśród jej członków zaledwie 32% stanowiły wieloletnie działaczki. Napływ nowych członkiń nie oznaczał jednak pełnego uaktywnienia się docelowej grupy kobiet – gospodyń domowych niepracujących zawodowo. Ich liczba stanowiła niekiedy zaledwie 20% członkiń LK w danym powiecie (np. grajewskim czy bielskim)¹³¹⁰. Z tego

¹³⁰³ W *Klubie Kobiety wszystko dla pań*, „Gazeta Białostocka” 18.IX.1970, nr 258, s. 6; W *Klubie Kobiety*, „Gazeta Białostocka” 11.XI.1970, nr 312, s. 2; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet...*, s. 293; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 169; eadem, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet...*, s. 19.

¹³⁰⁴ Data powstania pierwszego klubu LK nie jest do końca znana, bowiem w materiale źródłowym wytworzonym w grudniu 1966 r. wskazywano, że pierwsze kluby LK powstawały już w 1963 r. w Dąbrowie Białostockiej i Olecku. Do końca 1966 r. zorganizowano jeszcze tylko 2 kluby w Sokółce i Białymstoku. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Referat. Białystok, dnia 13 grudnia 1966 r.*, k. 66.

¹³⁰⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Działalność klubów LK i perspektywy rozwoju*, k. 19.

¹³⁰⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974*, k. 153.

¹³⁰⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle Uchwał IV Zjazdu LK*, k. 102.

¹³⁰⁸ Podobną funkcję w środowisku milicyjnym i wojskowym pełniły odpowiednio Koła Rodzin Milicyjnych (KRM) oraz Organizacja Rodzin Wojskowych (ORW). Wspomagały one również dzieci z domów dziecka (ufundowano książeczkę mieszkaniową dla dziewczynki z domu dziecka). *Wśród rodzin wojskowych*, „Gazeta Białostocka” 18.III.1975, nr 64, s. 4; *Kronika Koła Rodziny Milicyjnej przy ZOMO w Białymstoku* (b.n.k).

¹³⁰⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle uchwał IV Zjazdu LK*, k. 95, 97, ibidem, *Referat. Białystok, dnia 13 grudnia 1966 r.*, k.70-71; ibidem, *Wytyczne Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie przekształcania Zarządów Powiatowych LK w Zarządy Miejskie*, k. 81-83.

¹³¹⁰ Ibidem, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle uchwał IV Zjazdu LK*, k. 95-96.

względu liderki LK prowadziły w drugiej połowie lat 60. wzmożoną działalność propagandową (ideowo-wychowawczą). Nowe członkinie organizacji miały zostać jak najszybciej zapoznane z ideą działalności organizacji oraz polityką państwa. Pracę ideowo-wychowawczą prowadzono poprzez zróżnicowane tematycznie pogadanki i prelekcje oraz konkursy czytelnicze. Największym zainteresowaniem cieszył się konkurs czytelnicy pt. „Zdrowie i kultura podstawą współczesnej rodziny” w który udział w 1966 roku wzięło blisko 1130 kobiet, a w 1967 roku blisko 1730 kobiet¹³¹¹.

Tworzenie kół blokowych było trudnym przedsięwzięciem. Członkinie organizacji spekulowały również o braku więzi między mieszkańcami bloków co utrudnić miało ich aktywizację. Ważniejszym jednak niż spekulacje była postawa samych kobiet, które nie garnęły się w szeregi LK: *Należy zaznaczyć, że panowała ogólna niechęć kobiet do wstępowania do koła, a jako argumenty podawano: że nie wiadomo co koła konkretnie mają robić, że w blokach jest sporo wścibskich kobiet interesujących się prywatnymi sprawami w sensie co się je, gotuje itd. i jeżeli one będą również należeć do koła to będą plotkować. Wiele kobiet tłumaczyło i słusznie, że po przyjeździe do domu mają bardzo dużo pracy i nie mogą poświęcić czasu na działalność w kole*¹³¹².

Wśród wyróżniających się kół blokowych/osiedlowych LK w 1968 roku było koło na osiedlu Dojlidy w Białymstoku oraz koło przy ul. Chopina i ul. Dzierżyńskiego w Ełku. Koła te wykazywały się aktywnością nie tylko w sprawach czysto organizacyjnych (sprawozdawczość, regularność spotkań koła), ale przede wszystkim dostosowywały swoją aktywność w terenie do realnych potrzeb kobiet. Organizowały opiekę nad dziećmi, kursy krawieckie, kursy gotowania czy prowadzenia domu. Angażowały kobiety do konkursów estetyki klatek schodowych i osiedli. Interweniowały u odpowiednich instancji partyjnych i instytucji o właściwe zaopatrzenie sklepów osiedlowych, Ponadto, tak jak wiele innych kół, organizowały obchody Dnia Kobiet, Dnia Dziecka i świąt państwowych¹³¹³.

¹³¹¹ Ibidem, k. 101.

¹³¹² Ibidem, *Realizacja instrukcji KC PZPR z 1966 r.*, k. 74.

¹³¹³ Również w latach 70. koło z osiedla Dojlidy w Białymstoku wiodło prym w aktywności terenowej. Przewodniczącą tego koła była Natalia Gielar. Prócz spełniania funkcji ideologiczno-wychowawczej realizowanej m.in. poprzez obchody rocznic i świąt państwowych czy edukację z zakresu zdrowia i higieny oraz promocję czytelnictwa, Koło osiedlowe wyróżniało się sprawczością działania w terenie. Angażowało się w pomoc osobom starszym i chorym, organizowało zbiórki i loterie fantowe, z których dochód przeznaczano na budowę Instytutu Zdrowia Dziecka czy organizację świąt państwowych oraz zainicjowało budowę linii wodociągowej. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle Uchwał IV Zjazdu LK*, k. 98-100; Z. Konderska, *Po pierwszym etapie*, „Nasza Praca” 1972, nr 11, s. 25, 30; N. Gielar, *Kół dobrze pracujących mamy wiele w kraju*, „Nasza Praca” 1974, nr 8-9, s. 70-73; eadem, *Z*

Elementem aktywizującym członkinie organizacji kobiecej oraz kobiety niezrzeszone, miały być konkursy czytelnicze oraz konkursy na najczystsza klatkę schodową. Liga mobilizowała lokalne społeczności do dbania o czystość środowiska i higienę klatek schodowych. Jednak w 1968 roku zaangażowanie członkiń LK w konkurs na najczystsza klatkę schodową zaangażowało się 80% członkiń LK z Ełku i Olecka, 65% członkiń z Łomży, 50% członkiń z Sokółki, 27% członkiń z Augustowa, 20% członkiń z Gołdapi i tylko 0,5% członkiń z Białegostoku¹³¹⁴. Konkurs obejmował 18 powiatów województwa białostockiego i uczestniczyło w nim około 3900 kobiet. *Najlepiej zorganizowano współzawodnictwo w Ełku najgorzej w Białymstoku*¹³¹⁵. Dzięki konkursom na najczystsza klatkę czy osiedle miasta zyskiwały na wyglądzie estetycznym. Zarząd Miejski LK w Ełku przy współpracy z komitetami blokowymi co roku organizował konkurs na najczystsza klatkę schodową¹³¹⁶.

W 1970 roku Zarząd Główny LK ogłosił konkurs pt. „Nasze koło pracuje”, który miał na celu aktywizację terenowych oddziałów LK. Wśród elementów branych pod uwagę było m.in. zwiększenie liczebności członkiń koła, współpraca z innymi organizacjami, czynny społeczny oraz organizacja życia kulturalnego dla lokalnej społeczności. Konkurs był tematem dyskusji podczas Plenum Zarządu Powiatowego LK w Olecku¹³¹⁷. W ramach konkursu Zarząd Powiatowy LK w Olecku nawiązał współpracę z PSS w Olecku, która udostępniła LK Ośrodek Praktyczna Pani. W zamian działaczki Ligowe miały wspomagać pokazy i prelekcje organizowane przez PSS¹³¹⁸. Rywalizacja o tytuł najlepszego koła LK objęła również inne powiaty i miasta Białostoczczyzny. Zarząd Miejski LK w Łomży podczas Plenum wybrał 9 osobową komisję konkursową oraz przeprowadził spotkanie informacyjne z

pracy Kół i Zarządów. Wystawa obrazująca nasz dorobek, „Nasza Praca” 1975, nr 11, s. 62-64; A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet...*, s. 197.

¹³¹⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle Uchwał IV Zjazdu LK*, k. 101.

¹³¹⁵ Ibidem, k. 105.

¹³¹⁶ *Komitety blokowe aktywizują się*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 18.XI.1970, nr 319 (b.n.s.).

¹³¹⁷ *Z Plenum LK w Olecku. Nasze koło pracuje*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 8.X.1970, nr 278, (b.n.s.).

¹³¹⁸ *Inicjatywa Ligi Kobiet*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 9.X.1970, nr 279, (b.n.s.).

delegatkami 37 kół LK¹³¹⁹. Oddziały oraz członkinie LK biorące udział w rywalizacji otrzymywały dyplomy uznania za zaangażowanie w rozwój organizacji w terenie¹³²⁰.

Zarząd Miejski LK w Łomży wraz z Ośrodkiem „Praktyczna Pani” nr 2 w Łomży w ramach konkursu „Ekonomika na co dzień” zorganizował w 1970 roku kurs krawiecki i kurs racjonalnego żywienia rodziny, w których uczestniczyło około 70 osób. Ponadto poszukiwano chętnych kobiet do kursu gimnastyki odchudzającej. Kursy odbywały się dwa razy w tygodniu, a kursantki ponosiły tylko część kosztów. W Gazecie Białostockiej brak było informacji szczegółowych o cenach kursów organizowanych w tym ośrodku¹³²¹.

Działalność społeczna LK w Łomży została doceniona na łamach regionalnej prasy. W Gazecie Białostockiej informowano, że dzięki inicjatywie kół LK udało się uporządkować ulice i otoczenie bloków przy ul. Buczka i ul. Kaznodziejskiej w Łomży. Jednak do współpracy nie przyłączyły się komitety blokowe¹³²².

Konkurs „Nasze koło pracuje” zyskał zainteresowanie również na terenie Zambrowa, gdzie do listopada 1970 roku do konkursu przystąpiło 10 kół. Wśród podjętych inicjatyw była budowa placów zabaw oraz troska o estetykę osiedli. Ponadto Zarząd Miejski LK w Zambrowie zorganizował spotkanie z przedstawicielem Powiatowego Sztabu Wojskowego, który opowiedział o historii wojska polskiego oraz życiu codziennym żołnierzy¹³²³.

Konkurs Wojewódzkiej Spółdzielni Spożywców pt. „Ekonomika na co dzień” cieszył się dużym zainteresowaniem również w Ośrodku „Praktyczna Pani” w Ełku. Według przewodniczącej Zarządu Powiatowego LK w Ełku – Kazimiery Fiszer, organizacja kobieca promowała wśród ełczanek pokazy, kursy i prelekcje podczas których mogły dowiedzieć się jak oszczędzić czas, siły i pieniądze oraz zostać „mistrzem gospodarności”¹³²⁴.

Reorganizacja ruchu kobiecego miała wpłynąć na mobilizację kobiet w mieście. Na czym miała polegać działalność LK w miejscu zamieszkania? Na to pytanie odpowiedzią były

¹³¹⁹ „Nasze koło pracuje” – konkurs Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 9.X.1970, nr 279, (b.n.s.).

¹³²⁰ APL, KW PZPR w Łomży, sygn. 285, *Dyplom uznania dla Anny Frąckiewicz przewodniczącej Koła LK przy ul. Sienkiewicza w Łomży. 18.03.1974*, (b.n.k.); ibidem, *Dyplom przyznany Kolu Blokowemu Ligi Kobiet przy ul. Sienkiewicza w Łomży. 27.01.1972*, (b.n.k.).

¹³²¹ *Kursy dla pań*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 13.X.1970, nr 283, (b.n.s.).

¹³²² *Inicjatywa łomżyńskich kobiet godna poparcia*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 20.X.1970, nr 290, (b.n.s.).

¹³²³ *Konkurs Ligi Kobiet „Nasze koło pracuje”*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 12.XI.1970, nr 313, (b.n.s.).

¹³²⁴ *Powiedziały nam o gospodarności kobiet w Ełku*, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 21.X.1970, nr 291, (b.n.s.).

słowa Aleksandra Młodzianowskiego, sekretarza KW PZPR w Białymstoku: *Chodzi o właściwą organizację placówek handlowych, ich zaopatrzenie i rozmieszczenie, o organizację placówek usługowych, socjalno-kulturalnych, o kulturę współżycia, o właściwe kształtowanie się stosunków między ludźmi, pomoc kobietom samotnym, odpowiednie wychowanie dzieci i młodzieży, estetykę miejsc zamieszkania i wypoczynku, kulturę sanitarną i higienę, o organizację rozrywek kulturalnych, sportowych itp. Chodzi również o umożliwienie społecznego działania kobietom niepracującym zawodowo*¹³²⁵. Według propagandowej wypowiedzi Edwardy Orłowskiej fakt zmiany obszaru działalności LK miał być dowodem wielkich osiągnięć ruchu kobiecego. Jednak zmiana ta wymagała wzmożonego wysiłku aktywistek LK, które musiały na nowo „rozeznaczyć teren” i tworzyć sieć współpracy kobiet, które w szczególnym stopniu miały skoncentrować się na zwalczaniu alkoholizmu¹³²⁶.

W zależności od predyspozycji aktywistek LK koncentrowały się one na różnych obszarach działalności w terenie. Jednak w pierwszej połowie lat 60. większość z nich skupiała się na konieczności szerzenia wiedzy sanitarnej i opieki zdrowotnej. Liderki LK z Siemiatycz, Grajewa czy Białegostoku podczas wojewódzkiego zjazdu organizacji sygnalizowały konieczność przebudowy/budowy nowych szpitali w miastach powiatowych. Doktor Janina Sadownik¹³²⁷ apelowała o propagowanie wśród społeczeństwa wiadomości na temat chorób zakaźnych i zasad dbania o zdrowie i higienę osobistą, organizowanie prelekcji o szkodliwości alkoholu, przeprowadzenie masowych szczepień przeciwgruźliczych, badań ginekologicznych, które pozwoliłyby wykryć i leczyć zmiany nowotworowe¹³²⁸.

Koła miejskie LK przy współpracy z komitetami osiedlowymi i blokowymi organizowały place zabaw dla dzieci, uaktywniały mieszkańców do dbania o czystość klatek schodowych i terenów wokół bloków. Organizowano dzieciom wakacje letnie, choinki noworoczne oraz ferie zimowe (np. kuligi, lodowiska, naukę jazdy na nartach i łyżwach), w których w 1969 roku uczestniczyło ponad 3 tys. dzieci z najbiedniejszych rodzin¹³²⁹. Liga prowadziła również działalność opiekuńczą wśród osób starszych¹³³⁰. To właśnie z inicjatywy

¹³²⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji sprawozdawczo-wyborczej Ligi Kobiet odbytej w dniu 11 maja 1966 roku w Białymstoku*, k. 13.

¹³²⁶ *Ibidem*, k. 16-17.

¹³²⁷ Janina Sadownik – (1924-2008) lekarz, wieloletnia ordynator Oddziału Gruźlicy Wojewódzkiego Szpitala Gruźliczo-Zakaźnego w Białymstoku. Członek Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Białymstoku. <http://rejestr.nil.org.pl/xml/oil/oil50/gazeta/numery/n2013/n201301/n20130114>, [dostęp: 29.03.2021].

¹³²⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji sprawozdawczo-wyborczej Ligi Kobiet odbytej w dniu 11 maja 1966 roku w Białymstoku*, k. 10, 15-16.

¹³²⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za rok 1969*, k. 57, 67-68.

¹³³⁰ *Ibidem*, k. 69-70

LK organizowano od 1966 roku konkursy „o najczystsza klatkę schodową” (od 1972 roku pod nazwą „estetyka najbliższego otoczenia”), które miały na celu nie tylko mobilizację lokalnej społeczności do dbania o tereny wspólne, ale także poprawę estetyki mieszkań i osiedli¹³³¹. Elementem aktywizującym mieszkańców miast z okazji XXX-lecia Polski Ludowej był również czyn społeczny ogłoszony przez Zarząd Główny LK i redakcję „Przyjaciółki” pod hasłem „Rodzina swojemu osiedlu”, w którym uczestniczyło 175 kół LK z 15 powiatów województwa białostockiego¹³³². Współpraca LK z komitetami osiedlowymi przebiegała pomyślnie, gdyż w samorządach mieszkańców zasiadały członkinie LK¹³³³. Należy zaznaczyć, że w latach 70. w województwie łomżyńskim najwięcej członkiń LK w skali kraju było członkiniami komitetów osiedlowych¹³³⁴.

Elementem aktywizującym członkinie LK były konkursy o tytuł „najlepszego koła i Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet”. W 1970 roku konkurs wygrało koło blokowe przy ul. Kaznodziejskiej w Łomży, II miejsce zajęło koło terenowe z Bociek w powiecie bielskim, a III miejsce KRM z Kolna. Zaś w zestawieniu zarządów miejskich LK najwięcej punktów uzyskał Zarząd Miejski LK w Łomży, II miejsce zajął Zarząd Miejski LK w Ełku a III miejsce Zarząd Miejski LK w Kolnie i Zambrowie. Zwycięzcy w szczególny sposób zaangażowali się w szeroko rozumiane czyny społeczne, opiekę nad dziećmi oraz estetykę osiedli¹³³⁵. W późniejszym okresie, tj. w latach 1974-1978 LK nadal rozwijała współpracę z komitetami osiedlowymi i samorządami mieszkańców¹³³⁶.

O zaangażowaniu członkiń w rozwój organizacji w terenie świadczyła także ich frekwencja na zebraniach kół LK. W 1974 roku w zebraniach wyborczych prowadzonych w poszczególnych kołach uczestniczyło niecałe 70% ogółu członkiń LK z województwa białostockiego¹³³⁷. Wśród przewodniczących kół przeważały kobiety w przedziale wiekowym 31-45 lat (około 220 kobiet), w wieku 46-60 lat (około 100 kobiet), w wieku do 30 lat (około 80 kobiet), a powyżej 60 lat tylko 20 kobiet pełniło funkcję przewodniczącej koła LK.

¹³³¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974*, k. 154.

¹³³² Ibidem, k. 155.

¹³³³ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 01728/63, *Udział instancji i kół Ligi Kobiet w działalności organów samorządu mieszkańców miast*, k. 151-168.

¹³³⁴ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Realizacja programu Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w zakresie upowszechniania treści III Plenum KC PZPR*, k. 110.

¹³³⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974*, k. 167-172.

¹³³⁶ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978*, k. 43.

¹³³⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974*, k. 173.

Dominowały wśród nich kobiety pracujące umysłowo (około 150), niepracujące zawodowo (blisko 80), robotnice i nauczycielki (każda grupa po ponad 40), pielęgniarki (około 30). Ponadto wśród blisko 420 przewodniczących kół ponad 200 było bezpartyjnych, a około 170 przynależało do PZPR. Natomiast ogół prezydiów zarządów kół LK w województwie tworzyło prawie 300 kobiet przynależących do PZPR, około 200 kobiet bezpartyjnych, około 30 kobiet przynależących do SD i około 20 kobiety przynależące do ZSL. Ponadto zdecydowaną większość wśród członkiń prezydiów stanowiły kobiety w wieku 31-45 lat (276 kobiet) oraz w przedziale wiekowym 46-60 lat (blisko 170 kobiet), do 30 lat (prawie 80 kobiet) i powyżej 60 lat (około 30 kobiet)¹³³⁸. Taka struktura wiekowa i przynależność partyjna mogły determinować kierunki aktywności organizacji w terenie. Kobiety starały się polepszyć sytuację życiową, która była im znana i bliska. Przeważająca grupa wiekowa 31-45 lat determinować mogła aktywność wychowawczą wśród dzieci i młodzieży, znała potrzeby kobiet związane z koniecznością ułatwienia prowadzenia gospodarstwa domowego i pracy zawodowej. Większość kobiet w prezydiach zarządów kół LK nadal stanowiły kobiety wykształcone i pracujące zawodowo.

W okresie tym organizacja kobieca w województwie łomżyńskim włączała się w organizację konkursu „milion róż na naszych osiedlach”, którego celem było zwiększenie estetyki osiedli miejskich¹³³⁹. Dużą uwagę koncentrowano również na organizowaniu kolonii letnich dla dzieci oraz pomocy dzieciom z rodzin patologicznych, którym np. zakupywano ubrania¹³⁴⁰.

W 1963 roku nadal funkcjonowały koła zakładowe, które odpowiadały na realne potrzeby kobiet z danego zakładu. *Między innymi pomoc kobietom w umieszczaniu dzieci w żłobkach i przedszkolach, sprawy alimentów, godzenia poważnionych małżeństw, interwencje w sprawie przydziałów mieszkań, pomoc kobiecie w wypadkach choroby, czuwanie nad stanem zdrowia kobiety, między innymi przenoszenia do prac lżejszych kobiet ciężarnych itp.*¹³⁴¹. Ponadto zdarzały się przypadki wsparcia finansowego kobiet opiekujących się chorym członkiem rodziny lub znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej. Aktywistki z koła zakładowego LK w Fabryce Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku wstawiały się za

¹³³⁸ Ibidem, k. 174-175.

¹³³⁹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 6 maja 76 r.*, k. 57-58.

¹³⁴⁰ Ibidem, *Informacja z włączenia się do akcji dożywiania uczniów szkół podstawowych i akcji letniej przez członkinię Ligi Kobiet*, k. 61-62.

¹³⁴¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o działalności kobiet na podstawie przeprowadzonej analizy przez aktyw kobiecy wytypowany przez Komitet Miejski PZPR w Białymstoku, w 11 kołach Ligi Kobiet na terenie miasta Białegostoku*, k. 206.

kobietami zakwalifikowanymi do zwolnienia, dzięki czemu część z tych kobiet przekwalifikowała się i nadal pracowała w fabryce, a pozostałym zapewniono zatrudnienie w innych zakładach pracy. Nieodzownym elementem działalności kół zakładowych LK były również pogadanki z zakresu zdrowia i higieny osobistej, świadomego macierzyństwa czy zasad kodeksu rodzinnego¹³⁴².

Zakładowe koło LK w Fabryce Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku powstało w 1959 roku. Liczba członkiń na dzień 28 kwietnia 1964 roku wynosiła 97% spośród 240 zatrudnionych kobiet. Aktywistki LK wspierały w swym zakładzie program zastępowania stanowisk mężczyzn przez kobiety. Wskazywano je jako dobrze pracujące, aktywne, wyrobione pod względem ideologicznym¹³⁴³.

Zarząd Miejski LK w Białymstoku przy współpracy z Wydziałem Zatrudnienia Prezydium MRN zorganizował również kurs na kierownicę zawodowego, który w 1963 roku ukończyło prawie 40 kobiet i wszystkie zostały zatrudnione. Ponadto zorganizował zbiorke zabawek dla dzieci oraz uczestniczył w kwalifikacji dzieci do przedszkoli¹³⁴⁴.

W Fabryce Sklejek w Białymstoku w kwietniu 1964 roku było około 83% członkiń LK na 266 kobiet zatrudnionych w zakładzie. Koło to aktywizowało kobiety do przekraczania norm produkcyjnych oraz pracy społecznej na rzecz poprawy estetyki miejsc pracy i terenu zakładu. Organizowano loterie fantowe a dochód przeznaczano na pomoc kobietom samotnym i posiadającym osobę chorą w rodzinie. Organizowano odczyty na temat zdrowia i higieny oraz kursy szycia kołder. Ponadto założono pokój higieniczny oraz organizowano badania okresowe. Jednak przewodnicząca koła zakładowego LK z Fabryki Sklejek, podobnie jak z koła LK przy Prezydium MRN w Białymstoku, nie brała udziału w przydzielaniu pracownikom awansów i nagród¹³⁴⁵.

Zakładowe koło LK istniało również przy Wojewódzkim Szpitalu im. Marii Skłodowskiej-Curie w Białymstoku. Na około 330 zatrudnionych tam kobiet do LK wstąpiło tylko niecałe 20% z nich, wśród których 13 przynależało do PZPR. Koło to prowadziło wąską

¹³⁴² Ibidem, k. 206-207.

¹³⁴³ Ibidem, *Analiza pracy kobiet w Fabryce Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku przeprowadzona w dniu 28.IV.1964 r. przez przedstawicielki KM PZPR tow. Puch Reginę i Wysocką Maię*, k. 221-222.

¹³⁴⁴ Ibidem, *Informacja o działalności kobiet na podstawie przeprowadzonej analizy przez aktyw kobiecej wytypowany przez Komitet Miejski PZPR w Białymstoku, w 11 kołach Ligi Kobiet na terenie miasta Białegostoku*, k. 208-209.

¹³⁴⁵ Ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli działalności organizacji kobiecej LK w Fabryce Sklejek*, k. 210-211; *ibidem, Protokół z kontroli w dniu 30.IV. [1964 r.] w Prez. Miej. Rady Narod. w Białymstoku po linii działalności organizacji kobiecej*, k. 216-217.

działalność, koncentrując się głównie na szkoleniach zawodowych członkiń, prowadzeniu badań okresowych oraz niezatrudnianiu kobiet ciężarnych na nocnych zmianach. Niewielki kładzono nakład na udział członkiń koła w szkoleniach ideologicznych¹³⁴⁶.

Zakładowe koło LK przy MRN zrzeszało prawie 60% spośród około 140 kobiet tam zatrudnionych. Koło odbywało zebrania „w razie potrzeby”. Podczas zebrań koncentrowano się głównie wokół tematyki tj. opłacanie składek, zwolnienia kobiet z pracy, urlopy macierzyńskie, rodzaje finansowej pomocy państwa kobietom, opieka nad rencistami. Tutaj również przewodnicząca koła LK nie brała udziału w przydzielaniu awansów i nagród pracownikom zakładu. Ponadto członkinie koła LK dbały o estetykę miejsca pracy, tj. kwiaty, trawniki¹³⁴⁷.

Podobnie sytuacja wyglądała w kole zakładowym LK przy Zarządzie Aptek w Białymstoku zrzeszającym 95% spośród 104 zatrudnionych kobiet. Prowadzono działalność z zakresu pomocy kobietom pracującym, umieszczaniu dzieci w żłobkach i przedszkolach, organizowano różnego rodzaju kursy np. przetwórstwa owoców i warzyw, pralniczy, urządzania wnętrz oraz pogadanki na temat m.in. świadomego macierzyństwa i zasad kodeksu rodzinnego. Przewodnicząca koła LK brała również udział w przyznawaniu pracownikom awansów i nagród¹³⁴⁸.

Od 1961 roku istniało również koło zakładowe LK przy Powiatowym Zakładzie Ubezpieczeń w Białymstoku. Według informacji źródłowej wśród 63 pracowników zakładu były zatrudnione 33 kobiety, z których 64% przynależało do LK. Koło włączało się w obchody rocznic i świąt państwowych, w ramach czynu społecznego porządkowało teren wokół zakładu pracy, organizowało zbiórki zabawek dla dzieci oraz akademie z okazji Dnia Kobiet, Dnia Dziecka itp. Ponadto współpracowało z innymi organizacjami społecznymi oraz oddziałami LK. Wspierało finansowo pracownice zakładu, które znalazły się w trudnej sytuacji finansowej¹³⁴⁹.

W Wytwórni Wyrobów Precyzyjnych w Czarnej Białostockiej w maju 1964 roku zatrudnionych miało być 2 tys. osób, w tym około 190 kobiet z których 37% przynależało do

¹³⁴⁶ Ibidem, *Informacja z przeprowadzonej kontroli działalności koła Ligi Kobiet przy Wojewódzkim Szpitalu im. M. C. Skłodowskiej w Białymstoku w dniu 28.IV.1964 r.*, k. 214-215.

¹³⁴⁷ Ibidem, *Protokół z kontroli w dniu 30.IV.[1964 r.] w Prez. Miej. Rady Narod. w Białymstoku po linii działalności organizacji kobiecej*, k. 216-217.

¹³⁴⁸ Ibidem, *Sprawozdanie z kontroli koła LK przy Wojewódzkim Zarządzie Aptek w Białymstoku przeprowadzonej w dnia 28 kwietnia 1964 r. przez K. Jońską oraz W Harasimczuk*, k. 218-220.

¹³⁴⁹ Ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonych kontroli działalności Ligi Kobiet przy Powiatowym Zakładzie Ubezpieczeń w Białymstoku przeprowadzonej w dniu 27 kwietnia 1964 r.*, k. 228-229.

LK. Jak wskazywano w materiale źródłowym koło pracowało prawidłowo. W 1964 roku planowano skoncentrować się na organizowaniu imprez (choinka noworoczna, Dzień Dziecka, Dzień Kobiet), a także: *pogadanki na temat świadomego macierzyństwa, zapoznanie kobiet z nowym Kodeksem Rodzinnym, organizowanie wycieczek, pomoc w zorganizowaniu kolonii letniej, zorganizowanie kursu kroju i szycia, przygotow. materiałów na zebranie z działalności za I-sze półrocze*¹³⁵⁰. Ponadto członkinie LK z pozytywnym skutkiem podnosiły w zakładzie pracy kwestię przestrzegania zasad higieny pracy (np. pranie i naprawa roboczych ubrań), plany pracy były przedkładane pracownikom do akceptacji i zatwierdzenia, interweniowały w *obronę kobiet przed masowym zwolnieniem z pracy, gdzie na skutek interwencji kobiety które otrzymały wypowiedzenie zostały zatrzymane w pracy*¹³⁵¹, apelowały o wydłużenie godzin pracy przedszkoli, organizowanie choinek dla dzieci, kolonii letnich, pomoc finansowa kobietom, zorganizowano kurs kroju i szycia¹³⁵². Reaktywowane w 1975 roku terenowe koło LK w Starosielce-Bażantaria przy współpracy z komitetem osiedlowym i TPD zorganizowało plac zabaw dla dzieci oraz wycieczkę do Białowieży¹³⁵³.

Koło zakładowe LK przy Białostockich Zakładach Przemysłu Bawełnianego „Fasty” w pierwszej połowie lat 60. i od początku swego istnienia koncentrować się miało na podnoszeniu kwalifikacji zawodowych pracownic zakładu, w którym pracowało około 3 tys. kobiet. Organizowało im również formy wypoczynku po pracy, prelekcje na temat zdrowego żywienia czy kodeksu rodzinnego oraz kursy gotowania, pieczenia, ratownicze i kosmetyczne. *Zakładowe koło LK interesowało się również sprawami przydziału mieszkań pracownikom, typowania dzieci na kolonie letnie, konfliktami rodzinnymi, walką z chuligaństwem i pijaństwem*¹³⁵⁴. Ponadto propagowało czytelnictwo oraz organizowało pomoc osobom starszym.

W 1980 roku w ramach działalności na terenie osiedli miast LK angażowała swoje członkinie do kandydowania i obejmowania stanowisk w komitetach osiedlowych i domowych. Jako organizacja kobieca koncentrować się miała głównie na prowadzeniu pracy ideowo-wychowawczej i opiekuńczej. Pod szczególną opiekę brała rodziny wielodzietne i

¹³⁵⁰ Ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli w Wytwórni Wyrobów Precyzyjnych w Czarnej Białostockiej w dniu 4 maja 1964 r. w sprawie pracy wśród kobiet*, k. 230.

¹³⁵¹ Ibidem, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli w Wytwórni Wyrobów Precyzyjnych w Czarnej Białostockiej w dniu 4 maja 1964 r. w sprawie pracy wśród kobiet*, k. 231.

¹³⁵² Ibidem, k. 230-232.

¹³⁵³ *Terenowe koło Ligi Kobiet – dzieciom*, „Gazeta Białostocka” 25.VI.1975, nr 142, s. 6.

¹³⁵⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji sprawozdawczo-wyborczej Ligi Kobiet odbytej w dniu 11 maja 1966 roku w Białymstoku*, k. 11. Na temat zwalczania „chuligaństwa” w PRL zob. K. Trembicka, *Walczyć z wrogiem...*, s. 171-173.

patologiczne (alkoholików). Wśród możliwości realizacji swych założeń występowały takie przedsięwzięcia jak np. konkurs „Rodzina w klubie”, promowanie czytelnictwa, prelekcje z pedagogiki, upowszechnianie sylwetek osób zasłużonych Białostocczyźnie czy pomoc osobom starszym oraz współpraca z TPD¹³⁵⁵.

III.5. Liga Kobiet a Koła Gospodyń Wiejskich

Koła Gospodyń Wiejskich (dalej: KGW) były częścią składową LK¹³⁵⁶. Do końca 1960 roku na terenie województwa białostockiego istniało 566 KGW (w porównaniu z 1959 rokiem nastąpił wzrost o 94 koła) zrzeszających około 9 tys. członkiń. W ogólnym zestawieniu działalnością KGW w województwie białostockim objętych zostało nieco ponad 16% wsi¹³⁵⁷.

Liczba kobiet należących do PZPR w KGW w województwie białostockim była bardzo niewielka, co wpływało na ich upolitycznienie. np. w powiecie grajewskim na 30 KGW była 1 działaczka PZPR, w powiecie oleckim na 25 KGW było 6 kobiet z PZPR, w powiecie bielskim na 28 KGW było 4 członkinie z PZPR. Największe zaplecze partyjne wśród KGW było w powiecie hajnowskim (na 36 KGW było około 20 członkiń PZPR) oraz w powiecie kolneńskim (na 30 KGW było 15 członkiń PZPR)¹³⁵⁸.

Na koniec 1962 roku informowano, że działalność KGW obejmowała głównie wspomaganie produkcji poprzez hodowlę zwierząt i uprawę roślin przemysłowych, organizowanie kursów żywnościowych oraz pogadanek o wychowaniu dzieci, prowadzono także działalność kulturalno-oświatową obejmującą m.in. upowszechnianie prenumeraty czasopisma „Gospodyni wiejska”. Działalność KGW miała obejmować również popularyzację świeckości życia młodzieży wiejskiej: *Dojeżdżam PKS-em do Białegostoku stąd widzę jak dzieci i młodzież dojeżdżająca do Jesionówki i Suchowoli prosto z PKS idzie do kościoła, nie dziwmy się bo przystanki są akurat naprzeciw drzwi kościoła. Proponuję aby*

¹³⁵⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Informacja o udziale Ligi Kobiet w kampanii wyborczej do organów samorządu mieszkańców w woj. białostockim 1980 rok*, k. 155; Wywiad z P. Barbarą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Grajewo, dn. 18.01.2019 r.; Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.; Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.; Wywiad z P. Janiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.

¹³⁵⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o pracy KGW na terenie wojew. białostockiego*, k. 81.

¹³⁵⁷ Ibidem, *Ocena pracy partyjnej wśród kobiet na wsi.*, k. 64.

¹³⁵⁸ Ibidem, *Ocena pracy partyjnej wśród kobiet na wsi [do marca 1961 r.]*, k. 86; E. Świętochowska, *Sytuacja społeczna kobiet w PRL...*, s. 206.

KW wystąpiło z wnioskiem do Dyrekcji PKS w Białymstoku o przeniesienie przystanków – zamiast koło kościoła przenieść koło szkół¹³⁵⁹. Tak aktywistki KGW zamierzały odsunąć lokalną młodzież od Kościoła, co ułatwiłoby wprowadzanie obyczajowości świeckiej wśród młodzieży, w tym także wśród dziewcząt ze wsi.

Rada Kobięca KGW stanowiła kolektyw doradczy i koncepcyjny Związku Kółek Rolniczych i LK w sprawach kobiet wiejskich. W realizacji programu LK na terenie swego działania¹³⁶⁰. W związku z połączeniem działania KGW z Kółkami Rolniczymi i LK władze KW PZPR w Białymstoku odnotowywały wypadki niewłaściwego pojmowania współpracy między instruktorką Kółek Rolniczych, a instruktorką Ligi Kobiet kto jest „ważniejszy”¹³⁶¹.

W 1960 roku praca KGW koncentrowała się wokół zagadnień tj. gospodarstwo domowe, produkcja rolna, zdrowie i wychowanie dzieci oraz praca kulturalno-oświatowa. Organizowane pogadanki z zakresu zdrowia i świadomego macierzyństwa, ale nie organizowano wykładów na tematy społeczno-polityczne¹³⁶².

Działalność KGW uzależniona była od aktywności kobiet, a zwłaszcza członkiń partii które nakierowywały ich pracę na aktywności oczekiwane przez władze, tj. udział w podnoszeniu produkcji, organizowanie świetlic wiejskich, współpraca z innymi organizacjami społecznymi¹³⁶³. Trudnością w pracy KGW było słabe zaangażowanie nauczycielek oraz działalność Kościoła katolickiego, który odciągał kobiety i dzieci od tej organizacji poprzez m.in. organizowanie kobietom wycieczek, chóru, jasełek¹³⁶⁴.

Dzięki współpracy m.in. instruktorki LK, instruktorki PZPR, Rad Kobięcych, KGW i TPD prowadzona była działalność z zakresu gospodarstwa domowego np. organizowano kursy krawieckie, kulinarne, wypożyczanie sprzętu gospodarstwa domowego; z zakresu produkcji rolnej np. konkursy hodowli drobiu i trzody chlewnej, ogródków warzywnych, uprawy kukurydzy; z zakresu zdrowia i wychowania dziecka np. szkolenie przodownic zdrowia, organizacja placów zabaw i dziecińców letnich dla dzieci oraz konkursów czystości; z zakresu pracy kulturalno-oświatowej np. organizacja choinek szkolnych, wycieczek,

¹³⁵⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z narady Przewodniczących Zespołów Partyjnych przy ZP LK odbytej dnia 19.11.1962 r.*, k. 137.

¹³⁶⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o pracy KGW na terenie wojew. białostockiego*, k. 76.

¹³⁶¹ Ibidem, k. 78.

¹³⁶² Ibidem, k. 79-80.

¹³⁶³ Ibidem, *Ocena pracy partyjnej wśród kobiet na wsi*, k. 62-63.

¹³⁶⁴ Ibidem, k. 64.

dożynek¹³⁶⁵. KGW oraz LK wspólnie zorganizowały w 1960 roku około 350 różnego rodzaju kursów, w których udział wzięło ponad 3460 kobiet¹³⁶⁶.

Na terenie całego województwa białostockiego w 1960 roku 62 KGW oraz 22 GS posiadały wypożyczalnie sprzętu gospodarstwa domowego tj. pralki, odkurzacze, szatkownice, nakrycia stołowe, opiekacze. Sprzęty te miały być zakupywane ze składek członkowskich oraz zbiórek organizowanych podczas różnego rodzaju imprez. Działalność ta cieszyła się dużym zainteresowaniem kobiet, dlatego GS zakładał zwiększenie liczby wypożyczalni o dodatkowe 65 placówek¹³⁶⁷.

Działalność kobiet w środowisku miejskim była widoczna dzięki prowadzonym poradniom prawno-społecznym i rodzinnym oraz organizowanym wyjazdom ekip lekarskich i prawniczych na tereny wiejskie. W 1960 roku na łamach „Naszej Pracy” wskazywano członkiniom organizacji, że *wieś białostocka budzi się*. Przykładem miał być postęp w rozwoju ideologicznej świadomości mieszkańców wsi Radziszewo-Sieńczych w powiecie siemiatyckim. Dotąd współpracujący z partyzantami podjąć mieli współpracę z organizacjami społecznymi i utworzyli KGW i Kółko Rolnicze¹³⁶⁸.

Koordynująca praca zarządów powiatowych LK i Zarządu Wojewódzkiego LK z organizacjami kobiecymi (KGW, wydziały spółdzielczyń) była dosyć wąska. W 1963 roku stwierdzono, że sporadyczne odbywanie wspólnych posiedzeń oraz zawężenie aktywności organizacji do wewnętrznych wytycznych nie wpłynęło na tworzenie *konsolidacji działalności organizacji kobiecych jako całości ruchu kobiecego*¹³⁶⁹. Poprawą tego stanu miały być wspólne cokwartalne narady organizacji kobiecych.

We wrześniu 1964 roku wskazywano, że działalność zarządów gromadzkich LK oraz KGW i Sekcji Spółdzielczyń powinna koncentrować się przede wszystkim na rozwoju produkcji rolnej, a zwłaszcza na *zwiększeniu areалу i asortymentu uprawy warzyw, zwiększeniu hodowli drobiu, trzody chlewnej i bydła, uprawy roślin przemysłowych i*

¹³⁶⁵ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Informacja o działalności wśród kobiet na terenie pow. Łomża przygotowana przez Powiatową Radę Kobiet*, k. 5-6; ibidem, *Kierunki pracy z kobietami i na rzecz kobiet w PGR województwa białostockiego w latach 1972-1975*, k. 41-45; J. Zajko-Czochańska, *Koła gospodyń wiejskich na łamach „Przyjaciółki” w początkach lat 60. XX wieku*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych...*, s. 89-92,

¹³⁶⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena pracy partyjnej wśród kobiet na wsi.*, k. 67-68.

¹³⁶⁷ Ibidem, k. 68-69.

¹³⁶⁸ *Wieś białostocka budzi się...*, „Nasza Praca” 1960, nr 12, s. 65-68.

¹³⁶⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego za 1963 rok*, k. 154.

pastewnych, zagospodarowaniu Państwowego Funduszu Ziemi¹³⁷⁰. Ponadto podejmowana przez działaczki aktywność miała upowszechniać wśród kobiet ośrodki unowocześniania gospodarstwa domowego, wypożyczalni sprzętu gospodarstwa domowego przy GS oraz edukować kobiety wiejskiej z zakresu zdrowia i higieny osobistej oraz czystości mieszkań i całych gospodarstw rolnych¹³⁷¹.

Zarządy powiatowe LK udzielały KGW wsparcia merytorycznego, instruktażu w prowadzeniu spotkań oraz wskazywały kierunki działań jakie KGW powinny były podejmować na swoim terenie¹³⁷². Podobnie aktywność zarządu powiatowego LK wyglądała wobec kół spółdzielczyń (instruktaż i pomoc w organizacji kursów i imprez)¹³⁷³. To one dzięki zaangażowaniu i współpracy nadawały kierunek działania w terenie¹³⁷⁴.

Działalność LK i KGW na terenach wiejskich obejmowała aktywność na wsi i w placówkach PGR. Do 1965 roku koła LK przy PGR zostały zorganizowane tylko na terenie powiatu ełckiego, oleckiego i gołdapskiego. W PGR w pozostałych powiatach utworzone zostały KGW. Bardziej dostosowaną działalność do potrzeb kobiet wiejskich prowadziły jednak KGW. *Koła LK najczęściej działalność swą ograniczają do prac społeczno-wychowawczych. Natomiast Koła Gospodyń Wiejskich obok działalności społeczno-wychowawczej prowadzą z kobietami różnorodne szkolenia z zakresu produkcji hodowlanej i roślinnej [...] na których przygotowują kobietę do pracy w gospodarstwie rolnym*¹³⁷⁵. Zdarzały się przypadki przekształcania KGW w koła LK, co miało mieć jednak negatywny wpływ na aktywizację kobiet. Według informacji źródłowych skutkowało to zahamowaniem dotychczasowej działalności i nieżywością koła¹³⁷⁶.

W 1965 roku w powiecie gołdapskim część kół LK przy PGR nie wykazywała żadnej działalności z powodu słabej współpracy z Zarządem Powiatowym LK w Gołdapi oraz Zarządem Wojewódzkim LK w Białymstoku¹³⁷⁷. W powiecie oleckim *brak jest współdziałania między KGW i LK. Przyczyną tego jest to, że ZP LK chce tylko rozliczać KGW*

¹³⁷⁰ Ibidem, *Projekt. Wnioski Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku w sprawie działalności społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego*, k. 164.

¹³⁷¹ Ibidem, k. 164-165.

¹³⁷² Ibidem, *Protokół z przeprowadzonej kontroli KGW w Milkowice Janki w dniu 30 kwietnia [19]64 [r.]*, k. 278.

¹³⁷³ Ibidem, *Tezy do kontroli kół Komisji i Sekcji przy Powiatowej Spółdzielni Spożywców w Siemiatyczach*, k. 284v; *ibidem*, *Tezy do kontroli kół Komisji i Sekcji przy Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Siemiatyczach*, k. 285v.

¹³⁷⁴ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Koła Spółdzielczyń przy PZYS w Siemiatyczach za rok 1963*, k. 283.

¹³⁷⁵ Na 110 PGR powołano 74 koła LK. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1121, *Notatka dotycząca pracy organizacji kobiecych [1965 r.]*, k. 34.

¹³⁷⁶ Ibidem, k. 35.

¹³⁷⁷ Ibidem, *Protokół z posiedzenia Komisji KW PZPR d/s pracy partyjnej wśród kobiet odbytego w dniu 12.XI.1965 r.*, k. 13, 18.

z działalności, a nie pomaga. Istnieje potrzeba uregulowania tej sprawy¹³⁷⁸. Ponadto wysunięto wniosek o łączenie kół wiejskich z kołami LK przy PGR, co pozwoliłoby zawęzić współpracę kobiet i upowszechnić zasady działalności PGR wśród kobiet z okolicznych wsi. Koła LK przy PGR w powiecie oleckim działały aktywnie. Spotkania odbywały się głównie przy okazji 8 marca czy kursu gotowania¹³⁷⁹. W powiecie ełckim również współpraca LK z kołami przy PGR nie była właściwa. Koła LK po utworzeniu zostały pozostawione same sobie, Zarząd Powiatowy LK nie wspomagał ich pracy, co wynikać miało z braku wystarczającej liczby instruktorek powiatowych LK (tylko 1 kobieta na powiat). Ponadto do kół LK zadeklarowanych członkiń była tylko 1/3 kobiet pracujących w PGR, ale już w samym sprawozdaniu zwrócono uwagę na fakt iż nie musiały one być aktywnymi działaczkami w terenie. Zakres aktywności kół LK przy PGR miał zostać rozszerzony o szkolenia rolnicze oraz opiekę nad dziećmi¹³⁸⁰. Ponadto według Komisji Kobiecej mało istotne było czy działalność propagandowo-wychowawczą w PGR będzie prowadzić LK czy KGW. Decyzję w tej sprawie miał podjąć KC PZPR¹³⁸¹. W powiecie Dąbrowa Białostocka zaznaczono jednak, że w 1965 roku Zarząd Powiatowy LK oraz zarządy gromadzkie LK udzielają maksymalnej pomocy poprzez swój aktyw KGW w pracach organizacyjnych, produkcyjnych i oświatowych¹³⁸². W 1966 roku na 266 wsi w powiecie białostockim odnotowano 142 KGW zrzeszających 2255 kobiet¹³⁸³.

III.6. Zmiany organizacyjne w 1966 roku

Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku we wrześniu 1964 roku zwracała w swym sprawozdaniu uwagę na słabszą aktywność kół LK i powołanych Komisji Kobiet Pracujących. Poprawy tego stanu upatrywano w zaangażowaniu się działaczek w rozeznanie zapotrzebowania społecznego w kwestii doksztalcania kobiet (w szkołach wieczorowych, tzw. uniwersytetach robotniczych, szkołach przyzakładowych i kursach specjalistycznych)

¹³⁷⁸ Ibidem, k. 14.

¹³⁷⁹ Ibidem.

¹³⁸⁰ Ibidem, k. 15.

¹³⁸¹ Ibidem, k. 17-20.

¹³⁸² Ibidem, *Kierunki pracy z kobietami wiejskimi w powiecie Dąbrowa Bł. na lata 1965-1970*, k. 116.

¹³⁸³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o realizacji zadań określonych instrukcją Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet*, k. 105.

oraz możliwości ich zatrudnienia. Ponadto podnoszono, że koła LK winne były zaangażować się w wychowanie dzieci i młodzieży¹³⁸⁴.

W 1965 roku w powiecie wysokomazowieckim istniały 4 zarządy gromadzkie LK i 16 kół LK zrzeszających średnio po 18 kobiet. Prócz tego na terenie powiatu działało 93 KGW zrzeszających średnio 16 kobiet w kole oraz 15 kół spółdzielczyń zrzeszających średnio po 20 kobiet w jednym kole. Żadnej działalności w terenie nie podejmowały niektóre koła terenowe, problemowe oraz koło LK przy Powiatowym Szpitalu w Wysokiem Mazowieckiem. Zarząd Powiatowy LK utrzymywał kontakt tylko ze swoimi oddziałami terenowymi i miał nie współpracować z innymi organizacjami kobiecymi w terenie. Ponadto 3 z 4 zarządów gromadzkich LK nie przejawiały żadnej działalności w terenie. Zarząd Powiatowy LK w Wysokiem Mazowieckiem nie uwzględniał działalności społeczno-problemowej w terenie, a jedynie działalność organizacyjną, tj. rozbudowa organizacji, opłacanie składek. *Przy Zarządzie Powiatowym LK zostało powołane 6 komisji strukturalnych tj. zdrowia, wiejska, historyczna, kulturalno-oświatowa, prawno-społeczna i spółdzielcza, ale żadna z tych komisji nie przejawia działalności. Jedynie komisja kulturalno-oświatowa w br. odbyła jedno posiedzenie na temat obchodów 8 marca*¹³⁸⁵. Jak wskazywano w piśmie, instruktorka powiatowa LK nie została zapoznana przez Zarząd Wojewódzki LK z zakresem swoich obowiązków i nie wspierano jej w wykonywaniu zadań. Instruktor powiatowy nie często wyjeżdżał w teren gdyż *dużo czasu poświęca na realizację planu składek, które kobiety niechętnie opłacają mimo, że wynosi ona 1 zł miesięcznie*¹³⁸⁶.

W 1965 roku w Białymstoku do LK należało około 2700 kobiet zrzeszonych w około 50 kołach (16 zakładowych i 35 przy instytucjach). Koło zakładowe LK istniało przy Białostockich Zakładach Przemysłu Bawełnianego „Fasty” i na prawie 3700 zatrudnionych tam kobiet tylko około 200 przynależało do LK. Podobnie sytuacja wyglądała w Białostockiej Fabryce Pluszu – na około 400 zatrudnionych kobiet do LK przynależało tylko 22 z nich. W Wojewódzkim Szpitalu Położniczo-Ginekologicznym na około 330 zatrudnionych kobiet do LK przynależało 35 kobiet. W Białostockich Zakładach Gastronomicznych na prawie 580 zatrudnionych kobiet do LK przynależało tylko około 20 kobiet. Działalność wśród pozostałych kobiet w powyższych zakładach pracy prowadziły Komisje Kobiet

¹³⁸⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Projekt. Wnioski Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku w sprawie działalności społeczno-politycznej organizacji kobiecych na terenie województwa białostockiego*, k. 163-164.

¹³⁸⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1121, *Notatka dotycząca pracy organizacji kobiecych* [1965 r.], k. 29.

¹³⁸⁶ Zarząd Powiatowy LK nie miał budżetu, a jedynie plan składek. Ibidem, k. 30.

Pracujących¹³⁸⁷. *Koło LK przy Białostockich Zakładach Przemysłu Bawełnianego „Fasty” zostało zorganizowane w 1959 roku, ale przez okres tych kilku lat (do 1965 r.) nie prowadziło żadnej działalności¹³⁸⁸. W 1965 roku planem pracy nie obejmowano zagadnień problemowych pracownic, a jedynie działalność organizacyjną koła tj. sprawozdania i składki. Działalnością swą koło LK obejmuje tylko kobiety zrzeszone w kole, które stanowią zaledwie 5,6% zatrudnienia kobiet¹³⁸⁹. Ponadto przewodnicząca koła skarżyła się na brak zainteresowania i wsparcia Zarządu Miejskiego LK.*

Podwójna działalność organizacyjna w jednym zakładzie pracy powodowała brak zainteresowania pracownic działalnością LK. W 1965 roku to Komisje Kobiet Pracujących zajmowały się ogółem spraw i problemów kobiet pracujących. *Wydaje się słusznym i celowym by działalność wśród kobiet w dużych zakładach pracy pozostawić Komisjom Kobiet Pracujących, które podobnie jak inne środowiska kobiece /spółdzielczość, KGW/ powinny być zbiorowym członkiem Ligi Kobiet. Natomiast Liga Kobiet powinna objąć działalnością kobiety zatrudnione w małych zakładach pracy, w których zgodnie z instrukcją CRZZ nie będą powoływane komisje kobiet pracujących oraz kobiety nigdzie nie pracujące /przy komitetach blokowych/¹³⁹⁰. Zawężenie działalności LK do miejsca zamieszkania kobiet w mieście było zaskoczeniem dla władz wojewódzkich organizacji kobiecej, bowiem zarządy powiatowe opracowały plany działalności uwzględniające tworzenie wiejskich kół terenowych LK. Zarządzenie KC PZPR nie poruszało kwestii finansowania kół oraz zagospodarowania zgromadzonych pieniędzy ze składek kół zakładowych¹³⁹¹.*

Od 1966 roku pracą wśród kobiet w zakładach pracy miały zajmować się wyłącznie związki zawodowe, przy których działały Komisje Kobiet Pracujących. To one też miały za zadanie włączyć dotychczasowe aktywistki zakładowych kół LK do pracy w Komisji Kobiet Pracujących. W środowisku wiejskim pracę wśród kobiet prowadzić miały KGW podległe Kółkom Rolniczym. W razie potrzeby miały być również powoływane (przekształcane z zarządów gromadzkich LK) Gromadzkie Rady Kobiet Polskich przy Gromadzkich Komitetach FJN¹³⁹². *Proponuje się powierzenie Lidze Kobiet całokształtu pracy wśród kobiet*

¹³⁸⁷ Ibidem, k. 31-32.

¹³⁸⁸ Ibidem, k. 32.

¹³⁸⁹ Ibidem.

¹³⁹⁰ Ibidem, k. 33.

¹³⁹¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Protokół z posiedzenia komisji KW ds. pracy partyjnej wśród kobiet odbytego w dniu 6 kwietnia 1966 r.*, k. 14-15.

¹³⁹² Ibidem, *Notatka w sprawie zmian organizacyjnych ruchu kobiecego w Polsce*, k. 94; I. Ratman-Liwerska, *Edukacja poza konwencją...*, s. 118-123; E. Świętochowska, *Sytuacja społeczna kobiet w PRL w latach 1956-*

zarówno pracujących, jak i niepracujących w miejscu ich zamieszkania na terenie miast i osiedli. Liga Kobiet działałaby w oparciu o terenowe koła i grupy LK organizowane w ramach zasięgu działania Komitetów Frontu Jedności Narodu oraz komitetów blokowych i osiedlowych, wykorzystując dla tej pracy zarówno własne placówki /kluby, poradnie prawno-społeczne, ośrodki i poradnie gospodarstwa domowego/, jak też placówki innych organizacji działających na tym terenie. [...] Zarząd Ligi Kobiet udzielałby nadal pomocy w działalności kół Organizacji Rodzin Wojskowych, istniejących w miejscu zamieszkania pracowników W.P.¹³⁹³.

Od tego momentu w strukturze LK funkcjonować miały wyłącznie zarządy wojewódzkie, miejskie, dzielnicowe (osiedlowe) oraz Zarząd Główny LK. Zarządy powiatowe miały być powoływane wyłącznie w powiatach o dużej ilości ludności miejskiej¹³⁹⁴. Natomiast istniejące zarządy powiatowe LK miały zostać zlikwidowane/przemianowane na zarządy miejskie¹³⁹⁵. Do lipca 1966 roku Zarząd Powiatowy LK koordynował pracę wśród kobiet w zakładach pracy, na terenach wiejskich, w kołach spółdzielczyń oraz w miejscu zamieszkania kobiet. Od 1 lipca 1966 roku nadal istniał Zarząd Powiatowy LK w Łomży, który kierował pracą wśród kobiet w miejscu ich zamieszkania. Na terenie powiatu łomżyńskiego nadal pozostały koła LK utworzone w szkołach¹³⁹⁶.

Dlaczego LK nie była reprezentantką wszystkich Polek? Udział kobiet w każdej dziedzinie nie mógł być zawdzięczany jedynie organizacji kobiecej, ale miał być uważany za ogólny interes społeczny, który miały rozwiązywać wszystkie organizacje działające w kraju. [...] *nie ma obecnie uzasadnienia istnienie organizacji kobiecej, obejmującej swym zasięgiem działania kobiety ze wszystkich środowisk. Taka organizacja, nawet najlepiej działająca, nie*

1970 na przykładzie województwa białostockiego, [w:] „Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956-1970, red. M. Markiewicz, Białystok 2012, s. 202-204.

¹³⁹³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Notatka w sprawie zmian organizacyjnych ruchu kobiecego w Polsce*, k. 95-96.

¹³⁹⁴ Ibidem, k. 95.

¹³⁹⁵ Zarząd Powiatowy LK z powiatu wysokomazowieckiego został przemianowany w styczniu 1967 r. na Zarząd Miejski LK w Wysokim Mazowieckiem. Zarząd Miejski LK powstał również w Zambrowie. Ponadto niektóre Zarządy Gromadzkie LK zostały przemianowane na Zarządy Miejskie LK, ale większość z nich przemianowano na Rady Kobiece. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja na temat realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet w pow. łipskim*, k. 113; ibidem, *Informacja o realizacji zadań nakreślonych Instrukcją Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym na terenie pow. Wys.-Mazowieckie*, k. 149. ibidem, *Informacja z realizacji instrukcji Sekretariatu KC PZPR w sprawie pracy wśród kobiet [powiat zambrowski]*, k. 150; ibidem, *Informacja o pracy komisji kobiecej powołanej przy KP PZPR w Bielsku Podlaskim*, k. 169.

¹³⁹⁶ W szkołach nadal funkcjonowało 8 kół LK zrzeszających 110 kobiet. ibidem, *Informacja o realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat łomżyński]*, k. 117.

jest w stanie zapewnić kompetentnej i rzeczowej pomocy kobietom pracującym, kobietom wiejskim i spółdzielczyniom w rozwiązywaniu ich najbardziej istotnych, bardzo zróżnicowanych problemów¹³⁹⁷. Ponadto tłumaczono to dublowaniem się sprawozdań, nieracjonalnym wykorzystywaniem aktywów i środków, które wpływały na konflikty między organizacjami działającymi w zakładach pracy i na terenach wiejskich. Wskazywano również osłabienie działania LK w miejscu zamieszkania kobiet niepracujących zawodowo, które nie podlegały działaniom wychowawczym organizacji społecznych¹³⁹⁸. Prócz tego zauważono uniezależnianie się organizacji społecznych od LK. Dlatego wskazywano, że utworzenie Krajowej Rady Kobiet skupiającej wszystkie środowiska kobiece nie tylko stworzyłoby poczucie równości organizacji społecznych, ale także zapewniłoby zgodne z oczekiwaniem władz kierowanie ruchem kobiecym w Polsce¹³⁹⁹.

Reorganizacja ruchu kobiecego w połowie lat 60. skutkowałą powstaniem w kwietniu 1966 roku Krajowej Rady Kobiet przy Ogólnopolskim Komitecie FJN. To właśnie ona miała sprawować naczelną rolę w koordynowaniu ruchu kobiecego w Polsce¹⁴⁰⁰. Tworzyć ją miały liderki z dotychczasowych organizacji, tj. LK, Związki Zawodowe, Kółka Rolnicze, Wydział Spółdzielczyń, ORW¹⁴⁰¹. *Zadaniem Krajowej Rady Kobiet Polskich będzie ustalenie kierunków działania i koordynacja pracy wśród kobiet, reprezentacja ogółu kobiet wobec władz naczelnych w kraju oraz polskiego ruchu kobiecego na terenie międzynarodowym*¹⁴⁰².

Adekwatnie do podziału administracyjnego kraju miały powstać również Wojewódzkie Rady Kobiet Polskich a w razie potrzeby również powiatowe czy miejskie, a nawet gromadzkie¹⁴⁰³. W Wojewódzkiej Radzie Kobiet Polskich przy FJN w Białymstoku z

¹³⁹⁷ Ibidem, *Notatka w sprawie zmian organizacyjnych ruchu kobiecego w Polsce*, k. 97-98.

¹³⁹⁸ Ibidem, k. 99.

¹³⁹⁹ Ibidem, k. 100.

¹⁴⁰⁰ N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie...*, s. 150.

¹⁴⁰¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Notatka w sprawie zmian organizacyjnych ruchu kobiecego w Polsce*, k. 96.

¹⁴⁰² Ibidem, *Uchwała Prezydium Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności w sprawie powołania Krajowej Rady Kobiet Polskich przy OK FJN*, k. 63.

¹⁴⁰³ Gromadzkie Rady Kobiet Polskich miały powstawać przede wszystkim w gromadach, gdzie dotychczas aktywne były Zarządy Gromadzkie Ligi Kobiet. Zarządy Gromadzkie Ligi Kobiet miały ulec przekształceniu w Gromadzkie Rady Kobiet Polskich przy Gromadzkich Komitetach FJN. Ibidem; ibidem, *Pismo Krajowej Rady Kobiet Polskich przy OK FJN z dnia 10.XII.1966 r. do Prezydium Wojewódzkiej Rady Kobiet przy WK FJN*, k. 69-71; ibidem, *Wytoczne Sekretariatu OK FJN w sprawie powoływania Gromadzkich Rad Kobiet Polskich przy Gromadzkich Komitetach Frontu Jedności Narodu*, k. 71-74; ibidem, *Ramowy Regulamin Gromadzkiej Rady Kobiet Polskich przy Gromadzkim Komitecie Frontu Jedności Narodu*, k. 75-76; ibidem, *Regulamin Miejskiej Rady Kobiet Polskich przy Miejskim Komitecie Frontu Jedności Narodu*, k. 77-79; ibidem, *Ramowy regulamin Powiatowej Rady Kobiet Polskich przy Powiatowym Komitecie Frontu Jedności Narodu*, k. 80-82; Ibidem, *Pismo KC PZPR z dnia 17 lutego 1966 r. do I Sekretarza KW PZPR w Białymstoku*, k. 84-85.

ramienia LK zasiadać miały: Jadwiga Matoszko, Krystyna Marszałek, Wanda Kazanowska, Zofia Matejczyk, Józefa Poździej, Eugenia Radziwonowska i Maria Kulczyńska¹⁴⁰⁴.

W zakładach pracy funkcje LK przejęły Związki Zawodowe i utworzone przy nich komisje kobiece/komisje kobiet pracujących, a liderki LK włączano do prezydium Rad Zakładowych¹⁴⁰⁵. Natomiast terenowe koła LK np. w Surażu, Poświętnem, Płonce (powiat łapski) zostały przemianowane na KGW¹⁴⁰⁶.

Zmiana obszaru działania LK wymusiła aktywizację kobiet w miejscu ich zamieszkania. W powiecie augustowskim liderki zakładowych kół LK odbyły spotkania informujące o zlikwidowaniu koła zakładowego LK i powołaniu kół blokowych/osiedlowych, do których należało włączyć kobiety pracujące zawodowo oraz gospodynie domowe¹⁴⁰⁷. W ciągu 2 lat od zmiany organizacji ruchu kobiecego Zarząd Miejski LK na terenie powiatu augustowskiego zorganizował 14 kół środowiskowych zrzeszających około 500 kobiet (w tym około 100 niepracujących), 4 koła specjalistyczne (1 koło lekarek i 3 koła nauczycielek), 7 kół blokowych i 3 koła terenowe¹⁴⁰⁸. Aktywnym polem działania LK w Augustowie była również poradnia prawno-społeczna oraz pomoc przy powoływaniu Gromadzkich Rad Kobiet na terenie powiatu augustowskiego¹⁴⁰⁹. Jednak nadal LK miała wspomagać kobiety w podejmowaniu kształcenia uzupełniającego na poziomie szkół podstawowych i średnich, organizować pokazy i prelekcje z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego, racjonalnego żywienia oraz medycyny np. powstawanie i leczenie chorób, zasady higieny oraz pielęgnacji dzieci. Ponadto dalej udzielano również porad prawno-społecznych¹⁴¹⁰.

W powiecie sokólskim Zarząd Powiatowy LK został przekształcony na Zarząd Miejski LK w Sokółce w październiku 1967 roku. Aktywistki LK podejmowały działania w

¹⁴⁰⁴ Ibidem, *Pismo ZW LK w Białymstoku z dnia 18 maja 1966 r. do Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Białymstoku*, k. 61.

¹⁴⁰⁵ Ibidem, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym w powiecie Kolno*, k. 111; ibidem, *Informacja z pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym w myśl Instrukcji Sekretariatu KC PZPR [powiat suwalski]*, k. 142.

¹⁴⁰⁶ Ibidem, *Informacja na temat realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet w pow. łapskim*, k. 113.

¹⁴⁰⁷ Ibidem, *Informacja o realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym na terenie powiatu augustowskiego*, k. 101.

¹⁴⁰⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Informacja o realizacji programu pracy politycznej wśród kobiet*, k. 122.

¹⁴⁰⁹ Ibidem, k. 123.

¹⁴¹⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat łomżyński]*, k. 117; ibidem, *Informacja z realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat moniecki]*, k. 122.

zakresie promocji czystości bloków i osiedli, wychowania dzieci, zdrowia i higieny oraz prowadzenia gospodarstwa domowego. Organizowano również konkursy czytelnicze, które nie tylko promowały rozwój czytelnictwa, ale także przyczyniały się do ideologicznej manipulacji kobiet. Wsparcie otrzymywano od placówek „Praktyczna Pani”, które udostępniały swoje lokale do dyspozycji LK oraz przeprowadzały kursy i pokazy gotowania. Ponadto Zarząd Powiatowy LK w Sokółce włączył się w tworzenie Gromadzkich Rad Kobiet¹⁴¹¹.

Zarząd Powiatowy LK w Suwałkach działał w ramach sekcji: prawno-społecznej, zdrowia, kulturalno-oświatowej i organizacyjnej. Współpracował nadal z Kołami Rodzin Wojskowych. Wśród działań podejmowanych w terenie wskazywano organizację kolonii letnich dla dzieci, utworzono świetlicę osiedlową, udzielano pomocy potrzebującym matkom i dzieciom. Największą aktywnością odznaczać się miała pomoc prawna, w ramach której udzielono prawie 4 tys. porad w 1966 roku. Dużym zainteresowaniem społeczności suwalskiej cieszyła się również poradnia gospodarstwa domowego Zarządu Powiatowego LK, w ramach której zorganizowano różnego rodzaju kursy, szkolenia, prelekcje, pokazy. Ponadto dzięki współpracy z GS Liga prowadziła swą działalność również na terenach wiejskich¹⁴¹².

Działalność LK w powiecie oleckim i sejneńskim w ramach kół blokowych i terenowych koncentrowała się na: *organizacji placów zabaw dla dzieci, opiece nad dziećmi, opiece nad rodzinami alkoholików, czystości podwórzy – mieszkań i czystości miasta, czynów społecznych*¹⁴¹³.

Liga podejmowała realne działania zmierzające do poprawy warunków życia kobiet i ich rodzin w lokalnym środowisku. Wśród głównych kierunków podejmowanych w latach 60. było zwalczanie alkoholizmu. Członkinie LK z powiatu łomżyńskiego apelowały do Zarządu Powiatowego LK o wystąpienie do władz samorządowych i partyjnych o surowe kary dla alkoholików pijących w zakładach pracy. Przy uwadze, że mężczyzna był najczęściej

¹⁴¹¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Informacja o realizacji programu pracy z kobietami w powiecie sokólskim*, k. 187-189.

¹⁴¹² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja z pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym w myśl Instrukcji Sekretariatu KC PZPR [powiat suwalski]*, k. 144.

¹⁴¹³ Ibidem, *Informacja z realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat olecki]*, k. 132; ibidem, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet na terenie pow. Sejny*, k. 134.

jedynym żywicielem rodziny, dlatego należało go umieszczać w zamkniętych zakładach odwykowych dających możliwość zarobkowania i przesyłania wypłaty żonie i dzieciom¹⁴¹⁴.

Liga wnioskowała również o utworzenie szkół średnich bliżej miejsca zamieszkania kobiet, by nie musiały codziennie dojeżdżać kilkadziesiąt kilometrów¹⁴¹⁵. W powiecie sejneńskim miała zostać zorganizowana praca chałupnicza – wyroby z wikliny, dla kobiet niewykształconych i niepracujących zawodowo¹⁴¹⁶.

Pozbawienie możliwości działania na terenach wiejskich oraz w zakładach pracy sprawiło, że LK w województwie białostockim w 1968 roku liczyła zaledwie około 7 tys. członkiń zrzeszonych w 280 kołach blokowych i terenowych. Ponadto zorganizowano 8 klubów kobiecych, w których odbywały się spotkania i prelekcje o różnorodnej tematyce, gdzie uczestniczyło blisko 2,5 tys. kobiet¹⁴¹⁷. Nadal działało również 16 poradni prawnych, w których aktywnych było 75 prawników (w ciągu 2 lat udzielono prawie 2,5 tys. porad z zakresu konfliktów rodzinnych, rozwodów i alimentów). Na terenie województwa istniały także poradnie gospodarstwa domowego koncentrujące się na działaniach szkoleniowych dla kobiet z zakresu podnoszenia kwalifikacji zawodowych oraz ekonomicznego i racjonalnego żywienia i prowadzenia domu, a także opieki nad dziećmi¹⁴¹⁸.

Po wprowadzeniu nowego podziału administracyjnego nowa Wojewódzka Rada Kobiet została powołana we wrześniu 1975 roku. Tworzyło ją 35 kobiet z 5 miast: Białystok, Bielsk Podlaski, Hajnówka, Sokółka i Mońki oraz z 9 gmin-miast: Łapy, Brańsk, Choroszcz, Dobrzyniewo, Tykocin, Czarna Białostocka, Zaścianki, Supraśl, Wasilków¹⁴¹⁹.

To właśnie Wojewódzka Rada Kobiet w porozumieniu z władzami partyjnymi wyznaczała kierunki aktywności LK i innych organizacji kobiecych w terenie. Podejmowane działania miały być zgodne z ustalonymi przez zjazdy partyjne kierunkami rozwoju Polski Ludowej. W 1980 roku działalność Wojewódzkiej Rady Kobiet obejmowała takie aspekty jak: działalność społeczno-polityczna wśród kobiet, aktywizacja zawodowa oraz działalność organizacyjna, w realizacji których czynny udział miała brać również LK. Powyższe kierunki

¹⁴¹⁴ Ibidem, *Informacja o realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym* [powiat łomżyński], k. 118.

¹⁴¹⁵ Ibidem.

¹⁴¹⁶ Ibidem, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet na terenie pow. Sejny*, k. 134-135.

¹⁴¹⁷ W 1968 r. KGW liczyły około 2200 kół zrzeszających ponad 41 tys. kobiet wiejskich. Odnotowano wówczas wzrost o około 730 kół i blisko 15 900 członkiń. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Działalność organizacji kobiecych*, k. 112-114.

¹⁴¹⁸ Ibidem.

¹⁴¹⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Program Ligi Kobiet woj. białostockiego dotyczący rozwijania działalności na rzecz umacniania wychowawczej funkcji rodziny*, k. 4.

obejmowały m.in. upowszechnianie kierunków wyznaczonych na VIII Zjeździe PZPR, aktywizację kobiet w radach narodowych, propagandę obchodów świąt i rocznic państwowych, aktywizację zawodową kobiet – podnoszenie kwalifikacji zawodowych i oszczędnego, racjonalnego gospodarowania zasobami zakładu pracy, promowanie współzawodnictwa pracy¹⁴²⁰. Wojewódzkie Rady Kobiet działały przy PZPR do 1982 roku¹⁴²¹.

III.7. Wokół Międzynarodowego Roku Kobiet

Międzynarodowy Dzień Kobiet ustanowiony został w 1910 roku, choć dopiero w latach 30. został bardziej rozpowszechniony, dzięki propagowaniu roli kobiet w postępującej modernizacji. Obchody święta kobiet w okresie PRL odzwierciedlały promowaną ideologię socjalistyczną oraz *wyobrażenia o rzeczywistych i postulowanych rolach społecznych kobiet*¹⁴²². Święto te choć miało wspólny cel – docenienie działalności kobiet na wielu płaszczyznach, to w poszczególnych latach przybierało różne formy, zależne od obecnej sytuacji polityczno-gospodarczej w kraju. Po zakończeniu planu 6-letniego zdecydowanie mniej uwagi poświęcano temu świętu w prasie, a jego obchody przybrały inne formy niż dotychczas¹⁴²³.

Dzień Kobiet obchodzimy w tym roku skromniej, ale za to z większą troską o kobiety pod takim tytułem w Gazecie Białostockiej informowano o obchodach 8 marca 1957 roku. Ze względu na trudną sytuację kobiet na rynku pracy Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku nie zorganizował żadnej akademii artystycznej z okazji Dnia Kobiet, ale zobowiązał się: *zorganizować naradę roboczą, na której spotka się aktyw Ligi Kobiet z członkami Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Celem tego spotkania jest poruszenie najbardziej w tej chwili palących zagadnień dotyczących kobiet. Przede wszystkim omówione zostaną sprawy zatrudnienia kobiet, organizowania zespołów chałupniczych oraz zatrudnienie nieletnich, zwalnianych z domów poprawczych*¹⁴²⁴. Jak informowano w dalszych numerach pisma, narada doszła do skutku. Natomiast w zakładach pracy oraz na terenie powiatów Dzień

¹⁴²⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Uchwała Wojewódzkiej Rady Kobiet z dnia 31 marca 1980 r. w sprawie kierunków działania organizacji i środowisk kobiecych woj. białostockiego wynikających z uchwał VIII Zjazdu Partii*, k. 92-97.

¹⁴²¹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Liga Kobiet Polskich*, k. 77.

¹⁴²² N. Jarska, *Obchody Dnia Kobiet...*, s. 15.

¹⁴²³ Ibidem s. 15-27; A. Chłosta-Sikorska, *Między propagandą a rzeczywistością...*, s. 324-330.

¹⁴²⁴ *Dzień Kobiet obchodzimy w tym roku skromniej, ale za to z większą troską o kobiety*, „Gazeta Białostocka 6.III.1957, nr 55, s. 5.

Kobiet w 1957 roku obchodzony był tradycyjnie, tj. podczas uroczystości i przyjęć przy lampce wina wręczano kobietom kwiaty, upominki, nagrody¹⁴²⁵.

W kolejnym roku święto kobiet miało podobny wydźwięk. Bardziej dosadnie krytykowano obchody Dnia Kobiet w poprzednich latach: *przez wiele lat dzień 8 marca był u nas obchodzony pod znakiem kwiecistych laurek, pompatycznych akademii, torebek z landrynkami i tromtadrackich toastów na cześć kobiet rzekomo wyzwolonych z wszystkich powszednich trosk. Życie co prawda i wtedy mówiło co innego, ale ostatecznie w Dniu Święta Kobiet [...] wypadało robić dobrą minę i radośnie świętować*¹⁴²⁶.

Krytykowano obraz kobiet stawianych wówczas na piedestale – traktorzystek wykonujących 300% normy, a zwracano uwagę na ciężar pracy kobiet obarczonych pracą zawodową i prowadzeniem domu. Pomocą w poprawie ich sytuacji miały być spółdzielnie usługowe, praca chałupnicza i praca na pół etatu, ale tempo ich wdrażania było zbyt wolne. To dzięki oddolnemu zaangażowaniu kobiet w poprawę ich sytuacji LK przestałyby być organizacją „papierową”. Kobiety miały same zadbać o swój byt, społecznymi czynami, nie licząc na pomoc państwa¹⁴²⁷. Brak sprawczości LK zarzucano nie tylko podczas obchodów święta kobiet. Opisując powstanie spółdzielni zdrowia w Kołakach Kościelnych (powiat zambrowski) wskazywano na niedostosowywanie działań LK do aktualnych potrzeb lokalnych społeczności, co potwierdza poniższy cytat: *Wiele mogłaby pomóc mądra, wytrwała praca tych działaczek społecznych, które zamiast z odczytem o bakteriach potrafiłyby i chciały pójść również od chaty do chaty, pomówić o dobrodziejstwie zwykłej wody i mydła, wyskrobać nawet trochę funduszy na skromne koszulki nocne dla dzieci, by zanieść je tam, gdzie się ich do tej pory nie używa...*¹⁴²⁸.

W 1960 roku przypadała 50. rocznica ustanowienia Międzynarodowego Dnia Kobiet, wówczas odnotowano ożywienie w obchodach tego święta. Odbyły się akademie na szczeblu centralnym oraz spotkania kobiet z najważniejszymi osobami w państwie. Nadal publikowano również życzenia dla kobiet¹⁴²⁹. W regionie białostockim jednak miała być powołana jedynie wojewódzka komisja obchodów tego święta. Zakładano wyszukanie kobiet zaangażowanych

¹⁴²⁵ *Dzień kobiet upłynął pod znakiem: akademii i przyjęć, nagród, narady poświęconej węzłowym problemom kobiet*, „Gazeta Białostocka” 9-10.III.1957, nr 58, s. 7; A. Zaniewska, *Liga Kobiet w okręgu białostockim w latach 1956-1975...*, s. 301-302.

¹⁴²⁶ *W dniu Święta Kobiet. Życzymy i radzimy*, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1958, nr 57, s. 1.

¹⁴²⁷ Ibidem, s. 1-2.

¹⁴²⁸ J. Skowrońska, *Doktor Judym przyjmuje w Kołakach*, „Gazeta Białostocka” 12-13.IV.1958, nr 86, s. 6.

¹⁴²⁹ Jak ustaliła Natalia Jarska po raz pierwszy delegację kobiet z okazji Dnia Kobiet przyjął w 1958 r. Władysław Gomułka. N. Jarska, *Obchody Dnia Kobiet...*, s. 21-22, 24,

w działalność rewolucyjną w okresie międzywojennym oraz organizowanie z nimi spotkań. Do najważniejszych ośrodków rewolucyjnych zaliczono Hajnówkę, Supraśl i miasto Białystok¹⁴³⁰.

Międzynarodowy Dzień Kobiet obchodzony corocznie 8 marca, w 1964 roku miał zyskać nowy charakter. Jak zapowiadały aktywistki z zespołu partyjnego przy Zarządzie Wojewódzkim LK w Białymstoku, dzień ten miał być bardziej uroczysty, ale za razem skromny. [...] *by w dniu tym zerwać z tradycją pijaństwa. Kobiety wyróżniające się w pracy zawodowej i społecznej nagrodzić dyplomami i książkami.* Inna działaczka wskazywała, że w 1964 roku dzień 8 marca ma być obchodzony pod hasłem umocnienia rodziny. *Postanowiono, że Zarząd Wojewódzki LK opracuje apel do wszystkich kobiet by dzień ten został uczczony wzmożoną pracą oraz inauguracją czynu kobiet białostockizny w rocznicę 20-lecia powstania PRL*¹⁴³¹. W powiecie augustowskim zorganizowano wystawę o osiągnięciach kobiet, akademie oraz wygłoszono referaty na temat życia kobiet radzieckich i światowego ruchu kobiecego¹⁴³².

Dzień Kobiet był okazją do oficjalnego wynoszenia kobiet na piedestały. Władza ludowa wskazywała na trud i zasługi kobiet w rozwoju Ludowej Ojczyzny¹⁴³³. Listy z tej okazji wysyłały także powiatowe komitety PZPR. W Siemiatyczach zwracano uwagę na trud kobiet w rozwój powiatu oraz możliwości jakie dawała im władza ludowa. Podkreślano zalety ustroju socjalistycznego wobec pozycji społecznej kobiet np. szansę na zdobycie wykształcenia, pracy zawodowej czy udział w życiu politycznym poprzez działalność w Radach Narodowych¹⁴³⁴.

Dzień Kobiet w 1968 roku zgodnie z decyzją Krajowej Rady Kobiet miał koncentrować się wokół zagadnień wychowawczo-ideologicznych, podkreślających wyższość socjalizmu nad kapitalizmem. Rozwijanie form opieki nad dziećmi i młodzieżą oraz

¹⁴³⁰ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z narady Wojewódzkiej Komisji ds. Kobiet przy KW PZPR odbytej w dniu 22.XII.1959 r. z udziałem pracowników etatowych KP PZPR i Przew. Kom. Kobięcych przy KP*, k. 9.

¹⁴³¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z posiedzenia Prezydium Wojewódzkiego Zespołu Partyjnego przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku w dniu 23.I.1964 r.*, k. 184.

¹⁴³² Ibidem, *Informacja o działalności kobiet w pow. Augustów na podstawie materiałów i spostrzeżeń zebranych w dniach 7,8 i 9 maja 1964 r. za rok 1963*, k. 201.

¹⁴³³ *List Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej do kobiet polskich z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 8.III.1957, nr 57, s. 1-2.

¹⁴³⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *List Egzekutywy Komitetu Powiatowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Siemiatyczach do wszystkich kobiet powiatu siemiatyckiego*, k. 271-272.

międzynarodowej współpracy z organizacjami na rzecz pokoju i praw kobiet¹⁴³⁵. Wówczas odbywały się antysemitki nagonki na ludność pochodzenia żydowskiego. Syjoniści byli uważani za jednych z głównych wrogów systemu komunistycznego¹⁴³⁶.

W 1970 roku Międzynarodowy Dzień Kobiet wszystkie oddziały LK w województwie białostockim miały popularyzować ważność roli kobiet w budowie socjalistycznej ojczyzny, przybliżyć rys historyczny 25-lecia organizacji, upowszechniać idee przyjaźni ze Związkiem Radzieckim oraz kobietami z Wietnamu oraz zmobilizować kobiety do współzawodnictwa i czynów społecznych na rzecz rozwoju Polski Ludowej¹⁴³⁷.

W 1975 roku Dzień Kobiet był w sposób szczególny ze względu na ogłoszony przez ONZ Międzynarodowy Rok Kobiet. Przygotowania do obchodów rozpoczęto znacznie wcześniej. Już w sierpniu 1974 roku Rada Ministrów PRL podjęła Uchwałę w tej sprawie¹⁴³⁸. Na przykład od początku 1975 roku na łamach „Zwierciadła” publikowano w rubryce poświęconej temu świętu m.in. sylwetki kobiet, które osiągnęły międzynarodowy sukces czy podejmowane czyny społeczne dla uczczenia tego wydarzenia. Ponadto informowano czytelniczki o etapach rozpoczętego święta w Polsce oraz przygotowaniach do obchodów i sytuacji kobiet w innych krajach¹⁴³⁹. Przygotowania do Dnia Kobiet w Międzynarodowym Roku Kobiet były okazją do spotkań LK i KGW w celu planowania wspólnych aktywności w terenie (powiat sokólski). Ponadto tradycyjnie w ramach obchodów Dnia Kobiet w zakładach pracy miały być organizowane wieczornice, podczas których kobiety otrzymywały kwiaty¹⁴⁴⁰.

Uroczysta inauguracja Międzynarodowego Roku Kobiet poprzedzona była w województwie białostockim spotkaniem delegatek LK z przedstawicielami władz partyjnych i państwowych województwa, którzy wyrazili poparcie dla działań podejmowanych przez

¹⁴³⁵ Dzień 8 marca w 1968 r. w ZSRR był dniem wolnym od pracy. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Pismo Krajowej Rady Kobiet Polskich do Prezydium Wojewódzkiej Rady Kobiet przy KW FJN*, k. 68-69. N. Jarska, *Obchody Dnia Kobiet...*, s. 15.

¹⁴³⁶ K. Trembicka, *Kategoria wroga w komunistycznej Polsce w latach 1956-1989*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2014, vol. XXI (2), s. 110-111, 113-116; eadem, *Walczyć z wrogiem...*, s. 170-171; A. Gajewska, *Feministyczne rozrachunki...*, s. 473-476.

¹⁴³⁷ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Wytyczne Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie obchodów Międzynarodowego Dnia Kobiet w roku 1970*, k. 123-124.

¹⁴³⁸ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 01728/63, *Program działania Ligi Kobiet w Międzynarodowym Roku Kobiet. Projekt*, k. 93-100.

¹⁴³⁹ Na przykład: *Zawsze w pierwszym szeregu. Przemówienie premiera Piotra Jaroszkiewicza na inauguracyjnym posiedzeniu Honorowego Komitetu Obchodów w Polsce Międzynarodowego Roku Kobiet*, „Zwierciadło” 1975, nr 6, s. 3; D.W., *Polki na świecie*, „Zwierciadło” 1975, nr 5, s. 10; „Zwierciadło” 1975, nr 7, s. 10, 17; „Zwierciadło” 1975, nr 8, s. 10; J. Wańkiewicz, *W walce o równouprawnienie kobiet pracujących*, „Zwierciadło” 1975, nr 9, s. 10; D.W., *Przygotowania do Międzynarodowego Roku Kobiet*, „Zwierciadło” 1975, nr 10, s. 10; K. Weremiej, *Wymowa dwóch programów*, „Zwierciadło” 1975, nr 11, s. 4-5.

¹⁴⁴⁰ *Przed Świętem Kobiet*, „Gazeta Białostocka. Strona mutacji terenowych” 25.II.1975, nr 46, s. 4.

organizację kobiecą oraz zapewnili o dalszej pomocy w rozwiązywaniu problemów kobiet. Jak wynikało z wypowiedzi I sekretarza KW PZPR – Zdzisława Kurowskiego pomoc partii koncentrować się miała na *poprawie warunków mieszkaniowych, usprawnieniu i rozwoju usług, zwiększeniu liczby miejsc w żłobkach i przedszkolach, usprawnieniu pracy handlu i zapewnieniu możliwie największego wyboru towarów*¹⁴⁴¹. Ponadto 1 sierpnia 1974 roku Sejm przyjął uchwałę, podkreślającą rangę tego święta, w której skonkretyzowano priorytety działania w ramach obchodów Międzynarodowego Dnia Kobiet. Na Białostocczyźnie, zgodnie z ustaleniami Egzekutywy KW PZPR, miały one koncentrować się na popularyzacji historii i sylwetek bohaterów i bohaterek walki o wyzwolenie Białegostoku, upowszechnianiu kobiet aktywnych społecznie i wiodących prym w zakładach pracy oraz propagować osiągnięcia Polski Ludowej na rzecz równouprawnienia kobiet. Nie zapomniano również o propagowaniu idei solidarności z kobietami z innych krajów¹⁴⁴².

Symbolem Międzynarodowego Roku Kobiet został emblemat autorstwa Valerii Pettis, amerykańskiej wówczas 27-letniej graficzki. Emblemat to *stylizowany gołąb, symbol kobiety i macierzyństwa oraz matematyczny znak równości, [...] symbolizując[y – A.Z.] wysiłki ONZ zmierzające do realizacji zasady równouprawnienia kobiet i mężczyzn na całym świecie*¹⁴⁴³. Wśród haseł promujących obchody Międzynarodowego Roku Kobiet było „Równość – Rozwój – Pokój”, które miało odzwierciedlać dążenie do pełnego równouprawnienia kobiet w

Rysunek 1. Emblemat Międzynarodowego Roku Kobiet.
Źródło: Gazeta Białostocka 1975, nr 25, s. 1.

¹⁴⁴¹ Inauguracja Międzynarodowego Roku Kobiet. Delegacja białostoczank wyjechała do Warszawy, „Gazeta Białostocka” 6.III.1975, nr 54, s. 1-2.

¹⁴⁴² AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 01728/63, Program działania Ligi Kobiet w Międzynarodowym Roku Kobiet. Projekt, k. 93-100; AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 01728/55, Pismo Demokratycznego Związku Kobiet Niemieckich, k. 124-125; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1136, Informacja o realizacji programu obchodów Międzynarodowego Roku Kobiet w woj. białostockim, k. 9; ibidem, Wytyczne Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w sprawie obchodów Międzynarodowego Roku Kobiet, k. 24-34; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, Informacja o realizacji programu obchodów Międzynarodowego Roku Kobiet przez organizacje i środowiska kobiece woj. białostockiego, k. 59-67; M. Dajnowicz, Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet..., s. 22-23.

¹⁴⁴³ Międzynarodowy Rok Kobiet 1975, „Gazeta Białostocka” 1975, nr 25, s. 1.

rodzinach i pracy zawodowej, zwłaszcza w kontekście równego wynagrodzenia; udział kobiet w rozwoju każdej dziedziny życia oraz walka o zachowanie pokoju na świecie, która w głównej mierze dotyczyć miała matek¹⁴⁴⁴. Jednak to właśnie dążenie do rzeczywistego zrównania pozycji kobiet i mężczyzn we wszystkich dziedzinach życia oraz zwrócenie uwagi na istniejące nierówności miało przyświecać obchodom tego święta¹⁴⁴⁵.

Międzynarodowy Rok Kobiet obchodzony był w 1975 roku pod hasłem „zwiększenia roli i pozycji kobiet w życiu swych krajów”. W związku z tym Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych przy Polskim Radiu i Telewizji zorganizował *ogólnopolską ankietę na temat zapatrywań na pracę zawodową kobiet, na obowiązki domowe obojga małżonków, wzajemny podział pracy we wspólnym gospodarstwie itp., czyli sprawy odzwierciedlające udział kobiet w zmianie modelu naszego życia społecznego*¹⁴⁴⁶. Według mężczyzn biorących udział w ankiecie 43% z niepracującymi żonami i 53% z pracującymi żonami było przeciwnych zatrudnianiu kobiet. Oczywiście ankietowani uważali, że Polki nie są dyskryminowane w pracy, a mała liczba kobiet na stanowiskach kierowniczych wynikać miała z braku ambicji i obciążeń domowych kobiet. Uwidoczniło się wówczas zjawisko „im wyższe stanowisko, tym mniej kobiet”¹⁴⁴⁷. Dzień Kobiet w 1975 roku zajął też dużo miejsca na łamach „Gazety Białostockiej”. Wśród tematów znalazła się również rubryka na temat stosunku mężczyzn do Święta Kobiet¹⁴⁴⁸.

W podobnym tonie brzmiał również referat Edwarda Gierka, *na wielu obszarach świata przedsięwzięcia tego roku są ciągle elementem walki o ekonomiczne, społeczne i moralne prawa kobiet. W Polsce Ludowej walka ta została już rozstrzygnięta [...]*¹⁴⁴⁹. Tak samo twierdziła Łucja Demianiuk – przewodnicząca Wojewódzkiej Rady Kobiet w Białymstoku: *do pełnego równouprawnienia kobiet jest jeszcze daleko. Myślę tu nie o naszym kraju i innych krajach socjalistycznych, ale o reszcie świata*¹⁴⁵⁰. Otwarcie Międzynarodowego Roku Kobiet zakończyło się apelem uczestniczek spotkania do wszystkich Polek o mobilizację na rzecz rozwoju gospodarczego kraju. Wśród 107 odznaczonych kobiet była

¹⁴⁴⁴ K. Mojkowska, *Międzynarodowy Rok Kobiet*, „Zwierciadło” 1975, nr 1, s. 3.

¹⁴⁴⁵ U. Sokołowska, *Role społeczne kobiet...*, s. 291-303.

¹⁴⁴⁶ B. Papiernik, *W świetle badań. O kobietach – czyli o męskim zacofaniu*, „Gazeta Białostocka” 22.I.1975, nr 18, s. 5.

¹⁴⁴⁷ Ibidem; M. Sokołowska, *Obraz kobiety...*, s. 269-277.

¹⁴⁴⁸ *Pytanie dla 13 sprawiedliwych. Dlaczego nie lubicie (panowie) Dnia Kobiet?*, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1975, nr 56, s. 5; *Statystyczny wizerunek kobiety*, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1975, nr 56, s. 2.

¹⁴⁴⁹ *Ogólnopolskie spotkanie kobiet z przywódcami partii i państwa. Wysokie odznaczenia dla zasłużonych*, „Gazeta Białostocka” 7.III.1975, nr 55, s. 1.

¹⁴⁵⁰ R. Kraśko, *Co my kobiety cenimy najbardziej. Wywiad „GB” z Łucją Demianiuk przewodniczącą Wojewódzkiej Rady Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1975, nr 56, s. 1.

również m.in. Irena Luchowska – kierownik sklepu spożywczego w Łomży, sekretarz Zarządu Wojewódzkiego LK w Łomży¹⁴⁵¹. W województwie łomżyńskim z tej okazji organizowano w zakładach pracy *galerie kobiet – przodownic pracy*. Jednak już wówczas zauważano sporadyczne uwzględnianie kobiet w awansach czy nagrodach¹⁴⁵².

Międzynarodowy Rok Kobiet obchodzony był również doniośle w kołach terenowych. Koło LK im. 30-lecia PRL w Białymstoku zorganizowało z tej okazji spotkanie w „Klubie Łączność” uświetnione koncertem muzycznym, podczas którego wręczono „Złotą Odznakę Ligi Kobiet” przyznaną przez Zarząd Wojewódzki LK¹⁴⁵³. W 1975 roku LK za swój wkład w rozwój województwa białostockiego została odznaczona honorową odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie”¹⁴⁵⁴. Rok 1975 był czasem ożywienia się organizacji kobiecej, która obchodziła wówczas 30 rocznicę swojego istnienia. W uroczystościach rocznicowych wzięły udział pierwsze liderki LK z województwa białostockiego m.in. Berta Szaykowska, Wanda Wenclik czy Wiktoria Stolarczyk¹⁴⁵⁵.

W konkursie o tytuł „najlepszego koła LK w Międzynarodowym Roku Kobiet” wzięło udział 87 kół LK na 164 istniejące koła LK. Konkurs obejmował województwo białostockie w powojennych granicach (z Łomżą i Suwałkami). Pierwsze miejsce zajęło koło LK im. Emilii Szczanieckiej na osiedlu Dojlidy w Białymstoku, drugie miejsce zajęło koło LK im. Adama Mickiewicza w Białymstoku a trzecie miejsce koło LK im. Armii Czerwonej w Siemiatyczach¹⁴⁵⁶. Wskazywać to może, że największą aktywnością w tym okresie wykazywały się działaczki LK z Białegostoku.

W 1977 roku ONZ ogłosiła 8 marca „Dniem Narodów Zjednoczonych na rzecz praw Kobiet i Międzynarodowego Pokoju”¹⁴⁵⁷. Międzynarodowy Dzień Kobiet w 1979 roku był okazją do podsumowania 35-letniej działalności i rozwoju Polski Ludowej. Szczególną uwagę poświęcano roli kobiet w wychowaniu młodego pokolenia i kształtowaniu właściwych, tzn. zgodnych z linią partii postaw społecznych. Święto kobiet miało być

¹⁴⁵¹ *Ogólnopolskie spotkanie kobiet z przywódcami partii i państwa. Wysokie odznaczenia dla zasłużonych*, „Gazeta Białostocka” 7.III.1975, nr 55, s. 2.

¹⁴⁵² APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Sprawozdanie z działalności Komisji ds. Kobiet Pracujących*, k. 102.

¹⁴⁵³ *Z okazji Międzynarodowego Roku Kobiet*, „Gazeta Białostocka” 24.III.1975, nr 68, s. 6.

¹⁴⁵⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Informacja o działalności Wojewódzkiej Rady Kobiet w roku 1975 i I kwartale 1976*, k. 10.

¹⁴⁵⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978. Białystok – październik 1978*, (b.n.k.) [s. 9].

¹⁴⁵⁶ Ibidem, (b.n.k.) [s. 8, 20-21]; M. Dajnowicz, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet...*, s. 24.

¹⁴⁵⁷ N. Jarska, *Obchody Dnia Kobiet...*, s. 15.

obchodzone uroczyście, kobietom wręczano kwiaty i upominki, a w zakładach pracy nagrody pieniężne. W uroczystościach udział brali przedstawiciele władz partyjnych¹⁴⁵⁸.

W 1980 roku zwracano uwagę, że przypadała 70 rocznica Międzynarodowego Dnia Kobiet i 45 rocznica utworzenia ŚDFK¹⁴⁵⁹. Wśród odznaczeń honorowych wyróżniano wówczas wpis do Księgi Pamiątkowej „Zasłużonych dla Ligi Kobiet”. Księga prowadzona była przez Zarząd Wojewódzki LK, a osoby wyróżnione wpisem musiały zasłużyć się rozwojowi organizacji w województwie białostockim. Zgodnie z regulaminem wpisów dokonywano przeddzień Dnia Kobiet, a osoby objęte wpisem do Księgi otrzymywały legitymację, która potwierdzała zaistnienie tego faktu¹⁴⁶⁰.

Podsumowanie

Działalność LK w latach 1956-1981 to okres odzwierciedlający politykę państwa wobec kobiet. Zakończenie planu 6-letniego i wzrost bezrobocia kobiet spowodował konieczność propagowania modelu kobiety matki-gospodyni domowej. Organizacja w 1966 roku opuściła zakłady pracy, w których w większości zlikwidowano jej koła. Liga działając w tym okresie głównie wśród gospodyń domowych miast, prowadziła działalność w ramach kół blokowych i osiedlowych. W ramach organizacji od 1957 roku działał Komitet Gospodarstwa Domowego, którego ośrodki rozlokowane były w m.in. w Białymstoku, Łodzi, Poznaniu, Rzeszowie czy Warszawie. Program działania LK obejmował wówczas m.in. kursy i pokazy racjonalnego prowadzenia gospodarstwa domowego. Jednak ze względu na trudności ekonomiczne polskich rodzin wiele kobiet musiało ponownie szukać zatrudnienia. Liga starała się organizować doszkalające kursy zawodowe, pozwalające zmienić kwalifikacje zawodowe i podjąć nową pracę. Promowano również pracę na pół etatu, która ułatwiała łączenie obowiązków domowych z pracą zawodową. Ważnym aspektem działalności LK w tym okresie było udzielanie porad prawnospołecznych.

Okres rządów Edwarda Gierka zarysował się jako ponowny masowy powrót kobiet na rynek pracy. Upowszechniano wizerunek kobiet, które dążyły do samorealizacji i umiejętnie łączyły obowiązki domowe i pracę zawodową. Jednak w połowie lat 70. zwracano coraz

¹⁴⁵⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Założenia programowe obchodów Międzynarodowego Dnia Kobiet w woj. białostockim*, k. 17-19; *Uroczyste spotkanie w KC PZPR z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet*, „Trybuna Ludu” 8.III.1979, nr 54, s. 1, 4.

¹⁴⁵⁹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Scenariusz spotkania w KW PZPR z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet*, k. 79.

¹⁴⁶⁰ Ibidem, *Regulamin wpisu do Księgi Pamiątkowej „ZASŁUŻONYCH DLA LIGI KOBIECI”*, k. 154.

większą uwagę na dyskryminację kobiet w pracy, dysproporcje w wynagrodzeniu oraz ilość kobiet na miejscach kierowniczych. Szczególnie wybrzmiewało to w 1975 roku ogłoszonym przez ONZ Międzynarodowym Rokiem Kobiet. W latach 70. działalność LK uwidaczniała się również w propagowaniu estetyki osiedli miast. Potwierdzały to liczne konkursy na najczystsza klatkę schodową czy najpiękniejszy ogród lub balkon.

Liga przez cały czas prowadziła również szeroko rozumianą działalność wychowawczą, która skierowana była głównie do kobiet. W latach 70. prócz szkoleń ideologicznych edukowano kobiety m.in. z zakresu zdrowia i higieny osobistej, wychowania dzieci i młodzieży. Wszystkie te działania oprócz deklarowanej walki o prawa i równość kobiet miały na celu również propagowanie wśród społeczeństwa poparcia dla partii rządzącej.

Analizowany w tym rozdziale okres rozwoju LK zakończył VIII Nadzwyczajny Krajowy Zjazd LK z listopada 1981 roku. Stał się on początkiem nowego rozdziału w dziejach tej organizacji kobiecej. Decyzje podjęte podczas tego Zjazdu zmieniły nie tylko nazwę organizacji na LKP, ale także zakres jej działania. Liga ponownie uzyskała możliwość wkroczenia do zakładów pracy i tworzenia w nich swoich kół. Jej zadaniem w dobie pogłębiającego się kryzysu gospodarczo-społecznego było przede wszystkim odbudowanie zaufania do organizacji kobiecej i partii komunistycznej.

Rozdział IV. Schyłek aktywności organizacji: Liga Kobiet Polskich (1982–1989)

Kryzys 1981 roku spowodował konieczność zintensyfikowania działalności polityczno-propagandowej wśród kobiet¹⁴⁶¹. Dlatego na wniosek LK w listopadzie 1981 roku PZPR utworzyła partyjną komórkę organizacyjną – Komisję ds. organizacji kobiecych, która miała pomóc partii w organizacji ruchu kobiecego¹⁴⁶². Dnia 27 września 1982 roku została powołana Komisja problemowa ds. kobiet przy PZPR, która zastąpiła Krajową Radę Kobiet i przy współpracy z organizacjami społecznymi kontrolować miała kierunki rozwoju ruchu kobiecego w Polsce¹⁴⁶³. Kierunki i problemy jakie miały być objęte programem zarówno Komisji ds. kobiet, jak i LKP oraz innych organizacji społecznych, miały obejmować aspekty wskazywane przez KC PZPR¹⁴⁶⁴. W pierwszej połowie lat 80. Komisja ds. kobiet zwracać miała uwagę m.in. na kwestię zatrudnienia kobiet, warunki ich pracy i podnoszenie kwalifikacji zawodowych w celu osiągnięcia awansu społecznego oraz kwestie problemów ówczesnych rodzin¹⁴⁶⁵. Partia w latach 80. podkreślała rolę kobiety głównie jako matki, gospodyni domowej¹⁴⁶⁶. Liga poprzez swoją działalność miała kształtować postawy obywatelskie kobiet, ale również młodzieży¹⁴⁶⁷. Zgodnie z pismem KW PZPR w Łomży z listopada 1985 roku wszystkie organizacje kobiece miały wpływać na wychowanie młodego pokolenia m.in. poprzez pedagogizację rodziców oraz rozwój organizacji wśród nauczycieli¹⁴⁶⁸.

VIII Nadzwyczajny Krajowy Zjazd LK, który odbył się w dniach 28-29 listopada 1981 roku, wprowadził zmiany merytoryczno-programowe w organizacji, choć nadal wyrażał poparcie partii rządzącej. Podczas Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu LKP dyskutowano nad ówczesną sytuacją w kraju i rolą organizacji kobiecej w zachodzących wówczas

¹⁴⁶¹ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet...*, s. 297-299.

¹⁴⁶² APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Sprawa powołania Komisji KW ds. organizacji kobiecych*, k. 1.

¹⁴⁶³ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Wniosek w sprawie powołania Komisji ds. Kobiet*, k. 1; ibidem, *Regulamin pracy komisji ds. kobiet Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Łomży*, k. 8-9; ibidem, *Regulamin pracy Komisji problemowej KW ds. kobiet*, k. 99-100; ibidem, *Ramowy regulamin pracy Komisji problemowych Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Łomży*, k. 101-102; ibidem, *Organizacje kobiece*, k. 103; ibidem, *Komisja kobieca*, k. 104.

¹⁴⁶⁴ Przy wszystkich zarządach LKP w województwie łomżyńskim działały Podstawowe Organizacje Partyjne PZPR [dalej: POP], które kontrolowały jednostki LKP w zakresie pracy ideologicznej. Ibidem, *Pismo KC PZPR z dnia 13 lutego 1985 r.*, k. 167; ibidem, *Materiał do programu partii w sprawach kobiet*, k. 168-171; ibidem, *Informacja z kontroli POP przy ZW LKP w Łomży i ZM LKP w Wys. Maz.*, k. 117-119.

¹⁴⁶⁵ Ibidem, *Organizacje kobiece*, k. 103.

¹⁴⁶⁶ N. Jarska, *Krótki kurs historii „kobiet”...*, s. 243.

¹⁴⁶⁷ K. Kosiński, *Młodzież w ostatniej dekadzie PRL (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Spółczesność polskie w latach 1980-1989*, red. N. Jarska, J. Olaszek, Warszawa 2015, Warszawa 2015, s. 205-227.

¹⁴⁶⁸ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Pismo KW PZPR w Łomży z dnia 29 listopada 1985 r.*, k. 190.

przemianach społecznych, hierarchii celów i form działania organizacji kobiecej na rzecz ówczesnych kobiet oraz odzyskaniu zaufania i poparcia kobiet, by nadal móc przedstawiać się jako reprezentant problemów społecznych¹⁴⁶⁹. Podczas obrad podjęto decyzję o rozszerzeniu obszaru działalności Ligi o koła zakładowe, zwiększenie liczebne członkiń organizacji oraz zmianę nazwy organizacji z LK na LKP. Utworzenie nowej nazwy organizacji kobiecej poprzez dodanie przymiotnika „polskich” miało stanowić podkreślenie *silnego jej związku ze sprawami ogólnokrajowymi/ nie tylko środowiska kobiecego* oraz podkreślenie nowego etapu rozwoju organizacji kobiecej¹⁴⁷⁰. Za cel działalności LKP uznano dalsze umacnianie pozycji kobiet w życiu społeczno-politycznym i gospodarce narodowej¹⁴⁷¹. Organizacja kobieca zakładała zwiększenie aktywności LKP w zakładach pracy, zwłaszcza w zakresie awansu zawodowego kobiet, dalszy rozwój poradnictwa prawnospołecznego, promowaniu partnerskiego modelu rodziny, edukacji prawnej, zdrowotnej i ekonomicznej kobiet oraz zwiększanie liczby członkiń organizacji¹⁴⁷².

¹⁴⁶⁹ Zgodnie z kryterium liczebności członkiń na Zjazd Krajowy z województwa białostockiego i łomżyńskiego mogło przybyć po trzy członkinie, zaś z województwa suwalskiego cztery. Zależne było to od liczby członkiń organizacji w danym regionie. Wówczas przyjęto zasadę, że oddział wojewódzki reprezentuje jedna osoba na 1500 członkiń, zaś na zjazd wojewódzki jedna na 50 członkiń. Według materiałów opublikowanych na łamach „Naszej Pracy” w dyskusji podczas VIII Nadzwyczajnego Zjazdu LK przedstawicielki północno-wschodniej części Polski stroniły od opisywania nastrojów społecznych. W ich wypowiedzi dominował charakter znalezienie sposobu dalszego rozwoju organizacji i pomocy kobietom. Nastroje społeczne początku lat 80. również były dostrzegana podczas zjazdów wojewódzkich czy miejski LK. Jednak najczęściej w materiałach archiwalnych pojawiała się tylko wzmianka o poruszeniu kwestii aktualnej wówczas sytuacji w kraju. AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 01728/62, *Instrukcja Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie kampanii programowo-wyborczej w kołach i oddziałach terenowych wszystkich szczebli*, k. 121-126; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet*, k. 19; *Domagamy się spokoju społecznego*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 36-37; *VIII Nadzwyczajny Zjazd Ligi Kobiet*, „Trybuna Ludu” 30.XI.1981, nr 281, s. 2; *VIII Nadzwyczajny Krajowy Zjazd Ligi Kobiet. Kobiety deklarują pomoc w rozwiązywaniu trudności*, „Trybuna Ludu” 1.XII.1981, nr 282, s. 1-2; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 147-148; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet...*, s. 190-191.

¹⁴⁷⁰ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Referat ZW LKP w Białymstoku – na Zjeździe Sprawozdawczym Wyborczym 1986.04.24*, k. 172. Na temat uzasadnień zmiany nazwy organizacji zob. również: AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 1098/9 t. 605, *Uzasadnienie*, (b.n.k.); *Chcemy reprezentować interesy kobiet polskich*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 28-32; *Uchwała programowa VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet, Warszawa 28 listopada 1981 r.*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 45-50; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 145-148; eadem, *Liga Kobiet w latach 1945-1981...*, s. 72.

¹⁴⁷¹ B. Jastrzębska, *Przed Międzynarodowym Dniem Kobiet. Cierpliwe, ofiarne, oddane. Rozmowa z Jadwigą Biedrzycką, przewodniczącą ZG Ligi Kobiet Polskich*, „Trybuna Ludu” 6-7.III.1982, nr 55, s. 3; *Zadania Ligi Kobiet Polskich*, „Trybuna Ludu” 28.I.1982, nr 23, s. 1; I.E. Naguszewska, *op. cit.*, s. 216-217.

¹⁴⁷² Według ustaleń Marii Bauchrowicz-Tockiej wśród około 500 tys. członkiń organizacji aż 70% nie przynależało do żadnej partii, a pozostałe 30% było członkiniami PZPR. AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/52, *Kierunki działania Ligi Kobiet Polskich w 1987 r. Projekt*, Warszawa, styczeń 1987 r., k. 106-108; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet w latach 1979-1981*, Warszawa, listopad 1981, k. 82; ibidem, *Założenie przeglądu struktur organizacyjnych, atestacji stanowisk pracy oraz przeglądu kadrowego w Lidze Kobiet Polskich*, k. 126; M. Dajnowicz, *Program działalności organizacyjno-propagandowej...*, s. 270-271; eadem, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 152-153; M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 274-275

W czasie Nadzwyczajnego Zjazdu zatwierdzono nowy skład Zarządu Głównego LKP, którego przewodniczącą została wybrana Jadwiga Biedrzycka, wiceprzewodniczącą – Maria Grabska¹⁴⁷³, Jadwiga Pilarczyk¹⁴⁷⁴ i Maria Regent-Lechowicz, sekretarz – Teresa Maziarz¹⁴⁷⁵ i Anna Warmuzińska¹⁴⁷⁶.

Podczas VIII Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu LK przyjęto również nowy statut, który ogłoszony został rozporządzeniem Rady Ministrów w 1983 roku. Obowiązywał on do 1988 roku. Jego treść podobnie jak poprzednich podlegała akceptacji władz państwowych¹⁴⁷⁷. Statut z 1983 roku oprócz zmiany nazwy organizacji i rozszerzenia zasięgu jej działania o zakłady pracy, wprowadził również nowe przepisy dotyczące powoływania oddziałów terenowych LKP i czasu trwania ich kadencji. Zgodnie z paragrafem 17 i 18 oddziały miejskie były powoływane przez zarządy wojewódzkie w miastach, dzielnicach miast lub gminach w których zarejestrowanych było minimum 10 kół LKP. Zaś w jednym kole musiało być minimum 5 członkiń. Kadencja wszystkich władz LKP trwała 4 lata. Ponadto Statut z 1983 roku zmniejszył liczbę członkiń Zarządu Głównego LKP do 90-120, bowiem zgodnie z poprzednim statutem z 1981 roku liczba ta mogła się wahać w granicach 120-140 członkiń. Jednocześnie zawężono też liczbę członkiń Prezydium Zarządu Głównego z 20-30 osób do 15-25 członkiń¹⁴⁷⁸.

W strukturze Zarządu Głównego LKP znalazło się 8 zespołów problemowych, których celem było usprawnienie działania organizacji kobiecej. Powołano zespół polityki społecznej, historyczny, oświaty i wychowania, upowszechniania działalności LKP, zespół do spraw

¹⁴⁷³ Maria Grabska – „ur. w 1941 r., dotychczasowa przewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego w Piotrkowie Trybunalskim, dotychczasowy członek Zarządu Głównego, członek PZPR, wykształcenie wyższe prawnicze”. *Skład nowych władz Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 55.

¹⁴⁷⁴ Jadwiga Pilarczyk – „ur. w 1924 r., dotychczasowa przewodnicząca Zarządu Miejskiego w Chorzowie, członek prezydium Zarządu Wojewódzkiego w Katowicach, członek PZPR, wykształcenie wyższe”. *Skład nowych władz Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 55.

¹⁴⁷⁵ Teresa Maziarz – „ur. w 1950 r., dotychczasowy sekretarz Zarządu Wojewódzkiego we Wrocławiu, członek PZPR, wykształcenie wyższe”. *Skład nowych władz Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 55.

¹⁴⁷⁶ Anna Warmuzińska – „ur. w 1932 r., dotychczasowy sekretarz Zarządu Wojewódzkiego w Łodzi, członek PZPR, wykształcenie wyższe”. *Skład nowych władz Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1982, nr 1, s. 55.

¹⁴⁷⁷ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2.12.1982 r. w sprawie zmiany nazwy stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet” na „Liga Kobiet Polskich” oraz nadania statutu temu stowarzyszeniu*, Dz.U. 1982, nr 38, poz. 254; *Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 stycznia 1983 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet Polskich”*, M.P.1983, nr 2, poz. 11; AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 1098/9 t. 605, *Pismo Zarządu Głównego LK z 19 października 1982 r. do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Biuro Organizacyjno-Prawne*, (b.n.k.); M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów...*, s. 178.

¹⁴⁷⁸ Natomiast statut LK z 1981 r. (paragraf 17 i 18) wskazywał, że do założenia koła LK potrzeba minimum 10 członkiń, zaś do powołania zarządu miejskiego minimum 5 kół LK działających na terenie tego miasta. Por. *Statut LKP z 1983 r.*, *Statut LK z 1981 r.*

szkolenia i zatrudnienia, zdrowia i opieki społecznej oraz zespół do spraw gospodarstwa domowego¹⁴⁷⁹.

Podczas Zjazdu podjęto też decyzję o zmianie wielkości składki członkowskiej, co uprzednio było poddane do dyskusji wszystkich oddziałów terenowych LK w kraju¹⁴⁸⁰. Ustalono roczną składkę członkowską w wysokości 36 złotych, z czego 24 złote miało być przekazywane odpowiedniemu zarządowi miejskiemu LKP, a pozostałe 12 złotych pozostawało do dyspozycji danego koła zakładowego¹⁴⁸¹. Był to znacznie mniejszy fundusz do dyspozycji koła zakładowego, które 2/3 składek członkowskich przekazywało wyższej instancji, w porównaniu do kół osiedlowych, które przekazywały tylko połowę takich dochodów do wyższej instancji¹⁴⁸². Składki członkowskie stanowiły jedno z głównych źródeł utrzymania koła LKP. Drugim źródłem były różnego rodzaju dotacje, darowizny i zapisy na rzecz koła LKP. Środki pieniężne powyżej 1000 złotych jakie udało się zgromadzić w danym kole miały być zdeponowane na koncie bankowym. Dysponować nimi mogła przewodnicząca i sekretarz koła, ale pod nadzorem skarbnika, który winien był prowadzić ksiązkę kasową oraz księgę druków ścisłego zarachowania. Ponadto całość tego procesu kontrolowała komisja rewizyjna danego koła oraz zwierzchnia instancja LKP i komisja rewizyjna zarządu miejskiego¹⁴⁸³.

Ponadto Nadzwyczajny Krajowy Zjazd LKP: *uznał za słuszny postulat powołania Społecznego Komitetu ds. Kobiet przy Prezydium Rządu, uchwalił Apel do Sejmu PRL o utworzenie koła posłanek reprezentujących Ligę Kobiet Polskich, które przedstawiałyby najważniejsze wnioski, postulaty i opinie naszego środowiska na forum sejmowym, zobowiązał Zarząd Główny LKP do podjęcia działań dla przywrócenia członkostwa LKP w Światowej Federacji Kobiet, zobowiązał Zarząd Główny do podjęcia starań o utworzenie odrębnego pisma kobiecego*¹⁴⁸⁴. Pismem tym stało się „Zwierciadło”¹⁴⁸⁵.

Ponadto LKP poparła konwencję Międzynarodowej Organizacji Pracy, która zakazywała pracy kobiet w nocy, nakazywała tworzenie oddziałów pracy chronionej dla

¹⁴⁷⁹ M. Zaremba, *Zespoły problemowe ZG LKP pracują*, „Nasza Praca” 1982, nr 2, s. 20-22.

¹⁴⁸⁰ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Zmiany wysokości składki członkowskiej Ligi Kobiet i sposobu jej podziału – od dnia 1 lipca 1981 r. /do dyskusji w kołach LK, ORW i KRM/*, k. 173- 175.

¹⁴⁸¹ APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Zasady organizacyjne, rola i zadania kół Ligi Kobiet Polskich w zakładach pracy*, k. 58.

¹⁴⁸² APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Instrukcja w sprawie zasad rozliczania znaczków członkowskich w Lidze Kobiet Polskich oraz wytyczne finansowania dla Kół*, k. 9.

¹⁴⁸³ Ibidem, *Wytyczne finansowe dla Kół Ligi Kobiet Polskich*, k. 14-19.

¹⁴⁸⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Szanowne Koleżanki Delegatki, Szanowni Goście*, k. 16.

¹⁴⁸⁵ Na temat analizy treści „Zwierciadła” zob. np.: M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 107-125; eadem, *Posłanki Ligi Kobiet Polskich...*, s. 205-215;

kobiet, przechodzenia kobiet na emeryturę po 30 latach pracy. Podczas Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu LKP delegatki z województwa białostockiego poparły wszystkie powyższe postulaty oraz konieczność włączenia się w realizację reformy gospodarczej w kraju poprzez doszkalanie kobiet zwalnianych z pracy, prowadzenie szerokiej gamy szkoleń zawodowych dla kobiet oraz interweniowanie przy zwalnianiu kobiet – jedynych żywicieli rodziny¹⁴⁸⁶. Jak przyznawały po latach ówczesne liderki *wtedy w listopadzie nie miałyśmy świadomości, że sytuacja społeczno-polityczna i gospodarcza jest tak trudna a napięcie społeczne tak gwałtownie narasta, że rząd był zmuszony wprowadzić stan wojenny i przywracać utracony pokój*¹⁴⁸⁷. Wypowiedzi liderki organizacji kobiecej nadal utrzymywały wśród odbiorczyń przekonanie, że wprowadzenie stanu wojennego było koniecznością, do której władza została „zmuszona”. Potwierdzało to poparcie dla polityki prowadzonej przez PZPR w całym okresie Polski Ludowej¹⁴⁸⁸.

W społeczeństwie lat 80. zauważalna była atmosfera niepokoju, która powodowana była kryzysem politycznym i gospodarczym¹⁴⁸⁹. Jak ustaliła Małgorzata Dajnowicz działalność LKP od 1982 roku we wspomnieniach części członkiń organizacji jawiła się jako schyłkowa, oceniana krytycznie również przez część kobiet niezrzeszonych w organizacji¹⁴⁹⁰. W lutym 1983 roku na łamach „Zwierciadła” opublikowano „Apel w obronie pokoju”, w którym zwrócono się właśnie do kobiet o pomoc w utrzymaniu pokoju w rodzinach, kraju i na świecie¹⁴⁹¹.

W działalności LKP w latach 80. zwracano również uwagę na konieczność niesienia realnej pomocy społeczeństwu, zwłaszcza kobietom. W wywiadzie opublikowanym 21 kwietnia 1983 roku w „Zwierciadle” Barbara Gołąbek – kierownik wydziału społeczno-prawnego Zarządu Głównego LKP¹⁴⁹² wskazywała, że z pomocy organizowanej przez organizację korzystali ludzie w różnym wieku, bez względu na płeć. Najczęściej zgłaszanym problemem były wówczas problemy mieszkaniowe, którym niewiele mogły pomóc działaczki LKP oraz analizowano sprawy alimentacyjne i trudności w pracy. Informowano również, że

¹⁴⁸⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Szanowne Koleżanki Delegatki, Szanowni Goście*, k. 17.

¹⁴⁸⁷ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Referat ZW LKP w Białymstoku – na Zjeździe Sprawozdawczo-Wyborczym 1986.04.24*, k. 172.

¹⁴⁸⁸ Zob. *Kobiety polskie na rzecz idei porozumienia narodowego. Delegacja LKP u marszałka Sejmu*, „Trybuna Ludu” 25.V.1982, nr 122, s. 5.

¹⁴⁸⁹ M. Zaremba, *Klimat emocjonalny w Polsce lat osiemdziesiątych. Studium na podstawie raportów Biura „W”*, [w:] *Spółeczeństwo polskie...*, s. 21-23.

¹⁴⁹⁰ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 151.

¹⁴⁹¹ *Apel w obronie pokoju*, „Zwierciadło” 1983, nr 5, s. 5.

¹⁴⁹² Wydział społeczno-prawny Zarządu Głównego LKP pełnił rolę nadzorczą nad działalnością poradni prawno-społecznych, Sekcją Kobiet Prawników czy Sekcją Lekarek przy Zarządzie Głównym LKP.

LKP miała prawo reprezentować kobiety w sądach. Liga organizowała poradnie prawne w wielu miastach, gdzie dostosowywano dni i godziny pracy do dni targowych, by umożliwić skorzystanie z ich usług kobietom wiejskim, a nawet wyjeżdżano w teren. Wśród osiągnięć LKP wskazywano utworzenie Funduszu Alimentacyjnego, *który zdjął z kobiet brzemię ścigania niesolidnych ojców*, zmiany w Kodeksie Rodzinnym tj. *przyznanie mężatce prawa wyboru nazwiska, podniesienie do 21 lat granicy wieku dla mężczyzn pragnących wstąpić w związek małżeński, wprowadzenie instytucji adopcji anonimowej*¹⁴⁹³. Ponadto w prawie lokalowym za sukces uznano orzekanie przez sąd podczas rozwodu które z małżonków pozostaje w dotychczasowym mieszkaniu, a które musiało się wyprowadzić. Najczęściej miał wyprowadzać się były mąż, a kobieta z dziećmi mieszkały nadal w dotychczasowym miejscu¹⁴⁹⁴.

W 1983 roku zwracano również uwagę na inicjatywy oddolne, podejmowane przez lokalne społeczności, które próbowały zaradzić ówczesnym trudnościom i problemom, jakie pojawiały się w życiu codziennym. Zależnie od lokalizacji i potrzeb działalność ta ukierunkowywała się na pomoc kobietom pracującym, poprawę ich warunków w zakładach pracy, szkolenia z gospodarstwa domowego czy rozwiązywania konfliktów rodzinnych¹⁴⁹⁵. Liga w latach 80. zwracała również uwagę na sytuację i pomoc ludziom starszym. W niektórych regionach powołano nawet specjalne dzienne domy rencisty¹⁴⁹⁶. Z usług LKP korzystały najczęściej kobiety w różnym wieku, ale także mężczyźni. Wskazywano, że z pomocy LKP korzystano wówczas, gdy skończyły się inne możliwości załatwienia sprawy na własną rękę. Liga miała zajmować się całym obszarem życia kobiety, dlatego realizowała również pomoc kobietom w zakładach pracy¹⁴⁹⁷.

W 1983 roku Zarząd Główny LKP, Rada Główna KGW oraz Krajowy Wydział Spółdzielczyń zawarły porozumienie, efektem którego było powołanie Polskiego Komitetu Współdziałania Organizacji i Środowisk Kobiety. Nowo utworzona komórka organizacyjna miała na celu: *utrzymanie i rozwijanie kontaktów polskiego ruchu kobiecego z postępowymi organizacjami kobiet na świecie, kontynuowania przyjacielskiej współpracy z organizacjami kobiet krajów socjalistycznych, realizacji zasad polityki zagranicznej*

¹⁴⁹³ E. Dobrowolska, *Kapelusz nie do ozdoby. Rozmowa z Barbarą Gołąbek, kierownikiem wydziału społeczno-prawnego Ligi Kobiet Polskich*, „Zwierciadło” 1983, nr 16, s. 5, 7.

¹⁴⁹⁴ Ibidem; B. Klich-Kluczevska, *Kobieta wobec rodziny...*, s. 302-306.

¹⁴⁹⁵ W.T., *LKP w działaniu. Małe budowanie*, „Zwierciadło” 1983, nr 19, s. 7; I. Hamerska, *LKP w działaniu. Pani magister należy do...?!*, „Zwierciadło” 1982, nr 32, s. 5.

¹⁴⁹⁶ J. Szuszczykiewicz, *LKP w działaniu. Czy naprawdę złoty wiek?*, „Zwierciadło” 1982, nr 26, s. 7; G. Ch., *LKP w działaniu. Nie ma sprawy*, „Zwierciadło” 1983, nr 24, s. 6.

¹⁴⁹⁷ M. Szymusiak, *Dom Kobiet*, „Zwierciadło” 1983, nr 30, s. 7.

określonych przez PZPR i Rząd PRL oraz podejmowania działań dla rozwiązywania żywotnych problemów wspólnych dla ogółu kobiet polskich¹⁴⁹⁸. Choć każda z tych organizacji miała współdziałać ze sobą dla realizacji powyższych celów, to jednak każda z nich zachowała samodzielność w realizacji postulatów porozumienia i reprezentowania środowisk w jakich działały. Zgodnie z regulaminem funkcja przewodniczącej Komitetu Współdziałania Organizacji i Środowisk Kobietych pełniła rotacyjnie przez rok przewodnicząca jednej z organizacji, które zawarły porozumienie¹⁴⁹⁹. Dzięki tej współpracy LKP włączała się również w prowadzenie m.in. oświaty zdrowotnej, prawnej, z zakresu gospodarstwa domowego czy wychowania dzieci i młodzieży na terenach wiejskich czy środowiskach działania spółdzielczyń. Liga zapewniała nie tylko wyspecjalizowaną kadrę prawników czy lekarzy, ale współorganizowała również kolonie letnie czy ferie zimowe dla dzieci w mieście, zbiórki odzieży i zabawek, loterie fantowe, z których dochód przeznaczano na pomoc potrzebującym rodzinom¹⁵⁰⁰.

Koordinowaniem działania LKP i Związków Zawodowych wśród kobiet pracujących zawodowo od sierpnia 1984 roku zajmować się miała Komisja Organizacji Społecznych i Zawodowych. To właśnie podczas posiedzenia tej Komisji przyjęto program działania LKP *został opracowany przez Prezydium Komisji i skonsultowany z Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP. Program odzwierciedla główne kierunki działania instancji i organizacji partyjnych oraz Wydziału Polityczno-Organizacyjnego KW na kształtowanie pracy programowej Zarządów i Kół LKP.*¹⁵⁰¹ Jak wynika z powyższego cytatu program aktywności społeczno-politycznej LKP był ustalany nie w samej organizacji kobiecej, która miała go realizować, ale narzucany był ogólnie i tylko konsultowany z Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku. Potwierdza to brak samodzielności organizacji kobiecej w wyznaczaniu kierunków aktywności w środowisku kobiecym. W połowie lat 80. Zarząd Główny LKP zwracał uwagę działaczek terenowych na konieczność umacniania struktur organizacji w zakładach pracy i osiedlach mieszkaniowych oraz pozyskiwanie nowych członkiń, zwłaszcza wśród młodych kobiet.

W IX Krajowym Zjeździe LKP, który obradował w dniach 12-13 października 1986 roku, uczestniczyło 400 delegatek z całego kraju. Zjazd odbył się pod hasłem „Pokój światu,

¹⁴⁹⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Porozumienie*, k. 43.

¹⁴⁹⁹ Ibidem, *Regulamin Polskiego Komitetu Współdziałania Organizacji i Środowisk Kobietych.*, k. 43v-44v.

¹⁵⁰⁰ Ibidem, *Zakres i formy współdziałania organizacji kobiecych*, k. 150-151.

¹⁵⁰¹ Ibidem, *Protokół z posiedzenia Komisji Organizacji Społecznych i Zawodowych odbytego w dniu 31 sierpnia 1984 r.*, k. 140.

rozwój ojczyźnie, szczęście rodzinie”¹⁵⁰². W czasie obrad wybrano nowy skład Zarządu Głównego LKP. Jego przewodniczącą, ponownie została wybrana Jadwiga Biedrzycka¹⁵⁰³, wiceprzewodniczącą – Zofia Bojarska-Zyglar¹⁵⁰⁴, Irena Ciećkowska¹⁵⁰⁵, Elżbieta Łucka Gacek¹⁵⁰⁶ i Zofia Kędzior¹⁵⁰⁷, sekretarzem – Elżbieta Dehnel-Łuszczczyńska¹⁵⁰⁸ i Hanna Konopińska¹⁵⁰⁹.

Na IX Krajowy Zjazd LKP z województwa białostockiego zostały wydelegowane: Olga Redzko – przewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego LKP (Dyrektor Obwodu Lecznicy Kolejowych), Wanda Lulewicz – wiceprzewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego LKP (Dyrektor Zespołu Szkół Energetycznych), Wanda Dzierżyńska – wiceprzewodnicząca Zarządu Wojewódzkiego LKP (pracująca w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku), Hanna Konopińska – sekretarz Zarządu Głównego LKP, Halina Marcuk – sekretarz Zarządu Wojewódzkiego LKP, Jadwiga Rudzińska-Patejuk – członek Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP (zastępca Naczelnika Urzędu Miasta w Hajnówce) oraz Janina Siergiejczyk – przewodnicząca Zarządu Miejskiego LKP w Bielsku Podlaskim (zastępca dyrektora RSW „Prasa-Książka-Ruch”)¹⁵¹⁰.

Działalność LKP w latach 1986-1990 zgodnie z programem przyjętym podczas IX Krajowego Zjazdu LKP, uwzględniającego założenia wyznaczone przez partię na X Zjeździe

¹⁵⁰² *Krajowy Zjazd LKP zakończył obrady*, „Trybuna Ludu” 14.X.1986, nr 240, s. 2; *Być kobietą... IX Krajowy Zjazd LKP*, „Trybuna Ludu” 13.X.1986, nr 239, s. 1; M. Bauchrowicz-Tocka, *Zjazdy Ligi Kobiet...*, s. 275.

¹⁵⁰³ W 1989 r. po oficjalnie ogłoszonej rezygnacji Jadwigi Biedrzyckiej (z powodów zdrowotnych), przewodniczącą Zarządu Głównego LKP została wybrana Elżbieta Łęcznarowicz – ur. 20 maja 1947 r. w Wałbrzychu, z wykształcenia pedagog. W latach 1982-1986 była wiceprzewodniczącą, a od 1986 r. do 1989 r. przewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego LKP w Krakowie. *Elżbieta Łęcznarowicz – przewodniczącą Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1989, nr 3, s. 6-7.

¹⁵⁰⁴ Zofia Bojarska-Zyglar – „filolog, wykształcenie wyższe, funkcjonariusz MSW, przewodnicząca Krajowego Zespołu ds. Kół Rodziny Milicyjnej, delegatka na Zjazd z KRM”. *Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 26.

¹⁵⁰⁵ Irena Ciećkowska – „pracownik kultury, wykształcenie wyższe, przewodnicząca Organizacji Rodzin Wojskowych, delegatka na Zjazd z ORW”. *Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 26.

¹⁵⁰⁶ Elżbieta Łucka Gacek – „prawnik, wykształcenie wyższe, członkini Zarządu Wojewódzkiego LKP w Kielcach, członkini Rady Państwa, radna MRN, delegatka na zjazd z woj. kieleckiego”. *Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 26.

¹⁵⁰⁷ Zofia Kędzior – „ekonomista, wykształcenie wyższe, adiunkt Akademii Ekonomicznej w Katowicach, członkini Zarządu Wojewódzkiego LKP w Katowicach, delegatka na Zjazd z woj. katowickiego”. *Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 26.

¹⁵⁰⁸ Elżbieta Dehnel-Łuszczczyńska – „psycholog, wykształcenie wyższe, delegatka na Zjazd z woj. katowickiego”. *Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 26.

¹⁵⁰⁹ Hanna Konopińska – „filolog, wykształcenie wyższe, delegatka na Zjazd z woj. białostockiego”. *Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 26.

¹⁵¹⁰ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Skład socjalny delegatek na Zjazd Krajowy LKP z Białegostoku*, k. 182; *Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 26.

PZPR¹⁵¹¹. Jej program został ujęty w następujące punkty: *I. Umacnianie pozycji kobiet w życiu społeczno-politycznym i w gospodarce narodowej; II. Doskonalenie modelu współczesnej rodziny; III. Udział w upowszechnianiu i kształtowaniu kultury życia codziennego*¹⁵¹². Liga miała w większym stopniu wpłynąć na poprawę kwestii awansu zawodowego kobiet. Starła się zostać reprezentantką wszystkich pracujących kobiet i odzyskać pozycję utraconą na rzecz związków zawodowych. Ponadto LKP miała prowadzić edukację z zakresu ochrony zdrowia i podstaw prawnych i ekonomicznych¹⁵¹³. Zamierzała również prowadzić szerokie akcje upowszechniające wśród społeczeństwa idee zapewnienia pokoju na świecie. W tym celu Zarząd Główny LKP w imieniu wszystkich Polek wystosował „Apel o pokój”, który wzywał: *Do 2000 roku bez broni jądrowej, o rozwój, równość, pokój*¹⁵¹⁴.

W listopadzie 1988 roku Minister Spraw Wewnętrznych wydał zarządzenie o ustaleniu i ogłoszeniu nowego statutu LKP¹⁵¹⁵. Zarządzenie to zostało uchylone ogłoszeniem 7 kwietnia 1989 roku ustawy Prawo o stowarzyszeniach¹⁵¹⁶. Zasady określone w nowym statucie organizacji wprowadzały zmianę struktury LKP, która obejmowała: *koła, oddziały zakładowe, oddziały miejskie, miejsko-gminne, dzielnicowe, gminne, rejonowe, oddziały wojewódzkie, władze naczelne, przy czym oddziały zakładowe są tworzone przez zarządy miejskie w wielkich zakładach pracy, w których działa co najmniej 10 kół*. Dalej wskazywano, że *koła mogą być organizowane według miejsca pracy, zamieszkania i zainteresowań*¹⁵¹⁷. Zmiany pozwalały na tworzenie kół LKP przy minimum 5 członkiniach, zaś zarządy miejskie, dzielnicowe czy gminne mogły powstać dopiero przy istnieniu 10 kół LKP na danym terenie. Było to zmniejszenie wymogu liczby członkiń do utworzenia najmniejszej jednostki w strukturze organizacji i jednocześnie powrót do zasad określonych w statucie LK

¹⁵¹¹ „Nasze zadania programowe wynikają z Uchwał X Zjazdu PZPR, Zjazdu LKP oraz naszego wojewódzkiego Zjazdu”. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Szanowne Koleżanki!*, k. 102.

¹⁵¹² *Program działania Ligi Kobiet Polskich na lata 1986-1990 przyjęty na IX Krajowym Zjeździe*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 17-24.

¹⁵¹³ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 152-157; eadem, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 117.

¹⁵¹⁴ *Apel o pokój*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 25.

¹⁵¹⁵ *Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 30 listopada 1988 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet Polskich”*, M.P. 1988 nr 33 poz. 301.

¹⁵¹⁶ *Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach*, Dz. U. 1989 nr 20 poz. 104.

¹⁵¹⁷ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała IX Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet Polskich odbytego w dniach 12-13 października 1986 r. w sprawie zmian w Statucie Ligi Kobiet Polskich*, k. 6-7.

z 1981 roku¹⁵¹⁸. Ponadto podczas IX Krajowego Zjazdu LKP ustanowiono *trzystopniową odznakę „Za zasługi dla Ligi Kobiet Polskich” – brązową, srebrną i złotą*¹⁵¹⁹.

Zgodnie ze statutem z 1988 roku celem LKP miało być: *umacnianie pozycji kobiet w życiu politycznym, społecznym, zawodowym, kulturalnym i w gospodarce narodowej, dążenie do pełnej realizacji zasady równouprawnienia kobiet, zwiększenie udziału kobiet w organach władzy i administracji państwowej oraz samorządzie pracowniczym, reprezentowanie interesów kobiet w zakładach pracy, w szczególności działanie na rzecz zapewnienia im słusznego awansu, kształtowanie obywatelskich, patriotycznych postaw kobiet, podnoszenie ich świadomości społeczno-politycznej, poziomu ideowego i kulturalnego oraz wiedzy ogólnej, działanie na rzecz ochrony interesów kobiety, rodziny i dziecka, kształtowanie w społeczeństwie modelu rodziny partnerskiej, umacnianie trwałości rodziny i wspomaganie jej w wypełnianiu funkcji opiekuńczych, wychowawczych i ekonomicznych, kształtowanie moralności socjalistycznej i tolerancji wobec odmiennych przekonań, aktywizowanie kobiet do uczestnictwa w pracach różnych ogniw samorządności obywatelskiej*¹⁵²⁰. Powyższe cele działania organizacji kobiecej uwidaczniały dalsze poparcie dla partii rządzącej oraz chęć rozszerzenia kręgów organizacji na wszystkie kobiety. Liga starała się wciągnąć w szeregi organizacji m.in. kobiety które występowały z partii czy przynależały do związków zawodowych. Chciała być otwarta na różne poglądy polityczne, choć nadal oficjalnie wspierała PZPR.

Oprócz kwestii wychowania częstym motywem aktywności LKP w latach 80. była kwestia oświaty zdrowotnej. Liga promowała wsparcie dla budowy Pomnika – Szpitala Matki Polki¹⁵²¹. Liga w ramach realizacji programu antyalkoholowego upowszechniała wśród społeczeństwa informacje z zakresu szkodliwości spożywania alkoholu. Choć wątek ten pojawiał się również w poprzednich dekadach rozwoju i działalności organizacji kobiecej, to jednak w latach 80. zaczęto upowszechniać również informacje na temat narkomanii czy

¹⁵¹⁸ Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 30 listopada 1988 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet Polskich", M.P. 1988 nr 33 poz. 301; Statut z 1981 r.

¹⁵¹⁹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, Uchwała IX Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet Polskich odbytego w dniach 12-13 października 1986 r. w sprawie zmian w Statucie Ligi Kobiet Polskich, k. 6-7. Na temat odznaczeń LKP zob. A. Stasiewicz, *Zagadnienia falerystyczne i weksylologiczne w działalności Ligi Kobiet...*, s. 131-155.

¹⁵²⁰ Statut LKP z 1988 r.

¹⁵²¹ Dnia 12 maja 1983 r. w „Zwierciadło” opublikowano wywiad Krystyny Stachowicz z Izabelą Planetą-Małecką, lekarzem pediatrą i wiceprzewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego LKP w Łodzi. Wywiad miał uświadomić czytelników o trudach pracy i poświęcenia lekarzy na rzecz poprawy zdrowia lokalnej społeczności. K. Stachowicz, *Lekarz musi być społecznikiem. Rozmowa z docent dr hab. medycyny Izabelą Planetą-Małecką, specjalistką chorób dziecięcych, wiceprzewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łodzi*, „Zwierciadło” 1983, nr 19, s. 3; *Rośnie Pomnik-Szpital Matki Polki*, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 123, s. 2.

AIDS¹⁵²². Wskazywało to na dostosowywanie programu działania LKP do ówczesnych problemów zdrowotnych społeczeństwa. W województwie suwalskim przeprowadzono w 1989 roku 60 pokazów i ponad 200 prelekcji/wykładów o tematyce antyalkoholowej, w których ogółem uczestniczyło około 4 tys. kobiet¹⁵²³.

W 1989 roku LKP zwracała uwagę na działalność wśród kobiet niepracujących zawodowo i popełniane na tym obszarze błędy organizacyjne. Dużą uwagę na ten temat zwrócono w miesięczniku „Nasza Praca”. Koła blokowe/osiedlowe dzięki współpracy z komitetami osiedlowymi i kołami zakładowymi miały pomagać kobietom w rozwiązywaniu ich problemów dnia codziennego. Liga nadal rozwijała poradnictwo prawno-społeczne oraz zasady ekonomicznego prowadzenia gospodarstwa domowego, promując sylwetki kandydatek do Sejmu X kadencji LKP zachęcała Polki do uaktywnienia się w działalności politycznej. Przełom polityczny lat 80. powodował konieczność dostosowania się organizacji kobiecej do nowych warunków, dlatego LKP starała się odbudować zaufanie Polek i wykazać wielokierunkową działalność organizacji, która niosła realną pomoc na wielu płaszczyznach życia kobiet¹⁵²⁴. Liga do końca PRL popierała politykę PZPR¹⁵²⁵. Ucięcie dofinansowania działalności LKP powodowało trudności w działalności organizacji, zwłaszcza w terenie. Zarząd Główny LKP podjął wówczas uchwałę zezwalającą na prowadzenie działalności gospodarczej. Jak ustaliła Małgorzata Dajnowicz, pojawiały się wówczas również *konceptje odnoszące się do przekształcenia LKP w spółkę. Realizacja tych planów miałaby zapewnić środki finansowe potrzebne do funkcjonowania i rozwoju organizacji w nowej rzeczywistości po 1989 r.*¹⁵²⁶. Kwestia prowadzenia działalności gospodarczej przez LKP za pośrednictwem jej oddziałów terenowych i KGD poruszana była przez władze organizacji w 1987 roku. Wtedy to Zarząd Główny LKP wystąpił z wnioskiem do Ministra Handlu Wewnętrznego i Usług o udzielenie pozwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej przez LKP. Działalność ta miała obejmować realizację celów statutowych organizacji w zakresie szkoleń

¹⁵²² APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Informacja dotycząca realizacji funduszu przeciwalkoholowego na terenie działalności województwa suwalskiego za 1989 rok*, k. 34.

¹⁵²³ Ibidem, k. 35.

¹⁵²⁴ Zob. J. Gorący, *Kobiety w walce z marginesem...*, s. 231-246.

¹⁵²⁵ *Uchwała Zarządu Głównego w sprawie dalszego rozwoju i umacniania kół LKP w miejscu zamieszkania*, *Nasza Praca* 1989, nr 1, s. 19-20; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 154-158.

¹⁵²⁶ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 156. Na temat koncepcji dostosowania się LKP w okresie zmian politycznych zob. również: Eadem, *Posłanki Ligi Kobiet Polskich...*, s. 214.

zawodowych, działalności kulturalno-oświatowej, a w przypadku KGD także wydawniczej i analityczno-badawczej. Wniosek ten został zaopiniowany pozytywnie¹⁵²⁷.

Niewątpliwą przyczyną zawężenia działalności LKP w kraju oraz likwidacji jej oddziałów na przełomie lat 80. i 90. były przemiany ustrojowe zachodzące wówczas w Polsce¹⁵²⁸. Organizacja kobieca, zgodnie z decyzją władz państwowych straciła stałe dofinansowanie swojej działalności, choć zarządy wojewódzkie LKP zyskać miały większą samodzielność w podejmowaniu decyzji¹⁵²⁹. W listopadzie 1989 roku podczas dyskusji na Plenarnym posiedzeniu Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach delegatki z Elku, Olecka, Suwałk i Białej Piskiej, wysuwały propozycje umożliwiające dalsze funkcjonowanie organizacji kobiecej w nowym ustroju politycznym. Dominującą propozycją było wprowadzenie odpłatnych porad prawnych (cena usługi zależna miała być od możliwości finansowych petentów) oraz odpłatnego wypożyczania sprzętu gospodarstwa domowego i lokali LKP na uroczystości rodzinne. Ponadto sugerowano również podniesienie składek członkowskich i rozprowadzanie „cegiełek”, z których dochód przeznaczony byłby na działalność organizacyjną LKP¹⁵³⁰. Zadziwiające jest zatem postanowienie Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP podjęte podczas tego samego spotkania o przyznaniu nagród pieniężnych dwóm działaczkom w wysokości po 5 tys. złotych i trzem działaczkom w wysokości po 10 tys. złotych¹⁵³¹.

Schyłek aktywności i rozwoju LKP w kraju stanowił przełom lat 80. i 90., który spowodował pojawianie się w obiegu treści krytykujących dotychczasową działalność organizacji kobiecej. Podkreślano w nich podległość i zależność Ligi od władz komunistycznych, które wyznaczały kierunki rozwoju Ligi¹⁵³².

¹⁵²⁷ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 1585/19741, *Wniosek o wydanie zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej przez Ligę Kobiet Polskich*, k. 2-4; ibidem, *Decyzja Ministra Handlu Wewnętrznego i Usług*, k. 12-13.

¹⁵²⁸ Zob. A. Dudek, *Kryzys systemu komunistycznego w Polsce lat osiemdziesiątych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 1(11), s. 105-118.

¹⁵²⁹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich z dnia 15.XII.1989 r.*, k. 69.

¹⁵³⁰ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z Plenarnego Posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP z dnia 28.11.1989 r.*, k. 11-12.

¹⁵³¹ Nagrody pieniężne w wysokości po 5 tys. zł otrzymała przewodnicząca Zarządu Miejskiego LKP w Sejnach – Irena Zajkowska i przewodnicząca Zarządu Miejskiego LKP w Białej Piskiej – Anastazja Głowacka za całokształt działalności na rzecz organizacji kobiecej. Natomiast nagrodę w wysokości 10 tys. złotych otrzymały: Teresa Wasilewska z Suwałk, Anastazja Świętecka z Elku i Regina Hryniewicka z Augustowa „za działalność na rzecz przeciwdziałania alkoholizmowi”. Ibidem, *Protokół z Plenarnego Posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP z dnia 28.11.1989 r.*, k. 12.

¹⁵³² K. Jurkowska, *Kłopoty z tożsamością...*, s. 37-38; M. Dajnowicz, *Posłanki Ligi Kobiet Polskich...*, s. 213-215.

Warto zaznaczyć, że w omawianym okresie lat 80. organizacja kładła większy nacisk na tworzenie nowych kół, głównie w zakładach pracy i zwiększanie liczby członkiń organizacji, zwłaszcza wśród młodych kobiet. Jak podano w biuletynie organizacji w latach 1982-1983 w całym kraju do LKP zapisanych miało być około 417 700 kobiet, zrzeszonych w prawie 8 900 kołach. W 1985 roku liczba członkiń miała wzrosnąć do prawie 511 350 kobiet i około 10 520 kół¹⁵³³. Dominującą grupą społeczną wśród członkiń stanowić miały robotnice (około 46%) i inteligencja pracująca (około 42%). Miały to być głównie kobiety z wykształceniem średnim zawodowym i ogólnokształcącym (około 62%) oraz zawodowym (około 29%), w przedziale wiekowym 31-55 lat (62%)¹⁵³⁴. Nieco ponad 70% członkiń było bezpartyjnych, a 23% było członkiniami PZPR, zaś do SD przynależało około 5% członkiń, a do ZSL około 1% członkiń¹⁵³⁵.

Według informacji źródłowych w grudniu 1986 roku LKP na terenie całego kraju (łącznie z ORW i KRM) liczyć miała 11 040 kół, w których zrzeszała około 548 270 członkiń. Był to wzrost w stosunku do roku 1985 o prawie 520 kół i około 37 tys. członkiń¹⁵³⁶. Największy wzrost członkiń odnotowano wówczas w Zarządzie Wojewódzkim LKP w Katowicach (o około 4 440 członkiń), w Łodzi (o około 2 880 członkiń), w Poznaniu, Warszawie, Tarnobrzegu i Rzeszowie (w przedziale około 1270 – 1480 członkiń). Na badanym obszarze również odnotowano wówczas wzrost liczby członkiń, choć nie tak wysoki. Najwięcej członkiń przybyło w województwie białostockim – około 500, następnie w łomżyńskim – około 300 i suwalskim – około 190¹⁵³⁷.

Według danych statystycznych wskazanych w „Naszej Pracy” w 1987 roku LKP w całym kraju miała zrzeszać blisko 571 780 członkiń w prawie 11 500 kołach. Był to wzrost o ponad 23 500 członkiń w porównaniu do poprzedniego roku. Najwyższy wzrost liczby członkiń w kraju odnotowano ponownie w województwie katowickim (o około 4780 członkiń), następnie nowosądeckim (o około 1480 członkiń), radomskim (o około 1280 członkinie), elbląskim (o około 1200 członkiń). Co ciekawe na piątym miejscu wśród regionów z najwyższym wzrostem liczby członkiń było województwo białostockie (wzrost o blisko 1140 członkiń). Jednocześnie odnotowano spadek liczby członkiń w kraju o około 2880 członkiń, z czego najwięcej w województwie kieleckim – prawie 1230 członkiń.

¹⁵³³ *Liga Kobiet Polskich w liczbach*, „Nasza Praca” 1986, nr 10, s. 31.

¹⁵³⁴ *Ibidem*.

¹⁵³⁵ *Ibidem*, s. 32.

¹⁵³⁶ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Informacja. Stan organizacji LKP na dzień 31.12.1986 r.*, k. 65.

¹⁵³⁷ *Ibidem*, k. 65-66.

Opłacalność składek w całym kraju wyniosła około 84%, co było spadkiem w porównaniu z 1986 rokiem, kiedy opłacalność składek miała wynosić blisko 94%. Najmniejszy procent opłacalności składek w kraju w 1987 roku odnotowano w województwie suwalskim – niecałe 60%¹⁵³⁸. Mimo kryzysów Liga w 1989 roku w całym kraju zrzeszała ponad 590 tys. członkiń¹⁵³⁹. Przemiany zachodzące w Polsce na początku lat 90. doprowadziły do likwidacji masowości LKP. Według ustaleń Katarzyny Jurkowskiej, LKP w latach 90. w całym kraju zrzeszać miała już tylko 6 tys. kobiet w 22 oddziałach terenowych (wojewódzkich lub miejskich)¹⁵⁴⁰.

IV.1. Struktura i liczebność Zarządów Wojewódzkich Ligi Kobiet Polskich

Województwo białostockie

W wyniku VIII Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu LK nastąpiły również przyspieszone zjazdy wojewódzkie LKP w całym kraju. Dnia 15 kwietnia 1982 roku wybrano nowy skład Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku przewodniczącą została Krystyna Hajduk, wiceprzewodniczącą Danuta Pietsch, Jadwiga Rudzińska-Patejuk i Jadwiga Matoszko, sekretarzem Halina Bielenia, a wśród członkiń Prezydium znalazły się również: Larysa Twardzik, Tamara Samul, Helena Poniecka, Ewa Jaskólska, Romana Głowacka i Alicja Marczuk. Natomiast Komisję Rewizyjną tworzyły: Helena Gawryluk, Jadwiga Maślińska, Leonarda Daszuta¹⁵⁴¹, Walentyna Macuta i Jadwiga Kukielko. Liga w województwie białostockim zatrudniała wówczas 8 kobiet na pełny etat, 5 kobiet na pół etatu i 2 na umowę zlecenie, choć według innego źródła były tylko 4 pełne etaty (sekretarz, główna księgowa, starszy instruktor i starszy referent) oraz na pół etatu sprzątaczką¹⁵⁴². Powołano

¹⁵³⁸ Wskazywano, że najniższy wzrost liczby członkiń odnotowano w województwie łódzkim (o 29 członkiń) i wrocławskim (o 28 członkiń). *Stan organizacyjny Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1988, nr 9, s. 25-27.

¹⁵³⁹ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 156.

¹⁵⁴⁰ K. Jurkowska, *Kłopoty z tożsamością...*, s. 38; M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 123.

¹⁵⁴¹ Leonarda Daszuta – była m.in. dyrektorką przedszkola w Sokółce, członkinią Miejskiej Rady Narodowej, ławnikiem i kuratorem sądowym młodzieży. Wielokrotnie odznaczana za zasługi na rzecz rozwoju Sokółki. Zob. Muzeum Ziemi Sokólskiej, *Księga pamiątkowa „Nestorka wychowania przedszkolnego w Sokółce. Zasłużona miastu”*, Sokółka (b.r.w.).

¹⁵⁴² APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Arkusze oceny działalności stowarzyszenia*, k. 81-82; ibidem, *Sprawozdanie z kontroli działalności statutowej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich dokonanej w dniu 28.06.82 r. przez inspektora Wydziału Spraw Społeczno-Administracyjnych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku Ob. Czesławę Masłowską*, k. 117-118.

wówczas również 3 zespoły: polityki socjalno-społecznej, doskonalenia i upowszechniania działalności LKP oraz zespół historyczny¹⁵⁴³.

W marcu 1983 roku wskazywano jednak, zmianę na stanowisku przewodniczącej Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku, którą została Jadwiga Rudzińska-Patejuk¹⁵⁴⁴. W kwietniu 1985 roku w składzie Prezydium Zarządu Wojewódzkiego wykazywano: przewodnicząca – Jadwiga Rudzińska-Patejuk, wiceprzewodnicząca – Jadwiga Matoszko, sekretarz – Halina Bielenia. Wśród członków Prezydium zasiadały: Wanda Lulewicz, Anna Boroń-Kaczmarek, Izydora Michalska, Izabela Sipowicz, Olga Redźko, Tamara Samul, Krystyna Konecka, Wanda Dzierżyńska, Maria Białoszewska, Helena Gawryluk i Halina Jadeszko-Wysocka¹⁵⁴⁵.

Kolejny, X Wojewódzki Zjazd LKP w Białymstoku odbył się w kwietniu 1986 roku. Wśród 146 delegatek zgłoszonych na Zjazd 74 przynależało do PZPR, 63 było bezpartyjne, 5 przynależało do ZSL i 4 do SD. Jednak na Zjazd przybyły łącznie 103 delegatki z województwa białostockiego oraz m.in. I Sekretarz KW PZPR – Włodzimierz Kołodziejuk, Prezes KW ZSL – Ryszard Niewiński, przewodniczący KW SD – Eugeniusz Kołakowski oraz Wojewoda Białostocki – Marian Gała¹⁵⁴⁶. Nowy skład Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku wybrano zgodnie z propozycją przedstawioną przez obecną na Zjeździe Wojewódzkim Hanne Konopińską – sekretarza Zarządu Głównego LKP. Przewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku została Olga Redźko¹⁵⁴⁷, wiceprzewodniczącą – Wanda Lulewicz¹⁵⁴⁸ i Wanda Dzierżyńska¹⁵⁴⁹, sekretarzem – Halina Marczuk¹⁵⁵⁰. Zaś wśród członkiń Prezydium zasiadyły: Krystyna Konecka, Tamara Samul, Honorata

¹⁵⁴³ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z kontroli działalności statutowej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich dokonanej w dniu 28.06.82 r. przez inspektora Wydziału Spraw Społeczno-Administracyjnych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku Ob. Czesławę Masłowską*, k. 118.

¹⁵⁴⁴ Funkcję wiceprzewodniczącej Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku nadal pełniła wówczas Danuta Pietsch, a sekretarza Halina Bielenia. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Lista uczestniczek na spotkaniu z sekretariatem KW PZPR w Białymstoku w dniu 8 marca 1983 r.*, k. 28.

¹⁵⁴⁵ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Skład Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku*, k. 126.

¹⁵⁴⁶ Ibidem, *Protokół Komisji Mandatowej X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku z dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 153; ibidem, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego w dniu 24 kwietnia 1986 r.*, k. 160; *Organizacja bliska każdej kobiecie. X Wojewódzki Zjazd LKP w Białymstoku*, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 98, s. 1-2.

¹⁵⁴⁷ Olga Redźko – „Białystok. Doktor nauk medycznych, Dyrektor Obwodu lecznictwa Kolejowego. Członek Prezydium ZW LKP. Członek PZPR”. APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku*, k. 150.

¹⁵⁴⁸ Wanda Lulewicz – „Białystok. Wykształcenie wyższe. Dyrektor Zespołu Szkół Zawodowych. Członek Prezydium ZW LKP. Członek PZPR”. Ibidem, k. 148.

¹⁵⁴⁹ Wanda Dzierżyńska – „Białystok. Wykształcenie wyższe. Przewodnicząca Wojewódzkiej Komisji Planowania. Dotychczas członek Prezydium ZW LKP. Członek PZPR”. Ibidem, k. 147.

¹⁵⁵⁰ Halina Marczuk – „Białystok. Wykształcenie wyższe. Sekretarz ZW LKP. Członek PZPR”. Ibidem, k. 149.

Baranowska-Szkop, Izabela Sipowicz, Janina Siergieczyk, Halina Jodeszko-Wysocka, Jadwiga Matoszko, Jadwiga Rudzińska-Patejuk i Maria Białoszewska. Zaś Komisji Rewizyjnej przewodzić miała Maria Falkowska, wiceprzewodniczącą wybrano Halinę Kisiel, a sekretarzem Ninę Tymoszek¹⁵⁵¹.

Organizacja, tak jak dotychczas działała na podstawie statutów. Jej struktura w latach 80. w województwie białostockim wyglądała następująco: [...] *Koła Rodzin Milicyjnych i Organizacja Rodzin Wojskowych*¹⁵⁵². *Całokształtem działalności kieruje Zarząd Wojewódzki LKP, 8 zarządów miejskich/Białystok, Bielsk Podlaski, Dąbrowa Białostocka, Hajnówka, Łapy, Mońki, Siemiatycze, Sokółka/. Przy Zarządzie Wojewódzkim LKP funkcjonują Poradnie Rodzinne, Sekcja Kobiet Lekarskich, Sekcja Prawników, Ośrodek Gospodarstwa Domowego*¹⁵⁵³.

Poradnie prawno-społeczne działały wówczas przy Zarządzie Miejskim LKP w Białymstoku, Bielsku Podlaskim, Hajnówce, Sokółce i Łapach. Tak jak w poprzednich latach, w poradniach tych członkinie Sekcji Kobiet Prawników udzielały bezpłatnych indywidualnych porad prawnych, pisały pozwyc i pisma procesowe. Natomiast zbiorowe poradnictwo dotyczące racjonalnego żywienia, ekonomiki prowadzenia gospodarstwa domowego, naprawy sprzętów AGD, wychowania dzieci i młodzieży oraz zasad dbania o zdrowie i higienę prowadzono w ramach Poradni Rodzinnej, Klubu Kobiet, Ośrodków Praktycznej Pani i Ośrodków Gospodarstwa Domowego¹⁵⁵⁴.

Kontrola działalności statutowej Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku przeprowadzona przez Urząd Wojewódzki w Białymstoku w 1982 roku wykazała, że aktywność organizacji realizowana była zgodnie ze statutem uchwalonym podczas VIII Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu LKP. Występowały jednak niedociągnięcia dotyczące regularności i terminowości opłacania składek przez członkinie LKP¹⁵⁵⁵.

W czerwcu 1982 roku LKP w województwie białostockim zrzeszała około 5 080 członkiń. Jednak znaczki członkowskie do legitymacji w kwocie 6 złotych opłaciło wówczas

¹⁵⁵¹ Ibidem, *Protokół z pierwszego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku, odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r. podczas X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu*, k. 135.

¹⁵⁵² W połowie lat 80. współpraca kół środowiskowych LKP, tj. milicji i wojska w województwie białostockim miała być słaba i akcyjna. AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/33, *Białystok '85 r. Współpraca z ORW*, k. 23.

¹⁵⁵³ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Zakres i formy współdziałania organizacji kobiecych*, k. 146.

¹⁵⁵⁴ Ibidem, k. 147-148.

¹⁵⁵⁵ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku z dnia 8 lipca 1982 r.*, k. 115.

zaledwie niecałe 25% członkiń¹⁵⁵⁶. Do końca 1982 roku liczba członkiń wzrosła do około 5 430 kobiet, spośród których składki członkowskie opłaciło prawie 72% członkiń. W kolejnym roku opłacalność składek wynosiła blisko 93%, zaś w 1984 roku dzięki wzroście liczby członkiń składkę opłacono w około 141% według zamierzeń z poprzedniego roku. W 1984 roku LKP w województwie białostockim zrzeszała ponad 6 770 członkiń w 183 kołach (w tym 103 koła zakładowe i 80 kół osiedlowych)¹⁵⁵⁷. W 1985 roku z pośród około 11 320 członkiń składkę członkowską opłaciło prawie 87% działaczek LKP¹⁵⁵⁸. Stan liczebności organizacji do kwietnia 1985 roku wyglądał następująco. Zarządowi Wojewódzkiemu LKP w Białymstoku podlegało 8 zarządów miejskich LKP w Białymstoku (68 kół), Bielsku Podlaskim (16 kół), Hajnówce (19 kół), Dąbrowie Białostockiej (12 kół), Łapach (21 kół), Mońkach (20 kół), Siemiatyczach (14 kół) i Sokółce (35 kół) oraz bezpośrednio podległe Zarządowi Wojewódzkiemu LKP koła terenowe w Choroszczy i Czarnej Białostockiej (po 2 koła) oraz po 1 kole LKP w Brańsku, Drohiczynie, Supraślu, Surażu, Wasilkowie, Białowieży, Boćkach, Grodzisku, Gródku i Tykocinie¹⁵⁵⁹. Z powyższych danych wynika, że LKP objęła swym zasięgiem wszystkie miasta, na terenie gmin miejsko-wiejskich utworzyła 5 zarządów miejskich LKP, a dodatkowo w 7 miejscowościach powołała łącznie 9 kół terenowych LKP. Natomiast na terenie 5 gmin wiejskich LKP utworzyła jedynie po jednym kole terenowym¹⁵⁶⁰.

Według informacji źródłowych w 1986 roku na terenie województwa białostockiego istniało 231 kół LKP (w tym 138 kół zakładowych i 60 osiedlowych), w których ogółem zrzeszonych było około 11 820 kobiet. Przy Zarządzie Wojewódzkim LKP w Białymstoku działały 4 zespoły problemowe: ds. Gospodarstwa Domowego, ds. Pedagogiki Rodzinnej, ds.

¹⁵⁵⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z kontroli działalności statutowej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich dokonanej w dniu 28.06.82 r. przez inspektora Wydziału Spraw Społeczno-Administracyjnych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku Ob. Czesławę Masłowską*, k. 119.

¹⁵⁵⁷ Według ustaleń Izabeli Ratman-Liwerskiej w 1982 r. LKP w województwie białostockim liczyła 147 kół zrzeszających 5 374 członkinie, w województwie suwalskim 174 kół zrzeszających 5 300 członkiń, a w województwie łomżyńskim 99 kół zrzeszających 2 551 członkiń. Por. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Zakres i formy współdziałania organizacji kobiecych*, k. 146; I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik...*, s. 171; E. Świętochowska, *Sytuacja społeczno-zawodowa kobiet...*, s. 302.

¹⁵⁵⁸ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej przy zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku za lata 1982-1985*, k. 137.

¹⁵⁵⁹ Ibidem, *Wykaz oddziałów i kół stowarzyszenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na terenie woj. białostockiego*, k. 122-125.

¹⁵⁶⁰ Liga nie wykazywała istnienia oddziałów czy kół na terenie działania urzędów miejsko-gminnych w Knyszynie i Zabłudowie. Brak było również kół LKP na terenie urzędu gminy Bielsk Podlaski, Czeremcha, Czyże, Dobrzyniewo Kościelne, Dubicze Cerkiewne, Dziadkowice, Hajnówka, Janów, Jasionówka, Jaświły, Juchnowiec Dolny, Kleszczele, Korycin, Krynki, Krypno, Kuźnica, Michałowo, Milejczyce, Narew, Narewka, Nowy Dwór, Nurzec Stacja, Orla, Poświętne, Sidra, Suchowola, Szudziałowo, Turośń Kościelna i Wyski. Ibidem, *Wykaz oddziałów i kół stowarzyszenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na terenie woj. białostockiego*, k. 122-125.

Kultury i ds. Polityki Społecznej. Ponadto działała również Sekcja Lekarek i Sekcja Kobiet Zawodów Prawniczych, które jasno wskazywały na priorytetowe kwestie aktywności LKP¹⁵⁶¹.

Działalność Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku w latach 1982-1986 miała obejmować działalność organizacyjną, kulturalno-oświatową, na rzecz kobiet oraz rodzin wielodzietnych i osób niepełnosprawnych oraz działalność społeczno-prawną. Organizacja prócz odbywania cyklicznych posiedzeń Zarządu Wojewódzkiego LKP i systematycznego opłacania składek członkowskich, planowała m.in. powołać sekcję prawników, lekarzy i pedagogów; organizować obchody Dnia Kobiet, Dnia Matki, Dnia Dziecka; nawiązać współpracę ze szkołami średnimi by zapewnić miejsce na organizowanie spotkań i wieczornic o różnorodnej tematyce, nawiązać współpracę z Wydziałem Zatrudnienia Urzędu Miasta i Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku w celu wsparcia zatrudnienia i przekwalifikowania zawodowego kobiet, odszukiwać w terenie osoby niepełnosprawne potrzebujące pomocy i przekazywać ich dane odpowiednim instytucjom w celu udzielenia im pomocy; upowszechniać działalność poradni prawno-społecznych¹⁵⁶².

W 1983 roku przewodniczącą Zarządu Miejskiego LKP w Białymstoku była Halina Jadeszko-Wysocka, wiceprzewodniczącą Krystyna Hajduk i Halina Szyłejko, sekretarzem Maria Ruta Korniluk. Wśród pozostałych członkiń prezydium Zarządu Miejskiego LKP w Białymstoku należy wymienić Danutę Adamską, Aurelię Grześkiewicz, Jadwigę Kiszkiel, Krystynę Łuckiewicz i Jadwigę Słupską. Skład Komisji Rewizyjnej był następujący: przewodnicząca – Lucyna Skrętowska, wiceprzewodnicząca – Genowefa Ignatowicz, sekretarz – Krystyna Nasiłowska i jako członek Pelagia Olkowska i Natalia Stawia¹⁵⁶³.

W 1986 roku wybrano nowy skład Prezydium Zarządu Miejskiego LKP w Białymstoku. Funkcję przewodniczącej objęła Halina Jadeszko-Wysocka, wiceprzewodniczącej – Halina Szyłejko i Krystyna Łuckiewicz, sekretarza Krystyna Dryl. Wśród pozostałych członkiń Prezydium zasiadały: Zenaida Stocka, Janina Słupska, Anna Gniazdowska, Danuta Cichosz i Maria Racewicz. Natomiast Komisji Rewizyjnej Zarządu

¹⁵⁶¹ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Informacja o rozwoju i działalności organizacji kobiecych*, k. 177-180, 184-185.

¹⁵⁶² APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Plan pracy Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na okres do IX Zjazdu Wojewódzkiego*, k. 54-55.

¹⁵⁶³ APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Protokół z kontroli działalności statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich przeprowadzonej w dniu 3 maja 1983 r. przez mgr Grażynę Zaniewską – inspektora Wydziału Spraw Społeczno-Administracyjnych Urzędu Miejskiego w Białymstoku*, k. 32.

Miejskiego LKP w Białymstoku przewodziła Zofia Święcka, sekretarzem komisji była Genowefa Ignatowicz, a członkiem Pelagia Olkowska, Teresa Komar i Zenobia Janiak¹⁵⁶⁴.

Zgodnie z informacją źródłową Zarządowi Miejskiemu LKP w Białymstoku w maju 1983 roku podlegało 60 kół zrzeszających około 2130 członkiń¹⁵⁶⁵. Zarząd Miejski LKP i Zarząd Wojewódzki LKP w Białymstoku w latach 80. swoją siedzibę miały przy ul. Lipowej 2¹⁵⁶⁶. Zaś w lutym 1988 roku LKP w Białymstoku liczyła około 6 270 członkiń zrzeszonych w 93 kołach, w tym 74 koła zakładowe zrzeszały około 5 320 członkiń i 19 kół osiedlowych zrzeszało około 950 członkinie. Roczna składka członkowska wynosiła wówczas 120 złotych i w całości była odprowadzana na konto Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku¹⁵⁶⁷.

W kwietniu 1986 roku LKP w Bielsku Podlaskim zrzeszała blisko 950 kobiet, był to wzrost o 440 członkiń w porównaniu do stanu z 1982 roku. Przewodniczącą Zarządu Miejskiego LKP w Bielsku Podlaskim w 1986 roku była Janina Siergiejczyk¹⁵⁶⁸.

Przewodniczącą Zarządu Miejskiego LKP w Dąbrowie Białostockiej w marcu 1986 roku ponownie została wybrana Aleksandra Łazuk¹⁵⁶⁹. Funkcję wiceprzewodniczącej w 1986 roku objęła [imię nieczytelne – A.Z.] Łajkowska i Alicja Ałopolewska?, sekretarza – Jolanta Szestowicka, a członkiem Prezydium została Albina Boguszewska i Janina Kotoszko¹⁵⁷⁰. W Dąbrowie Białostockiej działało wówczas 15 kół LKP zrzeszających około 700 kobiet, był to wzrost liczby kół i członkiń w porównaniu do 1982 roku, kiedy Liga zrzeszała tam około 200 kobiet¹⁵⁷¹. Liczba członkiń organizacji kobiecej systematycznie wzrastała. W 1983 roku LKP w Dąbrowie Białostockiej zrzeszać miała 350 kobiet, a w 1984 roku już 690 kobiet, zaś w

¹⁵⁶⁴ Ibidem, *Skład osobowy Prezydium ZM LKP i Komisji Rewizyjnej ZM LKP*, k. 39.

¹⁵⁶⁵ Ibidem, *Protokół z kontroli działalności statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich przeprowadzonej w dniu 3 maja 1983 r. przez mgr Grażynę Zaniewską – inspektora Wydziału Spraw Społeczno-Administracyjnych Urzędu Miejskiego w Białymstoku*, k. 34.

¹⁵⁶⁶ Liga zajmowała pomieszczenia o powierzchni prawie 100 m². Jednak według źródeł archiwalnych od 1983 r. istniał spór pomiędzy LKP a właścicielami kamienicy, którzy nie chcieli już udostępnić swych lokali na działalność organizacji kobiecej. AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 0859/191, *Meldunek nr 17/85 z dnia 9 sierpnia 1985 r.*, k. 6-12; APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Protokół z kontroli działalności statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich przeprowadzonej w dniu 3 maja 1983 r. przez mgr Grażynę Zaniewską – inspektora Wydziału Spraw Społeczno-Administracyjnych Urzędu Miejskiego w Białymstoku*, k. 34.

¹⁵⁶⁷ APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Protokół z kontroli działalności Statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku przeprowadzonej w dniach 5 i 8 lutego 1988 r. przez mgr Grażynę Zaniewską – inspektora Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miejskiego w Białymstoku*, k. 71.

¹⁵⁶⁸ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 163.

¹⁵⁶⁹ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej odbytego w dniu 1986.03.04.*, k. 1, 9.

¹⁵⁷⁰ Ibidem, *Skład wybranych władz do Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich na Zjeździe Miejskim odbytym w dniu II.III.86r. w Dąbrowie Biał.*, k. 10.

¹⁵⁷¹ Ibidem, *Szanowne Delegatki, Drodzy Goście!*, k. 11-12.

1985 roku około 700 kobiet¹⁵⁷². W grudniu 1988 roku LKP w Dąbrowie Białostockiej liczyło 16 kół zrzeszających 760 członkiń¹⁵⁷³.

Środki finansowe na aktywności podejmowane przez organizację stanowiły składki członkowskie w połowie odprowadzane do Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku, dotacje z Państwowego Ośrodka Maszynowego, dochody z loterii fantowych oraz dofinansowanie z Zarządu Wojewódzkiego LKP na konkursy i pokazy¹⁵⁷⁴.

W Zarządzie Miejskim LKP w Hajnówce w marcu 1982 roku przewodniczącą ponownie została wybrana Jadwiga Rudzińska-Patejuk, zaś wiceprzewodniczącą – Ludwika Pełka, sekretarzem – Nina Tokarzewicz, a członkiniami Prezydium Maria Zdanowicz¹⁵⁷⁵, Regina Paszko i Irena Poskrobko, Janina Murawska, Antonina Kot, Janina Brzozowska i Raisa Tywończuk¹⁵⁷⁶. Zaś Komisji Rewizyjnej przewodziła Mria Zin, a członkiniami zostały wybrane: Walentyna Macuta, Zenaida Gawryluk, Anna Lewczuk i Stefania Kowalczuk¹⁵⁷⁷. Jednak w marcu 1983 roku w związku z powołaniem Jadwigi Rudzińskiej-Patejuk na stanowisko przewodniczącej Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku funkcję przewodniczącej Zarządu Miejskiego LKP w Hajnówce objęła Maria Zdanowska¹⁵⁷⁸. Na kolejną kadencję w marcu 1986 roku zostały wybrane: przewodnicząca – Maria Zdanowska, wiceprzewodnicząca – Ludwika Pełka i Krystyna Janicka, sekretarz – Władysława Teresa Gawęł, a członkiniami Prezydium zostały: Regina Paszko, Raisa Tywoczuk, Janina Brzozowska, Irena Kuczkin i Anna Sadowska¹⁵⁷⁹. Zaś Komisji Rewizyjnej przewodziła Miria Zin, a członkiniami Komisji Rewizyjnej zostały Walentyna Macuta, Janina Fularczyk, Helena Bujnowska i Olga Nikonowicz¹⁵⁸⁰.

¹⁵⁷² Ibidem, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Zarządu Miejsko-Gminnego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej*, k. 21.

¹⁵⁷³ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Protokół z przeprowadzonej kontroli w dniu 29 grudnia 1988 roku z działalności statutowej oddziałów stowarzyszeń wyższej użyteczności „Ligi Kobiet Polskich”*, k. 27.

¹⁵⁷⁴ Ibidem, k. 28.

¹⁵⁷⁵ Według protokołu Komisji Wyborczej tego Zjazdu Maria Zdanowicz objęła funkcję drugiej wiceprzewodniczącej Zarządu Miejskiego LKP w Hajnówce. APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół Komisji Wyborczej, powołanej na Zjeździe Miejskim Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w dniu 5.III.1982 r.*, k. 28.

¹⁵⁷⁶ Ibidem, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego LKP w Hajnówce dnia 5.III.1982 r.*, k. 26-27.

¹⁵⁷⁷ Ibidem, *Protokół z dokonanej kontroli w dniu 16.II.1983 r. Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez insp. Referatu Społeczno-Administracyjnego i Ogólnego Urzędu Miejskiego w Hajnówce Tamarę Odziejewicz*, k. 36.

¹⁵⁷⁸ Ibidem.

¹⁵⁷⁹ Ibidem, *Protokół z dokonanej kontroli w dniu 18.II.1985 r. Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez Komisję Rewizyjną w składzie Miria Zin i Walentyna Macuta za II-gie półrocze 1984 r.*, k. 54.

¹⁵⁸⁰ Ibidem, *Skład Komisji Rewizyjnej*, k. 55.

W latach 1982-1986 przy Zarządzie Miejskim LKP w Hajnówce działały koła specjalistyczne, tj. sekcje pedagogów, pielęgniarek i lekarzy raz prawników. Wskazywano również na istnienie koła specjalistycznego głuchych, emerytek i rencistek oraz dramatycznego powstałego przy współpracy z Domem Kultury¹⁵⁸¹.

W 1982 roku LKP w Hajnówce zrzeszała 790 kobiet w 17 kołach¹⁵⁸². W listopadzie 1983 roku zrzeszała około 760 członkinie, spośród których aż 90% opłaciło składkę członkowską, a do końca grudnia 1983 roku wszystkie członkinie opłacić miały składkę członkowską¹⁵⁸³. Do końca 1984 roku liczba członkiń wzrosła do około 970 kobiet zrzeszonych w 19 kołach LKP¹⁵⁸⁴. Zaś w kolejnym roku odnotowano 21 kół LKP zrzeszających około 990 członkiń.¹⁵⁸⁵ W roku 1986 nastąpił spadek liczby członkiń o około 120 kobiet i 2 koła. Jednak pozostałe 870 członkiń zrzeszonych w 19 kołach w całości opłaciły składkę członkowską¹⁵⁸⁶. W sierpniu 1988 roku wykazywano, że LKP w Hajnówce zrzeszała nieco ponad 1000 kobiet spośród których 100% opłaciło składkę członkowską w wysokości 10 złotych miesięcznie¹⁵⁸⁷. W LKP w Hajnówce tylko sekretarz zatrudniona była na pół etatu przez cały okres lat 80. Pozostałe członkinie wykonywały pracę charytatywnie¹⁵⁸⁸.

Zarząd Miejsko-Gminny LKP w Łapach został powołany w 1966 roku. W 1983 roku funkcję sekretarza pełniła Irena Protasiewicz¹⁵⁸⁹. Od marca 1986 roku funkcję

¹⁵⁸¹ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w latach 1982-1986*, k. 64, 67.

¹⁵⁸² Ibidem, k. 63.

¹⁵⁸³ Ibidem, *Protokół z dokonanej kontroli w dniu 16.11.1983 r. Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez insp. Referatu Społeczno-Administracyjnego i Ogólnego Urzędu Miejskiego w Hajnówce Tamarę Odziejewicz*, k. 37; *ibidem*, *Sprawozdanie z dokonanej kontroli sprawdzającej w dniu 13.02.1984 r. Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich przez insp. Referatu Społeczno-Administracyjnego i Ogólnego Urzędu Miejskiego w Hajnówce Tamarę Odziejewicz*, k. 30.

¹⁵⁸⁴ Ibidem, *Protokół z dokonanej kontroli w dniu 18.II.1985 r. Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez Komisję Rewizyjną w składzie Miria Zin i Walentyna Macuta za II-gie półrocze 1984 r.*, k. 50.

¹⁵⁸⁵ W latach 1982-1986 na terenie Hajnówki przeważały koła terenowe. I tak w 1982 r. zgodnie ze sprawozdaniem Zarządu Miejskiego LK było 5 kół zakładowych i 12 kół terenowych, w 1983 r. było 5 kół zakładowych i 14 terenowych, w 1984 r. 6 kół zakładowych i 12 terenowych, w 1985 r. było 9 kół zakładowych i 12 terenowych, a w 1986 r. było 11 kół zakładowych i 8 terenowych. Spadek liczby kół terenowych tłumaczono jako efekt zmiany miejsca zamieszkania członkiń LKP oraz ich podeszły wiek. Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w latach 1982-1986*, k. 63; *ibidem*, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego LKP w Hajnówce za rok 1986*, k. 68.

¹⁵⁸⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego LKP w Hajnówce za rok 1986*, k. 68.

¹⁵⁸⁷ Ibidem, *Protokół – sprawozdanie z dokonanej kontroli w dniu 1988-08-15 Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez inspektora Referatu Społeczno-Administracyjnego i Obrony Cywilnej Urzędu Miejskiego w Hajnówce Tamary Odziejewicz*, k. 81.

¹⁵⁸⁸ Ibidem, k. 83.

¹⁵⁸⁹ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Łapach, sygn. 1/11/1999, *Notatka urzędowa z przeprowadzonej częściowej kontroli Zarządu Miejsko Gminnego Ligi Kobiet w Łapach przez insp. d/s społ. adm. Krystynę Płońską dnia 15.12.83 r.*, k. 2-2v.

przewodniczącej Zarządu Miejskiego LKP w Łapach pełniła Stanisława Swat, wiceprzewodniczącej Barbara Złotkowska i Helena Rajtarska, sekretarza Irena Łupińska. Wśród pozostałych członkiń Prezydium zarządu zasiadały również: Teresa Jurkian, Danuta Skibko i Danuta Krasowska. Komisji Rewizyjnej przewodziła Irena Dziemianowicz, sekretarzem była Jadwiga Popławska, a członkami Teofila Etkun i Teresa Siennicka¹⁵⁹⁰. W roku sprawozdawczym zorganizowano tylko dwa spotkania w pierwszym kwartale 1986 roku, bowiem na kolejnych spotkaniach była za mała frekwencja by zarząd mógł podjąć uchwały¹⁵⁹¹.

W 1986 roku LKP w Łapach zrzeszała około 700 członkiń w 21 kołach (w tym 3 kołach osiedlowych i 18 kołach zakładowych). Jednak nie prowadzono ewidencji członkiń. Protokół kontrolny z 1986 roku również zawierał sformułowanie, że działalność przedmiotowej organizacji *nie zagraża bezpieczeństwu, spokojowi oraz porządkowi publicznemu*¹⁵⁹². W 1988 roku Zarząd Miejski LKP w Łapach zrzeszał ponad 740 członkiń, a roczna składka członkowska wynosiła 120 złotych od osoby, którą opłaciło prawie 96% członkiń¹⁵⁹³.

W latach 1978-1982 roku przewodniczącą Zarządu Miejskiego LKP w Mońkach była Amelia Malinowska¹⁵⁹⁴. Od marca 1982 roku do 1986 roku przewodniczącą Zarządu Miejskiego LKP w Mońkach była Wiesława Kapła, wiceprzewodniczącą Janina Bielawiec i Leontyna Kobrzyńska, a sekretarzem Honorata Pogorzelska. Wśród członkiń Prezydium znalazła się również Halina Grzegorzewska, Amelia Malinowska, Jadwiga Dziokan i Lucyna Trybulska. Przewodniczącą Komisji Rewizyjnej została wybrana Anna Raś¹⁵⁹⁵. Na ostatnią kadencję okresu PRL, tj. od marca 1986 roku do 1990 roku w skład Zarządu Miejskiego LKP w Mońkach weszło 21 kobiet wśród których 11 przynależało do PZPR, a pozostałe 10 było bezpartyjne. Natomiast wśród 5 członkiń Komisji Rewizyjnej wszystkie nie przynależały do

¹⁵⁹⁰ Od 1986 r. oddział LKP w Łapach wskazywano jako Zarząd Miejski LKP w Łapach, nie zaś Miejsko-Gminny, choć koła terenowe istniały nie tylko na terenie miasta Łapy, ale także w okolicznych miejscowościach na terenie Gminy Łapy np. w Uhowie czy w Łapach Ossych. Ibidem, *Protokół z kontroli Oddziału Miejskiego Ligi Kobiet przeprowadzonej w dniu 24 września 1986 roku przez insp. d/s społ. admin. – Krystynę Płońską*, k. 3.

¹⁵⁹¹ Ibidem, *Protokół z kontroli Oddziału Miejskiego Ligi Kobiet przeprowadzonej w dniu 24 września 1986 roku przez insp. d/s społ. admin. – Krystynę Płońską*, k. 3.

¹⁵⁹² Roczna składka członkowska wynosiła 36 złotych. Ibidem, *Protokół z kontroli Oddziału Miejskiego Ligi Kobiet przeprowadzonej w dniu 24 września 1986 roku przez insp. d/s społ. admin. – Krystynę Płońską*, k. 4-5.

¹⁵⁹³ Ibidem, *Protokół z kontroli Oddziału Miejskiego Ligi Kobiet przeprowadzonej w dniu 8 listopada 1988 roku przez ref. d/s ewidencji ludności – ob. Annę Dworakowską*, k. 11.

¹⁵⁹⁴ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół z IX Miejskiego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Mońkach odbytego w dniu 3 marca 1982 r.*, k. 24.

¹⁵⁹⁵ Ibidem, *Wykaz imienny członkiń Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach i Komisji Rewizyjnej*, k. 29-30.

żadnej partii¹⁵⁹⁶. Wybrano: przewodniczącą – Wiesławę Kapła¹⁵⁹⁷, wiceprzewodniczącą – Halinę Grzegorzewską¹⁵⁹⁸ i Amelię Malinowską¹⁵⁹⁹, sekretarzem – Krystynę Mraczkowską¹⁶⁰⁰. Zaś Komisji Rewizyjnej przewodziła Janina Kossakowska¹⁶⁰¹, a sekretarzem została Jadwiga Zub¹⁶⁰².

W listopadzie 1983 roku LKP w Mońkach zrzeszała około 420 członkiń w 13 kołach (w tym 3 koła zakładowe i 10 kół osiedlowych). Wówczas tylko 40% członkiń opłaciło roczną składkę członkowską w wysokości 36 złotych. W Zarządzie Miejskim LKP w Mońkach tylko przewodnicząca zatrudniona była na pół etatu, pozostałe członkinie pracowały społecznie¹⁶⁰³. W kwietniu 1985 roku LKP w Mońkach liczyła już 17 kół LKP zrzeszających około 520 członkinie¹⁶⁰⁴. Do grudnia 1985 roku liczba członkiń wzrosła do około 700 członkiń zrzeszonych w 19 kołach LKP (w tym 7 kół zakładowych, 10 kół osiedlowych i 2 koła młodzieżowe). Jedno z kół młodzieżowych powstało w 1985 roku przy Związku Młodzieży Wiejskiej, gdzie do LKP wstąpiło blisko 50 dziewcząt¹⁶⁰⁵. W lutym 1986 roku Zarządowi Miejskiemu LKP w Mońkach podlegało również 19 kół, w tym 9 zakładowych i 10 osiedlowych, zrzeszających łącznie około 500 kobiet. Podkreślano wówczas, że co 15 mieszkańcem Moniek była członkini LKP, najczęściej w wieku średnim. Jednak wśród kadry niewiele było przedstawicielek zawodów prawniczych, lekarskich czy nauczycielskich¹⁶⁰⁶. Powyższa liczba członkiń nie uwzględniała kobiet zrzeszonych w KRM. Ponadto zgodnie ze

¹⁵⁹⁶ Ibidem, *Wykaz imienny członkiń Zarządu Miejskiego i Miejskiej Komisji Rewizyjnej Ligi Kobiet Polskich w Mońkach wybranych na Zjeździe Miejskim sprawozdawczo-wyborczym dnia 13 marca 1986 r.*, k. 75.

¹⁵⁹⁷ Wiesława Kapła – ur. 1950 r., dyrektor Państwowego Przedszkola Nr 3, członek PZPR, I Sekretarz POP. Ibidem.

¹⁵⁹⁸ Halina Grzegorzewska – ur. 1945 r., pracownica WZSR Zakład Gospodarczy, radna, członek PZPR, I Sekretarz POP, Ibidem.

¹⁵⁹⁹ Amelia Malinowska – ur. 1936 r., nauczycielka w Państwowym Przedszkolu Nr 3, członek PZPR, II Sekretarz POP, wiceprezes Zarządu Miejskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Społeczny Kontroler IRCh, Ibidem.

¹⁶⁰⁰ Krystyna Mraczkowska – ur. 1959 r., instruktor w Zarządzie Miejskim LKP, bezpartyjna. Ibidem.

¹⁶⁰¹ Janina Kossakowska – ur. 1948 r., księgowa w WZSR Zakład Gospodarczy, członek Zarządu Związków Zawodowych. Ibidem.

¹⁶⁰² Jadwiga Zub – ur. 1945 r., nauczycielka w Państwowym Przedszkolu, bezpartyjna. Ibidem; ibidem, *Protokół z Miejskiego Zjazdu LKP w Mońkach odbytego w dn. 13 marca 1986 r.*, k. 48; ibidem, *Protokół Komisji Wyborczej Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach w dniu 13.III.1986 r.*, k. 50; ibidem, *Protokół pierwszego posiedzenia Zarządu i Komisji Rewizyjnej ZM LKP w Mońkach odbytego w dniu 1986-03-13*, k. 51.

¹⁶⁰³ Ibidem, *Protokół z kontroli działalności statutowej Oddziału Miejskiego w Mońkach Ligi Kobiet Polskich przeprowadzonej w dniu 10 listopada 1983 roku przez inspektora Urzędu Miasta i Gminy w Mońkach Henrykę Przestrzelską*, k. 35-36.

¹⁶⁰⁴ Ibidem, *Protokół z kontroli działalności statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach przeprowadzonej w dniu 13.08.1985 r. przez Grażynę Słowikowską – pracownika Urzędu Miasta i Gminy w Mońkach*, k. 37-37v.

¹⁶⁰⁵ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach za okres od I.XII.84 r. do I.XII.85 r.*, k. 39.

¹⁶⁰⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności w okresie kadencji II.1982 do II.1986*, k. 62.

sprawozdaniem Komisji Rewizyjnej działało 7, a nie 9 kół zakładowych. Wyróżniano wówczas także 2 koła młodzieżowe zrzeszające około 100 członkin¹⁶⁰⁷.

W marcu 1982 roku w skład Prezydium Zarządu Miejskiego LKP w Sokółce zostały wybrane: przewodnicząca – Wiktoria Snochowska, wiceprzewodnicząca – Władysława Peliksza i Halina Szubzda, sekretarzem – Tamara Popławska, a wśród członkin Prezydium zasiadała Elżbieta Ceglarska, Leonarda Daszuta i Helena Banachowska. Trzyosobowej Komisji Rewizyjnej przewodziła Helena Puchalska, zaś Leokadia Trochim i Genowefa Wróbel pełniły funkcję członkin Komisji¹⁶⁰⁸. W lutym 1986 roku na kolejną kadencję, tj. do 1990 roku zostały wybrane: przewodnicząca – Wiktoria Snochowska, wiceprzewodnicząca – Elżbieta Ceglarska i Daniela Chłus, sekretarz – Władysława Peliksza. Zaś w Komisji Rewizyjnej zasiadały Puchalska Helena, Leokadia Trochim i Stanisława Rochalska¹⁶⁰⁹.

Według protokołu z kontroli przeprowadzonej przez pracownika Urzędu Miasta i Gminy w Sokółce LKP w Sokółce w marcu 1983 roku liczyła 13 kół zrzeszających 350 członkin, które w 1982 roku w 100% opłaciły składkę członkowską w wysokości 36 złotych rocznie¹⁶¹⁰. Jednak ze sprawozdania Komisji Rewizyjnej Zarządu Miejskiego LKP w Sokółce wynika, że organizacja kobieca w latach 1982-1983 zrzeszała nieco ponad 400 kobiet. Natomiast w kolejnych dwóch latach liczba członkin wzrosła o prawie 100% i wynosiła 800 kobiet. Przez cały okres kadencji 1982-1985 składkę członkowską opłacało 100% kobiet zrzeszonych w LKP¹⁶¹¹. Jak wynika z powyższych danych stan liczebny członkin LKP był rozbieżny w poszczególnych materiałach źródłowych z tego samego okresu.

¹⁶⁰⁷ Ibidem, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach za okres kadencji 1982-1986*, k. 70.

¹⁶⁰⁸ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w stowarzyszeniu wyższej użyteczności pod nazwą „Liga Kobiet” w Sokółce w dniu 29 kwietnia 1983 r. przez Inspektora Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miasta i Gminy w Sokółce Irenę Czopur*, k. 4; ibidem, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Miejskiego Zarządu Ligi Kobiet Polskich w Sokółce za okres 4-letniej kadencji*, k. 14.

¹⁶⁰⁹ Ibidem, *Protokół z Miejskiego sprawozdawczo-wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Sokółce w dniu 27 lutego 1986 roku w świetlicy Spółdzielczego Domu Kultury przy Os. Centrum*, k. 17; ibidem, *Protokół pierwszego posiedzenia Zarządu Miejskiego LKP i Komisji Rewizyjnej w Sokółce w dniu 27 lutego 1986 roku*, k. 19.

¹⁶¹⁰ Zgodnie z informacją zawartą w protokole z kontroli Zarządu Miejskiego LKP w Sokółce do marca 1983 r. nie protokołowano spotkań zarządu. Jednak dzięki zatrudnieniu na pół etatu kobiety do „spraw biurowych” ten stan miał się poprawić. Ibidem, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w stowarzyszeniu wyższej użyteczności pod nazwą „Liga Kobiet” w Sokółce w dniu 29 kwietnia 1983 r. przez Inspektora Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miasta i Gminy w Sokółce Irenę Czopur*, k. 4-5.

¹⁶¹¹ Na koniec 1985 r. LKP w Sokółce liczyła 17 kół (z czego 12 kół zakładowych) zrzeszających 800 członkin. Ibidem, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Miejskiego Zarządu Ligi Kobiet Polskich w Sokółce za okres 4-letniej kadencji*, k. 14; ibidem, *Informacja ZM LKP w Sokółce za okres od 1982 do 1985 r. Drogie Koleżanki i Szanowni Goście*, k. 10.

W 1988 roku liczba członkiń LKP w Sokółce to około 1070 kobiet zrzeszonych w kołach zakładowych, osiedlowych, szkolnych, wojskowych i milicyjnych. Wysokość składki członkowskiej w tym okresie ustalona była na 120 złotych, z czego połowę przekazywano do Zarządu Wojewódzkiego LKP, zaś pozostała część pozostawała do dyspozycji oddziału. Nie odnotowano jednak ile członkiń opłaciło wówczas składkę członkowską¹⁶¹².

W 1982 roku na zjeździe miejskim LKP w Siemiatyczach¹⁶¹³ wybrano na przewodniczącą Łucję Kulesza¹⁶¹⁴, wiceprzewodniczącą Helenę Dłuską¹⁶¹⁵, a sekretarzem Irenę Werpachowską¹⁶¹⁶, zaś wśród członkiń Prezydium znalazła się Weronika Sawicka, Helena Aleksandrowicz, Józefa Haftarczyk i Irena Gasiuk. Natomiast Komisji Rewizyjnej przewodziła Zinaida Bagrowska, a sekretarzem została Tatiana Drewulska¹⁶¹⁷. W 1986 roku przewodniczącą Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach była Łucja Kulesza, wiceprzewodniczącą Maria Chlebińska, a wśród członkiń Prezydium zasiadały: Olga Barwiejusz, Irena Gosik, Leokadia Mucka, Irena Sitarz, Helena Dłuska, Walentyna Siegień i Barbara Zagubień¹⁶¹⁸.

Składki członkowskie za 1981 rok w Zarządzie Miejskim LKP w Siemiatyczach opłacono w 80%, zaś w tamtejszym KRM za 1981 i 1982 rok opłacono w 100%¹⁶¹⁹. Natomiast w sprawozdaniu za lata 1982-1983 wskazywano bardzo słaby poziom opłacalności składek członkowskich, który wynosił tylko 53% wszystkich członkiń organizacji¹⁶²⁰. W 1983 roku LKP w Siemiatyczach zrzeszała około 400 kobiety w 12 kołach (5 kół zakładowych, 6 środowiskowych i 1 specjalistyczne)¹⁶²¹. Potwierdzeniem spadku

¹⁶¹² Ibidem, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w stowarzyszeniu wyższej użyteczności publicznej pod nazwą „Liga Kobiet Polskich” w dniu 27 września 1988 r. przez Inspektora Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miasta i Gminy w Sokółce – Irenę Czopur w zakresie spraw organizacyjnych*, k. 21.

¹⁶¹³ Na zjeździe miejskim LKP w październiku 1981 r. stawić się miało równo 50% z 60 delegatek, co pozwoliło uznać ważność podjętych uchwał. Jednak żadna z 30 nieprzybyłych kobiet nie przesłała usprawiedliwienia swojej nieobecności. APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Protokół Komisji Skrutacyjnej na Miejskim Zjeździe Programowo-Wyborczym w Siemiatyczach odbywającym się 16.X.1981 r.*, k. 52.

¹⁶¹⁴ Łucja Kulesza – Prezes Spółdzielni Mieszkaniowej w Siemiatyczach, członek PZPR, wykształcenie średnie. Ibidem, *Wykaz imienny członkiń ZM LK w Siemiatyczach wybranych na Zjeździe Miejskim w 1982 r.*, k. 71.

¹⁶¹⁵ Helena Dłuska – inspektor ds. rady narodowej w Urzędzie Miasta i Gminy w Siemiatyczach, członek PZPR, wykształcenie średnie. Ibidem.

¹⁶¹⁶ Irena Werpachowska – ur. 18 października 1949 r., pracownik PRJBP Białystok, bezpartyjna, wykształcenie średnie. ibidem, k. 70.

¹⁶¹⁷ Ibidem, *Protokół pierwszego posiedzenia Zarządu i Komisji Rewizyjnej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach odbytego w dniu 17 marca 1982 r.*, k. 76.

¹⁶¹⁸ Ibidem, *Skład Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach w roku 1986*, k. 91.

¹⁶¹⁹ Ibidem, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Siemiatyczach odbytego w dniu 15.02.82 r.*, k. 67v.

¹⁶²⁰ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach za lata 1982-1983*, k. 83.

¹⁶²¹ Ibidem, k. 81.

zainteresowania działalnością w organizacji kobiecej było również nieterminowe przesyłanie sprawozdań i planów pracy Zarządu Miejskiego LKP. Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach w lutym 1985 roku po raz pierwszy zwrócił się z prośbą o przesłanie powyższych danych za 1984 rok. Jednak dopiero trzecie wezwanie z dnia 1 grudnia 1986 roku o udzielenia informacji na temat działalności LKP w latach 1984-1986 uzyskało odpowiedź¹⁶²². Wskazywano, że w grudniu 1986 roku LKP w Siemiatyczach liczyło 15 kół, w tym 2 koła osiedlowe, w których zrzeszonych było blisko 440 kobiet. Wszystkie członkinie opłacić miały wówczas składkę członkowską¹⁶²³.

Najbardziej aktywne w 1983 roku w Siemiatyczach było specjalistyczne koło, które wykazywało się systematycznością i różnorodnością tematyczną spotkań. Organizowało również wyjazd do Białowieży dla dzieci członkiń koła i opiekę nad grobami poległych funkcjonariuszy milicji i SB. Natomiast koła osiedlowe koncentrowały się głównie na upiększaniu osiedli miejskich¹⁶²⁴. Członkinie LKP w Siemiatyczach wchodziły również w skład członków komitetów rodzicielskich, TPD, PCK, samorządu mieszkańców i rad narodowych oraz kuratorów¹⁶²⁵.

W grudniu 1987 roku LKP w Siemiatyczach zrzeszała blisko 730 członkiń w 22 kołach (w tym tylko 2 koła osiedlowe). W roku tym utworzono 3 nowe koła oraz odnotowano wzrost liczby członkiń organizacji o około 230 kobiet. W 1987 roku odnotowano również 98% opłacalność składki członkowskiej¹⁶²⁶.

Ostatnia informacja na temat LKP w Siemiatyczach obejmowała rok 1988, kiedy Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach przeprowadził kontrolę tej jednostki. Mimo iż wydał on zalecenia pokontrolne i zobowiązał Zarząd Miejski LKP do poinformowania do dnia 1 lutego 1989 roku o ich wykonaniu, brak jest takiej informacji¹⁶²⁷. Organizacja zrzeszała wówczas 980 kobiet w 22 kołach, w tym 20 kołach zakładowych i 2 kołach osiedlowych. Jednak Zarząd Miejski LKP nie prowadził w latach 1987-1988 ewidencji członkiń i opłacalności składki członkowskiej, w związku z czym nie odnotowano wykluczenia członkiń oraz domniemywano, iż *zaległość w opłacalności składek wynosi 100%*. Wśród kół

¹⁶²² Ibidem, *Pismo datowane na luty 1985 r.*, k. 84; ibidem, *Pismo z dnia 8 sierpnia 1985 r.*, k. 86; ibidem, *Pismo z dnia 1 grudnia 1986 r.*, k. 88.

¹⁶²³ Ibidem, *Informacja z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach za okres od I.V. do 31.XII.86 r.*, k. 92.

¹⁶²⁴ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach za lata 1982-1983*, k. 81.

¹⁶²⁵ Ibidem, k. 81-82.

¹⁶²⁶ Ibidem, *Informacja dotycząca działalności Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach za rok 1987*, k. 94.

¹⁶²⁷ Ibidem, *Pismo z dnia 31 grudnia 1988 r.*, k. 96.

wykazujących się wówczas większą aktywnością niż pozostałe było KRM, koło zakładowe w zakładzie obuwia, ZPOW „Hortex”, żłobku miejskim i banku¹⁶²⁸. *Ostatni Zjazd Miejski odbył się dnia 21 marca 1986 r. w aktach brak jest protokołu z przebiegu zjazdu. W dniu tym został wybrany nowy skład zarządu w ilości 20 osób oraz komisja rewizyjna w składzie 9 osób*¹⁶²⁹. Nie wskazano jednak kto zasiadł wśród członkiń zarządu.

Schyłek działalności organizacji wskazuje również nieprzestrzeganie zasad statutowych. W 1988 roku odbyło się tylko jedno posiedzenie zarządu, bowiem członkinie nie przybywały na spotkania. W dokumentacji zarządu brak było protokołów kontroli przeprowadzanych przez Komisję Rewizyjną, co pozwalało przypuszczać, że takie kontrole się w ogóle nie odbywały. Ponadto Urząd Miasta i Gminy stwierdził: *kontrolowane stowarzyszenie w ogóle nie nadsyła do tut. Urzędu żadnych dokumentów dot. działalności tj. planów pracy, protokołów z posiedzeń, protokołów z zebrań sprawozdawczo-wyborczych oraz sprawozdań*¹⁶³⁰.

Województwo łomżyńskie

Przewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego LKP w Łomży w połowie 1982 roku została wybrana Irena Szadurska¹⁶³¹, wiceprzewodniczącą – Elżbieta Łupińska¹⁶³², Alicja Karkucha i Janina Dąbrowska, sekretarzem – Irena Luchowska¹⁶³³. W 1986 roku funkcję sekretarza pełniła Albina Chojak¹⁶³⁴. Na kolejną kadencję, tj. 1986-1990 przewodniczącą ponownie została wybrana Irena Szadurska¹⁶³⁵. Wśród delegatek na Krajowy Zjazd LKP w 1986 roku zostały wybrane: Elżbieta Łupińska i Albina Chojak¹⁶³⁶.

¹⁶²⁸ Składka członkowska w tym okresie wynosiła 120 złotych. Ibidem, *Protokół z kontroli dokonanej w dniu 30 grudnia 1988 roku w Zarządzie Miejskim Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach*, k. 97.

¹⁶²⁹ Ibidem, *Protokół z kontroli dokonanej w dniu 30 grudnia 1988 roku w Zarządzie Miejskim Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach*, k. 98.

¹⁶³⁰ Ibidem.

¹⁶³¹ *Kronika*, „Nasza Praca” 1982, nr 3-4, s. 77.

¹⁶³² *Ulepszać codzienność. Środowiska kobiece przed X Zjazdem*, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 114, s. 2.

¹⁶³³ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Skład osobowy Prezydium ZW LKP*, k. 29.

¹⁶³⁴ Funkcję sekretarza Zarządu Wojewódzkiego LKP w Łomży miała pełnić w latach 1984-1989. Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, 7.03.2019 r.; *Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 30.

¹⁶³⁵ *W trosce o nasz wspólny dom. Wojewódzki Zjazd LKP w Łomży*, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 137, s. 1-2.

¹⁶³⁶ Ibidem.

Zarządowi Wojewódzkiemu w Łomży nadal podlegało 5 zarządów miejskich LK w Łomży¹⁶³⁷, Kolnie, Grajewie¹⁶³⁸, Wysokiem Mazowieckiem i Zambrowie¹⁶³⁹ oraz 2 koła bezpośrednio podległe po Zarząd Wojewódzki oraz 2 koła środowiskowe, tj. milicyjne i wojskowe¹⁶⁴⁰. Ich działalność koncentrować się miała wokół pracy ideologiczno-wychowawczej, kulturalno-rozrywkowej i praktyczno-użytkowej¹⁶⁴¹.

W 1983 roku w województwie łomżyńskim istniało 7 KRM, zrzeszających 390 kobiet, tj. funkcjonariuszki MO, żony i córki funkcjonariuszy oraz emerytki. Członkinie uczestniczyły m.in. w ślubowaniu pierwszoklasistów oraz w nadawaniu imion dzieciom w USC, gdzie rodzice dostawać mieli kwiaty i gratulacje, zaś dzieciom zakładały książeczki oszczędnościowe z wkładem 3 tys. złotych. Książeczki mieszkaniowe członkinie KRM zakładały także dzieciom zmarłych funkcjonariuszy. W ramach działalności KRM organizowano choinki noworoczne, bale karnawałowe, wycieczki, kuligi, ogniska, grzybobranie czy obchody Dnia Dziecka nie tylko dla rodzin funkcjonariuszy, ale także dla dzieci z domu dziecka. Oprócz tego prowadzono prelekcje ideologiczne o aktualnej wówczas sytuacji w kraju oraz z zakresu ochrony zdrowia i wychowania dzieci. Członkinie KRM organizowały również kursy kroju i szycia, upamiętniały poległych funkcjonariuszy poprzez wieczory pamięci i sprzątanie ich grobów. Interweniować miały również w sprawie umieszczenia dzieci funkcjonariuszy w żłobkach i przedszkolach. Część działań prowadzonych przez koła była wspierana przez Zarząd Wojewódzki LKP w Łomży, np. prelegenci, instruktorki czy pomoc w zorganizowaniu kursów kroju i szycia¹⁶⁴². KRM mimo, że podejmowały podobne działania do aktywności innych oddziałów LK, to jednak zawężyły swą działalność głównie do kręgu rodzin funkcjonariuszy MO. Potwierdzały to również były członkinie KRM z Białegostoku i Zambrowa¹⁶⁴³. Identyczną działalność miała prowadzić

¹⁶³⁷ Przewodniczącą Zarządu Miejskiego LK w Łomży w 1982 r. została Dominika Brzózka. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Skład osobowy Prezydium ZW LKP*, k. 29.

¹⁶³⁸ W 1986 r. przewodniczącą Zarządu Miejskiego LKP w Grajewie była Barbara Wykrętowicz. *Skład komisji zjazdowej Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 5, s. 16.

¹⁶³⁹ Przewodniczącą Zarządu Miejskiego LKP w Zambrowie w maju 1982 r. została wybrana Barbara Kulesza, wiceprzewodniczącą Krystyna Zajączkowska i Halina Królikowska, a funkcję sekretarza nadal pełniła Jadwiga Jastrzębska. *Kronika Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie*.

¹⁶⁴⁰ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet*, k. 16.

¹⁶⁴¹ AIPN w Białymstoku, WUSW w Olsztynie, sygn. IPN Bi 440/86, *Główne kierunki działania zespołu wojewódzkiego KRM przy KWMO w Olsztynie w latach 1983-1986*, k. 2-4; ibidem, *Apel do Kół Rodziny Milicyjnej*, k. 69-71.

¹⁶⁴² Ibidem, *Informacja o działalności Kół Rodziny Milicyjnej woj. łomżyńskiego*, k. 59-62; Ibidem, *Ocena działalności Kół Rodziny Milicyjnej*, k. 67-68; APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Liga Kobiet Polskich*, k. 75.

¹⁶⁴³ Wywiad z P. Ireną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Białystok, dn. 22.03.2019 r.; Wywiad z P. Kazimierą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów dn. 2.03.2019 r.

ORW, np. obchody Dnia Dziecka, wypoczynek po pracy, wycieczki oraz pokazy i prelekcje organizowane przy współpracy z Zarządem Wojewódzkim LK w Łomży¹⁶⁴⁴. Identyczny zakres aktywności kół środowiskowych podejmowany był również w województwie białostockim. KRM w Hajnówce także *prowadziło pokazy, kursy robótek ręcznych i kurs samochodowy, organizowało rekreację i wypoczynek członkiń, podejmowało działania opiekuńcze na rzecz dzieci funkcjonariuszy, proponowało świeckie formy obyczajowości*¹⁶⁴⁵.

Według danych Zarządu Wojewódzkiego LK w Łomży w okresie od 1 stycznia 1979 roku do 31 maja 1982 roku w województwie łomżyńskim ubyłoby 34 koła zrzeszające około 1800 członkiń. Największy spadek nastąpił w Łomży, gdzie zlikwidowano 20 kół z liczbą około 1300 członkiń. Jednocześnie odnotowano utworzenie 14 nowych kół z liczbą blisko 630 członkiń, z czego najwięcej również w Łomży – 6 kół i około 300 członkiń. W związku z czym LK w województwie łomżyńskim liczyła w maju 1982 roku 109 kół zrzeszających prawie 2900 członkiń¹⁶⁴⁶. Taki sam stan liczbowy kół i członkiń istniejących i rozwiązanych wskazywany był również w maju 1983 roku. Najwięcej członkiń w województwie łomżyńskim było wówczas zrzeszonych przy Zarządzie Miejskim LKP w Łomży – ponad 830 kobiet, w Kolnie – 720 kobiet, w Zambrowie – około 630 kobiety, w Grajewie – 320 kobiet, w Wysokiem Mazowieckiem – około 300 kobiety. Jednak zaznaczano, że najslabiej organizacja działała w Kolnie¹⁶⁴⁷. W 1986 roku LKP w województwie łomżyńskim liczyło miało 119 kół terenowych i środowiskowych zrzeszających łącznie ponad 3400 kobiet¹⁶⁴⁸.

Województwo suwalskie

Od 1982 roku funkcję przewodniczącej Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach pełniła Halina Szczypiń¹⁶⁴⁹, sekretarza nadal Honorata Rusinowska¹⁶⁵⁰. Siedziba Zarządu

¹⁶⁴⁴ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 383, *Protokół ze Zjazdu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 13.XI.1978 r.*, k. 15; Wywiad z P. Alicją (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrow, dn. 8.03.2019 r.; Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.;

¹⁶⁴⁵ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego LKP w Hajnówce dnia 5.III.1982 r.*, k. 25.

¹⁶⁴⁶ Przyczyną spadku liczby kół i członkiń miała być zmiana miejsca zamieszkania członkiń oraz brak świetlic terenowych, umożliwiających prowadzenie działalności wychowawczej. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet*, k. 17-18.

¹⁶⁴⁷ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Liga Kobiet Polskich*, k. 73.

¹⁶⁴⁸ *W trosce o nasz wspólny dom. Wojewódzki Zjazd LKP w Łomży*, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 137, s. 1.

¹⁶⁴⁹ Halina Szczypiń – (ur. 18.11.1938 r. w Krasnoborkach), znana również jako Halina Ślimko. Członek PZPR od 1964 r. W okresie od 1 grudnia 1974 r. do 31 sierpnia 1975 r. pełniła funkcję I Sekretarza PZPR Komitetu Gminnego w Rutka Tartak. Z wykształcenia nauczycielka, Pracowała w Kuratorium Oświaty i Wychowania w Suwałkach, pełniła funkcję radnej WRN i członka Komisji Oświaty i Kultury WR PRON. Została wybrana

Wojewódzkiego LKP mieściła się wówczas przy ul. Noniewicza 11 w Suwałkach, a od sierpnia 1985 roku przy ul. Przytorowej 10¹⁶⁵¹.

W 1986 roku wybrano nowy skład Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach. Funkcję przewodniczącej nadal pełniła Halina Szczypiń, sekretarza Honorata Rusinowska, a wiceprzewodniczącej Cecylia Moderacka¹⁶⁵², Leokadia Nideraus¹⁶⁵³ i Celina Korneluk¹⁶⁵⁴. Wśród pozostałych członkiń Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach znalazły się: Maria Kłoczko¹⁶⁵⁵, Cecylia Gromadzka, Jadwiga Milczarek, Małgorzata Chodunaj, Irena Zajkowska i Sabina Michniewicz¹⁶⁵⁶.

W 1986 roku przewodniczącą Zarządu Miejskiego LKP w Augustowie była Maria Irena Kłoczko, w Białej Piskiej – Anastazja Głowacka, w Ełku – Michniewicz Sabina, w Giżycku – Jadwiga Milczarek, w Gołdapi – Halina Zawadecka, w Mikołajkach – Halina Kosowska, w Suwałkach Małgorzata Chodunaj, w Sejnach – Irena Zajkowska, w Piszcu –

przewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach w połowie 1982 r. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Wykaz członkiń Zarządu Wojewódzkiego LKP* [w Suwałkach], k. 112; <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/33837> [dostęp:28.11.2021]; *Kronika*, „Nasza Praca” 1982, nr 3-4, s. 77.
¹⁶⁵⁰ Honorata Rusinowska (ur. 18.05.1932 r.) przynależała do PZPR, była członkiem Komitetu WRN, członkiem Wojewódzkiego Sztabu ORMO, oraz członkiem TKKS i TPPR. Funkcję sekretarza Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach pełniła nieprzerwanie od 1.10.1975 r., aż do likwidacji struktur organizacji w 1990 r. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Wykaz członkiń Zarządu Wojewódzkiego LKP* [w Suwałkach], k. 112; ibidem, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 2.02.1990 r.*, k. 4; APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24-26 listopada 1986 r. przez st. inspektora ZG LKP Halinę Rutkowską na podstawie delegacji służbowej nr 99/100 z dnia 20.11.1986 r.*, k. 78.

¹⁶⁵¹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24 do 28 stycznia 1983 r. przez st. rewidenta ZG LKP Zdzisława Markiewicza na podstawie delegacji służbowej Nr 13/83 z dnia 22.01.1983 r.*, k. 60; ibidem, *Protokół z kontroli przeprowadzonej* [dnia 13.06.1985 r. – A.Z.] w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach ul. Noniewicza 11, k. 74; ibidem, *Protokół z kontroli przeprowadzonej* [w dniach 29-30.05.1989 r.] w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach, k. 89.

¹⁶⁵² Cecylia Moderacka – (ur. 22.11.1921 r.) członek SD. Z wykształcenia prawnik, przynależała do Związku Prawników Polskich PRON. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Wykaz członkiń Zarządu Wojewódzkiego LKP* [w Suwałkach], k. 112.

¹⁶⁵³ Leokadia Nideraus – (ur. 25.12.1925 r.) bezpartyjna, z wykształcenia pedagog. Była członkiem Komitetu Osiedlowego i członkiem Prezydium Zarządu Miejskiego LKP w Olecku. Ibidem.

¹⁶⁵⁴ Celina Korneluk – (ur. 3.05.1936 r.) przynależała do PZPR, była funkcjonariuszem Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Suwałkach, była członkiem PCK i TPPR. Ibidem.

¹⁶⁵⁵ Maria Irena Kłoczko – ur. 8 stycznia 1926 r., członek LK od 1950 r., od 1974 r. przewodnicząca Zarządu Miejskiego LK w Augustowie (do 1990 r.?), w latach 1979-1981 członek Zarządu Głównego LK. Odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz odznaką „za zasługi dla województwa suwalskiego”. *Sylwetki 40-lecia*, „Nasza Praca” 1985, nr 5, s. 13; *Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 12, s. 32; <https://www.dziennikpowiatowy.pl/wiadomosci/5195,moja-ciocia-marychna-opowiesc-o-marii-kloczko> [dostęp: 1.03.2022 r.].

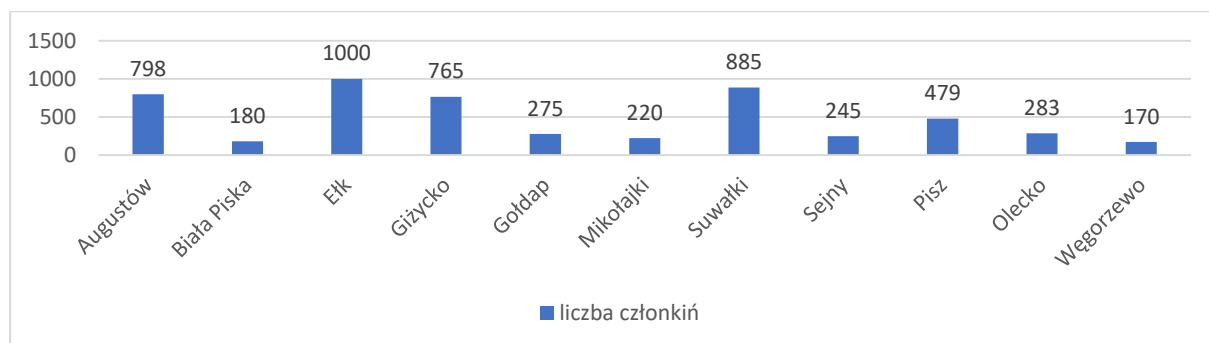
¹⁶⁵⁶ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z pierwszego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich i Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej w Suwałkach odbytego w dniu 5 czerwca 1986 r.*, k. 110.

Cecylia Gromadzka, w Olecku – Irena Pożarowska, w Węgorzewie – Lucyna Krutelewicz, a przewodniczącą koła w Orzyszu była Zofia Lula¹⁶⁵⁷.

W 1990 roku przewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach była Halina Ślimko, wiceprzewodniczącą – Cecylia Moderacka, Leokadia Nideraus i Celina Korneluk, funkcję sekretarza nadal pełniła Honorata Rusinowska¹⁶⁵⁸. Wśród 40 członkiń Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach 25 przynależało do PZPR, 2 do SD i 2 do SL, a pozostałe 11 było bezpartyjne¹⁶⁵⁹.

W grudniu 1981 roku LKP w województwie suwalskim liczyła wówczas ogółem 164 koła zrzeszające 5 880 członkiń, z czego 59 kół zakładowych zrzeszać miało około 2 270 członkinie i 105 kół w miejscu zamieszkania zrzeszających około 3 600 członkiń¹⁶⁶⁰. Liczebność organizacji w wyniku ówczesnej sytuacji w kraju zmniejszyła się. Według informacji źródłowych liczba członkiń LKP w województwie suwalskim zrzeszonych wokół poszczególnych Zarządów Miejskich LKP na koniec 1982 roku wynosiła 5300 osób¹⁶⁶¹. Liczebność aktywu według administracyjnego podziału województwa przedstawiono na wykresie nr 12.

Wykres 12. Liczba członkiń Zarządów Miejskich LKP w województwie suwalskim. Stan na dzień 31 grudnia 1982 roku.

Źródło: APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24 do 28 stycznia 1983 r. przez st. rewidenta ZG LKP Zdzisława Markiewicza na podstawie delegacji służbowej Nr 13/83 z dnia 22.01.1983 r.*, k. 67.

¹⁶⁵⁷ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Stan organizacyjny Ligi Kobiet Polskich w województwie suwalskim na dzień 31.12.1986 r.*, k. 68.

¹⁶⁵⁸ Wśród pozostałych członkiń Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach znalazły się: Maria Kłoczko, Małgorzata Chodunaj, Jadwiga Milczarek, Sabina Michniewicz, Irena Zajkowska oraz Anna Zielińska pełniącą funkcję przewodniczącej Komisji Rewizyjnej. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 2.02.1990 r.*, k. 4; *ibidem*, *Lista obecności członkiń Prezydium ZW LKP z posiedzenia odbytego w dniu 2 lutego 1990 r.*, k. 7.

¹⁶⁵⁹ *Ibidem*, *Awans społeczno-zawodowy kobiet we współczesnym życiu*, k. 35.

¹⁶⁶⁰ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Informacja dotycząca kół Ligi Kobiet Polskich działających przy zakładach pracy na terenie województwa suwalskiego -/stan na dzień 31 grudnia 1987 r./*, k. 59.

¹⁶⁶¹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24 do 28 stycznia 1983 r. przez st. rewidenta ZG LKP Zdzisława Markiewicza na podstawie delegacji służbowej Nr 13/83 z dnia 22.01.1983 r.*, k. 67.

Jak wynika z powyższego wykresu w 1982 roku nadal dominującymi ośrodkami miejskimi w województwie suwalskim był Elk, Suwałki i Augustów. Nastąpił jednak spadek liczby członkiń organizacji. Brak informacji na temat kół terenowych LKP podległych bezpośrednio Zarządowi Wojewódzkiemu LKP w Suwałkach. Novum stanowiło założenie Zarządu Miejskiego LKP w Białej Piskiej, w której dotychczas funkcjonowało tylko koło terenowe¹⁶⁶².

Według danych na dzień 30 września 1986 roku LKP w województwie suwalskim zrzeszała około 6 800 członkiń zorganizowanych w 210 kołach. Prócz Zarządów Miejskich LKP działających na początku lat 80. wskazywano również istnienie koła terenowego w Orzyszu, podlegającego bezpośrednio Zarządowi Wojewódzkiemu LKP w Suwałkach¹⁶⁶³.

W grudniu 1987 roku LKP w województwie suwalskim liczyła 217 kół zrzeszających około 6 920 członkiń. Najwięcej kół i członkiń zorganizowanych było w zakładach pracy (161 kół zrzeszających blisko 5 130 członkiń), dalej 37 kół w miejscu zamieszkania zrzeszających około 1370 członkiń, 18 kół w placówkach oświatowych zrzeszających około 400 członkiń i 1 koło zrzeszające 22 członkinie w Wojewódzkim Ośrodku Postępu Rolniczego. W 1987 roku odnotowano wzrost liczby kół (7) i około 120 członkiń, tj. w Elku o 30 członkiń, w Suwałkach o około 30 członkiń, w Olecku o około 20 członkiń, w Augustowie i Piszcu po około 15 członkiń i w Giżycku o niecałe 10 członkiń. W Białej Piskiej odnotowano spadek o około 10 członkiń, a w pozostałych zarządach miejskich LKP, tj. w Gołdapi, Mikołajkach, Sejnach i Węgorzewie stan liczebny organizacji nie zmienił się¹⁶⁶⁴.

Składki członkowskie w 1987 roku w skali całego województwa suwalskiego opłaciło około 60% wszystkich członkiń¹⁶⁶⁵. W 100% jako jedyne składkę członkowską opłaciło koło LKP w Orzyszu¹⁶⁶⁶. Powyżej 80% składki członkowie opłacono na obszarze działania Zarządu Miejskiego LKP w Białej Piskiej, powyżej 75% w Zarządzie Miejskim LKP w

¹⁶⁶² APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24 do 28 stycznia 1983 r. przez st. rewidenta ZG LKP Zdzisława Markiewicza na podstawie delegacji służbowej Nr 13/83 z dnia 22.01.1983 r.*, k. 67.

¹⁶⁶³ Ibidem, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24-26 listopada 1986 r. przez st. inspektora ZG LKP Halinę Rutkowską na podstawie delegacji służbowej nr 99/100 z dnia 20.11.1986 r.*, k. 78-79.

¹⁶⁶⁴ Według innego sprawozdania w 1987 r. w województwie suwalskim działało 217 kół LKP zrzeszających 6 924 członkiń, z czego aż 199 kół LKP działało przy zakładach pracy i zrzeszało 5 556 członkiń. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w 1987 roku w województwie suwalskim*, k. 52. Por. Ibidem, *Informacja dotycząca kół Ligi Kobiet Polskich działających przy zakładach pracy na terenie województwa suwalskiego -/stan na dzień 31 grudnia 1987 r./*, k. 59.

¹⁶⁶⁵ Ibidem, *Realizacja składek członkowskich i rozprowadzania legitymacji za 1987 rok*, k. 58.

¹⁶⁶⁶ Chodź w Orzyszu w 100% opłacono składkę członkowską to jednak stanowiło ono najmniejszy dochód w skali województwa suwalskiego. Ibidem.

Sejnach i Piszcu, w granicach 60-70% w Zarządzie Miejskim LKP w Augustowie, Olecku, Węgorzewie, a najmniej, tj. w granicach 50-60% na obszarze działania Zarządu Miejskiego LKP w Ełku, Giżycku, Gołdapi, Suwałkach i Mikołajkach¹⁶⁶⁷.

W 1987 roku przy Zarządzie Wojewódzkim LKP w Suwałkach działała komisja historyczna, komisja kultury oświaty i wychowania, komisja zdrowia i opieki społecznej, komisja gospodarstwa domowego¹⁶⁶⁸. Działalność organizacji miała być *widoczna we wszystkich miastach i gminach rejonu, poza Piszem, gdzie przewodnicząca przebywała czasowo w USA i działalność tego koła była zawieszona. Działalność poszczególnych kół przejawia się przede wszystkim w organizowaniu kursów szycia, gotowania oraz spotkań z interesującymi ludźmi*¹⁶⁶⁹.

Według danych Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach na dzień 31 grudnia 1988 roku organizacja na terenie województwa suwalskiego liczyła 223 koła zrzeszające około 7110 członkiń. W 1988 roku odnotowano wzrost ogniw organizacji o 6 kół, tj. w Ełku (60 członkiń), Gołdapi (75 członkiń), Giżycku (około 20 członkiń) i w Suwałkach (10 członkiń). W Augustowie odnotowano spadek liczby członkiń o 5 kobiet przy jednoczesnym wzroście o 2 koła LKP¹⁶⁷⁰. Jak wynika z innego materiału źródłowego tendencja spadku liczby członkiń i jednoczesnego wzrostu liczby kół utrzymywała się również w 1989 roku. W czerwcu 1989 roku LKP w województwie suwalskim była taka sama jak na koniec 1988 roku, tj. około 7 110 członkiń zrzeszonych w 163 kołach zakładowych, 37 kołach terenowych i 22 kołach przy placówkach oświatowych (szkołach, przedszkolach i żłobkach)¹⁶⁷¹. Wskazywano wówczas na rozwój działalności LKP w zakładach pracy w efekcie czego obniżyła się średnia wieku członkiń organizacji. Jednocześnie następował spadek aktywności w kołach terenowych, w których dominującą grupą działaczek były kobiety starsze, które ze względu na podeszły wiek, choroby i pomoc w wychowaniu wnuków, rezygnowały z przynależności do organizacji kobiecej. Zmniejszanie się liczby senierek wśród członkiń organizacji

¹⁶⁶⁷ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w roku 1987 w województwie suwalskim*, k. 54.

¹⁶⁶⁸ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z plenarnego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 16 grudnia 1986 r.*, k.95-98.

¹⁶⁶⁹ AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. IPN Bi 01/71, *Analiza sprawy obiektowej krypt.: „Stowarzyszenia” prowadzonej przez grupę III SB RUSW w Piszcu*, k. 44.

¹⁶⁷⁰ Na koniec 1988 r. w województwie suwalskim zarejestrowanych było 163 koła zakładowe zrzeszające 5284 członkinie, 37 kół w miejscu zamieszkania zrzeszające 1349 członkiń, 22 koła przy placówkach oświaty zrzeszające 454 członkinie i 1 koło przy Wojewódzkim Ośrodku Postępu Rolniczego zrzeszające 22 członkinie. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w roku 1988 w woj. suwalskim*, k. 41.

¹⁶⁷¹ Liczba kół i członkiń LKP w zakładach pracy na terenie województwa suwalskiego nie wzrosła w porównaniu z danymi sprawozdawczymi z grudnia 1988 r.

potęgowało zmniejszenie się średniej wieku członkiń LKP¹⁶⁷². W porównaniu z rokiem 1987 Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach w 1988 roku odnotował wzrost o 24% opłacania składek członkowskich. W 1988 roku składki członkowskie opłaciło 84% wszystkich członkiń organizacji¹⁶⁷³.

Według informacji Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach w 1989 roku na terenie województwa działało około 7 150 członkiń zrzeszonych w 223 kołach. Dominującą grupą były członkinie kół zakładowych (5800 kobiet) zrzeszone w 186 kołach. Natomiast pozostałe około 1350 członkiń zrzeszone były w kołach terenowych, tj. w miejscu zamieszkania. Działalność na terenie województwa suwalskiego była koordynowana przez 12 zarządów miejskich/miejsko-gminnych LKP¹⁶⁷⁴. Według innego materiału sprawozdawczego grudnia 1989 roku w województwie suwalskim działało ogółem 223 koła zrzeszające około 7 150 kobiet, z czego 163 koła zakładowe zrzeszały blisko 5330 kobiet i 37 kół w miejscu zamieszkania zrzeszało około 1350 kobiet¹⁶⁷⁵. Co ciekawe, według danych źródłowych składkę członkowską za 1989 rok w województwie suwalskim opłaciło prawie 93% wszystkich członkiń. Z czego w 100% (a nawet ponad 100%) opłacono składkę członkowską w Suwałkach, Ełku, Olecku, Białej Piskiej, Giżycku, Sejnach i Orzyszu. W Augustowie zaś opłaciło składkę 94% członkiń. Najmniej osób opłaciło składkę w Węgorzewie (40% członkiń), Gołdapi i Mikołajkach (po 65%), w Pieszku (77%)¹⁶⁷⁶. Tak wysoka liczba procentowa członkiń, które opłaciły składkę członkowską wskazywać może, że organizacja kobieca w 1989 roku cieszyła się dużym poparciem wśród członkiń tego regionu. Stan organizacyjny LKP w województwie suwalskim z uwzględnieniem zarządów miejskich przedstawiono na wykresie nr 13.

¹⁶⁷² APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Awans społeczno-zawodowy kobiet we współczesnym życiu*, k. 34.

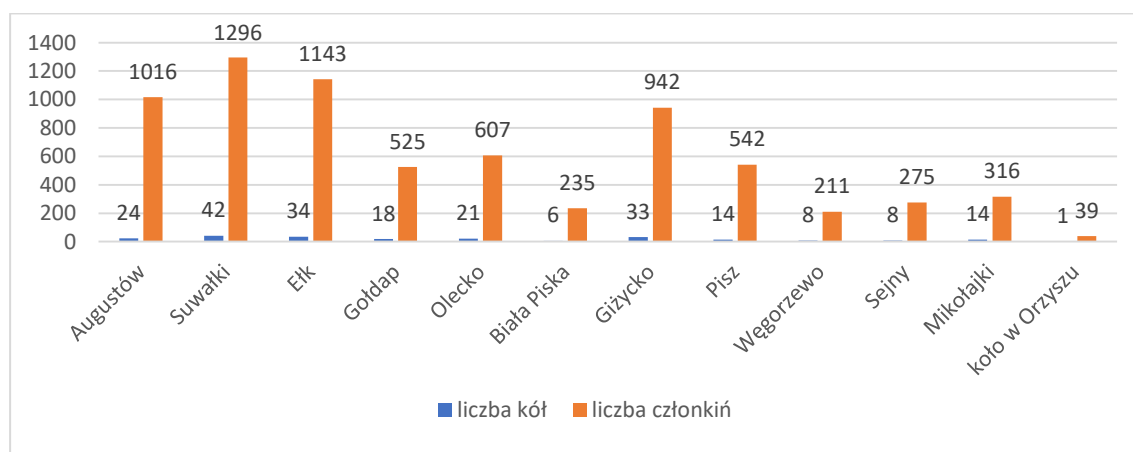
¹⁶⁷³ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w roku 1988 w woj. suwalskim*, k. 43-44.

¹⁶⁷⁴ Ibidem, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach o działalności ogniw podstawowych na rzecz środowiska w 1989 roku*, k. 36.

¹⁶⁷⁵ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Stan organizacyjny Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach na dzień 31.12.1989 r.*, k. 29.

¹⁶⁷⁶ Ibidem, *Realizacja składek i legitymacji za 1989 rok*, k. 34.

Wykres 13. Liczebność kół i członkiń LKP w województwie suwalskim. Stan na 31 grudnia 1989 roku.

Źródło: APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Stan organizacyjny Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach na dzień 31.12.1989 r.*, k. 29.

Jak wynika z powyższego wykresu najwięcej członkiń LKP zrzeszonych było w Suwałkach, Ełku, Augustowie i Giżycku, czyli ośrodkach najbardziej rozwiniętych gospodarczo w województwie suwalskim.

Decyzją Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach z dnia 2 lutego 1990 roku organizacja kobieca z dniem 31 marca 1990 roku zawiesiła działalność na terenie województwa suwalskiego. Wypowiedziano do tego czasu wszystkie umowy wyprzedano mienie organizacji. Uzyskane ze sprzedaży pieniądze miały zostać przeznaczone na rozliczenie się z dotychczasowych umów¹⁶⁷⁷.

Kierunki działania

W latach 80. zarządy wojewódzkie LKP nadal koncentrowały się na realizacji wytycznych Zarządu Głównego LKP. Wskazywano na prowadzenie działalności statutowej, ideowo-wychowawczej i kulturalno-oświatowej, poradniczej (zarówno prawnej, jak i prowadzenia gospodarstwa domowego), społecznej na rzecz kobiet i dzieci oraz osób niepełnosprawnych. Uwidaczniało się to prowadzeniem szkół wychowania obywatelskiego, konkursów upowszechniających osiągnięcia PRL np. „rodzina w klubie”, „rodzina i prawo” czy jubileusz LK i konkurs „Kartka z pamiętnika działaczki Ligi Kobiet”. Prowadzono również działania zmierzające do uświadomienia kobiet w zakresie dbania o zdrowie oraz

¹⁶⁷⁷ W 1990 r. bazę lokalową Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach posiadał w Augustowie, Suwałkach i Olecku, gdzie mieściły się siedziby zarządów miejskich LKP. Wskazywało to na prężną działalność lokalnych członkiń na tym terenie. Były to dominujące ośrodki, bowiem liczebność członkiń i poparcie lokalnej społeczności pozwoliło utworzyć siedzibę zarządów miejskich LKP. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Pismo Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach do Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich w Warszawie z dnia 6 lutego 1990 roku*, k. 2; *Ibidem, Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 2.02.1990 r.*, k. 4-5.

zwalczania alkoholizmu¹⁶⁷⁸. W 1982 roku LKP w kraju miała skoncentrować się przede wszystkim na organizowaniu szeroko rozumianego poradnictwa i pomocy rodzinom najbardziej odczuwającym wówczas kryzys gospodarczy oraz rozwoju kół zakładowych¹⁶⁷⁹.

Wśród kierunków działania na lata 1982-1986 Zarząd Wojewódzki LKP w Białymstoku wykazywał: *I. Kształtowanie zaangażowanych postaw kobiet i umacnianie ich pozycji w życiu społeczno-politycznym i gospodarce narodowej. [...] II. Udział organizacji w poprawie życia rodziny. [...] III. Pomoc kobiecie w pełnieniu w rodzinie funkcji opiekuńczych, wychowawczych i ekonomicznych. [...] IV. Rozwijanie działalności w zakładach pracy. [...] V. Doskonalenie działalności w miejscu zamieszkania. [...] VI. Popularyzowanie organizacji i jej programu*¹⁶⁸⁰.

Pierwszy punkt programu miał być realizowany poprzez wychowanie kobiet i dzieci na oddanych obywateli PRL, promujących pokój w kraju i na świecie. Liga miała demaskować i zwalczać wszelkie przejawy marnotrawstwa i niegospodarności oraz wskazywać konkretne osoby, które jakoby były przyczyną trwającego wówczas kryzysu ekonomicznego. Miało to pozwolić przerzucić odpowiedzialność z partii rządzącej na jednostki, które przez swą niekompetencję doprowadziły do trudności z jakimi musiało zmierzyć się całe społeczeństwo. Ponadto Liga zamierzała uaktywnić kobiety w społeczeństwie, uświadamiając ich role i obowiązki jako matek, żon oraz pracowników i obywateli kraju. Jednocześnie miała również wpływać na kształtowanie polityki państwa wobec kobiet i opiekę medyczną nad kobietą i dzieckiem¹⁶⁸¹. Drugi punkt programu *udział organizacji w poprawie warunków rodziny* miał być realizowany poprzez współpracę z innymi instytucjami, których działalność miała wspomagać ówczesne rodziny. Liga miała również prowadzić rozeznanie w zakładach pracy oraz osiedlach jakie potrzeby mają Polacy¹⁶⁸². Kolejny aspekt działalności LKP choć w tytule wskazywano tylko pomoc kobiecie, to nadal program ten obejmował całe rodziny. Liga zamierzała upowszechnić w społeczeństwie model rodziny partnerskiej, organizować Szkoły Młodych Małżeństw oraz

¹⁶⁷⁸ W województwie łomżyńskim w latach 1979-1980 działało 9 szkół wychowania obywatelskiego, zaś w latach 1980-1981 liczba słuchaczek spadła do 217. Jednak już w latach 1982-1983 ponownie liczba słuchaczek miała być równa 420 kobietom uczącym się w 9 szkołach. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet*, k. 18-28; ibidem, *Liga Kobiet Polskich*, k. 74.

¹⁶⁷⁹ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. 01728/58, *Kierunki działania Ligi Kobiet Polskich w 1982 r. Projekty*, k. 233-236; *Zadania Ligi Kobiet Polskich*, „Trybuna Ludu” 28.I.1982, nr 23, s. 5.

¹⁶⁸⁰ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Program działania Wojewódzkiej Organizacji Ligi Kobiet Polskich za lata 1982-1986*, k. 131-134.

¹⁶⁸¹ Ibidem, k. 131-132.

¹⁶⁸² Ibidem, k. 132.

rozszerzać wiedzę o ekonomicznym prowadzeniu gospodarstw domowych. Ponadto w punkcie tym zawarto również udzielanie pomocy prawno-społecznej, organizowanie wypoczynku rodzinnego oraz rozwijanie form wzajemnej pomocy¹⁶⁸³. Czwarty punkt programu obejmował już działalność ściśle związaną z pracą zawodową kobiet. Ambitnie wskazywano za pierwszy punkt tego aspektu powołanie kół LKP we wszystkich zakładach pracy. W dalszej kolejności było tworzenie warunków pracy odpowiednich dla kobiet. Liga miała przy współpracy z innymi instytucjami zakładowymi wpływać na poprawę warunków pracy kobiet, podnosić ich kwalifikacje zawodowe, wspierać rodziny wielodzietne oraz reprezentować potrzeby kobiet przed przełożonymi w zakładzie pracy¹⁶⁸⁴. Liga podejmowała również starania o włączenie w szeregi organizacji młodych kobiet¹⁶⁸⁵.

Również w miejscu zamieszkania LKP zamierzała przede wszystkim rozwinąć sieć kół w oparciu o samorządy mieszkańców i komitety osiedlowe¹⁶⁸⁶. Jednak zgodnie z informacją uzyskaną podczas kontroli cel ten nie został osiągnięty¹⁶⁸⁷. Praca w miejscu zamieszkania kobiet obejmować miała głównie zwiększenie liczby kobiet w gremiach samorządowych, opiniowanie usług osiedlowych, zwalczanie spekulacji i marnotrawstwa, organizowanie opieki dla osób starszych i samotnych, wspieranie osób niepełnosprawnych oraz prowadzenie działalności kulturalno-oświatowej wśród dzieci i młodzieży¹⁶⁸⁸. Ostatni punkt programu realizowany miał być poprzez rozpowszechnianie działalności LKP i postaw lokalnych liderki za pomocą środków masowego przekazu oraz na forum partyjnym¹⁶⁸⁹. Zgodnie z kontrolą Komisji Rewizyjnej Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku powyższe kierunki były wynikiem uwzględnienia ustaleń Krajowego Zjazdu LKP oraz postanowień i uchwał partyjnych¹⁶⁹⁰.

Jak wyglądała działalność LKP w terenie? Również w innych regionach w kraju LKP w tym czasie starała się koncentrować na rozwiązywaniu problemów dnia codziennego¹⁶⁹¹. W

¹⁶⁸³ Ibidem, k. 132-133.

¹⁶⁸⁴ Ibidem, k. 133.

¹⁶⁸⁵ AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. IPN Bi 01/71, *Plan pracy w sprawie obiektywnej krypt. „Stowarzyszenia” na rok 1988*, k. 45.

¹⁶⁸⁶ *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich w sprawie dalszej społecznej aktywizacji kobiet w miejscu zamieszkania*, „Nasza Praca” 1985, nr 3, s. 6-7; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 148.151-152.

¹⁶⁸⁷ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej przy zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku za lata 1982-1985*, k. 137.

¹⁶⁸⁸ Ibidem, *Program działania Wojewódzkiej Organizacji Ligi Kobiet Polskich za lata 1982-1986*, k. 133-134.

¹⁶⁸⁹ Ibidem, k. 134.

¹⁶⁹⁰ Ibidem, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej przy zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku za lata 1982-1985*, k. 136.

¹⁶⁹¹ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 148.

pierwszej połowie lat 80., jak wskazywał Zarząd Miejski LKP w Hajnówce obejmować miała następujące zagadnienia: *sytuacja społeczno-polityczna i ekonomiczna kraju, [...] problem wychowawczy i opiekuńczy młodzieży. Wypoczynek dzieci i młodzieży. Pedagogizacja matek – członkiń. Rola rodziny w wychowaniu i opiece nad dziećmi. Szerzenie oświaty zdrowotnej wśród kobiet [...] Porady prawne z zakresu kodeksu rodzinnego, opiekuńczego oraz zapoznanie z nowymi ustawami, m.in. o wychowaniu w trzeźwości i o nieletnich [...] problem narkomanii wśród dzieci i młodzieży. [...] projekty rocznych planów społeczno-gospodarczych rozwoju miasta*¹⁶⁹².

Dokładnie takie same tematy wskazywano w następnej kadencji, tj. w 1988 roku¹⁶⁹³. Powyższe cele były zgodne z kierunkami wyznaczonymi przez Zarząd Wojewódzki LKP w Białymstoku. Działalność organizacji miała koncentrować się przede wszystkim na rozwoju struktur terenowych LKP oraz kwestii szeroko rozumianego wychowania obywatelskiego. Liga zamierzała prowadzić edukację zdrowotną oraz wpływać na rozwój infrastruktury miast, która ułatwiłaby życie codzienne kobietom¹⁶⁹⁴. Ponadto organizacja prowadziła również zbiórki pieniędzy na Pomnik Matki Polki, organizowała kursy kroju i szycia oraz pokazy żywieniowe¹⁶⁹⁵.

Również w Mońkach LKP starała się urzeczywistniać cele wyznaczone przez władze naczelną organizacji. Jednak tutaj z materiałów źródłowych wynikało, że większy nacisk LKP zamierzała kłaść na rzecz *umacniania pozycji kobiet w życiu społeczno-politycznym i gospodarce narodowej* głównie poprzez popieranie kobiet na wyższe stanowiska czy udział w wyborach do rad narodowych (6 członkiń pracowało w Komitetach Wyborczych, a 3 zostały wybrane radnymi) i Sejmu PRL; *działalność na rzecz społeczeństwa* obejmować miała udzielanie pomocy rodzinom w trudnej sytuacji życiowej oraz upowszechnianie modelu rodziny partnerskiej; *udział organizacji w kształtowaniu opinii społecznej* poprzez propagowanie pokoju i poszanowania pracy, ładu społecznego oraz odpowiedzialności za kraj; *działalność w miejscu pracy i zamieszkania* uwidaczniać się miała poprzez udzielanie pomocy kobietom pracującym i reprezentowanie ich potrzeb wobec pracodawcy. Ponadto

¹⁶⁹² APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w latach 1982-1986*, k. 64.

¹⁶⁹³ Ibidem, *Protokół – sprawozdanie z dokonanej kontroli w dniu 1988-08-15 Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez inspektora Referatu Społeczno-Administracyjnego i Obrony Cywilnej Urzędu Miejskiego w Hajnówce Tamary Odziejewicz*, k. 82.

¹⁶⁹⁴ APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Plan pracy Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na okres do IX Zjazdu Wojewódzkiego*, k. 54-55.

¹⁶⁹⁵ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w latach 1982-1986*, k. 66-67; *Liga Kobiet Polskich świadczy na centrum Zdrowia, „Zwierciadło”* 1983, nr 44, s. 3.

program działania obejmować miał również organizację kursów zawodowych, pokazów racjonalnego żywienia i ekonomicznego prowadzenia gospodarstwa domowego¹⁶⁹⁶. Poruszano wówczas także kwestie współpracy z lokalnymi organizacjami i instytucjami w celu zwalczania alkoholizmu oraz prowadzenia szerokiej działalności kulturalnej. Organizacja nadal przywiązywała znaczącą uwagę do zwiększania liczebności aktywu organizacji w terenie, obchodów świąt i rocznic państwowych. Upowszechniano również działalność organizacji kobiecej w celu zwiększenia autorytetu wśród społeczeństwa oraz aktywizowano środowiska młodzieżowe do wspomagania działalności społecznej. Organizacja kobieca prowadziła również zbiórki pieniężne na Centrum Zdrowia Matki Polki oraz budowę szkoły podstawowej w swoim mieście¹⁶⁹⁷.

Interesującym wydawał się również ostatni punkt programu wskazany jako niezbędny w ówczesnym okresie (marzec 1982 roku): *Dbać o rozwój i poszanowanie zainteresowań kobiet kulturą i sztuką. W trudnych obecnie warunkach jest to niezbędny element pracy naszej organizacji dla kształtowania osobowości kobiety i jej rodziny*¹⁶⁹⁸. Działalność kulturalno-oświatowa w okresie kryzysu ekonomicznego i gospodarczego, w okresie trwania stanu wojennego nie koniecznie wydaje się być najważniejszą i niezbędną aktywnością jakiej potrzebować mogły ówczesne kobiety mające trudności ekonomiczne. Jednak potwierdzało to, że LKP starała się przeciągnąć kobiety na stronę organizacji i partii rządzącej, zając je różnymi aktywnościami, by nie miały czasu na działalność opozycyjną.

Ostatnia kadencja Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku w PRL, tj. w latach 1986-1990 miała obejmować podobne aspekty jak poprzednia. Liga nadal zamierzała kształtować obywatelską świadomość kobiet i umacniać socjalistyczny model rodziny¹⁶⁹⁹, popularyzować adopcję i rodziny zastępcze, angażować się na rzecz wychowania młodego pokolenia oraz kobiet, prowadzić poradnictwo prawno-społeczne, zwalczać patologie

¹⁶⁹⁶ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Uchwała programowa Zjazdu Kobiet Polskich jako społeczno-ideowa organizacja działająca wśród kobiet i reprezentująca ich interesy wobec wszystkich władz naszego kraju postanowiła przyjąć następujące zadania do realizacji w okresie kadencji 1982-1985*, k. 31-32.

¹⁶⁹⁷ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności w okresie kadencji II.1982 do II.1986*, k. 62-63.

¹⁶⁹⁸ Ibidem, *Uchwała programowa Zjazdu Kobiet Polskich jako społeczno-ideowa organizacja działająca wśród kobiet i reprezentująca ich interesy wobec wszystkich władz naszego kraju postanowiła przyjąć następujące zadania do realizacji w okresie kadencji 1982-1985*, k. 32.

¹⁶⁹⁹ W promowanej wizji socjalistycznego modelu rodziny, oboje małżonkowie mieli pracować zawodowo i prowadzić nowoczesne gospodarstwo domowe oraz krzewić wartości socjalistyczne w społeczeństwie. Choć prowadzenie domu i opieka nad rodziną nadal miały być główną domeną kobiet. N. Jarska, *Krótki kurs historii „kobiet”...*, s. 252-253; P. Perkowski, K. Stańczak-Wiślicz, *Nowoczesna gospodyni...*, s. 166-169; J. Brynkus, *Funkcje rodzinne kobiety i mężczyzny w programie ideowym polskich komunistów w latach osiemdziesiątych XX wieku. Zarys problematyki*, [w:] *Kobieta i mężczyzna...*, s. 623-629.

społeczne, analizować potrzeby kobiet w miejscu zamieszkania oraz wpływać na sieć usług socjalnych, handlowych, oświatowych i kulturalnych na osiedlach. Liga miała również uczyć szacunku do pracy i gospodarności, oddziaływać na liczebność kobiet w radach narodowych oraz np. wśród ławników sądowych czy kuratorów. Działalność LKP miała być również popularyzowana w mediach oraz na posiedzeniach partyjnych, a wyróżniająca się praca terenowych liderki miała być upowszechniana wśród kobiet i nagradzana¹⁷⁰⁰. Choć w powyższych kierunkach nie odniesiono się do pracy zawodowej kobiet, to jako podsumowanie programu wskazywano: *warunkiem wzrostu autorytetu i znaczenia Ligi Kobiet Polskich jest rozwój jej szeregów wśród kobiet pracujących zawodowo. Dlatego też organizację nowych kół w zakładach pracy i rozwój kół już istniejących traktować należy jako pierwszorzędne zadanie na rozpoczynającą się kadencję.*¹⁷⁰¹ Prawdopodobnie ten ostatni kierunek działania LKP był wówczas oczywisty i formy jego realizacji również, w związku z czym nie rozpisywano się na ten temat.

Działalność w drugiej połowie lat 80. zgodnie z informacją źródłową LKP w Łapach dotyczyła głównie współpracy z władzami państwowymi i instytucjami administracyjnymi, pomocy kobietom w zakładach pracy, organizowania Dnia Kobiet, Dnia Dziecka, Dnia Matki, Dnia Nauczyciela itd., działalności kulturalno-oświatowej oraz prowadzenia poradnictwa prawnospołecznego. Działania te podejmowane były przy współpracy z KRM, Towarzystwem Rozwoju Rodziny i KGW¹⁷⁰². Program działania organizacji na 1988 rok zakładał w pierwszej kolejności prowadzenie działań statutowo-organizacyjnych np. rozbudowa organizacji w terenie, kontrola istniejących kół i opłacalności składek. Jako drugi aspekt wskazywano prowadzenie działalności ideowo-wychowawczej i kulturalno-oświatowej. Obejmować miała ona współpracę LKP przy organizowaniu świąt państwowych, organizację wypoczynku dla dzieci, kursów żywienia, kosmetyki i higieny, popularyzację socjalistycznego modelu rodziny i wychowania dzieci i młodzieży, kształtowanie świadomości obywatelskiej kobiet, pomoc kobietom w trudnej sytuacji życiowej oraz dalszą współpracę z Towarzystwem Rozwoju Rodziny i KGW¹⁷⁰³. Jak wynikało ze sprawozdania, LKP realizowała wyznaczone kierunki, tj. pomoc rodzinom ubogim, zwalczanie patologii społecznych tj. alkoholizm i narkomania, upowszechnianie badań profilaktycznych wśród

¹⁷⁰⁰ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Program działania Wojewódzkiej Organizacji Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na lata 1986-1990*, k. 139-141.

¹⁷⁰¹ Ibidem, k. 141.

¹⁷⁰² APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Łapach, sygn. 1/11/1999, *Protokół z kontroli Oddziału Miejskiego Ligi Kobiet przeprowadzonej w dniu 24 września 1986 roku przez insp. d/s społ. admin. – Krystynę Płońską*, k. 4-5.

¹⁷⁰³ Ibidem, *Plan pracy ZM LKP w Łapach na rok 1988*, k. 5-5v.

kobiet, współpraca z innymi organizacjami społecznymi, wychowanie młodzieży czy organizacja obchodów świąt państwowych¹⁷⁰⁴.

Zgodnie z programem działania LKP w Dąbrowie Białostockiej w latach 1986-1989 miała koncentrować się głównie na pomocy rodzinie w *pełnieniu przez nią funkcji opiekuńczo-wychowawczych*. Uwidaczniać się to miało poprzez reprezentowanie kobiet w zakładach pracy oraz prowadzenie szeroko pojętego poradnictwa¹⁷⁰⁵.

Działalność LKP w Mońkach w latach 1986-1989 była podzielona na cztery główne kierunki, tj. 1. *Umacnianie pozycji kobiet w życiu społeczno-politycznym i gospodarce narodowej*, 2. *Działalność na rzecz społeczeństwa*, 3. *Udział organizacji w kształtowaniu opinii społecznej*, 4. *Działalność w miejscu pracy i zamieszkania*¹⁷⁰⁶. Pierwsze zadanie zamierzano zrealizować poprzez popieranie kobiet na wybieralne stanowiska organów władzy i ich udział w procesach decyzyjnych na te stanowiska. Następny punkt obejmował upowszechnianie wśród społeczeństwa ekonomicznej funkcji rodziny, modelu rodziny partnerskiej oraz w szczególnych przypadkach podejmowanie bezpośredniej interwencji. Trzeci kierunek działalności programowej obejmował prowadzenie wśród społeczeństwa działalności propagandowej kształtującej postawy patriotyczne i świadomość obywateli, poszanowanie pracy, oszczędność i gospodarność społeczeństwa. Jednak oprócz działań podejmowanych na rzecz społeczeństwa wskazano również jako ostatni punkt: *Godne reprezentowanie Ligi Kobiet Polskich osobistą postawą obywatelską i moralną*¹⁷⁰⁷. Odniesienie się w uchwale programowej do postawy członkiń organizacji z Moniek wskazywać mogło, że liderkom LKP zależało na odbudowaniu wśród społeczeństwa autorytetu organizacji, dlatego przypomniano i niejako zobowiązano członkinie LKP do zachowywania się w życiu osobistym w sposób nie przynoszący zgorznienia i złej opinii dla całej organizacji kobiecej. Takie oczekiwanie wobec członkiń LKP istniało nie tylko w Zarządzie Miejskim LKP w Mońkach, ale przypuszczać można że również na terenie całego województwa białostockiego, łomżyńskiego czy suwalskiego, a nawet całego kraju. Potwierdzają to słowa jednej z członkiń LKP z Zambrowa w województwie łomżyńskim. Wspominała ona o sytuacji wykreślenia jednej z dotychczasowych członkiń ze względu na jej

¹⁷⁰⁴ Ibidem, *Protokół z kontroli Oddziału Miejskiego Ligi Kobiet przeprowadzonej w dniu 8 listopada 1988 roku przez ref. d/s ewidencji ludności – ob. Annę Dworakowską*, k. 11-14; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 152.

¹⁷⁰⁵ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Uchwała programowa Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej*, k. 18-19.

¹⁷⁰⁶ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Uchwała programowa Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach*, k. 72-74.

¹⁷⁰⁷ Ibidem, k. 73.

sposób życia, tj. zdradzała męża, co mogło przynieść niechlubny rozgłos i wpłynąć na negatywną opinię całej organizacji i jej członkiń¹⁷⁰⁸.

Ostatni punkt uchwały programowej obejmujący działalność w zakładach pracy i miejscu zamieszkania kobiet uwidaczniać się miał tak jak dotychczas poprzez reprezentowanie interesów i potrzeb kobiet, zwłaszcza matek i kobiet w ciąży, udzielanie kobietom pracującym szerokiej pomocy, organizowanie prelekcji, kursów i pokazów obejmujących m.in. edukację prawną, ekonomiczną, gospodarczą i zdrowotną, promowanie czytelnictwa, kształtowanie właściwych, tj. zgodnych z oczekiwaniem partii postaw obywatelskich, a także realizację czynów społecznych, tworzenie placówek handlowych i usługowych, obchody świąt państwowych, rodzinnych imprez osiedlowych, dbanie o czystość i ogólny ład osiedli oraz pomoc ludziom starszym, samotnym i niepełnosprawnym¹⁷⁰⁹.

IV.2. Działalność Ligi Kobiet Polskich w okresie kryzysu ekonomicznego

Kryzys ekonomiczny lat 80. miał być wynikiem słabości polityki władz komunistycznych w zaspokojeniu konsumpcyjnych potrzeb obywateli. Kwestia niedoboru zaopatrzenia i konsumpcji była dominującą w oficjalnych analizach poświęconych powstałemu kryzysowi. Mniej uwagi poświęcano ówczesnej polityce państwa¹⁷¹⁰. Sytuacja gospodarcza kraju w ostatniej dekadzie PRL kojarzona bywa głównie z licznymi długimi kolejkami za żywnością¹⁷¹¹. Społeczeństwo starało odnaleźć się w tej nowej sytuacji niedoboru produktów żywnościowych i przemysłowych, dostosować swoją codzienność do warunków zaistniałego kryzysu¹⁷¹².

¹⁷⁰⁸ Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.

¹⁷⁰⁹ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Uchwała programowa Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach*, k. 73-74.

¹⁷¹⁰ K. Stańczak-Wiślicz, „*Jak związać koniec z końcem*”. *Jedzenie i konsumpcja w Polsce w latach osiemdziesiątych XX w. w dyskursie eksperckim i kobiecych narracjach osobistych*, „*Rocznik Antropologii Historii*” 2014, R. IV, nr 2(7), s. 138-145; eadem, „*Marsz do tyłu*”..., s. 27-28; P. Perkowski, K. Stańczak-Wiślicz, *Nowoczesna gospodyni...*, s. 175-176.

¹⁷¹¹ Zob. M. Mazurek, *Społeczeństwo kolejki. O doświadczeniach niedoboru 1945-1989*, Warszawa 2010.

¹⁷¹² W lutym 1982 r. wprowadzono drastyczny wzrost cen żywności o ponad 240%, opału i energii o ponad 170%, który wpłynął na pogorszenie się stanu wielu gospodarstw domowych. Panujący wówczas klimat strachu, niepewności i paniki łagodzony był przez posiadanie odpowiednich kontaktów i rodziny. To ona miała stanowić oparcie psychiczne i ułatwić zdobycie towarów deficytowych. M. Zaremba, *Klimat emocjonalny w Polsce...*, s. 25-27; Ł. Rogowski, R. Skrobaccki, D. Mroczkowska, *Codziennosc w kryzysie*, „*Kultura i Społeczeństwo*” 2010, nr 1, s. 35-45; B. M. Kownacka, „*Gospodarka wyłączona*”..., s. 427-430.

Chcąc wesprzeć tę postawę na łamach prasy zaczęły pojawiać się różne rady, jak poradzić sobie w dobie kryzysu¹⁷¹³. Jednak nie zawsze odpowiadały one realnym możliwościom kobiet i ich rodzin¹⁷¹⁴. Dla przykładu na łamach „Zwierciadła”, tj. pisma LKP, od 1983 roku pojawił się cykl „Z ołówkiem w rękę”, w którym KGD udzielał porad poświęconych gospodarstwu domowemu w okresie kryzysu. Podobnie w miesięczniku „Nasza Praca” była wkładka „Komitet Gospodarstwa Domowego radzi”, w której zamieszczano głównie przepisy i wzory krawieckie oraz porady prowadzenia samowystarczalnego gospodarstwa. Kobiety miały ponownie robić przetwory domowe, które zmniejszyłyby odczucie niedoborów. Ponadto KGD wydawał swoje własne pismo „Gospodarstwo Domowe”, w którym również udzielano porad z zakresu żywienia i prowadzenia gospodarstw domowych, prezentowano zamienniki dotychczasowych produktów spożywczych oraz publikowano opinie ekspertów z zakresu żywienia, które nakłaniały do zmniejszenia ilości spożywanego mięsa i zapewnieniu odpowiedniej ilości składników odżywczych i kalorii dla członków rodziny. Proponowana przez nich dieta miała pozytywnie wpłynąć na zdrowie społeczeństwa¹⁷¹⁵.

Istotną działalność w zakresie pomocy kobietom w okresie kryzysu wykazywał KGD, który poprzez organizowane prelekcje, pokazy i kursy doszkaliał kobiety w jaki sposób mogą poradzić sobie w dobie kryzysu. Liga organizowała m.in. kursy kroju i szycia, hafciarstwa, dziewiarstwa czy gotowania i pieczenia oraz robienia przetworów. Podejmowane działania miały wyrobić w kobietach zasady planowania, oszczędności i gospodarności oraz pomóc przetrwać niedobory w sklepach¹⁷¹⁶. Rady skierowane były głównie do kobiet, bowiem to nadal w ich kwestii leżało prowadzenie gospodarstwa domowego i przygotowywanie posiłków. Kryzys utrwalił podział na obowiązki męskie i kobiece, choć jednocześnie uaktywnił mężczyzn w prowadzeniu gospodarstwa domowego¹⁷¹⁷. Jednak ten ostatni aspekt nie był popularyzowany w oficjalnym dyskursie. Mężczyźni podejmujący dodatkowe zatrudnienie, a po pracy np. naprawiający sprzęty AGD w domu, nie budzili takiego współczucia jak kobiety. To ich przemęczenie i trudności dnia codziennego w okresie

¹⁷¹³ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 149-150; U. Sokołowska, *Role społeczne kobiet...*, s. 215-216.

¹⁷¹⁴ P. Perkowski, K. Stańczak-Wiślicz, *Nowoczesna Gospodyni...*, s. 210-216.

¹⁷¹⁵ Zob. np. KGD radzi, „Nasza Praca” 1982, nr 6; K. Stańczak-Wiślicz, „Jak związać koniec z końcem”..., s. 151-154; eadem, „Marsz do tyłu”..., s. 28-36; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 150.

¹⁷¹⁶ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 149-150; eadem, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 113.

¹⁷¹⁷ B. Klich-Kluczevska, *Kobieta wobec rodziny...*, s. 325-327

kryzysu były najczęściej upowszechniane w prasie i wspomnieniach¹⁷¹⁸. Bowiern wizerunek kobiety z początku lat 80. jawił się głównie jako zaradnej i oszczędnej gospodyni domowej, zaś od drugiej połowy ostatniej dekady PRL Polka miała być kobietą sukcesu, aktywną politycznie. Jednak postulowany model roli kobiecej nie odpowiadał jej rzeczywistej sytuacji¹⁷¹⁹.

Oprócz tego dzięki współpracy z ośrodkiem „Praktyczna Pani” organizowano zróżnicowane tematycznie pokazy i prelekcje. W ośrodku w Sokółce powołano dwa zespoły gospodarcze „Młoda Gospodyni” i „Mała Gospośnia”, w których uczestniczyło 60 dzieci. Praca tych zespołów obejmowała poradnię żywieniowo-gospodarczą, odzieżową i fryzjersko-kosmetyczną. W zajęciach mogły uczestniczyć wszystkie dzieci bez względu na płeć. Zajęcia miały kształtować postawę młodego pokolenia, jako szanującego pracę, gospodarnego, dbającego o higienę i pomagającego w obowiązkach domowych. Natomiast działalność wśród dorosłych kobiet – gospodyń domowych obejmowała głównie upowszechnianie oświaty zdrowotnej, współpracę z placówkami oświaty i komitetami rodzicielskimi na rzecz wychowania młodego pokolenia. Jednak LKP zauważało w swej pracy brak współpracy z młodymi matkami przebywającymi na urloпах wychowawczych¹⁷²⁰.

W Sokółce w latach 1982-1986 udało się zorganizować 96 pokazów żywieniowo-gospodarczych, prawie 20 pokazów higieniczno-kosmetycznych, w których udział wzięło ponad 4300 osób, 56 prelekcji dla młodzieży (udział około 2260 osób) dotyczących oświaty zdrowotnej, prawa rodzinnego i psychologii. Powyższe akcje w całości sponsorować miał Zarząd Wojewódzki LKP w Białymstoku¹⁷²¹.

Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach w 1982 roku zorganizował blisko 50 pokazów racjonalnego żywienia, w których uczestniczyło około tysięcy osób, 9 pokazów

¹⁷¹⁸ Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.; K. Stańczak-Wiślicz, „*Jak związać koniec z końcem*”..., s. 141-163; eadem, „*Marsz do tyłu*”..., s. 27-36.

¹⁷¹⁹ Według ustaleń Małgorzaty Dajnowicz i Urszuli Sokołowskiej u schyłku PRL coraz częściej pojawiał się również wizerunek kobiety niezamężnej. M. Dajnowicz, U. Sokołowska, *Sama, ale czy samotna? – obraz niezamężnych kobiet u schyłku Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w świetle „Kobiety i Życia”*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, 2021, nr 1(10), s. 195-209; U. Sokołowska, *Role społeczne kobiet...*, s. 248-284, 288-291; M. Dajnowicz, *Wzorce aktywności publicznej kobiet w początkach transformacji ustrojowej w Polsce w świetle „Kobiety i Życia” i „Urody” (1989-1995)*, [w:] *Drogi kobiet do polityki...*, s. 417-443; S. Walczewska, *Damy, rycerze i feministki...*, s. 89-90; J. Król, *Op. cit.*, s. 163-165.

¹⁷²⁰ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Informacja ZM LKP w Sokółce za okres od 1982 do 1985 r. Drogie Koleżanki i Szanowni Goście*, k. 11-12.

¹⁷²¹ Ibidem, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Miejskiego Zarządu Ligi Kobię Polskich w Sokółce za okres 4-letniej kadencji*, k. 14.

kosmetycznych dla ponad 140 uczestników, 6 pokazów przeciwalkoholowych dla prawie 160 osób i 3 prelekcje przeciwalkoholowe dla blisko 80 uczestników¹⁷²².

Kwestia wychowania ideowego społeczeństwa była istotna przez całą działalność Ligi w PRL. W latach 1978-1982 w Hajnówce dominować miały kwestie opiekuńczo-wychowawcze, oświatowe, pomocy rodzinie zastępczej czy zatrudnienia (np. wniosek o niezatrudnianie w przemyśle rolników posiadających kilkuhektarowe gospodarstwa rolne). Liga wnioskowała również o zorganizowanie boiska dla dzieci, lepsze zaopatrzenie w produkty spożywcze pozakartkowe oraz poprawę jakości wszelkich wyrobów cukierniczych. Wskazywano również, że organizacja kobieca kontrolowała wówczas przydziały mieszkań¹⁷²³. Zarząd Wojewódzki LKP w Białymstoku zapowiadał udział w kontrolowaniu osiedlowych placówek usługowych, tj. sklepów, warsztatów, przychodni lekarskich, żłobków czy przedszkoli. Działalność organizacji kobiecej miała również wpłynąć na zmniejszenie się, a nawet likwidację, szeroko pojętego marnotrawstwa¹⁷²⁴.

W kwietniu 1982 roku przyznawano, że działalność Ligi do sierpnia 1980 roku była niewystarczająca do rozwiązywania trudności życia kobiet, zwłaszcza trudności w prowadzeniu gospodarstw domowych i zapewnieniu opieki nad dziećmi kobiet pracujących. Działaczki Ligi zgodnie z możliwościami organizowały obchody rocznic i świąt państwowych, prowadziły poradnictwo czy prelekcje z zakresu ochrony zdrowia czy wychowania dzieci. Jednak działania te prowadzone były wyłącznie w miejscu zamieszkania, skierowane głównie do gospodyń domowych. Wskazywano, że błędem było wyrzucenie LK z zakładów pracy w 1966 roku. Utworzone na miejscu organizacji kobiecej Rady Kobiet przy Komitetach FJN było czynnością sztuczną. Dlatego w grudniu 1980 roku podjęto decyzję o przywróceniu LK do zakładów pracy. Jednak ogólna niechęć kobiet do organizacji kobiecej pozwoliła na utworzenie do kwietnia 1982 roku kół LKP tylko w 8 zakładach w województwie białostockim¹⁷²⁵.

¹⁷²² APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24 do 28 stycznia 1983 r. przez st. rewidenta ZG LKP Dżysława Markiewicza na podstawie delegacji służbowej Nr 13/83 z dnia 22.01.1983 r.*, k. 68.

¹⁷²³ Podczas zjazdu Zarządu Miejskiego w Dąbrowie Białostockiej wskazywano Naczelnikowi Miasta na konieczność uwzględniania nie tylko młodych lekarzy, ale również pielęgniarek przy szybszym przydziale mieszkań. Motywowano to ryzykiem zamknięcia niektórych oddziałów szpitalnych. APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego LKP w Hajnówce dnia 5.III.1982 r.*, k. 24-26; APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej odbytego w dniu 1986.03.04.*, k. 4. Na temat przydziałów mieszkań w okresie PRL zob. D. Jarosz, *Mieszkanie się należy... Studium z peerelowskich praktyk społecznych*, Warszawa 2010.

¹⁷²⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Szanowne Koleżanki Delegatki, Szanowni Goście*, k. 13-15.

¹⁷²⁵ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Szanowne Koleżanki Delegatki, Szanowni Goście*, k. 8-12.

Około 1983 roku widoczne było polepszanie nastrojów społeczeństwa w wyniku poprawy sytuacji gospodarczej w kraju. Jednak od połowy lat 80. nastąpił kolejny regres gospodarczy w kraju oraz postępująca inflacja¹⁷²⁶. W 1983 roku w Łapach organizacja kobieca miała koncentrować się głównie na podnoszeniu kwalifikacji zawodowych kobiet, wychowywaniu dzieci i młodzieży, pomocy kobietom samotnym oraz upowszechnianiu zasad racjonalnego żywienia i prowadzenia gospodarstwa domowego. Podczas kontroli tego oddziału stwierdzono: *działalność nie zagraża bezpieczeństwu, spokojowi oraz porządkowi społecznemu*¹⁷²⁷. Co potwierdzało poparcie LKP dla polityki PZPR.

W roku 1983 LKP w Mońkach koncentrowała swe siły na prowadzeniu kursów kroju i szycia, racjonalnego żywienia, promowaniu czytelnictwa i rękodzieła ludowego oraz ludowych tradycji i potraw, współorganizacji obchodów świąt państwowych np. Dzień Kobiet, Dzień Dziecka, Dzień Matki. Włączały się również w działalność samorządu mieszkańców czy rad narodowych oraz zbiórki pieniędzy na budowę Pomnika Matki Polki. Zarząd Miejski LKP w Mońkach uzyskał dofinansowanie tylko na organizację kursu żywieniowego w wysokości 5 tys. złotych od Gminnej Spółdzielni w Mońkach. Pozostałe aktywności finansowano z funduszy własnych¹⁷²⁸. Identyczny zakres działalności prowadzono również w latach 1984-1985. Członkinie LKP w Mońkach włączały się również w zbiórki pieniędzy na budowę szkoły nr 3 w Mońkach¹⁷²⁹. Liga w Mońkach współpracowała m.in. z Ośrodkiem „Nowoczesna Gospodyni”, przy współpracy z którym organizowano najczęściej pokazy żywieniowe. Ponadto w działalności organizacji kobiecej w latach 80. wskazywano również prowadzenie kursów racjonalnego żywienia, kroju i szycia, haftu i makramy, robótek szydełkowych. Prowadzono również dwie szkoły zdrowia, prelekcje i pokazy z zakresu higieny, kosmetyologii. Organizowano obchody świąt państwowych¹⁷³⁰.

W 1983 roku chcąc rozszerzyć współpracę o młode pokolenie i zacieśnić więzy z kobietami wiejskimi, Zarząd Wojewódzki LKP w Łomży zorganizował spotkanie m.in. z organizacjami społecznymi, młodzieżowymi i KGW. Podczas dyskusji zwrócono uwagę na *regres w niektórych formach aktywności społecznej*, który wynikać miał ze zbyt słabej pracy

¹⁷²⁶ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 150, 152.

¹⁷²⁷ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Łapach, sygn. 1/11/1999, *Notatka urzędowa z przeprowadzonej częściowej kontroli Zarządu Miejsko Gminnego Ligi Kobiet w Łapach przez insp. d/s społ. adm. Krystynę Płońską dnia 15.12.83*, k. 2-2v.

¹⁷²⁸ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół z kontroli działalności statutowej Oddziału Miejskiego w Mońkach Ligi Kobiet Polskich przeprowadzonej w dniu 10 listopada 1983 roku przez inspektora Urzędu Miasta i Gminy w Mońkach Henrykę Przestrzelską*, k. 35-36.

¹⁷²⁹ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach za okres od I.XII.84 r. do I.XII.85 r.*, k. 41.

¹⁷³⁰ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności w okresie kadencji II.1982 do II.1986*, k. 65-68.

ideowej oraz likwidacji niektórych placówek „Praktycznej Pani” w miastach i „Nowoczesnej Gospodyni” na wsi. Liga chcąc uaktywnić lokalną społeczność zamierzała w większym stopniu koncentrować się na prowadzeniu poradnictwa i działalności edukacyjno-kulturalno-oświatowej, która obejmować miała m.in. współpracę sąsiedzką oraz organizowanie szkół dla narzeczonych, szkół zdrowia¹⁷³¹.

W 1987 roku w województwie suwalskim na drugim miejscu (na pierwszym „walka o pokój” na świecie) wskazywano prowadzenie *działalności na rzecz edukacji społeczno-politycznej i ekonomicznej*, poprzez m.in. prowadzenie szkół wychowania obywatelskiego, szkolenia z zakresu zdrowia i higieny, prelekcje o szkodliwości alkoholizmu i narkomanii, prowadzenie kursów gospodarstwa domowego (kursy kroju i szycia, pokazy gotowania i racjonalnego żywienia, robótek ręcznych); trzecim aspektem aktywności LKP miała być *działalność na rzecz rodziny i wychowania* realizowana przy współpracy m.in. z Towarzystwem Przyjaciół Dzieci i Towarzystwem Rozwoju Rodziny poprzez pogadanki i wieczory poświęcone zasadom współżycia w społeczeństwie organizowane rodzicom w zakładach pracy i osiedlowych klubach¹⁷³². Tematyka ta, jak wynikało ze sprawozdania z 1987 roku, została zrealizowana¹⁷³³.

W 1987 roku w województwie suwalskim przeprowadzono 3 kursy kroju i szycia (40 godzin w Augustowie i 20 godzin w Sejnach), koszt których w połowie pokrył Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach. W kursach tych uczestniczyło około 60 kobiet z województwa suwalskiego. Zorganizowano wówczas również nieco ponad 180 pokazów żywieniowych (ponad 720 godzin), w których uczestniczyło ponad 4 tys. osób, 20 pokazów krawieckich (80 godzin), w których udział wzięło około 400 osób oraz 1 pokaz kosmetyczny (4 godziny) dla około 20 osób¹⁷³⁴. W 1987 roku na terenie województwa suwalskiego nadal nie zorganizowano Poradni Wojewódzkiej Gospodarstwa Domowego, choć jak zaznaczano w

¹⁷³¹ Jak zaznaczono w materiale źródłowym plany te miały mieć możliwość realizacji dzięki licznej grupie kobiet w szeregach PZPR w województwie łomżyńskim, gdzie stanowiły prawie 33% członków partii. W marcu 1986 r. Zarząd Wojewódzki LKP w Łomży podjął decyzję o czynnym uczestniczeniu w dyskusji nad projektem programu partii, podczas której zamierzano zwracać uwagę na problemy kobiet w województwie. Ponadto LKP poparła również utworzenie filii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Łomży. M. Mroczek-Szymańska, *LKP w działaniu. Kobiety ziemi łomżyńskiej*, „Zwierciadło” 1983, nr 7, s. 4. *Kronika Wydarzeń*, „Nasza Praca” 1986, nr 7-8, s. 45-46; M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 110-111.

¹⁷³² APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Protokół Komisji Uchwał i Wniosków powołanej na plenarnym posiedzeniu Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniu 16 grudnia 1986 r.*, k. 12-14; APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół Komisji Uchwał i Wniosków powołanej na plenarnym posiedzeniu Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniu 16 grudnia 1986 r.*, k. 99-101.

¹⁷³³ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w 1987 roku w województwie suwalskim*, k. 52-53.

¹⁷³⁴ *Ibidem*, k. 55.

materiale źródłowym kompletowano do niej już niezbędne wyposażenie, tj. zestawy kuchenne, kuchenki gazowe czy prodiże elektryczne¹⁷³⁵.

Wśród działalności podejmowanej przez LKP w latach 80. były również wspomniane wyżej kursy dla narzeczonych, podczas których przyszli małżonkowie mieli zdobyć wiedzę w jaki sposób prowadzić gospodarstwo domowe w okresie kryzysu. Liga chcąc pozyskać zainteresowanie młodych ludzi zamierzających zawrzeć związek małżeński nawiązała współpracę z USC, który odsyłał zgłaszających się kandydatów do placówki prowadzonej pod auspicjami LKP. Choć nie było to niezbędne do zawarcia małżeństwa, to jednak większość korzystała z tej sposobności. Zaświadczenia o ukończeniu kursu były również akceptowane przez Kościół, który prowadził szkoły przedmałżeńskie¹⁷³⁶.

Program działania szkoły narzeczonych obejmował pięć spotkań, podczas których: *lekarz ginekolog mówi o fizjologii pożycia małżeńskiego, prawnik zapoznaje z kodeksem rodzinnym i opiekuńczym, pedagog lub psycholog odpowiada na pytanie, co to jest odpowiedzialne rodzicielstwo, prokurator podaje przykłady dotyczące przestępczości przeciwko rodzinie, odpowiednie instruktorki prowadzą prelekcje o racjonalnym odżywianiu w okresie ciąży i karmieniu niemowląt, przeprowadzają pokazy przyjęć bezalkoholowych*¹⁷³⁷. Wniosek o organizowanie szkół dla narzeczonych skierował również Zarząd Wojewódzki LKP w Łomży do miejscowego USC, jednak jak zanotowano kierownik USC odpowiedziała, iż nie było chętnych do tego typu spotkań¹⁷³⁸.

Kwestia pomocy rodzinom w okresie kryzysu lat 80., zwłaszcza młodym małżeństwom, była poruszana również na spotkaniach LKP. Jedna z działaczek podczas swego wystąpienia na X Wojewódzkim Zjeździe LKP w Białymstoku wskazywała na spadek wielkości udzielonych zasiłków wychowawczych z 20 mld złotych w 1982 roku do 4 mld złotych w 1984 roku. Ze względu na wzrost wynagrodzenia wiele rodzin nie kwalifikowało się na pomoc państwa, bo ich dochód przekroczył 5400 zł miesięcznie. Z tego też powodu wiele młodych matek musiało zrezygnować z urlopów i powrócić do pracy. Jednak deficyt miejsc w żłobkach i przedszkolach potęgował trudności w powrocie kobiet do pracy zawodowej. Ponadto kredyty mieszkaniowe przy ówczesnych wysokich cenach nie wystarczały na wyremontowanie i wyposażenie mieszkań. Zdaniem działaczki która zabrała

¹⁷³⁵ Ibidem.

¹⁷³⁶ G. Chlebowska, *Szkoła narzeczonych (Liga Kobiet Polskich w działaniu)*, „Zwierciadło” 1983, nr 11, s. 7; K. Stańczak- Wiślicz, „Marsz do tyłu”..., s. 33.

¹⁷³⁷ G. Chlebowska, *Szkoła narzeczonych (Liga Kobiet Polskich w działaniu)*, „Zwierciadło” 1983, nr 11, s. 7.

¹⁷³⁸ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja o realizacji wniosków zgłaszanych przez Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet Polskich w Łomży*, k. 39.

głos w dyskusji *wnioskuje, by minimum socjalne było korygowane corocznie w powiązaniu z kosztami utrzymania*¹⁷³⁹.

W okresie rosnącego niezadowolenia społecznego i kryzysu ekonomicznego w kraju przedmiotowa organizacja kobieca starała się uzyskać poparcie społeczne dla partii rządzącej. Widoczna jest wówczas większa aktywność w zakresie współpracy z Towarzystwem Krzewienia Kultury Świeckiej. Jak pisano w 1985 roku: *Liga Kobiet Polskich i Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej [za – A.Z.] jedno z ważniejszych zadań programowych uznają działanie związane z ugruntowaniem socjalistycznego systemu wartości, zasad moralności socjalistycznej oraz świeckiej obyczajowości w rodzinie polskiej*¹⁷⁴⁰. Kwestia wychowania Polaków w duchu komunistycznym miała na celu nie tylko udzielenie wsparcia pedagogicznego rodzicom wychowującym dzieci czy zapobieganie patologiom społecznym. Zgodnie z powyższym cytatem istotnym punktem było ugruntowanie wśród społeczeństwa wartości socjalistycznych i obyczajowości świeckich. Dzięki temu bowiem łatwiej partia rządząca mogłaby zapanować nad nastrojami społecznymi. Służby partyjne kontrolowały również poziom poparcia politycznego wśród członkiń organizacji kobiecej¹⁷⁴¹.

W 1983 roku LKP w województwie łomżyńskim prowadziła działalność w kierunku ideowo-wychowawczym i kulturalno-oświatowym, poradniczym, współpracy z radami narodowymi. Wśród form pracy w terenie wskazywano na podejmowanie czynów społecznych, prowadzenie poradni w ośrodku „Praktyczna Pani” i szkół zdrowia, upowszechnianie zasad zdrowego żywienia, organizowanie wakacji dla dzieci w mieście czy prowadzenie klubów i świetlic¹⁷⁴².

Program działania w 1984 roku obejmował trzy główne kierunki, tj. działalność organizacyjno-statutową, działalność społeczną oraz działalność społeczno-wychowawczą i kulturalno-oświatową. Pierwszy kierunek działalności to przede wszystkim organizowanie spotkań plenarnych, kontrolowanie opłacalności składek członkowskich i działalności kół. Działalność społeczna miała być realizowana poprzez współpracę z innymi instytucjami opiekującymi się matkami i ludźmi starszymi oraz organizowanie akcji w ośrodku „Praktyczna Pani”. Najwięcej form działania wskazywano przy realizacji ostatniego kierunku programu. Działalność społeczno-wychowawcza i kulturalno-oświatowa miała obejmować

¹⁷³⁹ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Popławska Jadwiga – głos w dyskusji /załącznik/, k. 142.*

¹⁷⁴⁰ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 29 maja 1985 r.*, k. 16.

¹⁷⁴¹ AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. IPN Bi 01/71, *Analiza sprawy obiektowej krypt. „KOBIEITA” nr ewid. Su-003531/83*, k. 25-26.

¹⁷⁴² APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Liga Kobiet Polskich*, k. 74-76.

pomoc kobietom pracującym w sprawowaniu opieki nad dziećmi. Liga planowała zorganizowanie półkolonii i zimowisk dla dzieci, prowadzenie kółek plastycznych i tkackich dla dzieci, pomoc seniorom, edukację kobiet w zakresie zdrowia, żywieniowo-gospodarczym, higieniczno-kosmetycznym, estetycznym i podstaw prawnych. Ponadto w punkcie tym zawierały się również obchody rocznic i świąt państwowych¹⁷⁴³.

Organizacja bardzo uroczystie obchodziła przypadający w 1985 roku jubileusz 40-lecia Polski Ludowej i LKP oraz 75-lecia Międzynarodowego Dnia Kobiet. Wskazywano, że uroczystościom tym towarzyszyły wspomnienia, sięgające zwłaszcza początków tworzenia organizacji w latach 40. i 50. Ponadto z tej okazji wręczano medale – Krzyże Zasługi najbardziej zasłużonym działaczkom¹⁷⁴⁴. W ramach obchodów 40-lecia PRL Zarząd Wojewódzki LKP w Białymstoku zainicjował wystawę w Muzeum Ruchu Rewolucyjnego w Białymstoku pt. „Ruch kobiecy w 40-leciu PRL”, w otwarciu której udział wzięły delegatki z KGW i kół spółdzielczyń¹⁷⁴⁵. Jednak zbieranie eksponatów na wystawę udało się właśnie dzięki tej placówce kultury. Wskazywano wówczas na bierność członkiń LKP w organizacji wystawy¹⁷⁴⁶.

Słabnące poparcie dla organizacji kobiecej Zarząd Główny LKP w drugiej połowie lat 80. zamierzał odbudować poprzez wzmożoną działalność w miejscu zamieszkania¹⁷⁴⁷. W 1986 roku rozwój kół osiedlowych upatrywano we współpracy z PSS „Społem” i komitetami osiedlowymi. Instytucje te dysponowały bazą lokalową, którą mogła wykorzystać LKP na swoje potrzeby. Ponadto wiceprzewodnicząca Zarządu Miejskiego LKP w Białymstoku apelowała do Zarządu Głównego LKP o zorganizowanie konkursów osiedlowych i zakładowych, które ożywiłyby działalność członkiń tych kół¹⁷⁴⁸. W związku z tym w 1986

¹⁷⁴³ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w stowarzyszeniu wyższej użyteczności pod nazwą „Program działania Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Sokółce na rok 1984*, k. 7-8.

¹⁷⁴⁴ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w latach 1982-1986*, k. 66; AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/59, „*Medal 40-lecia Polski Ludowej*” 1984 r., k. 108-109, 161-162.

¹⁷⁴⁵ APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku za rok 1984*, k. 36; APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Zakres i formy współdziałania organizacji kobiecych*, k. 148-149.

¹⁷⁴⁶ *Z pracy kół i zarządów*, „Nasza Praca” 1985, nr 3, s. 43-44; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet...*, s. 190.

¹⁷⁴⁷ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Zarządu Głównego w sprawie dalszego rozwoju i umacniania kół Ligi Kobiet Polskich w miejscu zamieszkania*, k. 38-39; AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich z dnia 15 listopada 1985 r. podjęta w 40-lecie powstania Organizacji*, k. 14-16; ibidem, *Referat przewodniczącej ZG LKP wygłoszony na uroczystości 40-lecia*, k. 17-24.

¹⁷⁴⁸ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 167.

roku LKP w Sokółce podjęła uchwałę, w której wskazywano, że celem organizacji było przekonanie kobiet, że *nieodzownym warunkiem unormowania życia społecznego oraz polepszenia bytu jest aktywna postawa kobiet zarówno w miejscu pracy, jak i w miejscu zamieszkania*¹⁷⁴⁹. Zgodnie z uchwałą podjętą podczas zjazdu LKP w nowej kadencji miała podejmować takie kierunki jak: *Kształtowanie zaangażowanych postaw kobiet i umacnianie ich pozycji w życiu społeczno-politycznym i gospodarce narodowej. [...] Udział organizacji w poprawie życia rodziny. [...] Pomoc kobiecie w pełnieniu w rodzinie funkcji opiekuńczych, wychowawczych i ekonomicznych [...] Rozwijanie działalności w zakładach pracy. [...] Doskonalenie działalności w miejscu zamieszkania. [...] Popularyzowanie organizacji i jej programu*¹⁷⁵⁰.

Program działania Zarządu Miejskiego LKP w Sokółce w latach 1986-1990 na pierwszym miejscu miał służyć *uwalnianiu codziennego życia od brutalności obyczajów, wulgarności języka, niechlujstwa, niegospodarności i marnotrawstwa, nieżyczliwości i wszelkiej nieodpowiedzialności w miejscu pracy, w życiu społecznym i publicznym*¹⁷⁵¹. Czyli przede wszystkim kwestia wychowania społeczeństwa, które doceniać miało zasługi władzy komunistycznej i dbać o rozwój gospodarczy kraju. Następnie LKP zamierzała promować rodziny partnerskie, likwidować bierne i roszczeniowe postawy kobiet pracujących zawodowo, udzielać pomocy i prowadzić edukację wychowawczą dla matek, edukację zdrowotną, edukację prawną i ekonomiczną oraz zwalczać alkoholizm i narkomanię¹⁷⁵². Ponadto LKP miała upowszechniać swoje działania i postawę liderek terenowych w środowisku partyjnym, w zakładach pracy i w miejscu zamieszkania¹⁷⁵³. Te kierunki działań mogły być jeszcze uzupełniane w poszczególnych latach kadencji, w zależności od potrzeb społecznych i politycznych w kraju¹⁷⁵⁴.

Działalność w drugiej połowie lat 80. LKP w Siemiatyczach miała na celu przeciwdziałanie biernym postawom pracowników zakładów, edukację z zakresu zdrowia i

¹⁷⁴⁹ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Uchwała programowa Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich na lata 1986-1990*, k. 9.

¹⁷⁵⁰ Ibidem, *Uchwała. Program działania miejskiej organizacji Ligi Kobiet Polskich w Sokółce na lata 1986-1990*, k. 25-27.

¹⁷⁵¹ Ibidem, *Uchwała programowa Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich na lata 1986-1990*, k. 9.

¹⁷⁵² Ibidem.

¹⁷⁵³ Ibidem, *Uchwała. Program działania miejskiej organizacji Ligi Kobiet Polskich w Sokółce na lata 1986-1990*, k. 27.

¹⁷⁵⁴ W teście dotyczącej działalności LKP w Sokółce znajdował się również plan pracy oddziału miejskiego LKP na pierwsze półrocze 1989. W harmonogramie działania wskazywano na konieczność opracowania planu działania w 1989 r. Pojawiły się również punkty dotyczące obchodów świąt państwowych, organizacji pokazów żywieniowych, realizacji składek członkowskich. APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Plan pracy Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Sokółce na I-sze półrocze 1989 r.*, k. 23-24.

higieny osobistej oraz współpracę z dotychczasowymi parterami LKP¹⁷⁵⁵. Jak wykazywano w sprawozdaniu za ten okres działalność organizacji koncentrowała się na rozbudowie szeregów organizacji oraz realizacji planów Zarządu Miejskiego LKP i zaleceń Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku. Włączano się również w organizację wyborów i spotkań przedwyborczych. Natomiast w zakładach pracy przeprowadzano pokazy żywieniowe i prelekcje z zakresu zdrowia i higieny. Przy współpracy z lokalnym KGW organizowano również obchody Dnia Kobiet i Dnia Matki. Współpracowano również z organizacjami młodzieżowymi, dzięki czemu organizowano również prelekcje dla tej grupy społecznej¹⁷⁵⁶.

Wśród kierunków działalności LKP w województwie suwalskim na latach 1986-1990 na pierwszym miejscu wskazywano dalsze kształtowanie świadomości i postaw obywatelskich wśród kobiet. Przejawiać się to miało organizowaniem szkoleń ideologicznych we współpracy z jednostkami partyjnymi, uaktywnieniem kobiet w samorządach i związkach zawodowych w zakładach pracy, ochroną ich praw w zakładach pracy, wspomaganie umieszczenia dzieci w żłobkach i przedszkolach. Kolejne zagadnienia aktywności LKP do 1990 roku koncentrować się miały wokół *umacniania socjalistycznego modelu rodziny*, kwestii wychowania, popularyzowania rodzin zastępczych, przeciwdziałania patologiom społecznym, prowadzenia poradnictwa prawno-społecznego. LKP dążyć miała do pomocy rodzinom w trudnej sytuacji życiowej, mobilizowania kobiet do podejmowania funkcji społecznych np. ławników sądowych czy kuratorów społecznych oraz zaangażowania politycznego kobiet w radach narodowych. Wszelkie aktywności podejmowane przez organizację kobiecą oraz problemy ówczesnych kobiet miały być upowszechniane za pośrednictwem środków masowego przekazu, tj. radia, prasy i telewizji. Ponadto ważnym celem działania LKP w terenie był rozwój kół zakładowych LKP oraz werbowanie w szeregi organizacji jak największej liczby kobiet dla idei utrzymania pokoju w kraju i na świecie¹⁷⁵⁷.

Program działania Zarządu Miejskiego LKP w Białymstoku na lata 1986-1990 obejmować miał działalność organizacyjno-statutową, tj. zwiększanie liczby członkiń i kół LKP, umacnianie dotychczasowych kół zakładowych; działalność w miejscu pracy i miejscu

¹⁷⁵⁵ APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Plan pracy Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach na 1987 r.*, k. 89.

¹⁷⁵⁶ W 1982 r. z okazji Dnia Kobiet Zarząd Miejski LKP w Siemiatyczach zorganizował spotkanie, w którym udział wzięły głównie gospodynie domowe. Ibidem, *Informacja dotycząca działalności Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach za rok 1987*, k. 94-95; ibidem, *Pismo z dnia 10 marca 1982 r.*, k. 75.

¹⁷⁵⁷ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Program działania Wojewódzkiej Organizacji Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach na lata 1986-1990*, k. 22-24.

zamieszkania. Praca ta uwidaczniać się miała poprzez podejmowanie aktywności wspierających równouprawnienie kobiet w zakładach pracy i pomoc w wychowaniu dzieci. Aktywność w miejscu zamieszkania miała przyczynić się do rozwoju usług na danych osiedlach oraz współpracy z komitetami osiedlowymi w celu likwidacji patologii społecznych. Innym punktem programu działania LKP miał być *udział organizacji w kształtowaniu opinii społecznej*. Przejawiać się to miało propagowaniem postaw patriotycznych i świadomości obywatelskiej, upowszechnianiem zasad gospodarności, przeciwdziałaniem spekulacji czy popieraniem działania ogniw PRON-u. Jako ostatni punkt programu działania LKP wskazywano działania na rzecz rodziny. Liga miała upowszechniać rodzinę partnerską, wspomagać rodziny, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej, prowadzić edukację z zakresu wychowania, prawa, ochrony zdrowia czy racjonalnego prowadzenia gospodarstwa domowego oraz w dalszym stopniu rozwijać działalność poradni prawno-społecznej¹⁷⁵⁸.

Wśród kierunków działania organizacji w drugiej połowie lat 80. Zarząd Miejsko-Gminny LKP w Dąbrowie Białostockiej wskazywał *zachowanie pokoju na świecie, poszanowanie prawa, czystości stosunków społecznych i zdrowia moralnego społeczeństwa*¹⁷⁵⁹. Jednak działalność organizacji kobiecej w Dąbrowie Białostockiej w 1986 roku obejmowała nie tylko propagandę polityczną oraz edukację kobiet z zakresu ochrony zdrowia, racjonalnego żywienia czy prowadzenia gospodarstwa domowego. Działaczki organizowały dla lokalnej społeczności kursy kroju i szycia, pokazy i kursy kulinarne oraz przy współpracy z Domem Kultury szeroką działalność kulturalną, obchody rocznic i świąt państwowych. Liga współpracowała również z innymi organizacjami i instytucjami funkcjonującymi na tym terenie np. TPD, Polskim Komitetem Pomocy Społecznej, PCK czy MO oraz KGW ze wsi Sieruciołce gm. Nowy Dwór. Współpraca ta pozwalała na organizowanie różnorodnych tematycznie i organizacyjnie imprez wpływających na integrację lokalnej społeczności z różnych środowisk. Ponadto działaczki organizacji kobiecej

¹⁷⁵⁸ Poradnia prawno-społeczna mieściła się w siedzibie Zarządu Miejskiego LKP w Białymstoku przy ul. Lipowej 2. Czynna była w każdy wtorek w godzinach 15:00-17:00. APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Protokół z kontroli działalności Statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku przeprowadzonej w dniach 5 i 8 lutego 1988 r. przez mgr Grażynę Zaniewską – inspektora Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miejskiego w Białymstoku*, k. 70; ibidem, *Program działania na lata 1986-1989 uchwalony na Zjeździe Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku w dniu 6 marca 1986 r.*, k. 42-44.

¹⁷⁵⁹ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej odbytego w dniu 1986.03.04.*, k. 1.

włączały się w zbiórki pieniędzy na rzecz budowy Pomnika Matki Polki czy pomoc potrzebującym z krajów trzeciego świata¹⁷⁶⁰.

W latach 80. zwracano dużą uwagę na kwestie wychowawcze polskich rodzin, brak czasu na wychowanie dzieci oraz alkoholizm w rodzinie¹⁷⁶¹. W analizowanych materiałach źródłowych wskazywano na alkoholizm męża, ojca. Liga miała zatem wspomóc rodziny alkoholików postulując o zaostrzenie przepisów wobec alkoholików oraz większą pomoc państwa matkom¹⁷⁶². Jednak brak było w dyskusji spostrzeżenia, że alkoholizm dotyczył również kobiety, matki. Liga prezentowała jakby jednostronność problemu, w którym kobiety były ofiarami przemocy pijanych mężów.

Zwalczanie alkoholizmu wśród ówczesnego społeczeństwa polskiego uwidoczniło się uchwaleniem ustawy z dnia 26 października 1982 roku o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi¹⁷⁶³. Następstwem tej ustawy był apel Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach do zakładów pracy i placówek handlowych. Działaczki LKP zwracały się do nich z wnioskiem o przestrzeganie wyżej wymienionej ustawy, niesprzedawanie alkoholu nieletnim i nietrzeźwym, pilnowanie trzeźwości pracowników w zakładzie pracy oraz odsyłanie nietrzeźwych osób do miejsc ich zamieszkania lub do izby wytrzeźwień. Ponadto zarządy miejskie LKP opiniowały również rozmieszczenie punktów sprzedaży alkoholu¹⁷⁶⁴. Wskazywano, że działaniem LKP w Hajnówce, zmierzającym do zmniejszenia skali alkoholizmu została zlikwidowana piwiarnia przy Fabryce Chemicznej. Ponadto wielokrotnie LKP interweniowała również w PSS „Społem” o poprawę jakości pieczywa, wędlin oraz estetyki punktów handlowych¹⁷⁶⁵. Również działaczki LKP wchodzące w skład

¹⁷⁶⁰ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Szanowne Deleгатki, Drodzy Goście!*, k. 12-14.

¹⁷⁶¹ Już w 1982 r. pojawił się postulat Zarządu Wojewódzkiego LKP w Łomży o tworzenie placówek MONAR w małych miastach. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z plenarnego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 16 grudnia 1986 r.*, k. 93. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja o realizacji wniosków zgłaszanych przez Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet Polskich w Łomży*, k. 40.

¹⁷⁶² APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Popławska Jadwiga – głos w dyskusji /załącznik/*, k. 142-143.

¹⁷⁶³ *Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi*, Dz. U. 1982 nr 35 poz. 230.

¹⁷⁶⁴ APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Apel Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach*, k. 77; ibidem, *Protokół z posiedzenia plenarnego Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach odbytego w dniu 13 czerwca 1983 r.*, k. 78-80; APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach za okres od I.XII.84 r. do I.XII.85 r.*, k. 41.

¹⁷⁶⁵ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w latach 1982-1986*, k. 66.

komitetów osiedlowych, włączać się miały w zwalczanie patologii społecznych i edukację społeczeństwa z zakresu szkodliwości alkoholu i narkotyków¹⁷⁶⁶.

W 1987 roku Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach prowadził również działalność edukacyjną z zakresu ochrony zdrowia i higieny. W ramach tej aktywności zorganizowano 85 pokazów żywieniowych oraz blisko 300 pogadanek, prelekcji i wykładów. Poruszano tematykę dotyczącą szkodliwości używek, tj. alkoholu, tytoniu i narkotyków, zasad higieny osobistej i otoczenia czy zasad udzielania pierwszej pomocy. W ramach upowszechniania oświaty zdrowotnej zorganizowano również 3 szkoły rodzenia, w których udział wzięło 46 kobiet¹⁷⁶⁷. Przeciwdziałanie patologiom społecznym uwidaczniało się również wnioskowaniem LKP o wprowadzenie całkowitego zakazu siania maku na terenie województwa białostockiego¹⁷⁶⁸. Taką inicjatywę wysunęła przewodnicząca Zarządu Miejskiego LKP w Sokółce – Wiktoria Snochowska¹⁷⁶⁹.

W kadencji 1986-1989 przy współpracy z Ośrodkiem „Praktyczna Pani”, PCK, szkołami, Sokólskim Ośrodkiem Kultury i Spółdzielczym Domem Kultury i ośrodkiem zdrowia w Sokółce organizowano pogadanki dla młodzieży o szkodliwości alkoholu i narkotyków, pokazy i szkolenia dotyczące racjonalnego żywienia i ekonomiki gospodarstwa domowego¹⁷⁷⁰. Kwestia wychowania oraz zwalczania patologii społecznych, również w województwie łomżyńskim miała być realizowana w ramach kontynuacji współpracy LKP z poradniami, szkołami i służbą zdrowia¹⁷⁷¹.

Prowadzenie edukacji zdrowotnej i przeciwalkoholowej w Łomży miało różne formy¹⁷⁷². Jedną z bardziej oryginalnych był rajd „Ewa za kierownicą” organizowany przez

¹⁷⁶⁶ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Sprawozdanie z działalności w okresie kadencji II.1982 do II.1986*, k. 64.

¹⁷⁶⁷ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w 1987 roku w województwie suwalskim*, k. 56.

¹⁷⁶⁸ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół Komisji Uchwał i Wniosków X Wojewódzkiego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku z dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 154.

¹⁷⁶⁹ Ibidem, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 165.

¹⁷⁷⁰ W 1989 r. na łamach „Naszej Pracy” wskazywano, że koła osiedlowe LKP w Sokółce były najlepiej pracującymi kołami w województwie białostockim. APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w stowarzyszeniu wyższej użyteczności publicznej pod nazwą „Liga Kobiet Polskich” w dniu 27 września 1988 r. przez Inspektora Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miasta i Gminy w Sokółce – Irenę Czopur w zakresie spraw organizacyjnych*, k. 21; *Z pracy kół i zarządów*, „Nasza Praca” 1989, nr 5, s. 40.

¹⁷⁷¹ LKP nadal zamierzała organizować czas wolny i wypoczynek letni dla lokalnej młodzieży *Kronika wydarzeń*, „Nasza Praca” 1987, nr 6, s. 40.

¹⁷⁷² W działalności LKP w Siemiatyczach zwalczanie alkoholizmu i wychowanie dzieci i młodzieży przybierało m.in. formę spektakli, w których występowały dzieci z ośrodka kultury, imprez sportowych, oraz pokazów

Zarząd Wojewódzki LKP w Łomży, przy współpracy z Automobilklub, Wojskowym Kołem Motoryzacyjnym, redakcją tygodnika „Kontakty” oraz Społecznym Komitetem Przeciwalkoholowym. Podczas rajdu uczestnicy nie tylko musieli przejechać wyznaczoną trasę w jak najkrótszym czasie, ale także odpowiedzieć na szereg pytań z zakresu oświaty zdrowotnej oraz zasad ruchu drogowego¹⁷⁷³. Ponadto aktywność upowszechniająca oświatę zdrowotną w województwie łomżyńskim wyrażała się m.in. poprzez tworzenie szkół zdrowia, szkół matek, szkół rodzenia i szkół narzeczonych. Wśród form działalności wskazywano np. prelekcje, sympozja, plakaty, projekcje filmów i wystawy oraz popularyzowanie badań profilaktycznych. Działania takie miały być wzorem do naśladowania przez inne zarządy wojewódzkie w kraju¹⁷⁷⁴.

Jedną z głównych form pomocy prowadzonej przez LKP nie tylko w latach 80. było poradnictwo oraz indywidualne interwencje członkiń Ligi¹⁷⁷⁵. Od grudnia 1981 roku działalność LKP w województwie łomżyńskim miała koncentrować się na udzielaniu bezpośredniej pomocy samotnym matkom, osobom starszym i trudnej młodzieży¹⁷⁷⁶. Przejawiać się to miało organizowaniem zbiórek odzieży, rozdawaniem paczek żywnościowych oraz wyszukiwaniem rodzin wielodzietnych i zgłaszaniem ich do organizacji pomocowych. Ponadto LK miała próbować umieszczać dzieci w żłobkach, a matkom pomóc w znalezieniu zatrudnienia. Zainteresowaniem kobiet miały cieszyć się kursy kroju i szycia, które pozwalały nakładem własnych sił zmniejszyć niedobory w kraju¹⁷⁷⁷.

W 1982 roku na terenie województwa łomżyńskiego działały już 4 poradnie prawno-społeczne, tj. w Łomży, Zambrowie, Wysokiem Mazowieckiem i Kolnie. Zlikwidowano natomiast poradnię w Grajewie, co miało być podyktowane brakiem kobiet prawników mogących pracować społecznie w tej placówce. Ponadto wskazywano, że porady udzielane przez LKP cieszyć się miały dużym zainteresowaniem również wśród mężczyzn. Udzielono wówczas w województwie łomżyńskim około 430 porad, m.in. z zakresu spraw alimentacyjnych, rozwodowych, uzyskania rent oraz konfliktów rodzinnych. Na zlecenie

żywieniowych. APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach za lata 1982-1983*, k. 82.

¹⁷⁷³ Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.; *Ewa za kierownicą*, „Nasza Praca” 1983, nr 7-8, s. 57.

¹⁷⁷⁴ *Materiały i dokumenty przed IX Zjazdem Krajowym LKP. Upowszechnianie oświaty zdrowotnej*, „Nasza Praca” 1986, nr 3, s. 4-5.

¹⁷⁷⁵ Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.

¹⁷⁷⁶ W 1982 r. ogłoszonym przez ONZ „rokiem ludzi starych” organizacja kobieca zamierzała włączyć się w organizowanie opieki i pomocy ludziom w podeszłym wieku. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Szanowne Koleżanki Delegatki, Szanowni Goście*, k. 13-15.

¹⁷⁷⁷ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet*, k. 27-28.

zgłaszających się do poradni pisano również pozwy sądowe, pisma procesowe czy wnioski do zakładów pracy¹⁷⁷⁸. Upowszechnianie przepisów prawnych wśród społeczeństwa prowadziła również Sekcja Kobiet Prawników przy Zarządzie Wojewódzkim LKP np. poprzez prelekcje organizowane w kołach LK czy komitetach osiedlowych. Oprócz tego, jak wynika z materiału źródłowego, podejmowano również interwencje indywidualne, tj. m.in. rozmowy profilaktyczne z małżonkami oraz interwencje w sprawie umieszczenia dziecka w żłobku czy przedszkolu, otrzymania mieszkania, niwelowanie konfliktów rodzinnych i środowiskowych czy też niewłaściwego zdaniem petentów naliczania wysokości emerytur. Ogółem podjęto wówczas 160 takich interwencji¹⁷⁷⁹.

W 1982 roku Zarząd Wojewódzki LKP w Łomży złożył prawie 20 wniosków do różnych instancji. Wnioski stanowiły próbę sprostania potrzebom ówczesnego społeczeństwa. Dla przykładu do Urzędu Wojewódzkiego w Łomży skierowano wnioski dotyczące m.in. *1. W zamian za zdaną makulaturę umożliwić zakup włóczki, rajstop, skarpet, papieru toaletowego oraz resztek materiałowych. 2. Uruchomić stoiska kupna sprzedaży używanej odzieży i obuwia.* Dalej wskazywano na problem jakości produktów spożywczych, konieczność zapewnienia większych przydziałów obuwia ochronnego, poprawę opieki lekarskiej i stomatologicznej, *wznowienie obowiązkowych profilaktycznych badań ginekologicznych kobiet, odwiedzin niemowląt w domach przez pielęgniarki*, tworzenie żłobków, budowę ośrodka leczenia alkoholików. Do Urzędu Miasta zgłaszano konieczność zapewnienia większej ilości miejsc w Domach Spokojnej Starości. Do Zarządu Głównego LKP w Warszawie wnioskowano m.in. o wprowadzenie w szkole przedmiotu „wychowanie do życia w rodzinie”, możliwość przejścia kobiet na emeryturę po 30 latach pracy, wprowadzenie mundurków w szkołach, zapewnienie uczniom z klas I-III kompletów podręczników, by nie musiały codziennie nosić ich w plecakach, uaktywnienie studentów medycyny w pracy w ośrodkach zdrowia w małych miastach, tworzenie placówek MONAR¹⁷⁸⁰. Część z postulatów zostać miała rozpatrzona pozytywnie, część wymagała odpowiedzi Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej lub Urząd Wojewódzki nie odpowiedział do Zarządu Wojewódzkiego LKP na poszczególne postulaty. Zdarzały się

¹⁷⁷⁸ Według ustaleń Małgorzaty Dajnowicz LKP w województwie łódzkim w 1983 r. udzielono około 550 porad. APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet*, k. 22; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 150.

¹⁷⁷⁹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet*, k. 23.

¹⁷⁸⁰ Ibidem, *Informacja o realizacji wniosków zgłaszanych przez Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet Polskich w Łomży*, k. 36-40.

również w zestawieniu zapiski o negatywnej odpowiedzi na wybrane wnioski. Brak poparcia dla inicjatyw LKP, obejmujących realne potrzeby ówczesnej społeczności powodować mogło nie tylko brak efektów ich działań, ale również prawdopodobnie możliwe zniechęcenie działaczek do dalszej pracy w terenie.

Zarząd Miejski LKP w Bielsku Podlaskim prowadził również wśród lokalnej społeczności pracę społeczno-polityczną. Liderka LKP zwróciła uwagę na trudności z jakimi zmagają się bielszczanki, a mianowicie niedobór żłobków i przedszkoli, a nawet szkół podstawowych¹⁷⁸¹. Druga reprezentantka tej miejscowości – Stanisława Łażna zwróciła uwagę na problem niskich zarobków kobiet, problemy młodych rodzin w wybudowaniu własnego domu oraz wysokie stawki podatkowe od spadku¹⁷⁸². Maria Zdanowska – przewodnicząca Zarządu Miejskiego LKP w Hajnówce przy którym działała sekcja prawników, pedagogów i lekarzy, również zwracała uwagę na niedobór szkół podstawowych na terenie miasta. W efekcie czego nauka miała być prowadzona na trzy zmiany. Ponadto zwróciła też uwagę na zbyt niskie wsparcie finansowe rodzin zastępczych, które jej zdaniem powinny były dostawać uposażenie takie jak Państwowe Domy Dziecka¹⁷⁸³. W innych miastach członkinie kół LKP interweniowały również w sprawie trudności mieszkańców miasta w dostępie do gazu¹⁷⁸⁴.

Najwięcej porad udzielanych w latach 1982-1986 w województwie białostockim dotyczyło problemu alkoholizmu w rodzinie¹⁷⁸⁵. Zgodnie z informacją Barbary Złotkowskiej – wiceprzewodniczącej Zarządu Miejskiego LKP w Łapach organizacja prowadziła poradnictwo rodzinne poprzez prelekcje o tematyce zdrowotnej i upowszechnianie modelu rodziny partnerskiej¹⁷⁸⁶.

Na terenie województwa suwalskiego w 1987 roku poradnie prawne działały w Suwałkach, Olecku, Augustowie, Ełku, Giżycku i Pieszku. W tych sześciu poradniach pracowało ogółem 32 prawników. Wskazywano, że w 1987 roku udzielono łącznie 600 porad, w tym głównie z zakresu alimentów (ponad 130), spraw majątkowych i rozwodowych

¹⁷⁸¹ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 163-164, 168.

¹⁷⁸² Ibidem, k. 165-166.

¹⁷⁸³ Ibidem, k. 164.

¹⁷⁸⁴ Zgodnie z materiałem źródłowym przerwy w dostawie trwać miały nawet 3 tygodnie. APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej odbytego w dniu 1986.03.04.*, k. 7.

¹⁷⁸⁵ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 164.

¹⁷⁸⁶ Ibidem, k. 165.

(po około 100), pracy (około 90), opiekuńczych (około 50) oraz innych niż wskazane (ponad 130)¹⁷⁸⁷. Z powyższego poradnictwa najczęściej korzystały kobiety – robotnice i ich rodziny, gdyż te najczęściej nie umieją uporać się z przepisami¹⁷⁸⁸. W województwie suwalskim w 1988 roku liczba poradni i ich pracowników nie uległa zmianie. Jednak udzielono wówczas około 300 porad, z czego około 100 dotyczyło spraw alimentacyjnych, blisko 90 spraw stosunku pracy i spraw majątkowych, około 10 spraw opiekuńczych i 2 innego rodzaju spraw. Grupą najczęściej korzystającą z usług poradni były robotnice lub członkowie ich rodzin¹⁷⁸⁹. Ilość udzielonych porad zmniejszyła się prawie o połowę w porównaniu z poprzednim rokiem.

W 1983 roku powołano w Warszawie pierwszą w Polsce Poradnię Rodzinną przy Zarządzie Głównym LKP, którą kierowała psycholog i psychoterapeuta mgr Zuzanna Celmer. Poradnia Rodzina miała nie tylko udzielać porad i prowadzić terapie, najczęściej małżeńskie, ale także miała stać się *studium badawczo-sondazowym, które wspierałoby wynikami swych badań wszystkie placówki poradnicze w kraju i stanowiło wiarygodne źródło informacji o aktualnym stanie wzajemnych relacji w rodzinie*¹⁷⁹⁰.

Dużą też uwagę zwłaszcza od połowy lat 80. zwracano na konieczność edukacji zdrowotnej kobiet i ich rodzin. Wzmoczona działalność w tym zakresie wynikała z realizacji porozumienia zawartego w 1985 roku z Ministerstwem Zdrowia. W 1988 roku Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach podjął Uchwałę o dalszym rozwoju działalności poświęconej właśnie profilaktyce zdrowotnej kobiet. Wśród kierunków działalności podejmowanych w tym aspekcie wskazywano m.in. upowszechnianie zdrowych nawyków, przegląd urządzeń socjalnych w zakładach pracy, dalsze tworzenie szkół zdrowia dla kobiet w zakładach pracy czy organizowanie badań profilaktycznych. Ponadto koncentrowano się na ochronie macierzyństwa i pomocy zwłaszcza młodym matkom. W tym celu podejmowano działania rozpowszechniające świadome macierzyństwo, szkoły rodzenia i szkoły przygotowania do

¹⁷⁸⁷ W 1987 r. wskazywano również na prowadzenie działalności poradniczej. Przy Zarządzie Wojewódzkim LKP w Suwałkach funkcjonował Oddział Terenowy Sekcji Kobiet Prawników, który tworzyło 10 osób. Przewodniczącą Sekcji była Helena Dąbrowska – prokurator Prokuratury Rejonowej w Suwałkach. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w 1987 roku w województwie suwalskim*, k. 56-57.

¹⁷⁸⁸ Ibidem, k. 57.

¹⁷⁸⁹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w roku 1988 w woj. suwalskim*, k. 46.

¹⁷⁹⁰ M.T., *LKP w działaniu. Radzić i pomagać*, „Zwierciadło” 1983, nr 10, s. 7.

macierzyństwa oraz zwiększanie liczby stanowisk i oddziałów pracy chronionej dla kobiet w ciąży i młodych matek¹⁷⁹¹.

W grudniu 1988 roku Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach zorganizował również konferencję w całości poświęconą kwestii ochrony zdrowia, edukacji i profilaktyki zdrowotnej kobiet. Prelegentki zwracały uwagę na trudności w dostaniu się kobiet do lekarzy specjalistów, konieczność upowszechniania wśród kobiet okresowych badań ginekologicznych oraz szkół rodzenia. Problem w tym regionie stanowiła nieliczna kadra lekarzy specjalistów, wobec czego często kobiety musiały jeździć na badania do Białegostoku, w którym dzięki Akademii Medycznej większa była ilość lekarzy specjalistów. Te trudności w zapewnieniu odpowiedniej opieki zdrowotnej kobietom przyczyniły się do utworzenia w 1989 roku przy Zarządzie Wojewódzkim LKP w Suwałkach Sekcji Kobiet Lekarek¹⁷⁹². Jednocześnie podczas wspomnianej konferencji podjęto uchwałę, w której określono cele LKP województwa suwalskiego w zakresie ochrony zdrowia. Zgodnie z którą organizacja kobieca miała nadal edukować kobiety w kwestiach zdrowotnych oraz współdziałać z innymi organizacjami dla ochrony macierzyństwa i opieki nad dziećmi. Realizacja tych kierunków przejawiać się miała poprzez: *propagowanie wśród rodzin nawyków sanitarno-higienicznych służących poprawie stanu zdrowotnego, organizowanie przeglądów stanu urządzeń socjalnych w zakładach pracy, rozwijanie sieci „szkół zdrowia” wśród kobiet w zakładach pracy i miejscu zamieszkania, organizowanie we współpracy z placówkami służby zdrowia badań profilaktycznych dla kobiet [...] upowszechnianie idei świadomego rodzicielstwa, popularyzowanie wiedzy z zakresu seksuologii i antykoncepcji, dalszy rozwój sieci „szkół przygotowania do macierzyństwa” i „szkół rodzenia”, rozszerzenie ilości stanowisk i oddziałów pracy chronionej w zakładach pracy dla kobiet w ciąży i młodych matek*¹⁷⁹³.

Działalność w zakresie edukacji zdrowotnej, a zwłaszcza zwalczanie alkoholizmu i narkomanii, realizowano na podstawie programu współdziałania z Ministerstwem Zdrowia i Opieki Społecznej. W 1988 roku w województwie suwalskim przeprowadzono ponad 330 akcji, tj. prelekcji i pokazów żywieniowych, poświęconych tej tematyce, w których udział wzięło prawie 8 tys. osób. Powołano również szkołę rodzenia w Augustowie oraz szkołę

¹⁷⁹¹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 1 grudnia 1988 r.*, k. 47-48.

¹⁷⁹² Ibidem, *Protokół z posiedzenia Plenarnego Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 1 grudnia 1988 r.*, k. 38-39.

¹⁷⁹³ Ibidem, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 1 grudnia 1988 r.*, k. 47.

gospodyń w Ełku, w których udział wzięło około 40 kobiet¹⁷⁹⁴. Jak wskazują powyższe dane prelekcje i pokazy cieszyły się dużo większym zainteresowaniem społeczeństwa niż indywidualne zajęcia w szkołach. Należy jednak zaznaczyć, że w materiale źródłowym brak było informacji na temat limitów miejsc tych form działalności edukacyjnej.

W listopadzie 1989 roku Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach podjął uchwałę w sprawie dalszych kierunków działania w okresie kryzysu. Na pierwszym miejscu wskazywano współpracę z innymi organizacjami i instytucjami na rzecz pomocy rodzinom, rozwijanie działalności poradniczej oraz znalezienie źródła finansowania dotychczasowej działalności organizacji kobiecej¹⁷⁹⁵.

Zgodnie z uchwałą Zarządu Głównego LKP z dnia 27 września 1989 roku organizacja kobieca miała przeciwdziałać skutkom kryzysu gospodarczego i ekonomicznego, jakie odczuwały kobiety. Wskazywano tu obciążenie psychofizyczne kobiet i obawę zmiany wartości społecznych i indywidualnych. By temu zaradzić działaczki terenowe miały prowadzić wzmoczoną akcję pomocową i poradniczą skierowaną do kobiet w miejscu ich zamieszkania. W skrajnych przypadkach LKP miała podejmować interwencję dla najbardziej potrzebujących. Działania te miały wspierać przede wszystkim radne rad narodowych wszystkich szczebli¹⁷⁹⁶. Zarząd Główny LKP podjął również decyzję *utworzenia fundacji na rzecz wszechstronnej pomocy rodzinom pracowniczym, ze szczególnym uwzględnieniem wspierania inicjatyw gospodarczych*¹⁷⁹⁷. Fundusz ten miał zostać utworzony z dobrowolnych jednorazowych składek wpłaconych przez członkinie organizacji.

Z informacji Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach w 1989 roku wśród celów organizacji na rzecz społeczeństwa wskazywano: *1. Działalność społeczna; 2. Szkolenie kobiet i młodzieży w zakresie: - oświaty zdrowotnej, - prowadzenie gospodarstwa domowego i racjonalnego żywienia rodziny, 3. Poradnictwo prawne i rodzinne oraz działalność interwencyjna. Problematyka posiedzeń statutowych organizacji wynika z istoty potrzeb i zainteresowań kobiet, jak również z rytmu życia społeczno-politycznego*¹⁷⁹⁸. Jak wynika z powyższego cytatu celem działalności LKP w województwie suwalskim było przede

¹⁷⁹⁴ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w roku 1988 w woj. suwalskim*, k. 44-45.

¹⁷⁹⁵ Ibidem, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 28 listopada 1989 r. dotycząca zadań organizacji w warunkach aktualnej sytuacji kraju*, k. 3.

¹⁷⁹⁶ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich z dnia 27.09.1989 roku dotycząca zadań organizacji w warunkach aktualnej sytuacji kraju*, k. 61.

¹⁷⁹⁷ Ibidem, k. 62.

¹⁷⁹⁸ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach o działalności ogniw podstawowych na rzecz środowiska w 1989 roku*, k. 36.

wszystkim udzielanie realnej pomocy i edukacja z zakresu ochrony zdrowotna i prowadzenia gospodarstw domowych. Nie pojawiła się tu w ogóle informacja na temat działalności politycznej. Wskazywać to mogło, że LKP w tym regionie w okresie napiętej sytuacji politycznej chcąc zachować poparcie dla swej organizacji koncentrowało się głównie na realnej pomocy lokalnej społeczności.

Ponadto w 1989 roku wskazywano również na prowadzenie działalności edukacyjnej z zakresu ochrony zdrowia i szkodliwości alkoholu, organizowanie pokazów i prelekcji na temat prawidłowego żywienia rodzin, kursów krawieckich czy kosmetycznych. Z uwagi na duże zainteresowanie kursami (w około 200 kursach udział wzięło około 4 450 osób), sugerowano zwiększenie odpłatności za kursy. Dotychczasowe dopłaty w wysokości 30% ceny kursu nie przynosiły zysków organizacji zmagającej się z problemami finansowymi¹⁷⁹⁹. Nadal również zamierzano rozwijać działalność poradniczą, w którą zaangażowanych było około 30 osób (w tym prawnicy i pedagodzy). W analizowanym materiale źródłowym wskazywano również liczbę udzielonych porad – około 300, w której zawierały się również napisane pisma urzędowe, pozwy i wnioski. Porady dotyczyły głównie alimentów, spraw opiekuńczych, wychowawczych, rozwodowych, majątkowych czy stosunku pracy. Odbiorczyniami tych porad były emerytki, rencistki, robotnice i kobiety ubogie¹⁸⁰⁰. Należy zaznaczyć, że kursy, prelekcje i pokazy organizowano nie tylko dla kobiet, ale także dla młodzieży. Natomiast z działalności poradniczej w województwie suwalskim, jak wynikało z analizowanego referatu, korzystały kobiety starsze, ubogie i robotnice. Brak jest informacji o kobietach młodych czy gospodyniach domowych. Nie oznaczało to, że nie potrzebowały one pomocy prawnej, ale sugerować to może, że wskazane grupy być może nie darzyły zaufaniem organizacji kobiecej i lepiej potrafiły sobie radzić w okresie przemian ustrojowych.

Dnia 28 listopada 1989 roku Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach podjął uchwałę, w której wśród dalszych kierunków działalności wskazywano nawiązanie współpracy z innymi organizacjami i instytucjami angażującymi się w pomoc rodzinom, kontynuowanie i rozwijanie pomocy poradniczej oraz poszukiwanie źródeł finansowania działalności organizacji kobiecej¹⁸⁰¹.

¹⁷⁹⁹ Zorganizowano 181 kursów żywieniowych, 20 krawieckich i 4 kosmetyczne. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Koleżanki, Szanowni zebrani. Przemówienie z dnia 28 listopada 1989 r.*, k. 13.

¹⁸⁰⁰ Dane liczbowe oraz adresaci działalności poradniczej są identyczne jak te wskazywane w 1988 r. Nie wiadomo zatem czy rzeczywiście w 1989 r. udzielono równo tyle samo porad jak w 1988 r. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Koleżanki, Szanowni zebrani. Przemówienie z dnia 28 listopada 1989 r.*, k. 14.

¹⁸⁰¹ Ibidem, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 28 listopada 1989 r. dotycząca zadań organizacji w warunkach aktualnej sytuacji w kraju*, k. 16.

Działalność LKP w ostatniej dekadzie PRL, podobnie jak w poprzednich latach, obejmowała również aktywność międzynarodową, która widoczna była także w północno-wschodniej części kraju. Zauważalna była ona m.in. w przystąpieniu do międzynarodowych haseł o pokój oraz współpracą z organizacjami kobiecymi z innych krajów¹⁸⁰². W 1985 roku kobiety z ziemi łomżyńskiej wystosowały apel o zachowanie pokoju na świecie oraz przeciwko wojnie nuklearnej, zimnej wojnie¹⁸⁰³. W 1987 roku Międzynarodowy Dzień Kobiet przebiegał pod hasłem przyjętym podczas Światowego Kongresu Kobiet i Kongresu ŚDFK „Do 2000 roku bez broni jądrowej, o pokój, równość i rozwój”¹⁸⁰⁴. W związku z tym Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach wystosował „Apel o pokój” do wszystkich kobiet na świecie o działalność na rzecz utrzymania pokoju¹⁸⁰⁵. W odpowiedzi na to wezwanie Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach na pierwszym miejscu kierunków działalności w 1987 roku wskazywał *działalność na rzecz pokoju i jego zachowania*, efektem której miało być przeprowadzenie 12 spotkań przed Kongresem ŚDFK w Moskwie (lipiec 1987 roku) pod hasłem „Do 2000 roku bez broni jądrowej, o pokój, równość i rozwój”¹⁸⁰⁶.

Ponadto nadal prowadzono również współpracę międzynarodową z kobietami z innych krajów np. Zarząd Miejski LKP w Hajnówce w 1986 roku przyjął delegację kobiet z organizacji kobiecych w Czechosłowacji, co miało stanowić dowód międzynarodowej współpracy na rzecz pokoju i równości praw kobiet¹⁸⁰⁷. Członkinie LKP organizowały również zbiórki na rzecz dzieci z Nikaragui¹⁸⁰⁸. We wrześniu 1987 roku do Suwałk przybyła delegacja Związku Kobiet Bułgarii. Był to efekt realizacji porozumienia „o współpracy, pomocy i wymianie doświadczeń województwa suwalskiego z Okręgiem Łowecz w Bułgarii”¹⁸⁰⁹. W 1988 roku organizacja kobieca województwa suwalskiego kontynuowała współpracę ze Związkiem Kobiet Bułgarii Okręgu Łowecz. W ramach międzynarodowej

¹⁸⁰² Kronika wydarzeń, „Nasza Praca” 1980, nr 5, s. 93; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet...*, s. 192-193.

¹⁸⁰³ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Apel kobiet łomżyńskich zebranych na uroczystym spotkaniu z władzami polityczno-administracyjnymi województwa w dniu 6.03.1985 r.*, k. 162-164.

¹⁸⁰⁴ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z posiedzenia Plenarnego Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 05.03.1987 r.*, k. 85.

¹⁸⁰⁵ Ibidem, *Apel o pokój*, k. 88-89.

¹⁸⁰⁶ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Protokół Komisji Uchwał i Wniosków powołanej na plenarnym posiedzeniu Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniu 16 grudnia 1986 r.*, k. 12-14; APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół Komisji Uchwał i Wniosków powołanej na plenarnym posiedzeniu Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniu 16 grudnia 1986 r.*, k. 99-101; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet...*, s. 189-190.

¹⁸⁰⁷ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego LKP w Hajnówce za rok 1986*, k. 68-69.

¹⁸⁰⁸ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół z kontroli działalności statutowej Oddziału Miejskiego w Mońkach Ligi Kobiet Polskich przeprowadzonej w dniu 10 listopada 1983 roku przez inspektora Urzędu Miasta i Gminy w Mońkach Henrykę Przestrzelską*, k. 35-36.

¹⁸⁰⁹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w roku 1987 w województwie suwalskim*, k. 53

współpracy liderki Zarządu Wojewódzkiego LKP, tj. przewodnicząca – Halina Ślimko i sekretarz – Honorata Rusinowska wyjechały na pięciodniową delegację do Bułgarii, gdzie miały możliwość zapoznania się z działalnością Związku Kobiet Bułgarii, życiem kobiet i ich rodzin oraz startem życiowym młodzieży¹⁸¹⁰. W ramach współpracy międzynarodowej działaczki ligowe włączyły się również do pomocy dla Armenii¹⁸¹¹. W czerwcu 1989 roku do Suwałk przybyły delegatki ze Związku Kobiet Bułgarii, które uczestniczyły w obradach poświęconych możliwościom awansu społeczno-zawodowego kobiet¹⁸¹².

W latach 80. LKP zamierzała ponownie stać się organizacją reprezentującą interes wszystkich kobiet, w tym kobiet wiejskich. Delegatki LKP na Zjeździe Miejskim LKP w Hajnówce wniosowały m.in. o nawiązanie współpracy z KGW wzorem lat 40. i 50.¹⁸¹³. Mimo, że główną organizacją kobiecą na wsi były KGW, to LKP starała się utrzymywać z nimi kontakt i współpracować na rzecz ujednoczenia ruchu kobiecego. Dla przykładu w Siemiatyczach LKP wspólnie z kobietami z KGW organizowała obchody Dnia Kobiet i Dnia Matki¹⁸¹⁴. Interesującym zjawiskiem były również koła terenowe LKP tworzone właśnie na terenach wiejskich. Brak jest jednak informacji na temat przyczyn utworzenia kół LKP zamiast KGW na wsi. Mimo to, koła terenowe LKP ze względu na obszar swej działalności wydawały się prowadzić zarówno kierunki promowane przez LKP i KGW. Przy czym zauważalne było nasilenie aktywności kół terenowych na kwestie realnej pomocy kobietom wiejskim, z mniejszym naciskiem na działalność polityczną.

Koło terenowe LKP w Czarnej Białostockiej¹⁸¹⁵ w ciągu pięciu pierwszych miesięcy 1983 roku zorganizowało 7 pokazów żywieniowych w szkole i klubie. Działaczki terenowe organizowały również nie tylko opiekę nad ludźmi starszymi, ale także włączały się w zapewnienie zaplecza medycznego podczas meczów i imprez sportowych na tamtejszym

¹⁸¹⁰ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w roku 1988 w woj. suwalskim*, k. 43.

¹⁸¹¹ Ibidem, k. 46.

¹⁸¹² APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół Plenarnego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 27 czerwca 1989 r.*, k. 23-24.

¹⁸¹³ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego LKP w Hajnówce dnia 5.III.1982 r.*, k. 24-26.

¹⁸¹⁴ APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Informacja dotycząca działalności Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach za rok 1987*, k. 94-95.

¹⁸¹⁵ Koło terenowe LKP w Czarnej Białostockiej w 1983 r. liczyło 12 członkiń i żadna z nich nie była zatrudniona na etacie. Pracę swą wykonywały społecznie. Przewodniczącą koła była Teresa Ossowska. APB, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, sygn. 1/9/1999, *Protokół z kontroli przeprowadzonej z działalności koła terenowego Ligi Kobiet Polskich w Czarnej Białostockiej w 24.05.1983 r. przez prac. tut. Urzędu Ewę Kościjańczuk*, k. 23.

stadionie¹⁸¹⁶. Wśród planów działania koła terenowego na 1985 rok wskazywano edukację z zakresu zdrowia, pokazy racjonalnego żywienia, zorganizowanie konkursu na najładniejszy balkon i ogródek oraz dalszą opiekę medyczną podczas imprez sportowych, a także zwiększenie liczby członkiń koła¹⁸¹⁷. Brak jest w programie działań propagandowych prelekcji czy obchodów rocznic i świąt państwowych. Nie oznaczało to jednak, że koło terenowe LKP ich nie organizowało. Jednak wskazywać może na to, iż prawdopodobnie działania takie nie były priorytetowe dla danej społeczności. Obchody świąt państwowych uwzględniono w programie działania koła terenowego na rok 1986¹⁸¹⁸.

Natomiast w 1987 roku działalność propagandowa zyskiwała na znaczeniu w Czarnej Białostockiej. Koło terenowe na pierwszym miejscu wskazywało umacnianie socjalistycznego modelu rodziny. Planowało zwalczać patologie społeczne np. chuligaństwo i narkomanię, prowadzić edukację zdrowotną i ekonomiczną, organizować obchody świąt i rocznic państwowych, angażować kobiety do realizacji czynów społecznych i organizować opiekę nad dziećmi i młodzieżą. Ponadto w 1987 roku LKP w Czarnej Białostockiej zamierzało zacieśnić współpracę z kobietami wiejskimi i kołami zakładowymi LKP¹⁸¹⁹. W 1988 roku koło terenowe LKP w Czarnej Białostockiej ponownie większą uwagę koncentrować miało na prowadzeniu edukacji zdrowotnej, racjonalnego żywienia i prowadzenia gospodarstwa domowego, zwalczać alkoholizm, organizować opiekę nad dziećmi i pomoc osobom starszym i chorym, dbać o estetykę miasta. Z działalności propagandowej wskazywano tylko organizację obchodów świąt państwowych, tj. 1 maja, czy Dzień Kobiet¹⁸²⁰.

¹⁸¹⁶ Mimo, że Czarna Białostocka była miastem i siedzibą władz Urzędu Miasta i Gminy, to nie utworzono tam Zarządu Miejsko-Gminnego LKP, a tylko koło terenowe. Wskazywać to mogło na niskie poparcie lokalnej społeczności dla organizacji kobiecej. APB, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, sygn. 1/9/1999, *Protokół z kontroli przeprowadzonej z działalności koła terenowego Ligi Kobiet Polskich w Czarnej Białostockiej w 24.05.1983 r. przez prac. tut. Urzędu Ewę Kościjaczuk*, k. 23.

¹⁸¹⁷ Ostatniego postulatu programu – zwiększenie liczby członkiń koła nie udało się spełnić, bowiem we wrześniu 1988 r. Koło Terenowe LKP w Czarnej Białostockiej nadal liczyło tylko 12 członkiń. Ibidem, *Plan pracy na rok 1985*, k. 24; ibidem, *Protokół z kontroli przeprowadzonej z działalności Ligi Kobiet Polskich Koło Terenowe w Czarnej Białostockiej w dniu 1988-09-22 przez Ewę Kościjaczuk – st. insp. d/s wewnętrznych UMIG w/m – upoważnienie nr SA.6015-1/88*, k. 28.

¹⁸¹⁸ Ibidem, *Plan pracy Terenowego -AZ] K[ół-AZ] LKP w Czarnej Biał. na 1986 r.*, k. 25.

¹⁸¹⁹ Ibidem, *Plan pracy Terenowego Koła Ligi Kobiet Polskich w Czarnej Białostockiej na rok 1987*, k. 26. Walka z chuligaństwem miała być zwalczaniem postaw antykomunistycznych objawiających się m.in. strajkami. Zob. K. Trembicka, *Walczyć z wrogiem*, s. 168-175.

¹⁸²⁰ APB, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, sygn. 1/9/1999, *Plan pracy na rok 1988*, k. 27.

Drugim przykładem koła terenowego w województwie białostockim było koło w Białowieży¹⁸²¹. Podczas zebrania w marcu 1982 roku w Białowieży¹⁸²² doceniono dotychczasową pracę przewodniczącej i całego koła, które prócz prelekcji, spotkań i pokazów racjonalnego żywienia *rozwickowały hodowlę kurcząt, organizowały pomoc starszym osobom, pracowały przy uprawie warzyw*¹⁸²³. Koło terenowe LKP w Białowieży zorganizowane na terenie wiejskim dostosowywało swoje kierunki działania do potrzeb lokalnej społeczności. Pomoc przy pracach polowych czy hodowlanych urzeczywistniać mogły nie tylko gospodarze plany władz komunistycznych, ale także budzić zaufanie wśród kobiet wiejskich i stanowić odpowiedź na ich potrzeby dnia codziennego. Wskazywały na to również plany koła terenowego LKP na kolejną kadencję w latach 1982-1986¹⁸²⁴ koło terenowe w Białowieży zamierzało: *1. Uruchomić punkt „Nowoczesnej Gospodyni” z usługami: fryzjer, krawiectwo, repasacja pończoch, pralnictwo, magiel, dziewiarstwo, 2. zatrudnić w „Nowoczesnej Gospodyni” kwalifikowaną kierowniczkę, 3. Uruchomić skup jaj, szmat, opakowań szklanych, 4. Kontynuować opiekę nad ludźmi starszymi, potrzebującymi opieki dziećmi z rodzin wielodzietnych, alkoholików, pomoc dzieciom opóźnionym w rozwoju. Uczestniczyć w pracach na rzecz ochrony środowiska, organizować konkursy na rzecz upiększenia Białowieży*¹⁸²⁵.

¹⁸²¹ W 1980 r. przewodniczącą koła terenowego LK w Białowieży była Barbara Słazak, wiceprzewodniczącą – Wiktoria Oklejewicz, skarbnikiem Nadzieja Buszko, sekretarzem – Stanisława Szpakowicz, a członkiniami Prezydium: Maria Lickiewicz, Grażyna Czarnocka i Brygida Olszewska. APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Terenowe Koło Ligi Kobiet Nr 8 w Białowieży. Skład Zarządu*, k. 2.

¹⁸²² W marcu 1982 r. wskazywano, że podczas zebrania sprawozdawczo-wyborczego koła LKP w Białowieży na 118 członkiń obecnych było 58 kobiet (50%). Była to wystarczająca ilość by uznać wybory nowego zarządu za prawomocne. W skład nowego zarządu koła weszły: Bronisława Waszkiewicz – przewodnicząca, Barbara Słazak, Wiktoria Oklejewicz, Zofia Tarasewicz, Nadzieja Buszko, Zofia Rychter, Maria Lickiewicz, Urszula Mukanowska i Walentyna Kozak. Natomiast w Komisję Rewizyjną koła tworzyła Wiera Bajko, Tamara Kupień i Walentyna Charkiewicz. Ibidem, *Protokół zebrania sprawozdawczo-wyborczego koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży odbytego w dniu 28.III.1982 r.*, k. 3v.

¹⁸²³ Ibidem, k. 3.

¹⁸²⁴ Na koniec 1983 r. koło terenowe LKP w Białowieży liczyło 127 członkiń. Natomiast na koniec grudnia 1985 r. w Białowieży zrzeszonych w LKP miało być już 149 kobiet, wśród których dominowały kobiety w przedziale wiekowych 31-55 lat, następnie powyżej 55 roku życia było 36 kobiet, zaś do 30 roku życia tylko 5 członkiń. W głównej mierze kobiety te posiadały wykształcenie podstawowe i niepełne podstawowe (75 kobiet), średnie i średnie zawodowe – 61 kobiet, a wykształcenie wyższe i niepełne wyższe zaledwie 13 kobiet. Zdecydowana większość członkiń – 128 kobiet (86%) nie przynależało do żadnej partii, 16 przynależało do PZPR, 1 do ZSL, a 4 do organizacji młodzieżowych. Ponadto dominującą grupą były kobiety pracujące zawodowo (103), następnie 36 emerytek i rencistek i tylko 10 gospodyń domowych. Ibidem, *Protokół z kontroli Terenowego Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży przeprowadzonej 29 czerwca 1984 r. przez Kierownika Urzędu Stanu Cywilnego w Białowieży na podstawie upoważnienia do kontroli wydanego przez Naczelnika Gminy w Białowieży z dnia 20 marca 1984 r.*, k. 5; ibidem, *Sprawozdanie z działalności Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży za okres od 1 kwietnia 1982 r. do 31 grudnia 1985 r.*, k. 15.

¹⁸²⁵ Ibidem, *Protokół zebrania sprawozdawczo-wyborczego koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży odbytego w dniu 28.III.1982 r.*, k. 3v.

Powyższy program działania koła terenowego LKP w Białowieży był ściśle związany z lokalnymi potrzebami. Liga starała się odpowiedzieć na realne potrzeby kobiet. Kierunki wskazane podczas zebrania zostały przyjęte jednogłośnie i nieco różniły się od ogólnych kierunków wyznaczonych przez Zarząd Wojewódzki LKP. Koło terenowe w Białowieży nie wskazało np. na potrzebę edukacji politycznej kobiet. Mimo to działalność taką prowadziło. Potwierdzeniem tego był fakt utworzenia w 1982 roku przez koło LKP w Białowieży Szkoły Aktywu Politycznego Kobiet. Do końca 1985 roku szkołę tę ukończyło 160 kobiet. W placówce tej odbywały się głównie prelekcje poświęcone tematyce rolniczej, ochrony zdrowia, prawa, pedagogiki czy weterynarii oraz pokazy kulinarne¹⁸²⁶. Oprócz tego koło terenowe LKP organizowało wieczornice z okazji świąt i rocznic państwowych oraz prelekcje i pokazy w terenie, uświadamiano lokalną społeczność o szkodliwości alkoholu, kształtowano patriotyczne postawy obywateli, organizowano kursy kroju i szycia, zbiórki pieniędzy na budowę szpitala Matki Polki, na Ogólnopolski Fundusz Pokoju czy pomoc lokalnej szkole. Organizacja kobieca w 1985 roku zorganizowała również konkurs na „Najpiękniejszy ogródek kwiatowy”, w którym udział miały wziąć wszystkie sołectwa gminy Białowieża. Ponadto członkinie LKP brały udział w corocznych „Dniach oświaty, książki i prasy”¹⁸²⁷.

W pierwszej połowie lat 80. koło terenowe LKP angażowało się w przestrzeganie równouprawnienia w zakładach pracy oraz wybory kobiet na decyzyjne stanowiska samorządowe. Oprócz tego koło organizowało pomoc osobom starszym i niepełnosprawnym, współpracowało z innymi instytucjami na rzecz podnoszenia poziomu kultury społeczeństwa, edukacji zdrowotnej i ekonomicznej oraz przeciwdziałaniu patologiom społecznym. Koło starało się również zwiększać szeregi organizacji zwłaszcza wśród młodych dziewcząt, co stanowiło odpowiedź na ogólnokrajowe wezwanie rozwoju LKP¹⁸²⁸.

W 1986 roku podjęto program działania koła terenowego LKP w Białowieży na lata 1986-1990¹⁸²⁹. Wskazywano na konieczność poprawy warunków ekonomicznych i

¹⁸²⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży za okres od 1 kwietnia 1982 r. do 31 grudnia 1985 r.*, k. 18; ibidem, *Załącznik do pkt. 3 protokołu z zebrania LKP*, k. 10.

¹⁸²⁷ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży za okres od 1 kwietnia 1982 r. do 31 grudnia 1985 r.*, k. 18-20.

¹⁸²⁸ Ibidem, k. 15-18; M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 117.

¹⁸²⁹ W marcu 1986 r. na 149 członkiń koła terenowego w Białowieży udział w zebraniu sprawozdawczo-wyborczym uczestniczyło 78 członkiń oraz kobiet niezrzeszonych. Podczas zebrania walnego koła wybrano nowy skład zarządu, w skład którego weszło 17 kobiet, wśród których funkcję przewodniczącej objęła Bronisława Waszkiewicz, sekretarza – Anna Wencko, a skarbnika – Nadzieja Buszko. Zaś do Komisji Rewizyjnej wybrano 5 kobiet, tj. Wiera Bajko, Walentyna Charkiewicz, Tamara Kupień, Irena Pawilcz i Walentyna Sac. Ponadto warto zaznaczyć, że przy kole LKP w Białowieży utworzono wówczas 3 sekcje, tj. oświatowo-kulturalną, społeczną i organizacyjną, które miały usprawnić pracę koła w terenie. APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Protokół Walnego Zebrania sprawozdawczo-*

gospodarczych kobiet. Część z tych postulatów była znana już z programu z poprzedniej kadencji, co potwierdzało jednocześnie nieosiągnięcie tych celów w ciągu 4 lat poprzedniej kadencji. Celem koła LKP było utworzenie punktu krawieckiego w „Nowoczesnej Gospodyni”, punktu przyjęcia ubrań i pościeli do pralni, punktu magła elektrycznego czy skupu szkła. W ośrodku „Nowoczesnej Gospodyni” w Białowieży planowano utworzyć wypożyczalnię sprzętu gospodarstwa domowego oraz organizować kursy haftu ręcznego, dziewiarstwa oraz kroju i szycia¹⁸³⁰. Nadal również LKP w Białowieży starała się podejmować działania poprawiające codzienną rzeczywistość lokalnej społeczności, tj. urządzić kawiarnię, zamontować barierki przy schodach do sklepu mięsnego i schodach koło mostu, powołać chór, podnieść jakość pieczywa. Ponadto w programie pojawiła się *likwidacja pokątnej sprzedaży alkoholu* [oraz – A.Z.] *organizowanie szkoleń dla rodziców w ramach uniwersytetu*¹⁸³¹. Wśród lokalnych potrzeb jakie wskazywano do załatwienia były również: poprawa zaopatrzenia ludności w opał, zorganizowanie *punktu usługowego pilowania drewna opałowego*. Ponadto koło terenowe LKP w Białowieży zamierzało zwalczać bierne postawy społeczne i alkoholizm, promować partnerskie rodziny, wspierać matki w prawidłowym wychowywaniu dzieci, poczynić starania o budowę nowego żłobka, przedłużyć godziny pracy Gminnego Ośrodka Zdrowia, edukować z zakresu higieny oraz nawiązać współpracę z podobną do LKP organizacją kobiecą z innego kraju socjalistycznego¹⁸³². Był to bardzo szeroki, wielokierunkowy program odpowiadający na potrzeby lokalnej społeczności oraz realizujący kierunki wyznaczone przez naczelne władze organizacji kobiecej.

Powyższe cele miały wpłynąć na poprawę konkretnych sytuacji lokalnej społeczności, jednak pomimo podjętych działań przez koło LKP nie zawsze udawało się je spełnić. W październiku 1987 roku odnotowano poprawę sytuacji w kwestii zaopatrzenia ludności w opał. Jednak utworzenie punktu usługowego pilowania drewna opałowego nie doszło do skutku z uwagi na niedobór pilarzy. Podobne niepowodzenie odnotowano w kwestii wydłużenia godzin pracy Gminnego Ośrodka Zdrowia oraz budowy nowego żłobka. Mimo to, udało się nawiązać współpracę i korespondencję z litewską organizacją kobiecą oraz zorganizować kurs kroju i szycia w „Nowoczesnej Gospodyni”.

wyborczego Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży, woj. białostockie, k. 7-9; ibidem, *Protokół Nr 1 z posiedzenia Prezydium Koła LKP w Białowieży z dnia 17 października 1987 roku*, k. 29.

¹⁸³⁰ Ibidem, *Uchwała programowa Walnego zebrania Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży odbytego dnia 15 marca 1986 roku*, k. 25.

¹⁸³¹ Ibidem, *Załącznik do pkt. 3 protokołu zebrania LKP*, k. 10.

¹⁸³² Ibidem, *Uchwała programowa Walnego zebrania Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży odbytego dnia 15 marca 1986 roku*, k. 24-26.

Liga w ostatniej dekadzie PRL, podobnie jak w poprzednich dekadach, zmagająca się z różnymi trudnościami w rozwoju organizacji w terenie. Oprócz trudności lokalowych, najczęściej pojawiała się w materiale źródłowym informacja o braku chęci lokalnych kobiet do udziału w pracach organizacji. Jak przyznawała przewodnicząca Zarządu Miejskiego LKP w Mońkach, działalność LKP w pierwszej połowie lat 80. była trudna i nie cieszyła się zainteresowaniem ówczesnych Polek: *Z przykrością muszę stwierdzić, że podejmowane przez naszą organizację wysiłki zwłaszcza w latach 82-83, nie zawsze znajdowały oddźwięk wśród kobiet. Zdarzało się, że na zaplanowane, przygotowane i rozpropagowane spotkanie przychodziło kilka lub kilkanaście osób. [...] Zniechęcenie kobiet do wszelkiej działalności przyszło łatwo i szybko, natomiast pozyskanie ich na nowo będzie trwało jeszcze wiele lat*¹⁸³³. Taka postawa ówczesnych kobiet, w tym członkiń LKP nie była odosobniona w tym czasie. Słabnące zainteresowanie działalnością organizacji kobiecej przekładało się nie tylko na spadek liczby członkiń w terenie, ale także na zmniejszenie znaczenia organizacji kobiecej w społeczeństwie.

Problem zniechęcenia kobiet do pracy w szeregach LKP widoczny był również w drugiej połowie lat 80. Wśród trudności z jakimi zmagająca się organizacja kobieca wskazywano niedobór czasu jaki członkinie mogły poświęcić na działalność społeczną¹⁸³⁴. Podczas kontroli przeprowadzonej w sierpniu 1985 roku stwierdzono, że *Zarząd Miejski LKP do 1984 roku pracował prawidłowo, lecz w roku 1985 działalność osłabła*. Wskazywano tu na brak kontroli przeprowadzanych przez Komisję Rewizyjną, brak opracowanego programu działania na rok 1985, brak prowadzenia regularnych posiedzeń plenarnych¹⁸³⁵. Zarząd Miejski LKP w Mońkach wśród trudności pracy wskazywał na zmniejszone zainteresowanie dotychczasowych członkiń uczestnictwem w cotygodniowych spotkaniach, migrację i emigrację członkiń za granicę oraz brak lokali poszczególnych kół i niewielką siedzibę Zarządu Miejskiego LKP, w której odbywały się wszystkie spotkania¹⁸³⁶.

Niedobór działaczek terenowych powodował też braki kadrowe specjalistów LKP. W 1986 roku wskazywano również na brak instruktorki żywieniowej w Hajnówce, w efekcie czego nie prowadzono pokazów żywieniowych. Zarząd Miejski LKP w Hajnówce oczekiwał

¹⁸³³ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Drogie Koleżanki*, k. 58.

¹⁸³⁴ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Informacja ZM LKP w Sokółce za okres od 1982 do 1985 r. Drogie Koleżanki i Szanowni Goście*, k. 12-13.

¹⁸³⁵ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół z kontroli działalności statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach przeprowadzonej w dniu 13.08.1985 r. przez Grażynę Słowikowską – pracownika Urzędu Miasta i Gminy w Mońkach*, k. 38v.

¹⁸³⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach za okres od 1.XII.84 r. do 1.XII.85 r.*, k. 41.

w tym zakresie wsparcia ze strony Zarządu Wojewódzkiego LKP w Białymstoku. Sam zaś podjął inicjatywę organizowania prelekcji i pokazów kosmetycznych¹⁸³⁷.

IV.3. Aktywność organizacji w środowiskach kobiet pracujących

Zgodnie z paragrafem 5 statutu LKP uchwalonego na VIII Nadzwyczajnym Krajowym Zjeździe LKP w 1981 roku organizacja kobieca miała rozpocząć ponowne tworzenie kół w zakładach pracy. Koło zakładowe mogło powstać wówczas, gdy minimum 10 kobiet wyraziło chęć utworzenia takiego ognia w swoim zakładzie pracy i zaakceptował to zarząd miejski LKP oraz dyrekcja zakładu¹⁸³⁸. W 1985 roku wskazywano już, że do powołania koła LKP wystarczy minimum 5 kobiet¹⁸³⁹. Liczbę taką wskazywano również w statucie organizacji z 1988 roku¹⁸⁴⁰.

Jednak analiza materiału źródłowego wykazała, że mimo ograniczenia zasięgu działania Ligi w 1966 roku do miejsc zamieszkania kobiet w mieście, to nie wszystkie oddziały terenowe rozwiązały swoje koła zakładowe. Jeszcze przed oficjalnym ogłoszeniem ponownego powrotu LK do zakładów pracy Zarząd Miejski LK w Zambrowie chciał tworzyć tam swoje koła, ale nie zgadzały się na to Rady Zakładowe¹⁸⁴¹. W zestawieniu z września 1980 roku wskazywano, że LK w Zambrowie zrzeszała około 790 kobiet, tworzących 21 kół zakładowych, 5 kół terenowych, 1 KRM i 1 koło specjalistyczne¹⁸⁴².

Już w drugim numerze z 1982 roku miesięcznika „Nasza Praca” wskazywano na istnienie kół zakładowych na terenie 38 województw w kraju. Odnotowano wówczas istnienie blisko 2 670 kół zakładowych zrzeszających ponad 142 500 członkiń. Najwięcej kół zakładowych w kraju było założonych wówczas w województwa katowickim (prawie 290 kół zrzeszających około 27 470 członkiń), kieleckim (154 koła zrzeszające około 9 300 członkiń), wałbrzyskim (143 koła zrzeszające około 9 tys. członkiń), krakowskim (133 koła zrzeszające

¹⁸³⁷ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego LKP w Hajnówce za rok 1986*, k. 69.

¹⁸³⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Protokół z posiedzenia Zespołu ds. Organizacji Kobietych z dnia 20 marca 1982 r.*, k. 5; APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Zasady organizacyjne, rola i zadania kół Ligi Kobiet Polskich w zakładach pracy*, k. 56.

¹⁸³⁹ *Koło – podstawowa jednostka organizacyjna Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1985, nr 10, s. 7.

¹⁸⁴⁰ *Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 30 listopada 1988 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet Polskich"*. M.P.1988 nr 33 poz. 301.

¹⁸⁴¹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 10 września 1980 r.*, k. 177.

¹⁸⁴² *Ibidem, Ocena działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie ze szczególnym uwzględnieniem pracy ideowo-wychowawczej, tj. szkoły obywatelskiego wychowania kobiet*, k. 179.

około 5 400 członkiń)¹⁸⁴³. W zestawieniu znalazło się również województwo suwalskie i łomżyńskie. W Łomży według danych na luty 1982 roku działało 75 kół zakładowych zrzeszających około 2200 członkiń. Jednak zgodnie z materiałem źródłowym żadne z tych kół nie zostało założone po VIII Nadzwyczajnym Krajowym Zjeździe LKP¹⁸⁴⁴. Natomiast w województwie suwalskim odnotowano istnienie 58 kół zakładowych zrzeszających około 2 120 członkiń. Jednocześnie wskazywano, że po VIII Krajowym Zjeździe LKP odnotowano rozwiązanie się 1 koła zakładowego z liczbą 145 członkiń. Nie odnotowano zaś utworzenia kół zakładowych po tym Zjeździe, choć wskazano iż 12 kół zakładowych było wówczas w trakcie zakładania. Brak było jednak takich jednostek w województwie białostockim¹⁸⁴⁵. Nieuwzględnienie w zestawieniu Zarządu Głównego LKP województwa białostockiego, mogło oznaczać albo rzeczywisty brak kół zakładowych na tym terenie w lutym 1982 roku, albo nie dosłanie do Zarządu Głównego LKP danych statystycznych, które pozwoliłyby uwzględnić to województwo w zestawieniu. Wątpliwości te rozwiewał artykuł opublikowany w 1985 roku w „Naszej Pracy”, w którym kolejny raz wskazywano nie istnienie kół zakładowych w województwie białostockim w 1982 roku¹⁸⁴⁶.

W czerwcu 1983 roku LKP w województwie łomżyńskim w 90 kołach zrzeszała ponad 2 230 członkiń, z czego istniało 75 kół zakładowych zrzeszających blisko 2 100 kobiet i 4 koła w miejscu zamieszkania zrzeszające około 130 kobiet. Zaś w czerwcu 1984 roku LKP w województwie łomżyńskim w 113 kołach zrzeszała już około 3 tys. członkiń, z czego odnotowano 109 kół zakładowych zrzeszających blisko 2900 kobiet i 4 koła w miejscu zamieszkania zrzeszające około 100 kobiet¹⁸⁴⁷. Dane te wskazywały na intensywne zwiększanie liczby kół i członkiń w miejscach zatrudnienia kobiet. Liczba kół w miejscu zamieszkania choć pozostała taka sama, to jednak zmniejszyła się liczba ich członkiń.

W marcu 1985 roku liczba kół zakładowych w kraju wynosiła już około 4 800, w których zrzeszonych było około 242 tys. kobiet. Największy wzrost liczby kół zakładowych

¹⁸⁴³ Nie zawsze jednak większa liczba kół oznaczała większą liczbę członkiń zrzeszonych w organizacji. Dla przykładu: w Bielsko-Białej odnotowano istnienie 27 kół zakładowych zrzeszających 3 120 członkiń, a w Chełmie w takiej samej liczbie kół (27) zrzeszonych było 1 167 członkiń. *Koła w zakładach pracy*, „Nasza Praca” 1982, nr 2, s. 15.

¹⁸⁴⁴ Ibidem.

¹⁸⁴⁵ Ibidem.

¹⁸⁴⁶ *Rośnie siła kół zakładowych*, „Nasza Praca” 1985, nr 3, s. 8.

¹⁸⁴⁷ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja dotycząca pracy kół zakładowych Ligi Kobiet Polskich, działających w województwie łomżyńskim*, k. 130.

odnotowano w województwie katowickim (398 kół i około 44 700 członkiń), kieleckim (330 kół i około 15 130 członkiń) oraz łódzkim (139 kół i około 10 200 członkiń)¹⁸⁴⁸.

Przedstawicielki lokalnych struktur terenowych LKP ostrzegały jednak przed naciskiem na ilość członkiń w kołach zakładowych, gdyż mogłoby to doprowadzić do słabej aktywności koła¹⁸⁴⁹. *Główną przeszkodą w zakładaniu nowych kół LKP w zakładach pracy jest niechęć samych kobiet do zrzeszania się, brak zainteresowania jakąkolwiek działalnością społeczną, najczęściej z powodu trudnej sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju. Trudności tłumaczono brakiem zainteresowania dyrekcji w tworzeniu kół zakładowych LKP oraz obowiązującymi zarządzeniami związanymi ze stanem wojennym (konieczność posiadania przepustek przy wejściu do zakładu oraz zakaz organizowania zebrań w czasie godzin pracy)*¹⁸⁵⁰.

Problemem w rozwoju LKP był brak pracowników etatowych oraz niechęć wobec pracy społecznej tłumaczona obowiązkami zawodowymi i dyscypliną pracy¹⁸⁵¹. Zaś w 1985 roku przyczyn takiego stanu upatrywano w uprzemysłowieniu poszczególnych regionów kraju i wielkości województw, wskaźniku zatrudnienia kobiet, nastrojach społecznych, ekonomicznych, politycznej sytuacji w kraju i regionie oraz jakości kadry etatowej¹⁸⁵². Jednak w ostatniej dekadzie PRL to właśnie koła zakładowe stanowiły dominujący rodzaj kół LKP¹⁸⁵³. *Cele koła zakładowego: reprezentowanie interesów ogółu kobiet pracujących w zakładzie, dbanie o praktyczną realizację konstytucyjnego prawa do równouprawnienia kobiet, otoczenie szczególną opieką kobiet jedynych żywicielki rodzin, pomoc kobietom w prowadzeniu gospodarstwa domowego i organizacji życia rodzinnego w warunkach kryzysu gospodarczego, stworzenie warunków do zaspokojenia potrzeb i ambicji zawodowych, społecznych i politycznych kobiet*¹⁸⁵⁴. Koła zakładowe LKP miały przede wszystkim troszczyć się o pozycję kobiet w zakładzie pracy. W szczególny sposób miały zwracać uwagę na konieczność realnego równouprawnienia kobiet, które uwidaczniać się miało w równym wynagrodzeniu¹⁸⁵⁵. Celem kół zakładowych była również pomoc kobietom ciężarnym i

¹⁸⁴⁸ *Rośnie siła kół zakładowych*, „Nasza Praca” 1985, nr 3, s. 8.

¹⁸⁴⁹ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 165-167.

¹⁸⁵⁰ *Koła w zakładach pracy*, „Nasza Praca” 1982, nr 2, s. 16.

¹⁸⁵¹ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja dotycząca pracy kół zakładowych Ligi Kobiet Polskich, działających w województwie łomżyńskim*, k. 131-134.

¹⁸⁵² *Rośnie siła kół zakładowych*, „Nasza Praca” 1985, nr 3, s. 8.

¹⁸⁵³ M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 150-151.

¹⁸⁵⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Protokół z posiedzenia Zespołu ds. Organizacji Kobięcych z dnia 20 marca 1982 r.*, k. 5.

¹⁸⁵⁵ M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 110.

młodym matkom, przedstawiać potrzeby kobiet dyrekcji zakładu, wspomagać rozwiązywanie problemów życia prywatnego oraz popularyzować przepisy prawne, zwłaszcza kodeks rodzinny i opiekuńczy, kodeks pracy czy fundusz alimentacyjny¹⁸⁵⁶.

Działalność kół zakładowych LKP w Sokółce w pierwszej połowie lat 80. polegała na zapobieganiu konfliktom i złej atmosferze w zakładzie pracy, pomoc nowym pracownikom oraz podejmowanie działań zmierzających do poprawy warunków pracy. Ponadto organizowano półkolonie letnie i zimowiska dla dzieci, a dzięki współpracy ze związkami zawodowymi rozwiązywano problemy socjalne pracownic i obchody rocznic i świąt państwowych¹⁸⁵⁷.

W 1984 roku w województwie łomżyńskim koła zakładowe LKP interweniowały również przy zwalnianiu kobiet, które powróciły do pracy po urlopach wychowawczych oraz w celu zapewnienia odzieży i obuwia ochronnego. Ponadto LKP interweniować miała w sprawach przyjęcia dzieci do internatu, rozprawdzać dary dla rodzin wielodzietnych, zapewniać posiłki w szkołach dla dzieci alkoholików, kolonie, obozy czy miejsca w przedszkolach. Z inicjatywy członkiń koła zakładowego LKP w Łomżyńskich Zakładach Przemysłu Bawełnianego „Narew” w Zambrowie zorganizowano przedszkole w pomieszczeniu magazynowym zakładu pracy. Ponadto odbywały się również prelekcje ideologiczne dla kobiet oraz działalność kulturalno-oświatowa i szkoleniowa obejmująca również lokalną młodzież. Działania skierowane do młodzieży były realizowane w ramach czynu pomocy szkole. Koła zakładowe LKP włączały się również w zbiórki pieniędzy na budowę Szpitala Pomnika Matki Polki¹⁸⁵⁸.

¹⁸⁵⁶ Dla przykładu dzięki współpracy Koła LKP przy Okręgowym Przedsiębiorstwie Przemysłu Mięsnego z dyrekcją zakładu udało się utworzyć Oddział Pracy Chronionej, gdzie kierowano kobiety w ciąży oraz młode matki. APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Szanowne Koleżanki Delegatki, Szanowni Goście*, k. 12; APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 166; APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Program działania Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na rok 1985*, k. 37.

¹⁸⁵⁷ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Informacja ZM LKP w Sokółce za okres od 1982 do 1985 r. Drogie Koleżanki i Szanowni Goście*, k. 10.

¹⁸⁵⁸ W ramach czynu pomocy szkole wskazywano na prowadzenie spotkań z młodzieżą, podczas których upowszechniano formy grzecznościowe, kulinarne i prace ręczne. W latach 80. inaczej również obchodzono coroczne święto kobiet. Choć nadal utrzymywano spotkania kobiet z najważniejszymi osobami w państwie, to jednak odbywały się one w innej formie. Dotychczas to delegatki przybywały na spotkanie z władzą, co nadal było kontynuowane. Novum stanowiło przybycie w latach 1981-1983 to Wojciecha Jaruzelskiego do fabryki w Żyrardowie i Łodzi. Z uwagi na panujący wówczas kryzys obchody nie były zbyt nagłaśniane w prasie oraz widoczna była pesymistyczna atmosfera. Zniknęły również dotychczasowe hasła podkreślające znaczenie działalności kobiet, choć zyskały na znaczeniu propagandowe role matek. Wpisywało się to kampanię budowy Pomnika-Szpitala Centrum Zdrowia Matki-Polki w Łodzi. APL, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja dotycząca pracy kół zakładowych Ligi Kobiet Polskich, działających w województwie łomżyńskim*, k. 131-133; *Kronika Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie*, lata 1982-1986; M.M., *Pomnik*, „Zwierciadło” 1983, nr

Sposób tworzenia kół zakładowych został również szczegółowo zaplanowany. To zarządy miejskie LKP miały rozważyć możliwości utworzenia takich jednostek w poszczególnych zakładach pracy. Największą uwagę koncentrowano na miejscach zatrudniających w większości kobiety. Następnie po wytypowaniu takich zakładów Zarząd Miejski LKP nawiązywał kontakt z dyrekcją zakładu i wyszukiwał wśród pracownic liderki aktywne społecznie. Po wytypowaniu odpowiednich kobiet wyznaczano termin zorganizowania spotkania w zakładzie pracy, podczas którego delegatki Zarządu Miejskiego LKP prezentowały zasady działania organizacji kobiecej, jej strukturę, historię i cele działania. Następnie wybierano zarząd takiego koła w osobie przewodniczącej, sekretarza i skarbnika¹⁸⁵⁹.

Koła zakładowe podobnie jak koła osiedlowe miały organizować zebrania członkiń według ustalonego wcześniej harmonogramu oraz włączać się w działalność socjalno-bytową danego zakładu. Uwidaczniać się to miało w prezentowaniu dyrekcji zakładów sytuacji życiowej pracownic zakładu, pilnowaniem przestrzegania ochrony pracy kobiet ciężarnych, tworzeniem dla nich miejsc pracy chronionej, udzielaniem realnej pomocy doraźnej w rozwiązaniu ich problemów związanych z ich życiem prywatnym. Koła zakładowe LKP miały również organizować prelekcje i pokazy o zróżnicowanej tematyce, które wspomogłyby pracownice zakładu oraz dbać o ich rozwój kulturalny¹⁸⁶⁰. Ponadto koła zakładowe miały również *opiniować decyzje władz miasta dotyczące życia rodzin w osiedlu i mieście*¹⁸⁶¹. Liderki Ligi z Wysokiego Mazowieckiego postulowały również o przydzielanie członkiniom kół zakładowych zadań do realizacji w miejscu zamieszkania np. informowanie o organizowanych kursach i szkoleniach, prelekcjach, szkoleniach i zebraniach organizowanych przez LKP¹⁸⁶². Oznaczało to, że działalność kół zakładowych mimo określonego terytorium działania mogła również wpływać na życie poza zakładem pracy. Przykładem czego miało być np. uruchomienie nowych linii autobusów i zwiększenie ich częstotliwości w godzinach szczytów¹⁸⁶³. Zarząd Wojewódzki LKP w Łomży w listopadzie

16, s. 3; C. Rudziński, *O problemach pracy i życia załogi. Wojciech Jaruzelski wśród żyrardowskich kobiet*, „Trybuna Ludu” 9.III.1982, nr 57, s. 1, 2; *Obchody Dnia Kobiet*, „Trybuna Ludu” 9.III.1982, nr 57, s. 2; N. Jarska, *Obchody Dnia Kobiet...*, s. 25-27. Na temat znaczenia i wykorzystywania pojęcia „Matka-Polka” w okresie PRL zob. P. Kenney, *Pojęcie „Matki-Polki” w języku opozycji i władzy*, [w:] *Komunizm...*, s. 338-351.

¹⁸⁵⁹ APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Plan tworzenia kół Ligi Kobiet Polskich w zakładzie pracy*, k. 59.

¹⁸⁶⁰ Ibidem, *Zasady organizacyjne, rola i zadania kół Ligi Kobiet Polskich w zakładach pracy*, k. 57-58.

¹⁸⁶¹ Ibidem, k. 58.

¹⁸⁶² APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 383, *Protokół ze Zjazdu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 13.XI.1978 r.*, k. 12.

¹⁸⁶³ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja dotycząca pracy kół zakładowych Ligi Kobiet Polskich, działających w województwie łomżyńskim*, k. 131.

1983 roku w piśmie do KW PZPR przekazywał uwagi dotyczące ówczesnej sytuacji w kraju, które wskazywały mu kobiety pracujące zawodowo. Dotyczyły one głównie niedoborów i podwyżek cen, które jakoby miały ówczesne kobiety poprzeć¹⁸⁶⁴.

Członkinie LKP w Mońkach były również współzałożycielkami związków zawodowych w zakładach pracy. Dzięki objęciu miejsc we władzach związków zawodowych przez 24 członkinie LKP, obie organizacje współrealizowały akcje socjalne czy prawno-społeczne. Według informacji źródłowych dzięki kołom zakładowym LKP pracownicy zakładów pracy mogli korzystać z kiosków zakładowych z podstawowymi artykułami. Organizowano również wakacje dla dzieci pracowników. Ponadto członkinie kół zakładowych LKP przy współpracy z dyrekcją zakładów analizowały i ustalały wynagrodzenie pracowników. Czuwały również nad zapewnieniem właściwych warunków pracy dla kobiet, przestrzeganiem ich praw¹⁸⁶⁵.

Koła zakładowe miały kłaść nacisk na rozwój współpracy z dyrekcją zakładów oraz innymi kołami zakładowymi¹⁸⁶⁶. Podczas Zjazdu Miejskiego LKP w Hajnówce w 1982 roku jedna z obecnych delegatek terenowych podkreślała, że LKP powinna stać się pierwszą organizacją do rozpatrywania wszystkich spraw dotyczących kobiet¹⁸⁶⁷. W jej wypowiedzi widoczna była rywalizacja między LKP a Związkami Zawodowymi o znaczenie w zakładach pracy¹⁸⁶⁸. Jednak w połowie 1984 roku wskazywano, że koła zakładowe LKP miały dążyć do współpracy z *samorządem pracowniczym, związkami zawodowymi, kolegium dyrektorskim, organizacjami polityczno-społecznymi* [by zostać – A.Z.] *współgospodarzem zakładu pracy*¹⁸⁶⁹. Wśród kierunków aktywności kół LKP wskazywano wówczas udział w obchodach 40-lecia PRL, upowszechnianie wśród kobiet i zachęcanie do czynnego udziału w kulturze, zwłaszcza poprzez czytelnictwo, upowszechnianie oświaty zdrowotnej, ochronę pracy kobiet, edukację ekonomiczną kobiet, rozwój organizacji kobiecej w zakładzie pracy. Cele programowe realizowane miały być w miarę możliwości przez wszystkie koła LKP. W

¹⁸⁶⁴ Ibidem, *Pismo ZW LKP w Łomży do KW PZPR w Łomży z dnia 28.II.1983 r.*, k. 69-71.

¹⁸⁶⁵ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Sprawozdanie z działalności w okresie kadencji II.1982 do II.1986*, k. 63-64.

¹⁸⁶⁶ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 165-167.

¹⁸⁶⁷ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego LKP w Hajnówce dnia 5.III.1982 r.*, k. 24.

¹⁸⁶⁸ „Prezydium ZW LKP w Białymstoku jako pierwsze w kraju podpisało porozumienie z Prezydium WPZZ [Wojewódzkim Porozumieniem Związków Zawodowych – A.Z.] określające główne zasady współdziałania między obu organizacjami”. APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z przeprowadzonej kontroli działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich*, k. 185.

¹⁸⁶⁹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Ramowy program działania Koła Ligi Kobiet Polskich na II półrocze 1984 r. oraz na I półrocze 1985 r.*, k. 66.

sposób szczególnie zaś koła zakładowe koncentrować się miały na ochronie pracy kobiet, tj. poprzez *przeгляд stanowisk pracy, rozeznanie sytuacji w zakresie potrzeby tworzenia oddziałów pracy chronionej*¹⁸⁷⁰ oraz propagowanie korzyści z działania LKP w zakładzie pracy¹⁸⁷¹. Takie cele były realizowane również przez inne zarządy miejskie LKP¹⁸⁷². Działaczki LKP w Mońkach przy współpracy z Ośrodkiem „Nowoczesna Gospodyni” i dyrekcją zakładów zorganizowały również zwiedzanie zakładów pracy np. Unitry, Zakładu Obuwia. Udział w zwiedzaniu wzięło wówczas około 40 kobiet¹⁸⁷³.

Koła zakładowe LKP w Hajnówce według informacji źródłowych dbały o zapewnienie miejsc w żłobkach i przedszkolach dzieciom kobiet pracujących zawodowo, organizowały kobietom możliwość podnoszenia kwalifikacji zawodowych, uczestniczyły w kwalifikacji dzieci na kolonie oraz w przyznawaniu przez dyrekcję zakładów nagród i odznaczeń, dbając o interesy kobiet pracujących¹⁸⁷⁴.

W drugiej połowie lat 80. działalność LKP w zakładach pracy koncentrować się miał przede wszystkim na: *umacnianiu pozycji kobiety w zakładzie pracy, ochronie pracy kobiet, działalności społeczno-opiekuńczej, kształtowaniu postaw kobiet. Ogółem biorąc, celem pracy organizacji koła Ligi Kobiet Polskich w zakładzie pracy jest zapewnienie pełnego współuczestnictwa kobiet w zarządzaniu zakładem*¹⁸⁷⁵. Te szerokie spektrum aktywności organizacji kobiecej miało wspomóc kobiety zatrudnione w zakładzie pracy w uświadomieniu obowiązków jakie spoczęły na ich barkach, ale też praw jakie im przysługiwały. Liga deklarowała dążenie do aktywizacji kobiet w miejscu pracy. Koła zakładowe LKP reprezentując interesy kobiet miały być współgospodarzem zakładu pracy. Działalność kół zakładowych w 1987 roku miała obejmować również organizację odczytów i dyskusji upowszechniających kulturę i obyczaje świeckie wśród społeczeństwa¹⁸⁷⁶. W kadencji 1986-1990 LKP miała koncentrować się na działalności wśród kobiet pracujących zawodowo oraz

¹⁸⁷⁰ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Ramowy program działania Koła Ligi Kobiet Polskich na II półrocze 1984 r. oraz na I półrocze 1985 r.*, k. 66.

¹⁸⁷¹ Ibidem.

¹⁸⁷² APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Program działania Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na rok 1985*, k. 37.

¹⁸⁷³ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Sprawozdanie z działalności w okresie kadencji II.1982 do II.1986*, k. 67-68.

¹⁸⁷⁴ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w latach 1982-1986*, k. 65.

¹⁸⁷⁵ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Informacja dotycząca kół Ligi Kobiet Polskich działających przy zakładach pracy na terenie województwa suwalskiego -/stan na dzień 31 grudnia 1987 r./*, k. 60-61.

¹⁸⁷⁶ Ibidem, *Uchwała Plenum Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich i Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej w Suwałkach z dnia 11 listopada 1987 r.*, k. 9; *Kronika wydarzeń, „Nasza Praca” 1980, nr 5, s. 95*; A. Drozdowska, *Działalność Ligi Kobiet...*, s. 203.

rozwijać działalność kół osiedlowych i ich współpracę z samorządami. Jak przyznawała przewodnicząca Zarządu Miejskiego LKP w Mońkach pierwszy rodzaj kół był bardziej preferowany ze względów organizacyjnych i merytorycznych¹⁸⁷⁷.

Od połowy lat 70. zaczęto zwracać uwagę na niewielki udział kobiet w życiu publicznym i nieliczne wyższe stanowiska zajmowane przez kobiety¹⁸⁷⁸. Zgodnie z uchwałą Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach z dnia 30 marca 1983 roku działalność organizacji kobiecej w zakładach pracy miała przyczynić się do awansu społecznego i zawodowego kobiet, pomocy w rozwiązywaniu ich problemów oraz motywowania kobiet o większą *gospodarność, jakość produkcji i lepszą wydajność i organizację pracy*¹⁸⁷⁹. W 1983 roku wskazywano, że kobiety chciały pracować zgodnie ze swoim wykształceniem. Apelowano jednak, by obniżyły swoje wymagania i podjęły dostępną pracę zarobkową¹⁸⁸⁰. Jednak podczas X Wojewódzkiego Zjazdu LKP w Białymstoku zwracano uwagę na problem niskiego awansu zawodowego kobiet oraz niższe wynagrodzenie kobiet w stosunku do mężczyzn¹⁸⁸¹. Według sprawozdania za 1985 rok w gminie Białowieża nie wykazywano dysproporcji wskazanych wyżej. Kobiety stanowiły tam prawie 50% pracowników¹⁸⁸².

Międzynarodowy Dzień Kobiet w 1985 roku przypadł w 40 rocznicę utworzenia Polski Ludowej i LKP. Wskazywano wówczas zasługi ustroju, który zgodnie z przekazem propagandowym wprowadzić miał równouprawnienie i szansę awansu społecznego kobiet. Zauważano jednocześnie, że ówczesne kobiety nie powinny pełnić już jedynie roli matek, żon, gospodyń domowych czy pracowników, ale miały aktywnie włączać się w życie polityczne PRL¹⁸⁸³.

Zgodnie z Uchwałą Zarządu Głównego LKP z dnia 24 lutego 1988 roku koła zakładowe miały na celu wspomaganie awansu zawodowego i społecznego kobiet. Praca członków koła zakładowego obejmować miała co najmniej raz w roku sprawozdanie dla władz zakładu pracy zawierające opinię kobiet tam pracujących. Koła miały stać na straży równego traktowania i wynagrodzenia kobiet i mężczyzn na takich samych stanowiskach.

¹⁸⁷⁷ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Drogie Koleżanki*, k. 59.

¹⁸⁷⁸ S. Walczewska, *Damy, rycerze i feministki...*, s. 65-68.

¹⁸⁷⁹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich* [w Suwałkach] w sprawie dalszego rozwoju i umacniania kół w zakładach pracy, k. 25.

¹⁸⁸⁰ M. Machnicki, *Ireno, wróć... bez dyplomu*, „Zwierciadło” 1983, nr 7, s. 3.

¹⁸⁸¹ APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*, k. 165.

¹⁸⁸² APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Sprawozdanie z działalności Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży za okres od 1 kwietnia 1982 r. do 31 grudnia 1985 r.*, k. 16.

¹⁸⁸³ APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Brak tytułu dokumentu*, k. 165-166.

Oprócz tego to właśnie koła zakładowe LKP powinny uczestniczyć w polityce kadrowej danego zakładu pracy¹⁸⁸⁴.

Awans zawodowy kobiet był jednym z głównych aspektów, jakiemu LKP poświęcała uwagę w ostatniej dekadzie PRL. Wskazywano na niewielką ilość kobiet w gremiach kierowniczych oraz trudności wpływające na liczbę kobiet zajmujących najwyższe stanowiska. Miało to na celu odbudowanie poparcia społecznego dla LKP, która jakoby widząc ten problem chciała podejmować działania zmniejszające zjawisko dysproporcji płci na wyższych stanowiskach¹⁸⁸⁵. W czerwcu 1989 roku podczas plenarnego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach, w którym uczestniczyły również delegatki ze Związku Kobiet Bułgarii, rozważano możliwości awansu społeczno-zawodowego kobiet i wskazywano na konieczność zmiany dotychczasowej, szerokiej działalności LKP. Przedstawicielka LKP z Węgorzewa proponowała: *LKP powinna zmienić profil działania. Więcej zająć się sprawami polityczno-społecznymi a mniej gospodarczymi – tak aby społeczeństwo widziało organizację walczącą o prawa kobiet, ich start życiowy i kierunek przebiecia*¹⁸⁸⁶. Zwracano również uwagę, że kobiety winny posiadać predyspozycje psychiczne do awansu zawodowego i wsparcie organizacji oraz partii, które umożliwiłyby im zajmowanie kierowniczych stanowisk¹⁸⁸⁷. Kobiety obciążone obowiązkami domowymi i koniecznością zdobycia wyższych kwalifikacji niż mężczyźni, najczęściej zajmowały niższe od nich stanowiska kierownicze. Nie kiedy one same mimo posiadanych umiejętności i kwalifikacji nie dążyły do zajęcia stanowiska kierowniczego. Trudnością w osiągnięciu awansu przez kobiety było również niechętny stosunek otoczenia, które bardziej krytycznie odnosiło się do niedociągnięć zawodowych kobiet niż mężczyzn. Dysproporcja płciowa na stanowiskach kierowniczych najbardziej uwidaczniała się w sferze politycznej (np. w radach narodowych, Sejmie, partii politycznej), ale także administracji państwowej wyższego szczebla czy sądownictwie¹⁸⁸⁸.

Zgodnie z projektem uchwały Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach z dnia 27 czerwca 1989 roku *koła zakładowe powinny czuwać nad tym, aby kobiety otrzymywały równe*

¹⁸⁸⁴ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich z dnia 24 lutego 1988 r. w sprawie: awansu zawodowego i społecznego kobiet*, k. 26-27; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 153.

¹⁸⁸⁵ *Kobieta w rodzinie i społeczeństwie*, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 129, s. 1-2; M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 117.

¹⁸⁸⁶ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół Plenarnego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 27 czerwca 1989 r.*, k. 23-24.

¹⁸⁸⁷ Ibidem, k. 24.

¹⁸⁸⁸ Ibidem, *Awans społeczno-zawodowy kobiet we współczesnym życiu*, k. 32-36.

z mężczyznami płace na porównywalnych stanowiskach oraz miały odpowiedni udział w nagrodach, wyróżnieniach i odznaczeniach, jak również włączać się w tworzenie polityki kadrowej i wpływać na nią w odniesieniu do kobiet¹⁸⁸⁹. Ponadto koła zakładowe LKP miały przedstawiać przełożonym problemy i trudności w pracy kobiet, w efekcie czego polepszyłyby się ich warunki pracy. Jednocześnie działalność LKP w zakładach pracy koncentrować się miała na rozwiązywaniu problemów oraz edukacji kobiet pracujących np. zwalczaniu patologii społecznych, edukacja z zakresu dbania o zdrowie i prowadzenia gospodarstwa domowego oraz praw kobiet¹⁸⁹⁰.

IV.4. Liga Kobiet Polskich i aktywność polityczna

Zgodnie z uchwałą Zarządu Głównego LKP organizacja kobieca miała nadal rozwijać współpracę z radami narodowymi w celu poprawy sytuacji kobiet, zgodnie z *ich aspiracjami i potrzebami społecznymi*¹⁸⁹¹. To właśnie radne różnego szczebla miały być szansą na eliminowanie niedogodności życia codziennego kobiet i ich rodzin. Liga przy współpracy z radami narodowymi miała kontrolować pracę placówek handlowych i usługowych, organizować opiekę nad dziećmi kobiet pracujących oraz tworzyć żłobki i przedszkola dla dzieci niepełnosprawnych oraz mobilizować kobiety do podejmowania czynów społecznych. Ponadto Członkinie LKP zasiadające w radach narodowych miały zaktywizować się do pracy w komisjach problemowych *zajmujących się problematyką samorządową, utrzymaniem ładu i porządku, przestrzegania prawa i zasad współżycia społecznego*¹⁸⁹².

W związku z wyborami do Sejmu i rad narodowych członkinie LKP włączyły się również w organizację wyborów, spotkań kandydatek z wyborcami, były członkiniami komisji wyborczych oraz wystawiły swoje kandydatki na radne¹⁸⁹³. W latach 1979-1983 8

¹⁸⁸⁹ Ibidem, *Projekt. Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 27.06.1989 r.*, k. 26.

¹⁸⁹⁰ Ibidem, *Awans społeczno-zawodowy kobiet we współczesnym życiu*, k. 35; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 153.

¹⁸⁹¹ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich w sprawie dalszego doskonalenia współdziałania Organizacji z radami narodowymi*, k. 24.

¹⁸⁹² Ibidem.

¹⁸⁹³ APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Program działania Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na rok 1985*, k. 37; APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół z kontroli działalności statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach przeprowadzonej w dniu 13.08.1985 r. przez Grażynę Słowikowską – pracownika Urzędu Miasta i Gminy w Mońkach*, k. 37-38; *ibidem*, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach za okres od I.XII.84 r. do I.XII.85 r.*, k. 39-40; APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Plan pracy Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Sokółce na I-sze półrocze 1984 r.*, k. 6; M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 112-123.

członkiń LKP pełniło funkcję radnej MRN w Hajnówce, a w następnej kadencji 7 członkiń działało w MNR, a 1 w WRN. Działaczki terenowe pełniły również funkcję kuratora społecznego, ławników sądowych, czy przewodniczących i członkiń komitetów osiedlowych. Członkinie LKP pracowały również m.in. w Miejskim Zespole Profilaktyki i Resocjalizacji Młodzieży, Społecznym Zespole Opiniodawczym przy Inspektorze Oświaty i Wychowania ds. zapomóg i kwalifikowania dzieci do placówek oświatowo-wychowawczych, Zarządzie TPD, społecznych Komisjach ds. przyjęć dzieci do przedszkoli¹⁸⁹⁴. W Dąbrowie Białostockiej 7 członkiń LKP zasiadało w Radzie Narodowej Miasta i Gminy¹⁸⁹⁵. W 1984 rok 12 członkiń koła LKP w Białowieży pracowało w komisjach wyborczych, a 6 zgłoszonych kandydatek do Gminnej Rady Narodowej otrzymało mandat radnej. Wpłynęło to na 30% udział kobiet w radzie narodowej tej gminy¹⁸⁹⁶. Warto zaznaczyć, że kobiety w radach narodowych w kraju w 1980 roku stanowiły 30% radnych, a w 1984 roku 20,7% radnych¹⁸⁹⁷.

Zaś w Sejmie kobiety stanowiły 16% posłów Sejmu PRL w latach 1976-1980. W VIII kadencji Sejmu (1980-1985) 23% stanowiły kobiety. Zaś w IX kadencji Sejmu PRL (1985-1989) posłanki stanowiły 20%, a w 1989 roku zaledwie 13% posłanek (62 kobiety) i 7% senatorek (6 kobiet)¹⁸⁹⁸. Był to rekordowy wynik, jednak 60% posłanek było w wieku 26-30 lat. Ponadto 30% posłanek miało wykształcenie podstawowe i niepełne średnie, co według Sławomiry Walczewskiej świadczyć mogło o ich „funkcji ozdobnej” w Sejmie¹⁸⁹⁹. Ponadto kobiety w Sejmie (oraz w partii) nie zajmowały znaczących stanowisk. W miarę wzrostu znaczenia stanowiska malała liczba kobiet¹⁹⁰⁰.

W 1985 roku odbywające się wybory do IX Kadencji Sejmu PRL uaktywniły politycznie organizację kobiecą. Powoływano specjalne grupy działaczek, które miały wspomagać kampanię wyborczą kandydatek m.in. poprzez organizowanie spotkań przedwyborczych z wyborcami¹⁹⁰¹. Z województwa łomżyńskiego wśród członkiń LKP – kandydatek do Sejmu PRL znalazła się Irena Szadurska, którą wybrano na posłankę IX

¹⁸⁹⁴ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w latach 1982-1986*, k. 64-65.

¹⁸⁹⁵ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Szanowne Delegatki, Drodzy Goście!*, k. 11.

¹⁸⁹⁶ APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Sprawozdanie z działalności Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży za okres od 1 kwietnia 1982 r. do 31 grudnia 1985 r.*, k. 16.

¹⁸⁹⁷ M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 118.

¹⁸⁹⁸ Ibidem, s. 113, 121; eadem, *Posłanki Ligi Kobiet Polskich...*, s. 211.

¹⁸⁹⁹ S. Walczewska, *Damy, rycerze i feministki...*, s. 66.

¹⁹⁰⁰ M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 113-114; M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, Warszawa 2007, s. 88-90; M. Szumiło, *Op. cit.*, s.278-307; A. Chłosta-Sikorska, *Polityczne uczestnictwo kobiet...*, s. 389-415.

¹⁹⁰¹ M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 114-116; N. Jarska, P. Perkowski, *Droga do władzy? Kobiety w PZPR 1948-1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 27, s. 231-246.

kadencji Sejmu. Jednak spotkania przedwyborcze organizowano również z innymi kandydatkami, w tym Jadwigą Biedrzycką¹⁹⁰².

Przy współpracy z radami narodowymi aktywistki LKP wpływać miały również na zwiększanie udogodnień dla gospodyń domowych oraz kontrolę jakości usług oferowanych danej społeczności. Działaczki deklarowały również udział w komisjach mieszkańców dbających o porządek i estetykę osiedli. W dalszej kolejności wskazywano również m.in. organizowanie obchodów rocznic i świąt państwowych, pomoc ludziom starszym, angażowanie kobiet i ich rodzin w życie kulturalne miasta¹⁹⁰³. Działalność LKP w Sokółce w pierwszej połowie lat 80. obejmowała nie tylko pracę w środowisku kobiet pracujących zawodowo. Koła terenowe LKP działające na osiedlach miejskich dzięki współpracy z Komitetami Osiedlowymi wpływały na estetykę osiedli i miasta¹⁹⁰⁴.

Współpraca polityczna LKP dawała szansę na powodzenie podejmowanych przez organizację działań. Organizacja kobieca jako członek zbiorowy została członkiem PRON, co zwiększyło jej zasięg wpływów na ówczesne społeczeństwo. Pozwoliło wpływać na podejmowane inicjatywy w zakresie kultury i oświaty, ochrony zdrowia, środowiska czy zwalczaniu patologii społecznych. Ponadto dzięki przynależności członkiń LKP do rad narodowych, organizacja kobieca była na bieżąco z omawianą tematyką sesji radnych oraz mogła wywierać nacisk na realizację potrzeb wskazywanych przez LKP w zakresie handlu, zaopatrzenia, ogrzewania czy komunikacji¹⁹⁰⁵. Ponadto LKP uczestniczyła i organizowała obchody rocznic i świąt państwowych oraz szkoły wychowania socjalistycznego kobiet. Członkinie pełniły również funkcje radnych, PRON, ławników Sądu Rejonowego czy opiekunek społecznych, dzięki czemu miały większą możliwość oddziaływania na społeczeństwo i kształtowania ładu społecznego¹⁹⁰⁶.

Walkę o prawa kobiet w Polsce umożliwiały LKP działające przy Zarządzie Głównym LKP Sekcja Kobiet Prawników i Sekcja Lekarek¹⁹⁰⁷. Sekcja Lekarek LKP została powołana

¹⁹⁰² APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Działalność Komisji ds. kobiet – I półrocze 1985 r.*, k. 181.

¹⁹⁰³ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Uchwała programowa Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej*, k. 18-19.

¹⁹⁰⁴ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Informacja ZM LKP w Sokółce za okres od 1982 do 1985 r. Drogie Koleżanki i Szanowni Goście*, k. 11-12; M. Dajnowicz, *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim...*, s. 154.

¹⁹⁰⁵ APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Informacja ZM LKP w Sokółce za okres od 1982 do 1985 r. Drogie Koleżanki i Szanowni Goście*, k. 11.

¹⁹⁰⁶ APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół z dokonanej kontroli w dniu 16.11.1983 r. Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez insp. Referatu Społeczno-Administracyjnego i Ogólnego Urzędu Miejskiego w Hajnówce Tamarę Odziejewicz*, k. 37.

¹⁹⁰⁷ Na temat rozwoju i działalności Sekcji Kobiet Prawników zob. podrozdział III.3.2.

w maju 1982 roku. Jej celem było umożliwienie dyskusji lekarkom, przestrzeganie równouprawnienia kobiet i mężczyzn w środowisku medycznym, dbanie o interesy wszystkich kobiet zatrudnionych w służbie zdrowia, pomoc w realizacji celów statutowych LKP oraz pomoc i współpraca z Międzynarodowym Stowarzyszeniem Medycznym Kobiet¹⁹⁰⁸. Sekcja Kobiet Prawników należąca do Międzynarodowej Federacji Kobiet Zawodów Prawniczych w latach 80. realizując hasło: „Pokój przez prawo” apelowała o zaprzestanie wyścigu zbrojeń i tworzenie porządku prawnego gwarantującego międzynarodowy pokój¹⁹⁰⁹. Liga nadal podejmowała także działania na rzecz tworzenia i upowszechniania wśród społeczeństwa aktów prawnych poprawiających sytuację kobiet w kraju dotyczących m.in. spraw alimentacyjnych, czy różnego rodzaju zasiłków i świadczeń socjalnych¹⁹¹⁰.

W 1988 roku prócz działalności społecznej organizacja kobieca włączyła się również w dyskusję w sprawie zmian polityki socjalnej w kraju, zmian w ordynacji wyborczej do rad narodowych oraz wzięła udział w przygotowaniach do wyborów do rad narodowych (zorganizowano m.in. 32 spotkania przedwyborcze, wspomagano pracę komisji wyborczych) oraz wystawiono 91 kandydatek z LKP do rad narodowych, z których 70 zostało wybranych w wyborach¹⁹¹¹. Kobiety w radach narodowych w całym kraju stanowiły wówczas około 22% radnych¹⁹¹². W województwie suwalskim 15 członkiń LKP pełniło funkcję radnej w WRN, 32 członkinie LKP było członkiniami MGRN, a 2 GRN¹⁹¹³.

Na koniec listopada 1989 roku Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach podsumowując dotychczasową działalność wskazywał na zaangażowanie członkiń organizacji w wybory do rad narodowych, Sejmu i Senatu. Pisano: *Aktywnie uczestniczyliśmy się we wszystkich*

¹⁹⁰⁸ Z ustaleń Natalii Jarskiej wynika, że już w 1957 r. kobiety w Polsce stanowiły ponad 1/3 lekarzy, a w 1968 r. kobiety stanowiły aż 63% absolwentów medycyny. *Powołanie Sekcji Kobiet Lekarek LKP*, „Nasza Praca” 1982, nr 2, s. 16-20; N. Jarska, *Praca zawodowa kobiet w Polsce...*, s. 124; A. Zaniewska, *Poradnictwo Ligi Kobiet...*, s. 290-291.

¹⁹⁰⁹ AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Postanie do kobiet prawników wszystkich krajów*, k. 1; ibidem, *Rezolucja II*, k. 3; ibidem, *Rezolucja III*, k. 4; ibidem, *Treść telegramu wysłanego do Szefów Państw USA i ZSRR. Ronaldą Regana i Michaila Gorbaczowa*, k. 5

¹⁹¹⁰ Ibidem, *Udział Ligi Kobiet Polskich w sprawach alimentacyjnych i w sprawach nieletnich*, k. 37-38; ibidem, *Sądy Rodzinne*, k. 39-43; ibidem, *Zabezpieczenie społeczne na wypadek choroby*, k. 44-48; ibidem, *Zabezpieczenie społeczne ludzi pracy w Polsce Ludowej/część II/*, k. 49-53; ibidem, *Zabezpieczenie społeczne ludzi pracy w Polsce Ludowej/część III/*, k. 54-58; ibidem, *Inne świadczenia w wypadkach losowych*, k. 59-61.

¹⁹¹¹ W wyborach do rad narodowych wybrano 15 członkiń do WRN, 21 członkiń do MRN, 32 członkinie do MGRN i 2 członkinie do GRN. Organizacja kobieca zgłosiła również jedną kandydatkę do WRN, która nie była członkinią LKP. APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w roku 1988 w woj. suwalskim*, k. 42; ibidem, *Dane wynikające z przebiegu kampanii wyborczej do rad narodowych na terenie województwa suwalskiego*, k. 51; M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 116.

¹⁹¹² M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory...*, s. 118.

¹⁹¹³ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Awans społeczno-zawodowy kobiet we współczesnym życiu*, k. 35.

konsultacjach społecznych dotyczących np. zmiany ordynacji wyborczej do Sejmu i Senatu oraz projektów ustaw szczególnie dotyczących praw kobiet i rodzin. Wyrzuciłyśmy negatywne stanowisko wobec projektu ustawy o zakazie przerywania ciąży. Ponadto członkinie organizacji współpracują z innymi środowiskami na rzecz i ludzi starszych¹⁹¹⁴. Zaangażowanie to przyniosło efekt m.in. w postaci mandatu posłanki dla Teresy Woźniak – lekarza internisty z Suwałk, którą rekomendował Zarząd Miejski LKP. Jak ustaliła Małgorzata Dajnowicz, wybrana posłanka miała popierać zmiany w finansowaniu służby zdrowia i upowszechnienia kompleksowej opieki zdrowotnej¹⁹¹⁵.

W 1989 roku Liga w całym kraju włączyła się w kampanię przedwyborczą. Popierano wówczas nie tylko członkinie organizacji, lecz wszystkie kandydatki wyróżniające się charyzmą i budzące nadzieję na walkę o poprawę sytuacji kobiet w kraju¹⁹¹⁶. Sylwetki kandydatek do X kadencji Sejmu prezentowano m.in. na łamach „Zwierciadła”. Wśród kandydatek znalazła się m.in. Elżbieta Łęcznarowicz – ówczesna przewodnicząca Zarządu Głównego LKP, która nie uzyskała mandatu poselskiego¹⁹¹⁷. W Sejmie X kadencji zasiadało 62 kobiety, zaś w Senacie – 6¹⁹¹⁸. Ponadto aktywnie podejmowano wówczas także temat zmiany ustawy aborcyjnej z 1956 roku i wprowadzenie ustawy o ochronie dziecka poczętego. Zarząd Główny LKP stanowczo sprzeciwiał się zniesieniu warunków dopuszczalności przerwania ciąży. W ramach metod ochrony życia poczętego proponowano m.in. edukację zdrowotną, zapewnienie środków antykoncepcyjnych, tworzenie oddziałów pracy chronionej dla kobiet ciężarnych czy pomoc rodzinom wielodzietnym i samotnym matkom¹⁹¹⁹.

Warto również zaznaczyć, że na analizowanym obszarze kraju w dokumentach wytworzonych głównie przez LKP i dotyczących jej działalności niewiele uwagi poświęcano działalności „Solidarności”¹⁹²⁰. Choć uwidaczniał się wzrost działalności propagandowo-

¹⁹¹⁴ APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Koleżanki, Szanowni zebrani. Przemówienie z dnia 28 listopada 1989 r.*, k. 13.

¹⁹¹⁵ M. Dajnowicz, *Posłanki Ligi Kobiet Polskich...*, s. 212-213.

¹⁹¹⁶ K. Stachowicz, *Miejsce Ligi*, „Zwierciadło” 1989, nr 8, s. 7; *Głosuj na kobiety*, „Zwierciadło” 1989, nr 20, s. 5.

¹⁹¹⁷ Zob. *Głosuj na kobiety*, „Zwierciadło” 1989, nr 21, s. 2; *Głosuj na kobiety*, „Zwierciadło” 1989, nr 22, s. 8-9.

¹⁹¹⁸ *Kobiety w Sejmie X kadencji i Senacie*, „Zwierciadło” 1989, nr 31, s. 5; *Twoje posłanki*, „Zwierciadło” 1989, nr 27, s. 2; *Twoje posłanki*, „Zwierciadło” 1989, nr 31, s. 5; M. Dajnowicz, *Posłanki Ligi Kobiet Polskich...*, s. 205-215.

¹⁹¹⁹ *Stanowisko Ligi Kobiet Polskich w sprawie dopuszczalności przerywania ciąży*, „Zwierciadło” 1989, nr 18, s. 4-5; *Za i przeciw ustawie...*, „Zwierciadło” 1989, nr 20, s. 6; *Chcemy o tym decydować*, „Zwierciadło” 1989, nr 21, s. 4; *Chcemy o tym decydować*, „Zwierciadło” 1989, nr 22, s. 4-5.

¹⁹²⁰ Na temat aktywności kobiet Białostoczczyzny w okresie stanu wojennego pisała Emilia Świątochowska. Zwróciła ona uwagę na role podejmowane przez kobiety, tj. np. kolportaż nielegalnej prasy, ukrywanie opozycjonistów. Choć w relacjach opozycjonistek wykorzystanych przez badaczkę ich aktywność jawiła się jako niezwykle potrzebna i wartościowa dla rozwoju „Solidarności” na tym terenie, a współdziałacze płci męskiej

ideologicznej, która podkreślała zasługi ówczesnej władzy i starała się odzyskać dla niej poparcie społeczeństwa. Postawa taka miała być jedną z przyczyn trudności rozwoju organizacji po upadku PRL¹⁹²¹. Nie oznaczało to jednak, że LKP nie podejmowała aktywności zwalczającej działalność antykomunistyczną. Z wywiadu przeprowadzonego z jedną z członkiń LKP, która była członkiem KRM w województwie białostockim, wynikało, że również w tych strukturach zdarzać się miały „przejścia” na stronę opozycji. Według respondentki ujawnienie takiej sytuacji miało być otwarcie krytykowane w szeregach koła, co miało wzbudzić też obawę pozostałych członkiń przed konsekwencjami po poparciu opozycji¹⁹²². Bowiem „Solidarność” stała się kolejnym w dziejach PRL wrogiem ustroju komunistycznego, który stanowił realne zagrożenie władz komunistycznych ze względu na swoją masowość¹⁹²³. Informacje na temat rozwoju NSZZ „Solidarność” w strukturach LKP w województwie białostockim pojawiły się w materiałach wytworzonych przez Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białymstoku. Próby utworzenia przy Zarządzie Wojewódzkim LKP w Białymstoku NSZZ „Solidarność” miały być prowadzone na początku lat 80., tj. w latach 1980-1981. Jednak postawa liderki organizacji kobiecej zniweczyła te plany. Choć odnotowano przynależność poszczególnych działaczek społecznych do „Solidarności”¹⁹²⁴. W późniejszym okresie nie odnotowano działalności antyrządowej i antykomunistycznej w szeregach LKP w województwie białostockim¹⁹²⁵. W celu

odnosili się do nich z szacunkiem i sympatią, to jednak kobiety nie zajmowały znaczących pozycji w strukturach związkowych. W kraju działalność solidarnościowa kobiet również stłumiona była dominującą postawą mężczyzn, którzy umniejszali ich pracę. Nierzadko również same kobiety odmawiały zajęcia stanowiska lidera opozycji, pracując na nazwiska kolegów z „Solidarności”. Kobiety odsunęły się na dalszy plan chcąc zapewnić poparcie narodu dla rodzących się wówczas przemian. Na temat działalności NSZZ „Solidarność” w regionie białostockim zob. E. Świętochowska, *Formy działalności kobiet w białostockiej opozycji w latach osiemdziesiątych XX wieku*, [w:] *Pleć buntu...*, s. 340-349; P. Kenney, *Pojęcie „Matki-Polki”...*, s. 348-350; J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u...*, s. 278-279; M. Kietliński, *Region podlaski. NSZZ „Solidarność” 1980-2015*, Białystok 2015; idem, *Szkice do dziejów podlaskiej „Solidarności”*, Białystok 2020.

¹⁹²¹ Zob. K. Stachowicz, *Ani gorsze, ani mniej atrakcyjne... Rozmowa z Danutą Waniek, przewodniczącą Demokratycznej Unii Kobiet*, „Zwierciadło” 1990, nr 40, s. 4-5.

¹⁹²² Wywiad z P. Ireną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Białystok, dn. 22.03.2019 r.

¹⁹²³ K. Trembicka, *Kategoria wroga w komunistycznej Polsce...*, s. 111-118; eadem, *Walczyć z wrogiem...*, s. 172-175; M. Mikołajczyk, *Cechy charakterystyczne propagandy opozycji politycznej w Polsce (1976-1989)*, [w:] *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. W. Paruch, K. Trembicka, Lublin 2002, s. 241-253. Zob. również: P. Kowal, *Dlaczego doszło do Okrągłego Stołu?*..., s. 161-173; K. Trembicka, *Między kompromisem a grą: droga Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej do Okrągłego Stołu*, [w:] *Wizje i realia...*, s. 255-276; K. Łabędź, *Opozycja polityczna w Polsce w latach 1981-1989 wobec problemu użycia przemocy i walki bez przemocy*, [w:] *Wizje i realia...*, s. 175-195.

¹⁹²⁴ AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Wniosek o wszczęcie sprawy obiektywnej kryptonim „RÓŻA”*, k. 6; ibidem, *Plan pracy operacyjnej w sprawie obiektywnej „RÓŻA” nr rej. BK 29736 – na rok 1983*, k. 13.

¹⁹²⁵ Ibidem, *Plan pracy w sprawie operacyjnej krypt. „RÓŻA” nr 29736 na rok 1984*, k. 16; ibidem, *Plan pracy operacyjnej w sprawie obiektywnej krypt. „RÓŻA” nr 29736 na rok 1985*, k. 20; ibidem, *Plan pracy operacyjnej w sprawie obiektywnej krypt. „RÓŻA” nr 29736 na rok 1986*, k. 24; ibidem, *Plan pracy w sprawie obiektywnej nr BK-29736 krypt. „RÓŻA” – na 1987 r.*, k. 26; ibidem, *Plan pracy w sprawie obiektywnej nr BK-29736 krypt.*

zapobiegania rozwojowi antykomunistycznych nastrojów wśród członkiń LKP jednostki partyjne kontrolowały światopogląd polityczny członkiń organizacji także w innych regionach PRL. Jednak nie odnotowano przejawów antypartyjnej działalności członkiń LKP¹⁹²⁶. Z rozmów z byłymi członkiniami LKP z województwa łomżyńskiego wynikało, że rozwój „Solidarności” raczej miał nie zyskiwać poparcia wśród członkiń LKP, a jeśli się pojawiało takie poparcie, to miało ono być likwidowane w szeregach organizacji¹⁹²⁷.

Podsumowanie

Działalność LKP w latach 80., charakteryzujących się masowymi strajkami w kraju oraz upadkiem władzy komunistycznej, cechowała się wzmożoną aktywnością w zakresie wychowania ideologicznego. Liga stanowiąca zaplecze propagandowe partii starała się uspokoić nastroje społeczne i odzyskać utraconą pozycję wśród Polek. Liga wróciła po latach nieobecności do zakładów pracy, choć jak wykazano, nie wszędzie koła zakładowe zostały zlikwidowane po 1966 roku. Organizacja prócz upowszechniania wśród kobiet propagandy ideologicznej organizowała im realną pomoc w poprawie warunków pracy i bezpieczeństwa kobiet w zakładach pracy. Jej staraniem powstawać miały przyzakładowe żłobki czy przedszkola oraz oddziały pracy chronionej dla kobiet ciężarnych i młodych matek. Liga starała się również urzeczywistnić równouprawnienie kobiet i popierać je na wyższe stanowiska kierownicze. Choć już wówczas członkinie same zauważały, że rozpowszechniany w PRL awans społeczno-zawodowy kobiet nie odzwierciedlał się w rzeczywistości.

Organizacja kobieca nadal starała się ułatwić kobietom łączenie obowiązków domowych i zawodowych. Podejmowała próby upowszechniania partnerskiego modelu rodziny, gdzie mężczyzna miał takie same obowiązki jak kobieta. Jednak nie kwestionowano, że to domeną kobiet miało być prowadzenie gospodarstwa domowego. To właśnie do nich

„RÓŻA” – na 1988 r., k. 30; ibidem, *Plan pracy w sprawie obiektowej nr BK-29736 krypt.* „RÓŻA” – na 1989 r., k. 33.

¹⁹²⁶ W AIPN w Białymstoku nie udało się odnaleźć teczki Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Łomży ukazującej kwestię rozwoju „Solidarności” w szeregach LKP. AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. 01/71, *Analiza sprawy obiektowej kryptonim „KOBIECIA” nr ewid. Su-003531/83*, k. 26; ibidem, *Analiza sprawy obiektowej krypt.: „Stowarzyszenia” prowadzonej przez grupę III SB RUSW w Piszcu*, k. 44; ibidem, *Analiza końcowa w sprawie obiektowej krypt. „Stowarzyszenia” nr 5603/86*, k. 92-93; ibidem, *Analiza sytuacji polityczno-operacyjnej w organizacji Ligi Kobiet Polskich na terenie województwa suwalskiego*, k. 102; ibidem, *Wniosek o zakończenie (zaniechanie) sprawy obiektowej*, k. 133-134.

¹⁹²⁷ Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.; Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn.21.02.2019 r.

kierowano wszystkie rady, jak poradzić sobie w czasie kryzysu i niedoborów. Mężczyźni mieli w tym kobietom pomagać. Jednak, to na kobietach spoczywał obowiązek zapewnienia pożywienia rodzinie. Liga w pierwszej połowie lat 80. upowszechniała model kobiety oszczędnej i gospodarnej, która potrafiłaby ugotować „coś z niczego”. Zaś od drugiej połowy lat 80. widoczny był model kobiety sukcesu, która umiejętnie potrafiła łączyć życie domowe i zawodowe z działalnością społeczną. Kobiety miały uaktywnić się również politycznie, co podkreślano zwłaszcza w okresie wyborów.

Działalność LKP to również prowadzenie szeroko pojętego poradnictwa prawno-społecznego i upowszechnianie oświaty zdrowotnej. Mimo, że skala działalności mogła nie odpowiadać rzeczywistej liczbie spraw z jakimi zgłaszały się petentki, to jednak stanowiły one realną pomoc indywidualną. Liderki LKP brały również udział w tworzeniu przepisów prawa np. Kodeksu Rodzinnego, które wpływać miały na polepszenie się sytuacji kobiet i dzieci. W latach 80. w północno-wschodniej części Polski dominującym problemem zdrowotnym był alkoholizm i narkomania. Nie był to jednak odosobniony w kraju przypadek. Liderki upowszechniały również badania profilaktyczne dla kobiet. Ponadto dużą uwagę poświęcano wówczas także osobom starszym.

Ważną kwestią w latach 80. było również dbanie o rozwój liczebności organizacji, która głosiła konieczność wciągnięcia do Ligi młodych kobiet. Mimo odnotowywanych przyrostów kół, głównie zakładowych i liczby członkiń, wielokrotnie w materiałach źródłowych pojawiały się informacje o sztuczności poszczególnych kół. Najczęściej pracować miały w nich tylko mniejsze grupy kobiet, a nie wszystkie zapisane na liście członkiń. Potwierdzeniem tego była też liczba opłacanych składek. Jednak wbrew schyłkowi działania procentowy udział opłacalności, choć różnił się w poszczególnych przypadkach, był dość wysoki. Najbardziej zdyscyplinowane w opłacalności składek były KRM i ORW. Organizacje te działające pod auspicjami LKP w głównej mierze realizując cele LKP, koncentrowały się na wewnętrznych problemach środowiska milicji i wojska.

Zakończenie

Liga Kobiet, największa i jedyna organizacja kobieca w dobie Polski Ludowej swoim zasięgiem objęła wszystkie województwa w kraju. Jej wielokierunkowość działań podejmowanych w terenie pozwoliła dotrzeć do szerokiego grona odbiorców, głównie kobiet choć nie tylko. Całościowe opracowanie tematu pozwoliło wskazać procesy, jakie zachodziły w działalności organizacji w świetle wydarzeń politycznych w kraju. Działalność LK w poszczególnych okresach dziejowych Polski Ludowej przystosowywała się do ówczesnej sytuacji politycznej i gospodarczej w kraju. Jej działania podejmowane w terenie odzwierciedlały zalecenia partii i Zarządu Głównego LK. Niewątpliwie przez cały ten okres Liga stanowiła zaplecze propagandowe PZPR. Upowszechniała propagandę ideologiczną, otwarcie popierając programy partyjne i kierunki wyznaczone przez komunistów.

Od 1945 roku organizacja kobieca deklarowała, że jej celem miała być pomoc kobietom w ich trudach dnia codziennego. Widoczne było to zwłaszcza w pierwszym okresie rozwoju organizacji pod nazwą SOLK. To wówczas jej działalność pro partyjna była najmniej widoczna, choć nadal istniała. Liga organizowała wtedy punkty żywnościowe na dworcach, Izby Dworcowe Matki i Dziecka, wspierała edukację kobiet poprzez organizowanie kursów dla analfabetów czy kursów zawodowych umożliwiających podjęcie zatrudnienia. Opieką starano się również objąć dzieci, którym organizowano kolonie letnie i obozy oraz obiady w szkołach. Należy podkreślić, że w 1948 roku to właśnie Zarząd Wojewódzki LK w Białymstoku zorganizował najwięcej w kraju kolonii letnich dla dzieci. Organizowano placówki opiekuńcze dla sierot wojenny, wyszukiwano im „rodziców chrzestnych” w USA. Wówczas zaczęto tworzyć także poradnie prawno-społeczne, w których kobiety mogły uzyskać pomoc. Działalność polityczna w tym okresie ograniczać się miała głównie do propagowania hasła „walki o pokój”, wspierania odbudowy stolicy, udziału kobiet w referendum i w wyborach do Sejmu Ustawodawczego oraz organizowania szkoleń ideologicznych dla instruktorek terenowych. Po początkowej akceptacji działalności Kościoła katolickiego (obecnego na uroczystościach LK), wraz ze zmianą polityki państwa wobec Kościoła, Liga również otwarcie zaczęła krytykować religię i Kościół.

Wśród miast województwa białostockiego, w których SOLK utworzono jeszcze w 1945 roku wskazywano Augustów, Białystok, Bielsk Podlaski, Ełk, Hajnówkę, Łomżę i Olecko. Kolejność powoływania oddziałów świadczyła o podatności kobiet z danego obszaru Białostoczczyzny na hasła głoszone przez LK. Oddziały terenowe LK charakteryzowały się zróżnicowaniem społecznym członkiń. Dla przykładu w Ełku i Olecku dominującą grupą

działaczek stanowiła inteligencja i mieszczaństwo. Przeciwnością dla tych oddziałów była Hajnówka, która sceptycznie odnosiła się do włączania w szeregi organizacji lokalnej inteligencji i nauczycielstwa. Zaś w powiecie łomżyńskim to właśnie nauczycielki stanowiły dominującą w skali województwa liczbę członkiń. W powiecie białostockim w pierwszej połowie 1947 roku większość kół LK założonych zostało na wsiach, a 50% ogółu członkiń stanowiły rolniczki, po 24% gospodynie domowe miast i robotnice, a tylko 2% członkiń stanowiła inteligencja. Zaś w całym województwie białostockim na koniec 1947 roku 55% członkiń stanowiły gospodynie domowe miast, 22% robotnice, 12% inteligencja i 11% gospodynie domowe wsi. Przeważać miały wówczas koła terenowe w miastach (84), następnie koła zakładowe (42) i koła wiejskie (22).

W pierwszych latach rozwoju organizacji aż 60% członkiń SOLK w województwie białostockim stanowiły kobiety w wieku 18-35 lat. Klasyfikowano to jednak na niekorzyść organizacji, bowiem kobiety te miały być niedoświadczone i nie zyskiwały poparcia wśród starszych koleżanek z oddziałów. Był to czynnik, który mógł wpływać negatywnie na stałość członkostwa. Okres tworzenia struktur terenowych SOLK charakteryzował się niestabilnym członkostwem, w efekcie którego rozwiązywano niektóre koła terenowe. Należy wskazać, że dominująca część członkiń w poszczególnych powiatach organizowała się głównie w miastach powiatowych. Wyjątek stanowiła Hajnówka w powiecie bielskim, w której liczba członkiń przewyższała liczbę kobiet zrzeszonych w SOLK w Bielsku Podlaskim. Wśród powiatów z największą liczbą członkiń SOLK były kolejno: powiat bielski (około 980 członkiń), suwalski (około 900 członkiń), augustowski (około 700 członkiń) i łomżyński (około 500 członkiń). W pozostałych powiatach liczba członkiń nie przekroczyła wówczas 300 osób. Dominującym ośrodkiem w skali województwa było miasto Białystok, na terenie którego do SOLK wstąpiło wówczas ponad 3 tys. kobiet.

Już od 1948 roku w rozwoju LK widoczna była zmiana priorytetów aktywności organizacji. Nasiliła się wówczas propaganda polityczna propagująca zjednoczenie PPR i PPS. Okres działalności LK w czasie realizacji planu 6-letniego był najbardziej upolitycznionym czasem, w którym LK zminimalizowała dotychczasową działalność pomocową koncentrując swe siły na realizacji planu gospodarczego i aktywizacji zawodowej kobiet. Liga promowała wizerunki kobiet pracujących w męskich zawodach, które miały stanowić dowód niebywałego osiągnięcia równouprawnienia kobiet w Polsce. Wspierała kobiety pracujące zawodowo poprzez rozwój usług umożliwiających kobietom podjęcie pracy zawodowej, tj. organizację opieki nad ich dziećmi w żłobkach i przedszkolach, stołówek czy

pralni, które odciążąłyby je w obowiązkach domowych. Realizacja założeń gospodarczych powodowała jednak niedostosowywanie działalności do potrzeb kobiet. Nikła była wówczas działalność LK w miejscu zamieszkania kobiet miejskich. Zarząd Wojewódzki LK miał porzucić wówczas także kursy szycia, gotowania czy pieczenia, które były popularne na wsiach. Niewielki był także rozwój żłobków i przedszkoli na wsiach Białostocczyzny.

Zadaniem Ligi w tym okresie było mobilizowanie do działania na rzecz ojczyzny kobiet zarówno z miast, jak i wsi. Dzięki nieograniczonym możliwościom zasięgu działania organizacji już w styczniu 1953 roku LK w całym kraju zrzeszać miała blisko 2 mln kobiet. Jednak od tego roku decyzją władz centralnych, jej działalność miała skoncentrować się jedynie wśród kobiet niepracujących zawodowo. Przerwa ta trwała do 1956 roku, kiedy LK ponownie mogła oficjalnie tworzyć koła zakładowe. W ramach planu 6-letniego Liga podejmowała działania wspierające rozwój ideologii komunistycznej na terenach wiejskich. Aktywistki miały promować kolektywizację wsi, która z trudem zyskiwała poparcie wśród mieszkańców Białostocczyzny. W materiałach źródłowych z tego okresu wielokrotnie wskazywano na opór lokalnej społeczności i trudności działania organizacji w terenie. Rolniczy charakter regionu oraz nieprzychylność lokalnej społeczności i Kościoła katolickiego hamowały rozwój LK. Największy wpływ duchowieństwa odnotowano w powiecie łomżyńskim, kolneńskim, białostockim, bielskim i ełckim. Zauważalny był także problem współpracy między instancjami LK, tj. zarządami powiatowymi a zarządem wojewódzkim i kołami terenowymi. W 1950 roku najsłabiej współpracowano w powiecie białostockim i grajewskim. Natomiast w powiecie wysokomazowieckim i kolneńskim miała być najsłabsza współpraca członkiń LK z przedstawicielami PZPR. Nieumiejętny dobór przewodniczących oddziałów oraz zgrzyty między członkiniami LK pochodzącymi z różnych grup społecznych, wzajemna niechęć do współpracy, osłabiały wizerunek organizacji kobiecej. W celu wzmocnienia propagandy ideologicznej Zarząd Główny LK w 1953 roku powołał koła preleżeńskie LK, które miały funkcjonować na wszystkich szczeblach organizacji. Jednak w województwie białostockim utworzono je jedynie w Sokółce i Suwałkach, ale i tam ich aktywność była niewielka i ograniczała się do wygłaszania pogadarek ideologicznych.

Należy zaznaczyć, że w 1949 roku blisko 50% członkiń LK w województwie stanowiły kobiety wiejskie. Wzrost liczebności członkiń LK wśród kobiet wiejskich w 1949 roku nastąpił w drugiej połowie roku, co mogło być uzależnione od aktywności LK w okresie wakacyjnym, tj. organizowanie dziecińców i kolonii letnich dla dzieci, pomoc w żniwach,

wykopkach, a w okresie zimowym promowanie czytelnictwa m.in. poprzez organizację ruchomych (objazdowych) bibliotek LK. Wiejskie koła terenowe LK miały uaktywnić kobiety w produkcji rolnej i hodowlanej. Aktywność LK na wsiach uwidaczniała się także organizowaniem opieki zdrowotnej np. poprzez wyszukiwanie lekarzy i położnych dla gmin wiejskich.

W pierwszym kwartale 1950 roku dominującym ośrodkiem w województwie nadal było miasto Białystok, zrzeszające ponad 13 tys. członkiń. Następnie powiat bielski (ponad 4 tys. członkiń), białostocki (blisko 3670 członkiń), ełcki (3640 członkiń), powiat łomżyński i suwalski po około 2340 członkiń, następnie powiat grajewski i wysokomazowiecki (po około 1850 członkiń). Najmniej członkiń odnotowano wówczas w powiecie gołdapskim (około 1060 członkiń). Jednak liczebność organizacji nie zawsze oznaczała jej największą aktywność w skali województwa. Jeszcze w 1949 roku największą aktywnością wyróżniać się miały członkinie z Białegostoku, Sokółki, Łomży, Ełku i Olecka. Zaś w pierwszej połowie lat 50. do najaktywniejszych oddziałów zaliczano kobiety z powiatu suwalskiego (Sejny) oraz bielskiego (Narew i Boćki). W powiecie ełckim i bielskim bardziej aktywne miały być kobiety w gminnych niż powiatowych radach kobiecych. W latach 50. wskazywano, że mimo dużej liczby KGW tylko 30% z nich miało być aktywne w działalności organizacji.

Członkinie LK w okresie stalinizmu stanowiły zaledwie około 8% ogółu kobiet z województwa białostockiego, w którym aż około 80% kobiet stanowiły rolniczki. W powiatach wśród członkiń LK przeważały kobiety wiejskie (ponad 40%), dalej gospodynie miejskie (około 24%), robotnice (około 20%) i inteligentki (około 14%). Zaś w mieście Białystok wśród członkiń dominowały kobiety pracujące zawodowo (ponad 60%). Kobiety w regionie białostockim stanowiły około 30% pracujących, choć niewiele z nich pracowało w „męskich” zawodach. Przyczyn upatrywano w niechęci mężczyzn do zatrudniania kobiet. Podjęcie pracy zarobkowej przez kobiety wymagało reorganizacji ich życia rodzinnego i uaktywnienia się całej rodziny w obowiązkach domowych.

Nadal LK prowadziła działania zwalczające analfabetyzm i alkoholizm. Włączała się w zbiórki na rzecz pomocy kobietom z Grecji czy odbudowę Warszawy oraz obchody rocznic i świąt państwowych. W regionie białostockim w Dzień Kobiet w okresie stalinizmu koncentrowano się na popularyzowaniu osiągnięć ZSRR, promowaniu przodownic pracy. Dużą aktywnością w organizacji obchodów wykazywać się miały wsie z powiatu bielskiego (np. Rajsk, Mieszki czy Augustów), w których przeważała ludność prawosławna.

W latach 50. LK tworzyła także poradnie prawno-społeczne, w których udzielano porad prawnych oraz oświatowo-wychowawczych i zdrowotnych. Ważnym osiągnięciem LK było opracowanie przez Ministerstwo Sprawiedliwości Kodeksu Rodzinnego z 1950 roku. Członkinie LK upowszechniały wśród lokalnej społeczności Konstytucję PRL oraz ustawę aborcyjną i alkoholową.

Po zakończeniu planu 6-letniego nastąpił zwrot w działalności LK. Członkinie terenowych i wojewódzkich oddziałów miały domagać się większej swobody działania w terenie. Chciały móc za pośrednictwem Zarządu Głównego LK przekazywać potrzeby lokalnej społeczności dla partii rządzącej, a nie tylko agitować kobiece masy na potrzeby PZPR. Miało to pozwolić pomóc rozwiązać realne problemy kobiet, a jednocześnie zyskać poparcie dla organizacji kobiecej. Jednak kierunek aktywności LK wyznaczały prezydium zarządów, w których w zdecydowanej większości zasiadały członkinie PZPR, ZSL i SD, które stanowiły około 60% prezydium zarządu.

Jednak po zakończeniu planu 6-letniego, w związku ze spowolnieniem gospodarki i nowym 5-letnim planem gospodarczym, LK powróciła do promowania modelu kobiety-matki, gospodyni domowej. Nadal jednak, działając w zakładach pracy do 1966 roku, LK starała się organizować pomoc kobietom w miejscach ich zatrudnienia, wstawiać się za kobietami zwalnianymi z pracy oraz organizować kursy i szkolenia umożliwiające przekwalifikowanie się zawodowe. W okresie tym nastąpił rozwój poradnictwa udzielanego pod szyldem LK. Najaktywniejsze poradnie prawno-społeczne na analizowanym terytorium działały w Białymstoku, Olecku, Ełku, Suwałkach, Łomży, co zależne było od dostępności prawników w danym rejonie. Niewątpliwie wśród form poradnictwa należy wskazać utworzenie KGD, który na szeroką skalę upowszechniał wśród kobiet zasady żywienia i prowadzenia gospodarstwa domowego oraz weryfikował użyteczność sprzętów AGD i RTV przed dopuszczeniem ich na rynek. Ośrodek Gospodarstwa Domowego w Białymstoku, który został otwarty jako jeden z pierwszych w kraju jako jedyny miał nie zawiesić swojej działalności w 1982 roku.

W latach 60. i 70. widoczna była realna pomoc organizowana przez LK dla kobiet i ich rodzin. Staraniem LK otwierano żłobki, przedszkola, place zabaw, pralnie, klubokawiarnie, wypożyczalnie sprzętu gospodarstwa domowego, usługi fryzjerskie. Członkinie LK w terenie uczestniczyły w sadzeniu lasów czy budowie dróg. Odnotowano zakładanie książeczek mieszkaniowych dla dzieci z domów dziecka, dożywianie dzieci w

szkołach, organizowanie kolonii letnich. W latach 70. szczególną uwagę zwracano na poprawę estetyki miast i osiedli, unowocześnianie gospodarstw domowych, pomoc osobom starszym oraz edukację z zakresu wychowania i oświaty zdrowotnej. Praktyczny aktywizm LK reagował na realne potrzeby lokalnej społeczności, ale sprawczość LK niewątpliwie zależna była od zaradności jej członkiń i przychylności PZPR.

Liga do połowy lat 60. była organizacją reprezentującą kobiety z różnych grup społecznych, bez względu na miejsce zamieszkania i pracy. Pod auspicjami LK działały zarówno kobiety w mieście, jak i na wsi, pracujące zawodowo i gospodynie domowe. Od 1966 roku obszar działalności LK został zawężony jedynie do osiedli miejskich, a liczebność organizacji drastycznie spadła. Jednak, jak wykazano w pracy, nie wszystkie koła zakładowe LK w regionie białostockim zostały rozwiązane zgodnie z poleceniem partii. Rolę LK w zakładach pracy przejęły związki zawodowe, zaś na wsiach KGW. Pieczę nad ruchem kobiecym w Polsce sprawować miała Krajowa Rada Kobiet. Decyzja władz partyjnych z 1966 roku uzyskała całkowite poparcie LK, mimo iż ograniczała rozwój LK w terenie. Poparcie dla tej decyzji okazywano także jeszcze w latach 70. Zlikwidowanie kół LK w zakładach pracy i na terenach wiejskich spowodowało drastyczny spadek masowości organizacji. Z ponad 5 mln członkiń LK w całym kraju pozostało około 170 tys. Zaś w województwie białostockim z ponad 43 tys. pozostało około 3500 członkiń. Choć starano się rozbudowywać szeregi wśród gospodyń domowych miast, to jednak nigdy nie osiągnięto już tak dużej liczby członkiń. W połowie lat 70. LK w kraju zrzeszała około 500 tys. członkiń. Nacisk na umasowienie organizacji odzwierciedlał się w mnogości rodzajów kół LK, których nazwy odpowiadały zasięgom ich działania. W 1960 roku w województwie białostockim dominowały KGW (566 kół – najwięcej w powiecie łomżyńskim, białostockim, hajnowskim i siemiatyckim), koła zakładowe (230 kół – najwięcej w Białymstoku), koła spółdzielcze (75 kół – najwięcej w Białymstoku), PGR (47 kół – najwięcej w powiecie oleckim), koła terenowe (34 – najwięcej w powiecie łąpskim), koła problemowe (15 – najwięcej w powiecie łąpskim) i tylko 9 kół blokowych (najwięcej w powiecie augustowskim). Wówczas najwięcej członkiń wskazywano w Białymstoku, powiecie ełckim i łomżyńskim, zaś najmniej w Dąbrowie Białostockiej. Natomiast już w 1969 roku to Ełk miał być liderem liczebności i aktywności członkiń. W rozwój kół na danym obszarze motywowany był szeroko rozumianą specyfiką terenu. Przeważający rolniczy charakter terenu oraz rozwój przemysłu w mieście wojewódzkim tworzył grupy docelowe LK. Ponadto należy zaznaczyć, że tylko część kobiet była aktywnymi członkiniami organizacji.

Kolejny znaczący wpływ na strukturę LK w województwie białostockim miał nowy podział administracyjny. Liczba członkiń w regionie spadła z 13 tys. do około 5 tys. Nadal dominującym ośrodkiem był Białystok (ponad 2600 członkiń), dalej Bielsk Podlaski i Hajnówka (po około 470 członkiń). One też były jednymi z najaktywniejszych w terenie. Najmniejszą aktywnością wykazywać się miała LK w Dąbrowie Białostockiej (240 członkiń) i Łapach (360 członkiń). W 1980 roku odnotowano spadek liczby członkiń (w Białymstoku aż o 1370 kobiet i 11 kół), zaś w Hajnówce wzrost o 60 członkiń. W województwie łomżyńskim dominującym ośrodkiem była Łomża (około 1900 członkiń), dalej Zambrów (570 członkiń). Najmniej aktywnym Wysokie Mazowieckie. W województwie suwalskim dominującym ośrodkiem był Ełk (1440 członkiń), Suwałki (980 członkiń), Augustów (755 członkiń), zaś najslabszym Sejny (około 150 członkiń). Schyłek lat 70. i początek lat 80. w materiałach źródłowych charakteryzować się miał niską frekwencją członkiń na spotkaniach oddziałów oraz niewielką opłacalnością składek członkowskich.

Działalność propagandowa organizacji wzmagala się w okresach kryzysów społecznych, kiedy zadaniem LK było przeciągnięcie kobiet na „swoją stronę” i odzyskanie poparcia i zaufania zarówno wobec organizacji kobiecej, jak i partii. Istotny przełom w rozwoju organizacji miał powrót LK do zakładów pracy i próba stworzenia na nowo jednego ruchu kobiecego. Na omawianym terytorium widoczna była również współpraca z kobietami wiejskimi i KGW. Jednak aktywność w latach 80. charakteryzująca się wzmożoną propagandą ideologiczną i wychowawczą, była schyłkiem działalności LK w całym kraju, a zwłaszcza w północno-wschodnich województwach. Liga w tym okresie podejmowała również działania aktywizacji politycznej kobiet do rad narodowych i Sejmu oraz dostrzegala problem niewielkiej skali awansu społeczno-zawodowego kobiet. W województwie łomżyńskim największą uwagę koncentrowano wówczas na szeroko rozumianej pomocy rodzinie, dzieciom z domów dziecka i tzw. trudnej młodzieży. W latach 80. w aktywności LK nadal wyróżniała się działalność poradni prawnospołecznych (np. pomoc w uzyskaniu rent i emerytur, pisanie pozwów rozwodowych, indywidualne interwencje), edukacja zdrowotna (zwalczanie alkoholizmu i narkomanii – np. coroczne rajdy samochodowe „Ewa za kierownicą” w Łomży, upowszechnianie świadomego macierzyństwa, szkół rodzenia) i prowadzenie gospodarstw domowych.

Ówczesne członkinie podkreślały, że ideologia choć obecna była na szkoleniach i prelekcjach, to była jakby dodatkiem koniecznym w działalności Ligi. Z analizy materiału źródłowego wynikało także, że im niższy szczebel w hierarchii organizacji, tym mniej uwagi

przywiązywano do działalności propagandowej. Choć nie oznaczało to, że nie istniała ona tam w ogóle. Organizacja starała się udzielać realną pomoc i organizować życie codzienne na poziomie lokalnym. Staraniem członkiń LK miały być tworzone zakłady fryzjerskie, sklepy, żłobki, montowane barierki przy wejściu do sklepu czy organizowana opieka medyczna podczas imprez sportowych. Najniższe struktury organizacji były najbliższe problemów ówczesnych kobiet. Podejmowały aktywności w jakimś stopniu likwidujące trudności ich dnia codziennego. W zależności od rodzaju i obszaru działania danego koła LK dostosowywano działalność do potrzeb danej społeczności. Koła zakładowe wspierały kobiety pracujące, zaś koła terenowe na wsiach uczestniczyły w pracach polowych i hodowlanych, a koła terenowe w miastach – osiedlowe i blokowe starały się odpowiedzieć głównie na potrzeby niepracujących gospodyń domowych w mieście. Natomiast koła środowiskowe – KRM i ORW mimo niewielkiej współpracy wskazywanej w materiałach źródłowych, koncentrowały się na działalności wśród rodzin funkcjonariuszy milicji i wojska. Sprawczość LK pozwalała zyskać poparcie społeczności i zwiększyć szeregi organizacji. Ponadto nie wszystkie miasta i gminy w województwie w taki sam sposób angażowały się w rozwój LK. W wielu gminach nie powołano oddziału LK, choć zdarzały się koła terenowe podległe bezpośrednio Zarządowi Wojewódzkiemu np. m.in. w Białowieży, Tykocinie, Choroszcy (województwo białostockie) czy w Ruciane Nida i Orzyszu (województwo suwalskie). Najbardziej masowo organizacja rozwijała się w zakładach pracy, gdzie istniały warunki do większego zdyscyplinowania członkiń. Ponadto w latach 80. organizacja dążyła do zwiększenia liczby członkiń wśród młodych kobiet.

Przemiany ustrojowo-gospodarcze u schyłku PRL zlikwidowały masowość organizacji kobiecej. Stanowiły też jeden z bezpośrednich czynników likwidacji struktur organizacji w północno-wschodniej części Polski. Jednak poparcie dla LKP wśród członkiń organizacji w regionie północno-wschodnim kraju było dość wysokie, bowiem ponad 80% z nich opłaciło wówczas składki członkowskie. Mimo to, nieliczne z nich były aktywne w działaniach organizacji w terenie. Bezpośrednią przyczyną upadku LKP na badanym regionie prawdopodobnie była likwidacja wsparcia finansowego ze strony ministerstwa. Taki powód wyłaniał się z materiałów archiwalnych oraz z wywiadów z byłymi członkiniami LKP. Mimo różnych propozycji zapewnienia środków finansowych dla prowadzenia działalności LK w regionie np. utworzenie spółki, wprowadzenie opłat za porady prawne, podniesienie składek członkowskich czy rozprowadzanie „cegiełek”, organizacja kobieca w północno-wschodnich województwach Polski Ludowej przestała istnieć.

Wykaz przewodniczących Ligi Kobiet w latach 1945-1990

Zarząd Główny LK

Irena Sztachelska (1945-1951)

Alicja Musiałowa (1951-1965)

Stanisława Zawadecka (1965-1968)

Maria Milczarek (1968-1975)

Eugenia Kempara (1975-1981)

Jadwiga Biedrzycka (1981-1989)

Elżbieta Łęcznarowicz (1989-1993?)

Zarząd Wojewódzki LK/LKP w Białymstoku

Wanda Wenclik (1945-1947)

Berta Szaykowska (1947-1952)

Helena Piereśko (1954-1966)

Jadwiga Matoszko (1966-1970)

Maria Rudobielska (1970-1982)

Krystyna Hajduk (1982-1983)

Jadwiga Rudzińska-Patejuk (1983-1986)

Olga Redźko (1986-1990)

Zarząd Wojewódzki LKP w Łomży

Aniela Rokicka (1975-1976)

Elżbieta Łupińska (1976-1978)

Halina Seskiewicz (1978-1982)

Irena Szadurska (1982-1990)

Zarząd Wojewódzki LKP w Suwałkach

Krystyna Zarębska (1975-1980)

Halina Szczypiń (Ślimko) (1982-1990)

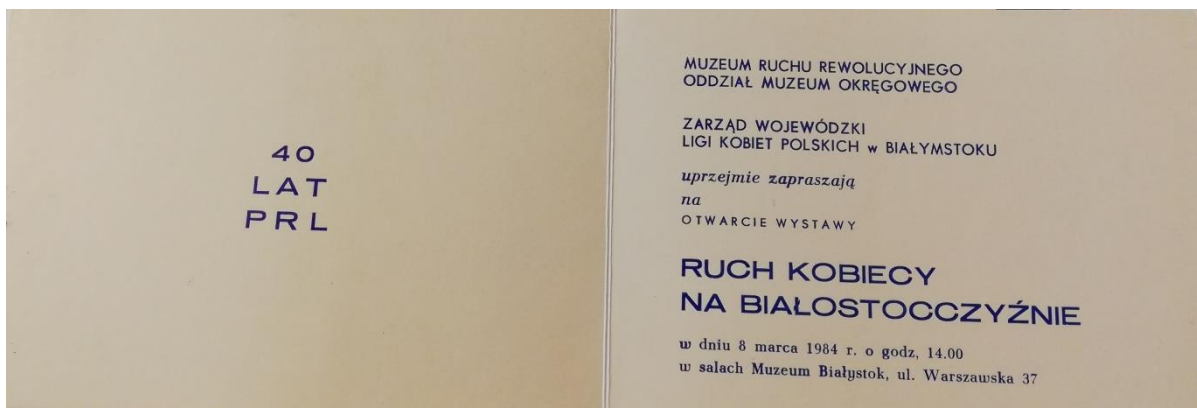
Aneksy

Fotografia 4. Plakat „Międzynarodowy Rok Kobiet 1975”.
Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, (brak sygn.).

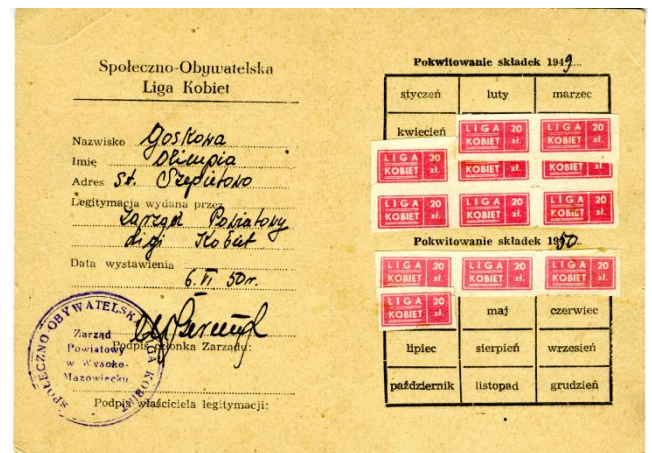
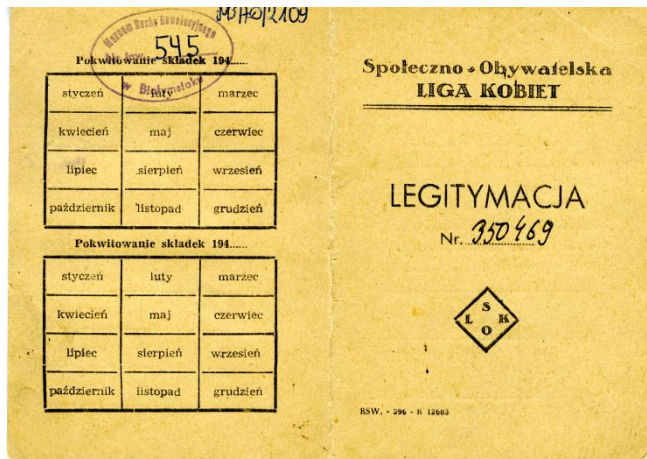
Fotografia 5. Dyplom uznania 1950 r. Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MBHD 2110.

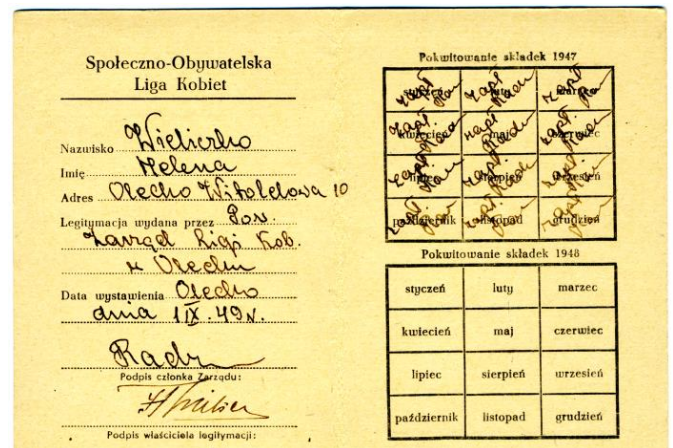
Fotografia 6. Zaproszenie na otwarcie wystawy "Ruch Kobiety na Białostocczyźnie" 1984 r., Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, Wystawiennictwo. Scenariusz "Ruch kobiety na Białostocczyźnie" 1984 r., sygn. MH/430.

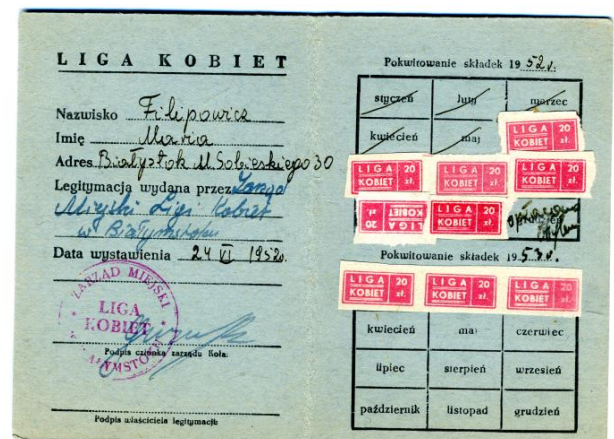
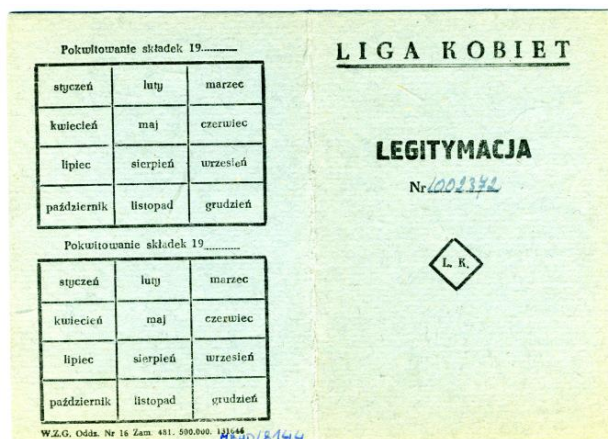
Fotografia 7. Plakat "Wystawa Ruch Kobiety na Białostocczyźnie".
Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MH/430, Wystawiennictwo. Scenariusz "Ruch kobiety na Białostocczyźnie" 1984 r.

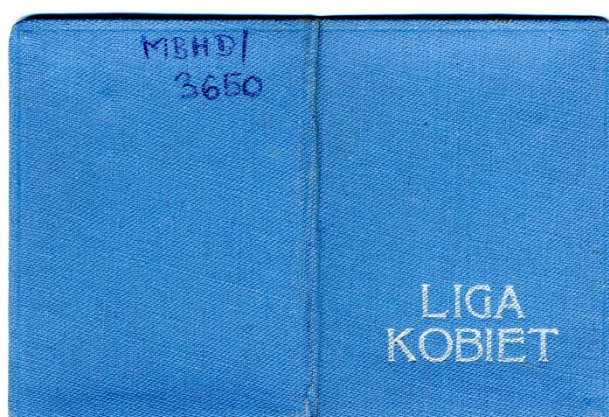
Fotografia 6. Legitymacja Spoleczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet. Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MBHD 2109.

Fotografia 7. Legitymacja Spoleczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet. Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MBHD 3112.

Fotografia 8. Legitymacja Ligi Kobiet z 1952 r. Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MBHD 8144.

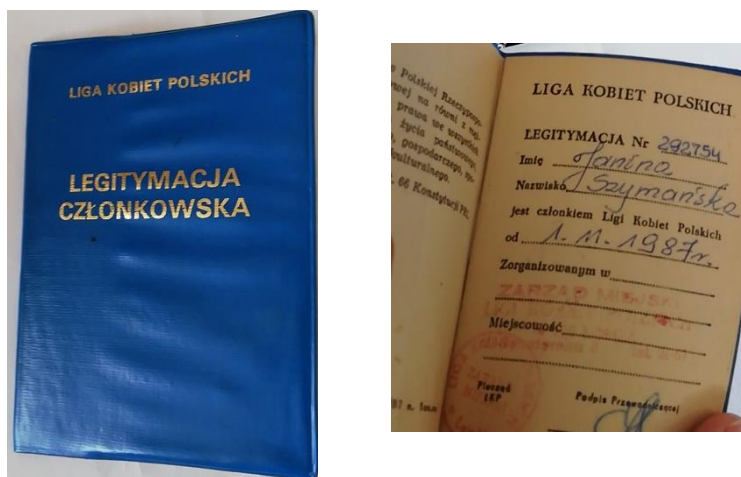
Fotografia 9. Legitymacja Ligi Kobiet z okazji 10-lecia istnienia organizacji. 1955 r. Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MBHD 3650.

Fotografia 10. Legitymacja Ligi Kobiet z okazji 10-lecia istnienia organizacji. 1955 r. Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MBHD 8214.

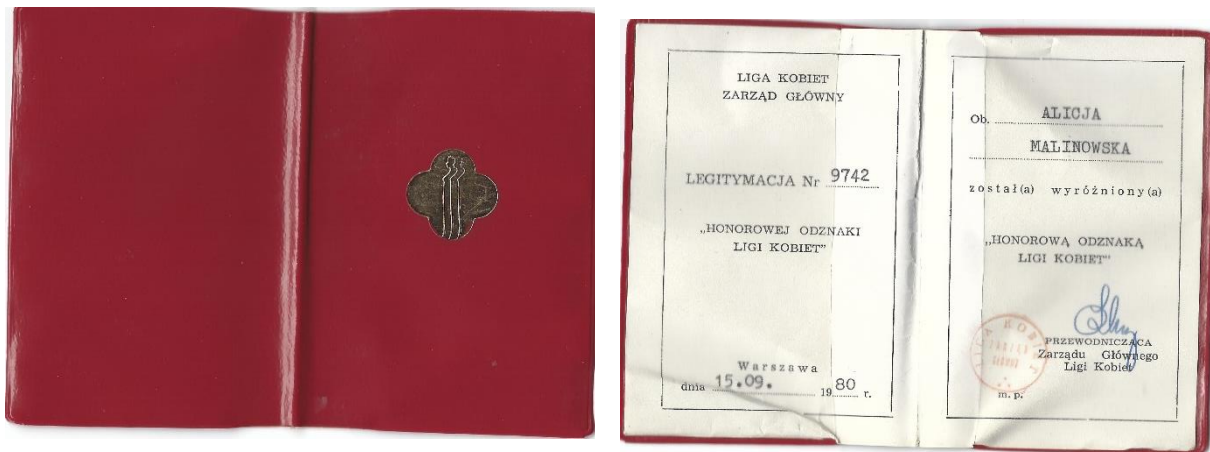
Fotografia 11. Legitymacja Ligi Kobiet z 1965 r. Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MBHD 8143.

Fotografia 12. Legitymacja członkowska Ligi Kobiet Polskich. Źródło: archiwum prywatne.

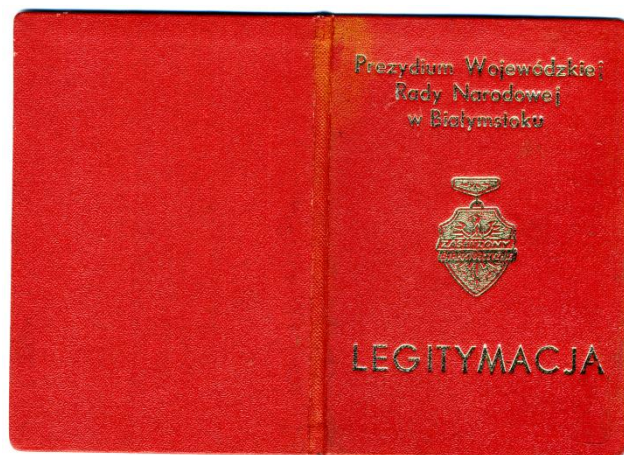
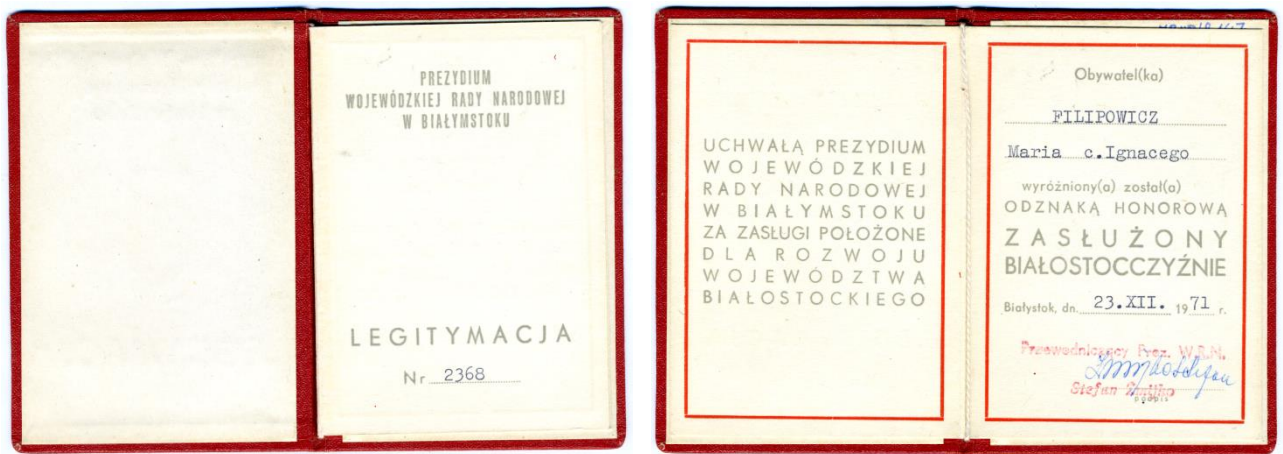
Fotografia 13. Złota „Honorowa odznaka Ligi Kobiet”. Źródło: archiwum prywatne.

Fotografia 14. Legitymacja nr 9742 "Honorowej odznaki Ligi Kobiet". Źródło: archiwum prywatne.

Fotografia 15. Legitymacja posłanki Sejmu PRL. Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MBHD 3115.

Fotografia 16. Legitymacja "Zasłużony Białostoczczyźnie" 1971 r., Źródło: Muzeum Historyczne w Białymstoku, sygn. MBHD 8147.

Bibliografia:

Akty prawne:

Ustawa z dnia 21 lipca 1950 roku o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955, Dz.U. 1950, nr 37 ,poz. 344.

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, Dz. U. 1982, nr 35, poz. 230.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz. U. 1956, nr 12, poz. 61.

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz. U. 1989, nr 20, poz. 104.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1932 r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz. U. 1932, nr 94, poz. 808.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 grudnia 1982 r. w sprawie zmiany nazwy stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet" na "Liga Kobiet Polskich" oraz nadania statutu temu stowarzyszeniu. Dz.U. 1982, nr 38, poz. 254.

Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 26 maja 1951 r. w sprawie nadania stowarzyszeniu „Liga Kobiet” nowego statutu, Dz. U. 1951, nr 35, poz. 267.

Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 marca 1963 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet", M.P. 1963, nr 30, poz. 152.

Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 kwietnia 1967 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet", M.P. 1967, nr 26, poz. 121.

Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 30 listopada 1988 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet Polskich”, M.P. 1988, nr 33, poz. 301.

Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 stycznia 1983 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet Polskich”, M.P.1983, nr 2, poz. 11.

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lipca 1965 r. w sprawie ustalenia wykazu organizacji społecznych ludu pracującego, które mogą wytaczać powództwa na rzecz obywateli oraz których przedstawiciele mogą występować jako pełnomocnicy procesowi, M.P. 1965, nr 37, poz. 213.

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 czerwca 1979 r. w sprawie ustalenia wykazu organizacji społecznych ludu pracującego, które mogą spowodować wszczęcie postępowania dla ochrony praw obywateli oraz których przedstawiciele mogą występować jako pełnomocnicy procesowi. M.P. 1979, nr 17, poz. 107.

Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 maja 1951 r. w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności "Liga Kobiet", M.P.1951, nr A-61.821.

Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 X 1949 w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Liga Kobiet”, M.P. 1949, nr A-73, poz. 923.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

AAN, Akta Żanny Kormanowej, sygn. 402, *Zadania i podstawy organizacyjne ruchu kobiecego.*

AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Plan szkolenia analfabetów w Lidze Kobiet.*

AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Kwestionariusz dla wstępujących do Ligi Kobiet.*

AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Pismo z dnia 11 czerwca 1949 r.*

AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Preliminarz budżetowy walki z analfabetyzmem w Lidze Kobiet na rok 1949.*

AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Instrukcja o przeprowadzeniu rekrutacji nowych członkiń i o jednoczesnym przeprowadzeniu rejestracji analfabetek i półanalfabetek wśród członkiń Ligi Kobiet.*

AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Okólnik nr 2 z dnia 27 kwietnia 1949 r.*

AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Instrukcja w sprawie udziału Ligi Kobiet w akcji „WA” (Rola przedstawicielek Ligi Kobiet do Komisji Społecznych oraz Opiekunek Społecznych nad kursami początkowego nauczania).*

AAN, Biuro Pełnomocnika Rządu do walki z analfabetyzmem, sygn. 182, *Uchwała Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet o udziale Ligi Kobiet w walce z analfabetyzmem.*

AAN, Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej [dalej: KC PPR], sygn. 295, *Ramowy plan aktywizacji gospodarczej kobiet w roku 1948.*

AAN, KC PPR, sygn. 295, *Sprawozdanie z akcji usamodzielniania gospodarczego kobiet bezrobotnych prowadzonego przez Ligę Kobiet.*

AAN, Ministerstwo Oświaty sygn. 3609, *Notatka w sprawie opieki nad matką i dzieckiem w planie 6-letnim.*

AAN, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej [dalej: MPiOS] sygn. 300, *Lista członkiń Zarządu Głównego SOLK.*

AAN, MPiOS sygn. 300, *Statut SOLK 1945 r.*

AAN, MPiOS sygn. 323, *Pismo do Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 20 stycznia 1948 r., l.dz. II.PP.3824/47.*

AAN, MPiOS sygn. 323, *Preliminarz budżetowy Ligi Kobiet na rok 1948.*

AAN, MPiOS sygn. 323, *Siatka płac.*

AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 r. i od 27 maja do 15 czerwca 1947 roku, nr delegacji Ap.4247/47, 5157/47 i Ap. nr 5246/47 i Ap. nr 5158/47.*

AAN, MPiOS sygn. 323, *Sprawozdanie z przeprowadzonej inspekcji w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet, Zarząd Główny w Warszawie przy ul. Puławskiej nr 24, w czasie od 7 maja 1947 roku do 26 maja 1947 roku i od 27 maja 1947 roku do 15 czerwca 1947 roku.*

AAN, MPiOS sygn. 323, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet.*

AAN, MPiOS, sygn. 300, *Lista członków Zarządu Głównego S.O.L.K.*

AAN, MPiOS, sygn. 323, *Sprawozdanie z działalności Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za rok 1946, k. 14-28.*

AAN, Najwyższa Izba Kontroli [dalej: NIK], sygn. 1360, *Protokół z kontroli w Zarządzie Głównym Ligi Kobiet w Warszawie (ul. Puławska 24 m.10) w zakresie prowadzenia kursów szkoleniowych z subwencji Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, udzielonej w latach 1947/48, przeprowadzonej w czasie od dn. 7 lutego do 24 marca 1949 roku przez inspektorów Wydziału Kontroli w Gabinetie Ministra Pracy i Opieki Społecznej Ob. Chronowskiego Jerzego i Ob. Swierzyńskiego Jerzego na zasadzie delegacji służbowych z dnia 28 stycznia 1949 roku, Znak: Gmk 102/11-9.*

AAN, NIK, sygn. 1363, *Sprawozdanie inspektora Hoecka Tadeusza z kontroli planowanej, przeprowadzonej w Zarządzie Warszawskim Ligi Kobiet, Warszawa ul. Poznańska n. 3 podl. Zarządowi Głównemu L.K. w Warszawie. Kontrolę rozpoczęto dn. 2.IX.49. zakończono dn. 19.IX.49.*

AAN, Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet [dalej: SOLK], sygn. 888, *Instrukcje organizacyjne.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Pismo z dnia 19 kwietnia 1946 r.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Poradnie prawne.*

AAN, SOLK sygn. 888, *Program kursu miesięcznego dla członkiń Ligi Kobiet oraz dla Wydziałów i Komisji Kulturalno-Oświatowej C.K.Z.Z.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Program kursu miesięcznego dla członkiń Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Program wykładów dla aktywistek Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Światowa Demokratyczna Federacja Kobiet. Rezolucja Światowego Kongresu Kobiet w sprawie dziecka i wychowania.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Światowa Demokratyczna Federacja Kobiet. Rezolucja Światowego Kongresu Kobiet o sytuacji prawnej, ekonomicznej i społecznej kobiet.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Wytyczne o organizacji poradni prawnej przy Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Zadania Wydziału Spółdzielczego w Kole Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Deklaracja ideowa Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet.*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*

AAN, SOLK, sygn. 888, *Zakres działania Wydziałów Zarządu Głównego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet.*

AAN, Związek Rewizyjny Spółdzielni R. P., sygn. 1239, *Pismo z dnia 30 września 1947 r.*

AAN, Związek Rewizyjny Spółdzielni R.P., sygn. 1239, *Pismo z dnia 19 września 1947 r.*

AAN, Związek Rewizyjny Spółdzielni R.P., sygn. 1240, *Kronika pierwszego kursu instruktorek spółdzielczych S.O. Ligi Kobiet odbytego w czasie od 17 do 30.IV.1947 r.*

AAN, Związek Samopomocy Chłopskiej Zarząd Główny. Dział Organizacyjny, sygn. 448, *Stenogram narady ZG Związku Samopomocy Chłopskiej i ZG Ligi Kobiet w dniu 16.XII.1955.*

AAN, Związek Samopomocy Chłopskiej Zarząd Główny. Dział Rolny, sygn. 1167, *Brak nazwy pisma.*

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej:

AIPN w Białymstoku, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych [dalej: WUSW] w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Notatka operacyjna dot. Ośrodka Gospodarstwa Domowego Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Plan pracy operacyjnej w sprawie obiektowej „RÓŻA” nr rej. BK 29736 – na rok 1983.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Plan pracy w sprawie operacyjnej krypt. „RÓŻA” nr 29736 na rok 1984.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Plan pracy operacyjnej w sprawie obiektowej krypt. „RÓŻA” nr 29736 na rok 1985.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Plan pracy operacyjnej w sprawie obiektowej krypt. „RÓŻA” nr 29736 na rok 1986.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Plan pracy w sprawie obiektowej nr BK-29736 krypt. „RÓŻA” – na 1987 r.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Plan pracy w sprawie obiektowej nr BK-29736 krypt. „RÓŻA” – na 1988 r.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Plan pracy w sprawie obiektowej nr BK-29736 krypt. „RÓŻA” – na 1989 r.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Białymstoku, sygn. IPN Bi 011/70, *Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej kryptonim „RÓŻA”.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Olsztynie, sygn. IPN Bi 440/86, *Apel do Kół Rodziny Milicyjnej.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Olsztynie, sygn. IPN Bi 440/86, *Główne kierunki działania zespołu wojewódzkiego KRM przy KWMO w Olsztynie w latach 1983-1986.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Olsztynie, sygn. IPN Bi 440/86, *Informacja o działalności Kół Rodziny Milicyjnej woj. łomżyńskiego.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Olsztynie, sygn. IPN Bi 440/86, *Ocena działalności Kół Rodziny Milicyjnej.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. IPN Bi 01/71, *Analiza sprawy obiektowej krypt.: „Stowarzyszenia” prowadzonej przez grupę III SB RUSW w Piszcu.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. IPN Bi 01/71, *Analiza sprawy obiektowej krypt. „KOBIEŃKA” nr ewid. Su-003531/83.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. IPN Bi 01/71, *Analiza końcowa w sprawie obiektowej krypt. „Stowarzyszenia” nr 5603/86.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. IPN Bi 01/71, *Analiza sytuacji polityczno-operacyjnej w organizacji Ligi Kobiet Polskich na terenie województwa suwalskiego.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. IPN Bi 01/71, *Plan pracy w sprawie obiektowej krypt. „Stowarzyszenia” na rok 1988.*

AIPN w Białymstoku, WUSW w Suwałkach, sygn. IPN Bi 01/71, *Wniosek o zakończenie (zaniechanie) sprawy obiektowej.*

AIPN w Warszawie, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie, sygn. IPN BU 15555/119, *Kobieto polska!.*

AIPN w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [dalej: MSW], sygn. IPN BU 01305/37, *Zasady działania Kół Rodziny Milicyjnej. Warszawa 1968 r.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/33, *Białystok '85 r. Współpraca z ORW.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/52, *Kierunki działania Ligi Kobiet Polskich w 1987 r. Projekt, Warszawa, styczeń 1987 r.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/52, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet w latach 1979-1981.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/52, *Założenie przeglądu struktur organizacyjnych, atestacji stanowisk pracy oraz przeglądu kadrowego w Lidze Kobiet Polskich.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Inne świadczenia w wypadkach losowych.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Postanie do kobiet prawników wszystkich krajów.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Referat przewodniczącej ZG LKP wygłoszony na uroczystości 40-lecia.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Rezolucja II.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Rezolucja III.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Sądy Rodzinne.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Treść telegramu wysłanego do Szefów Państw USA i ZSRR. Ronalda Regana i Michaila Gorbaczowa.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich z dnia 15 listopada 1985 r. podjęta w 40-lecie powstania Organizacji.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Udział Ligi Kobiet Polskich w sprawach alimentacyjnych i w sprawach nieletnich.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Zabezpieczenie społeczne na wypadek choroby.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Zabezpieczenie społeczne ludzi pracy w Polsce Ludowej/część II/.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/53, *Zabezpieczenie społeczne ludzi pracy w Polsce Ludowej/część III/.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/55, *Pismo Demokratycznego Związku Kobiet Niemieckich.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/55, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Gospodarstwa Domowego ZGLK w latach 1979-1981 i założenia programowe na rok 1982 i lata następne.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/58, *Kierunki działania Ligi Kobiet Polskich w 1982r. Projekty.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/59, *„Medal 40-lecia Polski Ludowej” 1984r.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/62, *Instrukcja Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie kampanii programowo-wyborczej w kołach i oddziałach terenowych wszystkich szczebli.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/62, *Nazwa organizacji.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/62, *Składka członkowska.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/62, *Uchwała programowa VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/62, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie zwołania VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet i rozpoczęcia kampanii sprawozdawczo-wyborczej LK.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/63, *Apel. Dar pracy własnych rąk.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/63, *Program działania Ligi Kobiet w Międzynarodowym Roku Kobiet. Projekt.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/63, *Uchwała VI Krajowego Zjazdu Ligi Kobiet. Główne kierunki działalności społeczno-wychowawczej Ligi Kobiet na lata 1975-1978. Projekt.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01728/63, *Udział instancji i kół Ligi Kobiet w działalności organów samorządu mieszkańców miast.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01790/350, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Dzielnicowym PZPR MBP i Ligi Kobiet za okres od grudnia 1948r. do marca 1949 r.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 0859/191, *Meldunek nr 17/85 z dnia 9 sierpnia 1985 r.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 1098/9 t. 605, *Pismo Zarządu Głównego LK z 19 października 1982 r. do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Biuro Organizacyjno-Prawne.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 1098/9 t. 605, *Uzasadnienie.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 1585/19741, *Decyzja Ministra Handlu Wewnętrznego i Usług.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 1585/19741, *Wniosek o wydanie zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej przez Ligę Kobiet Polskich.*

AIPN w Warszawie, MSW, sygn. IPN BU 01790/350, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Koła Ligi Kobiet przy MBP za okres istnienia od 4.VI.46 r. do kwietnia 1947 r.*

Archiwum Państwowe w Białymstoku:

APB KP PZPR w Bielsku Podlaskim, sygn. 94, *Pismo do Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku z dnia 30 grudnia 1949 r.*

APB KP PZPR w Bielsku Podlaskim, sygn. 94, *Sprawozdanie z sekcji kobiecej przy Komitecie Powiatowym PZPR w Bielsku Podl. za miesiąc październik [1949 r.].*

APB, Białostockie Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Fasty” w Białymstoku, sygn. 439, *Zmiany organizacyjne zakładu.*

APB, Białostockie Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Fasty” w Białymstoku, sygn. 439, *Krótką historia budowy Białostockich Zakładów Przemysłu Bawełnianego „Fasty” w Białymstoku.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Terenowe Koło Ligi Kobiet Nr 8 w Białowieży. Skład Zarządu.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Protokół zebrania sprawozdawczo-wyborczego koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży odbytego w dniu 28.III.1982 r.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Protokół z kontroli Terenowego Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży przeprowadzonej 29 czerwca 1984 r. przez Kierownika Urzędu Stanu Cywilnego w Białowieży na podstawie upoważnienia do kontroli wydanego przez Naczelnika Gminy w Białowieży z dnia 20 marca 1984 r.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Sprawozdanie z działalności Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży za okres od 1 kwietnia 1982 r. do 31 grudnia 1985 r.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Protokół zebrania sprawozdawczo-wyborczego koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży odbytego w dniu 28.III.1982 r.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Sprawozdanie z działalności Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży za okres od 1 kwietnia 1982 r. do 31 grudnia 1985 r.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Protokół Walnego Zebrania sprawozdawczo-wyborczego Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży, woj. białostockie.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Protokół Nr 1 z posiedzenia Prezydium Koła LKP w Białowieży z dnia 17 października 1987 roku.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Uchwała programowa Walnego zebrania Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży odbytego dnia 15 marca 1986 roku.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Załącznik do pkt. 3 protokołu z zebrania LKP.*

APB, Gminna Rada Narodowa i Urząd Gminy w Białowieży, sygn. 6/1/99, *Sprawozdanie z działalności Koła Ligi Kobiet Polskich w Białowieży za okres od 1 kwietnia 1982 r. do 31 grudnia 1985 r.*

APB, KM PPR w Białymstoku, sygn. 25, *Protokół zebrania koła PPR przy Lidze Kobiet w Białymstoku odbytego w dniu 25 X. 1948 r. w obecności delegatów MK PPR Towarzysza Doroszewicza i tow. Pragi.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Powiatowego Zarządu Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc lipiec 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Pismo z dnia 23 października 1948 r.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Pismo z dnia 30 września 1947 r. do KP PPR w Białymstoku.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Pismo z dnia 8 września 1948r.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Plan pracy Powiatowego Zarządu Ligi Kobiet w Białymstoku na miesiąc sierpień 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie ogólne Wydziału Kobiecego od miesiąca października do czasu obecnego.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Powiatowego Wydziału Kobiecego w Białymstoku z miesiąca października.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Białymstoku za miesiąc listopad [1946].*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc luty 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR w Białymstoku.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Powiatowym Komitecie PPR w Białymstoku za miesiąc listopad.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc styczeń 1948 roku.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc luty 1948 roku.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc sierpień 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc październik 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc styczeń 1948 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc luty 1948 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc lipiec 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc sierpień 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc wrzesień [19]47 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok.*

APB, KP PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok.*

APB, KP PZPR w Bielsku Podlaskim, sygn. 94, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego za miesiąc styczeń 1949 r. przy Kom. Pow. PZPR w Bielsku.*

APB, KP PZPR w Bielsku Podlaskim, sygn. 94, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego za miesiąc luty [1949 r.] przy Kom. Pow. PZPR w Bielsku Podlaskim.*

APB, KP PZPR w Bielsku Podlaskim, sygn. 94, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PZPR w Bielsku Podlaskim za miesiąc czerwiec 1950 r.*

APB, KW PPR sygn. 301, *Tow. Elu!*

APB, KW PPR sygn. 301, *Wyciąg ze sprawozdania ogólnego o Woj. Białostockim, dotyczący powiatu Bielska Podl. i gminy Hajnówki.*

APB, KW PPR w Białymstoku, *Sprawozdanie z działalności wydziału Opieki Społecznej przy Zarządzie Wojewódzkim SOLK w Białymstoku za grudzień 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 29, *Sprawozdanie Powiatowego Zarządu Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku z sierpnia 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PPR w Białymstoku za m-c listopad [1948 r.].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Kom. Woj. PPR w Białymstoku za okres od 1 kwietnia 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z działalności Wydz. Kob. przy Kom. Woj. PPR za okres od 1 marca do 30 września [1948 r.].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z pobytu na terenie Łomży po linii Wydziału Kobiecego i Ligi Kobiet w dniu 23.IX.1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Wojewódzkim Komitecie Polskiej Partii Robotniczej w Białymstoku. Za okres od m-ca marca do 1-go czerwca 46 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 292, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego KW PPR w Białymstoku za okres od 1 do 30 września 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 293, *Protokół z odbytego posiedzenia Wydziału Kobiecego przy Kom. Woj. PPR w Białymstoku z dnia 11 marca 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 296, *8-my Marca – Dzień Kobiet.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc grudzień 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Materiały dot. pracy Wydz. Kobiecego KP PPR w Elku.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Materiały dot. pracy Wydz. Kobiecego KP PPR w Olecku.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Protokół z 11-go zebrania Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Elku odbytego w dniu 5.IX.1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Protokół z odbytego posiedzenia Wydziału Kobiecego Kom. Pow. PPR w Elku, dnia 18.X.1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie [za grudzień 1946 r.].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie miesięczne Pow. Zarządu SOLK w Gołdapię za miesiąc styczeń 1947 roku wraz z załączonymi punktami dodatkowymi.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego PPR przy Kom. PPR w Augustowie.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc listopad 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc grudzień 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Miej. Komitecie PPR za miesiąc sierpień* [1946 r.].

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy KP PPR w Suwałkach za miesiąc listopad i grudzień 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Kom. Pow. PPR w Elku za miesiąc październik 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Elku.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR w Elku za miesiąc kwiecień 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc grudzień 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc styczeń 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Powiatowego Komitetu PPR w Augustowie za miesiąc luty* [1947 r.].

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Grajewie za miesiąc luty 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Grajewie za miesiąc marzec 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Grajewie za miesiąc kwiecień 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR w Augustowie.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc listopad 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Pow. Kom. PPR w Augustowie za miesiąc grudzień 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego w Bielsku Podlaskim za miesiąc luty 1947 rok.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego w Bielsku Podlaskim za miesiąc kwiecień-maj.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego w Bielsku Podlaskim za miesiąc czerwiec 1947 rok.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Powiatowego Zarządu SOLK w Grajewie.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Powiatowej Instruktorce SOLK przy Powiatowym Komitecie PPR w Olecku tow. Łabanowskiej Heleny za miesiąc od 1.XI. do 30.XI.[19]46 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Olecku za miesiąc czerwiec 1948 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Olecku za miesiąc październik 1948 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z pracy Instruktorce Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Łomży [za miesiąc luty 1947 r.].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z pracy Instruktorce Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Łomży [za miesiąc marzec 1947 r.].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z pracy Instruktorce Wydziału Kobiecego przy Kom. Pow. PPR w Łomży [za miesiąc kwiecień 1947 r.].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR [w Olecku] za miesiąc kwiecień 1948 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Powiatowym PPR w Wysoko-Mazowieckiem za miesiąc października b.r. [1948 r.].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie z Wydziału Kobiecego przy Pow. Kom. PPR w Gołdapi.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Sprawozdanie.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 297, *Wykaz członkiń partii, które brały aktywny udział w akcji wyborczej pow. Augustów.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Materiały dot. pracy Wydz. Kobiecego KP PPR w Wys. Maz. 1946-1948.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół sporządzony w dniu 10 stycznia 1947 r. z zebrania Wydziału Kobiecego PPR w obecności tow. Orłowskiej.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół Wydziału Kobiecego PPR odbytego 7.XI.b.r. [1946 r.].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół z zebrania aktywu kobiecego z dnia 25.05.1947 r. w lokalu Pow. Kom. PPR [w Suwałkach].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół z zebrania Wydziału Kobiecego przy Pow. K. PPR [w Suwałkach] odbytego w dniu 24 marca 1947 r. w obecności tow. Tow.*

Kubiaka, Jacnimowicza, instr. W.K. PPR Moroz Zofii, Raczkowska, Lucowa, Tarasiewiczowa, Bielowiec i Rainko.

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Protokół z zebrania Wydziału Kobiecego PPR i PPS odbytego w dniu 3.XII.b.r. [1948] o godzinie 16-tej w lokalu PPR [w Suwałkach].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Regulamin koła.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Rezolucja.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie organizacyjne Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za III-ci kwartał 1948 rok.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Powiatowego Wydziału Kobiecego [w Sokółce] za miesiąc sierpień 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Zarządu Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet z sierpnia 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z Białegostoku.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z dotychczasowej akcji w związku z nadchodzącą Sesją Komitetu Wykonawczego ŚDFK.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc listopad 1947 rok.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Opieki Społecznej przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kulturalno-Oświatowego Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku za miesiąc grudzień 1947 rok.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności wydziału Opieki Społecznej przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku za listopad 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z działalności wydziału Opieki Społecznej przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku za grudzień 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z pracy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego za czas od 1 kwietnia do 30 września 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z przeprowadzonej akcji przygotowawczej w związku z Sesją Komitetu Wykonawczego ŚDFK w Sztokholmie, na terenie woj. Białostockiego.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie z Wydziału Kobiecego za miesiąc listopad 1947 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie za miesiąc grudzień 1946 r. Wydziału Kobiecego Kom. Pow. PPR w Wysoko-Mazowieckiem.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet za czas od 1 czerwca do 15 lipca 1946 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie Zarządu Wojewódzkiego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Białymstoku od 1 lutego do 31 marca 1947 roku.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Sprawozdanie. Zarząd Powiatowy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Sokółce zawiadamia o przeprowadzonych na gminach wiecach oraz wygłoszonych referatach w myśl okólnika nr 28 jak również o odczytaniu rezolucji [IX.1947 r.].*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 299, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, 1945r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 300, *Pismo Komitetu Centralnego PPR z dnia 17 stycznia 1948 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 300, *Pismo Komitetu Wojewódzkiego PPR w Białymstoku z dnia 23 października 1948 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 300, *Pismo Zarządu Głównego Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół dzieci w Warszawie z dnia 6.X.1948 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 301, *Pismo do Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej. Wydział Kobiecycy w Warszawie.*

APB, KW PPR w Białymstoku, sygn. 301, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PPR w Białymstoku z października 1948 r.*

APB, KW PPR w Białymstoku. sygn. 297, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy M.K. PPR w Białymstoku za miesiąc maj 1947 rok.*

APB, KW PPR, sygn. 299, *Protokół z Konferencji Spółdzielczo-Szkoleniowej odbytej w dniu 16 lipca 1947 r. w lokalu Ligi Kobiet przy ul. Warszawskiej 57a.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Lista uczestniczek na spotkaniu z sekretariatem KW PZPR w Białymstoku w dniu 8 marca 1983 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Porozumienie.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Protokół z posiedzenia Komisji Organizacji Społecznych i Zawodowych odbytego w dniu 31 sierpnia 1984 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Protokół z posiedzenia Zespołu ds. Organizacji Kobietych z dnia 20 marca 1982 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Regulamin Polskiego Komitetu Współdziałania Organizacji i Środowisk Kobietych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Sprawa powołania Komisji KW ds. organizacji kobietych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Szanowne Koleżanki Delegatki, Szanowni Goście.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1088, *Zakres i formy współdziałania organizacji kobietych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli w Wytwórni Wyrobów Precyzyjnych w Czarnej Białostockiej w dniu 4 maja 1964 r. w sprawie pracy wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Analiza działalności pracy organizacji kobietych w mieście i w powiecie elckim za 1963 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Analiza pracy kobiet w Fabryce Przyrządów i Uchwytów w Białymstoku przeprowadzona w dniu 28.IV.1964 r. przez przedstawicielki KM PZPR tow. Puch Reginę i Wysocką Maię.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja [o] pracy Komisji Kobietych Komitetów Powiatowych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o działalności kobiet na podstawie przeprowadzonej analizy przez aktyw kobietych wytypowany przez Komitet Miejski PZPR w Białymstoku, w 11 kołach Ligi Kobietych na terenie miasta Białegostoku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o działalności Ligi Kobietych w pow. Augustów na podstawie materiałów i spostrzeżeń zebranych w dniach 7,8 i 9 maja 1964 r. za rok 1963.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o pracy KGW na terenie wojew. białostockiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet za rok 1959.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja z działalności organizacji kobietych na terenie powiatu Dąbrowa.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja z narady Przewodniczących Komisji Kobięcych Kom. Pow. PZPR odbytej w dniu 23.V.1960 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Informacja z przeprowadzonej kontroli działalności Koła Ligi Kobię przy Wojewódzkim Szpitalu im. M. C. Skłodowskiej w Białymstoku w dniu 28.IV.1964 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *List Egzekutywy Komitetu Powiatowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Siemiatyczach do wszystkich kobiet powiatu siemiatyckiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Notatka dotycząca narady Komisji Kobięcej KW z udziałem Przew. Kom. Kob. KP i aktywu odbytej w dniu 19.XII.1961 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena planów Komisji Kobięcych przy Komitetach Powiatowych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena pracy partyjnej wśród kobiet na wsi.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Ocena pracy społeczno-politycznej organizacji kobięcych na terenie województwa białostockiego za rok 1963.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Plan pracy koła Ligi Kobię przy Prezydium PRN w Elku na 1964 rok.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Plan pracy Prezydium Komisji Kobięcej KW PZPR na I-sze półrocze 1959 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Projekt. Wnioski Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku w sprawie działalności społeczno-politycznej organizacji kobięcych na terenie województwa białostockiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z dokonanej kontroli pracy koła LK w Obwodowym Urzędzie Pocztowo-Telekomunikacyjnym i Rejonowym Urzędzie Telekomunikacyjnym w Łomży, w dn. 24.IV.1964 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z dokonanej kontroli z działalności kobiet zrzeszonych w LK przy PSS w Łomży, w dniu 23.IV.1964 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z kontroli działalności koła Ligi Kobię przy fabryce obuwia w Siemiatyczach za rok 1963.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z kontroli Koła Ligi Kobię przy Narodowym Banku w Elku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z kontroli koła [PSS w Elku].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z kontroli w dniu 30.IV. [1964 r.] w Prez. Miej. Rady Narod. w Białymstoku po linii działalności organizacji kobięcej.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z narady Przewodniczących Zespołów Partyjnych przy ZP LK odbytej dnia 19.11.1962 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z narady Wojewódzkiej Komisji ds. Kobiet przy KW PZPR odbytej w dniu 22.XII.1959 r. z udziałem pracowników etatowych KP PZPR i Przew. Kom. Kobietych przy KP.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z posiedzenia Komisji Kobięcej KW odbytego w dniu 24.VI.1960 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z posiedzenia Prezydium Wojewódzkiego Zespołu Partyjnego przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku w dniu 23.I.1964 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z posiedzenia Prezydium Kom. Kob. KW odbytego w dniu 22.IX.1960 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z posiedzenia Prezydium Wojewódzkiego Zespołu Partyjnego przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Białymstoku w dniu 23.I.1964 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z posiedzenia Zespołu Partyjnego przy ZWLK, odbytego w dniu 14.VI.1962 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z przeprowadzonej kontroli Koła Ligi Kobiet przy Parowozowni w Elku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z przeprowadzonej kontroli Ligi Kobiet przy Żłobku Miejskim w Elku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z przeprowadzonej kontroli działalności Zarządu Gromadzkiego LK na terenie GRN Nurzec przeprowadzonej w dniu 5 maja 1964 r. przez ob. Kosik Ninę aktywistkę Zespołu Partyjnego ZP LK i ob. Nadzieję Kuczyńską sekretarza ZP LK.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z przeprowadzonej kontroli działalności Koła Ligi Kobiet przy G.S. Nurzec za rok 1963 przeprowadzonej w dniu 6 maja 1964 roku przez ob. Kosik Ninę aktywistkę Zespołu Partyjnego ZP LK i ob. Nadzieję Kuczyńską sekretarza ZP LK.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Protokół z przeprowadzonej kontroli KGW w Miłkowice Janki w dniu 30 kwietnia [19]64.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z działalności Koła Spółdzielczyń przy PZYS w Siemiatyczach za rok 1963.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z kontroli koła LK przy Wojewódzkim Zarządzie Aptek w Białymstoku przeprowadzonej w dnia 28 kwietnia 1964 r. przez K. Jońską oraz W. Harasimczuk.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z odbytej kontroli Koła Ligi Kobiet przy ZWOK A-26 – Elk w dn. 26.04.1964 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonych kontroli działalności wśród kobiet na terenie powiatu białostockiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli odcinka pracy Ligi Kobiet przy Obwodowym Urzędzie Pocztaowo-Telekomunikacyjnym w Białymstoku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli działalności Ligi Kobiet przy Powiatowym Zakładzie Ubezpieczeń w Białymstoku w dniu 27 kwietnia 1964 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli w Wytwórni Wyrobów Precyzyjnych w Czarnej Białostockiej w dniu 4 maja 1964 r. w sprawie pracy wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonych kontroli działalności wśród kobiet na terenie powiatu białostockiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonych kontroli działalności Ligi Kobiet przy Powiatowym Zakładzie Ubezpieczeń w Białymstoku przeprowadzonej w dniu 27 kwietnia 1964 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli działalności organizacji kobiecej LK w Fabryce Sklejek.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonych kontroli działalności Ligi Kobiet przy Powiatowym Zakładzie Ubezpieczeń w Białymstoku przeprowadzonej w dniu 27 kwietnia 1964 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli w Wytwórni Wyrobów Precyzyjnych w Czarnej Białostockiej w dniu 4 maja 1964 r. w sprawie pracy wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Tabela nr 1. Wykaz kół i członkiń Ligi Kobiet wojew. białostockiego na dzień 31.XII.1963 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Tezy do kontroli kół Komisji i Sekcji przy Powiatowej Spółdzielni Spożywców w Siemiatyczach.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Tezy do kontroli kół Komisji i Sekcji przy Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Siemiatyczach.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Tezy pomocnicze do zebrania materiałów o pracy Komisji Kobietych KP PZPR.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Wykaz kół i członkiń Ligi Kobiet województwa białostockiego na dzień 31.12.1960 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Wytyczne do pracy zespołów partyjnych w organizacji kobiecej Ligi Kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1120, *Zestawienie zebranych materiałów do opracowania analizy działalności prowadzonej wśród kobiet za rok 1963 w powiecie siemiatyckim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1121, *Kierunki pracy z kobietami wiejskimi w powiecie Dąbrowa Bł. na lata 1965-1970.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1121, *Notatka dotycząca pracy organizacji kobiecych [1965 r.].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1121, *Protokół z posiedzenia Komisji KW PZPR d/s pracy partyjnej wśród kobiet odbytego w dniu 12.XI.1965 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja KP PZPR w Dąbrowie Białostockiej dot. realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja na temat realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym na terenie powiatu augustowskiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja na temat realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet w pow. łipskim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o powoływaniu Gromadzkich Rad Kobiet w Pow. zambrowskim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o pracy komisji kobiecej powołanej przy KP PZPR w Bielsku Podlaskim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym w myśl Instrukcji Sekretariatu KC PZPR [powiat suwalski].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet z uwzględnieniem reorganizacji ruchu kobiecego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet w powiecie sokólskim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym w powiecie Kolno.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o pracy partyjnej wśród kobiet na terenie pow. Sejny.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o przebiegu powoływania Gromadzkich Rad Kobiet w powiecie hajnowskim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym na terenie pow. Wys. Mazowieckie.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat łomżyński].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o realizacji zadań określonych instrukcją Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o realizacji zadań nakreślonych Instrukcją Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym na terenie pow. Wys.-Mazowieckie.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja o realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC PZPR o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym na terenie powiatu augustowskiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja w sprawie realizacji zadań określonych w instrukcji KC o pracy partyjnej wśród kobiet w powiecie Grajewo.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja z pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym w myśl Instrukcji Sekretariatu KC PZPR [powiat suwalski].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja z realizacji Instrukcji Sekretariatu KC PZPR w sprawie pracy wśród kobiet [powiat zambrowski].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja z realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmianach strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat moniecki].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Informacja z realizacji zadań określonych w instrukcji Sekretariatu KC o pracy partyjnej wśród kobiet i przeprowadzonych zmian strukturalnych w ruchu kobiecym [powiat olecki].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Notatka w sprawie zmian organizacyjnych ruchu kobiecego w Polsce.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Pismo KC PZPR z dnia 17 lutego 1966 r. do I Sekretarza KW PZPR w Białymstoku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Pismo Krajowej Rady Kobiet Polskich przy OK FJN z dnia 10.XII.1966 r. do Prezydium Wojewódzkiej Rady Kobiet przy WK FJN.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Pismo ZW LK w Białymstoku z dnia 18 maja 1966 r. do Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Białymstoku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Proponowany skład delegatek na IV Krajowy Zjazd Delegatek Ligi Kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Protokół z posiedzenia Komisji Socjalnej i Komisji ds. pracy partyjnej wśród kobiet KW PZPR odbytego w dniu 28.X.1966 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Protokół z posiedzenia komisji KW ds. pracy partyjnej wśród kobiet odbytego w dniu 6 kwietnia 1966 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Ramowy Regulamin Gromadzkiej Rady Kobiet Polskich przy Gromadzkim Komitecie Frontu Jedności Narodu.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Ramowy regulamin Powiatowej Rady Kobiet Polskich przy Powiatowym Komitecie Frontu Jedności Narodu.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Regulamin Miejskiej Rady Kobiet Polskich przy Miejskim Komitecie Frontu Jedności Narodu.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Skład Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Uchwała Prezydium Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności w sprawie powołania Krajowej Rady Kobiet Polskich przy OK FJN.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1122, *Wytyczne Sekretariatu OK FJN w sprawie powoływania Gromadzkich Rad Kobiet Polskich przy Gromadzkich Komitetach Frontu Jedności Narodu.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Działalność organizacji kobiecych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Informacja o realizacji programu pracy politycznej wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Informacja o realizacji programu pracy z kobietami w powiecie sokólskim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Pismo Krajowej Rady Kobiet Polskich do Prezydium Wojewódzkiej Rady Kobiet przy KW FJN.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Przemówienie przed V Zjazdem PZPR.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1123, *Referat o udziale kobiet w przygotowaniach do V Zjazdu Partii.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Informacja o realizacji porozumienia zawartego pomiędzy Zarządkiem Wojewódzkim LK, a Wojewódzką Komisją Związków Zawodowych w zakresie współdziałania na rzecz kobiet w miejscu zamieszkania.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności członkiń organizacji Ligi Kobiet działających w radach narodowych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Ocena działalności LK w miejscu zamieszkania w świetle Uchwał IV Zjazdu LK.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Protokół z V Wojewódzkiej Konferencji sprawozdawczo-wyborczej Ligi Kobiet odbytej w dniu 11 maja 1966 roku w Białymstoku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Realizacja instrukcji KC PZPR z 1966 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Referat. Białystok dnia 13 grudnia 1966 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za rok 1968.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku obejmujące okres trzech kwartałów 1965 roku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Stan organizacyjny kół na 31 grudnia 1965 roku województwa białostockiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1124, *Wytyczne Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie przekształcania Zarządów Powiatowych LK w Zarządy Miejskie.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Działalność klubów LK i perspektywy rozwoju.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Główne kierunki działania Ligi Kobiet w woj. białostockim w 1974 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Informacja dotycząca stopnia realizacji uchwał partyjnych i resortowych w sprawie pracy z kobietami.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Kierunki działalności Ligi Kobiet woj. białostockiego w obchodach XXX-lecia PRL.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Proponowany skład Prezydium ZW LK [1974r.].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku za rok 1969.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1970-1974.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Uchwała Wojewódzkiego Zjazdu Ligi Kobiet w Białymstoku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1131, *Wytyczne Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie obchodów Międzynarodowego Dnia Kobiet w roku 1970.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1136, *Informacja o realizacji programu obchodów Międzynarodowego Roku Kobiet w woj. białostockim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1136, *Wytyczne Egzekutywy KW PZPR w Białymstoku w sprawie obchodów Międzynarodowego Roku Kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Główne kierunki działania Ligi Kobiet w województwie białostockim w 1976 roku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Informacja o działalności Wojewódzkiej Rady Kobiet w roku 1975 i I kwartale 1976.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1137, *Program Ligi Kobiet woj. białostockiego dotyczący rozwijania działalności na rzecz umacniania wychowawczej funkcji rodziny.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Dane o liczbie kół i członkiń Ligi Kobiet w woj. białostockim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Informacja o pracy kobiet w województwie białostockim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Informacja o stanie przygotowań do kampanii sprawozdawczo-wyborczej w ogniwach i instancjach Ligi Kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Informacja z przebiegu szkolenia ideologicznego dla kobiet z województwie białostockim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Instrukcja Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie kampanii sprawozdawczo-wyborczej w kołach organizacji.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Skład Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet* [1977 r.].

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku/kadencja 1974-1978/*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1138, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet z dnia 28 kwietnia 1977 r. w sprawie kampanii sprawozdawczo-wyborczej w ogniwach i instancjach Ligi Kobiet*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, Brak tytułu pisma.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1139, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978. Białystok – październik 1978*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Rezolucja*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Scenariusz „Wojewódzkiego Zlotu Kobiet w 40-tą rocznicę Września”*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Dyskusja*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Informacja o rozwoju i działalności organizacji kobiecych*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Informacja o udziale Ligi Kobiet w kampanii wyborczej do organów samorządu mieszkańców w woj. białostockim 1980 rok*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Lista kandydatek na spotkanie w KW PZPR z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Organizacja i działalność kół Ligi Kobiet na terenie województwa białostockiego w okresie 35-lecia*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Pismo ZW LK w Białymstoku z dnia 18 września 1978 r. do Wojewódzkiego Komitetu Obchodów Międzynarodowego Roku Dziecka w Białymstoku*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Regulamin wpisu do Księgi Pamiątkowej „ZASŁUŻONYCH DLA LIGI KOBIET”*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Scenariusz spotkania w KW PZPR z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Uchwała Wojewódzkiej Rady Kobiet z dnia 31 marca 1980 r. w sprawie kierunków działania organizacji i środowisk kobiecych woj. białostockiego wynikających z uchwał VIII Zjazdu Partii*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Wojewódzki Zlot kobiet*.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 1140, *Założenia programowe obchodów Międzynarodowego Dnia kobiet w woj. białostockim.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2442, *Protokół z posiedzenia kolegium partyjnego Zarządu Woj. Ligi Kobiet w lokalu PZPR w Białymstoku w dniu 30.I.1951 roku z udziałem przedstawicielki KC PZPR.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2442, *Protokół z posiedzenia Wydziału Kobiecego przy KW PZPR z udziałem Kier. Centr. Wydz. Kobiecego tow. Orłowskiej, 14.02.1949.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza realizacji uchwał IV Plenum KC na odcinku kadr kobiecych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja z odcinka pracy wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy kobiet o przemyśle produktywizacji.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy kobiet o przemyśle produktywizacji.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy kół terenowych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy Rad Kobietych w przemyśle.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy wśród kobiet w wojew. Białostockim w świetle uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 6.III.1950 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza pracy Związków Zawodowych na odcinku kobiecym.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Analiza realizacji uchwał IV Plenum KC na odcinku kadr kobiecych.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja o pracy instancji partyjnych wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja o przebiegu akcji wyborczej w LK.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja w sprawie pracy Wydziału Administracyjnego KW wśród kobiet w świetle Uchwały Sekretariatu KC PZPR z lipca 1953r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Informacja z odcinka pracy wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Masowo polityczna praca wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek [w związku z MDK].*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek w sprawie kobiet biorących udział nad Projektem Konstytucji Polski Rzeczpospolitej Ludowej.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek Wydziału Kobiecego KW.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek z dn. 12 sierpnia 1952 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek z dn. 22 kwietnia 1952 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek z dn. 9 kwietnia 1952 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Meldunek z dn. 29 marca 1952 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Ocena pracy KP Grajewo i KP Białystok na odcinku kobiecym.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Ocena udziału kobiet w podejmowanych zobowiązaniach w związku z 60-tą rocznicą urodzin tow. Bieruta i 1 Maja.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Odcinek pracy wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Pismo z dn. 22 grudnia 1950 r. do KC PZPR w Warszawie.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Pismo z dnia 7 maja 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Praca partii na odcinku kobiecym.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Praca wydziału z odcinka pracy z kobietami.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Projekt uchwały Egzekutywy KW z dn. [brak daty] 1951 r. w sprawie pracy wśród kobiet.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie dotyczące pracy przodownic społecznych woj. białostockiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie krótkie z odprawy instruktoerek ZSch powiatowych 1951 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie organizacyjne na 8-go marca 1950 roku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego w Białymstoku.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego przy KW PZPR w Białymstoku za miesiąc luty 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc październik 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc listopad 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku* [17 marca 1949 r.].

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc listopad 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc marzec 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc październik 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc kwiecień 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc sierpień 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc wrzesień 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Kobiecego przy KW PZPR w Białymstoku za miesiąc grudzień-styczeń.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z działalności Rady Kobiecej przy KW PZPR za okres od 1-go lutego 1951 r. do 8-go marca 1952 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z obchodu 70-cio lecia Tow. Stalina na terenie woj. białostockiego.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc maj 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc czerwiec 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z pracy Wydziału Kobiecego przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku za miesiąc lipiec 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z przebiegu obchodu „Międzynarodowego Dnia – Święta Kobiet w województwie białostockim* [1950].

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z realizacji Uchwały Biura Politycznego KC PZPR w sprawie pracy wśród kobiet na woj. białostockim* 14.VI.1950 r.

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Sprawozdanie z Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku za miesiąc sierpień 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Wnioski.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2443, *Zobowiązanie* [Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Łapach].

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2448, *II Światowy Kongres Kobiet. Manifest w obronie pokoju.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2448, *Uchwała Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet. 12 stycznia 1949 r.*

APB, KW PZPR w Białymstoku, sygn. 2448, *Wstęp do Manifestu w obronie pokoju uchwalonego przez II Kongres Światowej Demokratycznej Federacji Kobiet w Budapeszcie.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej odbytego w dniu 1986.03.04.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Skład wybranych władz do Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich na Zjeździe Miejskim odbytym w dniu II.III.86 r. w Dąbrowie Biał.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Szanowne Delegatki, Drodzy Goście!*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Zarządu Miejsko-Gminnego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Protokół z przeprowadzonej kontroli w dniu 29 grudnia 1988 roku z działalności statutowej oddziałów stowarzyszeń wyższej użyteczności „Ligi Kobiet Polskich”.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Dąbrowie Białostockiej, sygn. 99, *Uchwała programowa Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Dąbrowie Białostockiej.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Łapach, sygn. 1/11/1999, *Pismo Zarządu Wojewódzkiego LK w Białymstoku do Urzędu Miasta i Gminy w Łapach z dnia 12 stycznia 1977 r.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Łapach, sygn. 1/11/1999, *Protokół z kontroli Oddziału Miejskiego Ligi Kobiet przeprowadzonej w dniu 24 września 1986 roku przez insp. d/s społ. admin. – Krystynę Płońską.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Łapach, sygn. 1/11/1999, *Plan pracy ZM LKP w Łapach na rok 1988.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Łapach, sygn. 1/11/1999, *Protokół z kontroli Oddziału Miejskiego Ligi Kobiet przeprowadzonej w dniu 8 listopada 1988 roku przez ref. d/s ewidencji ludności – ob. Annę Dworakowską.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Łapach, sygn. 1/11/1999, *Notatka urzędowa z przeprowadzonej częściowej kontroli Zarządu Miejsko Gminnego Ligi Kobiet w Łapach przez insp. d/s społ. adm. Krystynę Płońską dnia 15.12.83.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół z IX Miejskiego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Mońkach odbytego w dniu 3 marca 1982 r.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Wykaz imienny członkiń Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach i Komisji Rewizyjnej.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Wykaz imienny członkiń Zarządu Miejskiego i Miejskiej Komisji Rewizyjnej Ligi Kobiet Polskich w Mońkach wybranych na Zjeździe Miejskim sprawozdawczo-wyborczym dnia 13 marca 1986 r.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół z Miejskiego Zjazdu LKP w Mońkach odbytego w dn. 13 marca 1986 r.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół Komisji Wyborczej Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach w dniu 13.III.1986 r.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół z kontroli działalności statutowej Oddziału Miejskiego w Mońkach Ligi Kobiet Polskich przeprowadzonej w dniu 10 listopada 1983 roku przez inspektora Urzędu Miasta i Gminy w Mońkach Henrykę Przestrzelską.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Protokół z kontroli działalności statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach przeprowadzonej w dniu 13.08.1985 r. przez Grażynę Słowikowską – pracownika Urzędu Miasta i Gminy w Mońkach.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach za okres od I.XII.84 r. do I.XII.85 r.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Sprawozdanie z działalności w okresie kadencji II.1982 do II.1986.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach za okres kadencji 1982-1986.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Uchwała programowa Zjazdu Kobiet Polskich jako społeczno-ideowa organizacja działająca wśród kobiet i reprezentująca ich interesy wobec wszystkich władz naszego kraju postanowiła przyjąć następujące zadania do realizacji w okresie kadencji 1982-1985.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Uchwała programowa Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Mońkach.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Mońkach, sygn. 1/10/1999, *Drogie Koleżanki.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w stowarzyszeniu wyższej użyteczności pod nazwą „Liga Kobiet” w Sokółce w dniu 29 kwietnia 1983 r. przez Inspektora Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miasta i Gminy w Sokółce Irenę Czopur.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Informacja ZM LKP w Sokółce za okres od 1982 do 1985 r. Drogie Koleżanki i Szanowni Goście.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Protokół z Miejskiego sprawozdawczo-wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Sokółce w dniu 27 lutego 1986 roku w świetlicy Spółdzielczego Domu Kultury przy Os. Centrum.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Protokół pierwszego posiedzenia Zarządu Miejskiego LKP i Komisji Rewizyjnej w Sokółce w dniu 27 lutego 1986 roku.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w stowarzyszeniu wyższej użyteczności publicznej pod nazwą „Liga Kobiet Polskich” w dniu 27 września 1988 r. przez Inspektora Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miasta i Gminy w Sokółce – Irenę Czopur w zakresie spraw organizacyjnych.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w stowarzyszeniu wyższej użyteczności pod nazwą „Program działania Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Sokółce na rok 1984.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Plan pracy Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Sokółce na I-sze półrocze 1989 r.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Plan pracy Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Sokółce na I-sze półrocze 1984 r.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Miejskiego Zarządu Ligi Kobiet Polskich w Sokółce za okres 4-letniej kadencji.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Uchwała programowa Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich na lata 1986-1990.*

APB, Rada Narodowa i Urząd Miasta i Gminy w Sokółce, sygn. 147, *Uchwała. Program działania miejskiej organizacji Ligi Kobiet Polskich w Sokółce na lata 1986-1990.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, sygn. 1/9/1999, *Protokół z kontroli przeprowadzonej z działalności koła terenowego Ligi Kobiet Polskich w Czarnej Białostockiej w 24.05.1983 r. przez prac. tut. Urzędu Ewę Kościjańczuk.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, sygn. 1/9/1999, *Plan pracy na rok 1985.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, sygn. 1/9/1999, *Protokół z kontroli przeprowadzonej z działalności Ligi Kobiet Polskich Koło Terenowe w Czarnej Białostockiej w dniu 1988-09-22 przez Ewę Kościjańczuk – st. insp. d/s wewnętrznych UMiG w/m – upoważnienie nr SA.6015-1/88.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, sygn. 1/9/1999, *Plan pracy T[erenowego -AZ] K[ola-AZ] LKP w Czarnej Biał. na 1986 r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, sygn. 1/9/1999, *Plan pracy Terenowego Koła Ligi Kobiet Polskich w Czarnej Białostockiej na rok 1987.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej, sygn. 1/9/1999, *Plan pracy na rok 1988.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Apel Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Informacja z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach za okres od I.V. do 31.XII.86 r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Informacja dotycząca działalności Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach za rok 1987.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Pismo z dnia 10 marca 1982 r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Pismo datowane na luty 1985r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Pismo z dnia 8 sierpnia 1985r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Pismo z dnia 1 grudnia 1986r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Pismo z dnia 31 grudnia 1988r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Plan pracy Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na okres do IX Zjazdu Wojewódzkiego.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Plan pracy Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach na 1987 r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Plan tworzenia kół Ligi Kobiet Polskich w zakładzie pracy.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Prośba do Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Siemiatyczach.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Protokół z Miejskiego Zjazdu Ligi Kobiet w Siemiatyczach, który odbył się w dniu 16 października 1981 r. w Sali Komitetu Miejsko-Gminnego PZPR w Siemiatyczach.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Protokół Komisji Skrutacyjnej na Miejskim Zjeździe Programowo-Wyborczym w Siemiatyczach odbywającym się 16.X.1981r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Protokół pierwszego posiedzenia Zarządu i Komisji Rewizyjnej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach odbytego w dniu 17 marca 1982 r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Siemiatyczach odbytego w dniu 15.02.82 r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Protokół z kontroli dokonanej w dniu 30 grudnia 1988 roku w Zarządzie Miejskim Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Protokół z posiedzenia plenarnego Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach odbytego w dniu 13 czerwca 1983 r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Skład Zarządu Miejskiego LKP w Siemiatyczach w roku 1986.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Siemiatyczach za lata 1982-1983.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Wyciąg z protokołu posiedzenia plenarnego ZMLK w Siemiatyczach odbytego w dniu 26.04.79 r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Wykaz imienny członkiń ZMLK w Siemiatyczach wybranych na Zjeździe Miejskim w 1982 r.*

APB, Urząd Miasta i Gminy w Siemiatyczach, sygn. 1/8/1999, *Zasady organizacyjne, rola i zadania kół Ligi Kobiet Polskich w zakładach pracy.*

APB, Urząd Wojewódzki Białostocki, sygn. 483, *Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Społeczno-Politycznego za miesiąc październik 1946 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Program działania na lata 1986-1989 uchwalony na Zjeździe Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku w dniu 6 marca 1986 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Program działania Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na rok 1985.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Protokół z kontroli działalności statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich przeprowadzonej w dniu 3 maja 1983 r. przez mgr Grażynę Zaniewską – inspektora Wydziału Spraw Społeczno-Administracyjnych Urzędu Miejskiego w Białymstoku.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Protokół z kontroli działalności Statutowej Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku przeprowadzonej w dniach 5 i 8 lutego 1988 r. przez mgr Grażynę Zaniewską – inspektora Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Miejskiego w Białymstoku.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Skład osobowy Prezydium ZM LKP i Komisji Rewizyjnej ZM LKP.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 414, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku za rok 1984.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół – sprawozdanie z dokonanej kontroli w dniu 1988-08-15 Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez inspektora Referatu Społeczno-Administracyjnego i Obrony Cywilnej Urzędu Miejskiego w Hajnówce Tamary Odziejewicz.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół Komisji Wyborczej, powołanej na Zjeździe Miejskim Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w dniu 5.III.1982 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół z dokonanej kontroli w dniu 16.II.1983 r. Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez insp. Referatu Społeczno-Administracyjnego i Ogólnego Urzędu Miejskiego w Hajnówce Tamarę Odziejewicz.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół z dokonanej kontroli w dniu 18.II.1985 r. Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce przez Komisję Rewizyjną w składzie Miria Zin i Walentyna Macuta za II-gie półrocze 1984 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Protokół ze Zjazdu Miejskiego LKP w Hajnówce dnia 5.III.1982 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Skład Komisji Rewizyjnej.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z dokonanej kontroli sprawdzającej w dniu 13.02.1984 r. Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich przez insp. Referatu Społeczno-Administracyjnego i Ogólnego Urzędu Miejskiego w Hajnówce Tamarę Odziejewicz.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet Polskich w Hajnówce w latach 1982-1986.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 431, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego LKP w Hajnówce za rok 1986.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Arkusze oceny działalności stowarzyszenia.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku z dnia 8 lipca 1982 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Pismo z dnia 21.09.1978 r. Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku do Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku Wydział Spraw Wewnętrznych.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Pismo z dnia 29 sierpnia 1974 r. Zarządu Głównego Ligi Kobiet do Wojewody Białostockiego.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Pismo z dnia 30.XI.1976 r. Zarządu Wojewódzkiego LK do Urzędu Wojewódzkiego Wydział Spraw Wewnętrznych w Białymstoku.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Popławska Jadwiga – głos w dyskusji /załącznik/.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Program działania Wojewódzkiej Organizacji Ligi Kobiet Polskich za lata 1982-1986.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Program działania Wojewódzkiej Organizacji Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na lata 1986-1990.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół Komisji Mandatowej X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku z dnia 24 kwietnia 1986 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół Komisji Uchwał i Wniosków X Wojewódzkiego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku z dnia 24 kwietnia 1986 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z pierwszego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku, odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r. podczas X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z przeprowadzonej kontroli działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Protokół z X Wojewódzkiego Sprawozdawczo-Wyborczego Zjazdu Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku odbytego dnia 24 kwietnia 1986 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Referat ZW LKP w Białymstoku – na Zjeździe Sprawozdawczo-Wyborczym 1986.04.24.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Skład Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku wybranego w dniu 27 października 1974 roku.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Skład Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku wybrany na Zjeździe Wojewódzkim 23.X.1978 r.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Skład Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Skład socjalny delegatek na Zjazd Krajowy LKP z Białegostoku.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej przy zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku za lata 1982-1985.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet Polskich w województwie białostockim kadencji 1978-1982.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet za lata 1974-1978.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z kontroli działalności statutowej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich dokonanej w dniu 28.06.82 r. przez inspektora Wydziału Spraw Społeczno-Administracyjnych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku Ob. Czesławę Masłowską.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z kontroli działalności statutowej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet, dokonanej w dniach 22.XII. i 27.XII.1979 r. przez starszego inspektora Wydziału Spraw Wewnętrznych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku Ob. mgr Mariannę Cwilik.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Sprawozdanie z kontroli działalności gospodarczej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet, dokonanej w dniach 29-30.IX.1977 r. przez Halinę Snarską – st. inspektora Wydziału Spraw Wewnętrznych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku.*

APB, UW w Białymstoku, sygn. 510, *Wykaz oddziałów i kół stowarzyszenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Białymstoku na terenie woj. białostockiego.*

Archiwum Państwowe w Białymstoku Oddział w Łomży:

APŁ, KW PZPR w Łomży sygn. 384, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 28 marca 1979 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 285, *Dyplom przyznany Kołu Blokowemu Ligi Kobiet przy ul Sienkiewicza w Łomży, 27.01.1972.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 285, *Dyplom uznania dla Anny Frąckiewicz przewodniczącej Koła LK przy ul. Sienkiewicza w Łomży. 18.03.1974.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 285, *Zaświadczenie z dnia 5 grudnia 1957 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 292, *Wniosek o przyznanie renty specjalnej z tytułu zasług w ruchu robotniczym.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Apel kobiet łomżyńskich zebranych na uroczystym spotkaniu z władzami polityczno-administracyjnymi województwa w dniu 6.03.1985 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Brak tytułu dokumentu.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Działalność Komisji ds. kobiet – I półrocze 1985 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja dotycząca pracy kół zakładowych Ligi Kobiet Polskich, działających w województwie łomżyńskim.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja o realizacji wniosków zgłaszanych przez Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet Polskich w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja z kontroli POP przy ZW LKP w Łomży i ZM LKP w Wys. Maz.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łomży o działalności i kierunkach przedsięwzięć w zakresie poprawy warunków pracy i życia kobiet.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Komisja kobieca.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Liga Kobiet Polskich.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Material do programu partii w sprawach kobiet.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Organizacje kobiece.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Pismo KC PZPR z dnia 13 lutego 1985 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Pismo KW PZPR w Łomży z dnia 29 listopada 1985 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Pismo ZW LKP w Łomży do KW PZPR w Łomży z dnia 28.11.1983 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Ramowy regulamin pracy Komisji problemowych Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Regulamin pracy komisji ds. kobiet Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Regulamin pracy Komisji problemowej KW ds. kobiet.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Skład osobowy Prezydium ZW LKP.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 340, *Wniosek w sprawie powołania Komisji ds. Kobiet.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Drogie koleżanki Delegatki i zaproszeni goście!.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Informacja dotycząca działalności Komisji Gospodarstwa Domowego przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Informacja na posiedzenie Prezydium ZW LK w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Informacja o pracy Komisji Zdrowia i Opieki Społecznej działającej przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Informacja z działalności Komisji Prawno-Społecznej i pomocy rodzinie przy ZW LK w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Informacja z włączenia się do akcji dożywiania uczniów szkół podstawowych i akcji letniej przez członkinie Ligi Kobiet.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Program działania Sekcji Kobiet Prawników przy Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół odbytego Zjazdu Miejskiego Ligi Kobiet w Kolnie, woj. Łomża w dniu 20 kwietnia 1978 roku.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży, które odbyło się 6.IV.1976 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży, które odbyło się dnia 25.V.1976 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 6 maja 76 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży, które odbyło się 22 grudnia 1977 roku.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium ZW LK zorganizowanego wspólnie z Prezydium TKKS w dniu 15.2.1977 r. w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Prezydium ZW LK w Łomży, które odbyło się dn. 9.06.76 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 6 maja 76 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dn. 3.VII.76 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół z posiedzenia ZW LK, które odbyło się dnia 8.X.75 w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Protokół ze Zjazdu Ligi Kobiet w Zambrowie woj. Łomża w dniu 11.03.78 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Referat sprawozdawczo-programowy Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Rezolucja.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Terenowego Sekcji Kobiet Prawników w Łomży za okres od listopada 1976 r. do 30 marca 1978 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za okres od 11.I.75 r. do 31.XII.75 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za 1977 rok.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Sprawozdanie. Zarząd Miejski Ligi Kobiet przedkłada sprawozdanie z działalności LK w Łomży obejmujące okres od 1.VI.75 r. do 10.VI.76 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Tabela nr 2. Udział aktywu w pracach poradni prawnospołecznych.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie zadań Ligi Kobiet w świetle nowego terytorialnego podziału kraju.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 382, *Wytyczne Zarządu Głównego Ligi Kobiet w sprawie dostosowania struktury organizacyjnej Ligi Kobiet do nowego podziału terytorialnego kraju.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 383, *Protokół pierwszego posiedzenia zarządu i Komisji Rewizyjnej Zarządu Wojewódzkiego w Łomży odbytego dnia 13 listopada 1978 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 383, *Protokół ze Zjazdu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 13.XI.1978 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 383, *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży za lata 1975-1978.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 383, *Sprawozdanie z działalności za okres październik 1975 – październik 1978. Łomża listopad 1978 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Informacja dotycząca realizacji skarg, które wpłynęły do Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży od miesiąca września 1978 r. do miesiąca lutego 1979 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Lista członków Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Ocena działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie ze szczególnym uwzględnieniem pracy ideowo-wychowawczej, tj. szkoły obywatelskiego wychowania kobiet.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Wys. Mazow.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 25 sierpnia 1980 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży w dniu 10 września 1980 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Protokół z posiedzenia ZW LK w Łomży w dniu 26.02.1979 r.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Skład Prezydium Zarządu Miejskiego LK w Grajewie.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Kolnie za okres od 1 kwietnia 1978 roku do 31 sierpnia 1980 roku.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Wykaz członkiń Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet oraz Komisji Rewizyjnej wybranych na zjeździe sprawozdawczo-wyborczym w Kolnie.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Wykaz członkiń Prezydium Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 384, *Zmiany wysokości składki członkowskiej Ligi Kobiet i sposobu jej podziału – od dnia 1 lipca 1981 r. /do dyskusji w kołach LK, ORW i KRM/.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Informacja dotyczy: organizacji Szkół „Społeczno-Politycznego Kształcenia Kobiet” w 1977/1978 roku w woj. łomżyńskim.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Informacja o działalności w środowiskach kobiecych w województwie łomżyńskim.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Informacja o działalności wśród kobiet na terenie pow. Łomża przygotowana przez Powiatową Radę Kobiet.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Informacja o realizacji programu obchodów Międzynarodowego Roku Kobiet przez organizacje i środowiska kobiece woj. białostockiego.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Kierunki pracy z kobietami i na rzecz kobiet w PGR województwa białostockiego w latach 1972-1975.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 385, *Kodeks rodzinny a problemy współczesnej rodziny.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Informacja z działalności Gminnej Rady Kobiet przy FJN w Radziłowie.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Informacja z realizacji wniosków egzekutywy KW w sprawie działalności Wojewódzkiej Rady Kobiet.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Pismo Komitetu Gminnego PZPR w Łomży z dnia 30 czerwca 1976 roku, dot. działalności Gminnej Rady Kobiet przy Urzędzie Gminy w Łomży.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Realizacja programu Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w zakresie upowszechniania treści III Plenum KC PZPR.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Sprawozdanie z działalności Komisji ds. Kobiet Pracujących.*

APŁ, KW PZPR w Łomży, sygn. 386, *Wnioski Sekretariatu Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Łomży dotyczące pracy Wojewódzkiej Rady Kobiet przy Wojewódzkim Komitecie FJN w Łomży.*

Archiwum Państwowe w Suwałkach:

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Apel o pokój.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Awans społeczno-zawodowy kobiet we współczesnym życiu.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Koleżanki, Szanowni zebrani. Przemówienie z dnia 28 listopada 1989 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Lista obecności członkiń Prezydium ZW LKP z posiedzenia odbytego w dniu 2 lutego 1990 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Pismo Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach do Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich w Warszawie z dnia 6 lutego 1990 roku.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Projekt. Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 27.06.1989 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół Komisji Uchwał i Wniosków powołanej na plenarnym posiedzeniu Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniu 16 grudnia 1986 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół Plenarnego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 27 czerwca 1989 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z pierwszego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich i Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej w Suwałkach odbytego w dniu 5 czerwca 1986 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z Plenarnego Posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego LKP z dnia 28.11.1989 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z plenarnego posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 16 grudnia 1986 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z posiedzenia Plenarnego Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 1 grudnia 1988 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z posiedzenia Plenarnego Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 05.03.1987 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 2.02.1990 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Szanowne Koleżanki!*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 1 grudnia 1988 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 28 listopada 1989 r. dotycząca zadań organizacji w warunkach aktualnej sytuacji w kraju.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 2, *Wykaz członkiń Zarządu Wojewódzkiego LKP [w Suwałkach].*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Informacja. Stan organizacji LKP na dzień 31.12.1986r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Program działania Wojewódzkiej Organizacji Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach na lata 1986-1990.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Realizacja składek i legitymacji za 1989 rok.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Stan organizacyjny Ligi Kobiet Polskich w województwie suwalskim na dzień 31.12.1986 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 4, *Stan organizacyjny Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach na dzień 31.12.1989 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Instrukcja w sprawie zasad rozliczania znaczków członkowskich w Lidze Kobiet Polskich oraz wytyczne finansowania dla Kół.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała IX Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet Polskich odbytego w dniach 12-13 października 1986 r. w sprawie zmian w Statucie Ligi Kobiet Polskich.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich z dnia 15.XII.1989 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich z dnia 27.09.1989 roku dotycząca zadań organizacji w warunkach aktualnej sytuacji kraju.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich z dnia 24 lutego 1988 r. w sprawie: awansu zawodowego i społecznego kobiet.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich w sprawie dalszego doskonalenia współdziałania Organizacji z radami narodowymi.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Uchwała Zarządu Głównego w sprawie dalszego rozwoju i umacniania kół Ligi Kobiet Polskich w miejscu zamieszkania.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 5, *Wytyczne finansowe dla Kół Ligi Kobiet Polskich.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Pismo Zarządu Głównego LKP z dnia 22 listopada 1977 r. do sekretarza Zarządu Wojewódzkiego LKP w Suwałkach.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Suwałkach przez Główną Księgową Ob. Jadwigę Bieniewską w dniach 5-7.X.1976 rok.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24 do 28 stycznia 1983 r. przez st. rewidenta ZG LKP Zdzisława Markiewicza na podstawie delegacji służbowej Nr 13/83 z dnia 22.01.1983 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli finansowej przeprowadzonej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniach 24-26 listopada 1986 r. przez st. inspektora ZG LKP Halinę Rutkowską na podstawie delegacji służbowej nr 99/100 z dnia 20.11.1986 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli przeprowadzonej w dniach 18-20 marca 1980 r. w ZW LK w Suwałkach przez inspektora ZG LK – Ob. Adriannę Zióntek.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli przeprowadzonej* [dnia 13.06.1985 r.] w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach ul. Noniewicza 11.

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z kontroli przeprowadzonej* [w dniach 29-30.05.1989 r.] w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach.

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 6, *Protokół z przeprowadzonej kontroli na odcinku całokształtu działalności finansowo-gospodarczej w Zarządzie Wojewódzkim Ligi Kobiet w Suwałkach za okres od 1.I. do 31. VIII 1977 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Dane wynikające z przebiegu kampanii wyborczej do rad narodowych na terenie województwa suwalskiego.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Informacja dotycząca kół Ligi Kobiet Polskich działających przy zakładach pracy na terenie województwa suwalskiego -/stan na dzień 31 grudnia 1987 r/.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Informacja dotycząca realizacji funduszu przeciwalkoholowego na terenie działalności województwa suwalskiego za 1989 rok.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Informacja Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach o działalności ogniw podstawowych na rzecz środowiska w 1989 roku.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Protokół Komisji Uchwał i Wniosków powołanej na plenarnym posiedzeniu Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach w dniu 16 grudnia 1986 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Ramowy program działania Koła Ligi Kobiet Polskich na II półroczu 1984 r. oraz na I półroczu 1985 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Realizacja składek członkowskich i rozprowadzania legitymacji za 1987 rok.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w 1987 roku w województwie suwalskim.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Sprawozdanie z działalności i rozwoju Ligi Kobiet Polskich w roku 1988 w woj. suwalskim.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Uchwała Plenum Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich i Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej w Suwałkach z dnia 11 listopada 1987r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 29 maja 1985 r.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Suwałkach z dnia 28 listopada 1989 r. dotycząca zadań organizacji w warunkach aktualnej sytuacji kraju.*

APS, ZW LKP w Suwałkach, sygn. 7, *Uchwała Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich [w Suwałkach] w sprawie dalszego rozwoju i umacniania kół w zakładach pracy.*

Archiwa zakładowe, prywatne i biblioteki:

Archiwum prywatne, *Kronika Koła Rodziny Milicyjnej przy ZOMO w Białymstoku.*

Archiwum prywatne, *Kronika Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie.*

Archiwum prywatne, *Legitymacja członkowska Ligi Kobiet Polskich.*

Archiwum prywatne, *Legitymacja nr 9742 "Honorowej odznaki Ligi Kobiet".*

Archiwum prywatne, *Pismo Archiwum Państwowego w Białymstoku Oddział w Łomży z dnia 23 lutego 2022 r., l.dz. OŁ.6342.101.2022.*

Archiwum prywatne, *Pismo Urzędu Miejskiego w Białymstoku Departament Organizacyjny i Nadzoru z dnia 1 marca 2022 r., l.dz. ORN-I.1431.4.2022.*

Archiwum prywatne, *Złota „Honorowa odznaka Ligi Kobiet”.*

Archiwum Zakładowe Podlaskiego Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku, sygn. Ob.II.5010, *Ewidencja oddziałów stowarzyszeń i stowarzyszeń zwykłych 1989-1998*, s. 8v, poz. 218.

Archiwum Zakładowe Urzędu Miejskiego w Białymstoku, *Pismo Zarządu Głównego LKP z dnia 6 lipca 2004 r. do Prezydenta miasta Białystok.*

Biblioteka Narodowa w Warszawie, Magazyn Druków Ulotnych DŹS I 3, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet [1947].*

Biblioteka Narodowa w Warszawie, Magazyn Druków Ulotnych DŹS I 3, *Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet 1948 r.*

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 214650, *Statut Ligi Kobiet wraz z Uchwałą.*

Źródła prasowe:

„Nasza Praca”

„Nasza Praca 1949” nr 5.

15 potraw z dorsza, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

30 lat Komitetu Gospodarstwa Domowego, „Nasza Praca” 1988, nr 2.

35 lat Ligi Kobiet, „Nasze Praca” 1980, nr 1.

8 marca dzień wszystkich kobiet świata, „Nasza Praca” 1947, nr 1.

Adamusowa J., *O szkoleniu zawodowym kobiet*, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Adamusowa J., *Organizujemy „gwiazdkę” dla dzieci polskich w Niemczech i kraju*, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Apel o pokój, „Nasza Praca” 1986, nr 12.

Apel w obronie pokoju, „Zwierciadło” 1983, nr 5.

Aszkenazy M., *Jedno z podstawowych zadań organizacyjnych – to pomoc kobiecie i jej rodzinie*, „Nasza Praca” 1960, nr 6.

Białostockie poradnie prawno-społeczne LK, „Nasza Praca” 1967, nr 7.

Bilińska S., *Wczasy letnie dla dzieci*, „Nasza Praca” 1950, nr 8.

Cały naród buduje socjalistyczną Warszawę, „Nasza Praca” 1954, nr 9.

Cel i zadania Rady prawniczej, „Nasza Praca” 1949, nr 5.

Chcemy reprezentować interesy kobiet polskich, „Nasza Praca” 1982, nr 1.

Co czytać?, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

Co nowego w statucie, „Nasza Praca” 1982, nr 1.

Co piszą o nas, „Nasza Praca” 1953, nr 1.

Czech I., *Do izby dworcowej matki i dziecka*, „Nasza Praca” 1947, nr 1.

Czech J., *Myślmy zawczasu o koloniach letnich*, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

Czym powinno żyć koło Ligi Kobiet w PGR, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8.

Czytelnictwo w kołach blokowych LK, „Nasza Praca” 1953, nr 11.

Daszewska A., *Liga Kobiet przy pracy. Na kursie świetlicowym Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Dla kół Ligi Kobiet. Dbajmy o nasz blok jak o własny dom, „Nasza Praca” 1956, nr 3.

Dla kół Ligi Kobiet. Jak redagować gazetkę blokową Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1954, nr 12.

Dla kół Ligi Kobiet. Przed miesiącem pogłębienia przyjaźni polsko-radzieckiej, „Nasza Praca” 1955, nr 9.

Dla kół Ligi Kobiet. Rozwijajmy czytelnictwo w bloku, „Nasza Praca” 1955, nr 1.

Dla kół Ligi Kobiet. Wiosenna akcja sanitarno-porządkowa, „Nasza Praca” 1955, nr 4.

Dłuska S., *Po wyborach*, „Nasza Praca” 1947, nr 1.

Do Antyfaszystowskiego Komitetu Kobiet Radzieckich, „Nasza Praca” 1953, nr 4.

Do walki z alkoholizmem, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

Do Zarządów Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich, do Kół Ligi Kobiet, do Kół Gospodyń ZSch, do wszystkich członkiń Ligi Kobiet w mieście i na wsi, „Nasza Praca” 1956, nr 9.

Domagamy się spokoju społecznego, „Nasza Praca” 1982, nr 1.

Drogą radzieckich pedagogów, „Nasza Praca” 1955, nr 10.

Dworakowska H., Zadania Ligi Kobiet w dalszej rozbudowie organizacji na nowym terenie jej działalności, „Nasza Praca” 1955, nr 1.

Dyskutujemy o „zapomnianych” blokach i trudnościach niektórych kół blokowych, „Nasza Praca” 1956, nr 4.

Echa listu papieża, „Nasza Praca” 1948, nr 7.

Elżbieta Łęcznarowicz – przewodniczącą Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich, „Nasza Praca” 1989, nr 3.

Franciszekiewicz I., Działalność poradni LK na rzecz kobiet wiejskich, „Nasza Praca” 1960, nr 1.

Franciszekiewicz L., Poradnia prawno-społeczna. Gdy mąż zaniedbuje rodzinę, „Nasza Praca” 1953, nr 8.

Franciszekiewicz L., Poradnictwo prawno-społeczne, „Nasza Praca” 1952, nr 12.

Gawrońska-Wasilkowska Z., Wytyczne pracy oświatowej, „Nasza Praca” 1949, nr 6.

Gielar N., Kół dobrze pracujących mamy wiele w kraju, „Nasza Praca” 1974, nr 8-9.

Gielar N., Z pracy Kół i Zarządów. Wystawa obrazująca nasz dorobek, „Nasza Praca” 1975, nr 11.

Głos kobiet w sprawie pokoju z Niemcami, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

Główne kierunki działania LK na VIII kadencję, „Nasza Praca” 1979, nr 3-4.

Golsztyńska A., Nasz udział w Festiwalu Polskich Sztuk Współczesnych, „Nasza Praca” 1952, nr 7-8.

Grabowiecka L., Szkoła matek, „Nasza Praca” 1955, nr 10.

Hamerska I., Wymieniamy doświadczenia. Czy tylko w „Fastach”?, „Nasza Praca” 1981, nr 4.

Instrukcja w sprawie udziału Ligi Kobiet w akcji „WA”, „Nasza Praca” 1950, nr 3.

Izba Dworcowa Matki i Dziecka w Krakowie, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

Izby Dworcowe przystępują do współzawodnictwa, „Nasza Praca” 1950, nr 4.

Jackowska W., Od umiejętności organizatorskiej sekretarza zależą wyniki pracy organizacji, „Nasza Praca” 1976, nr 7.

Jackowska W., Współpracę z radnymi i radami postawmy na czołowym miejscu, „Nasza Praca” 1965, nr 10.

Jackowska W., Z 35-letniej historii Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1980, nr 2.

Jak pracuje Rada Kobieta przodującego kolchozu „Zakarpaska Prawda”, „Nasza Praca” 1954, nr 4.

Jak zmieniło się w ciągu ostatniego dziesięciolecia życie kobiet w krajach demokracji ludowej, „Nasza Praca” 1954, nr 7-8.

Jak zorganizować kurs prelegentek, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Jak zorganizujemy akademię 8-marcową w kole blokowym, „Nasza Praca” 1953, nr 3.

Jakubowicz M., *Prostytucja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 1.

Jakubowicz M., *Prostytucja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Jakubowicz M., *Prostytucja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Jakubowicz M., *Prostytucja – hańbą społeczną*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

Jaszczukowa M., *Kongres Kobiet Węgierskich*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

Juzoniowa J., *Liga Kobiet w walce z alkoholem*, „Nasza Praca” 1952, nr 7-8.

Juzoniowa J., *Praca kobiet w komitetach rodzicielskich*, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3.

Juzoniowa J., *Współpraca domu ze szkołą*, „Nasza Praca” 1953, nr 11.

KGD radzi, „Nasza Praca” 1982, nr 6.

Kobieta buduje, „Nasza Praca” 1948, nr 8-9.

Kobiety polskie pomagają walczącym o wolność, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Kobiety radzieckie w pierwszych szeregach bojowniczek o pokój, „Nasza Praca” 1955, nr 9.

Kobiety warszawskie potępiają sprawców prowokacji poznańskiej, „Nasza Praca” 1956, nr 7-8.

Kobiety wiejskie! Siostry, żony, matki!, „Nasza Praca” 1951, nr 5.

Kobiety za granicą. Kobiety radzieckie biorą pełny udział w ekonomicznym i kulturalnym życiu kraju, „Nasza Praca” 1954, nr 4.

Kobiety za granicą. Kobiety radzieckie w walce o pokój, „Nasza Praca” 1953, nr 10.

Koła w zakładach pracy, „Nasza Praca” 1982, nr 2.

Kolchoźnice radzieckie przodują w hodowli, „Nasza Praca” 1954, nr 10.

Kolchoźnice radzieckie wzorem dla naszej pracy w rozwoju rolnictwa, „Nasza Praca” 1953, nr 10.

Koło – podstawowa jednostka organizacyjna Ligi Kobiet Polskich, „Nasza Praca” 1985, nr 10.

Koło blokowe Ligi Kobiet w tresce o dziecko, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8.

Konderska Z., *Po pierwszym etapie*, „Nasza Praca” 1972, nr 11.

Kongres Jedności Partii Robotniczych a sprawa kobieca. Referat posłanki Edwardy Orłowskiej wygłoszony na zebraniu plenarnym Zarządu Głównego Ligi Kobiet w dniu 12.I.1949 r., „Nasza Praca” 1949, nr 1-2.

Korespondentki prasowe piszą... Przebieg uroczystości – 8 Marca, „Nasza Praca” 1950 r., nr 6.

Kossakowska I., Pomóżmy dziecku zawrócić ze złej drogi. Z doświadczeń pracy kuratora, „Nasza Praca” 1956, nr 2.

Kronika wydarzeń, „Nasza Praca” 1980, nr 5.

Kronika Wydarzeń, „Nasza Praca” 1986, nr 7-8.

Kronika wydarzeń, „Nasza Praca” 1987, nr 6.

Kurkowska H., Kobiety w Radach Narodowych, „Nasza Praca” 1947, nr 1.

Kurs świetlicowy, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4.

Kursy Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1948, nr 7.

Kursy spółdzielcze, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4.

Lewandowska R., Społeczno-polityczne czynniki powstania Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1985, nr 1.

Liga Kobiet Polskich świadczy na centrum Zdrowia, „Zwierciadło” 1983, nr 44.

Liga Kobiet Polskich w liczbach, „Nasza Praca” 1986, nr 10.

Liga Kobiet przy pracy, „Nasza Praca” 1947, nr 5.

Liga Kobiet przy pracy, „Nasza Praca” 1948, nr 1.

Liga kobiet przy pracy. Przegląd działalności Ligi Kobiet w 1950 roku, „Nasza Praca” 1951, nr 3-4.

Liga Kobiet przy pracy. Współzawodnictwo 1-majowe, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4.

Lista członkiń Zarządu Głównego Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1949, nr 1-2.

Listy z terenu. Jak zorganizowałam koło blokowe, „Nasza Praca” 1954, nr 4.

Listy z terenu. Metody pracy Rady Kobiecej z Fabryki Pluszu w Białymstoku, „Nasza Praca” 1953, nr 5.

Listy z terenu. O pracy dwóch kół blokowych z Gdyni. Jak pracuje koło blokowe nr 7 w Płocku. Koło blokowe LK w Czeladzi, „Nasza Praca” 1953, nr 10.

Listy z terenu. Tylko przez sumienną i ofiarną pracę osiągniemy pokój, „Nasza Praca” 1955, nr 12.

Listy z terenu. Uczymy się języka rosyjskiego, poznajemy piękno literatury radzieckiej, „Nasza Praca” 1953, nr 12.

Lubowska L., *8 marca – dzień podsumowania osiągnięć kobiet radzieckich*, „Nasza Praca” 1953, nr 3.

Luidor B., *Poradnia prawno-społeczna. Zasilki rodzinne*, „Nasza Praca” 1953, nr 8.

Luidor B., *Poznajemy prawo ludowego państwa. Zmiany w naszym ustawodawstwie w okresie 10-lecia na rzecz kobiety i dziecka*, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8.

Materiały i dokumenty przed IX Zjazdem Krajowym LKP. Upowszechnianie oświaty zdrowotnej, „Nasza Praca” 1986, nr 3.

Materiały z V Krajowego Zjazdu Ligi Kobiet. Dyskusja. Irena Sroczyńska – Sekretarz CRZZ, wiceprzewodnicząca Krajowej Rady Kobiet Polskich, „Nasza Praca” 1971, nr 10–11.

Matoszko J., *Białostockie poradnie prawno-społeczne LK*, „Nasza Praca” 1967, nr 7.

Międzynarodowa sytuacja polityczna, „Nasza Praca” 1950, nr 3.

Międzynarodowy Rok Dziecka. Wszystkie dzieci nasze są, „Nasza Praca” 1979, nr 1-2.

Mroczek-Szymańska M., *Kalendarium Ligi Kobiet Polskich*, „Nasza Praca” 1986, nr 1.

Mroczek-Szymańska M., *Sylwetki 40-lecia. Pamiętajmy o nich*, „Nasza Praca” 1985, nr 1.

Musiałowa A., *W trosce o normalizację stosunków między Państwem a Kościołem*, „Nasza Praca” 1953, nr 11.

Musimy wychowywać nie tylko dzieci ale i rodziców, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8.

Na walczące kobiety francuskie, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Na więźniarki hiszpańskie, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Narada radnych i przodujących kobiet ze spółdzielni produkcyjnych w Białymstoku, „Nasza Praca” 1953, nr 4.

Nasza prasa, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

Nazwa, „Nasza Praca” 1982, nr 1.

Neyowa E., *Zawodowe kształcenie kobiet*, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

Nie byliśmy oderwane od mas ale nie mogliśmy otwarcie mówić prawdy, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12.

Nie chcemy być transmisją „z góry na dół”, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12.

Nie tylko kursy..., „Nasza Praca” 1961, nr 1.

Nowe możliwości zatrudnienia kobiet, „Nasza Praca” 1956, nr 9.

O czym dyskutować będą kobiety w kołach blokowych w Miesiącu Pogłębienia Przyjaźni Polsko-Radzieckiej i Miesiącu Budowy Warszawy, „Nasza Praca” 1954, nr 9.

O kobiecie rumuńskiej, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

O niektórych przykładach i refleksjach związanych z Rokiem Międzynarodowej Przyjaźni Kobiet, „Nasza Praca” 1963, nr 3-4.

O pracy kół prelegentek, „Nasza Praca” 1954, nr 4.

O świetlicach, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

O wsi radzieckiej, „Nasza Praca” 1950, nr 19.

O zaćmieniach słońca na przestrzeni wieków i całkowitym zaćmieniu na Suwalszczyźnie w roku bieżącym, „Nasza Praca” 1954, nr 9.

O zatrudnieniu kobiet, „Nasza Praca” 1954, nr 10.

Obchodzimy Międzynarodowy Dzień Dziecka w X-lecie Polski Ludowej, „Nasza Praca” 1955, nr 6.

Ocena prac opiekuńczych w roku 1949, „Nasza Praca” 1950, nr 1.

Od redakcji, „Nasza Praca” 1985, nr 1.

Odpozywamy na wczasach, „Nasza Praca” 1954, nr 7-8.

Odpowiedź kobiet polskich kobietom koreańskim, „Nasza Praca” 1951, nr 2.

Okólnik Centralnego Komitetu Wykonawczego Akcji Przygotowania Gwiazdki dla dzieci polskich w Westfalii, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Okólnik nr 1 w sprawie obchodu Międzynarodowego Dnia Kobiet, „Nasza Praca” 1948, nr 1.

Okólnik nr 14, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Okólnik nr 18, „Nasza Praca” 1948, nr 7.

Okólnik nr 2 o odznaczeniach kobiet w dniu 8 marca, „Nasza Praca” 1948, nr 1.

Okólnik nr 27, „Nasza Praca” 1948, nr 12.

Okólnik nr 35, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Okólnik nr 36 o zorganizowaniu gwiazdki dla dzieci polskich w Westfalii, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Okólnik nr 38 O Funduszu Pomocy Walczącej Francji, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Okólnik nr 4 w sprawie Międzynarodowego Dnia Kobiet, „Nasza Praca” 1948, nr 1.

Okólnik nr 40 o zwalczaniu analfabetyzmu, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Okólnik nr 7, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Okólnik nr 8, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Okólnik nr 9, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Oliszewska L., *Organizujemy biblioteczki ruchome dla kół blokowych*, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3.

Organizacja działalności oświatowej w zakresie gospodarstwa domowego. Ośrodki gospodarstwa domowego, „Nasza Praca” 1960, nr 11.

Organizacja opieki nad kursami dla analfabetów, „Nasza Praca” 1951, nr 1.

Organizacje Kobiecte w Grecji Walczącej, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Orłowska E., *Koła terenowe radzą*, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

Orłowska E., *Nasz udział w wyborach*, „Nasza Praca” 1947, nr 1.

Orłowska E., *Pracujemy w Kole. O kołach terenowych słów kilka*, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

Orłowska E., *W odwiedzinach u kobiet radzieckich*, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Plenarne Posiedzenie Zarządu Głównego Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1949, nr 9.

Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1955, nr 4.

Płotnicka H., *Kobiety radzieckie w Polsce*, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Płotnicka H., *Polska delegacja w Westfalii*, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Podstawowe założenia statutu Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7.

Pomoc Ligi Kobiet w organizowaniu i działalności izb porodowych na wsi, „Nasza Praca” 1954, nr 1.

Poradnia prawno-społeczna, „Nasza Praca” 1953, nr 4.

Poradnia Prawno-Społeczna. Prawo do wypoczynku, „Nasza Praca” 1954, nr 1.

Poradnia Prawno-Społeczna. Uzyskanie alimentów, „Nasza Praca” 1953, nr 10.

Poradnia Prawno-Społeczna. W odpowiedzi na listy, „Nasza Praca” 1953, nr 11.

Poradnie prawno-społeczne. Aby kobieta mogła pracować, „Nasza Praca” 1953, nr 5.

Porady dla organizatorek i uczestniczek konkursu hodowlanego, „Nasza Praca” 1954, nr 1.

Posiedzenie Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1951, nr 1.

Postanowienie Plenum ZG Ligi Kobiet w sprawie zbierania podpisów pod Apelem Światowego Ruchu Pokoju, „Nasza Praca” 1955, nr 4.

Powołanie Sekcji Kobiet Lekarek LKP, „Nasza Praca” 1982, nr 2.

Poznajemy prawo ludowego państwa. Kiedy zarobki męża wypłacane są żonie?, „Nasza Praca” 1956, nr 3.

Poznajmy ich pracę i osiągnięcia, „Nasza Praca” 1953, nr 10.

Poznajmy ich pracę i osiągnięcia, „Nasza Praca” 1953, nr 6.

Poznajmy ich pracę i osiągnięcia. W domu Przyjaźni, „Nasza Praca” 1954, nr 10.

Poznajmy ich pracę, „Nasza Praca” 1953, nr 11.

Poznajmy lepiej ich pracę i osiągnięcia, „Nasza Praca” 1953, nr 5.

Praca kół blokowych w II-gim kwartale 1954 r., „Nasza Praca” 1954, nr 4.

Praca kół prelegenckich Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1954, nr 1.

Praca naszej organizacji. Nasze zadania w kampanii żniwno-omłotowej, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8.

Praca naszej organizacji. Wymiana legitymacji Ligi Kobiet w kampanii 8-Marca, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3.

Praca naszej organizacji. Wytyczne do planu pracy sekcji wiejskiej Ligi Kobiet na IV kwartał 1954 r., „Nasza Praca” 1954, nr 9.

Program działania Ligi Kobiet Polskich na lata 1986-1990 przyjęty na IX Krajowym Zjeździe, „Nasza Praca” 1986, nr 12.

Program działania Ligi Kobiet w Międzynarodowym Roku Dziecka, „Nasza Praca” 1979, nr 1-2.

Przed Międzynarodowym Dniem Dziecka, „Nasza Praca” 1954, nr 5.

Przed Tygodniem Zdrowia. Ochrona zdrowia dziecka na wsi, „Nasza Praca” 1956, nr 4.

Przedstawiamy uczestniczki VII Zjazdu LK, „Nasza Praca” 1979, nr 2.

Przemówienie Aleksandra Zawadzkiego Sekretarza KC PZPR Vice premiera, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7.

Ramowy Plan Pracy Ligi Kobiet na rok 1951, „Nasza Praca” 1951, nr 2.

Realizacja Uchwały IV Krajowego Zjazdu Ligi Kobiet i kierunki dalszej aktywności. Referat Prezydium ZG LK wygłoszony na II Plenum w dniu 3 lutego 1967 r., „Nasza Praca” 1967, nr 2.

Realizujemy III etap współzawodnictwa Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1949, nr 7-8.

Referat programowy Prezydium ustępującego Zarządu Głównego Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1982, nr 1.

Rezolucja przyjęta na Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet w dniu 12 stycznia 1949 r., „Nasza Praca” 1949, nr 1-2.

Rezolucja uchwalona przez aklamację Krajowej Konferencji Ligi Kobiet w dn. 10-12 listopada 48 r., „Nasza Praca” 1948, nr 12.

Rezolucja w sprawie walki z alkoholizmem, „Nasza Praca” 1951, nr 1.

Rezolucje, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

Rokicka A., Z życia organizacji. Przyjacielska wizyta, „Nasza Praca” 1972, nr 1-2.

Roszczyk Z., Inicjatywa godna naśladowania, „Nasza Praca” 1961, nr 5.

Rośnie siła kół zakładowych, „Nasza Praca” 1985, nr 3.

Rozwój kół prelegentek, „Nasza Praca” 1953, nr 11.

Skład komisji zjazdowej Ligi Kobiet Polskich, „Nasza Praca” 1986, nr 5.

Skład nowych władz Ligi Kobiet Polskich, „Nasza Praca” 1982, nr 1.

Skład Prezydium Zarządu Głównego Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1951.

Skład Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich, „Nasza Praca” 1986.

Sobirajska Z., Upowszechnianie czytelnictwa, „Nasza Praca” 1948.

Spółdzielnia produkcyjna – to pełne wyzwolenie kobiety, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3.

Sprawozdanie z Akcji Przygotowawczej przed Sesją Komitetu Wykonawczego Światowej Demokratycznej Federacji Kobiet, „Nasza Praca” 1947, nr 7-9.

Sprawozdanie z dotychczasowego przebiegu akcji wyborczej LK, „Nasza Praca” 1952, nr 1-2.

Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet i wytyczne dalszej pracy. Stanisława Zawadecka sekretarz Zarządu Głównego Ligi Kobiet (referat), „Nasza Praca” 1951, nr 6-7.

Stan organizacyjny Ligi Kobiet Polskich, „Nasza Praca” 1988, nr 9.

Sydowowa I., *Konferencja w sprawie Walki z Analfabetyzmem*, „Nasza Praca” 1950, nr 1.

Sydowowa I., *Kursy dla kierowniczek zespołów czytelniczych*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4.

Sylwetki 40-lecia, „Nasza Praca” 1985, nr 5.

Szastowicka H., *Tyle pamiętam dziś...*, „Nasza Praca” 1981, nr 5.

Szkolenie aktywu kobiet, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4.

Szkoły Przynsposobienia Zawodowego – szkołami awansu społecznego, „Nasza Praca” 1953, nr 11.

Sztachelska I., *Państwo a Kościół. Oświadczenie min. Władysława Wolskiego w sprawie całokształtu stosunków między Państwem a Kościołem*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4.

Ślęzak B., *O niektórych formach pracy Gromadzkich Zarządów Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1963, nr 5-6.

Światowa Demokratyczna Federacja Kobiet do Kobiet Polskich, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Tomaszewska O., *Krajowa Odprawa Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Tomaszewska O., Nadgórska D., *Liga Kobiet przy pracy. Praca Zarządu Powiatowego Ligi Kobiet*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

Tomaszewska O., *Osiągnięcia Ligi Kobiet – 8 marca*, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4.

Tomaszewska O., *Po wyborach do Zarządów Wojewódzkich*, „Nasza Praca” 1948, nr 7.

Tomaszewska O., *Pomoc dla pracującego ludu Francji*, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Torują drogę tysiącom kobiet wiejskich, „Nasza Praca” 1954, nr 10.

Tydzień walki z analfabetyzmem, „Nasza Praca” 1949, nr 12.

Uchwała Plenum Zarządu Głównego Ligi Kobiet z dnia 16.XI.1953 r. o zadaniach Ligi Kobiet w walce o szybsze podniesienie stopy życiowej mas pracujących, „Nasza Praca” 1953, nr 12.

Uchwała programowa VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet, Warszawa 28 listopada 1981 r., „Nasza Praca” 1982, nr 1.

Uchwała Sekretariatu CRZZ o powołaniu Rad Kobięcych w zakładach pracy, sposobie ich powoływania oraz o regulaminie ich działalności, „Nasza Praca” 1950, nr 14.

Uchwała w sprawie walki z analfabetyzmem, „Nasza Praca” 1951, nr 1.

Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet o zwołaniu VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet i rozpoczęciu kampanii sprawozdawczo-wyborczej, „Nasza Praca” 1981, nr 10.

Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich w sprawie dalszej społecznej aktywizacji kobiet w miejscu zamieszkania, „Nasza Praca” 1985, nr 3.

Uchwała Zarządu Głównego w sprawie dalszego rozwoju i umacniania kół LKP w miejscu zamieszkania, „Nasza Praca” 1989, nr 1.

Uczmy się postępowych metod gospodarowania, „Nasza Praca” 1955, nr 1.

Udział Ligi Kobiet w II Zjeździe Delegatów Związku Spółdzielni Spożywców, „Nasza Praca” 1951, nr 3-4.

Usuwanie trudności z życia kobiet to poparcie dla partii, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12.

VIII Nadzwyczajny Zjazd Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1982, nr 1.

W 38 rocznicę wielkiej socjalistycznej rewolucji październikowej. Wielka droga kobiet radzieckich, „Nasza Praca” 1955, nr 10.

W ramach zobowiązań przedkongresowych Koła Gospodyń Wiejskich organizują Szkoły Matek, „Nasza Praca” 1956, nr 7-8.

W sprawie przerywania ciąży, „Nasza Praca” 1956, nr 7-8.

Wawrykowska M., Jak pracuje Zarząd Powiatowy w Suwałkach, „Nasza Praca” 1951, nr 11–12.

Wawrykowska M., Wnioski i uwagi z wizytacji terenu. Jeszcze raz o Suwałkach, „Nasza Praca” 1951, nr 19.

Wczoraj i dziś, „Nasza Praca” 1985, nr 1.

Wiadomości z zagranicy o światowym ruchu kobiecym, „Nasza Praca” 1963, nr 1.

Wieś białostocka budzi się..., „Nasza Praca” 1960, nr 12.

Wieś organizuje Spółdzielnie Zdrowia, „Nasza Praca” 1956, nr 3.

Winiarzowa M., Analiza pracy kół blokowych, „Nasza Praca” 1953, nr 1.

Witamy kobiety polskie walczące w jednym szeregu z nami o pokój i demokrację, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7.

Współzawodnictwo, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Wszystkie kobiety do walki ze stonką ziemniaczaną, „Nasza Praca” 1954, nr 6.

Wybitne kobiety Związku Radzieckiego, „Nasza Praca” 1954, nr 10.

Wymiana legitymacji członkowskich Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1954, nr 1.

Wytyczne dla wiejskiego aktywu Ligi Kobiet na IV kwartał 1953 r., „Nasza Praca” 1953, nr 10.

Wytyczne do planu pracy kół blokowych LK na III kwartał 1953 r., „Nasza Praca” 1953, nr 8.

Wytyczne do planu pracy kół blokowych na I kwartał 1954 r., „Nasza Praca” 1954, nr 1.

Wytyczne do planu pracy sekcji wiejskich Ligi Kobiet na I kwartał 1954 r., „Nasza Praca” 1954, nr 1.

Wytyczne do planu pracy sekcji wiejskich Ligi Kobiet na II kwartał 1954 r., „Nasza Praca” 1954, nr 4.

Wytyczne do planu pracy wśród kobiet wiejskich na III kwartał 1953 r., „Nasza Praca” 1953, nr 8.

Wytyczne III-go etapu współzawodnictwa Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1949, nr 6.

Wytyczne pracy Ligi Kobiet na rok 1953, „Nasza Praca” 1953, nr 2.

Wytyczne w sprawie współdziałania aktywu LK z Sądami dla Nieletnich oraz w sprawie pomocy aktywu LK Sądom i Prokuraturze w egzekucji alimentów, „Nasza Praca” 1955, nr 12.

Wyżewska E., *Praca naszej organizacji. Nasze osiągnięcia i braki w aktywizacji zawodowej kobiet*, „Nasza Praca” 1953, nr 5.

Wyżewska E., *W trosce o dziecko matki pracującej*, „Nasza Praca” 1953, nr 6.

Wyżewska E., *Żłobki i dziecińce sezonowe na wsi*, „Nasza Praca” 1954, nr 6.

Z obrad VIII sesji Sejmu. Ustawy ważne dla życia rodziny i kobiet, „Nasza Praca” 1956, nr 6.

Z pomocą powodzianom, „Nasza Praca” 1947, nr 2.

Z prac Podkomisji Prawno-Społecznej, „Nasza Praca” 1955, nr 12.

Z pracy kół i zarządów, „Nasza Praca” 1985, nr 3.

Z pracy kół i zarządów, „Nasza Praca” 1989, nr 5.

Z przemówienia posła Juszkiewicza Sekretarza NKW ZSL, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7.

Z Wydziału Organizacyjnego. Liga Kobiet podejmuje walkę z prostytutką, „Nasza Praca” 1948, nr 1.

Z Wydziału Organizacyjnego. Okólnik nr 1, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Z Wydziału Organizacyjnego. Okólnik nr 17, „Nasza Praca” 1948, nr 7.

Z Wydziału Organizacyjnego. Okólnik nr 19, „Nasza Praca” 1948, nr 8-9.

Z wydziału zagranicznego, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Zadania Ligi Kobiet w mobilizowaniu mas kobiecych do walki o pokój i udział w realizacji narodowego planu gospodarczego, „Nasza Praca” 1955, nr 4.

Zadania organizacji w akcji wyborczej do władz Ligi, „Nasza Praca” 1947, nr 10.

Zadania sekcji organizacyjnej w zarządzie powiatowym LK lub w mieście wydzielonym, „Nasza Praca” 1948, nr 8-9.

Założenia programowe Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1981, nr 10.

Zaremba M., *Zespoły problemowe ZG LKP pracują*, „Nasza Praca” 1982, nr 2.

Zawadecka S., *Rola i zadania Rad Kobiecych*, „Nasza Praca” 1950, nr 15.

Związek Radziecki wielką siłą obozu pokoju, „Nasza Praca” 1954, nr 10.

Wśród uczestniczek narady, „Nasza Praca” 1954, lipiec numer specjalny.

Wysokie odznaczenia za ofiarną pracę, „Nasza Praca” 1954, lipiec numer specjalny.

Uchwała Zarządu Głównego Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12.

Uczmy się od kobiet radzieckich, „Nasza Praca” 1953, nr 10.

8 marca Międzynarodowy Dzień Kobiet, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Do wszystkich organizacji kobiecych, „Nasza Praca” 1954, nr 2-3.

Konferencje, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Liga Kobiet na odbudowę Warszawy, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Robimy bilans, „Nasza Praca” 1948, nr 1.

Telegramy, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Instrukcja w sprawie obchodu 1-maja, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4.

Kronika, „Nasza Praca” 1982, nr 3-4.

Kurs opieki społecznej, „Nasza Praca” 1949, nr 3-4.

Skład nowych władz Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1979, nr 3-4.

1 maja, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Kurkowska H., *Walka z analfabetyzmem*, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

Nowe płace w instytucjach społecznych, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

O kursach prelegenckich, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

Święto matki, „Nasza Praca” 1948, nr 5-6.

Święto Odrodzenia, „Nasza Praca” 1948, nr 7.

I Ogólnopolski Kongres Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1951, nr 6-7.

Dyskusja, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12.

Bliżej codziennego życia kobiety, „Nasza Praca” 1956, nr 7-8.

Ewa za kierownicą, „Nasza Praca” 1983, nr 7-8.

Mamy więcej samodzielności, „Nasza Praca” 1956, nr 11-12.

Nowe życie w białostockim. Zambrów, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8.

Rodzinne ubezpieczenia grupowe, „Nasza Praca” 1955, nr 7-8.

Koła Ligi Kobiet zagranicą, „Nasza Praca” 1947, nr 7-9.

Apel, „Nasza Praca” 1948, nr 2-3.

Daszewska A., *Pokłosie 8 marca*, „Nasza Praca” 1948, nr 4.

Akcja kolonijna Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1948, nr 10-11.

Zarząd Główny Ligi Kobiet, „Nasza Praca” 1971, nr 10-11.

„Gazeta Białostocka”

„Nasze koło pracuje” – konkurs Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 9.X.1970, nr 279.

„Zależy nam na pomocy społeczeństwa”. Budowa Instytutu Zdrowia Dziecka na pięć przed dwunastą, „Gazeta Białostocka” 9.IV.1975, nr 81.

16 delegatek Białostoczczyzny na III Krajowy Zjazd LK, „Gazeta Białostocka” 16.II.1962, nr 40.

17-19 bm. III Zjazd LK, „Gazeta Białostocka” 8.II.1962, nr 33.

25-lecie Ligi Kobiet [w Kolnie], „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 17.XI.1970, nr 318.

Aktywna działalność kół LK, „Gazeta Białostocka” 24.XI.1952, nr 282.

Biernacka I., Z pomocą rodzinie, „Gazeta Białostocka” 14.I.1975, nr 11.

Cegielki czekają. Budujemy Instytut Zdrowia Dziecka, „Gazeta Białostocka” 15.I.1975, nr 12.

Delegatki Białostoczczyzny na V Krajowym Zjeździe LK, „Gazeta Białostocka” 17.XI.1970, nr 318.

Drugi dzień Krajowego Zjazdu LK, „Gazeta Białostocka” 19.XI.1970, nr 320.

Dziecko się rodzi, dziecko się rodzi. Nadzieja, „Gazeta Białostocka” 13.I.1957, nr 10.

Dzień Kobiet obchodzimy w tym roku skromniej, ale za to z większą troską o kobiety, „Gazeta Białostocka 6.III.1957, nr 55.

Dzień kobiet upłynął pod znakiem: akademii i przyjęć, nagród, narady poświęconej węzłowym problemom kobiet, „Gazeta Białostocka” 9-10.III.1957, nr 58.

Dziś Krajowy Zjazd Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka” 12.VII.1957, nr 164.

Fundusz Alimentacyjny. Nadzieje nie całkiem spełnione, „Gazeta Białostocka” 11.VI.1975, nr 132.

Gdzie kucharek sześć... tam smaczne ptysie, „Gazeta Białostocka” 20.II.1962, nr 43.

III Zjazd Ligi Kobiet zakończył obrady, „Gazeta Białostocka” 20.II.1962, nr 43.

Inauguracja Międzynarodowego Roku Kobiet. Delegacja białostoczanek wyjechała do Warszawy, „Gazeta Białostocka” 6.III.1975, nr 54.

Inicjatywa Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 9.X.1970, nr 279.

Inicjatywa łomżyńskich kobiet godna poparcia, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 20.X.1970, nr 290.

Jak mieszkać. Mniej przepychu, więcej wygody, „Gazeta Białostocka” 25.VI.1975, nr 142.

Kandydaci Frontu Jedności Narodu z okręgów przemysłowych do Miejskiej Rady Narodowej, „Gazeta Białostocka” 24.I.1958, nr 20.

Kobiety wietnamskie w Polsce, „Gazeta Białostocka” 11.VI.1958, nr 137.

Komitety blokowe aktywizują się, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 18.XI.1970, nr 319.

Konkurs Ligi Kobiet „Nasze koło pracuje”, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 12.XI.1970, nr 313.

Krajowy Zjazd Ligi Kobiet rozpoczął obrady, „Gazeta Białostocka” 18.XI.1970, nr 319.

Krajowy Zjazd Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka” 13-14.VII.1957, nr 165.

Kraśko R., Co my kobiety cenimy najbardziej. Wywiad „GB” z Łucją Demianiuk przewodniczącą Wojewódzkiej Rady Kobiet, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1975, nr 56.

Kursy dla pań, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 13.X.1970, nr 283.

Liga Kobiet ułatwi zdobycie zawodu i pracy, „Gazeta Białostocka” 14.X.1958, nr 245.

List Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej do kobiet polskich z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet, „Gazeta Białostocka” 8.III.1957, nr 57.

Międzynarodowy Rok Kobiet 1975, „Gazeta Białostocka” 1975, nr 25.

Niech w walce o pełny triumf socjalizmu kobiety polskie odgrywają coraz czynniejszą i twórczą rolę. Przemówienie A. Zawadzkiego wygłoszone na III Zjeździe Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka” 19.II.1962, nr 42.

Nowe władze Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka” 14.V.1970, nr 131.

Obchody w Białymstoku, „Gazeta Białostocka” 2-3.VI.1956, nr 58.

Ogólnopolskie spotkanie kobiet z przywódcami partii i państwa. Wysokie odznaczenia dla zasłużonych, „Gazeta Białostocka” 7.III.1975, nr 55.

Order Sztandaru Pracy dla Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1975, nr 56.

Papiernik B., W świetle badań. O kobietach – czyli o męskim zacofaniu, „Gazeta Białostocka” 22.I.1975, nr 18.

Plenum ZG Ligi Kobiet z udziałem Ignacego Logi-Sowińskiego, „Gazeta Białostocka” 19.V.1970, nr 136.

Po 25 latach działalności. Obrady zjazdowe Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka” 13.V.1970, nr 130.

Powiedziały nam o gospodarności kobiet w Elku, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 21.X.1970, nr 291.

Półkolonie w Olecku, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 3.VII.1970, nr 181.

Pracownik i prawo. Uprawnienia pracownicy-matki, „Gazeta Białostocka” 9.IV.1975, nr 81.

Pracownik i prawo. Zasilek opiekuńczy, „Gazeta Białostocka” 7.V.1975, nr 104.

Prawnik radzi, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 30.X.1970, nr 300.

Prawnik radzi, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Ełk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 10.XI.1970, nr 311.

Prawnik radzi, „Gazeta Białostocka” 18.XI.1970, nr 319.

Przed Świętem Kobiet, „Gazeta Białostocka. Strona mutacji terenowych” 25.II.1975, nr 46.

Przedstawicielki ZG LK u R. Strzeleckiego, „Gazeta Białostocka” 21.X.1970, nr 291.

Pytanie dla 13 sprawiedliwych. Dlaczego nie lubicie (panowie) Dnia Kobiet?, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1975, nr 56.

Sejm PRL zatwierdził nowy podział administracyjny kraju. 49 województw rozpoczyna działalność od 1 czerwca, „Gazeta Białostocka” 29.V.1975, nr 122.

Skowrońska J., *Doktor Judym przyjmuje w Kołakach*, „Gazeta Białostocka” 12-13.IV.1958, nr 86.

Spoleczeństwo z całego kraju spieszy z pomocą powodzianom, „Gazeta Białostocka” 15.VII.1958, nr 167.

Spotkanie kobiet – wyborczyń z kobietami kandydatkami, „Gazeta Białostocka” 27.I.1958, nr 22.

Sprawy bytowe kobiet pracujących i walka z alkoholizmem – głównymi problemami trzeciego dnia obrad Zjazdu LK, „Gazeta Białostocka” 15.VII.1957, nr 166.

Srebrny jubileusz Ligi Kobiet [w Kolnie], „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 30.X.1970, nr 300.

Srebrny jubileusz Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka” 25.VIII.1970, nr 234.

Statystyczny wizerunek kobiety, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1975, nr 56.

Telefoniczne porady, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Łapy, Łomża, Kolno, Grajewo, Wysokie Mazowieckie, Zambrów” 14.X.1970, nr 284.

Terenowe koło Ligi Kobiet – dzieciom, „Gazeta Białostocka” 25.VI.1975, nr 142.

Ul. Mickiewicza 44. Przekazano do użytku Ośrodek Gospodarstwa Domowego ZW Ligi Kobiet, „Gazeta Białostocka” 25.IX.1970, nr 265.

V Zjazd Ligi Kobiet zakończył obrady, „Gazeta Białostocka” 20.XI.1970, nr 321.

W dniu Święta Kobiet. Życzymy i radzimy, „Gazeta Białostocka” 8-9.III.1958, nr 57.

W Klubie Kobiety wszystko dla pań, „Gazeta Białostocka” 18.IX.1970, nr 258.

W Klubie Kobiety, „Gazeta Białostocka” 11.XI.1970, nr 312.

Wojewódzka organizacja Ligi Kobiet wyróżniona odznaką „Zasłużony Białostoczczyźnie”, „Gazeta Białostocka” 13-14.VI.1975, nr 134.

Wśród kandydatów do WRN, „Gazeta Białostocka” 14.I.1958, nr 11.

Wśród kandydatów do WRN. Zofia Matejczyk, „Gazeta Białostocka” 29.I.1958, nr 24.

Wśród rodzin wojskowych, „Gazeta Białostocka” 18.III.1975, nr 64.

Z działalności LK. W kręgu spraw codziennych, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Białystok, Bielsk Podlaski, Hajnówka, Siemiatycze” 24.VII.1970, nr 202.

Z okazji 10-lecia wojewódzkie spotkanie działaczy poradni prawno-społecznych LK, „Gazeta Białostocka” 23.X.1970, nr 293.

Z okazji Międzynarodowego Roku Kobiet, „Gazeta Białostocka” 24.III.1975, nr 68.

Z Plenum LK w Olecku. Nasze koło pracuje, „Gazeta Białostocka. Mutacja terenowa: Elk, Gołdap, Grajewo, Mońki, Olecko” 8.X.1970, nr 278.

Z pomocą kobietom i ich rodzinom, „Gazeta Białostocka” 30.IX.1970, nr 270.

Z udziałem 600 delegatek Kobiety sejm obraduje w Warszawie, „Gazeta Białostocka” 19.II.1962, nr 42.

„Białostocki Dziennik Ludowy”

„Nie chcemy wojny”. Rezolucja Zjazdu Nauczycielek - członkiń Ligi Kobiet, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 114 z dnia 12 czerwca 1948 r.

Kęszycka J., Refleksje nie wystarczą dzisiejszej kobiecie, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 40, z dnia 22 marca 1948 r.

Kobiety białostockie obradują, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 146 z dnia 16 lipca 1948 r.

Liga Kobiet w walce z demoralizacją, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 1 z dnia 3 kwietnia 1948 r.

Nie chcemy gospodarować tak, jak nasze prababki, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 93 z dnia 22 maja 1948 r.

Obrady S.O. Ligi Kobiet przed międzynarodowym świętem Dnia Kobiet, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 17, z dnia 25 lutego 1948 r.

Pod hasłem demokracji i pokoju obradował pierwszy Walny Zjazd Woj. Ligi Kobiet z udziałem delegatek ze wszystkich powiatów Białostoczczyzny, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 12, z dnia 19 lutego 1948 r.

Szkolenie zawodowe kobiet czyni duże postępy, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 167 z dnia 7 sierpnia 1948 r.

Święto Matki, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 105 z dnia 3 czerwca 1948 r.

Udział kobiet w Świącie Ludowym, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 93 z dnia 22 maja 1948 r.

Wczasy letnie dla dzieci i młodzieży, „Białostocki Dziennik Ludowy” 1948, nr 99 z dnia 28 maja 1948 r.

„Zwierciadło”

„Zwierciadło” 1975, nr 8.

Apel do kobiet polskich, „Zwierciadło” 1975, nr 12.

Ch. G., *LKP w działaniu. Nie ma sprawy*, „Zwierciadło” 1983, nr 24.

Chcemy o tym decydować, „Zwierciadło” 1989, nr 21.

Chcemy o tym decydować, „Zwierciadło” 1989, nr 22.

Chlebowska G., *Szkoła narzeczonych (Liga Kobiet Polskich w działaniu)*, „Zwierciadło” 1983, nr 11.

Dobrowolska E., *Kapelusz nie do ozdoby. Rozmowa z Barbarą Gołąbek, kierownikiem wydziału społeczno-prawnego Ligi Kobiet Polskich*, „Zwierciadło” 1983, nr 16.

Gdyby rządziły światem..., „Zwierciadło” 1969, nr 24.

Głosuj na kobiety, „Zwierciadło” 1989, nr 20.

Głosuj na kobiety, „Zwierciadło” 1989, nr 21.

Głosuj na kobiety, „Zwierciadło” 1989, nr 22.

Hamerska I., *LKP w działaniu. Pani magister należy do...?!*, „Zwierciadło” 1982, nr 32.

Kobiety w Sejmie X kadencji i Senacie, „Zwierciadło” 1989, nr 31.

Konecki J., *O kobietach prawnikach o ich społecznej pracy o dorobku Sekcji Kobiet Prawników rozmawiamy z sędzią Sądu Najwyższego Zofią Wasilkowską*, „Zwierciadło” 1969, nr 23.

M. T., *LKP w działaniu. Radzić i pomagać*, „Zwierciadło” 1983, nr 10.

M.M., *Pomnik*, „Zwierciadło” 1983, nr 16.

Machnicki M., *Ireno, wróć... bez dyplomu*, „Zwierciadło” 1983, nr 7.

Mojkowska K., *Międzynarodowy Rok Kobiet*, „Zwierciadło” 1975, nr 1.

Mroczek-Szymańska M., *LKP w działaniu. Kobiety ziemi łomżyńskiej*, „Zwierciadło” 1983, nr 7.

Pani Ambasador, „Zwierciadło” 1983, nr 16.

Po Światowym Kongresie Kobiet. W Helsinkach mówiono o pokoju, „Zwierciadło” 1969, nr 28.

Profilaktyka i pomoc. Uściślenie współpracy między Ligą Kobiet i Społecznym Komitetem Przeciwalkoholowym, „Zwierciadło” 1969, nr 23.

Stachowicz K., *Ani gorsze, ani mniej atrakcyjne... Rozmowa z Danutą Waniek, przewodniczącą Demokratycznej Unii Kobiet*, „Zwierciadło” 1990, nr 40.

Stachowicz K., *Lekarz musi być społecznikiem. Rozmowa z docent dr hab. medycyny Izabelą Planetą-Malecką, specjalistką chorób dziecięcych, wiceprzewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet Polskich w Łodzi*, „Zwierciadło” 1983, nr 19.

Stachowicz K., *Miejsce Ligi*, „Zwierciadło” 1989, nr 8.

Stanowisko Ligi Kobiet Polskich w sprawie dopuszczalności przerywania ciąży, „Zwierciadło” 1989, nr 18.

Szuszczkiewicz J., *LKP w działaniu. Czy naprawdę złoty wiek?*, „Zwierciadło” 1982, nr 26.

Szymusiak M., *Dom Kobiet*, „Zwierciadło” 1983, nr 30.

T. W., *LKP w działaniu. Małe budowanie*, „Zwierciadło” 1983, nr 19.

Twoje posłanki, „Zwierciadło” 1989, nr 27.

Twoje posłanki, „Zwierciadło” 1989, nr 31.

W. D., *Przygotowania do Międzynarodowego Roku Kobiet*, „Zwierciadło” 1975, nr 10.

W. K., *VI Zjazd LK. Dorobek linią nowego startu*, „Zwierciadło” 1975, nr 12.

W.D., *Polki na świecie*, „Zwierciadło” 1975, nr 5, s. 10; „Zwierciadło” 1975, nr 7.

Wańkiewicz J., *W walce o równouprawnienie kobiet pracujących*, „Zwierciadło” 1975, nr 9.

Weremiej K., *Wymowa dwóch programów*, „Zwierciadło” 1975, nr 11, s. 4-5.

Za i przeciw ustawie..., „Zwierciadło” 1989, nr 20.

Zawsze w pierwszym szeregu. Przemówienie premiera Piotra Jaroszkiewicza na inauguracyjnym posiedzeniu Honorowego Komitetu Obchodów w Polsce Międzynarodowego Roku Kobiet, „Zwierciadło” 1975, nr 6.

„Trybuna Ludu”

3 bm. rozpoczął się w Warszawie I Ogólnopolski Kongres Ligi Kobiet, „Trybuna Ludu” 4.III.1951, nr 63.

Będą godnie reprezentować masy kobiet pracujących stolicy. Sylwetki delegatek na I Ogólnopolski Kongres Ligi Kobiet, „Trybuna Ludu” 4.III.1951, nr 63.

Być kobietą... IX Krajowy Zjazd LKP, „Trybuna Ludu” 13.X.1986, nr 239.

Jastrzębska B., Przed Międzynarodowym Dniem Kobiet. Cierpliwe, ofiarne, oddane. Rozmowa z Jadwigą Biedrzycką, przewodniczącą ZG Ligi Kobiet Polskich, „Trybuna Ludu” 6-7.III.1982, nr 55.

Kobieta w rodzinie. Pomoc w wychowaniu. Popularne poradnie. Edukacja ekonomiczna, „Trybuna Ludu” 7.III.1979, nr 53.

Kobiety polskie będą kroczyły w pierwszych szeregach frontu narodowego walki o pokój i plan 6-letni. Uchwała KC PZPR w związku z Międzynarodowym Dniem Kobiet, „Trybuna Ludu” 8.III.1951, nr 67.

Kobiety polskie na rzecz idei porozumienia narodowego. Delegacja LKP u marszałka Sejmu, „Trybuna Ludu” 25.V.1982, nr 122.

Kobiety radzieckie w pierwszych szeregach bojowniczek o pokój, „Trybuna Ludu” 8.III.1951, nr 67.

Kongres Ligi Kobiet zmobilizuje kobiety miast i wsi do walki o pokój i plan sześcioletni, „Trybuna Ludu” 3.III.1951, nr 62.

Kongres Ligi Kobiet, „Trybuna Ludu” 4.III.1951, nr 63.

Kostrzewa K., Zwierciadło codzienności. W poszukiwaniu dobrej rady, „Trybuna Ludu, 3.X.1966, nr 272.

Krajowy Zjazd LKP zakończył obrady, „Trybuna Ludu” 14.X.1986, nr 240.

Miliony kobiet na całym świecie obchodzą Międzynarodowy Dzień Kobiet pod znakiem walki o pokój przeciw groźbie wojny, „Trybuna Ludu” 9.III.1951, nr 68.

Obchody Dnia Kobiet, „Trybuna Ludu” 9.III.1982, nr 57.

Rudziński C., O problemach pracy i życia załogi. Wojciech Jaruzelski wśród żyrdowskich kobiet, „Trybuna Ludu” 9.III.1982, nr 57.

Uroczyste spotkanie w KC PZPR z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet, „Trybuna Ludu” 8.III.1979, nr 54.

VIII Nadzwyczajny Krajowy Zjazd Ligi Kobiet. Kobiety deklarują pomoc w rozwiązywaniu trudności, „Trybuna Ludu” 1.XII.1981, nr 282.

VIII Nadzwyczajny Zjazd Ligi Kobiet, „Trybuna Ludu” 30.XI.1981, nr 281.

Zadania Ligi Kobiet Polskich, „Trybuna Ludu” 28.I.1982, nr 23.

Pozostałe źródła prasowe:

Dziecko to przyszłość narodu. Uroczyste otwarcie żłóbka w fabryce włókienniczej nr 5, „Życie Białostockie” 1947, nr 124(967).

Jakie są koła Ligi Kobiet, „Kalendarz >>Przyjaciółki<<” 1949.

Kobieta w rodzinie i społeczeństwie, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 129.

Organizacja bliska każdej kobiecie. X Wojewódzki Zjazd LKP w Białymstoku, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 98.

Referendum, „Praca Kobiet. Biuletyn Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet. Zarząd Województwa warszawskiego” 1946, nr 3-4.

Rośnie Pomnik-Szpital Matki Polki, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 123.

Ulepszać codzienność. Środowiska kobiece przed X Zjazdem, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 114.

W Fastach powstają NSZZ „Solidarność”, „Fasty” 1980, nr 20 (218).

W trosce o nasz wspólny dom. Wojewódzki Zjazd LKP w Łomży, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 137.

Walczyć o prawa pracownicze, „Fasty” 1980, nr 20 (218).

Pozostałe źródła opublikowane:

Orłowska E., *Rola i zadania ruchu kobiecego w chwili obecnej*, Warszawa [b.r.w.].

Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet w latach 1957-1961, Warszawa luty 1962 r.

Muzealia:

Muzeum Historyczne w Białymstoku [dalej: MHB], (brak sygn.), *Plakat „Międzynarodowy Rok Kobiet 1975”*.

MHB, sygn. MBHD 2109, *Legitymacja Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*.

MHB, sygn. MBHD 2110, *Dyplom uznania wydany przez Zarząd Główny Ligi Kobiet z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiety 8 marca 1950 r.*

MHB, sygn. MBHD 3112, *Legitymacja członkowska Heleny Wieliczko do SOLK.*

MHB, sygn. MBHD 3113, *Legitymacja członkowska Heleny Wieliczko do Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza.*

MHB, sygn. MBHD 3114, *Legitymacja złotej odznaki ZNP Heleny Piereśko;*

MHB, sygn. MBHD 3115, *Legitymacja członkowska Heleny Piereśko do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.*

MHB, sygn. MBHD 3116, *Legitymacja członkowska Heleny Piereśko do ZSL;*

MHB, sygn. MBHD 3120, *Zaświadczenie z dnia 18 kwietnia 1961 r. Państwowej Komisji Wyborczej.*

MHB, sygn. MBHD 3121, *Zaświadczenie z dnia 4 lutego 1958 r. Wojewódzkiej Komisji Wyborczej w Białymstoku;*

MHB, sygn. MBHD 3123, *Pismo z dnia 6 lipca 1946 r. Inspektoratu Szkolnego w Sokółce;*

MHB, sygn. MBHD 3650, *Legitymacja Ligi Kobiet z okazji 10-lecia istnienia organizacji. 1955 r.*

MHB, sygn. MBHD 8143, *Legitymacja Ligi Kobiet z 1965 r.*

MHB, sygn. MBHD 8144, *Legitymacja Ligi Kobiet z 1952 r.*

MHB, sygn. MBHD 8147, *Legitymacja "Zasłużony Białostoczczyźnie". 1971 r.*

MHB, sygn. MBHD 8214, *Legitymacja Ligi Kobiet z okazji 10-lecia istnienia organizacji. 1955 r.*

MHB, sygn. MH/430, *Plakat "Wystawa Ruch Kobiety na Białostoczczyźnie".*

MHB, sygn. MH/430, *Zaproszenie na otwarcie wystawy "Ruch Kobiety na Białostoczczyźnie" 1984 r.*

Muzeum Ziemi Sokólskiej, *Księga pamiątkowa „Nestorka wychowania przedszkolnego w Sokółce. Zasłużona miastu”, Sokółka (b.r.w.).*

Wywiady:

Wywiad z P. Albiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 7.03.2019 r.;

Wywiad z P. Alicją (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 8.03.2019 r.;

Wywiad z P. Anną (wywiad przepr. Maria Bauchrowicz-Tocka), Augustów, dn. 23 lipca 2021r.

Wywiad z P. Barbarą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Grajewo, dn. 18.01.2019 r.

Wywiad z P. Ireną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Białystok, dn. 22.03.2019 r.
Wywiad z P. Jadwigą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.
Wywiad z P. Janiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Łomża, dn. 12.07.2019 r.
Wywiad z P. Janiną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 21.02.2019 r.
Wywiad z P. Kazimierą (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Zambrów, dn. 2.03.2019 r.
Wywiad z P. Krystyną (wywiad przepr. Agnieszka Zaniewska), Białystok, dn. 10.08.2019 r.

Strony internetowe:

<http://isap.sejm.gov.pl>
http://pbc.biaman.pl/Content/18180/nr_01.pdf
<http://rejestr.nil.org.pl/xml/oil/oil50/gazeta/numery/n2013/n201301/n20130114>
<http://www.isk.bialystok.pl>
<http://www.isk.bialystok.pl/obhk/>
<http://www.sejm-wielki.pl/b/sw.145545>
<https://bs.sejm.gov.pl>
<https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/33837>
<https://sjp.pl/dzieci%C5%84ce>
<https://www.dziennikpowiatowy.pl/wiadomosci/5195,moja-ciocia-marychna-opowiesc-o-marii-kloczko>
<https://www.umb.edu.pl/photo/pliki/medyk/zdrowie/zdr%20-%20st%202012.pdf>
Katalog kierowniczych stanowisk partyjnych i państwowych PRL, online:
<https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/589048>.
katalog.bip.ipn.gov.pl

Opracowania:

„*Mała stabilizacja*” w województwie białostockim 1956-1970, red. M. Markiewicz, Białystok 2012.
Agnosiewicz M., *Kościół, Partia, współzycie*, [w:] *PRL bez uprzedzeń*, red. J. Majmurek, P. Szumlewicz, Warszawa 2010.
Andrejuk K., *Awans społeczny kobiet w czasach PRL. Dynamika struktury i sprawczości*, „Przełęcz Socjologiczny” 2016, t. LXV (65).

Bauchrowicz-Tocka M., *Działalność Ligi Kobiet Polskich w okręgach katowickim i krakowskim w świetle publikacji „Naszej Pracy” (1982-1989)*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w: stan badań i perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2020.

Bauchrowicz-Tocka M., *Ewolucja celów Ligi Kobiet w latach 1945-1989 w świetle jej statutów*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2020, nr 1(8).

Bauchrowicz-Tocka M., *Liga Kobiet wśród autochtonek na Górnym Śląsku w pierwszych latach PRL*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2021, nr 2(11).

Bauchrowicz-Tocka M., *Posłanki – liderki Ligi Kobiet (na wybranym przykładzie)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2021, nr 1(10).

Bauchrowicz-Tocka M., *Zjazdy Ligi Kobiet na łamach „Trybuny Ludu”*, [w:] *Badania historii kobiet polskich na tle porównawczym. Kierunki, problematyka, perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2021.

Brynkus J., *Funkcje rodzinne kobiety i mężczyzny w programie ideowym polskich komunistów w latach osiemdziesiątych XX wieku. Zarys problematyki*, [w:] *Kobieta i mężczyzna jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha, Warszawa 2015.

Busygina-Wojtas T., *„Rodzić dla państwa”. Rodzicielstwo narzędziem polityki wewnętrznej w ZSRR*, [w:] *Niebezpieczne związki. Macierzyństwo, ojcostwo i polityka*, red. R.E. Hryciuk, E. Korolczuk, Warszawa 2015.

Chłosta-Sikorska A., *Boginie PRL – nowe role kobiety w społeczeństwie socjalistycznym*, [w:] *Kobieta i mężczyzna jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha, Warszawa 2015.

Chłosta-Sikorska A., *Między propagandą a rzeczywistością. Mieszkanki Nowej Huty w latach 1956-1970*, Kraków 2019.

Chłosta-Sikorska A., *Nowy model kobiety w PRL (1944/45-1956) – uwarunkowania polityczne, społeczne i kulturowe*, [w:] *Obywatelki na obcasach. Kobiety w życiu publicznym (XIX-XXI w.)*, t. I, red. U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, Radzymin-Warszawa 2016.

Chłosta-Sikorska A., *Polityczne uczestnictwo kobiet w zjazdach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z lat 1980-1986. Zarys problematyki*, [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII-XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016.

Chrobaczyńska-Plucińska E., *Posłanki na Sejm PRL II kadencji (1957–1961). Cechy socjopolityczne i aktywność poselska*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2019, nr 2(7).

Czajkowska A., *O dopuszczalności przerywania ciąży. Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. i towarzyszący jej dyskurs*, [w:] *Kłopoty z seksem w PRL. Rodzenie nie całkiem po ludzku, aborcja, choroby, odmienności*, red. M. Kula, Warszawa 2012.

Ćwik U., *Podstawowe założenia Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Mody i życia Praktycznego” (1946-1951)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017.

Dajnowicz M., *„Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet” jako platforma informacyjna o kierunkach prac organizacji (w początkowym kresie formowania struktur)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017.

Dajnowicz M., *Успешные женщины в Польской Народной Республике в свете публикаций журнала «Zwierciadło: Pismo Ligi Kobiet Polskich»*, „Journal of the Belarusian State University. History” 2019, УДК 94(438).396.

Dajnowicz M., *„Walka o pokój” w wypowiedziach propagandowych publikowanych na łamach „Naszej Pracy” – biuletynie Ligi Kobiet 1947-1953*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy - bezpieczeństwo Polski, t. 5, Metamorfozy bezpieczeństwa. Teraźniejszość i przeszłość*, red. E. Maj, W. Sokół, A. Szwed-Walczak, Ł. Jędrzejski, Lublin 2017.

Dajnowicz M., *„Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957-1961, 1982-1989)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2017, t. 20.

Dajnowicz M., *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji - „Kobiety Dzisiejszej” (1946–1947) i „Kobiety” (1947-1949)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, T. XXI, Z. 3 (51).

Dajnowicz M., *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” (1947–1949)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2016.

Dajnowicz M., *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku (ze szczególnym uwzględnieniem województwa białostockiego)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2018, z. 3, nr 145.

Dajnowicz M., *Kobiety – polityka – wybory w świetle „Zwierciadła: Pisma Ligi Kobiet Polskich” (1982–1990)*, [w:] *Rzeczpospolita w koncepcjach polskich partii i środowisk politycznych XX i XXI wieku*, red. G. Radomski, M. Strzelecki, K. Sopolńska, Toruń 2018.

Dajnowicz M., *Liga Kobiet Polskich w okręgu łódzkim w latach 1982–1989. Główne kierunki działalności w świetle materiałów sprawozdawczych organizacji*, „Dzieje Najnowsze” 2021, t. 53, nr 2.

Dajnowicz M., *Liga Kobiet w latach 1945-1981 (na przykładzie kierunków aktywności organizacji okręgów gdańskiego i łódzkiego)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2022, nr 1(12).

Dajnowicz M., *Liga Kobiet w okręgu łódzkim w latach 1945-1981. Główne obszary działalności organizacji*, „Dzieje Najnowsze” 2019, R. LI, nr 4.

Dajnowicz M., *Liga Kobiet w terenie. Kierunki działalności organizacji na przykładzie struktur białostockich w latach 1966-1981*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 2(62).

Dajnowicz M., *Natalia Jarska, Kobiety z Marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2015, ss. 368, ISBN 978-83-7629-764-4, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2016, nr 1(1).

Dajnowicz M., *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet 1975 na Białostocczyźnie (na tle głównych kierunków działalności Ligi Kobiet w kraju i regionie)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych 1(2) 2017.

Dajnowicz M., *Posłanki Ligi Kobiet Polskich i wybory parlamentarne 1989 roku (prezentacja w świetle „Zwierciadła”)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019.

Dajnowicz M., *Program działalności organizacyjno-propagandowej Ligi Kobiet na podstawie wytycznych Krajowych Zjazdów Ligi Kobiet*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku: stan badań i perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2020.

Dajnowicz M., Sokołowska U., *Sama, ale czy samotna? – obraz niezamężnych kobiet u schyłku Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w świetle „Kobiety i Życia”*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, 2021, nr 1(10).

Dajnowicz M., *The League of Women (Liga Kobiet) – the conditions for functioning of the women’s organisation in the communist system of the Polish People’s Republic (in the first period of the organisation’s activity from 1945 to 1975)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2020, nr 2(9).

Dajnowicz M., *Two faces of Polish women’s political activity: the women’s movement in the period from the end of the nineteenth century to the second half of the twentieth century*, „Women’s History Review” 2019, t. 28.

Dajnowicz M., *Wzorce aktywności publicznej kobiet w początkach transformacji ustrojowej w Polsce w świetle „Kobiety i Życia” i „Urody” (1989-1995)*, [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII-XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016.

Dajnowicz-Piesiecka D., *Rodzina w świetle wybranych aktów prawnych z okresu Polski Ludowej*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, 2021, nr 2(11).

Drozdowska A., *Działalność Ligi Kobiet w północno-wschodniej części Polski Ludowej w latach 1975-1989 w świetle „Naszej Pracy”*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, nr 2(66).

Drozdowska A., *Liderki Ligi Kobiet Polskich wobec wyborów w latach 80. (w świetle „Naszej Pracy”)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2020, nr 1(8).

Drozdowska A., *Liga Kobiet w województwie białostockim – stan badań i postulaty badawcze*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2018, nr 2(5).

Drozdowska A., *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim (w świetle „Naszej Pracy”)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019.

Dudek A., *Kryzys systemu komunistycznego w Polsce lat osiemdziesiątych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 1(11).

Dufurat J., *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej: od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908-1918/1919)*, Toruń 2001.

Dufurat J., *Powstanie Ligi Kobiet i działalność w okresie I wojny światowej*, online: <https://tiny.pl/7q147> [dostęp: 9.11.2019].

Dwilewicz Ł., *Przemysł Podlasia w latach 1971-1989*, „Optimum. Studia ekonomiczne” 2012, nr 3(57).

Dzięcielska-Machnikowska S., Kulpińska J., *Awans kobiety*, Łódź 1966.

Fidelis M., *Czy „nowy matriachat”? Kobiety bez mężczyzn w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Kobieta i rewolucja obyczajowa. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*, red. A. Żarnowska, A. Szwarca, Warszawa 2006.

Fidelis M., *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, tłum. M. Jaszczurowska, Warszawa 2010.

Fidelis M., *Równouprawnienie czy konserwatywna nowoczesność? Kobiety pracujące*, [w:] *Kobiety w Polsce 1945-1989. Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*, red. K. Stańczak-Wiślicz, P. Perkowski, M. Fidelis, B. Klich-Kluczevska, Kraków 2020, s. 103-164.

Fidelis M., *Szukając traktorzystki – kobiety i komunizm*, „Znak” 2012, online: <https://tiny.pl/w9tcl> [dostęp: 4.10.2022].

Fiternicka-Gorzko M., *Historia mówiona: od metody historycznej do interdyscyplinarnego podejścia badawczego*, „Opuscula Sociologica” 2012, nr 2.

Florczak K., *Stalinizm jako stan wyjątkowy. Robotnicy i robotnice: budowniczowie socjalizmu czy więźniowie obozu?*, „Teksty Drugie” 2014, nr 5.

- Friszke A., *Jakim państwem była Polska po 1956 r. Spór historyków*, „Więź” 1996, nr 2.
- Fuszara M., *Kobiety w polityce*, Warszawa 2007.
- Gajewska A., *Feministyczne rozrachunki z PRL-em*, [w:] *Kobiety w polskiej transformacji 1989-2009. Podsumowania, interpretacje, prognozy*, red. M. Frąckowiak-Sochańska, S. Królikowska, Toruń 2010.
- Gnatowska H., *PPR w woj. białostockim 1944-1948. Rozwój i działalność*, Warszawa 1979.
- Gorący J., *Kobiety w walce z marginesem. Liga Kobiet na Pomorzu Środkowym w okresie PRL i skala pomocy kobietom na podstawie książki skarg i wniosków*, [w:] *Marginalizacja a rozwój społeczny – między teraźniejszością i przeszłością*, red. Z. Galor i in., Bielefeld 2017.
- Gorący J., *Liga i nie tylko. Początki ruchów emancypacyjnych kobiet na ziemiach polskich na przykładzie zaboru rosyjskiego i austriackiego*, [w:] *Obywatelki na obcasach. Kobiety w życiu publicznym (XIX-XXI w.)*, t. I, red. U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, Radzymin-Warszawa 2016.
- Grabowska M., *Transformacja ruchów kobiecych w Polsce (1945-1956)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2019 nr 2(7).
- Grabowska M., *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Warszawa 2018.
- Gradszkova Y., *Women’s international Democratic Federation, the ‘Third World’ and the Global Cold War from the late-1950s to the mid-1960s*, „Women’s History Review” 2020, vol. 29, no. 2.
- Hajdo M., *Wizerunek kobiety jako matki, pracownika i działaczki społecznej prezentowany na łamach prasy kobiecej w latach 1948-1956*, „Dzieje Najnowsze” R. XXXVIII, 2006, z. 3.
- Jarosz D., *Idee, programy i realia: funkcje Ligi Kobiet w porządku instytucjonalnym Polski Ludowej (1945-1957)*, [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarc, Warszawa 2009.
- Jarosz D., *Kobiety a praca zawodowa w Polsce w latach 1944-1956 (główne problemy w świetle nowych badań źródłowych)*, [w:] *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.
- Jarosz D., *Mieszkanie się należy... Studium z peerelowskich praktyk społecznych*, Warszawa 2010.
- Jarosz D., *Polacy a stalinizm 1948-1956*, Warszawa 2000.
- Jarosz D., *Robotnicy ’56-’57: czy rozczarowanie komunizmem?*, [w:] *Komunizm: ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001.

- Jarosz D., *Wzory osobowe i modele awansu społecznego kobiety wiejskiej w Polsce w prasie periodycznej z lat 1949-1955*, [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1992.
- Jarska N., *Kobiety w PZPR 1948-1956. Paradoksy mobilizacji politycznej kobiet w stalinizmie*, [w:] *Kobiety „na zakręcie” 1933-1989*, red. E. Chrabos, A. Klarman, Wrocław 2014.
- Jarska N., *Kobiety z marmuru. Robotnice w latach 1945-1960*, Warszawa 2015.
- Jarska N., *Krótki kurs historii „kobiet”. Kobiety w języku partii komunistycznej w Polsce 1945-1989*, „Polska 1944/45-1989. Studia i Materiały” 2017, nr XV.
- Jarska N., *Liga Kobiet w terenie. Działalność Zarządu Dzielnicowego Poznań-Wilda w latach 1956-1966*, [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2009. Referaty*, red. Ł. Kamiński, T. Kozłowski, Warszawa 2010.
- Jarska N., *Obchody Dnia Kobiet w Polsce Ludowej 1945-1989*, „Dzieje Najnowsze” 2010, R. XLII, nr 4.
- Jarska N., Olaszek J., *Stan wojenny. Represje, opór, życie codzienne*, Kraków 2011.
- Jarska N., Perkowski P., *Droga do władzy? Kobiety w PZPR 1948-1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 27.
- Jarska N., *Praca zawodowa kobiet w Polsce w latach 1945-1970 na tle porównawczym*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2011, nr V.
- Jaworska K., *Działalność Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Legnicy w czasach PRL*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2015, nr 17(4).
- Jędrzejki Ł., *Obraz Ligi Kobiet na łamach prasy dla kobiet w okresie gomułkowskim (1956-1970)*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku: stan badań i perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2020.
- Jurkowska K., *Kłopoty z tożsamością, czyli Liga Kobiet Polskich*, „Ośka”, 2000, nr 2(11).
- Kaliński J., *Charakterystyka przemysłu Podlasia u schyłku Polski Ludowej*, „Optimum. Studia ekonomiczne” 2012, nr 3(57).
- Kaliński J., *Wpływ sytuacji rynkowej na warunki bytowe ludności. Lipiec 1946- grudzień 1948*, „Kwartalnik Historyczny” 1969, R. 76, nr 2.
- Kenney P., *Pojęcie „Matki-Polki” w języku opozycji i władzy*, [w:] *Komunizm: ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001.
- Kietliński M., *Region podlaski. NSZZ „Solidarność” 1980-2015*, Białystok 2015.
- Kietliński M., *Szkice do dziejów podlaskiej „Solidarności”*, Białystok 2020.

Klich-Kluczevska B., *Kobieta wobec rodziny*, [w:] *Kobiety w Polsce 1945-1989. Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*, red. K. Stańczak-Wiślicz, P. Perkowski, M. Fidelis, B. Klich-Kluczevska, Kraków 2020.

Klich-Kluczevska B., *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956-1989*, Kraków 2015.

Kobiety w Polsce. Dane statystyczne, GUS, Warszawa 1968.

Kołakowski A., *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci / Towarzystwo Przyjaciół Dzieci jako elementy ateizacji polityki komunistycznego państwa*, [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945-2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010.

Kosiński K., *Młodzież w ostatniej dekadzie PRL (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Spółcezeństwo polskie w latach 1980-1989*, red. N. Jarska, J. Olaszek, Warszawa 2015, Warszawa 2015.

Kowal P., *Dlaczego doszło do Okrągłego Stołu? Przyczyny zmian politycznych w Polsce w latach 1989-1990 w opiniach polityków, aktywnych uczestników wydarzeń tego okresu*, [w:] *Komunizm: ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001.

Kownacka B.M., „*Gospodarka wyłączona*” i kobiety w PRL-u, [w:] *Księgowanie. Literatura, kobiety, pieniądze*, red. I. Iwasiów, A. Zawiszewska, Szczecien 2014.

Król J., *Obraz kobiety polskiej w propagandzie Polski Ludowej*, [w:] *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XX-XXI wieku*, red. E.J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska, Białystok 2012.

Kurzynowski A., *Przemiany wzorów karier zawodowych kobiet w latach 1950-1989*, [w:] *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.

Lubik-Reczek N., Reczek R., *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet w Polsce Ludowej. Zarys działania*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2013, t. 4.

Łabędź K., *Opozycja polityczna w Polsce w latach 1981-1989 wobec problemu użycia przemocy i walki bez przemocy*, [w:] *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. W. Paruch, K. Trembicka, Lublin 2002.

Maciejewska M., *Aborcja w PRL-u. Ustawa o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z 1956 r. w kontekście feministycznym*, [w:] *PRL bez uprzedzeń*, red. J. Majmurek, P. Szumlewicz, Warszawa 2010.

Maleszak S., *Działalność społeczno-polityczna Ligi Kobiet w województwie lubelskim w latach 1945-1957*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja. Rocznik naukowy” 2017, nr 6.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Koła Rodzin Milicyjnych – powstanie, organizacja i praca propagandowa*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” nr 1(2) 2017.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Rola kobiety w Polsce Ludowej w świetle treści propagandowych rozpowszechnianych przez Ligę Kobiet w latach 1946-1956*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 2.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu władz „Polski Ludowej”*, [w:] *Polska Ludowa 1944-1989 – wybrane problemy historii politycznej i społecznej*, red. D. Litwin-Lewandowska, K. Bałękowski, Lublin 2016.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Treści propagandowe rozpowszechniane przez Społeczno-Obywatelską Ligę Kobiet/Ligę Kobiet na podstawie pisma „Poznajmy Prawdę” (1946-1951)*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Wybory parlamentarne w propagandowych publikacjach prasy Ligi Kobiet. Wybrane przykłady*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2020, nr 1(8).

Markiewicz M., *„Babskie bunty” jako forma sprzeciwu wobec kolektywizacji wsi w Polsce w latach 1948-1956*, [w:] *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XX-XXI wieku*, red. E.J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska, Białystok 2012.

Markiewicz M., *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim 1948-1956*, Białystok 2010.

Markiewicz M., *Konflikty społeczne wokół świadczeń rzeczowych w Polsce w latach 1944-1946. Przykład Białostoczczyzny*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 4.

Markiewicz M., *Wstęp*, [w:] *„Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956-1970*, red. M. Markiewicz, Białystok 2012.

Mazur M., *O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944-1956*, Lublin 2009.

Mazurek M., *Spółczesność kolejki. O doświadczeniach niedoboru 1945-1989*, Warszawa 2010.

Miernik G., *Opór kobiet przeciw kolektywizacji – najważniejsze konteksty*, [w:] *Płeć buntu. Kobiety w oporze społecznym i opozycji w Polsce w latach 1944-1989 na tle porównawczym*, red. N. Jarska, J. Olszka, Warszawa 2014.

Mikołajczyk M., *Cechy charakterystyczne propagandy opozycji politycznej w Polsce (1976-1989)*, [w:] *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. W. Paruch, K. Trembicka, Lublin 2002.

Miłoszewska-Kiełbiewska A., *Obraz kobiety XX i XXI wieku w wybranych polskich czasopismach i poradnikach dobrego wychowania*, praca doktorska, Uniwersytet Warszawski Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Warszawa 2015.

Miodowski A., „Robotnica”, „Włościanka” i „Kobieta Sowiecka” - wiodące tytuły masowej sowieckiej prasy kobiecej szczybla centralnego (przed i po II wojnie światowej), „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety”, 2021, nr 1(10).

Miodowski A., Dajnowicz M., *Bariery rozwoju Ligi Kobiet w okresie stalinowskim (przyczynek do badań na przykładzie dolnośląskich struktur organizacji)*, [w:] *Badania historii kobiet polskich na tle porównawczym. Kierunki, problematyka, perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2021.

Miodowski A., *Działalność zagranicznych ruchów kobiecych w świetle publikacji „Pracy Kobiet” – organu prasowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet (marzec-grudzień 1946)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2020, t.23, z. 1 (57).

Miodowski A., *Działalność zagranicznych ruchów kobiecych w świetle publikacji „Naszej Pracy” – organu prasowego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet (1947-1949)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety” 2020, nr 1(8).

Miodowski A., *Local conditions for the activities of the League of Women structures in the Lower Silesia during the the Stalinist period*, „Społeczeństwo i polityka” 2018, nr 4(57).

Miodowski A., *Partycypacja kobiet w obsadzie organów parlamentarnych i wpływ posłanek na stanowienie komunistycznego prawodawstwa na przykładzie reprezentantek Ligi Kobiet w Sejmie Ustawodawczym (1947-1952)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 2(36).

Miodowski A., *Rozwój dolnośląskich i zachodniopomorskich struktur Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1947-1949 w świetle publikacji „Naszej Pracy”*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019.

Miodowski A., *Środowiska naukowe związane z Instytutem Studiów Kobiety w Białymstoku i ich wkład we współczesne polskie badania z zakresu historii kobiet (2011-2019)*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku: stan badań i perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2020.

Miodowski A., *Udział dolnośląskiej Ligi Kobiet w kampaniach propagandowych na rzecz aktywizacji zawodowej kobiet ze środowisk patologicznych i aspołecznych (1949-1955)*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, t. 26, nr 1.

Miodowski A., *Деятельность организаций объединенных в Международной демократической федерации женщин в аспекте публикаций ежесеместника „Praca*

Kobiet” (март-декабрь 1946), „Журнал Белорусского государственного университета. История” 2019, nr 2.

Mołdawa T., *Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej 1947-1952*, [w:] *Historia Sejmu Polskiego. T. III Polska Ludowa*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 1989.

Mrozek J., *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 54.

Naguszewska I.E., *Stowarzyszenie Ligi Kobiet Polskich w przemianach politycznych Polski XX i początku XXI wieku*, Uniwersytet Gdański. Wydział Nauk Społecznych, praca doktorska, Gdańsk 2014.

Nowak B., *Serving Women and the State: The League of Women in Communist Poland* praca doktorska, The Ohio State University 2004.

Nowakowska-Wierzchoś A., *Sekcja Kobiet Prawników przy Lidze Kobiet i jej wkład w „doskonalenie systemu prawnego” w Polsce (1959-1989)*, [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944-1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2017.

Nowakowska-Wierzchoś A., *Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (1945-1949) i Związek Kobiet Polskich im. Marii Konopnickiej we Francji (1944-1950) – dokumenty programowe*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja. Rocznik naukowy” 2013, nr 2.

Ożlański S., *Stosunki państwo – Kościół w latach 1944-1950 w świetle materiałów źródłowych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku*, [w:] *50 lat Archiwum Państwowego w Białymstoku. Księga pamiątkowa*, red. Białystok 2003.

Paczkowski A., *Zdobycie władzy 1944-1947*, Warszawa 1993.

Pasko A., *Kulisy władzy ludowej w województwie białostockim (1948-1956). Organizacja, główne kierunki działania KW PZPR*, Białystok 2002.

Perkowski P., Stańczak-Wiślicz K., *Nowoczesna gospodyni. Kobiety w gospodarstwie domowym*, [w:] *Kobiety w Polsce 1945-1989. Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*, red. K. Stańczak-Wiślicz, P. Perkowski, M. Fidelis, B. Klich-Kluczevska, Kraków 2020.

Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina*, Warszawa 1963.

Pogorzelski K., *Problem analfabetyzmu i próby jego likwidacji przez władzę ludową na Białostocczyźnie w latach 1944-1952*, [w:] *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, red. W. Śleszyński, Białystok 2007.

Przybyłko K., *Krystyna Marszałek (1930-2007). Wspomnienie*, „Przegląd Uniwersytecki” nr 1(123), online: https://www.kul.pl/art._42116.html [dostęp: 29.07.2021].

- Ratman-Liwierska I., *Edukacja poza konwencją*, Białystok 1993.
- Ratman-Liwierska I., *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet (na przykładzie badań na Białostocczyźnie)*, Białystok 1984.
- Rogowski Ł., Skrobaccki R., Mroczkowska D., *Codziennosc w kryzysie*, „Kultura i Społeczeństwo” 2010, nr 1.
- Rykowski Z., Władyka W., *Polska próba. Październik '56*, Kraków 1989.
- Sekuła-Kwaśniewicz H., *Meandry ruchu kobiecego w czasach PRL*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, nr X.
- Sokołowska M., *Obraz kobiety w świadomości współczesnego społeczeństwa polskiego*, „Kultura i społeczeństwo” 1976, t. XX, nr 3.
- Sokołowska U., *Role społeczne kobiet w świetle periodyku „Kobieta i Życie” na tle rzeczywistości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1970-1989*, praca doktorska Białystok 2018.
- Sokół Z., *Prasa kobieca w Polsce w latach 1945-1995*, Rzeszów 1998.
- Sokół Z., *Wzór osobowy kobiety i model rodziny na łamach prasy kobiecej (1945-1990)*, [w:] *Polskie oblicza feminizmu*, red. W Chałasińska, D. Ulicka, Warszawa 2000.
- Stańczak-Wiślicz K., *„Jak związać koniec z końcem”. Jedzenie i konsumpcja w Polsce w latach osiemdziesiątych XX w. w dyskursie eksperckim i kobiecych narracjach osobistych*, „Rocznik Antropologii Historii” 2014, R. IV, nr 2(7).
- Stańczak-Wiślicz K., *„Marsz do tyłu” – kryzys w polskich gospodarstwach domowych lat 80. XX wieku*, [w:] *Transformacje społeczne w Polsce na tle Europy: nowoczesność, media i kultura materialna*, red. K. Stańczak-Wiślicz, A. Węglińska, P. Wasiak, Polkowice 2015.
- Stańczak-Wiślicz K., *Od neomatriarchatu do szpitala-pomnika Matki Polki. Ideologia macierzyństwa w dyskursach władzy i opozycji w Polsce (1945-1989)*, [w:] *Niebezpieczne związki. Macierzyństwo, ojcostwo i polityka*, red. R.E. Hryciuk, E. Korolczuk, Warszawa 2015.
- Stańczak-Wiślicz K., *Opowieści o trudach życia. Narracje zwierzeniowe w popularnej prasie kobiecej XX wieku*, Warszawa 2010.
- Stańczak-Wiślicz K., *Traktorzystka – o potędze wizerunku*, „Teksty Drugie” 2013, nr 3.
- Stasiewicz A., *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1945-1948 na Białostocczyźnie w świetle dokumentów PPR*, [w:] *Kobiety „na zakręcie” 1933-1989*, red. E. Chrabos, A. Klarman, Wrocław 2014.

Stasiewicz A., *Zagadnienia falerystyczne i weksylologiczne w działalności Ligi Kobiet w latach 1945-1989. Zarys problematyki*, [w:] *Historia kobiet czy historie kobiet?*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław-Warszawa 2019.

Sychowicz K., *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944–1975*, Białystok 2013.

Szlagowska A., *Modele kobiecości i kontrola urodzeń w Polsce w latach 1945-1989*, [w:] *Kobiety „na zakręcie” 1933-1989*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław 2014.

Szumiło M., *Kobiety jako szare eminencje w komunistycznej elicie władzy w Polsce*, „Res Historica” 2018, nr 45.

Szumlewicz K., *Paradoks stołówek, czyli kobiety w PRL-u*, „DOGMAT. Kwartalnik Kulturalno-Polityczny” 2010, nr 83.

Szydłowska A., *Paryż domowym sposobem. O kreowaniu stylu życia w czasopiśmie PRL*, Warszawa 2019.

Świętochowska E., *Formy działalności kobiet w białostockiej opozycji w latach osiemdziesiątych XX wieku*, [w:] *Płeć buntu. Kobiety w oporze społecznym i opozycji w Polsce w latach 1944-1989 na tle porównawczym*, red. N. Jarska, J. Olaszek, Warszawa 2014.

Świętochowska E., *Kochana redakcjo, droga Ligo... Problemy kobiet na łamach prasy kobiecej i w dokumentach partyjnych w latach siedemdziesiątych XX wieku. Zarys problematyki*, [w:] *Historia kobiet czy historie kobiet?*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław-Warszawa 2019.

Świętochowska E., *Krytyka powojennej rzeczywistości w kazaniach księży byłej archidiecezji wileńskiej w dokumentach Urzędu Bezpieczeństwa*, [w:] *Kościół wobec niepodległości Polski 1918-1989. Ludzie – miejsca – wydarzenia*, red. K. Sychowicz, J. Wasilewski, Białystok-Warszawa 2020.

Świętochowska E., *Sytuacja społeczna kobiet w PRL w latach 1956-1970 na przykładzie województwa białostockiego*, [w:] *„Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956-1970*, red. M. Markiewicz, Białystok 2012.

Świętochowska-Bobowik E., *„Kwestia kobieca” i jej propagandowe wykorzystanie przez władze na przykładzie działalności Ligi Kobiet i Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku w latach 1945-1953*, [w:] *Kobiety a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XX-XXI wieku*, red. E.J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska, Białystok 2012.

Titkow A., *Kobiety pod presją? Proces kształtowania się tożsamości*, [w:] *Co to znaczy być kobietą w Polsce*, red. A. Titkow, H. Domański, Warszawa 1995.

- Tracewski B., *Przyjaciele dzieci*, Warszawa 1997.
- Trembicka K., *Kategoria wroga w komunistycznej Polsce w latach 1956-1989*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2014, vol. XXI (2).
- Trembicka K., *Między kompromisem a grą: droga Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej do Okrągłego Stołu*, [w:] *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. W. Paruch, K. Trembicka, Lublin 2002.
- Trembicka K., *Walczyć z wrogiem – o przemocę fizyczną jako sposobie realizacji komunistycznej myśli politycznej w Polsce Ludowej*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2015, vol. XXII (2).
- Trzaskowska G., *Oczekiwania komunistycznych władz wobec kobiet. Działalność Ligi Kobiet na Dolnym Śląsku w latach 1950-1960*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie 2015, nr IX.
- Twarze białostockiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Białymstoku. Informator personalny*, red. P. Łapiński, Białystok 2007.
- Walczewska S., *Czy kobietom w Polsce potrzebny jest feminizm?*, [w:] *Co to znaczy być kobietą w Polsce*, red. A. Titkow, H. Domański, Warszawa 1995.
- Walczewska S., *Damy, rycerze i feministki. Kobięcy dyskurs emancypacyjny w Polsce*, Kraków 2000.
- Walczewska S., *Liga Kobiet – jedyna organizacja kobieca w PRL*, „Pełnym Głosem” 1993, nr 1.
- Władyka W., *Październik 56*, Warszawa 1994.
- Województwo podlaskie w niepodległej Polsce w świetle danych statystycznych*, oprac. Urząd Statystyczny w Białymstoku pod kierunkiem E. Kamińskiej-Gawryluk, Białystok 2018.
- Wrona J., *Praktyki religijne w warunkach PRL*, [w:] *Życie codzienne w PRL*, red. M. Choma-Jusińska, M. Kruszyński, T. Osiński, Lublin-Warszawa 2019.
- Zajko-Czochańska J., *Koła gospodyń wiejskich na łamach „Przyjaciółki” w początkach lat 60. XX wieku*, [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017.
- Zajko-Czochańska J., *Wybrane formy emancypacji kobiet wiejskich na łamach „Przyjaciółki” w latach 1956-1975*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku: stan badań i perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2020.
- Zaniewska A., *„Nasza Praca” miesięcznik wytycznych do działań i praktyk Ligi Kobiet w terenie*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcy” 2021, nr 1(10).

Zaniewska A., *Liga Kobiet w okręgu białostockim w latach 1956-1975. Kierunki i efekty działalności*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX wieku: stan badań i perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2020.

Zaniewska A., *Poradnictwo Ligi Kobiet na łamach „Naszej Pracy”*, [w:] *Badania historii kobiet polskich na tle porównawczym. Kierunki, problematyka, perspektywy*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2021.

Zaremba M., *Klimat emocjonalny w Polsce lat osiemdziesiątych. Studium na podstawie raportów Biura „W”*, [w:] *Spółeczeństwo polskie w latach 1980-1989*, red. N. Jarska, J. Olaszek, Warszawa 2015.

Zaremba M., *Spółeczeństwo polskie lat sześćdziesiątych – między „małą stabilizacją” a „małą destabilizacją”*, [w:] *Oblicza Marca 1968 r.*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004.

Zawistowski A., *Uprzemysłowienie województwa białostockiego w planie sześcioletnim: zamierzenia i efekty*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2008 nr 7/2.

Zgryza K., *Działalność na rzecz kobiet w organizacji kobiecej (Liga Kobiet Polskich) na przykładzie województwa kieleckiego w latach 1951-1989*, online: <https://tiny.pl/wwf2m>, [dostęp 23.01.2019].

Zwolski M., *Więzienie w Białymstoku w latach 1944-1956*, Białystok 2011.

Żaryn J., *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec władzy państwowej*, [w:] *Komunizm: ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001.